
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01665089 7

L·V

WERKEN UITGEGEVEN DOOR

DE LINSCHOTEN-VEREENIGING

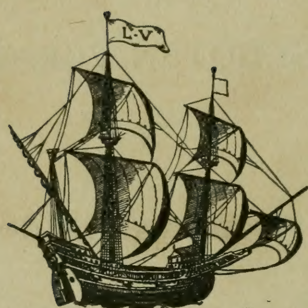
V

BESCHRYVINGHE VAN DE GOUT-CUSTE

DOOR

P. d(e) M(arees)

1602

L·V

LINSCHOTEN-VEREENIGING.

BESCHERMVROUW:

H. M. DE KONINGIN.

EERE-VOORZITTER:

Z. K. H. PRINS HENDRIK.

BESTUUR.

UITTREKSEL UIT DE STATUTEN.

ART. 2.

De Linschoten-Vereeniging heeft ten doel de uitgave in het oorspronkelijke, van zeldzame of onuitgegeven Nederlandsche zee- en landreizen en landbeschrijvingen.

Werken van anderen aard worden slechts uitgegeven, indien daartoe bijzondere aanleiding bestaat.

ART. 3.

De Vereeniging bestaat uit: eereleden, donateurs en gewone leden.

Over het toetreden der leden beslist het Bestuur.

De gewone leden betalen een jaarlijksche bijdrage van tien gulden.

Donateurs zijn zij, die een bijdrage in eens van ten minste *f* 500.— aan de Vereeniging schenken, of jaarlijks een contributie van minstens *f* 25.— betalen.

ART. 4.

Het lidmaatschap loopt van den eersten Januari tot den laatsten December.

ART. 5.

De leden ontvangen een exemplaar van de werken, die nà 1 Januari van het jaar hunner toetreding door de Vereeniging worden uitgegeven.

REGELEN

VOOR DE UITGAVEN DER

LINSCHOTEN-VEREENIGING.

---

1. Zooveel mogelijk zal elke Zee- of Landreis, dan wel Landbeschrijving, *afzonderlijk* worden uitgegeven. Slechts bij al te geringen omvang van een dezer, kan een andere tekst toegevoegd worden aan de uitgave; deze toe te voegen tekst moet evenwel aansluiten in onderwerp, of den hoofdtekst aanvullen. Groote teksten worden in meer dan een deel gesplitst.

2. Voor elke uitgave wordt den bewerker als eisch gesteld: dat zij bevat als Inleiding een korte *Biographie* van den schrijver van 't reisverhaal; een uiteenzetting van de *Aanleiding tot de reis;* en eene *Bibliographie* van eventueele vroegere drukken van het reisverhaal; voorts opheldering in den vorm van *Noten* onder den tekst, daar waar de tekst opheldering vereischt; en een *Register* (of *Registers*), benevens een lijst van geraadpleegde werken met plaats en jaar van uitgave aan 't slot.

3. De bewerker heeft vrijheid, in zijne Inleiding het resultaat eener reis ook te beschouwen in zijn verband met later ondernomen reizen naar dezelfde streek of streken.

4. De noten onder den tekst moeten *sober* blijven, en niet vervallen in uitweidingen. Is er echter bepaalde noodzakelijkheid om dieper in te gaan op het een of ander gedeelte van den tekst, dan mag dat geschieden in eene *Bijlage* achteraan. Ook hier echter blijft soberheid plicht.

5. De tekst zelve moet *met de grootste nauwkeurigheid* herdrukt worden naar de beste oudere uitgave, c. q. nauwkeurig gedrukt naar het handschrift dat voor de uitgave dient. De origineele

paginatuur van dien standaarddruk, dan wel van het handschrift, wordt in de uitgaven der Linschoten-Vereeniging tusschen groote haken [ ] doorloopend mede-opgenomen.

6. Als algemeene regel geldt dat de tekst *onverkort* wordt gedrukt. Uitlatingen zijn slechts dan veroorloofd, als het iets geheel onbelangrijks geldt. De bewerker moet dan echter in een noot toch rekenschap geven van wat hij wegliet.

7. Indien er voor de kennis van eene bepaalde Zee- of Landreis, behalve de aan den druk ten grondslag gelegde tekst, in archieven of bibliotheken nog andere bronnen bestaan, moeten deze bij de uitgave gebruikt en (indien noodig) in inleiding, noten of bijlagen verwerkt worden.

8. Het opnemen van kaarten en platen wordt aan den bewerker overgelaten, in overleg met de Commissie van voorbereiding.

BESCHRYVINGHE

ENDE

HISTORISCHE VERHAEL VAN HET

GOUT KONINCKRIJCK VAN GUNEA

ANDERS DE GOUT-CUSTE DE MINA GENAEMT
LIGGENDE IN HET DEEL VAN AFRICA

DOOR

P. DE MAREES

UITGEGEVEN DOOR

S. P. L'HONORÉ NABER

MET EEN KAART EN 21 PLATEN

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1912

INHOUD.

INLEIDING.

Het was bij Koninklijke Boodschap van den 23en April 1871 dat den Staten-Generaal twee ontwerpen ter overweging werden aangeboden, waarvan onderling verband en samenhang allerminst duister waren. Zij bevatten: 1e een ontwerp-traktaat wegens den afstand aan Engeland van de Nederlandsche Bezittingen ter Kuste van Guinee, 2e een ontwerp-traktaat dat ons de vrije hand op Noord-Sumatra zou verleenen. Een ietwat geheimzinnig gestelde Memorie van Toelichting lokte een stekelig Voorloopig Verslag uit, waarbij ophelderingen werden verzocht, die dan ook gegeven werden bij breedvoerige Memorie van Beantwoording. Het eindverslag, waarbij nog eene Nota der Regeering werd gevoegd, luidde scherp, maar in de zitting der Tweede Kamer van den 7en Juli werd het ontwerp den afstand betreffende aangenomen, met 34 stemmen vóór en 30 tegen.

Dat de Eerste Kamer de ontwerpen zoude goedkeuren was nu waarschijnlijk geworden en, ofschoon de gewisselde bescheiden eer mat en neutraal schenen dan hartstochtelijk getint of gekleurd, de beraadslagingen waren heel wat breeder opgezet en drongen dieper tot de kern van de zaak door, dan zij het aan de overzijde van het Binnenhof deden. Maar toch werden zij ook hier aangenomen; het ontwerp betreffende den afstand zelfs met 29 stemmen tegen 6; en als Wet van 20 Januari 1872 werd het in het Staatsblad (N°. 6) geplaatst [1]). Zoo was tot den afstand besloten en in den morgen van den 6en April 1872 werd, op het Kasteel S. George d'Elmina,

1) Hetgeen welbegrepen Aziatische politiek was, kon wel eens eene kortzichtige Groot-Nederlandsche politiek blijken; daarvoor had de Heer van Sypestein oog, toen hij de woorden bezigde: „het hoofdargument voor het behoud van de kust, is het hoog belang van Nederland om voet te houden in Afrika". Om dat gezegde naar waarde te schatten, stelle men zich het Afrika van 1871 voor, dat toen nog zoo goed als onverdeeld was, geen Belgische of Duitsche vlaggen kende, en waar de Delagoa-baai nog „discutabel" terrein was.

gelijktijdig met en naast de Nederlandsche vlag, eene Engelsche geheschen [1]). Bij het ondergaan der zon werden beide vlaggen neergehaald; de driekleur voor altijd, het kruis van S. George, om met ingang van den volgenden dag alleenheerschappij over het landschap te voeren. Op 8, 9 en 10 April hadden er soortgelijke ceremonieele handelingen plaats te Axim, te Dixcove en te Saccondee, en hiermede nam, onder het wisselen van eereschoten, een symbool van de Goudkust afscheid, dat daar 260 jaren aaneen (óók tijdens de Fransche overheersching) had uitgewapperd [2]).

De voorstanders der overdracht en voornamelijk de Regeering zelve hadden haar bepleit, door te wijzen op het, reeds een halve eeuw lang, aan Engeland en Nederland tot leiddraad strekkende beginsel van *wederzijdsche toelating van elkanders vlag*, *met scheiding*, *zooveel mogelijk*, *van territoriaal gezag*, zooals dat door theorie en in praktijk nuttig was bevonden. Zoo mocht een der weinige voorstanders die buiten de Staten-Generaal hun stem lieten hooren: de Heer P. J. B. C. Robidé van der Aa, [3]) herinneren aan de tijden toen Goud- en Slavenkust van Guinee als bezaaid waren met forten, toebehoorende aan Portugeezen en Nederlanders, Franschen en Engelschen, Zweden en Denen, ja zelfs Brandenburgers, welke versterkingen soms niet meer dan een kanonschot van elkaar verwijderd waren; en niet zonder ironie, mocht hij het begrip uitwerken dat de Goudkust (maar het gold voor het Engelsche gedeelte *met* het onze) een „koloniaal fossiel" geleek, indien men haar van uit het oogpunt der moderne koloniale wetenschap beschouwde. Scherp was die uitval bedoeld en de omschrijving, indien men die neemt in den juisten zin van koloniaal „anachronisme", deed in teekenachtigheid niet voor die scherpte onder; maar, of Nederland zich den ruil al smakelijk maakte op grond van het beginsel der scheiding van koloniaal gezag [4]), en of het al meende, met zijn Oost-Indisch eigenbelang, toch ook dat der Afrikanen te dienen, er zou spoedig blijken dat de gedane

---

1) Van Nederlandsche zijde zijn merkwaardig de Handelingen der Staten-Generaal; van Engelsche zijde sommige Bluebooks, zie: Lijst van aangehaalde werken.

2) Van weinig bekendheid is het feit dat wij nog éénmaal gewapenderhand in Afrika zijn opgetreden, namelijk in 1885, toen de landingsdivisie van Z. M. Atjeh vier dorpen aan de Congo-kust verwoestte.

3) Zie Lijst van aangehaalde werken.

4) Het is niet rechtvaardig wanneer men het doet voorkomen alsof wij, met den uit den ruil voortvloeienden Atjeh-oorlog, uitsluitend aan den verliezenden kant stonden. De onderhandelingen waren van Nederland zelf uitgegaan en Engeland kreeg den Asjanti-oorlog in het vooruitzicht die, zij het in minder acute phasen, ook meer dan een kwart eeuw zou duren: zesde Asj. oorlog 1873—'74, zevende 1895—'96, laatste expeditie 1900.

stap den Neger in 't algemeen niet baatte, want nauwlijks (bij wijze van spreken) was Engeland in zijn nieuwverkregen rechten getreden, of Franschen begonnen hunne aanspraken op kusten en achterland te doen gelden (Guinée, Ivoorkust, Dahomey, Gabon), Duitschers vestigden zich tusschen Engelschen en Franschen in (Togo), Engelschen met Duitschers verdeelden de Palmoliekusten onder elkaar (Lagos en Nigeria, Kameroen), zoodat wanneer men thans de kust van Opper-Guinee beschouwt van den Senegal tot Kaap de Lopo Gonçalves, te ontwaren valt hoe zij gedekt wordt door zes vlaggen van zes verschillende naties, waaiende over veertien kolonies en ééne republiek, bij eene gemiddelde kustlengte van slechts 280 Kilometers per kuststrook, waaronder nederzettingen zijn aan te wijzen die over niet meer dan 68 of 70 Kilometers door de zee worden begrensd (Gambia, Togo). Het oude euvel herrees, om op grooter schaal bestendigd te worden; en men moet vooral de inwoners beklagen, die eenmaal zullen gewaar worden hoe de Mogendheden scheiding brachten tusschen van nature verwante volken en landstreken, en de weinige eenheid die een Negerland heeft aan te wijzen verstoorden, toen zij, na langer of korter volgehouden kringvlucht, neerstreken op hare prooi en de oplossing van het Afrika-vraagstuk, voor zoover dat ook een Afrikanen-vraagstuk mag heeten, eer bemoeilijkten dan bevorderden. Want het hedendaagsch Opper-Guinee is geworden wat de Goudkust veertig jaren geleden was: een koloniaal anachronisme, maar op reusachtige schaal; waarin Frankrijk echter verre de grootste belangen vertegenwoordigt [1]).

Als gevolg van deze politieke verbrokkeling ontbreken ook moderne werken van algemeene strekking die de Kust behandelen, voor zoover zij door De Marees wordt beschreven (dat is in hoofdzaak: Greinkust, Goudkust en Palmoliekust); terwijl toch hare deelen, zoowel ethnographisch als geographisch en klimatologisch, tal van aanverwante trekken vertoonen. Wèl is de oudere Nederlandsche literatuur buitengewoon rijk, maar hadde

1) Men stelt zich West-Afrika naar waarheid voor, wanneer men het beschouwt als een Fransch werelddeel met groote enclaves, die voor een belangrijk deel aan anderen behooren, aan de zeezijde. Bij Kaap Verd beginnende, heeft men dan:

.... kust	Sénégal (Fr.), Gambia (Eng.), Sénégal (Fr.), Guiné (Port.), Guinée (Fr.), Sierra Leone (Eng.).
Greinkust	Liberia (republiek).
Ivoorkust	Côte d'Ivoire (Fr.).
Goudkust	Gold-coast (Eng.).
Slavenkust	Togo (Duitsch), Dahomey (Fr.), Lagos (Eng.).
Palmolie kust	Nigeria (Eng.), Kameroen (Duitsch).
.... kust	Guinea (Sp.), Gabon (Fr.).

ik alleen deze geraadpleegd, de bewerking ware eenzijdig geworden, omdat dan aan de jongere wetenschap de plaats zou zijn onthouden die haar, waar kritiek hoofdvereischte is, rechtens toekomt. Mijne overtuiging, dat onderscheidingen als: Greinkust, Ivoorkust, Goudkust, Slavenkust en Palmoliekust, alleen eenigen zin hebben wanneer men terugdenkt aan het hoofdproduct dat zij vroeger heetten op te brengen, werd door het lezen van binnen- en buitenlandsche werken bevestigd; ik vond nog grooter eenheid dan ik had ondersteld, en daarom heb ik niet geschroomd, waar het mij nuttig voorkwam, eenig relaas dat op een bepaald kustgedeelte betrekking had, toe te lichten met bijzonderheden die ontleend zijn aan werken, die over een geheel andere streek handelen. Zoo is er vrij veel van de Goudkust bekend, dat men, zonder eenig gevaar, kan toetsen aan de Greinkust of aan Benin. Waar mogelijk echter, heb ik getracht het plaatselijke toe te lichten met behulp van gegevens van de plaats zelve, en het boek te verklaren door middel van het boek zelf [1]). Wat de beschrijving van Benin betreft (kol. 115a t/m 118a), dáár moest ik van een geheel ander beginsel uitgaan: er is dààr, na de militaire expeditie van 1897, zoo ontzaglijk veel aan het licht gekomen en de beschaving van dat Rijk ligt thans zoozeer als een boek voor ons „open geslagen", dat ik, waar het noodig was aan moderne werken te refereeren, zoo goed als uitsluitend gebruik maakte van dat van Ling-Roth (zie Lijst van geraadpleegde werken), en van het prachtwerk van Read en Dalton, uitgegeven door het Britsch Museum (zie Lijst als voren). Daar komt bij dat Benin, voor de vroegere zeilvaart, wat ongunstig gelegen was; eenmaal in dien „hoekzak" van de Bocht van Biafra aanbeland, kwam men er niet zoo gemakkelijk weer vandaan, en toen de stoomvaart hare vertakkingen naar de Nigermondingen begon uit te zenden, de slavenhandel gestopt werd en inmenging van Blanken viel te voorzien, nam de Vorst gaandeweg een meer exclusivistische houding jegens Europeanen aan. Vandaar dat de bronnen (waaronder juist De Marees de beste der ouderen is) die in de 18e eeuw nog tamelijk rijk vloeiden, gaandeweg opdroogden; en dat goede moderne beschrijvingen van Benin, op de genoemde na, vrijwel ontbreken, òf steunen op hetgeen Dapper en Bosman daarover hebben medegedeeld, dan wel, langs honderd omwegen, van De Marees (of juister van den voor anderen onbekend gebleven D.R.) afkomstig is.

1) De verwijzingen in de noten naar andere gedeelten van den hoofdtekst, zijn gericht naar de kolommen van de oorspronkelijke uitgave en dus naar de cijfers die men aan de zijde der pagina's aantreft. Hierop dient gelet te worden. Het was niet te ontgaan, omdat ik anders tijdens het afdrukken niet naar nog ongedrukte kolommen kon verwijzen.

Wat nu de kusten betreft zooals P. d. M. die voor ruim 300 jaren zag en beschreef: mij viel telkens bij de lezing weder op hoe groot de overeenkomst was tusschen de kustbevolking in dien tijd en de binnenslands wonende stammen, die ik in 1908/'09 in het achterland van de Greinkust aantrof. Gedemoraliseerd door geweren, kruit, alcohol en slavenhandel [1]), konden de kustbewoners, een 300 jaren geleden, evenmin zijn als die der afgelegen streken van heden, en bij een groot aantal van overeenkomstige gebruiken, gewoonten en opvattingen droegen zij nog dien oorspronkelijken stempel van welwillendheid, goedheid, gastvrijheid en eenvoud, met een slagschaduw van inhaligheid, lafheid, wreedheid en dubbelhartigheid, zooals men dien nog vindt afgedrukt dáár waar eene door bajonetten omstuwde beschaving, nog geen intrede heeft gehouden langs de paden der te voren ondoordringbare wouden, welke eerst de achterlaadgeweren haar vermochten te ontsluiten. Welke stempels men thans aan de kusten vindt afgedrukt, doet hier minder ter zake; maar ik zou over de overeenkomstige punten niet gaarne hebben gezwegen, omdat ik persoonlijk van den neger, waar hij nog „Neger" was, geen andere dan goede ervaringen heb opgedaan. Ik meen daarop zekeren nadruk te moeten leggen, daar ik gemeend heb de berichten van P. d. M., bij wien er zoo veel tusschen de regels door valt te lezen en die meer naar den schaduw zag dan naar het licht, aan mijn eigen ervaringen in het achterland van Liberia te mogen toetsen, vooral omdat zij het waren die mij opmerkzaam maakten op belangrijke punten die door De Marees niet werden opgemerkt, of althans niet vermeld (Islâm, Grigri-boschjes, eedsafleggingen enz.) en waarvan ik in de aanteekeningen heb doen blijken. Hadde ik over eigen ervaring en waarneming niet beschikt, dan zou ik ook zeker dit werk niet hebben ter hand genomen.

HET BOEK EN ZIJN AUTEUR.

De oudste, in eenige taal bestaande, uitvoerige beschrijving van het land aan de Bocht van Guinee [2]), oorspronkelijk gesteld door P(ieter) d(e)

---

1) En door de reactie gevolgd op den plotselingen stilstand van slavenuitvoer van de kust, terwijl de aanvoeren uit de binnenlanden naar de kust voortgingen.

2) Pacheco Pereira werd voor het eerst in 1892 uitgegeven. André Alvarez d'Almada zag in 1733 het licht; dit werk is in 't laatst der 16e eeuw geschreven, maar gaat niet verder dan Sierra Leona. (Zie Lijst van geraadpleegde werken, sub Pereira, en De Santarem).

M(arees) en thans opnieuw in het licht gegeven, bestaat uit tien afdeelingen, namelijk:

1e. opdracht en voorrede;

2e. het beknopt journaal van eene uitreis naar de kust van Guinee in het jaar 1600, met beschrijving van land en volk aan Kaap Verd (kolommen 1—5a);

3e. eene beschrijving van de Greinkust (kol. 5b—7b);

4e. eene uitvoerige beschrijving van de Goudkust (kol. 8—113);

5e. eene zeilaanwijzing van de Goudkust naar Kaap de Lopo Gonçalves (kol. 113—114);

6e. eene beknopte, doch hoogst verdienstelijke, beschrijving van Benin, die echter niet afkomstig is van P. d. M., maar van een onbekend gebleven D. R. (kol. 115—119);

7e. eene beschrijving van land en volk aan de Rivier van Gabon, die echter steunt op het eenige jaren oudere werk van Paludanus (kol. 120—123);

8e. het beknopt journaal van eene thuisreis in het jaar 1602 (kol. 123b —124b);

9e. woordenlijsten, hoofdzakelijk eene voor het Fantijnsch (kol. 125—129), waaronder eene afzonderlijke opgave van de telwoorden in het Accra (kol. 128), voorts een byzonder woordenlijstje voor Kaap de Lopo Gonçalves (kol. 123b), en samenspraken;

10e. eene inhoudsopgave en errata die thans niet zijn afgedrukt, omdat de eerstbedoelde door een Zaakregister is vervangen, en laatstbedoelde in den tekst zijn opgenomen (kol. 130—135).

Het werk kan, met voorbehoud van enkele passages waar Paludanus (B. ten Broecke) blijkbaar de zegsman is geweest (zie sub 7e), beschouwd worden als een volstrekt oorspronkelijk geschrift, zoo goed als geheel van de hand van P. d. M. en voor een klein gedeelte van die van D. R. Tevens is het een merkwaardig en een goed geschrift, dat, niettegenstaande het twee herdrukken beleefde en in verschillende talen werd overgezet, zoo goed als vergeten is; maar deze vergetelheid is vooral aan te merken als het gevolg van de bescheidenheid van den auteur, die begon met zich achter initialen te verbergen en die daardoor de autoriteit, zooals alleen eigen stempel die kan geven, aan zijnen arbeid onthield. Onder de Nederlanders die in later tijd over de kust hebben geschreven, was het vooral Olphert Dapper [1]) (1668) die, al laat hij zich schamper over „eenen Pieter de Mareez"

1) Men zou Dapper onrecht doen met niet te willen erkennen dat hij veel wetenschappe-

uit, zich veroorloofde het werk van zijnen voorganger met breed gebaar te annexeeren en vermoedelijk onder diens invloed, klinken sommige tonen die P.d.M. had aangeslagen, nog door tot in een in 1818 verschenen werk van J. A. de Marrée: „Reizen op en Beschrijving van de Goudkust van Guinea". Onder de Fransche schrijvers was het de, wegens zijn blagueeren, nog immer niet voldoend beruchte Villault de Bellefond (1669) die een vlijtig gebruik heeft gemaakt van de te Amsterdam verschenen Fransche uitgave (1605) van het Nederlandsche boek [1]). In Engeland was het Purchas (1625/'26) die het geheele werk, op sommige hoofdstukken na, in zijne Pilgrimages opnam. Bij De Bry zag eene Duitsche, zoo goed als een Latijnsche uitgave het licht (1603/'04), bij Hulsius eene Duitsche (1603) en de Duitschers Hemmersam (1663) en Erasmus Franciscanus (1669) excerpeerden die vlijtig. In de 18e eeuw werkte P. d. M. nog zóó zichtbaar na, dat de belangrijkste illustraties door Churchill in het vijfde deel van diens „Collection" (1732) zijn opgenomen en dat de woordenlijsten door hem zijn verwerkt. Als „kenbron" van Opper-Guinee heeft dus het werk dat ons bezig houdt, de literatuur gedurende een groote honderd jaren beheerscht, maar na 1704 werd het (en Dapper onderging hetzelfde lot) overvleugeld door het zeer algemeen bekende, aardige en eveneens oorspronkelijke boek van Willem Bosman, wiens oûbollige verhaaltrant tot lezen en vertalen uitlokte, en waarvan, behalve vier Hollandsche uitgaven (1704, '09, '18, '37), ook Fransche (1705), Engelsche (1705, '21), Duitsche (1708) en Italiaansche (1752) bewerkingen kunnen worden aangewezen; ja zich een zoo hoogen graad van populariteit verwierf, dat de Liverpool'sche reederij Elder Dempster het, enkele jaren geleden, liet herdrukken en als feestgave onder hare employés uitdeelen, teneinde bijzondere wijding te geven aan een door haar gevierd jubilee van den handel aan Afrika's Westkust! Die ongeëvenaarde populariteit van Bosman's werk heeft tengevolge gehad dat het, met voorbijgang van ouderen als De Marees en Dapper, eene vermaard-

lijker en vollediger is dan P. d. M. Hijzelf zegt dan ook in zijn voorbericht dat de aanteekeningen van Samuel Blomert (hem weer ter hand gesteld door Isaac Vossius) „wonder te stade" waren gekomen; maar het navolgende moet als een boutade worden opgevat: „Al 't geen bij na tot noch toe daer van bij d'onzen is in 't licht gebraght wort gevonden in zekere beschryvingh van Gunea gedaen door eenen Pieter de Mareez, bij wien nochtans slechts de blote namen van eenige aen zee gelege dorpen en plaetsen op de Goudkust ten tone gestelt worden, met een weynich en ten ruichste van de zeden, aerdt der inwoonderen, koophandel en Godsdienst". Op soortgelijke wijze is Dapper weer door Bosman gecritiseerd, die hem zijn wetenschap ontzegde omdat hij nooit zelf ter Kuste was geweest.

1) Al dadelijk heeft het plan bestaan om een Fransche uitgave te doen verschijnen. De opschriften der illustraties zijn daarom meest in het Fransch, ook in de Holl. uitgave.

heid heeft gekregen alsof het „het" oorspronkelijke werk bij uitnemendheid ware; en ook, dat de velen die zich geroepen achtten iets over de Kust door den druk openbaar te maken (buitenlanders wel te verstaan) een „Bosman zonder einde" plegen aan te halen en zich slechts een heel enkele maal wenden tot den door hem gehekelden Dapper; om alleen wanneer zij meenen zéér ver in de zaken door te dringen; tot P. d. M. op te klimmen, dien zij dan vermomd vinden door het masker waarachter hij bij De Bry of Hulsius is schuil gegaan.

Het valt te betreuren dat wij van dezen P. d. M. niets, of althans niets wezenlijks weten; zelfs zijn naam: Pieter de Marees, is niet anders tot ons gekomen dan door het titelblad van Colijn's „Verzameling van Reizen" (1617—1619), waarop vermeld staat dat de schrijver van de daarin voor de eerste maal herdrukte „Beschrijvinge van het Koninkrijk van Guinea enz." dien naam heeft gedragen. Verder weten wij, uit de opdracht van zijn werk, dat hij een oom heeft gehad, Jan Sandra genaamd, maar van zijn familieomstandigheden weten wij ook niets dan dat. Op grond van den inhoud van het boek zelf, in verband met den naam „de Marees", die een zeer Zuid-Nederlandschen klank (b.v. des Marais) doet hooren, geloof ik dat men hem voor een Vlaming of voor een zoon van uitgeweken Vlaamsche ouders moet houden. Wèl is de taal waarin hij zich uitdrukt goed Nederlandsch, maar er komen woorden in voor, die benoorden Moerdijk of Schelde nooit burgerrecht kregen. Voorbeelden zijn: „Schappraai", „Francijn", „Kevie", „Kabas", en „Dodde" (dat een zuiver Antwerpsch woord is). Verder blijkt er, uit de beknopte journalen van uit- en thuisreis, dat hij voor eene Amsterdamsche reederij (of compagnie) naar de kust voer, maar daarmede houden alle persoonlijke gegevens op.

Hij schijnt iemand van zekere ontwikkeling te zijn geweest; zijn woordenkeus althans is die van een beschaafd persoon, maar de wijze van voordragen gaat soms wat stroef. Zijn teekeningen geven blijk van een goeden aanleg, maar meer blijkt dienomtrent niet, want zij schijnen door een kunstenaar te zijn bijgewerkt eer zij voor openbaarmaking geschikt geoordeeld werden. Ik meen dat daaruit te mogen afleiden, dat de détails wel zoo zorgvuldig zijn aangebracht als alleen een ooggetuige ter plaatse zelf zou kunnen doen, maar de koppen missen alle echte neger-uitdrukking en ook het kroezige van het hoofdhaar komt niet tot zijn recht: fouten die gemaakt kunnen worden door een teekenaar, die de modellen niet voor zich heeft

gezien. De Marees verstond wel eenig Portugeesch, maar niet genoeg om, in de inlandsche talen, die woorden te herkennen, die uit het eerstbedoeld idioom daarin waren overgegaan (zie de Woordenlijst). Zijn woordenlijstjes getuigen van zijne nauwkeurigheid, want men kan ze gerust met die van latere schrijvers vergelijken. Ook bezat hij eene gave van scherp te kunnen opmerken; zijne mededeelingen kunnen nog heden ten dage aan de werkelijkheid worden getoetst en weerstaan dan de proef.

Hij stond hoog genoeg om niet al te laag neer te zien op eene beschaving van negers die hij, als dragers van eene cultuur die de zijne niet was, moeilijk kon begrijpen maar, al belacht hij nu en dan hunne „superstitien", hij drijft de zelfgenoegzaamheid toch niet licht zoover dat hij vervalt in den toon van weemoedig beklag. Zijne mate van belezenheid blijkt uit hetgeen hij zelf zegt gelezen te hebben, uit de werken waarheen hij verwijst en uit de bronnen die men, onder het lezen, herkent. Verwerpt men zijne verwijzingen naar de klassieken als tweedehands-wijsheid, dan blijft er toch dit over dat hij de litteratuur der reizen van zijnen tijd had geraadpleegd, voor zoover zij in Zuid- of Noord-Nederlandsche bewerkingen tot hem konden zijn gekomen; met name: Leo Africanus (1556), Lopez (1596), Jean de Léry (1597), de Acosta (1598), Linschoten, Paludanus; en vermoedelijk las hij ook Fransch, want hij verwijst (kol. 78b) naar Ambroise Paré. Linschoten's Itinerario is herhaaldelijk te herkennen in de beschrijving van boomen en gewassen die door De Marees wordt gegeven, waarbij zooals men weet Linschoten door Paludanus werd geannoteerd. Wat Paludanus overigens betreft: P. d. M. gebruikt diens beschrijving van de Kust van Guinee (verschenen in 1596), voor zoover zij hem te pas kan komen, als bron voor zijn eigen voorstelling van hetgeen er aan de Rivier van Gabon viel waar te nemen. Ook schijnt een enkele maal de invloed van Hakluyt te herkennen; de inleiding tot de beschrijving van de Goudkust (kol. 8a—9a) doet denken aan eene algemeene beschrijving die Hakluyt geeft aan het einde van het relaas der „Second voyage to Guinea" (Hakluyt Dl. II, 2e Afdg. pag. 330/331).

Want hoe hoog men De Marees de verdienste ook aanrekene van oorspronkelijk werk te hebben geleverd, in dien zin dat er geen ouder geschrift is aan te wijzen dat op een zoo grondige wijze over de Kust van Opper-Guinee handelt en vooral over de Goudkust en Benin, het oudste is het niet. Ouder is Hakluyt en het weinige dat deze over land en volk mededeelt, kan door de Marees zijn geraadpleegd; doch veel heeft hij er niet aan ont-

leend, want hijzelf wist meer en wist beter. Nog ouder uitgave is Paludanus' „Beschrijvinge van Guinea, Manicongo ende Angola enz.", verschenen in 1596, maar deze doet, betreffende de Goudkust, slechts enkele mededeelingen, waarbij hij zich niet boven het oppervlakkige verheft. Gewoonlijk wordt, op gezag van P. A. Tiele, aangenomen dat Paludanus uitsluitend vreemde bronnen heeft vertaald, maar deze meening is *niet* juist. De eerste 7 à 8 kolommen van de verhandeling bovenbedoeld, bevatten de mededeelingen van Nederlandsche schippers, die de kust reeds vóór 1596 hadden bezocht. Dit gedeelte van Paludanus' arbeid moet beschouwd worden als werk uit de eerste hand, maar het spreke voor zichzelf. Omdat het de oudste Nederlandsche gegevens bevat, en omdat het tot toelichting op het werk van De Marees kan dienen, is het hierachter als Bijlage I afgedrukt; een oogopslag zal leeren dat de jongere auteur het oudere werk heeft gebruikt, maar goed gebruikt, want hij neemt er niet meer uit over dan hij uit eigen ondervinding kan bevestigen.

Anders staat het met de Beschrijving van Benin. Deze moet als een inseraat, maar dan als een voortreffelijk inseraat, worden beschouwd. Zij is niet opgesteld door De Marees, doch door een onbekend gebleven D. R., die het land uit ondervinding kende. Het inlasschen van deze beschrijving is een gelukkige greep geweest, want zonder haar zou het werk over Opper-Guinee onvolledig gebleven zijn. Wel hadden de Portugeezen misschien reeds in 1472 (Sequeira) handelsbetrekkingen met Benin aangeknoopt, en zelfs waren de verhoudingen zoo intiem, dat omstreeks 1486 een Beninsch gezant te Lissabon werd ontvangen, maar elke oudere *geregelde* beschrijving van dit land ontbreekt, merkwaardig als het is door zijn nog altijd niet opgehelderde relaties tot een „binnenslands wonend" machtig vorst, een soort van Paus [1]) en door zijn hoog ontwikkelde kunstnijverheid,

1) Bijzondere belangstelling wekten bij Koning João II de berichten die een gezant uit Benin hem gaf omtrent zekeren machtigen koning in het binnenland, dien de Negers aan de kust Ogané noemden en die daar in even groote achting werd gehouden als bij de Christenen de Paus. Hem zonden de vorsten van Benin, als zij den troon bestegen, ouder gewoonte een gezant met rijke geschenken, om hem van die troonsbestijging kennis te geven en de bevestiging hunner regeering te verzoeken. Ten teeken daarvan ontvingen zij van den Ogané een staf, een helm van geelkoper en een kruis van hetzelfde metaal, om op de borst te hangen. Dit kruis zou tot een soort religieuze wijding gediend hebben. Ook werd den gezant een klein kruis om den hals gehangen, dat hem vrij maakte van alle servituten en waarvoor hij zekere voorrechten genoot. De Barros verhaalt dat hij omstreeks 1540 een gezant van Benin, die zulk een kruis droeg, gesproken heeft en dat deze hem de waarheid der vroegere berichten bevestigde. Zie: Tiele de Portugeezen op weg naar Indie (Gids 1873) en De Barros (Decaden I, Boek 3, Cap. IV). Wie de (o) Gané was, weet men nog niet, vergl. Rouffaer in Bijdr. Kon. Inst. 6e Reeks, VI (1899), pag. 487 noot 1. Zie ook aant. no. 2 bij blz. 237.

die de gunstige opvatting van den aanleg der bewoners wettigt, niettegenstaande dezelfde naam „Benin" als met bloed staat geschreven wegens de talrijke in wreede menschenoffers die daar geplengd werden, en dat weer ondanks .... maatschappelijke verhoudingen die toch in tal van opzichten voorbeeldig waren geregeld [1]).

Deze beschrijving van Benin door D. R. heeft blijvende waarde; autoriteiten als Ling Roth geven dat volmondig toe. Het zou tot Dapper (d. i. Blomert? 1668) duren eer zij werd overtroffen, gelijk Dapper werd op zijde gestreefd door Nyendael (by Bosman 1704).

Omtrent den zéér bekwamen persoon, die zich achter de initialen D. R. heeft verscholen, is niets met zekerheid te zeggen, maar ik moet toch op de mogelijkheid wijzen dat hij dezelfde kan zijn als Dierick Ruyters, van wiens hand in 1623 te Vlissingen een zéér merkwaardige boekje verscheen, getiteld: „Toortse der zeevaerdt verlichtende West-Indiën, Brasiliën, Guinea (sic) en Angola" (herdrukt in 1648 en wellicht ook in 1674). Deze Dierick Ruyters was een bekwaam zeeman, die in het begin der 17e eeuw te Middelburg woonde en vermoedelijk geboortig was van Vlissingen [2]). Uit zijn werk blijkt dat hij meermaal reizen naar de voornoemde kusten heeft ondernomen en goed geschreven „Toortse", dit niet alleen zeilaanwijzingen, maar ook hoogst belangrijke gegevens omtrent land en volk bevat, dooreengemengd met persoonlijke herinneringen, draagt alle kenmerken van op eigen waarnemingen en ervaring te berusten. Vermoedelijk heeft Ruyters de kust van Guinea vóór 1612 bezocht en na dat jaar althans niet meer, want het Fort Nassau te Mouree, destijds gesticht, wordt niet door hem genoemd; evenwel, in 1619 voer hij nog als Schipper [3]). Behalve de „Toortse", bestaat er nog van zijne hand: „De platte of pleynschael verclaert, Middelburg 1631", en het Rijks-Archief bezit eenige door hem vervaardigde manuscriptkaarten, namelijk: Eiland St. Margarita, Stadt Parnambuco, Baya de todos los Sanctos (met aanteekeningen), Riviere genaemd Rio Janeiro (met verklaring), Stadt Baldiva 1627 (met aanteekeningen). resp. nummers 580, 710, 717, 720 en 736 van den Inventaris.

Wat levensloop en leeftijd betreft en ook wat lust, aanleg en bekwaam-

1) Benin is eerst goed bekend geworden door de Engelsche verovering in 1897 en de daarna uitgekomen werken van Ling Roth en C. H. Read en O. M. Dalton; zie Lijst van geraadpleegde werken.

2) Zie Nagtglas, Levensberichten van Zeeuwen.

3) Zie Biogr. Woordenboek van Van der Aa.

heid tot schrijven aangaat, is er dus eenige waarschijnlijkheid dat D. R., die in zijn jonge jaren (1602) de beschrijving van Benin aan De Marees ter hand stelde, dezelfde is als Dierick Ruyters, de rustende Zeeuwsche Schipper, die na 1620 de pen weder opnam om jongeren met zijn „Toortse" voor te lichten.

HISTORISCH OVERZICHT.

Het Tijdvak der oudste scheepvaartondernemingen naar de Westkust van Afrika, dat met de Pheniciërs begint en met de eerste expansie der Portugeezen (1415) eindigt, opent een merkwaardig veld van onderzoek voor détailstudie; maar hoewel die oudste tochten, ondanks het weinige dat daarvan bekend werd, van grooten invloed moeten zijn geweest op de onderzoekingen waarvan de 15e eeuw getuige was, het zou vergezocht wezen daarover thans uit te weiden. Aantrekkelijker en niet geheel overbodig zou het zijn, melding te maken van de geschiedenis der Portugeesche vestigingen en ontdekkingen aan Afrika's Westkust, tusschen de jaren 1415 en 1488; maar dit epos is herhaalde malen beschreven, over- of nageschreven, en ook, met inachtneming van alle destijds (1873) aan het licht gekomen bijzonderheden, opnieuw verhaald door P. A. Tiele in eene, met de grootste zorgvuldigheid gestelde, studie: „de Portugeezen op weg naar Indië" (Gids 1873). Wel hebben na dien tijd belangrijke publicaties het licht gezien, met name: „Alguns Documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo" en „Esmeraldo de Situ Orbis por Duarte Pacheco Pereira" (beide uitgegeven te Lissabon in 1892); maar, hoewel deze werken een schat aan gegevens bevatten, zij bevestigen (althans voor zoover Afrika's Westkust betreft) de gelijkenis van het welbekende beeld. Zoo verhoogen zij zelfs nog de waarde van *critisch gestelde* geschiedbeschrijvingen, als die van Tiele, want zij toonen aan, dat de, tot dusver als „gezaghebbend" erkende, Portugeesche auteurs hunne mededeelingen niet opsierden of verdichtten — en waartoe zonden zij? Hetgeen zij te boekstaven hadden, was al wonderbaar genoeg!

Als Inleiding tot het werk van Pieter de Marees, dat vooral over de Goudkust en de daaromtrent gelegen landschappen handelt, zooals die zich omstreeks 1600 vertoonden, meen ik dus, waar het de Portugeesche voorgeschiedenis betreft, mij te mogen bepalen tot eene chronologische lijst die niet alleen de voornaamste vaarten en ondernemingen vermeldt, maar ook

gewag maakt van het optreden der verschillende concurrenten. — Waar de geschiedenis der ontdekkers en eerste bezitters in hoofdzaken als algemeen bekend mag worden aangenomen, zij verwezen naar Tiele [1]), niet zoozeer die ontdekkers, doch wel hunne concurrenten eischen onze aandacht.

Chronologische Lijst.

omstr. 600 v. C. Rondvaart van Afrika, ondernomen door Pheniciërs van uit de Roode Zee.

omstr. 480 Hanno van Carthago: tocht naar de Westkust van Afrika, voortgezet tot op de hoogte van Sierra Leone [2]).

1271 n. C. De Genuees Lancelot Malocello op de Canarische eilanden.

1291 De Italianen Doria en Vivaldo: ontdekkingsreis ondernomen buiten Straat Gibraltar.

ca. 1345 Oudste bericht omtrent het bestaan der Azorische eilanden [3]).

1346 De Catalaan Jac. Ferrer: reis naar den Rio de Ouro.

1402/06 Fransche occupatie van de Canarische eilanden onder de leiding van Gadifer de la Sale en Jean de Béthencourt. (Deze laatste doet zijn bezit aan Spanje over).

1415 Ceuta door de Portugeezen veroverd: begin hunner expansie buiten Europa.

1418/19 Porto Santo en Madeira weder ontdekt (João Gonçalves Zarco en Tristão Vaz Teixeira).

1433 Dood van Koning João I; troonsbestijging van Koning Duarte.

1434 Gil Eannes rondt Kaap Bojador.

1437 De Azorische eilanden weder ontdekt (wellicht reeds in 1427) [4]) (Diego de Sevilla).

1438 Dood van Koning Duarte; D. Pedro Regent.

1445 Diniz Diaz aan Kaap Verd.

1446 Troonsbestijging van Koning Affonso V.

---

1) Van veel jongeren datum is het bekende werk van Beazley and Prestage: „The Chronicle of the Conquest of Guinea by Gomes Eannes de Azurara", uitgave Hakluyt Society 1896 en 1899, waarin ook détails als de kartografie der eeuw enz. worden behandeld. Het komt mij echter voor dat Tiele's arbeid in kritisch opzicht meer doorwerkt is; zeker is zij ruim zoo beknopt.

2) Zie C. M. Kan: de Periplous van Hanno, Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Serie Dl. VIII.

3) Zie Libro del Conosçimiento (The Book of knowledge). Hakluyt Serie 1912.

4) Zie Mees: Açores.

1450/70 Concessies aan Vlamingen verleend, om deel te mogen nemen aan de bevolking van de Azoren.

1455/60 Ca' da Mosto en Diogo Gomez komen, op verschillende reizen, tot voorbij Kaap Roxo en tot aan de Rio Grande.

1460 De Kaap-Verdische eilanden waren in dit jaar vermoedelijk reeds voor een gedeelte ontdekt (door de De' Nolli's?) [1]).
Dood van D. Henrique (Hendrik den Zeevaarder).

1461 of 62 Pedro de Cintra tot op de hoogte van Kaap Mesurado gekomen.

1469 De handel op Afrika voor den tijd van 5 jaren verpacht aan Fernão Gomez, onder verplichting de kust, elk jaar, 100 mijlen (635 KM.) verder te doen verkennen.

1471 De handel aan de Goudkust geopend, te Chama.
De eilanden in de Bocht van Biafra ontdekt.

1472 Sequeira te Benin.

1475 Een schip uit Vlaanderen tracht aan de Goudkust handel te drijven [2]).

1476/79 Erfopvolgingsoorlog met Spanje; Spaansche schepen in de Portugeesche koloniale wateren.

1481 Dood van Koning Affonso V; troonsbestijging van Koning João II.
Toebereidselen in Engeland tot eene handelsonderneming naar de Kust van Guinee gemaakt, op bevel van den Koning van Engeland gestaakt.

1482 Stichting van het Kasteel S. Jorge da Mina aan de Goudkust van Guinee door Diogo d'Azambuja.

1484 Diogo Cão bereikt Kaap Cross (22° Z.Br.).

1487 Vertrek over land van Pero de Covilham en Affonso de Paiva naar de oostersche kusten; De Covilham drong tot Sofala door.

1488 Bartholomeu Diaz rondt de Kaap de Goede Hoop, en dringt tot de Groote Visch-rivier voort.

4 Mei 1493 Bul van Alexander VI, vaststellende eene demarcatielijn tusschen de Portugeesche en Spaansche overzeesche bezittingen.

7 Juni 1494 Vredesverdrag van Tordesillas, uitvoering gevende aan voornoemde bul.

1495 Dood van Koning João II; troonsbestijging van Koning Manoel.

---

1) Zie Alguns Documentos blz. 31.

2) Zie Pacheco Pereira blz. 64; en hierachter blz. XLII.

1498 Pacheco Pereira: ontdekking van Brazilië?
Vasco da Gama in Indië aangekomen.
1500 Tweede scheepvaart naar Indië onder Cabral.
1501/02 João de Nova: ontdekking van Ascension en S. Helena.
1519 Magellaan (Magalhães), uitgezeild onder Spaansche vlag.
1521 Dood van Koning Manoel; troonsbestijging van Koning João III.
1522 De Franschen beginnen, van uit de Kanaalhavens, den Portugeeschen overzeeschen handel te bemoeilijken.
1526 Franschen op de kust van Brazilië.
1534 Gezantschap van S. Jorge da Mina naar Timbuktu.
1552 Spanjaarden van de Canarische eilanden aan de kusten van Afrika.
1553 Eerste Engelsche onderneming naar de Bocht van Guinee (Windham).
1557 Dood van Koning João III; regentschap over Sebastiaan I.
1568 Troonsbestijging van Koning Sebastiaan I.
1578 Onderneming naar Marokko; slag bij al-Kasr al-Kebir; de koning sneuvelt. De Kardinaal D. Henrique bestijgt den troon.
1580 Dood van D. Henrique; erfopvolgingsmoeilijkheden. Slag bij Alcántara; Portugal voor Philips II van Spanje veroverd.

I. De (gefingeerde) vaarten van Normandiërs naar de Goudkust, vóór het jaar 1400.

Waar mij de taak is gesteld eene beschrijving van de Goudkust toe te lichten die in 1602 verscheen, en tevens de concurrentie te behandelen die den Portugeezen reeds voor dat jaar werd aangedaan, kan ik mij niet onttrekken aan eene beschouwing der zoogenaamd „oudste" tochten, door Normandiërs naar de Kust van Guinee ondernomen. Een oogenblik scheen het alsof deze „mythe" afdoende was weerlegd door De Santarem [1]), of wel door Major [2]), maar zij gaat hardnekkig voort met het bieden van weerstand tegen alle kritiek en pijnlijk doet het aan te lezen wat dienaangaande, nog in onze dagen in Frankrijk, wordt ten beste gegeven, b.v. *„il est certain qu'ils (les Normands) trafiquaient vers le milieu du XIVme siècle en Guinée,*

1) Recherches sur la découverte des pays situés sur la côte occidentale d'Afrique, par le vicomte de Santarem, Paris 1842 (uitvoerige bewerking van een geschrift in 't Portugeesch van denzelfden auteur, verschenen in 1841, zie literatuuropgave).

2) The Life of Prince Henry of Portugal surnamed the Navigator, by R. H. Major, London 1868, alwaar blz. 117 vlg., en Preface pag. XXXIII vlg.

que dans la seconde moitié de ce siècle ils y ont eu des comptoirs permanents, tels que la Mine et le Petit Dieppe" [1]) etc. Zelfs in het kamp dergenen die de mythe verwijzen naar haar eigen rijk, is het er, sedert Major schreef, niet beter op geworden: Beazley en Prestage [2]), die zich zeer wel bij het oordeel van Major hadden kunnen aansluiten, verhieven haar van „blague" gelijk zij gebleken was te zijn, tot een „thing non proven", en speelden dusdoende in de kaart van de blagueurs [3]).

Toch zou ik mij ontslagen kunnen rekenen van het opnieuw behandelen der laffe kwestie en naar Major willen verwijzen, ware het niet dat diens argumenten, ofschoon reeds afdoende, niet met alle beschikbare gegevens hebben afgerekend en met name onzen Pieter de Marees hebben verwaarloosd, zoo goed als een bescheiden werkje: „West-Indianische Reiszbeschreibung de An. 1639 bis 1645 von Ambsterdam nach St. Jorius de Mina, von Michael Hemmersam, Nürnberg 1663". De mythe kan aan de hand van die beide werken tot haren waarschijnlijken oorsprong worden teruggebracht, en dit dwingt mij den arbeid van Major grootendeels over te doen. Dit is ook daarom niet te ontgaan, omdat wij met eene traditioneele Fransche voorstelling te doen hebben die, telkens opnieuw te berde gebracht, niet zoo heel onschuldig is. De gefingeerde Normandische vaarten naar Grein- en Goudkust (en dat nog wel in het vóór-Portugeesche tijdvak) kunnen namelijk wel eens dienst doen om klem bij te zetten aan zekere *aanspraken*; niet op de Goudkust natuurlijk, want daar zorgt Engeland voor, maar wèl op de Greinkust, dat is: de feitelijk onmondige Negerrepubliek Liberia.

Het beste argument dat tegen die vaarten pleit, meen ik vooraf te moeten laten gaan: „het is niet zoozeer aan Portugeezen of hunne medestanders, om aan te toonen dat de tochten der Normandiërs naar de Kust van Guinee vóór het jaar 1400 (en zelfs vóór 1500) verzonnen zijn; het is aan de Franschen om hunne beweringen (waarvan wij een proefje gaven) waar te maken en dat met de stukken in de hand. Niet met beweringen als: „il est certain".

---

1) Bulletin de la Société Normande de Géographie, XXIII (1901): La colonisation normande, par E. Levasseur.

2) The Chronicle of the Discovery and Conquest of Guinea, by Gomes Eannes de Azurara, now first done into English by C. H. Beazley and E. Prestage, London 1896, 1899, uitgave der Hakluyt Society.

3) Ook Gabriel Gravier (Officier d'Académie etc.) houdt een hoekje open voor de blague: „En 1339 les Normands allaient aux Canaries et aux côtes de Maroc; en 1364 ils arrivaient aux côtes de Guinée." Zie: Les Normands sur la route des Indes par Gabriel Gravier, Rouen 1880, blz. 32.

Gewoonlijk wordt aangenomen dat de Fransche aanspraken op de voorontdekking van de Kust van Guinee het eerst werden voorgedragen in een (aan Colbert opgedragen) werkje van zekeren Villault de Bellefond, getiteld: „Relation des Costes d'Afrique, appelle'es Guine'e, le tout remarqué par le Sieur Villault, Escuyer sieur de Bellefond, dans le voyage qu'il y a fait en 1666 et 1667" (Paris 1669). Geheel juist behoeft dat niet te zijn, want hij kan hebben geborduurd op een korte mededeeling die bij Davity voorkomt, waarover later. Zonder ons nu op te houden bij hetgeen latere schrijvers van de mededeelingen van Villault hebben willen maken, dienen wij eerst hem aan te hooren (blz. 409 vlg.) [1]).

La plus commune opinion a donné jusques à présent cét avantage aux Portugais, d'avoir paru les premiers, qui ayent découvert & habité ces costes, mais c'est une vieille erreur, qui a pris sa naissance & son accroissement dans la longue possession qu'ils en ont euë, & le grand pouvoir qu'ils s'estoient donné parmy ces peuFles. Cette gloire est deuë aux prançois, & sur tout aux Dieppois, qui y ont navigé plus de soixante ans avant que les Portugais en eussent eu la connoissance.

Comme la France commençoit à respirer sous Charles V des guerres & mal-heurs qu'elle avoit soufferts sous le Roy Jean son pere, les Dieppois de tout temps addonnez au commerce, attirez par le profit qu'ils y trouvoient, & la commodité de leur Havre, se resolurent aux voyages de long cours, de passer les Canaries, & de costoyer l'Afrique. Pour cét effet ils equiperent au mois de Novembre de l'année 1364 deux vaisseaux, du Port d'environ cent tonneaux chacun, qui firent voile vers les Canaries, & arriverent vers Noël au Cap-Verd, & moüillerent devant Rio Fresca dans la Baye, qui conserve encore ce nom de Baye de France . . . . . .

Au sortir de Cap-Verd (qu'ils nommerent ainsi, comme j'ay dit, pour la verdure eternelle qui l'ombrage) ils coururent le Sudest, & arriverent à Boulombel, ou Sierra-Leoné, ainsi que depuis l'ont nommé les Portugais. De là ils passerent devant le Cap de Moulé d'où les Habitans de ces deux places & de toute la coste furent fort étonnez . . . . . & enfin ils s'arresterent à l'embouchure d'une petite riviere prés de Rio-Sextos, où est un village qu'ils nommerent le Petit-Dieppe 2), à cause de la ressemblance du havre & du village, situez entre deux costeaux. Là ils acheverent de prendre leurs charges de morphi 3), & de ce poivre appellé malaguette; & l'année suivante 1365, á la fin de May furent de retour à Dieppe, ayant fait des profits qui ne se peuvent exprimer, n'ayant demeuré que six mois dans leur voyage . . . . . .

Au mois de Septembre ensuivant, les Marchands de Roüen s'associerent avec ceux de Dieppe, & au lieu de deux vaisseaux en firent partir quatre, desquels deux devoient traiter depuis le Cap-Verd jusques au Petit Dieppe, & les deux autres aller plus avant découvrir les costes.

La chose ne fut pas exécutée, ainsi que l'on l'avoit projettée; car un de ces vaisseaux qui devoient passer plus outre, s'arresta au grand Sestre, sur la coste dite Malaguette, y trouvant une si grande quantité de ce poivre, qu'il crut devoir en charger, & qu'il ne pouvoit faire plus grand profit ailleurs. Il en prit sa charge, & l'autre poussa plus outre. Le grand accueil, & la douceur, avec laquelle les Habitans de ce lieu les receurent, joints à la riviere & à la richesse de ce poivre, firent qu'ils appellerent ce lieu Paris. 1) Les deux autres cependant

---

1) Drukfouten als peuFles, prançois, navigé etc. zijn gecollationneerd.

2) De naam Petit-Dieppe komt het eerst voor op een te Dieppe door Guérard in 1631 vervaardigde kaart (De Santarem blz. 140).

3) Port. marfim = ivoor.

faisoient leurs charges sur ces costes, où ils avoient déja esté, & à trois sémaines l'un de l'autre retournerent au bout de sept mois richement chargez de cuirs, d'yvoire, & de ce poivre qu'ils porterent en suite chez les autres Nations.

Le quatriéme vaisseau passa la Coste des Dents, & poussa jusques à celle de l'or, d'où il en rapporta quelque peu, mais quantité d'yvoire. Comme ces peuples ne leur avoient pas fait si grand acceuil que les autres, sur tout ceux de la Coste des Dents, qui sont tres-méchans, les Marchands sur le rapport de leurs Commis, se bornerent au Petit-Dieppe, & au grand Sestre ou Paris, où ils continuerent d'y envoyer les années suivantes, & mesme une colonie. D'où vient qu'encore aujour-d'huy le peu de langage que l'on entend de ces peuples, est François.

Le grand profit qui se trouva dans le debit de ce poivre, donna envie aux Estrangers de faire ces voyages, & d'aller eux-mesmes choisir ce qu'ils acheptoient des Dieppois; c'est pourquoy environ l'an 1375, dix ans aprés que nous y estions, ils commencerent d'y traitter; mais voyant que les François y avoient par tout des loges, comme à Cap-Verd, Sierra-Leoné & Cap de Moulé, le Petit Dieppe & grand Sestre, & que les Mores les aimoient, de sorte qu'ils ne pouvoient souffrir les autres, ils quitterent le commerce, qu'ils reprirent par aprés, & depuis ont toûjours continué.

Comme le profit commença à diminuer par la grande quantité de marchandises que les François & les Etrangers apportoient de ces costes, ceux de Dieppe et de Roüen resolurent de renvoyer au mesme endroit plus bas, où seize ans auparavant, le premier navire avoit trouvé de l'or.

Pour cela au commencement du regne de Charles VI en l'an 1380, ils equiperent à Roüen un vaisseau du port d'environ cent cinquante tonneaux appelé la Nostre Dame de bon voyage, qui partit en Septembre, quoy qu'il fust prest long-temps auparavant: mais parce qu'ils avoient déja remarqué, que les pluyes qui tombent sur ces costes aux mois de Juin, Juillet & Aoust, estoient tres-dangereuses, & causoient plusieurs maladies, dont il estoit mort beaucoup de monde dans leurs habitations.

Ce vaisseau arriva vers la fin de Decembre à la rade des lieux, où seize ans auparavant ils avoient esté. Les Habitans qui avoient reconnu, que dans les terres plus avancées, ils recherchoient les marchandises qu'il avoient acheptées de nous, & que nous les traitions doucement, apporterent quantité d'or, & le vaisseau neuf mois aprés, retourna à Dieppe richement chargé. Ce fut ce qui commença de faire fleurir le commerce à Roüen.

L'année suivante, ils y envoyerent jusques à trois vaisseaux, qui partirent de Dieppe le vingt-huitiéme Septembre, nommez la Vierge, le S. Nicolas, & l'Esperance 2). La Vierge s'arresta au premier lieu que l'on avoit découvert (qu'ils appellerent la Mine) pour la quantité d'or qui s'y apportoit des environs. Le saint Nicolas traitta à Cap Corse & Mouré, au dessous de la Mine, & l'Esperance alla jusques en Akara, ayant traitté à Fantin, Sabou & Cormentin. Dix mois aprés ils retournerent, & sceurent si bien persuader les Marchands, leur vantant le pays, la douceur des Habitans, & la quantité d'or que l'on en pourroit tirer, qu'enfin ils resolurent de s'y établir & abandonner plûtost tout le reste.

En 1383 ils y envoyerent trois vaisseaux, deux grands & un petit, qui devoit passer au delà d'Akara pour découvrir le reste des costes: les deux grands estant lestez de materiaux propres à bâtir, estant à la Mine, ils y firent une petite loge, où ils laisserent dix à douze hommes, & s'en revinrent encore richement chargez dix mois aprés leur départ.

...... la nouvelle habitation de la Mine, qui en 4 ans s'augmenta si fort par la grande colonie qui s'y alla établir, qu'ils y bâtirent une Eglise que l'on y voit encore au jourd'huy.

...... Les guerres civiles, ayant commencé en 1410, le commerce deperit ......

---

1) Paris wordt voor 't eerst genoemd door De Marees, dus in 1602 (kolom 6a). Deze bijzonderheid was aan De Santarem, Major, en Beazley en Prestage onbekend.

2) Merkwaardigerwijze juist l'Espérance, welke naam ook bij De Marees voorkomt, kol. 104a.

...... Cependant les Portugais commencerent de vouloir aller plus loin que les Isles du Cap-verd qu'ils tenoient, & tâcher à s'établir aussi bien que les François à la Coste d'or.

Pour cet effet du regne de Jean I Roy de Portugal, ils équiperent un grand vaisseau .... furent portez le vingt troisiéme jour de Decembre 1405 feste de S. Thomas, dans une Isle sous la ligne, qu'ils nommerent à cause de ce, l'Isle de S. Thomé ou Thomas. Là ils commencerent à bâtir, & y faire des cases, ...

Peu de temps aprés ils vinrent à l'Isle du Poivre, & de là dans la terre ferme, vinrent au Benin, passerent en Akara, où ils trouverent de l'or, ce qui leur donna tant de joye, qu'ils resolurent de retourner á S. Thomé pour chercher les choses necessaires pour faire des habitations sur ces costes, ce qu'ils firent & rendirent compte de tout au Gouverneur de céte Isle, qui ne perdit point de temps.

En 1433 il envoya des caravelles qui s'avancerent jusques à la Mine (que nous avions abandonnée vingt ans auparavant ......) Les Portugais voyant ces profits immenses, le font sçavoir au Roy de Portugal Jean II qui y envoye trois vaisseaux avec exprés commandement d'y bastir un Chasteau, ce qui fut fait en 1482 ....

Het boekje dat al deze beweringen bevat, verscheen in 1669 en de inhoud was volslagen ongedocumenteerd. De „thèses" werden herhaaldelijk voorgedragen, o. a. door den Père Jean Baptiste Labat in zijne „Nouvelle relation de l'Afrique occidentale, Paris 1728". Deze had de goedheid mede te deelen dat hij de bewijsstukken niet kon overleggen, omdat zij bij den brand van Dieppe in 1694 verloren waren gegaan [1]). Wèl mag men zich, met De Santarem, afvragen hoe het komt dat er dan vóór dien brand, dus vóór 1694, nooit melding van de Annales van Dieppe is gemaakt, bij voorbeeld door Masseville, in diens „Histoire de Normandie", een werk in 6 deelen dat in 1688/1704 verscheen ; en de sceptische lezer zou daarbij de opmerking kunnen maken dat het toch ook vreemd is dat de Archieven van Rouaan, die niet verbrand schijnen, nooit mede hebben gesproken, niettegenstaande Villault ons leert dat de handelaars van die plaats compagnieschap dreven met die van Dieppe!

Doch het relaas van Villault draagt ook inwendige kenmerken van onwaarheid; in de hoop het vertrouwen te schokken en dan spoediger te kunnen overgaan tot het aanwijzen van de kern waaromheen de mythe

---

1) Het relaas van Labat luidt: „Une preuve évidente que le commerce des Diépois étoit étably aux côtes d'Afrique en 1364, c'est qu'ils y associerent les Marchands de Roüen en 1365. cet acte est du mois de Septembre. L'incendie de la ville de Dieppe en 1694. est cause que je ne rapporte pas icy l'acte tout entier, mais la datte & d'autres circonstances qui vont être rapportées, sont tirées des Annales manuscrites de Dieppe, dont l'ancienneté & la verité ne peuvent être revoquécs en doute. On les pourra voir dans le cabinet de Monsieur ——— Avocat du Roy de la même Ville, qui joint à un profond sçavoir & à une integrité reconnuë de tout le monde, une politesse extrême, & qui communique volontiers les pièces curieuses qu'il a amassées, & dont il seroit à souhaiter qu'il enrichît le public." (Tom. I pag. 8) Inderdaad ware dit „à souhaiter" geweest. De onbetrouwbaarheid van Labat blijkt wel voldoende uit het oningevuld laten van den naam van Monsieur, l'Avocat du Roy.

zich heeft geformeerd, zullen wij zijne mededeelingen trachten te ontleden.

Het treft dan allereerst dat de Normandiërs, in 1364, besloten om de nauwelijks bekende Canarische eilanden ter zijde te laten liggen en dat het hun gelukte, op één enkele expeditie, niet alleen Kaap Verd, maar ook Sierra Leona en zelfs een plaats aan de Greinkust te bereiken; dat is: een afstand af te leggen, dien de latere Portugeezen eerst na 40 jaren van een met noeste volharding voortgezet onderzoek, voldoende hadden weten te verkennen. Eerbied voor zulke zeelieden! Onze eerbied neemt nog toe wanneer wij vernemen dat, reeds in het volgende jaar, een nieuwe onderneming werd uitgerust, die niet alleen (en alsof het een kleinigheid ware!) de plaatsen terugvond waar een voordeelige handel in malagette [1]) was gedreven (wat waren die Normandiërs hunnen tijd ver vooruit in de methoden van plaatsbepaling op zee!), maar zelfs de Goudkust wist te bereiken; dat is: zij kwamen al weer zooveel verder als de Portugeezen (naar hun eigen zeggen) eerst in tien jaar vooruit wisten te komen. Dat alles geschiedde ongeveer eene eeuw vóórdat de Portugeezen, volgens hun eigen getuigenis, ooit aan de Mijn geweest waren; wij zullen nog sterker vernemen. In 1375 kwamen er vreemdelingen (Estrangers) aan de kust, die ook wilden handelen. Tot welke natie behoorden zij? Waren het Italianen, Catalanen, Engelschen, Nederlanders, of.... Portugeezen? Zeker waren zij wel Portugeezen, want: „ils reprirent le commerce après"; maar.... toch waren het vermoedelijk weer geen Portugeezen, immers: „depuis ils ont toujours continué". Waren het dan Engelschen of Nederlanders, die omstreeks 1375 aan de Kust van Guinee kwamen handelen? Vermoedelijk ja. Immers toen Villault zijn werk opdroeg aan Colbert (1669), was de handel der Portugeezen gefnuikt en zij hadden dus niet gecontinueerd. Daar nu Nederlanders en ook Engelschen of Portugeezen, nooit ofte nimmer hebben beweerd dat zij in 1375 naar de Goudkust voeren, en beide voorgaanden eenstemmiglijk den laatsten de eer gunnen van omstreeks 1471 daar, als ontdekkers, te zijn aangekomen, kunnen wij veilig de mededeelingen van den Sieur beschouwen als met zichzelf en met allen in strijd niet alleen, maar als van nul en geener waarde bovendien.

---

1) Villault (blz. 160) denkt dat Malagette een fransch woord is. Het zou dan, op zijn vroegst, in 1365 zijn voorgekomen. Vermoedelijk is dit woord (peper van het Rijk Melli) uit Venetië naar Frankrijk en Portugal gekomen. In 1214 komt het woord „melegeta' reeds voor; zie Memorias sobre a influencia dos descobrimentos Portuguezes, door den Conde de Ficalho, I, Lisboa 1881, blz. 9.

Beschouwt men de voorgewende stichting van het Fransche établissement aan „La Mine", dan treft het den lezer dat er (nog toen Villault de Goudkust bezocht, d. i. 1666—'67) een kapel was, die door de Franschen in 1383 was opgericht. Toch weten wij uit De Barros' Decaden dat de Portugeezen, in 1482 aan Elmina landende, daar zoo weinig vonden wat op eene kapel geleek, dat hun eerste werk moest bestaan in het improviseeren van iets (het was slechts een altaar) alwaar de mis kon worden opgedragen. De onwaarschijnlijkheid van Villault's aanteekeningen nu daarlatende, wijs ik er op dat hier een nieuw misverstand achter schijnt te schuilen, waarover straks meer.

Alweer volgt er bij Villault een jaartal, dat dus voor contrôle vatbaar is: volgens onzen edelman ontdekten de Portugeezen in 1405 het eiland S. Thomé en daar nu de Portugeezen zelf die ontdekking nooit voordroegen als geschied in een tijd toen Hendrik de Zeevaarder, die ziel hunner ondernemingen, 11 jaar oud was, mogen wij dit détail wel als verzonnen aanmerken, te meer daar zij daarvoor omstreeks 1472 opgeven. Iets dergelijks zou men mogen opmerken waar gezegd wordt, dat de Portugeezen in 1433 voor de eerste maal aan Elmina kwamen; terwijl zij zelf, bescheidenlijk, dat belangrijk jaartal verduisterd hebben om valschelijk te verklaren dat zij in 1471 niet verder waren gekomen dan Chama. Doch met het jaar 1482 krijgen wij eindelijk weer historischen bodem onder de voeten: „bouw van het Kasteel S. Jorge". Opmerking verdient echter nog de voorlaatste, door mij aangehaalde alinea, waarin verhaald wordt dat de stichting van het Kasteel uitging van S. Thomé. De bewoordingen doen denken aan die waarmede onze Pieter de Marees de toedracht (die echter anders was) verhaalt, en zij doen zien dat Villault uit diens werk (verm. de Fransche uitgave van 1605) heeft geput; hetgeen voor ieder die den inhoud van beide werken kent, toch zonder dat wel duidelijk is.

Van dien aard nu zijn de mededeelingen, die nog steeds gebruikt worden om de vaarten der Normandiërs in de 14e en 15e eeuw als historische feiten voor te stellen. De kwalificatie „blague" komt mij nog zacht voor [1]).

Er blijft ons over de vraag te beantwoorden of werkelijk Villault de eerste is die het praatje in de wereld bracht?

---

1) Zelfs Nederlandsche auteurs werden door Villault besmet: „dit Kasteel en zijn Stad of Negerije is in 't jaer 1383 van de Franschen eerst ontworpen, 1484 in der Portugeeschen handen gevallen", zie: Romyn de Hooghe, Spiegel van Staat (1706) DL II, 5e afdg, blz. 67.

Het antwoord is ontkennend. Hoewel toegegeven moet worden, dat nagenoeg alles door hem is verzonnen,moet er toch de aandacht op worden gevestigd dat hij zijn voorganger gehad heeft, die ..... ook een voorganger had. Vóór Villault hebben wij rekening te houden met Davity in wiens werk [1]) wij het volgende lezen: „Ce furent les Français qui iettèrent autrefois les premiers fondements de ce château : mais en ayant été chassés par les Portugais, pour ne donner aucun soupçon aux originaires, ces mêmes Portugais demandèrent permission d'y bâtir une chapelle, laquelle ils fortifièrent depuis auec un soing incroyable". Davity kan soms uit De Marees hebben geput, maar zeker nog meer uit het werk van Samuel Braun, een Zwitsersch wondheeler die tusschen de jaren 1611—'20 de Kust bezocht, nooit op S. Jorge da Mina was, maar met wiens arbeid wij rekening hebben te houden, vooral ook omdat buitenlandsche schrijvers hem tot een heele autoriteit hebben verheven.

Van het geschrift van dezen Braun zijn drie verschillende uitgaven bekend. De oudste is die welke in de Duitsche uitgave der „Petits Voyages" van De Bry voorkomt als „Anhang, innhaltend fünf Schiffarten Samuel Brauns" 1625. Ook komt het voor als Appendix op het eerste deel der Lat. uitgave onder den titel: „Regni Congo, qua continentur Navigationes quinque Samuelis Bruonis .... *omnia ab ipso quidem authore Germanico idiomata conscripta, nunc vero in latinam linguam translata*", 1625. In de verzameling Hulsius treft men hetzelfde werk aan onder den titel: „Die neuntzehende Schiffarth inhaltende funf Schiffarthen Samuel Brauns Burgers und Wundartzt [2]) zu Basel, getruckt zu Franckfurt am Meyn 1626". Het origineel is dus, blijkens den latijnschen titel, in de hoogduitsche taal verschenen, en wel in 1625 bij De Bry, als nadruk in 1626 bij Hulsius [3]). Maar de editie van de Bry moet de oorspronkelijke zijn; aldaar vindt men (blz. 27):

---

1) Davity: „Le Monde ou la Description Générale de ses quatre parties". Nouvelle Edition 1660. Er is eene editie van 1637 die ik niet in handen heb kunnen krijgen. In Davity's Etats, Empires, Royaumes etc. (ed. 1621 en 1627) komt niets over Guinee voor. De editie van 1637 is door Major en De Santarem ook niet gebruikt; zij zal *zeer* zeldzaam zijn.

2) Sir Harry Johnston, die ook naar Braun verwijst, maakt daarvan Mundartzt (blz. 84) en bevordert dan zijn tandendokter nog verder tot scheepsgezagvoerder.

3) Ofschoon in de hoogduitsche taal verschenen, werpt dit werk van den Zwitser die met Hollandsche schepen voer, veel licht op de toestanden aan de kust vóór de stichting der W. I. Comp. Het zou een herdruk der Linschoten-Vereeniging wel waard zijn. Braun was medicus op het fort Nassau te Mouree (1617—1620), en zijn werk, met Dierick Ruyters' „Toortse der Zeevaert" (zie hiervóór), vult dus de leemte eenigszins aan, die er bestaat van de eerste Nederlandsche vaarten tot aan de oprichting der West Indische Compagnie.

In diser Festung (*namelijk Mouree*) wie auch zu Accara, hab ich Leuth gesehen, welche 130 Jahr alt worden. Die haben mir gesagt: dasz die Mina schon vor etlichen Jahren von den Frantzosen, so dahin gehandlet, seye angefangen worden.

Un dieweil alle Jahr 3 Monat lang, ein solch Regenwetter mit hartem Wind (welchen wir Travada heissen) entstehet, inmassen viel Wahren zu schanden werden, haben sie an die Eynwohner begert, dasz sie möchten ein Magasin oder Packhaus bawen. Welches inen auch die Schwartzen, so mit inen wol zu frieden sind, gern verwilliget haben. Haben also ein zimblich grosz Packhaus gemacht, und die Wahren auff dz Land gebracht. Also einen guten handel bekommen, besonders weil damahlen die Eynwohner desz Lands, dz Gold nit gewoge, sonder nur beym augenmasz verhandlet.

Da nun den Portugalesern kundt gethan worden, dasz die Frantzosen guten Handel bey den Schwartzen bekommen, haben sie dieselbigen ohnversehens uberfallen, und das Packhaus eyngenommen, den Eynwohnern die Wahren geschenckt und fürgeben, sie wöllen besser mit ihnen handlen, dann die Frantzosen. Welches die armen Leut zu bald geglaubt, die dann auch andere, so hernach kommen, geholffen zu tod schlagen. Haben also endlich, aus diesem Kaufhausz eine Capell gemacht, welches jetzt gar fest ist, aber zu ihrem grossen Schaden dienet. Dann wie die Trojaner, das grosze Rosz in ihr Satt, zu ihrem Untergang geschleifft, darinnen viel gewapneter Kriegsleuth waren: Also haben zwar mit grossem Fleisz die Schwartzen dieses Castell gebawet. 1)

Het is nu duidelijk dat Braun omstreeks 1617 door zwarte zegslieden die 130 jaren oud waren, is van de wijs gebracht, terwijl zij hem (niet op S. Jorge da Mina, maar te Mouree en Accra) de Fransche voorgeschiedenis van het Portugeesche établissement opdischten! Zoo is hij de zegsman van Davity geworden (1660), en Villault komt eigenlijk eerst als vierde praatvaêr aan de beurt! Niet slechts wat de stichting van het kasteel betreft, kan Braun (na de 130jarige negers!) als de zegsman worden versleten, maar ook wat betreft die van de „Eglise" van Villault, „que l'on y voit encore au jour d'huy". Met deze Eglise is bedoeld: de door Braun genoemde „eine Capell"; het drukfoutenduiveltje heeft hiermêe gesold, want de slotzin toont voldoende aan dat er tweemaal staan moet „ein Castell" 2). In zijn voorbericht (blz. 5) heeft Villault nog een tipje van den sluier opgeheven, waarmede de geschiedenis van die kapel was bedekt: „on y remarque encore les armes de France". Veel geloof behoeven wij daaraan nu niet meer te schenken, vooral daar wij weten dat de kapel buiten het fort reeds in 1596 geslecht was „omdat het selve Cappelleken hun vijanden tot een Schansse soude moghen ghedient hebben" (De Marees, kol 111a) 3). Zoo

---

1) Ofschoon het werk van Braun zijn verdienste heeft, is het, waar data en namen gecontroleerd kunnen worden, weinig zorgvuldig. De slag bij Gibraltar wordt op 1609 gesteld, Kaap Trespunctas heet Capo de Aves pintas, Capell voor Kastell, enz.

2) Dezelfde drukfout is overgegaan in de editie van Hulsius en komt ook in de latijnsche van De Bry voor.

3) Het emplacement van de oude kapel was 100 jaar geleden nog terug te vinden. Zie De Marrée Dl. II blz. 42, en Weytingh Dl. I blz. 10.

houden wij nog het Fransche wapen over; het is inderdaad niet onmogelijk dat Villault in 1667, in de toenmalige kerk binnen het fort, eenig wapenschild dat op het Fransche geleek, kan hebben gezien. Want de oude kapel was aan Hendrik den Zeevaarder gewijd geweest, en deze, die aan de Valois verwant was, voerde een wapenschild waarop Fransche leliën voorkwamen (De Santarem blz. 39). Dat er, bij het slechten van de kapel, een wapenbord met leliën naar de nieuwe werd overgebracht, dat misschien in 1667 nog te zien was, is inderdaad zeer goed mogelijk; al is die bijzonderheid niet van elders bekend.

De voorgewende Fransche oorsprong van de Europeesche vestiging aan S. Jorge da Mina wordt (schijnbaar) nog gestaafd door een bericht bij Dapper [1]) (blz. 439), waarmede thans dient te worden afgerekend. Het luidt:

„Dit kasteel wort geoordeelt een zeer oudt gebouw te zijn, gelijk zulcx de verschillende „jaer-aenteekeningen in verscheyde plaetsen aenwijzen. Aen een vervallen baterij, bij de „onzen voor eenige jaren weer opgemaekt, en de Franse baterij genaemt (ter oorzake het „een Fransch gebouw scheen, en de Fransen na der inwoonderen zeggen, voor de komst der „Portugesen, daer gehuisvest waren) vinden d' onzen de cijfertallen van 't jaar dertien hon„dert, zonder de twee volgende letteren te kunnen bekennen . . . . ."

Dapper was een hoogst verdienstelijk compilator, maar hij was nooit aan de kust van Guinee geweest. Reden om te vragen, wie zijn zegslieden waren; en vooral om te trachten zijn bericht te ontwarren, wanneer het (gewone compilatiefout) drie mededeelingen doet in ééne enkele aanteekening. Er wordt ons verhaald:

1. dat er een vervallen batterij was, door de onzen voor eenige jaren weder opgemaakt en de Fransche batterij genaamd;

2. dat die batterij een Fransch gebouw scheen (waaraan?), en dat de inwoners (lees: de Negers) verhaalden dat de Franschen vóór de Portugeezen aan Elmina geweest waren;

3. dat die batterij met het getal 13 prijkte, welk getal 13 misschien een eeuwcijfer beduidde, dus: 13..

Het eerste bericht heeft Dapper vermoedelijk ontleend aan het hiervoren genoemde werkje van Hemmersam, verschenen in 1663, en de her-

---

1) De Santarem begaat den misslag te denken, dat Dapper iets aan Villault zou hebben ontleend. Het tegendeel is waar: Dapper verscheen in 1668, Villault in 1669. De Santarem kende alleen den Franschen Dapper van 1686. Het is de gewone fout van buitenlanders, die, hoe bekwaam ook, zich niet de kennis eigen maken, noodig om Hollandsche origineelen te lezen, maar blijven rondscharrelen met De Bry, Hulsius en ander vertaalwerk.

inneringen van dien auteur verhalende uit de jaren 1639-1645. Dit is van groot gewicht, omdat Hemmersam op het kasteel kwam, twee jaren nadat het door de Hollanders was bezet; hij geeft ons dus de oudste beschrijving uit het Hollandsche tijdvak van Elmina. Nu lezen wij bij Hemmersam:

„An selbigen Ort ist ein weiter Platz, da viel Civet oder Biesenkatzen gehalten, und der „Katzenplatz genannt wird, dabey eine kleine Batteri, so sehr niedrig ist, hat den Namen „nach den Franzosen, so selbige gebauet, und die ersten Besitzer dieses Ortes gewesen. Wie „mir dann von ettlichen Mohren erzehlet worden........

Wij mogen dus wel aannemen dat Dapper de mededeeling N° 1 aan Hemmersam heeft ontleend, die zelf op Braun kan hebben gesteund. De kern van waarheid die zij bevat is althans deze: dat er in 1639 een batterij op het Fort St. Jorge de „Fransche batterij" werd genoemd, die niet veel beteekende, want zij was klein en „sehr niedrig", en zóó vervallen dat de Nederlanders haar later weder „opmaakten".

De tweede mededeeling zal eveneens aan Hemmersam zijn ontleend, die ook hier op Braun's vertelsel kan hebben geborduurd. Men herkent in „die ettlichen Mohren" de Negers van 130-jarigen leeftijd, die Braun had ontmoet te Mouree! Hoe dit zij, dit gedeelte van het bericht kan, met dat van Braun, als van nul en geener waarde worden ter zijde gesteld.

De derde mededeeling schijnt de zaak moeilijk te kunnen maken, omdat hier melding wordt gemaakt van de, in 1668 nog bestaande, jaarcijfers 13.. Vreemd is het wel dat de rijke litteratuur over de Goudkust, die na Dapper's beschrijving verscheen, nooit meer van die cijfers gewaagt, doch laat ons aannemen dat Dapper volkomen juist werd ingelicht, wat het *bestaan* van cijfers betreft. Men behoeft zich dan maar in herinnering te brengen dat de 3 en de 5, bij oude opschriften en op munten zoowel als in oude drukwerken [1]), dikwijls wanhopig op elkaar gelijken en het raadsel is opgelost! Er was een onduidelijk getal aanwezig; Dapper's zegsman maakte daarvan het jaarcijfer 13.. en het stelde 15.. voor. Het zal nu geen moeite meer kosten die Fransche batterij de haar toekomende plaats in de geschiedenis te doen hernemen.

Pieter de Marees toch verhaalt ons [2]), en de Engelsche bronnen bewijzen ten overvloede hetzelfde, dat de Franschen in de laatste helft der 16e eeuw trachtten den handel der Portugeezen aan de Goudkust te onderkruipen,

---

1) Ik dank deze opmerking aan den heer G. P. Rouffaer.

2) Zie Cap. 47.

en dat deze laatsten met kracht hun monopolie handhaafden, zóó dat de eerstbedoelden den strijd zoo goed als opgaven, maar niet dan na groote verliezen te hebben geleden aan schepen, zoowel als aan manschappen. Toen De Marees in 1601 aan de Kust was, waren er nog Fransche gevangenen in leven op het Kasteel. Sommigen waren daar woonachtig gebleven en zelfs „gehuwd", nadat zij (omstreeks het jaar 1584, en later) door de Portugeezen waren gevat. Deze mededeeling behoeft niet betwijfeld te worden; want ten overvloede verhaalt De Marees dat er ook in '91 en '92 Franschen tot gevangenen werden gemaakt, waarvan er enkelen ontsnapten, die dan met Hollandsche schepen werden overgevoerd. Hij zal die berichten wel uit den mond van de Franschen zelf hebben opgeteekend, immers hij verhaalt dat hij het een en ander verstaan had van lieden die daar gevangen gezeten hadden (kol. 110b). Wat voerden die Franschen daar op het Kasteel uit, voordat zij gehuwd of ontsnapt waren? Antwoord: de Portugeezen zetten hen aan het werk, en natuurlijk aan werk dat zij zelf liever niet deden, b.v. het herstellen van muren en vestingwerken. Zoo zullen de Messieurs „en masse" aan het werk zijn gezet om een batterijtje op te metselen, dat, na dien tijd, den naam van de Fransche batterij behield.

Ook lijkt het niet onwaarschijnlijk: zij brachten er een jaartal op aan als merkteeken. Dat jaartal was gelegen tusschen 1584 en 1599, en ongeveer 70 jaar lang hielden de beide eerste cijfers stand. Toen werd het cijfer dat eene 5 moest verbeelden, aangezien voor eene 3! Braun, die het Kasteel nooit bezocht heeft, maar drie jaar lang (1617—1620) de geneeskunst uitoefende op het nabijgelegen Fort Nassau te Mouree, hoorde de klok luiden doch zag den klepel niet, liet zich van de wijs brengen door negers (te Mouree en Accra) die 130 jaren oud heetten te zijn, en een geheugen schijnen te hebben gehad, dat op zulk een leeftijd wel onnatuurlijk mag heeten. *Hij* bracht (1625) het praatje van de vóór-Portugeesche stichting van S. Jorge door Franschen, aldus de wereld in. Zijn bericht werd door Hemmersam geloofd, door Davity (1660) aangekleed en door Villault de Bellefond (1669) in een Zondagspakje gestoken ..... de legende, de mythe, de blague werden nu geboren. De goed gemeende mededeeling van Hemmersam (1663) die zelf al eenigszins onder den invloed stond van Braun, werd opgevangen door Olphert Dapper (1668), en deze koppelde haar aan hetgeen hij mondeling of schriftelijk (van Blomert?) had vernomen omtrent het voorkomen van jaarcijfers. Op deze wijze valt de verdichting van Villault ook uit Nederlandsche bronnen te bewijzen.

En alzoo doen „les Normands" zich tot op den huidigen dag aan Villault's „gasconnade" te goed!

II. De concurrentie vóór het jaar 1500: Vlamingen, Spanjaarden, Engelschen.

De vriendschappelijke betrekkingen, bestaande tusschen de bewoners van de Lage Landen bij de zee en die van Portugal, dateeren van zéér vroegen tijd; van die goede verhoudingen geven wij ons zelden voldoende rekenschap. Gewoonlijk wordt als vanzelf sprekend aangenomen dat de Nederlanders, nadat Portugal in 1580 aan de Spaansche kroon was gehecht, zich op de Portugeesche bezittingen wierpen om hen, die heeren en meesters waren, van hun erfdeel te ontzetten en langs dien weg Spanje's overmacht te breken. Het is misschien slechts eene onvolledige voorstelling. Waarom wierpen de Nederlanders zich dan niet, als de Engelschen, op de echt-Spaansche bezittingen? De zaak schijnt deze: de Koning van Spanje in wiens buidel men wenschte te tasten, was, over de hoofden der Portugeezen heen, gemakkelijker te bestrijden dan rechtstreeks; omdat men in hen voormalige handelsvrienden te lijf ging, van welker doen en laten, kracht en weerstandsvermogen men sedert lang tamelijk op de hoogte was, of, zonder opzien te baren, nog beter op de hoogte kon komen. Nederlanders hadden in 1147 hun steun verleend bij de verovering van Lissabon, dat toen nog in handen der Mooren was; velen hunner zetten er zich neder; zij bekwamen voorrechten [1]), en de handel ontwikkelde zich. Graaf Willem I verleende in 1217 nieuwen steun aan den Portugeeschen Koning bij de inneming van Alcacer do Sal. De handel nam grooter afmetingen aan; in 1411 werden den Portugeeschen handelaren in de Nederlanden ook zekere voorrechten toegekend [2]). Tusschen de jaren 1450 en 1470 werd aan Vlamingen concessie verleend om aan de colonisatie van de Azoren deel te nemen [2]). Het behoeft dus niemand te verwonderen wanneer er blijkt dat zij, zelfs nog vóórdat de 15e eeuw was ten einde geloopen, den Portugeezen dusdanig in de kaart hadden gekeken, dat zij het er op durfden wagen om aan de kust van Guinee te gaan handelen; al werd die poging met geen het minste succes bekroond.

Wat wij van die onderneming weten, is weinig; dat weinige is uit Portugeesche bron tot ons gekomen. Pacheco Pereira (blz. 64) verhaalt:

---

1) Zie Linschoten Reysgeschrift (ed. 1595) blz. 144. Hij haalt echter de voorvallen van 1147 en 1217 door elkaar.

2) Zie Beschr. der Azorische eilanden door P. J. Baudet (1880), blz. 7—23.

„In het jaar Onzes Heeren 1475 werd in Vlaanderen een schip uitgerust „van Vlamingen met een castiljaanschen loods en met eenige koopman-„schappen, dewelke waagden te gaan handel drijven aan de Mijn, zeven of „acht jaren vóór dat het Kasteel S. Jorge werd gesticht; en, naar men wil, „ruilden zij die aldaar in voor vijf of zes duizend dubloenen, niet vree-„zende de zware excommunicaties ten deze toegestaan door de Heilige Va-„ders aan de Koningen van Portugal, dat geen enkel volk daarheen zoude „gaan tenzij Portugeezen, bij licentie van hunne gezegde Koningen; en „daar de gezegde Vlamingen de verboden van den herder der Heilige Moe-„derkerk niet vreesden, deed God hen een slechte reis maken; want „bij de terugkomst van de gezegde Mijn, verzeilden zij op deze slavenkust [1]), „en, daar de wind flauw was en uit het westen, ankerden zij in 25 vadem diep-„te, en daar, zoo men wil, de ankergrond op deze geheele kust vuil is, is het „anker des nachts op de steenen gebroken, en de wind, uit zee opstekende, „joeg het schip op den gezegden wal tegen de kust, alwaar het verloren ging „en aldaar aten de Negers vijf en dertig Vlamingen op, die met dat schip „voeren, en wij vernamen dit later van deze Negers en van Pedro Gon-„salves den kleinzoon, die in het volgende jaar daarheen ging als kapitein „van een schip, en die bijna al het goud, dat de gezegde Vlamingen met „zich hadden gebracht, opkocht met een en ander van hunne plunje [2])".

Omstreeks denzelfden tijd begon ook concurrentie van Spaansche zijde het hoofd op te steken; ware het niet dat Pereira zoo stellig is in zijn verhaal, dan zou men geneigd zijn te gelooven dat er veeleer sprake moet zijn geweest van een Spaansch vaartuig, dan van een Vlaamsch. Van 1476 tot 1479

---

1) Niet: de „Slavenkust", maar een strand aan de Greinkust wordt hier door Pereira bedoeld; zie de kaart.

2) No anno de nosso senhor Jesus Christo de 1475 annos se armou em frandes hum nauio de fremenguos com hum piloto castelhano & algumas mercadorias os quaees se atreverom ir Resguatar á mina primeiro sete ou outo annos que o castello de Sao Jorze fosse feyto & como quer que la resgatasem cinco ou seis mil dobras & nom temendo as graues excomunhoẽs dos Santos Padres sobre este caso outrogadas aos Rex de Portugual que outra nenhuma geraçam la nom fosse senom os Portuguezes por liçenca dos ditos Rex asy como os ditos framengos nom temerom as defezas do pastor da Sante Madre Igreja asy lhe deu Deos maao fim; por que da torna viagem da dita Mina vierom ter tanto avante com esta praya dos escrauos & como o vento entom fosse calma & loest sorgiram pellas vinte & sinco braças & come quer que em toda esta costa este fundo he sujo ha pedra le curtou de noyte hamarra & ventando o vento do mar deu com este nauio na dita praya a costa honde se perdeo & aly comerom os negros trinta & cinco framengos que no dito nauio hiam & isto soubemos depois pellos ditos negros & por pedro gonsalves neto que o outro anno aly foy por capitam de hum nauio que quasy todo ho ouro que os ditos framengos traziam resguatou com alguma parte dos vestidos delles. — Pacheco Pereira t. a. p.

stonden Portugeezen en Spanjaarden tegenover elkaar in de wapenen; maar reeds in 1475 kan de Koning van Castilië eene vloot uitgereed hebben, die order had zich rechtstreeks naar de Guineesche wateren te begeven en den handel aldaar te verontrusten [1]). Wat er van die armada werd, is onbekend gebleven, maar het bleef bij die éêne uitrusting niet. Den 4[en] Maart 1478 verleenden de Katholieke Koningen patentbrieven aan zeelieden van Palos, waarbij deze gemachtigd werden vrijelijk naar de Mina do Ouro te varen en aldaar te handelen [2]). Ofschoon er niet blijkt dat zij de Portugeesche vaart ernstig benadeeld hebben, heeft men recht te vermoeden dat het wèl het geval was; want een weerklank op het rommelen van het Spaansche gevaar wordt hehoord in een staatsstuk van den 6[en] April 1480 [3]), waarbij Koning Affonso V van Portugal, onder aanteekening dat de Canarische eilanden bij verdrag aan Spanje waren gebleven [4]), bekend maakte dat Hij zich alle rechten op Guinee en de Guineesche wateren ten volle had voorbehouden; wordende bij gemeld besluit de gezagvoerders in die wateren gelast, bij geval van ontmoeting, zich meester te maken van alle vaartuigen toebehoorende aan vreemde onderkruipers van den handel, tot welke nationaliteit zij mochten behooren, en den bemanningen, zonder vorm van proces, de voeten te spoelen. Niet zoozeer met het oog op Vlamingen, Franschen of Engelschen werd dit bevel uitgevaardigd, als wel tegen de „caravellas ou navjos de qualquer jente d Espanha, ou d outro quallquer que seja ou ser possa, de hida ou de vjnda, ir ou virem pera a dita Guineea". Met name dus: tegen de Spanjaarden.

Iets later (1481) maakten ook Engelschen zich op om een aandeel te verwerven in de voordeelen van den handel over zee, maar het is onzeker of ooit een enkel schip in die jaren hunne havens verliet. De Koning van Portugal werd blijkbaar bijtijds van hunne voornemens ingelicht, en liet bij dien van Engeland protest aanteekenen tegen alle dergelijke uitrustingen, met name tegen die van zekeren William Fabian; en hij liet dat motiveeren door te wijzen op zijn eigen rechtmatige aanspraken, op Kust en handel, zooals die uit de feiten en toestanden bleken. De Portugeesche gezant wist te verkrijgen wat zijn Heer van hem verlangde: „the King of England see-

---

1) De Santarem (Fransche uitgave) blz. 198.
2) Idem blz. 199/200.
3) Alguns Documentos blz. 45.
4) Verdrag van 6 Maart 1480, zie Alguns Documentos blz. 42 vlg. — De eigenlijke vrede was gesloten den 24 Sept. 1479 (zie De Santarem blz. 200).

med to be very well pleased .... and he condescended unto all that the ambassadours required of him" [1]).

Wel moet men de wakkerheid waardeeren waarmede de Portugeezen, zoodra de concurrentie aan de lucht was, maatregelen namen om het gevaar te keeren. Men vraagt zich tenminste af wat de stichting van eene sterkte als het Kasteel S. Jorge da Mina (in 1482) zou hebben te beteekenen gehad, zoo het niet in de bedoeling had gelegen dáár een militair en maritiem steunpunt aan te leggen, vanwaar men den handel met de (door Landzaat en door Vreemde meest begeerde) Goudkust kon beveiligen en het monopolie kon handhaven. Tegen den inboorling toch kon men aan de Mijn, zoo goed als elders, met vrij wat minder volstaan, tenminste zoolang hij niet geleerd had de eene natie tegen de andere uit te spelen; dat is, zoolang het monopolie ongeschonden bewaard bleef. Men behoeft De Barros niet letterlijk te gelooven [2]) wanneer hij, met wat meerderen omhaal van woorden, bericht dat het Kasteel vooral dienen moest „como primeira pedra da Igreja oriental"; eigenbelang zat natuurlijk voor, want ook de Koning van Portugal wist dat de Kerk geen behoefte behoorde te hebben aan burchten én sloten op eene „Goudkust". Een andere maatregel moest hetzelfde doel, beveiliging van het handelsmonopolie, bevorderen: namelijk het oprichten van pijlers, die eigenlijk occupatieteekens, grenspalen en gedenknaalden tevens waren. Den ontdekkers werd gelast, voor den vervolge geen houten kruisen meer op te richten op de meest kenbare punten der kust; het moesten steenen pijlers (padrões) zijn, van twee manslengten hoogte en voorzien van het Koninklijk wapenschild. Aan de eene zijde moest, in het Latijn, de naam staan gehouwen van den Koning die de onderneming gelast had, en daaronder die van den Kapitein in 's Konings dienst die haar had volvoerd; aan de andere zijde moest hetzelfde worden uitgebeiteld, doch in het Portugeesch, en elke pijler moest worden bekroond door een steenen kruis dat vast was gezet met lood [3]). Onduidelijk was de bedoeling niet: pijlers en wapenschilden waren daar om overtuigend te bewijzen dat zij Koninklijk kustgebied dekten, èn om eraan te herinneren dat al het achterland den Koning van Portugal toebehoorde [4]). Maar Zijne Majesteit was van zijne eigen onderdanen niet zeker; en zoo

1) Hakluyt Dl. II, Afdg. 2, pag. 2 en Chronica del Rey Dom João II. Cap. 34.

2) Decaden I, Lib. III. Cap. I.

3) De Barros, Dec. I, Lib. III, Cap. III. Zie ook Magno de Castilho „Os padrões dos descobrimentos portuguezes em Africa" (1872).

4) Juist als de wapenborden die *wij*, eenige jaren geleden, op Nieuw-Guinee plaatsten.

vindt men vermeld, dat (in 1488) de Graaf van Penamacor een poging in het werk stelde om in Vlaanderen en in Engeland een handelsonderneming naar Guinee uit te rusten. Het gelukte echter ook nu weder, langs diplomatieken weg, het gevaar te bezweren [1]).

Kasteel, pijlers en diplomatieke vertoogen werden nog niet voldoende geacht om de kusten tegen indringers te beveiligen. Eerst de Pauselijke Bul van 4 Mei 1493, nader bevestigd bij het verdrag van Tordesillas regelende de demarcatie-lijn, zette de kroon op de exclusivistische politiek. Die Bul scheen geschikt om de gansche wereld te verootmoedigen; men krijgt zelfs den indruk dat de Portugeezen zóó vast op de uitwerking van dat staatsstuk vertrouwden, dat zij er nog steeds niet tegen op zagen, ook aan vreemdelingen de schatten van hun overzeesche bezittingen te toonen; een punt trouwens waarop zij niet zóó exclusivistisch geweest waren als men geneigd zou zijn te vermoeden.

Hendrik de Zeevaarder had zich gaarne bediend van de bekwame Italiaansche zeevaarders dier dagen; onder zijn beste gezagvoerders treft men aan de namen van den Venetiaan Ca' da Mosto (1455), van de Genueezen Uso di Mare en de De' Nolli (1455 en 1461). Vreemdelingen van mindere beteekenis vond men evenzeer onder de opvarenden der Portugeesche schepen. In 1442 nam een Duitsch edelman, Balthasar genaamd, deel aan eene reis onder Antão Gonçalves; op de vloot van Nuno Tristão (1446) diende een zekere Duarte d'Olanda, die den dood aan de kust van Afrika vond; aan een Deen, Vallarte, werd (1448) het bevel over een karveel toevertrouwd; en tusschen de jaren 1450 en 1470 werd aan Vlamingen vergund deel te nemen aan de colonisatie van de Azoren. Het behoeft geen verzinsel te zijn dat de overschatte Martin Behaim, een Duitscher, werkelijk deel nam aan de reis van Diogo Cão (1484); en het is zeker dat, 5 jaren later, een korps van Hoogduitsche mariniers (bombardeiros Allemães) te Lissabon werd opgericht [2]). Ook is het zeker dat een Vlaming (in 1501) de tweede reis naar Indië, onder Vasco da Gama, medemaakte [3]); en het zou geenszins moeilijk zijn het aantal dezer voorbeelden nog te vermeerderen. Het zij genoeg eraan te herinneren, dat óók Columbus een of meer reizen naar Guinee gemaakt heeft en het Kasteel S. Jorge uit eigen aanschouwing kende. Namen te over dus, om te mogen aannemen dat het exclusivisme der

1) Resende, Chronica de D. João II, Cap. 73.
2) Baudet, blz. 158.
3) Zie lijst van aangehaalde werken, sub Calcoen (Calicut).

Portugeezen aanvankelijk niet anders bedoelde, dan hetgeen later de Hollanders er eveneens onder zouden verstaan : het weren van vreemde schepen van de Kust en het geheel ten eigen bate aanwenden van de profijten van den handel ; waarbij het met de nationaliteit van lieden die men overigens bruikbaar achtte zoo nauw niet genomen werd, zoolang althans de geheimen veilig schenen en de „oogen uit de boeken" bleven.

Het kan daarom niet nalaten te treffen dat, toen de 16e eeuw was ingetreden, scherper op het monopolie schijnt te zijn toegezien en inderdaad: gaandeweg waren ernstige mededingers opgetreden waartegen men zich moest wapenen en ook was de concurrentie in nieuwe banen geleid.

III. De concurrentie in het begin der 16e eeuw. Franschen, Vlamingen en Spanjaarden (1503—1522).

Omstreeks het jaar 1503 had de mededinging, thans van Fransche zijde, het hoofd opgestoken in Brazilië; het lijdt tenminste geen twijfel of een Fransch vaartuig moet in dat jaar de kusten van Zuid-Amerika hebben bereikt [1]). Van dezen tocht en van andere ondernemingen, die omstreeks dien tijd mogen zijn uitgereed, is weinig bekend geworden. Maar men zal zich niet bedriegen wanneer men aanneemt dat deze nieuwe vorm van mededinging den Portugeezen tot verdubbelde waakzaamheid aanspoorde, omdat, met de vreemde vaart op Zuid-Amerika, ook Guinee gevaar liep.

De zeilroute van Europa naar Brazilië toch, viel tot aan Kaap Verde (of de Kaap-Verdische eilanden) met die naar de Goudkust samen [2]); aldus viel te vreezen dat de concurreerende zeeschuimers zich onder den Afrikaanschen wal zouden begeven, of derwaarts zouden kunnen afdrijven door den invloed van stroomen en wind. Hoe dit zij, anderen zaten niet stil, en reeds waren de, van ouds bevriende, Vlamingen bezig een deel van den handel naar zich toe te halen. De bekende Christóbal de Haro, een Spanjaard van afkomst [3]) die wellicht te Lissabon gevestigd was, groote zaken op Vlaanderen deed en ongetwijfeld een filiaal (zoo niet zijn hoofdkantoor) te Antwerpen had gevestigd, kan reeds in dien tijd eene onderneming naar Brazilië hebben uitgereed; want het staat vast dat hij, in of vóór 1515, met eene vloot van 15 of 16 schepen rechtstreeks handel dreef op

1) Zie Harrisse, Bibliotheca Americana vetustissima, blz. 173.

2) Zie b.v. Hakluyt (herdruk 1904) blz. 168, Dl. VI, idem blz. 278, en Linschoten Reysgeschrift.

3) De Haro toch is een zeer oud Noord-Spaansch geslacht; men treft het reeds aan bij het einde der 12e eeuw.

„zekere rivieren" in Guinee. Bij schrijven van 17 Februari 1517 richtte de magistraat van Antwerpen, zich voor zijn broeder Diego (hujus oppidi consors et municeps) op de bres begevende, een adres tot den Koning van Portugal, om op schadevergoeding aan te dringen voor het verlies dat de De Haro's geleden hadden aan zeven hunner bodems, die door den Portugees Jusarte uit de bedoelde vloot waren genomen [1]). Het heeft dus den schijn dat De Haro bevoegd was (wellicht als contratador) om, onder zekere voorwaarden, op Guinee te handelen; maar daarbij voegt zich nog een andere schijn, namelijk: dat hij aan die bevoegdheden een zéér ruime uitlegging wist te geven. Het blijkt althans niet, dat hij, een overigens rechtmatige, vergoeding heeft genoten; maar men vindt Christóbal de Haro in 1519 te Sevilla, alwaar hij een aandeel van niet minder dan 1/5 (ter waarde van 4000 ducaten) [2]) droeg in de uitrusting van Magellaan's vloot. De Haro (en men vergete daarbij niet dat hij zich gemakkelijk weder tot de onderdanen van Karel V kon rekenen) wist hoe hij den Koning van Portugal in de beurs kon tasten: den Spanjaarden moest den weg gewezen worden naar de Molukken, die, naar men kon staande houden, gelegen schenen binnen de hun toegewezen helft van den aardbodem 3) Wel is het merkwaardig dat deze „Spaansche" onderneming er tot op zekere hoogte eene was, waarbij Portugees door Portugees werd onderkropen: op eene bemanning van 265 koppen, onder een Vlootvoogd die zelf Portugees was, telde men 37 Portugeezen; en ook andere mededingers gaven elkaar op die vloot rendez-vous. Daar waren 30 Genueezen en Italianen, 19 Franschen, 4 Vlamingen, 2 Engelschen en een Duitscher. [4])

IV. De concurrentie van 1522—1590. Franschen en Engelschen.

Omstreeks het jaar 1522 begonnen Fransche zeelieden, uit de havens aan het Kanaal, den Portugeeschen handel daadwerkelijk te verontrusten. Ofschoon niet blijkt dat zij zich reeds tot stelselmatige concurrenten hadden gevormd, kaapten zij in dat jaar één of twee karveelen van S. Jorge da

1) Alguns Documentos blz. 398.

2) Alguns Documentos blz. 434.

3) Misschien kende De Haro lang vóór Magellaan's reis het bestaan van de Straat. Zie Copia der Neuen Zeitung aus Presillg Landt bij Harrisse Bibl. Americana vetustissima blz. 175.

4) Zie Robertson's uitgave van Pigafetta (1906). De Vlamingen in de vloot waren: Pedro de Urrea (van Brugge) bediende bij een der boekhouders, Pedro (van Brussel) kanonnier, Roldan de Argote (van Brugge) kanonnier, en Joan Flamenco (van Antwerpen) jongen.

Mina [1]). De Koning van Frankrijk gelastte de teruggave der prijzen [2]), doch duidelijk is het niet of de waarde der buitgemaakte lading mede vergoed werd; er werd althans den 23[en] April 1523 nog over schadevergoedingen gecorrespondeerd [3]), maar het is zeer goed denkbaar dat weer nieuwe vrijbuiterijen het onderwerp dier briefwisseling uitmaakten. Eene onderneming die in Normandië werd voorbereid, en naar men algemeen geloofde naar Brazilië was bestemd [4]), werd, ingevolge door den Portugeeschen gezant ingediend protest, afgelast; maar dit nam niet weg dat in 1527, eene vloot van drie Fransche schepen de kusten van Zuid-Amerika onveilig maakte [5]) en door haar optreden bewees, dat het monopolie ter Kuste van Guinee weer bedreigd werd. In 1531 zou dat opnieuw blijken. Wij lezen toch dat er, in dat jaar, eene vloot van 4 schepen in de Kanaalhavens werd uitgerust met bestemming naar de Kusten van Guinee en de Greinkust, en, hoewel die uitrusting door verbod van den Admiraal van Frankrijk geen voortgang had [6]), zoo voorkwam dat verbod weer niet dat er 3 andere vaartuigen, met eenzelfde bestemming, uit de havens van Bretagne en uit La Rochelle wegzeilden [7]). Wèl verbood de Koning van Frankrijk [8]) zijnen onderdanen, op poene van verlies van lijf en goederen beide, dat zij handel zouden gaan drijven op de door Zijne Majesteit van Portugal *geconquesteerde* landen (1531), maar de Lusitaansche monarch berustte erin dat de Fransche schepen tot aan de (zoutrijke) K. Verdische eilanden kwamen [9]). Er bleef toen voor die zeevaarders gelegenheid over, om zonder veel gevaar te loopen van die eilanden naar Brazilië over te steken; of om, wanneer het belang hunner ondernemingen dat meebracht, de reis nog wat zuidelijker voort te zetten, bij voorbeeld tot de Greinkust, of nog verder. Eene bevoegdheid den Koning van Portugal toegekend om in de Fransche havens agenten aan te stellen, teneinde het oog op de „lorrendraaiers" te houden [10]) en die vaartuigen te doen verbeurd verklaren (1536), bewijst dat de geheime vaart groote afmetingen aannam, en het is zeker dat de Franschen

1) Zie Alg. Doc. blz. 459, en De Santarem blz. 214.
2) De Santarem blz. 214.
3) Zie Alg. Doc. blz. 463.
4) Annaes de El-Rey D. João III, blz. 38.
5) Alg. Doc. blz. 488 en 490.
6) De Santarem blz. 215.
7) De Santarem t. a. p.
8) Annaes D. João III, Memorias e Documentos blz. 374.
9) De Santarem blz. 216/218.
10) De Santarem blz. 219.

reeds in 1542 eene vrij drukke, doch ongeregelde, scheepvaartverbinding met Guinee en Brazilië wisten te onderhouden [1]). In 1552 werd een groote lading malagette-peper te Hâvre de Grace gelost [2]); ook lijdt het geen twijfel of de vaart ging rustig in haar ontwikkeling voort [3]), hetgeen nà dat jaar uit de Engelsche bronnen die ons ten dienste staan, kan bewezen worden. Als merkwaardige bijzonderheid van wat er destijds omging, dient nog melding gemaakt te worden van een Portugeesch vaartuig, dat, geladen met wijn en malagette-peper, in een Engelsche haven binnenviel [4]). Het moge wellicht waar zijn dat de gelegenheid van wind en weer daartoe had genoodzaakt, — het ligt voor de hand te gelooven dat die gebeurtenis de Engelschen aanspoorde om hunne, reeds eenmaal opgevatte, voornemens [5]) in daden om te zetten; het ligt zelfs voor de hand te vermoeden dat niet alleen tegenspoed den Portugees naar een Engelsche haven dreef.

„In the yeere of our Lord 1553 the twelfth day of August, sailed from „Portsmouth two goodly ships, the Primerose and the Lion, with a pinnas „called the Moone, being all well furnished with men of the lustiest sort, to „the number of seven score, as also with ordinance and victuals requisite „to such a voiage: having also two captaines, the one a stranger called An„thonie Anes Pinteado, a Portugall, borne in a towne named The Port of „Portugall [6]), a wise, discreet and sober man, who for his cunning in sailing, „being as well an expert Pilot as a politike captaine, was sometime in great „favour with the king of Portugall, and to whom the coasts of Brasile and „Guinea were committed to be kept from the Frenchmen, to whom he was „a terrour on the Sea in those parts, and was furthermore a gentleman of the „king his masters house" [7]). Met deze teekenachtige bewoordingen schetst Hakluyt den oorsprong der Engelsche vaarten naar Guinee, en doet hij ons de geheele, zoo dikwijls afgespeelde, tragedie medeleven van den in ongenade gevallen Portugees, die zijn land aan den vreemdeling verraadt.

Zonder het te willen, legt Hakluyt nadruk op het feit dat de Franschen de Engelschen waren *vóór* geweest; tevens geeft hij ons eenig inzicht in de

1) Annaes de D. João III, Memorias e Documentos blz. 405.

2) Als voren blz. 438.

3) In verband daarmede kan het geen verwondering baren, zoo men leest dat de Portugeesche cartograaf Bartholomeu Velho zich naar Frankrijk begaf, alwaar hij in 1568 (te Nantes) overleed. Sousa Viterbo, pag. 310 vlg.

4) Annaes de D. João III, Memorias e Documentos blz. 438.

5) Zie hiervoren blz. XXXII.

6) Oporto, Porto.

7) Hakluyt Dl. II, Afdg. 2, pag. 11. Verg. Sousa Viterbo II, blz. 252 vlg.

voorzorgsmaatregelen door de Portugeezen genomen, die de veiligheid der kusten van Guinee *en* van Brazilië aan ééne hand toevertrouwden. Dit was inderdaad mogelijk, omdat men de vreemde „lorrendraaiers" het best kon gadeslaan van af dat ééne punt der route waar de wegen naar Indië, Goudkust of Brazilië uiteen gingen, en tot waar althans de Franschen mochten komen: de Kaapverdische eilanden [1]). Dààr kon dus een verscherpt toezicht worden uitgeoefend, en vermoedelijk was Pinteado met dien dienst belast geweest [2]).

Van die eerste Engelsche ondernemingen is men, door de zorgen van Hakluyt, zeer goed op de hoogte, doch het kan de bedoeling van dit voorbericht niet zijn hen op den voet te volgen; slechts de voornaamste bijzonderheden kunnen worden aangestipt. De reis waaraan Pinteado deelnam, en die onder het commando van zekeren Windham ondernomen werd, liep niet gelukkig af, maar, ofschoon twee derden van de opvarenden het leven lieten: de Greinkust, de Goudkust en zelfs Benin waren bereikt geworden; en de financieele uitkomsten schijnen nog goed genoeg te zijn geweest, om de kooplieden te doen besluiten tot het doen van eene nieuwe uitrusting onder John Lok (1554). Lok keerde terug en had goede zaken gedaan; à la barbe van de Portugeezen was handel gedreven aan de Goudkust-zelve: te Shama (Chama), te Cape Korea (Cabo Corço, later Cape Coast) alwaar de Engelschen bijzonder vriendschappelijk door de Negers waren bejegend, en zelfs te Perecow (Bercu). Met een rijke lading aan goud, peper en olifantstanden viel Lok een Engelsche haven binnen. Natuurlijk vond het gerucht dat de vreemde indringers aan de kust maakten zijnen weerklank aan de vorstelijke hoven, en de Koning van Portugal verzuimde niet, bij dat van Engeland protest te doen hooren [3]). Het antwoord van Koningin Mary luidde vormelijk en welwillend, maar de aangevoerde goederen waren verkocht en de Portugeesche onderdanen, die hun straf in Portugal wel behoorden te beloopen, waren inmiddels overleden [4]). Het is ook wel eenigszins de vraag of de Koningin bij machte en willens was om, als Koning Eduard weleer [5]), de voordeelige vaarten harer onderdanen door de

1) Hakluyt (uitgave 1904) blz. 168: „Cabo verde....., to which the Portugals first direct their course when they saile to America, or the land of Brasile". Hakluyt had daarbij veeleer moeten denken aan de route naar Indië. — Zie ook Hakluyt blz. 277 en hierna: reis van George Fenner.

2) Ook Spanjaarden van de Can. eiln. trachtten aan de kust van Afrika te handelen (1552). Zie Ann. de D. João III, Mem. e Doc. pag. 435.

3) Annaes de D. João III, Mem. e Doc. blz. 446.

4) Als voren blz. 447. 5) Hiervoor blz. XLIII.

daad te beletten. Wèl herhaalde de Koning van Portugal zijne klachten, toen (1556) nieuwe overtredingen hem waren gemeld [1]); maar er was dan ook niet belet dat zekere Towrson in 1555 en opnieuw in 1556 was uitgeloopen, beide malen de Grein- en Goudkust bezocht en er zijnen handel, zij het niet geheel ongestoord, dreef. Op de tweede reis ontmoette Towrson drie Fransche schepen, waarmede hij zich wist te verstaan, en het was wèl gelukkig dat de vereende krachten toereikten om den Portugeezen bij eenen aanval weerstand te bieden. Hij ondernam, ondanks het Portugeesch protest, in 1557 zijn derde reis, maar de uitslag was niet zoo gunstig als die der beide vorigen. De Portugeezen volgden nu eene agressieve gedragslijn; ofschoon Towrson's schade niet heel groot was, ondervond hij elders dat de vijand niet alleen zijne middelen had versterkt en zijne waakzaamheid verdubbeld, maar ook dat hij zijn overwicht op de bevolking had weten te herstellen, want het viel moeilijk handelsbetrekkingen aan te knoopen. Ook op deze reis ontmoette hij weer Fransche vaartuigen (aan de Goudkust), doch thans raakte hij met hen slaags en behaalde eenig succes. Hetzij door misverstand, hetzij doordien de inboorlingen zich niet aan het régime der Portugeezen wisten te onttrekken: hij trad te Mouree en te Chama gewapenderhand tegen de naturellen op; zijn hardhandigheid schijnt zich te hebben gewroken, althans er blijkt (bij Hakluyt) dat de Minion en de Primrose (1562) zoo goed als geen ruilhandel meer konden drijven, en ook dat de Portugeezen beter dan ooit wisten te waken over hetgeen hun monopolie nog was. De laatstgenoemde schepen werden, te Cabo Corço, te Mouree en te Cormantijn door twee gewapende galeien van S. Jorge da Mina geattaqueerd, waarop zij vandaar naar de Greinkust vluchtten, waar het gevaar niet van zoo nabij dreigde.

De Engelschen schijnen na dien tijd hunne vaarten naar de Goudkust te hebben gestaakt. Doch eene reis van George Fenner naar de Kaap Verdische eilanden (1567) verdient bijzondere vermelding, omdat uit het verslag (bij Hakluyt) blijkt, dat de Portugeezen destijds niet alleen een bewakingsdienst aan de Goudkust hadden georganiseerd, maar ook een navale macht aan de Kaap Verdische eilanden onderhielden, die de Engelsche en Fransche schepen welke op reis naar Guinee *of* Brazilië waren, had te bestrijden. Het veiligheidscordon was daarmede niet gesloten, want óók aan de Azoren, waar nagenoeg alle thuisvarende schepen moesten passeeren, kon met kracht tegen de overtreders van het monopolie worden geageerd. Weinige

1) Annaes de D. João III, blz. 447.

jaren later zouden de rollen zijn omgekeerd, en wachtten de Engelschen juist dààr de Spaansche en Portugeesche schepen op [1]), komende zoowel van Amerika als van Indië en van Guinee. Thans was Portugal er nog oppermachtig.

Wat de Engelschen echter wel bleven voortzetten, was het drijven van handel te Benin; hetgeen redelijk gelukte omdat de vorst van dat Rijk steeds een meer onafhankelijke houding jegens de Portugeezen had aangenomen, en ook omdat er dezen laatsten minder aangelegen was de vreemdelingen dáár te bestrijden, waar slechts olifantstanden en (destijds reeds minder hoog geschatte) staartpeper (Piper Cubeba L.) te halen vielen, dan aan de Kust waar het goud werd verhandeld. Hakluyt vermeldt ondernemingen naar Benin in de jaren 1588 en 1590 [2]). Het merkwaardigste dat er uit die verhalen blijkt, is, dat er telkenmale Fransche schepen werden ontmoet, zoodat ook deze de mededinging volhielden. Zelfs beproefden de Franschen, wat de Engelschen nalieten: het voortzetten van den handel aan de Goudkust-zelve; maar het was er, gelijk De Marees het uitdrukt „te heet", want omstreeks 1584 werd de geheele bemanning van een Fransch vaartuig, aan de Goudkust gevangen gemaakt [3]) en in 1591 of '92 werd een schip van Dieppe afgeloopen op de reede van Mouree [4]). Waar het monopolie blijkbaar zoo krachtig verdedigd werd, behoeft het ons niet te verwonderen zoo de Franschen op den duur het voorbeeld der Engelschen volgden en hunne vaarten staakten; om eerst weder terug te komen toen het aan nieuwe concurrenten, thans de Hollanders en Zeeuwen, begon te gelukken een aandeel in den winstgevenden handel machtig te worden. Er moeten echter bijzondere redenen zijn geweest die de pogingen der Nederlanders deden slagen, waar Engelschen en Franschen zich uit het strijdperk hadden teruggetrokken.

V. De Hollanders en Zeeuwen (na 1594).

Barbosa Machado [5]) wil zijn lezers doen gelooven dat de Prins van Oranje zich, omstreeks 1577, tot den Koning van Portugal wendde, verzoeken-

---

1) Zie b.v. Linschoten Cap. 97 vlg.

2) Volledigheidshalve zij nog vermeld dat de Engelschen ook via Kaap Gonçalves naar Rio de la Plata voeren, zie Purchas: The strange adventures of Andrew Battel, opnieuw uitgegeven door de Hakluyt-Society, 1901.

3) De Marees kolom 104a.

4) De Marees kol. 41a en 104a.

5) Memorias para a Historia de Portugal que comprehendem o governo del Rey D. Sebastiaõ (1575—1578), Tom. IV.

de dat het dien Souverein mocht behagen als scheidsrechter en middelaar op te willen treden tusschen hemzelven en Spanje's Koning, doende de Prins een beroep op de vanouds beproefde vriendschap die ten alle tijde tusschen Portugeezen en Vlamingen had bestaan en die hem, in aangelegenheden als deze, den Koning Sebastiaan deed stellen boven Keizer of Paus. De Portugeesche zaakgelastigde begreep „com politica sagacidade" (!), dat Oranje slechts een wig trachtte te drijven tusschen zijn Koning en diens welbeminden oom van Spanje; ja dat hij wellicht hoopte den oorlog te verplaatsen naar het Schiereiland, om verder, na vereeniging van Hollandsche en Portugeesche vloten, de Spaansche havens te bespringen en de uit overzeesche gewesten rijkgeladen terugkeerende Spaansche galjoenen te onderscheppen. Wie ooit aan zulk vogelaarsgefluit gehoor gaf — niet alzoo Koning Sebastiaan van Portugal, die beter plannen had; wiens gedachten reeds ten volle waren in beslag genomen door de expeditie naar Marocco, en die, om vooral den schijn niet op zich te laden van een verdacht stilzwijgen te bewaren, den Koning zijnen oom van Oranje's bedoelingen deed kennis dragen!

Een jaar later was Sebastiaan I bij Kasr al Kebir gesneuveld, en in het voorjaar van 1581 hield Philips II zijn plechtigen intocht te Lissabon. Maar het zou nog jaren duren eer het droombeeld dat aan Oranje, kort na de dagen dat Leiden in nood was, zou hebben voor den geest gezweefd, werkelijkheid was geworden. Er kwam echter een tijd dat de schepen der Geuzen de Spaansche galjoenen wegkaapten en de Spaansche havens verontrustten, waarbij Portugal, tot eene Spaansche provincie verlaagd, tusschen hamer en aambeeld geraakte en op het verlies van zijn vrijheid den aanval op zijne koloniën zag volgen.

De inlijving van Portugal bij Spanje was echter de aanleiding tot het verval en tot het bederf van het koloniaal régime niet. De annexatie was veeleer gevolg dan oorzaak van eenen achteruitgang die reeds was ingetreden in een tijd toen de Indische handel, hoe groote rijkdommen hij ook opbracht, nog grooter kapitalen aan uitrustingen en nationale krachten verslond. Gewoonlijk wordt het tijdvak van Koning João III (1521—1557) voor dien achteruitgang aansprakelijk gehouden, met dat van diens opvolger Sebastiaan I. Na de inlijving ging het verval alleen sneller en nam het bederf grooter afmetingen aan. Van algemeene bekendheid is de schets, door Linschoten ontworpen, van het koloniaal beheer in zijn dagen: „nu „ter tijt zijnse al om rapen uyt, so wel die Viçoreys, regierders, als alle d'an-

„der, ja tot die Geestelickheyt toe en wordt weynigh gepast op 't gemeene „landts welvaeren ende des Coninghs dienst, dan alleenlijck hare particulai-„re jnteressen"; waarbij men, om rechtvaardig te zijn, dient in aanmerking te nemen, dat de Portugeesche ambtenaren, hooge zoowel als lage, voor den hun opgedrongen Spaanschen Koning niets gevoelen konden en dus in de verleiding waren gekomen om liever voor eigen voordeel te werken dan het welvaren van 's Konings beurs te betrachten. Het beeld dat De Marees (kol. 108a) van het beheer der Goudkust ontwerpt, is weinig stichtelijker; maar uit zijn eigen mededeelingen, zoowel als uit die van de Engelschen, blijkt dan toch, dat er daar nog lang en met groote felheid voor de handhaving van het monopolie werd opgekomen, hetgeen ook zeer begrijpelijk is, wanneer men in aanmerking neemt dat de Portugeezen in hunne koloniën feitelijk zelfbestuur hadden behouden. Toen echter, omstreeks 1594, de Nederlanders zich aan die kust begonnen te vertoonen, was ook dàår de achteruitgang zoo tastbaar, dat zelfs de uit Portugal gevorderde versterkingen en aflossingen op zich lieten wachten of uitbleven, en de bezetting van het Kasteel aangewezen was op de weinige hulp die door S. Thomé verleend kon worden: „soo dat sy tegenwoordich seer miserabel ende cranc zijn, niet hebbende ghebreck als van als" [1]). Dus konden de Nederlanders slagen, waar nog voor enkele jaren hun voorgangers den strijd hadden moeten opgeven; zij kwamen op een tijdstip waarop het bederf zoo ver had voortgewoekerd dat het koloniaal régime lag te zieltogen, zij vonden een afgematten vijand, en, wat hun het meest begunstigde, was de staat van open oorlog die hun boven Engelschen en Franschen een krachtig volhouden van het offensief veroorloofde, waar deze mede-concurrenten, in perioden van vrede, zich tot sluikhandel en lorrendraaierij moesten bepalen.

Het kan namelijk niet ontkend worden dat de Goudkust, zelfs naar moderne begrippen, ten volle als Portugeesch „bezit" moest worden beschouwd. Van Axim tot S. Jorge da Mina was de kust, door drie kasteelen „bevestigd"; eene versterking nabij Accra was weliswaar verlaten, maar dit behoefde nog niet in te sluiten dat andere natiën daaraan het recht konden ontleenen zich ter plaatse van den handel meester te maken. De belastingen op den visch, van inlandschen oorsprong, werden door de Portugeezen

1) De Marees, kolom 111b.

geïnd [1]); ook hadden zij een aantal kustplaatsen met inwoners van Elmina „gepeupleerd" [2]), zoodat Valkenburgh in 1659 nog aanteekende „dat het- „selve heedendaags op de Anthasche strand aan Boutry, Saconde en Cha- „ma, op de Fantijnsche Strant aan Annemabo, Adia en veel andere oost- „waarts gelegene plaatsen, op de Aguanasche Strant aan Ampam, en op de „Acraase Strant aan Soco, en diergelijke nog gecontinueerd wordende, te „zien en blijkelijk is". Het goed recht der Portugeezen op den alleenhandel aan de Goudkust was boven alle verdenking; — aan de Greinkust kon men het onbewezen achten, daar het land niet feitelijk bezet was. Daarom ook konden de Franschen aan de westelijker gelegen kusten hunnen handel blijven drijven; en dat zij het deden, blijkt ons op verschillende plaatsen bij De Marees, waar hij bij voorbeeld mededeelt dat er aan de Kaap Verd „deur den bandt veel Franchoys" werd gesproken, of waar hij aanstipt dat er een Fransch établissement „Paris" aan de Greinkust werd aangetroffen (kol. 4a en 6a).

De eerste Nederlandsche scheepstocht naar Guinee was het gevolg van een toeval, dat niet alleen door De Marees (kol. 105a) in 1602 werd geboekstaafd, maar ook met meerdere bijzonderheden door Brandt in zijne „Historie der vermaerde zee- en koop-stadt Enkhuisen" (1666) is verhaald. Brandt putte (blijkens de kantteekening) zijn relaas uit de aanteekeningen nagelaten door den schepen Blaeuhulk [3]); het kan dus dienen om de voorstelling die bij De Marees wordt aangetroffen te contrôleeren. Brandt zegt:

Barent Eriksz van Enkhuisen, [4]) een ervaere seeman, was in den jare 1590 den eersten van November met het Schip St. Pieter van Medenblik naer Hamburg gevaren, van Hamburg naer Masagant in Barbaryen, van daer naer Brasiel: doch komende onder de Linie, was de windt hem tegen, soo dat se daer wel drie maenden bleven drijven sonder deselve te konnen

1) Deductie van Valckenburgh, opgesteld voor de Staten-Generaal, 1659. Zie de Jonge, Oorsprong blz. 51 vlg. Ook de Marees vermeldt herhaaldelijk dien tol van den visch.

2) Deductie als voren. Het peupleeren van dorpen met volk van Elmina maakte, naar negerbegrip, die dorpen vanzelf Elmineesch en dus Portugeesch. In de 19e eeuw ondervonden de Nederlanders groote moeilijkheid wanneer Engelsche negers zich in het Nederlandsch gebied vestigden; die dorpen waren dan, naar hun begrip, Engelsch. De maatregel der Portugeezen was dus zéér menschkundig en met het volkskarakter in overeenstemming. Deze opvatting der negers kan worden verklaard uit het feit dat de grond in hun oogen *nog geen waarde* heeft, en derhalve de nationaliteit der tijdelijke bewoners volgt.

3) Een der schepenen van Enkhuizen; hij liet gedenkschriften na, die nog door Brandt zijn geraadpleegd. Zie Biogr. Woordenboek van Van der Aa.

4) Vermoedelijk moet er staan: „van Medemblik", de Marees noemt hem tweemaal Barent Ericksz van Medemblik en Jolink (zie blz. LVIII) noemt hem Barent Ericks van Miennelijck.

passeren. Ondertusschen vervielen sij op het eylandt van de Prins 1), ontrent twee graeden benoorden de Linie. 2) 't Was toen den 17 Septemb. en men bevondt het schip meest van den worm gegeten, vermits het loodt daer men 't mede bekleedt hadde op verscheide plaatsen was afgestoten. Dus moest men hier 't schip versien, maer toen 't bijna gereedt was wierden se door dertig mannen van St. Thomé in den nacht overvallen en gevangen. Men bracht den Schipper met sijn volk ontrent ses en dertig koppen naer St. Thomé, daer hield men se ontrent anderhalf jaer gevangen, zoodat de meeste, ontrent dertig in getaele storven. Hier sittende quam er eindelijk een scheepken van Amsterdam, en recht daerna een bark van 't Kasteel de Myne, inhebbende twee Fransche slaven, die bij Barent Eriksz in de gevangkenisse quamen, en hem de gelegentheit van de goudtkust ontdekte, en te kennen gaven wat waeren men daer moeste brengen om te handelen. Dit geschiede in den jaere 1592. Daerna los geraekt, door wat middel wert niet verhaelt, quam hij in den maend van Maert des jaers 1593 alleen thuis: daer hy soo veel opening dede van 't geen hem de Fransche slaven hadde geopenbaert, dat men door sijn beleidt t' Enkhuisen een schip van veertig last, genaemt de Maegdt van Enkhuisen, versien met acht gotelingen, ses steenstukken, en vijf en twintig mannen heeft toegerust. Hier mede is hij achterom geseilt naer Guinea, sonder in twee en dertig weken seilen te sien. Dese reise wiert binnen den tijdt van negen maenden gelukkelijk volvoert. Hij quam in de maendt van Maert des jaers 1594 weder t' huys, medebrengende een deel goudts, acht of negen lasten grein, en ontrent tusschen de seven en acht hondert ponden olyfants tanden.

Mogelijk werd ook in 1593 een scheepje te Hoorn uitgerust onder Dirck Veldemuis, „een vermaert Capiteyn"; maar van deze onderneming werd langen tijd niets vernomen, totdat er eindelijk bleek dat hij met zijn schip door de Franschen was genomen en omgebracht 3). Wèl mocht dus De Marees aanteekenen dat Barent Eriksz de eerste ontdekker van de Goudkust, onder de Hollanders was geweest, en dat „de eere hem toekomt" 4); daarom doet het eenigszins vreemd aan, wanneer wij bij Brandt 5) lezen dat „in 't selve jaer van drie en tnegentig" (namelijk het jaar waarin Eriksz voor de eerste maal uitzeilde) een schipper Cornelis Freekse Vrijer van Medemblik uit Angola *terugkeerde*. Maar het eene feit sluit de mogelijkheid van

1) Bedoeld is Principe.

2) Werkelijk kon men, al had men den wil naar Brazilië, gemakkelijk in de Bocht verzeild raken; zie noot 1 blz. 3, noot 3 blz. 5 en noot 3 blz. 6. Plancius waarschuwt er, in de aan hem toegeschreven nota (zie de Jonge, „Opkomst" DL I blz. 185 vlg.), uitdrukkelijk tegen; en vermeldt hoe Pieter Diricksz (Keyser) 300 mijlen te oostelijk verviel, en dat in 1596 Jan Barentsz van Amsterdam op Principe uitkwam en de Bonte Koe van Hamburg op St. Thomé. Mr. de Jonge onderstelt, dat de Ned. vaart op Brazilië veel ouder is dan die op Guinee (Opkomst I blz. 35). Het kan waar zijn; niet alleen het geval van Eriksz geeft dat te denken, maar ook Jolink maakte reeds in 1593 met Carolus Holscher een reis die naar Brazilië bestemd was (verg. hierna blz. LVIII). Men vergete ook niet dat de afstand van S. Jago (K. Verdische eilanden), alwaar men ongeveer afvoer, tot Pernambuco, slechts 18 zeemijl grooter is dan die van S. Jago naar de „Mijn". — Aan „perikelen" gaven beide reizen elkaar weinig toe, behalve dat de Goudkust veel scherper door de Portugeezen werd bewaakt dan Brazilië.

3) Velius, Chroniick van Hoorn. Het scheepken van Amsterdam, waarvan Brandt spreekt, kan ik niet nader thuis brengen.

4) De Marees kol. 22b en 105a.

5) Brandt t. a. p.

het andere niet geheel buiten : Angola was de Goudkust niet. Waar De Marees ons echter verhaalt dat in 1592 een scheepje van zekeren Symon Taye voor Cabo Corço handelde, vermeen ik dat hij in tegenspraak is met zichzelve, en een later jaartal met de waarheid overeen moet komen (zie kol. 41a en 105b) Van Eriksz eerste reis zijn ons geen nadere bijzonderheden bekend geworden, tenzij men mag aannemen dat de door Paludanus (1596) door den druk openbaar gemaakte ervaringen van zeelieden die de Kust vóór dat jaar hadden bezocht, betrekking hebben op die onderneming waarvan Eriksz in Maart '94 gelukkig was teruggekeerd. De Enkhuizer medicus zat aan de bron, waar men het nieuwste nieuws kon vernemen; het lag niet in zijnen aard om eene gelegenheid te verzuimen, waarbij hij misschien de hand kon leggen op voorwerpen, geschikt om zijn naturalienkabinet te verrijken, bij voorbeeld met de meer dan 100 zeldzame vruchten die hem geschonken werden, of met de „snuyt van een swert Visch" die door „onzen" schipper was gevonden [1]. Bedrieg ik mij daarin niet, en verhaalt Paludanus ons dus feitelijk het wedervaren van Eriksz, dan had deze handel gedreven bewesten het Kasteel S. Jorge da Mina, op S. Thomé en vooral, op de terugreis, aan Rio de Gabon en Kaap de Lopo Gonçalves [2]. „Daerna heeft de gemelde Barent Eriksz wel elf reisen in Guinea geweest, „en eens van daer in West Indien, medebrengende 10200 huiden" [3]. Al dadelijk werden de eilanden S. Thomé en Principe in het nieuwe handelsverkeer opgenomen, waarbij men zich met de Portugeesche (of Spaansche) vlag wist te dekken. Den 9en Mei 1595 toch, ontmoette De Houtman's vloot een admiraalschap van 5 Hollandsche en 2 Portugeesche barken, die met suiker geladen van S. Thomé kwamen; de Admiraal der Hollanders was Joris van Medemblick (zie D'Eerste Boeck van Willem Lodewijcksz, ed. 1912, pag. 3).

Terwijl de Noord-Hollanders zich tot den handel op Guinee en de eilanden opmaakten, zaten ook de Zeeuwen niet stil. Natuurlijk was het de groote koopman Balthasar de Moucheron, die een aandeel in de voordeelen voor zich opeischte en weldra een overwegende positie hoopte in te nemen. Het is niet geheel duidelijk op welk tijdstip hij zijne zaken tot Guinee uitbreidde, maar zeker is het dat hij, althans in 1593, een uitgebreiden handel

1) Paludanus Beschr. van Guinee. Ao. 1596. Zie ook Bijlage I hierna.

2) Paludanus t. a. p.

3) Volgens De Jonge, „Oorsprong" blz. 8, handelde en voer Eriksz nog in 1612 en 1613 op Guinee.

op de Canarische eilanden onderhield [1]). Het uitreeden van eenig vaartuig naar de kusten van Guinee beteekende dus slechts eene geringe uitbreiding, die hij, naar ik meen te mogen vermoeden, omstreeks 1595 aan zijne zaken wist te geven. Wèl meldde de Fransche gezant de Buzanval [2]) in 1599 aan zijnen Koning, dat De Moucheron „homme d'esprit et de moyens" reeds sedert zes of zeven jaren op het eiland Principe had gehandeld, en daaruit zou men afleiden dat hij uiterlijk in 1593 op de Bocht van Guinee had laten varen, maar dit komt niet uit met de verklaringen van De Marees en van Brandt, die „de eere" aan Eriksz van Medemblik toekennen. Vermoedelijk is de zaak eenigszins anders verloopen.

Een eenvoudig zeeman, zekere Heyndrick Dirrecksen Jolink van Zutphen, heeft ons zijn nauwkeurig bijgehouden gedenkschriften nagelaten [3]); en daarin lezen wij dat hij in 1593 met eenen Carolus Holschere (of Holscher, die later nog een rol zou spelen aan de Kust van Guinee) naar Madeira en de Canarische eilanden voer [4]) in een schip van Middelburg, waarbij dus De Moucheron allicht participant zal zijn geweest. Ziek achtergebleven op Las Palmas, nam Jolink dienst bij eenen Portugees en maakte eene reis naar den Rio Grande (in het tegenwoordig Port. Guinee) [5]), vanwaar hij omstreeks 1595, na de noodige wederwaardigheden beleefd te hebben, in het vaderland terugkeerde. In datzelfde jaar 1595 deed hij eene reis van Amsterdam naar Guinee, waarbij hij de geheele kust, van de Baixios de S. Anna tot Kaap de Lopo Gonçalves bezocht, maar in het daarop volgende (1596) voer hij van Vlissingen naar Guinee in compagnie van „Barendt Erickssen van Miennelijck". Zoo vinden wij dus Eriksz in dat jaar in Zeeland; het schijnt mij niet gewaagd daaruit te besluiten dat het De Moucheron was, die den bruikbaren man, kort na diens terugkeer in 1594, op de beste voorwaarden uit Holland had weten te ontbieden en aan zijn dienst te verbinden. Want zoo was zijn taktiek: hij zou later met De Houtman en Willem Lodewijcksz dezelfde gedragslijn volgen.

---

1) De Stoppelaar blz. 78.

2) Lettres et négociations de Paul Choart, Seigneur de Buzanval, années 1593—'96, 1602—1606; Leiden, 1846, blz. 108. Het handschrift is op de Kon. Bibl.

3) Handschrift Rijks Archief, Kol. Aanw. 1904 LXIV; afgedrukt in Marineblad 6e Aflevering Jaarg. 1909/'10.

4) Die reis was bestemd naar Brazilië. Zie aant. 2 blz. LVI.

5) Hij trof daar een schip aan, blijkbaar onder Portugeesche vlag, dat zooveel Hollanders aan boord had (allen busschieters) dat er 5 van gestorven waren, waaronder zekere „Frerick van Medenblic, die de Spangnaers seyde een seer fray man gheweest was." — Misschien behoorde dit schip tot de vloot die in 1595 door Willem Lodewycksz werd ontmoet, zie boven.

Men zou dus geneigd zijn aan te nemen dat De Moucheron, op zijn vroegst in 1594 en misschien eerst in 1595 aan de vaarten op Guinee begon deel te nemen, gesteund door lieden als Barent Eriksz., den ontdekker der vaart, en door Holscher, een zijner kapiteins in de vaart op Brazilië; terwijl ook Jolink, die de Kust uit ondervinding kende, in 1596 op den Eenhoren monsterde. Die reis duurde 14 maanden, „dat voer mijn niet quaet was, noch oock voer die reders", teekent Jolink aan. Het blijkt bij hem niet of de reis voor anderen dan wel „quaet" was; maar daar ondersteld mag worden dat hij over een zeer belangrijk voorval niet zou hebben gezwegen, komt het aannemelijk voor dat het niet bij deze, maar bij een andere combinatie was, dat Holscher zijn stoutmoedigheid met den dood moest bekoopen (1596). Reeds toen werd de bezetting van het Kasteel S. Jorge da Mina zóó min geacht, dat Holscher het plan opvatte om haar te overrompelen, waarbij hij zich schijnt te hebben bediend van een Portugeeschen overlooper, Garcia genaamd. Vermoedelijk door verraad van de zijde der Negers, mislukte de aanslag en sneuvelde Holscher [1]); maar wèl ondervonden de Portugeezen bij die gelegenheid dat er een zwak punt in de militaire stelling van S. Jorge was, en zoo sloopten zij, na den aanval, de historische kapel *buiten* het Kasteel, die aan Hendrik den Zeevaarder was gewijd [2]). De Hollanders en Zeeuwen telden den uitslag niet, maar wel het doel, zij zetten hunne uitrustingen voort; ook was het niet alleen goud, peper en ivoor, die zij verhandelden. Een oogenblik scheen het, dat ook de slavenhandel eene markt in Nederland trachtte te vinden; althans in 1596 werd te Middelburg eene lading van honderd stuks „Mooren en Moorinnen" aangevoerd, maar zij werden vanwege Hun Edel Mogenden in hun „natuurlijke liberteit" hersteld [3]).

Over het jaar 1597 trof ik geen gegevens aan, doch 1598 was een merkwaardig jaar in de geschiedenis van de Bocht; de scheepvaart nam toe, de handel bloeide [4]). Maar wij verleenen het woord aan den geschiedschrijver die ons dat bericht:

---

1) De Marees kol. 55a en 111a; en Van Meteren, Historie DL II, Bk XIX, uitgave 1614 (niet 1599). Van de niet altijd duidelijke en, naar mij voorkomt, onvoldoend gedocumenteerde mededeelingen bij De Stoppelaar (blzn. 79/80 en 134) heb ik hier zoo weinig mogelijk gebruik gemaakt.

2) Zie De Marees kol. 111a. Een nieuwe aanslag in 1625 mislukte volkomen; eerst in 1637 viel het kasteel S. Jorge; in 1642 volgde Axim.

3) De Jonge, „Opkomst" DL I blz. 38.

4) En 1598 viel in Zeeland een schip binnen dat, ongerekend verdere lading, 500 Pond goud medebracht, ter waarde van een kwart millioen Guldens. De Stoppelaar Aant. blz. 61.

Dit Jaer heeft de Schips-vaert na Oost ende West-Indien, Brasilien ende Guinea meer ende meer toeghenomen, soo dat die Spaniaerts begosten te vreesen voor het geheele verlies van deselve. Den Amirant van Arragon waerschoude den Spaenschen Raet om daer wel op te letten : want deselve vaerten (seyde hij) zijn de verledene Jaren wel bepluckt geworden, maer indien Enghelandt ende Nederlandt hare macht te water te samen voeghden, mochten sy voor Spanien ende Portugal wel gantsch verloren gaen.

Die vaert nae Guinea was nu soo gemeyn, dat de Custe van 't selvige Lant noch Winter noch Somer ledich was van Nederlantsche schepen, twintich of vijf en twintich teffens, werpende 't ancker niet verre van 't Landt, alwaer die swarten met kleyne schuyten aen boort quamen, om haer Gout, Elpenbeen, ende Ebbenhout, tegens spiegelen, glasen, messen, scheren, linnen-doeck etc. te vermangelen. Ende om den genen die Landtwaerts diep in woonden, de moeyte af te nemen, ende den gewin in 't gemoet te gaen, namen eenighe stercke Roeyschuyten mede, om de rivieren binnen landts op te varen ende neeringhe te soecken, waer mede de Portugysche Coopluyden (woonende int Casteel van de Mijne, gevende den Coninck van Spanien alle Jaer honderdt ende twintich duysent Ducaten te pacht, omdat niemant mette Guinesen handelen soude, dan sy luyden) gantsch neeringhloos saten, ende de Pacht opcondichden. 1)

Maar er zou ook worden gevochten. Het schijnt dat de grootsche plannen van De Moucheron daarop waren aangelegd, dat hij den Oost-Indischen handel in één band wilde samenvatten met dien op de Kust van Guinee, op Brazilië en op Oost-Afrika. 2) Hij begeerde daartoe een geschikte nederzetting, waar de verschillende vertakkingen van zijnen handel zouden uitstralen of samenkomen. Doch onvoldoend bekend met de heerschende winden en stroomen, meende hij zulk een steen der wijzen 3) te hebben gevonden in een der eilanden gelegen in de Bocht van Biafra. Gesteund door den bijval van den Stadhouder, besloot hij zich daar te vestigen. Op zulk een eiland moest dan verrijzen wat de historieschrijver Van Meteren noemt: „eene goede herberghe voor alle Nederlandsche schepen, dien wech varende". 4)

Gewoonlijk wordt, op het voetspoor van Mr. de Jonge, aangenomen dat de keuze van De Moucheron op het eiland Principe was gevallen. Maar, zonder dat het tegenovergestelde met de stukken in de hand te bewijzen is, komt het mij voor dat de onderneming naar Principe slechts het voorspel

1) Everhard van Reyd, Historie der Nederlantscher Oorlogen begin ende voortganck int den Jare 1601, uitg. 1650, XVe Boek, fol. 349/350.

2) De Jonge, „Opkomst" I blz. 114.

3) Inderdaad was zulk een punt niet te vinden, tenzij wellicht aan de Kaapverdische eilanden, welke niet geheel buiten de route lagen der schepen die van de Kaap thuisvoeren, en door schepen, naar Indië en Brazilië of Guinee bestemd, moesten worden gepasseerd. Het denkbeeld echter strekt De Moucheron tot hooge eer. Eerst nadat gebleken was dat Mauritius niet voldeed, stichtten wij in 1652 een dergelijk établissement aan de Kaap, die echter weer buiten de route der uitgaande schepen lag, zoodat de uitreizen vertraging ondervonden.

4) Zie de Jonge, „Opkomst" I blz. 114 en 235 vlg ; ook Van Meteren folio 396. — Dat De Moucheron nog alles behalve zeker was dat hij in Principe een goede keus had gedaan, blijkt uit de slotalinea der Instructie aan Willem Lodewijcksz (De Jonge, Opkomst I blz. 238).

was van een ruimer plan: namelijk de vermeestering van 't eiland S. Thomé, dat gunstiger gelegen was met het oog op schepen die, van de Goudkust komende, via Kaap de Lopo Gonçalves thuisvoeren, en ook door de Portugeezen als het meer belangrijke van beide beschouwd werd. Zooals nader blijken zal, was Principe zeer matig versterkt, maar S. Thomé (gouverneurszetel) kon meer weerstand bieden; men was er zelfs sterk genoeg om offensief naar buiten op te treden, hetgeen door den loop der omstandigheden bevestigd werd. Het bezetten van Principe zou, al slaagde de onderneming, op den duur gevaarlijk zijn geworden door de nabijheid der Portugeezen op S. Thomé; alzoo kon eene onderneming naar het eerste eiland alleen verantwoord zijn, wanneer het slechts de voorloopige vermeestering van een gemakkelijk te nemen punt gold, waar men zich wenschte te versterken, om na korter of langer tijd met kracht tegen de hoofdsterkte op te treden. Daar kwam bij dat De Moucheron's schepen lang goed bekend waren op Principe; hij handelde er reeds eenige jaren [1]). Ofschoon dit vreemd schijnt bij den toenmaligen gemoedstoestand der Portugeezen, te verklaren is het wel. Principe was evenals S. Thomé een eiland dat suiker uitvoerde, maar het werd niet met zooveel ambtenaarsklem beheerscht als het hoofdeiland of de Goudkust, en het lag buiten de routen. De planters zullen dikwijls in hun hart verheugd zijn geweest wanneer zij, als de schepen uit Portugal wegbleven, eene lading konden verschepen, zij het dan met Hollandsche of Zeeuwsche vaartuigen. Er blijkt althans uit de feiten dat de welbewapende vloot die zich in 1598 voor Principe kwam vertoonen [2]), zonder eenig wantrouwen ontvangen werd; en zoo kon dan gebeuren wat de Moucheron zich ongetwijfeld had voorgesteld: men werd zonder slag of stoot van het eiland meester. Nu is het wel waar, dat er in het volgende jaar eene onderneming naar S. Thomé werd ten uitvoer gelegd, en gewoonlijk wordt het ervoor gehouden dat De Moucheron daarin vergoeding hoopte te vinden voor de al spoedig na de eerste vestiging op Principe geleden verliezen [3]); maar hoewel dit laatste buiten kijf is — de bezetting van S. Thomé moest, naar mij voorkomt, noodzakelijker wijze op die

1) De Buzanval als voren, Lettres pag. 107, 108.

2) Een kort relaas van dezen tocht is reeds te vinden bij Van Meteren, uitgave 1599. Veel belangrijker is dat bij Le Petit, „L'Histoire des Pays-Bas" (1601), Dl II boek VII pag. 533 vlg. Dit werk is door mij gebruikt, omdat men er de data redelijk wel uit kan bepalen. Een extract uit Le Petit vindt men bij Van Meteren, uitgave 1614.

3) De Jonge, „Opkomst" Dl I blz. 52.

van Principe volgen, ook al zouden daar geen verliezen zijn geleden. Die aanslag moet van den aanvang af in de bedoelingen van De Moucheronhebben gelegen, en dient in verband met den vorigen te worden beschouwd.

Naar Principe dan, zond hij den 28en Maart 1598 een vijftal schepen uit, die bemand waren met 200 zeelieden en 150 soldaten, staande onder het bevel van Juliaan Cleerhage en Gerard Strybos.

Geheel door list en zonder eenig geweld, maakte men zich den 9en of 10en Augustus van het eiland meester; men nestelde zich op deze bezitting der Portugeezen, of zoo men wil: Spanjaarden. Na enkele dagen kwamen Portugeezen en eilanders, aangespoord door den Vicaris, in actie, maar hun aanval werd afgeslagen; wat er geschied was, werd daarna, bij algemeen pardon, zooveel mogelijk aan de vergetelheid prijs gegeven. Zoo bracht men een week of wat (tot begin Septr.) rustig door, want aan eene bevestiging van het eiland of het aanleggen van voor de scheepvaart benoodigde werken werd weinig gedaan. Inmiddels dacht de Vicaris de kans schoon te zien om een aanslag te smeden, die wel werd ontdekt, maar toen François Le Fort en Steven Quaresme, daartoe aangewezen, zijne woning betraden om de instructie te openen, werden zij door de slaven van den geestelijke vermoord. Deze ontging zijn straf niet: hij werd ter dood gebracht; maar toen die executie te S. Thomé bekend was geworden, spanden de Portugeezen op dat eiland alle krachten in om hem te wreken, en zij deden, begin October, een 500 mannen op Principe landen, die de onzen dagelijks bestreden en afmatten. In het kamp der Nederlanders begonnen middelerwijl klimaatziekten te heerschen, en wat nog erger was: tweedracht. Zelfs beschuldigde men Cleerhage van met de Portugeezen te hebben samengespannen, maar hij werd door ziekte aangegrepen en stierf omstreeks het midden van October. Het bevel werd nu overgenomen door Strybos, die, naar het schijnt, de verdediging (want daarin was de actie der Nederlanders ontaard) met meerdere voortvarendheid leidde; doch ook hij kwam te overlijden (begin November), en nu werd een voorloopige Raad ingesteld, samengesteld uit Cornelis de Moucheron, Joris van Spilbergen, Adriaan Loo en Steven Janssen. Dezen wisten het nog een week of wat uit te houden, maar toen besloten zij het eiland te verlaten en huiswaarts te keeren, voor dat zij daartoe door de wapenen zouden worden gedwongen. Aan gebrek aan wakkerheid van Balthasar de Moucheron viel het misluk-

ken van deze onderneming niet te wijten, want niet lang [1]) nadat het eiland verlaten was, kwam er versterking uit het vaderland aan. De tegenspoed ontmoedigde De Moucheron niet, toen hij de mislukking van zijn onderneming kwam te hooren „...... ils ne sont pas retourné cent. On croit que les sauvages avoient empoisonné les eaux; les autres attribuent cela à la malignité de l'air et l'antipathie qu'il y a à celuy de ce pays. Cela n'oste pas la volonté à ces Messieurs de chercher terres nouvelles", schreef De Buzanval [2]).

De Nederlandsche vlag moet in die dagen van een opgewekt scheepvaartleven in de Guineesche wateren getuige zijn geweest. Want het waren niet alleen de Guineesvaarders die zich daar vertoonden, ook anderen deelden in die fictie van De Moucheron, waarbij ondersteld werd dat de eilanden in die Bocht bijzonder gunstig gelegen waren om tot „herberge" te dienen op vaarten naar en van andere werelddeelen. Vrij spoedig leerde men dat beter inzien; maar het is aan die fictie te danken, dat het mogelijk is de gebeurtenissen van het jaar 1598 grootendeels voor de verbeelding te herstellen. Zoo weten wij dat de schepen van Mahu en De Cordes den 9en November aan Kaap de Lopo Gonçalves kwamen, en daar op den 23en dier maand een schip van Barent Eriksz [3]) ontmoetten. Op 4 en 5 December daaraanvolgende ontmoetten zij het schip de „Moriaen" en een jacht, die beiden van Principe terugkeerden; maar of de débâcle over de Moucheron's expeditie destijds reeds was gekomen, leert ons het reisverhaal niet. Toch moeten de berichten hoogst ernstig geweest zijn, want Mahu en De Cordes begaven zich niet naar Principe om te ververschen, doch wel naar Annobom, werwaarts zij den 9en verzeilden, en waar het hun niet dan na veel strijd gelukte zich van het noodigste te voorzien. Omstreeks den 13en December kwam Olivier van Noort voor Principe [4]), en hij bevond „daer

---

1) Le Petit en van Meteren zeggen 14 dagen. Dit is alleen mogelijk wanneer De Moucheron een expeditie heeft uitgezonden, waarvan tot heden niets bekend is. Den 28en Maart 1598 zeilde Cleerhagen uit, en Willem Lodewijcksz die hem werd nagezonden, was den 19en September nog binnengaats; zie zijne Instructie bij de Jonge, „Opkomst" I blz. 235 vlg. Uit die instructie blijkt volstrekt niet, dat er tusschen Maart en September nog een uitrusting had plaats gehad. De instructie is van dien aard, dat het onmogelijk was om in 't begin van December op Principe te zijn; en dus was het Willem Lodewijcksz zelf die den 21en Februari 1599 nabij kaap Lopez door Schipper Ottsen werd ontmoet, en niet 2 weken maar 2 maanden te laat kwam.

2) De Buzanval à Mr. de Villeroy, la Haye 7 April 1599. — Lettres et négociations pag. 135.

3) Begin ende Voortgangh, I, 4e stuk, p. 10*b*.

4) Als voren, 5e stuk, p. 3*a*.

„legghende, dat Capiteyn Cleerhagen op dit Eylandt geweest hadde: Want „vonden daer noch eenighe sperren, kalck, ende steen legghen, ende een „plaets voor in 't inkomen, daer de bomen afgehouwen waren, om een „Kasteel te maecken, so sy vermoeden, maer (na 't scheen) soo was 't hem „gefailieert en belet door de Portugesen". Ongeveer 4 dagen later vertrok Van Noort (na scherpe gevechten) naar Kaap Gonçalves, en „by 't landt „komende saghen twee Duytsche Schepen, 't een van Amsterdam, 't ander „uyt Zeelandt, die haer seyden, dat de schepen van Pieter Verhaghen[1]) daer „wel een maendt gelegen, en 38 man begraven hadden, oock dat Capiteyn „Cleerhaghen op Ilha de Principe was doodt gebleven, ende veel van sijn „volck verlooren hadde". De scheepvaart was dan toch zóó druk, dat men niet eens lang van elkanders wedervaren onkundig bleef. Zoo kunnen wij uit het reisverhaal van Ottsen[2]) nagaan wanneer de ondersteunings-expeditie, die De Moucheron in het najaar van 1598 onder Willem Lodewijcksz had uitgezonden[3]), hare bestemming, doch helaas telaat, bereikte. De beide schepen „Gulden werelt" en „Silveren werelt" onder Laurens Bicker en Cornelis (van) Heemskerck waren den 4en Augustus van hetzelfde jaar van Amsterdam vertrokken en kwamen, na de Goudkust te hebben aangedaan, den 16en Februari van 1599 te Principe aan, waar zij „met schoon, maer valsch ghelaet willecom geheeten werden". Het duurde niet lang, of men raakte met de Portugeezen slaags, en zoo werd het eiland verlaten met een verlies van negen dooden aan de zijde der Hollanders. Men vertrok naar Kaap Gonçalves, en werd den 21en Februari (1599) een schip van Veere gewaar, „hetwelck na „Isla del Principe soldaten brochte, dan by „ons gecomen wesende, ende dat wy hem vertelt hadden, hoe wij daer „onthaelt waren gheweest, ende dat die Portugysen het selve wederom in „hadden, heeft hy zijnen cours ghewendt, ende is met ons na Capo de „Gonsalves toe gheseylt; die voorsz. soldaten waren daer van Moucheron „ghesonden hoewel te vergeefs, als verclaert is". Dit was dus een der schepen van de ondersteunings-expeditie onder Willem Lodewijcksz.

Bij zulk een varen, vechten en handeldrijven, behoeft het ons niet te verwonderen zoo wij lezen „dat de profijten vande Vaert op Guinea dit Jaer „(1599) seer verminderen, door dien die Coopluyden om 't seerste varende

---

1) Namelijk de vloot onder Mahu en De Cordes die door Van der Hagen en Van der Veken was uitgereed.

2) Ottsen, Journael oft daghelijcx register enz. uitg. te Amst. bij Corn. Claesz 1603.

3) Zie De Jonge, „Opkomst" I, blz. 235 vlg.

„malkander den Marckt verduyrden, daerom traden alle Amsterdammers „in een Compagnie, ende maeckten toe acht schepen, die alleen nae Guinea „varen, ende t'samen eenerley Fortuyn loopen souden, maer dese sorghe „resteerde noch, dat die van Zeelandt ende andere die vrijheyt behielden, „om van ghelijcken te doen" [1]). Uit de vrij sceptische uitlatingen van De Marees, waar hij klaagt over de scherpte waarmede de onderlinge concurrentie werd gedreven (Capittel X), zou men opmaken dat het weinig hielp.

Het spreekt vanzelve dat het eiland Principe, nadat de Hollanders zich hadden teruggetrokken, geen veilige ligplaats meer voor Nederlandsche schepen bood; de eerste die het er ondervond, was Olivier van Noort (zie voren). In Februari van het jaar 1599 waren Laurens Bicker en Cornelis (van) Heemskerck daar op arglistige wijze ontvangen en bejegend: zij verloren er 9 man en een sloep. Het geluk diende hun echter en zoo konden zij hunne actie in de Guineesche wateren nog een tijd lang met voordeel drijven, op eene wijze die een merkwaardig licht doet vallen op de wijze van kapen, handelen en onderhandelen zooals zij in die dagen aan de orde was. Zes dagen nadat zij Principe hadden verlaten (op 22 Febr.) zagen zij de kans schoon om een Portugeesche bark, die van S. Thomé naar Principe bestemd was, buit te maken en onder het volk dat zij gevangen namen „was oock „een Paep, met sommige Swarten so Vrouwen als Mannen.... daer sy den „Gouverneur (van S. Thomé) toe behoorde die onse Sloup ende onse goet „genomen hadde" [2]). Goede raad scheen niet duur: men zou trachten met die gevangenen een voordeeligen ruil uit te lokken. Toen op 14 Maart een Schip de Zalm (en nog een schip van Rotterdam) werden ontmoet, rijpte het plan om hen naar S. Thomé over te voeren en daar uit te wisselen; want het schip de Zalm, dat aan Principe geweest was, had daar ook eenig volk moeten achterlaten. Zoo kwam men den 21en Maart voor S. Thomé ten anker; maar van een uitwisseling van Portugeezen en Nederlanders kwam niets, omdat de Gouverneur daar geen ooren naar had en „Portugeezen genoeg hadde". Men moest nu raad schaffen, en het geluk wilde dat men een Hamburger vaartuig meende te kunnen onderscheppen, dat van Principe zou komen met eenen Bisschop aan boord. De Bisschop wist het gevaar nog te ontkomen door zich naar den wal te laten roeien,

1) Van Reyd, 16e Boek folio 399. De Jonge, „Opkomst" Dl. I blz. 39 noemt het jaartal 1600, doch zonder opgave van bron.

2) Zie Ottsen: 22 Febr. 1599.

maar men ontzag zich nu ook niet den Hamburger aan te tasten en alle Portugeezen daaruit te lichten. Met het op die wijs vermeerderd aantal onvrijwillige passagiers begaf men zich opnieuw naar S. Thomé, liet den Gouverneur weten dat men nog meer Portugeezen gevangen genomen had, en thans gelukte het tot een ruiling te komen.

Dat, waar dergelijke toestanden heerschten, ook Steven van der Hagen aan Principe werd teruggewezen [1]), toen hij daar den 23en Juni poogde te ververschen, lag natuurlijk in den aard der zaak; dat het hem echter te Annobom gelukte, is minder goed te verklaren [2]).

Maar het jaar 1599 zou ook getuige worden van belangrijker krijgsverrichtingen in de Bocht van Guinee. Want de Staten hadden besloten tot het uitzenden van een krachtige vloot, onder Pieter van der Does, waarbij zich een aantal koopvaarders, van représaille-brieven voorzien, kon aansluiten. Met hare uitrusting had men allereerst op het oog de Spaansche schepen in de Baai van Coruña aan te tasten, vervolgens een zilvervloot te onderscheppen, en eenige Spaansche bezitting buiten Europa te vermeesteren. Daarbij werd gedacht aan het eiland S. Thomé, waaromtrent plannen waren ontworpen met medewerking van Balthasar de Moucheron en Pieter van der Hagen [3]). Voor hen was dit gedeelte van het programma vermoedelijk niet anders dan het tweede bedrijf van de expeditie, waarvan die naar Principe het eerste was geweest; want ofschoon die mislukt was en De Moucheron daarvan bij het opmaken der voorwaarden bericht kan hebben gehad [4]), er bestond thans geen reden om aan het succes van een rechtstreekschen aanval op S. Thomé te twijfelen, waar die vloot zóó overmachtig werd geoordeeld, dat de helft der schepen huiswaarts werd gezonden nadat de Canarische eilanden waren bereikt. Den 15en Mei was de vloot in zee gestoken; met daarlating nu der verrichtingen voor Coruña, Sevilla en op de Canarische eilanden, zij slechts vermeld dat de helft der vloot de reis naar S. Thomé voortzette, alwaar de krijgsoperaties den 9en October werden aangevangen: twee kasteelen werden genomen, en de stad, die geen voldoende oorlogsindemniteit wilde opbrengen, werd uitgeplunderd. De buit schijnt vrij aanzienlijk te zijn geweest; maar de ongebonden levenswijze en

---

1) Begin ende Voortgangh, I, 8e stuk p. 3a—3b.

2) Het gelukte te Annobom ook aan van Neck (1 Oct. 1600), aan Spilbergen daarentegen weer niet (1601).

3) Zie De Jonge, „Opkomst" Dl. I blz. 51 t/m 53 en vooral voetnoot bl. 52.

4) De voorwaarden waren opgemaakt 25 Maart, en den 7en April meldde Buzanval de débâcle aan De Villeroy, Lettres etc. pag. 135; en De Jonge, „Opkomst" Dl. 1 blz. 52 voetnoot.

het ongunstig klimaat bespoedigden het optreden van een epidemie, waaraan velen, waaronder de Admiraal Van der Does, bezweken. Wèl trachtte men zich op S. Thomé te versterken, doch het bleek ondoenlijk; er was al dadelijk te veel geleden; zoo nam dan de vloot de thuisreis aan, met uitzondering van een eskader dat doorgezonden werd naar Brazilië [1]). Op de thuisreis was het de scheurbuik, die, men mag wel zeggen met epidemische felheid, optrad. Op een gegeven oogenblik telde men in de vloot niet minder dan 1800 koppen die daaraan leden, en, bij gebrek aan volk, moest men zelfs een schip aan de golven prijs geven (zie Van Reyd, fol. 411/412). In het begin van Maart 1600 keerden de schepen van St. Thomé, in Juni die van Brazilië terug, waarmede deze onderneming ten einde liep, die allerminst aan de groote verwachtingen had beantwoord [2]).

Overigens gingen de Nederlandsche handelaars voort met den Portugeezen aan de Goudkust, waar mogelijk, den voet dwars te zetten. Dezen, van hun kant, lieten geen gelegenheid voorbijgaan om de onzen met alle mogelijke „villeynie" te trakteeren. De Marees hangt daarvan in het 48e Capittel een aanschouwelijk tafereel op. De taktiek der Portugeezen kwam hoofdzakelijk neer op het bespringen van kleine vaartuigen of in het oprokkenen van negervorsten tegen de handelaars onder vreemde vlag; hetgeen op den duur niet veel deed winnen, want diezelfde vorsten leerden spoedig dat de Nederlanders hun meer voordeel aanbrachten dan de Portugeezen, of, waar het eigenlijk op aankwam: zij haalden de koorden hunner beurzen wijder open. De geweldenarijen gingen echter voort. Zoo duurde het zeker tot het jaar 1612, toen de Nederlanders hun fort Nassau te Mouree aan de Goudkust stichtten, en zij de Portugeezen op voet van gelijkheid konden bestrijden, voordat er een soort van „verstandhouding" tusschen de beide volken schijnt te zijn ingetreden.

In de dagen die ons bezig houden, namelijk die waarin Pieter de Marees de kust bezocht, rustte de geest van den wakkeren De Moucheron niet. Maar de tegenslagen op Principe en S. Thomé ondervonden, waren hem

---

1) Er bestaan over deze merkwaardige expeditie twee belangrijke pamfletten. Zie de Lijst der aangehaalde werken sub Van Heede (1599) en de Jonghe (1600).

2) Nog eenmaal werd S. Thomé veroverd, namelijk door Jol, op last van Graaf Maurits van Brazilië in 1640 (zie Barlaeus, die abusievelijk 1641 opgeeft). In 1641 „viel het weder van de Staten af" (zie Wagenaer en Aitzema). Toen ontstond er een soort gewapende vrede op het eiland (zie Hemmersam, die het in 1645 bezocht), als gevolg van een in 1641 overeengekomen bestand voor tien jaren, wat de koloniën betrof (zie Blok, Gesch. v/h Ned. Volk Dl. IV; en De Jonge, „Oorsprong" blz. 21).

een aansporing om zijn denkbeeld aan een derde punt, Corisco, te verwezenlijken. Van eene expeditie naar dat eiland zijn wij spaarzaam onderricht door eene aanteekening bij De Marees [1]), en een kort relaas voorkomende in het journaal der reis van Joris van Spilbergen met de Schepen de Ram, het Schaap en het Lam. De Marees, die in December 1601 aan Gabon en de Kaap Gonçalves was, kan goed op de hoogte zijn geweest van hetgeen er voorgevallen is; doch hij deelt helaas slechts als terloops mede dat De Moucheron in het jaar 1600 (dus in het jaar volgende op de mislukte onderneming naar S. Thomé) een „fortres" had laten maken op een der eilanden van Corisco, alwaar Eduard Hesius met het bevel was belast. Het was er vier maanden goed gegaan, maar toen zou het volk van Gabon de versterking hebben overvallen en afgeloopen. [2]) — Uit het journaal van Spilbergen weten wij iets meer. Spilbergen was den 2en Augustus 1601 aan Groot-Corisco en trof daar het schip Sphera mundi aan, dat aan De Moucheron toebehoorde. Hij ontbood den Schipper en den Commies, die spoedig aanboord verschenen en eenen man (soldaat of korporaal) met zich brachten die door zijnen chef „Dirck van Wees", met vijf of zes lotgenooten, op Groot-Corisco was geplaatst geworden, teneinde de schepen van De Moucheron, die het eiland mochten aandoen, op de hoogte brengen van eene ramp die de bezetting van Klein-Corisco had getroffen. Men mag dus aannemen dat de eigenlijke fortres op Klein-Corisco was aangelegd. Van welken aard die ramp was, vernemen wij uit het Journaal niet, doch het geeft te denken dat er ook iets tusschen Van Wees en zijn ondergeschikten kan zijn voorgevallen. Het lag niet in den aard van Spilbergen, en het kwam ook met zijn verhouding tot De Moucheron niet overeen, om de berichten van den soldaat of korporaal voor kennisgeving aan te nemen, en zoo zond hij eene afdeeling uit om zich van den staat van zaken op Klein-Corisco te overtuigen. Wat dit onderzoek opleverde, vernemen wij niet. Vermoedelijk leverde het niets op, en was er geen spoor meer van de bezetting te vinden. Wij lezen ten minste dat, bij vertrek, een brief in een doosken besloten boven aan een boom werd genageld, en dat die brief geadresseerd was aan Dirck van Wees (Gouverneur) en Bartholomeus Spilbergh (Capiteyn).

Dat alles en nog meer had zich aan de Kust van Guinee afgespeeld, toen

---

1) Zie kolom 118b.

2) Zie kolom 119a.

onze De Marees haar den 2en Januari 1602 verliet om naar Holland terug te keeren. Te beschrijven hoe de handel steeds tot grooteren bloei geraakte, niettegenstaande de felheid waarmede de Portugeezen optraden, nu en dan weder oplaaide, en zelfs niet stilde toen het twaalfjarig bestand tot een dragelijk compromis scheen te hebben geleid; en hoe zij daarmede zelf eenigszins uitlokten dat de Staten aan het voorbeeld van João II herinnerd werden en een vloot uitzonden, onder het bevel van Jacob Adriaenssen Clantius, die, als een tweede Diogo d'Azambuja, de grondvesten zou leggen van het Kasteel Nassau te Mouree (1612), dat bestemd was S. Jorge da Mina in evenwicht te houden [1]: dat alles gaat het bestek van deze Inleiding te buiten, en is trouwens beschreven in De Jonge's „Oorsprong" blz. 10/16 en Bijlagen I, II en III aldaar.

Gaarne zou men, na het eerste optreden der Portugeezen te hebben aanschouwd en de actie hunner concurrenten gedurende de 16e eeuw te hebben gevolgd, zich eenig denkbeeld willen vormen van den indruk, dien de autochthone negers ontvingen van de volken welke elkaar „ook aan dit strand verdrongen". Het is jammer, maar het is nu eenmaal zoo, dat alles wat wij dienaangaande te weten kunnen komen, zou moeten worden bijeengegaard uit losse opmerkingen van Europeesche schrijvers, als bij voorbeeld De Marees, die opteekent dat „(sij) seggen daerom dat het Gout onsen Godt is, met veel andere spijtighe woorden diese daghelicx daerom teghen ons ghebruycken" [2].

Het is misschien beter, niet te trachten eene nalezing van diergelijke oordeelvellingen en opvattingen bijeen te brengen. Wèl ware het in het belang van de verre toekomst van het zwarte menschdom geweest, zoo er wat meer potentaten waren gevonden, als die ééne Koning in Dahomey, die gedeeltelijk voorzag welken loop de omstandigheden met hem en de zijnen zouden kunnen nemen. Hij, die bij besluit van den 6en September 1704 [3], den vertegenwoordigers der verschillende Europeesche natiën verbood om hunne geschillen en oneenigheden naar de Afrikaansche stranden over te brengen, op poene van zich den handel te zien ontzegd, en naar de zeden

1) Clant zeilde in het laatst van 1611 of begin 1612 uit. De bezetting van het fort Nassau was op 50 à 60 koppen vastgesteld, d.i. evenveel als op S. Jorge da Mina. — Toen Braun in 1614 aan de kust kwam, was het fort gereed. Voor de verdere geschiedenis is Braun's werk (dat in Nederland niet aanwezig is) niet onbelangrijk. Mr. de Jonge heeft het niet gebruikt.

2) Zie kolom 96b.

3) Des Marchais, Tom. II blz. 86 vlg.

des lands te worden gevonnisd en gestraft. Hij had er misschien een voorgevoel van, dat het uitspelen van Blanken tegen Blanken, dat zoo geheel in de Negertaktiek ligt, op den langen duur zou medewerken om iets op te roepen van wat men, uit Afrikaansch standpunt, het „Blanke Gevaar" had kunnen noemen; waardoor het weinig eensgezinde (en altijd uitgebuite) Guineesche zwarte ras, eindelijk ten prooi zou vallen aan de Europeesche concurrenten, om naar andermans politiek te worden verdeeld, en zelf het gelag der concurrentie te betalen met een volledig verlies van die feitelijke eenheid van eigen cultuur, waarmede het — zonder dat het zichzelf daarvan nog ooit rekenschap heeft gegeven — rijkelijk was gezegend.

Maar helderziendheid alleen is niet voldoende om een opkomend onheil te bezweren; te minder, als zij slechts bij een enkelen machthebbende voorkomt.

Aan het einde van mijn arbeid gekomen, moet ik dankbaar melding maken van den mij van de zijde der Commissie van Voorbereiding, Dr. C. P. Burger Jr. en den heer G. P. Rouffaer, verleenden steun. Aan Dr. Burger dank ik inzonderheid de merkwaardige bij dit werk gevoegde kaart. — Den heer Rouffaer zij mijn dank betuigd voor tal van mededeelingen, aanwijzingen en raadgevingen, en voor de groote welwillendheid waarmede hij mij over moeilijkheden van de Portugeesche taal heeft heengeholpen.

Beschryvinge ende Historische verhael/vant Gout Koninckrijck van Gunea, anders de Gout-custe de Mina genaemt/liggende in het deel van Africa: met haren gelooven/opinien/handelingen/oft mangelingen/manieren talen/eñ haere ghelegentheyt van Landen/Steden/Hutten/Huysen eñ Persoonen: havenen ende Revieren, soo de selve tot noch toe bevonden worden.

Mitsgaders oock een cort verhael vande passagie die de Schepen derwaerts nemen deur de Canarische Eylandē, voorby Capo de Verde, langs de Custe van Manigette, tot aen Capo de Trespunctas, daer de Gout-custe begint: met noch voorts een weynich beschryvens vande Revierē diemen versoeckt int verseylen vande Gout-custe, tot aende Capo Lopo Gonsalves, daermen zijn affscheyt neemt int t'Huyswaerts seylen, alles perfect ende neerstich ondersocht ende beschreven, door eenen persoon die daer tot verscheyden tyden gheweest heeft. P. D. M.

Ghedruckt tot Amstelredam, by Cornelis Claesz, vvoonende opt Water int Schrijfboeck. Anno 1602.

AENDEN EERSAMEN ENDE SEER DISCRETEN SR. IAN SANDRA COOPMAN, WOONENDE INDE VERMAERDE COOPSTADT AMSTELREDAM.

Alsoo ick in mijne voorleden Voyagie (seer eerweerdige ende welbeminde Oncle) op de Gout custe van Gunea zijnde (merckende dat vande zelve Custe geene beschryvinghe en was) alle neersticheyt gedaen hebbe, soo veel alst my moghelijck heeft gheweest, om alle ghelegentheydt te begrypen, ende daer van een beschryvinge te maken, om alles perfect in ordre te stellen, ende met sommighe fraeye Fygueren te vercieren, daermen in sien moeghte van wat ghestaltenisse ofte gedaente dat de Mans ende Vrouw persoonen aldaer in Gunea zijn, ende ooc wat cleedinghe ende ciraet dat sy daer ghebruycken, ende wat opinien ende gevoelen dat sy in haer ghelooff hebben: om alles dat dies aengaende my te voren comen moeghte te beschryven (met alle het ghene dat ick heb connen te weten ghecomen) ende alsoo sulcken werck wel dient zijnen vollen tecxt te hebben, om datter niet en soude op vallen te spreken: Nochtans en isser niemandt gheboren, so wijs ende verstandich, of daer en valt altoos op zijn werck te seggen, so wel van wijse persoonen, als van onverstandige Buffels (soo t' gene dat ick niet selver en hebbe besocht) hebbe dat selve ghecreghen van gheloofbaere persoonen, so dat ick de eer niet alleen en begheer, het gene ick van Gunea beschreven heb (ghesien, gheweest, of ghehoort te hebben) dan ben ghedwonghen gheweest andere goede vrienden hier in mede een weynich tot mijnder assistentie te nemen, om de zaeck alsoo ten vollen het heur te geven. T'is een dinck om te verwonderen, naedemael alle Landen ende deelen des Werelts beschreven zijn, om een yeder tselve deur de Boecken condich te maecken, van wat gedaente dat den Volckeren van dusdanige Landen zijn, ende wat goederen ende rijckdommen aldaer ghevonden worden: datter nochtans niemant tot noch toe gheweest en heeft, die de beschryvinghe van Gunea heeft dorven aennemen te schryven, daer noch-

tans wy Neerlanders over 10. of 12. Jaren gevaren hebben, ende de selve gelegentheydt bekent is geweest, ende het selve aenmerckende ben ic met een sonderlinghe begeerte daer toe gedreven geweest (t' selve te doen ende aen te nemen) niet dat mijne meyninghe was binnen mijnen leven het selve Boeck int druck uyt te laten gaen, dan alleen voor my tot een eeuwighe memorie te houwen, dan van sommige hiertoe versocht zijnde (die te weten quamen dat sulck een Boeck by my was rustende) hebbe niet connen ghelaten de vrienden daer mede te vereeren, hopende datse mijn simpel ende onweerdich werck in danck sullen nemen, ende dat mijne moeyte daer toeghedaen, aenghenaem sal wesen, soo en heb ick niet connen gelaten om daer mede te recompenseren alle vrientschap, v.l. hier mede te vereeren ende toe te dediceren, hopende dat v.l. mijne stouticheydt hier mede ghepleecht, in teecken van danckbaerheydt sult aennemen, dat my een sonderlinghe vreucht sal wesen, biddende den almogende Heere (daer ons alle deucht van comt) dat hy v.l. met u geheele Familie, ende vrienden int generael wil ghespaeren, ende verleenen dat salich is, ende een ghelucksalich leven, dat gunne ons den almachtighen Schepper, die ons wederom met lief wil laten ons voornemen volbrenghen, ende voorspoet op de reys wil verleenen, ende goet advance tot t' gemeyne Landts welvaren wil geven, ende dat wy wederom met ghesontheydt by den anderen moghen comen. Desen 7. dach Júly, inden Jaere ons Heeren 1602. stilo novo, in Delft.

V.L. ootmoedighe Nepue,
altijt ten dienste bereyt.
P. D. M.

TOT DEN LESER.

Nae dat Godt onsen Salichmaecker beminde Leser, de Menschen gheschapen heeft, om het Aerdrijck te besitten, soo heeft hy een yeder in zijnen staet gheroepen, ende hem het verstant ghegeven sulcx te regeren, om hem binnen zijnen leven daer mede te oeffenen ende te becommeren. Als den eenen in Gheestelicke state, den andren in Wereltlijcke state, de derde tot wercklieden, de vierde tot groote inginieuse Gheesten, om veel consten t' openbaren, etc. waer onder dat daer menighe fraye Gheesten ghevonden worden, die sulcken fraey stucken maecken: iae datmen dickmael niet ghelooven en wilt, dat het van menschen handen ghemaeckt is, waer onder datmen een conste vint (cleyn onder sommighe menschen gheacht) die seer groot ende vroom is, passerende alle andre consten ter Werelt diemen soude moghen versinnen, d'welck is de Zeevaert, ende ondersoeckinghe van vremde Landen. T'is een dinck voor veel menschen onbegrypelijck, hoe dat een mensch soo vernuftich kan ghewesen, te gaen varen met een Schip in Zee, ende en sien in twee drie, iae ses ende seven maenden gheen Landt, ende varen naer een plaets daer hy noch niemant int Schip gheweest en heeft, ende weten haren cours ende ganck te maecken op eenen onghebaenden wech, deur const ende wetenschap die Godt hun daer toe heeft ghelieven te verleenen, om sulcx te regeren ende te volbrenghen (weten het selve te vinden) waer over datmen voor een gemeyn spreeckwoort seght, het heeft een stout man gheweest die hem eerst te water heeft op een Hout begeven, nochtans al ist een verachte actie, soo ist de stoutste ende vroomste daet, ende rechtveerdichste ghewin diemen ter werelt vint, ende de dinghen wel insiende so en isser niemant ter werelt die meer perickulen onderworpen is, als een zeevarent man. Ten eersten is hy onderworpen (te rekenen dat hy gheen leven en heeft) ende dat deur dien dat het Schip haest versuymt is, ende deur onweder ende tempeesten can omseylen ende verdrincken. Ten tweeden

dat de baren vande Zee het Schip connen insmyten. Ten derden datmen deur honghernoot can vergaen ende verseylen, ende zijn leefdaghen niet te rechte comen. Ten vierden dat een mensch soo stout is, hem selven op een stuck houts op het water al dryvende gaet begeven, ende duysent perijckulen hem selven onderworpt. Ten vyfden in noot zijnde van niemant en can gheholpen worden, maer hem met Godt moet troosten, ende hem om hulp ende bystant bidden. Ten sesten datmen oock in perijckel van Visschen is, die het Schip connen schade doen, ghelijck als ick wel gelesen heb inde Boecken van Aristoteles ende Plinius: hy schrijft datter een Vischken is inde Zee, ghenaemt in Griecx Echeneys, ende int Latyn Remora [1]), dat inden aert soo quaet ende nydich is, dat het een Schip ofte Krake, geladen gheseylt comende, sal stil houden ligghen, sonder voort varen, hoe snellicken dat hy comt aengeseylt, waer af dat Lucanus [2]) aldus spreeckt, Non pupsinu reniens eure tendente rudentes in medys Echeneys aquis, dat is te segghen: daer is eenen Visch genoemt Echeneys, die welcke daer stil hout de Schepen die metten oosten winde int midden der Zee haer Kabels ende Touwen wtgereckt ende stijf ghespannen worden. T'is een zaeck grootelicx om te verwonderen, dat een cleyn Vischken van sulcker cracht ende natuer is, dat het wederhouwen can een Schip dat deur de cracht van winden comt aenghheseylt: wat sullen wy segghen vande menschen de welcke alle dese dinghen onderworpen zijn, om een cleyn ghewin, jae dickmael verliesen al dat sy hebben, ende niet behouden of salveren dan hun arm miserabel lichaem, lijdende op de reysen groote armoede, principael de ghene die hun verre t'zeewaert begeven, want hun dickmael niet en ontbreeckt dan van als, ghelijck men veel siet ghebeuren, ende daer en is niet te coop, ende al ist dat hun Godt de gratie gheeft, ende uyt de miserie verlost, soo vergeetmen stracx alle ghepasseerde dinghen, ende men wilter stracx wederom aen, ende hem ter Zee begeven : de oorsake van veel versoeckinge is tweederley, de eerste is nieusgiericheydt, het andere de armoede: de nieusgiericheydt doet veel dinghen beginnen en doen, ende de armoede noch veel meer. De sommighe bedryven veel dinghen om wat vreemts te sien, ende daer deur gheacht te worden, de andre doent om het gheniet, ende om conqueste van goet daer deur te crijghen, elck nae zijn ghelegentheydt. De Moeders hebben hun grootelickx te beclaghen, die hun kinderen met groote cost ende moeyten opvoeden, ende als sy tot hunne Jaren ghecomen zijn, hun ter Zee begeven, ende alle dese voorgaende perijckulen onderworpen zijn: maer die hem op Godt betrout en wort niet verlaten, ende die Godt bewaert is wel bewaert. Het heeft my niet quaet ghedocht hier een luttel af te discoureren, ende de sommige een weynich de inconvenienten der Zee te kennen te geven, om dat daer veel

---

1) Echeneis remora.

2) Lucan. Pharsal. VI 674: Non puppim retinens, Euro tendente rudentes, In mediis echeneis aquis.

ionge lieden zijn, die hun met groote vreucht op dese vremde Voyagien begheven, meynende dat het al voor windt is, ende dat haer Moeders Keucken haer sal volghen, wetende niet van weelden wat doen: maer alsmen op de reys is soo wort contrarie bevonden, waer deur dat dickmael veel dinghen niet en gaen soo sy wel behoorden, want tghene datmen affectioneert is wel gedaen, ende anders niet. Ende al ist datmen groote perijckulen onderworpen is, van onghelucken ende fortuna vande Zee, ende noch meer vande Zeeroovers, die de goede lieden het hun ontnemen: Men is t'huys oock niet vry van andere inconvenienten die een mensch connen overcomen, van oorloghe ende dierghelijcken, want den eenen mensch gheboren is om den andren te quellen, ende verdriet aen te doen, want den gherusten niet langher met vreden is, dan den ongherusten, en wilt, ghelijckmen dickmael siet ghebeuren, ende naer dat de Visschen vyandtschap op de Schepen hebben, die met hun int minsten gheen crijch of ghemeynschap en hebben. Wat crijch ende oorloghe hebben dan de Beesten des Velts teghen malcanderen: in wat een verschricktheydt ende ghevaer sy van den anderen hebben, als men mercken mach aen de Oliphanten, de welcke groote stercke gheweldighe Beesten zijn, ende nochtans ancxt hebben van een cleyn Muysken, dat hun inde ooren cruypt, ende daer tormenteert. Ten anderen den Leeuw teghen den Luypaert, den Wolff teghen het Schaep, de Honden teghen de Herten ende Hasen, etc. Van ghelijcken de Voghels d'een teghen den anderen, als den Valck teghen den Reygher, de cleyne Voghels teghen den Wl. De Visschen van ghelijcken, de groote eten de cleyne, als de Banites [1]) eten den vlieghende Visch. Niet minder oorloghe haet ende nydt hebdy onder de fenynighe Beesten, als de Basiliscus doot andere Serpenten met haer fenynich ghesicht. Ten andren de Artissen [2]) teghen de Slanghen, ende doet haer alle verdriet ende spijt die hy can of mach etc. Voorder de Voghels vande lucht teghen het Ghedierte vander Aerden, die de Voghels inde lucht int minsten niet en misdoen: gelijck den snooden Wouw doet, de welcke leyt en draeyt inde lucht, ende comt ter aerden ghevallen, ende grypt de Hinne (de Moeder vande ionghe Kieckens) ende vliechter mede wech, ende vernielt haer, verdervende de ionge Kieckens. Aldusdaniger oorloghe twist ende tweedracht geschieden onder beesten, Visschen ende Vogels, wat haet ende nydt moet dan ooc onder de menschen wesen als den eenen vergunt [3]) den anderen het welvaren ende d'oogen int hooft, somwylen om luttel oorsaken of om luttel geniet, dat den andren daervan can hebben, dan alleen om het vermaledyde goet vande werelt, maer daer zijnder die teghen Malcanderen haet ende nydich zijn, sonder eyghen baet, niet uyt quade affectie, maer deur een ydel glorie, ende dragen malcanderen daer sulcken haet

1) Bonites, Thynnus pelamys, thans nog wel genoemd: bonieters, beschrijving zie kolom 79a en b.

2) Bedoeld worden: hagedissen, zie kolom 75a en ook elders in den tekst.

3) Versta: misgunt.

om, dattet onuytspreeckelijck is, waer deur dat daer sulcken tweedracht oprÿst, dat sy d'een den anderen sien noch luchten en moghen, ende nochtans daghelicx met den andren moeten omghaen, ende converseren, waer deur dat menighe goede occasie van Reeders proffijt passeert ende voorby gaet, ghelijckmen dat genoech bevroeden can, dat tweedracht niet en causeert als alle quaet, daeromme sal een yeder hem (sulcx niet aengaende) dit niet aentrecken, dan het mochte dickmael wel vreedigher toegaen als het somtijts doet.

Vale desen 15. April. Anno 1602. In Amstelredam.

BESCHRYVINGHE

ENDE HISTORISCHE VERHAEL, VAN HET GOUT CONINCKRIJCK VAN GUINEA, ANDERS DE GOUT-CUSTE DE MINA GHEnaemt, ligghende in het deel van Africa: met haren gheloven, opinien, handelinghe, oft manghelinghe, manieren talen, ende haere gheleghentheyt van Landen, Steden, Hutten, Huysen ende personen: Havenen ende Rivieren, soo de selve tot noch toe bevonden worden.

Mitsgaders oock een cort verhael vande passagie die de Schepen dervvaerts nemen deur de Canarische Eylanden, voorby Cabo de Verde, langs de Custe van Manigette, tot aen Capo de Trespunctas, daer de Gout-custe begint: met voorts een vveynich beschryvens vande Rivieren diemen versoect int verseylen, van de gout-custe tot aende Cabo Lopo Gonsalves, daermen zijn afscheyt neemt int t'huysvvaerts seylen, alles perfect ende neerstich ondersocht ende beschreven, door eenen persoon die daer tot verscheyden tyden gevveest heeft.

Anno 1600. den 1. November.

Den 1. dito tegen den avont zijn wy vertrocken wt Texsel, ende t'seyl gheghaen naer de Custen van Guinea, met ons twee [1]) Schepen, ende gingen het Lant-diep wt, den wint was vanden n.o. met moy claer weer.

Den 2. dito de wint was n.o. als boven, smorgens quamen wy by acht Smacken, ende twee Hollantsche Convoyers, ende tegen avont sagen wy de custe van Vlaenderen, als Duynkerken ende Grevelinghe, ende ten anderen zyde Calis in Vrancrijck, ende Doeveren in Engelant.

Den 3. dito, de wint was n.o. als boven, naer den noen saghen wy het Eylandt van Wicht.

Den 4. dito quamen wy voor Goutstaert [2]) ende saghen een seyl
[1b] ons te ghemoet comen, en costent niet verspreecken.

Den 12. dito hadden wy de hoochte vande Berlies [3]) ende doopten het volck na oude ghewoonten.

---

1) Welke schepen gelijktijdig terugkeerden, zie kolom 119a en 124a.

2) Start-Point, aan het westelijke uiteinde van het Engelsch Kanaal.

3) De Berlenga-eilanden (as Berlengas) op de Portugeesche kust, alwaar een soort Neptunusfeest placht te worden gehouden. In het midden der 17e eeuw raakte het in onbruik. Zie b.v. De derde Voyagie van Gijsbert Heecq naar Oost-Indien, blz. 13, uitg. in Marineblad 1910—1911.

Den 16. dito gisten wy ons o. ende w. met het Eylandt St. Maria 1), 45. mylen by westen van ons.

Den 19. dito namen wy onsen cours z. ten o. smiddaechs hadden wy de hoochte van 32. graden ende gisten Madera o. ten n. ende o.n.o. van ons, ende twintich mylen by westen het Eylandt gheseylt.

Den 23. dito namen wy onsen cours z. ende hadden de hoochte van 23. graden 15. minuten.

Den 25. dito ginghen al z. aen, smiddaechs hadden wy de hoochte van Cabo Verde, ende teghen avondt saghen wy een Spaensche Berque.

Den 30. dito cregen wy stilte, ende hadden de hoochte van 8. graden 20. minuten.

Den 6. December, hadden noch al de voorgaende stilte, wy gisten de hoöchde van de Bassis 2).

Den 12. dito vonghen wy veel Dorados 3), met veel Haeyen, het was heet weer. [2a]

Den 23. dito creghen wy wat coelten, den wint was lancx den wal, hebbende by naer 25. daghen in stilte ghedreven, sonder veel ghevordert te hebben.

Den 25. dito smorgens vroech op Kersdach, saghen wy het Landt vande Grain custe met groote blytschap.

Den 26. dito smorghens hadden wy de ondiepte van 28. vaem 4) cleyachtighe gront, en saghen onder den wal twee seylen, ende by hun comende warent twee Schepen van Balthazar de Moucheron, ende sy wilden nae Zeelandt wesen.

Den 27. dito hadden wy den wint den Landt 5), ende saghen het Schip van Iacob Pluyt, ligghende voor een plaets genaemt Crou 6), op de Grain custe.

---

1) Namelijk S. Maria der Azorische eilanden, waarvan, op sommige globes van Blaeu, de eerste meridiaan gerekend is.

2) Bedoeld zijn de Baixios de S. Anna (tegenwoordig op de Eng. Adm. kaarten: Shoals of St Ann) waarvan de noordelijkste iets bezuiden 8° N.Br. liggen. Het geheel der ondiepten vormt een ongelijke vlakte, afstekende van de West-punt van Sherbro eiland (zie kolom 3a).

3) Een vischsoort (Coryphaena hippurus), zie kolom 78a.

4) Lees: wij loodden 28 vaam diepte.

5) Onduidelijk. Misschien is er een woord weg en moet er staan: uit den Landt; misschien is er een drukfout en moet het zijn: ten Landt.

6) Er zijn nog plaatsen op de kust die zoo heeten: Setra Kru en Nana Kru, en iedere plaats van eenige beteekenis heeft eene „krootown", waar de onmisbare Kroonegers (Krooboys) wonen. Dezen plegen zich op de talrijke kuststoomers als hulpstokers en dekhanden te verhuren en zijn zoo een werkelijk onmisbaar element in den handel geworden. In verband met hunne neigingen tot het zeemansvak, wil men den naam van den stam wel eens afleiden van het Engelsche „crew". Volgens Fernandez was „Cru" de naam van hun gemeenschap-

Den 28. dito smorghens vroech voor daech saghen wy een Schip, ende by hem comende soo was het een Hamburgher man, d'wellk verdwaelt was, meynende in West-Indien te zijn, ende seyde hem dat hy was op de Grain custe: hy wilde naer Bresilien, ende was stengeloos, die sy met den Donder hadden verloren [1]).

Den 30. dito saghen wy Caep den Palm, ende hadden de hoochte van vier graden.

Anno 1601. den 1. Ianuarius.

Den 1. dito sagen de Caep de Trespunctas [2]), ende savonts passeerden wy de Caep.

Den 2. dito smorgens saghen wy Kormentain, ende waren onse handel plaets voorby gheseylt.

Den 3. dito voeren wy voor Mourre 3), ende vonden aldaer 3. Hollantsche Schepen ligghen handelen.

Wat cours ende ganck dat de Schepen nemen, die naer de Goutcuste van Guinea willen varen.

Enighe Schepen haer ghereet ghemaeckt hebbende, ligghende in Texsel, Mase ofte Wielinghe, daer sy ghemeenlijck van dese gheunieerde Provintien van daen varen, naer Africa, ofte de Grain ofte goud-custe van Gunea, om haren coophandel aldaer met de Swar-
[2b] ten te doen. Wanneer dat de selve Schepen buytens Duyns 4) zijn, nemen haren cours naer de hoofden 5), ende so voorts passerende het Canael tusschen Enghelandt ende Vranckrijck, comende inde Spaensche Zee, nement al ten naesten by, naer de Eylanden van Canaria, ende die ghepasseert zijnde naer het ghesicht van dien, of naer de

pelijken afgod, die in de gestalte van een zeer ouden boom vereerd werd. Tiele: de Portugeezen op weg naar Indië, Gids 1873. — Schmeller: Ueber Valenti Fernandez Alemã (Abh. der 1e kl. der Kön. Akad. der Wissenschaften, München 1845) blz. 60—61.

1) Een zeilschip dat den wil naar Brazilië had, kon zeer wel op de Greinkust en zelfs in de Bocht van Guinee vervallen, wanneer men, van af de breedte der Kaap-Verden, tezeer talmde met West te maken, zoodat men in de Guinee-Strooming geraakte en niet meer van de Afrikaansche kust af kon geraken, ja met den stroom in de bocht werd gevoerd. Bij Kaap Palmas behoort een oostwaarts trekkende stroom van 48 zeemijl per etmaal niet tot de zeldzaamheden en zelfs is daar wel eens 85 zeemijl per etmaal waargenomen. Zie b.v. Krümmel Ozeanographie Dl II blz. 563 (uitg. 1911). Zie ook wat de Marees verhaalt bij kolom 3a.

2) Later bij de Hollanders: Kaap Driepunten en op de Engelsche Admiraliteitskaarten: Cape Threepoints.

3) Het eerste punt der kust waar de Nederlanders een geregelden handel ondernamen en waar later (1612) het Fort Nassau verrees.

4) Is natuurlijk bedoeld: buitengaats.

5) De Hoofden van het „Kanaal".

hoochte [1]), die den Stuerman heeft, ende hebbende eenighe Saloupen binnen Scheeps boort om op te setten [2]) om de handelinghe daer mede langhs de custe te doen, ende om die aen Cabo de Verde op te setten, ende hem daer oock met eenen te ververschen, om de goede comoditeyt diemen daer heeft, soo sal men synen cours nemen wanneer men de Eylanden van Canaria, voorby is z. ten o. ende z.z.o. tot datmen de hoochte heeft van 15. graden [3]), ende als dan noch geen landt vernemende, so moetmen synen cours oost aen setten, tot datmen Landt beseylt, maer niet zuydelijck om den strooms wille, die altijt om de oost dryft, ende aldaer aen Cabo de Verde ghedaen hebbende, ende ghereet synde om de reys te vorderen, soo salmen synen cours wat z. ten w. nemen, tot datmen een moye stuc buyten den wal is, of ten naesten by, wantmen gemeenlijck seer qualijc, vanden wal can geraken om den strooms wille ende de Zeelicken wint, die v altijt naer den wal toe drijft, so datmen ooc gemeenlijck ooc naerder den wal is danmen dicmael meynt te zijn [4]) ende die van meninghe zijn op de custe van Manigette [5]) haren handel oock te dryven, wanneer dan dat die boven de Bassis van Rio grande [6]) zijn, so mueghen die den wal wel aensoecken, om in de Sierra Liona [7]), ende andere Rivieren eenich profijt op te soecken, ende soo lanckx de Custe, de Rivieren, ende andere Steden te besoecken tot ande Caep de Palm toe, ende nemen dan synen cours lanckx den wal, naer Cabo de Trespunctas, maer de ghene die aen Cabo de Verde of op de Grain custe niet

---

1) D. i. hetzij men ze ziet, of niet ziet, in welk geval de poolshoogte wel uitmaakt of men er voorbij is.

2) Zie aant. n°. 2 bij kolom 3b.

3) Kaap Verd ligt op 14° 43′ Noorderbreedte (poolshoogte); wie dus, op 15° gekomen, recht Oost gaat sturen zal haar wel intijds hebben verkend. Bij het sturen van een meer zuidelijken koers, zou de naar het zuiden loopende stroom het schip teveel weg kunnen zetten, zoodat men te zuidelijk verviel.

4) De „zeelicke" wind, d.i. de wind die meest en krachtigst uit zee komt, zal het schip dicht aan den wal houden, alwaar men ook het meeste voordeel van stroom zal hebben, doch men zij voorzichtig, omdat men anders wel wat heel dicht onder den wal kan komen.

5) De Greinkust, zie aanteekening n°. 2 op blz. 13.

6) De ondiepten voor de Rio Grande in het tegenwoordig Port. Guinee.

7) De naam Serra Leoa werd in 1461 of '62 aan dit voorgebergte gegeven door Pedro de Cintra, niet „naar het groote gebrul op de bergen dat door den donder veroorzaakt werd", zooals vele schrijvers (waaronder ook Tiele) op gezag van Ca' de Mosto verhalen, maar wel naar het uiterlijk voorkomen van een „ruige en wilde" kust. Men kan het thans bij Pacheco Pereira duidelijk verhaald vinden, alwaar (blz. 57): muytos cuidam que este nome de serra lyoa lhe foy posto por aqui hauer Lyoẽes, & isto he falso por que Pero de Sintra.... que por .. mandado esta serra descobrio por ver huma terra tam aspera & braua lhe poz nome Lyoa & nom per outra causa & isto se nom deue duuidar por que he verdade; por que elle me disse assim. Inderdaad doet het aan een Leeuwenberg denken.

naer en begheeren te zijn, dan recht deur te vaeren naer de Goudtcuste of de Mina, die nemen haren cours voorby de Eylanden van Canarien, ende haren ganck al zuyden aen, tot dat sy de zoute Eylanden: (of Insule de Cabo Verde) voorby zijn, de selve latende ghemeenelijck ligghen aen baghboort, of soo als den wint hun daer toe dienstelijc is, ende hebbende de hoochte van 10. 9. 8. graden, so begintmen hem allencxkens naer de wal te begheven, ende den cours zuyden ten
[3a] oosten te nemen, ende hem te schicken met dien cours boven alle Bassis ende droochte te comen, sonder synen cours te veranderen, want die gene die op dese droochte comen, genaemt de Bassis van S. Anna, liggende op 6. graden [1]), die heeft veel moeytens eer hy daer af can gheraecken, ten andren verslydt hy daer veel tydts op, meynende dickmael vande droochte te zijn, dat hy met het Schip daer noch op sit, d'welc compt dat het geen deurgaende droochte en is, maer met cuylen ende putten, als hebbende nv 3. vaem ondiepte, ende strackx wel 10. vaem, ten anderen dryft u den stroom al naer den wal soo datter menighe deur haere onachtsaemheydt hier veel tydts int soecke brenghen, eer sy heur gedestineerde Voyagie cunnen volbrenghen, nv seylende wat voorder ende comende tot de hoochte van 7. ende 6. graden, soo crijghtmen ghemeenelijck hier wat stilte, principael als het wt een tydt van Travados [2]) is d'welck is in April, Maye ende Junius, waer voor datmen seer bevreest is. T'is ons ghebeurt dat wy hier op dese hoochte 20. daghen in stilte dreven, sonder groote hoochte ghewonnen te hebben, iae dat wy d'een etmael met den stroom op wonnen, dat verloren wy sanderdaechs met den contrarie windt, soo datmen hem vanden wal seer moet wachten, principael de Bresils vaerders [3]), dat sy niet te nae den wal en comen, dat dese stilte haer niet en beloopt, want ick hebbe eens een Schip hier ontrent ghevonden, die meynden naer de Baio de Todos los Sanctos te varen, ende meynende dat den stroom hem inde bocht van West-Indien dreef, verviel hier op de Grain custe, soo dat sy wederom te rugghe moesten dryven, ende synen rechten cours niet kunnen crijghene, was ghedwongen syne ghedestineerde Voyagie te verlaten, ende in plaets van naer Bresilien te varen in S. Thome te comen, soo

1) Drukfout, 6° moet zijn 8°. De St Ann Shoals liggen iets zuidelijker dan 8° N. Br. en zijn hier bedoeld. Zie ook aant. bij kolom 2a.

2) Port. trovoadas. Hevige wervelbuien, gepaard met harden en snel rondloopenden wind, die aan de geheele kust, tijdens de kenteringen der moessons, zeer veel voorkomen.

3) Zie aanteekening bij kolom 2a. Gevallen als dat van Barend Erickszoon, die in 1590 in de Bocht van Guinee en op Principe verviel, niettegenstaande hij den wil naar Brazilië had, kwamen dus meer voor.

datmen met den wint op dese hoochte niet en can vorderen, dan met den stroom die altijdts om de oost loopt naer de bocht, ten andren hebbe ick noch gelesen, ende dickmael hooren discoureren dat in den tijdt der Inventie vande Strate Magellani, de Spaengiaerts derwaerts treckende, om daer eenighe vasticheyt te maecken, van Fortressen ende Castelen, datse op dese hoochte van 7. ende 6. graden wel drie maenden lanc [1]) in stilte dreven, eer sy in den n. n. o. [2]) wint quamen, so datter groote beroerte onder het volc quam, en waren by naer al [3b] van dorst gestorven. De Oost-Indies vaerders schouwen dese stilte oock seer om boven het Rif van Bresilien te comen, diemen noemt die droochte van Bresil, maer dickmael niet dan te veel, want sy dan moeten deur den windt, ende stroom, teghen haren danck aende Cabo Lopo Gonsalves comen, ende dan lanckx de Linie Aequinoctiael zeylen, wel drie of 400 mylen, eer sy wederom op haer behoorlicke passagie connen comen 3), ghelijck het van onse Schepen nog cortelinghe gebeurt is, d'welc causeert tot groot achterdeel vande reys, voorder dese stilte ghepasseert synde, ende te Lande iuers comende ontrent Caep de Palm of op eenighe andere bekende plaetsen, daermen bekent is, soo salmen synen ganck al lanckx den wal nemen, ende niet naerder den wal comen, dan op 28. vaem, tot voorby Caep de Trespunctas, daer de Goudt-custe beghint, ende daer de Hollantsche Schepen hunnen handel met de Negros dryven.

Cort verhael van Cabo Verde, of het groene hooft, liggende op 15. graden, daer de Schepen ghemeenlijck aen varen, die naer de Grain en Gout custe willen wesen, om haren handel te dryven.

Inden eersten passerende de Rivier van Cenega 4), soo begintmen de Caep de Verde te ghenaecken, t'is een goet kenbaer Landt, dat lichtelijck te kennen is, alsmen zijn hoochte ende gissinghe perfect

1) Volgens Pigafetta: „et cussì molti giorni navigassimo per la costa de la Ghinea hovero Ethiopia .... con venti contrari calme et piogie senza venti fin a la Lignea equinotialle piovendo sesanta giorni de continuo". Zie Pigafetta: Relazione di ... sul primo viaggio intorno al globo per A. da Mosto, Roma 1894.

2) Drukfout, moet natuurlijk zijn: eer zij in den Z. Z.O.wind (Z.O. passaat) kwamen.

3) Bedoeld is: wanneer de Oost-Indische schepen te ver uit den wal, en dus buiten de stilten blijven, dan loopen zij gevaar van te veel om de West te staan en kan het gebeuren dat zij de Abrolhos, op de Braziliaansche kust te veel naderen; geraken zij echter in de stilten en neemt de stroom hen mede in de Bocht van Guinee, dan geraken zij die Bocht niet meer uit, en zullen zij eerst bij Kaap Lopez (0° 36' Zuiderbr.), voldoende zuidelijke winden krijgen om westwaarts over te loopen en gaandeweg op de route terug te komen.

4) Senegal.

heeft, want den eersten hoeck die hem met twee huevels [1]) op doet verre in Zee begheeft, ende wtsteeckt, ende aende zyden so n. als z. verliest hem het Lant, dan by zuyden de Caep omtrent een half myl vande wal, verthoont hem een Eylandt daer menichte van Vogels nestelen ende overvloedighe Eyeren te becomen zijn, achter dit Eylandt leyt een gheweldighe Steenrotsen een weynich vant Eylandt ghescheyden, dit Eylandt is seer onbequaem om Sloupen [2]) te sluyten, men mach met een Schip van 100. en 60. last tusschen het Eylant ende t'vaste Lant deur seylen, maer niet sonder vrees, want daer bedeckte Clippen onder water ligghen, dan om de beste ver-
[4a] sekerheyt van Schip ende goet, soo is het beter dat men by westen dit Eylandt seylt, naer het ander Eylant, daer de Sloupen inden anderen gesloten worden, d'welckmen sien mach synde neffens dit eerste Eylandt, ligghende ontrent drie mylen van d'andere z.o. [3]) Op dese Eylanden en woonen gants geen menschen, of en is niet te becomen dan overvloedighe ballast ende brandthout, dan deur dien dat hier een bequaem Valleye is om Sloupen te sluyten, so wort dese plaetse daer toe seer ghebruyckt ende veroorsaeckt veel het aenseylen vande Schepen: dan aen het vastelant woonen veel swerte menschen [4]), die met allen natien handelen, ende deur dien sy met veel vremde natien handelen ende omghaen, soo kunnen sy veel talen spreecken, als Spaens, Enghels, Franchoys ende Duyts, de Franchoysen zijn hier te Lande wel bekent, ende dat deur dien de Fransche Schepen hier eertyts dickmael pleghen te comen, meer dan sy nv doen, ende daerom spreken de Negros deur den bandt veel Franchoys. De lieden gaen heel naeckt, dan bedecken hun schamelheyt met een stucxken Linnen. Maer de Overheydt (als Capiteynen ende Edelluyden) steken hun meer uyt als den gemeyn man, ende zijn aen hun accoutrementen ende cleedinghe wel te kennen, dat het vande

---

1) Op de latere Hollandsche kaarten: „de Vrouwe-borsten" genaamd.

2) Het sloepen „sluiten" was het ineenzetten van de los medegenomen samenstellende deelen. Van Reyd (1650) verhaalt (folio 350) als iets bijzonders van de vaart op Guinea, dat men (in 1598) eenige sterke roeischuiten begon mede te nemen om daarmede de rivieren op te varen en aldus de Negers gemakkelijker te kunnen bereiken, want factorijen (of kasteelen) hadden de Nederlanders nog niet. Uit het reisverhaal van Ottsen (1603) blijkt dat men de sloepen niet in haar geheel meenam, daar was natuurlijk geen plaats voor, maar na aankomst aan de kust ineen zette, waartoe de stevens, inhouten, huidplanken enz. natuurlijk waren meegenomen. Dit ineenzetten of „sluiten" was een werk dat niet gauw afliep. Zie Ottsen (blz. 2): „den 5 dito brochten wij die stucken van de sloep te lande om aenden anderen te maecken" en iets verder: „den 24 dito was de sloep ghemaeckt so dat wij ons veerdich maeckten om des anderen daeghs t' zeyl te gaen". Er was dus 19 dagen aan gearbeid.

3) De „Bescheten eilanden" der latere Hollandsche kaarten (vanwege de vogelmest).

4) Destijds en nu nog in hoofdzaak: de Joloff's, doch vermengd met Mandingo's.

Overicheydt is, sy draghen een lanck cattoenen Hemdt, rontsom ghesloten, synde ghemaect als een vrouwen hemdt, ende ghestreept met blau streepen, ghelijck de Tijcken [1]), hebben noch aen hun armen veel leyren viercanten sacken, rontsom tsaemen ghemaeckt, oock van gelijcken aen hunne beenen, maer wat daer in is en weet ic niet, deur dien dat sy het niet en begheeren te laten sien [2]), om haren hals draghen sy eenen pater noster, ghemaeckt van Zeepaerts tanden 3) met sommige colleuren van Coralen of beviesen 4), die wy hun brengen: op hun hooft dragen sy een Mutse van tselve fatsoen als hunne cleedinghe is. T'is al wat volc wesen mach, seer cloec ende neerstich om den cost te winnen, haer meeste neeringhe, die sy hanteren is Landtbouwerye, om Rijs ende Grain te zaeyen, haeren meesten rijckdom die sy hebben is in de Koeyen! 5), die hier luttel zijn ende seer dier, maer wat dieper int Landt zijnder menichten, wantmen heel Schepen met ghezouten Huyden te Portadallia [6]) gaet halen, diemen aldaer ruylt om yser synde maer 7. oft 8. mylen vande Caep de Verde, sy wercken seer fray int yser, ende hier wort menichte [4b]
van Yser versleten, principael fraeye lange staven 7), daer sy seer curieus over zijn, als eenighe menschen ter werelt mueghen zijn, het selve verwercken sy tot Instrumenten te maken, om mede te visschen, ende Landtbouwerye mede te doen, oock tot gheweer te maken, als Boghen, Pylen, Arpoenen ende Assegayen [8]). Sy hebben cleyne kennisse van Godt maer de ghene die met de vremdelingen veel converseren ende omgaen, zijn wat beter ghemaniert als de ghemeenten, sy zijn seer gulsich int eten, ende niet minder in het drincken, sy zijn mede Hoerachtich ende Diefachtich, ende seer gheneycht tot oncuysheydt, een man hout soo veel Vrouwen als hy den cost geven can, en machtich is t'onderhouden, de Vrouwen zijn oock tot on-

---

1) De Mandingo-mantel van eigen geweven „country-cloth", blauw en wit gestreept; een fraai gewaad, dat aan de Arabische dracht doet denken. Tijk is een soort linnen, bijvoorbeeld beddentijk: de blauw en wit of rood gestreepte overtrekken tot kussens (en bedden).

2) Bedoeld zijn: de amuletten en talismans die de negers gaarne dragen en die zij ongaarne toonen. Meestal zijn het voorwerpen zonder waarde, waaraan een of andere bijgeloovige beteekenis gehecht wordt, soms ook koranspreuken.

3) Zeepaardstanden, d. i. van den hippopotamus?

4) Beviesen zijn kralen, zie bijlagen.

5) Dit wijst op Mandingo-invloed. De Mandingo's die destijds meer in het binnenland woonden dan thans, leggen zich op het houden van melkvee toe.

6) Port. Porto dale en Porto de Ale, thans: Portudal, even bezuiden Rufisque en ten Z.O. van Dakar; deze laatste stad is de tegenwoordige hoofdplaats van Fransch West-Afrika.

7) De kunstvaardigheid der Mandingo's in de bewerking van het ijzer staat hoog aangeschreven. Tegenwoordig wordt het ijzer meest ingevoerd in den vorm van „bandijzer".

8) Assegaai, volgens Hobson Jobson van 't Berber: zaghāya.

cuysheydt seer gheneycht, principael met vremdelinghen, d'welck hun niet en jalouseert als het wel doet met hun eygen natie, ende ghebuerkens, haer gheloof ende leeringhe is op de manier van die van Mahomet, en in veel puncten niet ongelijck, so aende besnydenis als andre dierghelijcken raserien, sy zijn ooc seer leughenachtich, ende en zijn gantsselijck niet te geloven, deur dien sy hun woort niet en houwen, ende hun dicmael op leugenen ende bedroch vinden [1]. Het Lant is seer vruchtbarich van veele fruyten ende cruyden, als Dadels, Limoenen, Oranien ende Tuback, Rijs ende Grain: wijn de Palm [2]) ende schoon versche Revieren ofte putten om ghemackelick water te halen, groote Boonen ende cleyne Erten synder oock, maer niet abondant: van tamme ende wilde beesten isser ooc menichte, als Oliphanten, Kemels, Esels of cleyne Muylen, Apen, Meercatten, Slanghen, IJsere-verckens [3]), Koeyen (als de onse zijn van hier te Lande) Cabrieten [4]), Bocken, Hinnen ofte Kiekens, Duyven, Reyghers, Papegayen, met groote menichte van cleyn ghevoghelte: by tyden vant Jaer worter oock veel Visch ghevanghen [5]), als Steenbrasems, Kreften, Kabelliauwen (of haer niet onghelijck) met groote menichte van andre Visch, die wij niet en kenden, of haer geenen naem en wisten te geven, sy ghebruycken daer seer subtyle instrumenten van Arpoenen van yser ghemaeckt om de visch mede te schieten, oock van ghelijcken netten die ghemaeckt worden van garen,
[5a] van Basten van Boomen ghevlochten, ghelijck een borse [6]) met groote Massen. Dese netten zijn ront ende onder toe, ende boven open, laten die selve tot op den gront toe sincken met eenen steen die hem te gronde dryft, inden midden wort het aes wel vast ghebonden, waer aen dat den Visch comt suyghen, d'welck sy metter haest voelen, ende het selve voelende aen het aes byten, so trecken sy boven het net toe, gelijc een buyl [7]). Sy ghebruycken oock Canoes die sy wt eenen boom snyden, sittende daer in en scheppen [8]) ghelijck die van-

1) Deze oordeelvellingen kan men natuurlijk beschouwen als afkomstig van iemand die slechts hoogst oppervlakkige indrukken heeft mede genomen.

2) Zie aanteekening bij kolom 84b.

3) Stekelvarkens, en oorspronkelijk: egels. — Aan de Kaap zegt men nog IJstervark. Zie Mansvelt: Kaapsch-Hollandsch Idioticon.

4) De nog aan de kust gebruikelijke naam voor geiten (en bokken). Port.: Cabrito.

5) De baai achter Kaap Verd is nog steeds in sommige tijden van het jaar buitengewoon vischrijk, en het tegenwoordige Rufisque (Rio fresco) heette bij de Hollanders „het visschersdorp".

6) Beurs.

7) Buidel.

8) Vroeger sprak men van „scheppen" en van „lepel", thans zegt men „pagaaien" en „pagaai". Pagaai is waarschijnlijk het maleisch „pengajoeh".

de goutcuste, maer hun Lepels ofte Riemen daer sy mede scheppen is een ander fatsoen, is onder ront ghelijck een Tafel berdt, maer sy zijn seer slordich ghemaeckt, de meeste Waeren diemen hier handelt is Huyden, Ambergris, Gomme, Darabie [1]), Sout ende andere Waeren van cleyn importantie, als Rijs, Grain, tanden [2]) ende weinich Cuiette. De Portuguesen zijn hier oock woonachtich, ende doen grooten handel met andre natie, daer sylieden vry ende liber mede mueghen handelen, deur dien sy onder den Koninck van Spaignien niet subiekt en zijn, ten andren en zijn sy gheen Meester van het Lant, of en hebben gheen bevel dan over hun Slaven, de wilden of de Swerten staen onder het ghebiet van haren Oversten, die ghenaempt wort Algayer 3) in hunne spraeck, of soo veel te segghen als eenen Capiteyn van een Dorp, want elck Dorp heeft zijnen Algayer besonder, wanneer dat daer eenige Schepen op hare Haven ten Ancker comen, so comen de Oversten stracx met een Canoe aenboort, om anckeraysie gelt, men gheeft ghemenelijck drie staven yser, maer die de manier niet en weet, nemen sy so veel af als sy crijghen konnen, sy zijn seer swert van lichaem, ende wel gheproporsioneert, wanneer sy spreecken so treckhalsen sy ghelijck de Kalkoensche Hanen 4), ende spreecken seer ras, hebben een tael apart, zijnde vermengt met veel diversche talen, dan deur dien ick hier niet langh getardeert en hebbe, dan soo langhe als onse Saloup ghemaeckt 5) wiert, soo en heb ick allen dinghen niet te wete konnen comen, het welck ick sette aen een beter bedreven, op die contraye als ick ben.

Wat passagie datmen neempt van Cabo Verde lanckx de Grain-custe naer de Gout-custe, ende hoe de plaetsen ligghen, heeten ende van malcanderen verscheyden zyn. [5b]

Vertreckende van Cabo Verde naer de Goutcuste de Mina, is den cours ten naesten by soo den wint dienen wilt lanckx den wal, totter plaetsen daermen handelen wilt, ende zijn coopmanschap

1) De Arabische gom, een acaciagom, destijds veel in de apotheek gebruikt (zie Dodonaeus : Cruydt-Boeck uitgave 1608, fol. 1269 a en b.)

2) Olifantstanden waren dus oudtijds niet zoo heel hoog geschat. Vandaar misschien dat de zoogenaamde „Tandkust" van Guinee, lange jaren het minst onderzochte of betwiste gedeelte der kust is gebleven.

3) Arab. Al caid. Port. Alcaide (bevelhebber van een fort of provincie). Alcaide mór, groot-Alcaide, Gouverneur ter kuste.

4) Iets dat ook andere reizigers getroffen heeft. Bij Barbot (blz. 34): „The language, which they utter in a very precipitate manner; shaking the head, and stretching out the neck, or shortning of it, as they deliver their words, most of which do terminate in a".

5) Zie aant. kolom 3b.

met de Negros doen, van Capo Verde tot Rio Gambia ist 25. mylen, van Rio Gambi tot de Bassis, van Rio Grandis is 30. mylen, tot Sierra Liona [1]) is 60. mylen, t' is hier seer goet inde Rivier winterlaeg te leggen, men heeft voor inde Rivier ten minsten vijf vaem waters, ende voorts 14. mylen weechs zuydtwest loopende nade Reede is 16. 14. 12. 10. ende 8. vadem waters, vande Revier Sierra Liona, tot Rio de Galinas [2]) (d'welck is te segghen de Hoender Rivier, omdat er menichte van Hoenderen zijn, ende seer goeden coop het stuc om een Mesken) is 40. myl van Rio de Galinas tot Caep de Monte [3]), is 18. mylen, het Landt van Caep de Mont streckt al z.o. ten z. t'is een leegh Landt [4]), maer de Caep is hoochlandt als eenen Berch of als een hael van een Peert, met eenen inval, van Caep de Mont tot Caep de Bassis, is mede 50. mylen, van Caep de Bassis [5]) tot Caep de Palm [6]) is mede 50. mylen, dit zijn de drie vernaempste Caeben van de heele Grain custe, de Caep leyt op vier graden, ende is het uyterste Landt vande heele cust, dat hem naer de Linie Equinoctiael streckt, het Landt meest al z.o. ende n.w. leegh landt, hem dubbelende [7]) altemet wat op, sonder dat hem eenighe hooghe Berghen te Landewaerts inne verthoonen, van Caep de Palm tot voorby Caep de Apolonie [8]), tot Caep de Trespunctas, is 60. mylen. Van Caep de Mont tot Caep de Miserade [9]) is 16. mylen, de Caep is een hoech Landt. Van Caep de Miserade, tot Rio de Chestes [10]), is 24. mylen, tot hier toe hebdy goeden Anc-

---

1) Het werd in oude tijden druk door de Nederlanders aangedaan als ververschplaats, zelfs door Oost-Indische schepen op hunne uitreizen. De tegenwoordige hoofdplaats is Freetown, oorspronkelijk een gehucht waar de, van genomen slavenschepen geloste, negers door de Eng. Regeering werden aan den wal gezet en onder dak gebracht.

2) Galinas, van Port. gallinha, kip.

3) Caep de Mont, thans Kaap Mount, een hoog en zeer kenbaar gebergte.

4) Leegh landt: laag land.

5) Caep de Bassis, Grand Basa Point op de Liberiaansche kust. (Port. Cabo das baixas of riffenkaap).

6) Caep de Palm, Kaap Palmas nabij de Cavalla (makreel) rivier, abusievelijk Cavally genaamd.

7) Opdubbelende: nu en dan ziet men, boven de kuststrook uit, eenig achtergelegen land.

8) Nog steeds Kaap Apollonia even beW. Cape Threepoints.

9) Kaap Mesurado (rustig, stil, in tegenstelling van woelig), waarachter thans Monrovia, de hoofdstad van Liberia.

10) Rio de Chestes: tegenwoordig River Cestos; de naam van de rivier Nuon in haar benedenloop. Hier was het vroegere Fransche établissement Grand Dieppe.

Cestos beduidt: gevlochten manden. De rivier kreeg dien naam omdat de negers de malaguetta-peper in manden aan boord brachten, zie Pacheco Pereira blz. 62 alwaar: „este nome do Rio dos Cestos lhe foy posto por que os negros desta terra veem Resguatar aos nauios malaguetas a qual aquy ha muita booa & arrasoada quantitade & esta trasem em huns cestos o que em toda ha outra costa honde ha a dita malagueta nom costumom trazer".

kergrondt, tot 12. vaem toe, de w. hoeck is dubbel Landt, als eenen Berch die hem int landt op doet, als sy n. van v is, soo zijt ghy neffens Rio de Chestes, voor inden mondt vande Rievier leyt een cleyn Eylandeken, ende het Dorp daermen de handelinge doet leyt een mijl opwaerts inde Rivier. Van Rio de Chestes tot Caep de Bassis [1]) is 5. mylen, de Caep doet hem op als een Seyl, ende is een witte steene Clip in Zee, twee mylen vande Caep synne heeftmen de ondiepte van 34. 35. vadem goeden ancker gront, ghy meucht uwen cours lancx den wal [6a] wel houwen op 32. 33. 34. vaem, maer en compt niet naerder wanneer ghy op de Grain custe niet en begheert te zijn, om den strooms wille, met een zeelicken windt, oock om de Clippen ende vuylen gront die daer is, d'welck altsamen v geen profijt en can doen. Van Caep de Bassis tot Sanguin [2]) is 3. Mylen, alhier is veel grains te coop, ende wort goeden handel ghedaen. Van Sanguin tot Bofoe [3]) is anderhalf myl, hier wort mede handel gedreven, ende is een goede plaetse. Van Sertres [4]) tot Bottowa [5]) is 2. mylen, is mede een goede plaetse om te handelen. Van Bottowa tot Synno [6]) is 5. mylen, wort mede handel ghedreven. Van Sinno tot Souweroboe is 3. mylen. Van Souwereboe tot Baddoe [7]) is 2. mylen, van Baddoe tot Crou [8]) is 2. mylen. Van Crou tot Wappa [9]) is 4. mylen. Van Wappa tot Granchetre [10]) is 2. mylen, dit noemen de Franchoysen Paris. Van Granchetre tot Goayva [11])

Van de manden schijnt de naam over te zijn gegaan op het product. Latere schrijvers zeggen dat „cestos" een conventioneele benaming zou zijn geweest die de Portugeezen aan de malaguetta-peper gaven, zie Villault de Bellefond (1669) blz. 132; Des Marchais (1731) Tom. I pag. 134; Tegenwoordige Staat van Africa (1763) blz. 485.

In de woordenboeken komt het woord cestos niet in bovenbedoelde beteekenis voor, maar het zou kunnen zijn dat men met een benaming te doen heeft die uitsluitend op schepen gebruikt werd en daarbuiten nooit, op de manier als men bij de Nederlandsche Marine van „boontjes" spreekt, wanneer men grauwe erwten bedoelt.

Is het woord „cestos" eenmaal in gebruik geweest om peper aan te duiden, dan zou daarmede ook de afleiding gegeven kunnen zijn van tal van goed gereputeerde peperhavens ter kuste, als: New-Cess, Young Cesters, River Cess, Settra Kroo (ook wel Sestre Kroo), Sass-Town, Little (piccaniny) Sesters, Grand Sesters.

1) Grand Basa, alwaar het vroegere Fransche etablissement Petit Dieppe.

2) Sanguin en Sangwin Rivier, Port. Sanguineo, dus: bloedroode rivier, vermoedelijk naar de kleur der meegevoerde bestanddeelen.

3) Bofoe, misschien het tegenwoordig Baffu.

4) Sertres, Grand Sestro, ook wel Sesters, met het vroegere Grand Paris.

5) Bottowa, Klein en Groot Butu der tegenwoordige kaarten.

6) Synno of Sinno, het tegenwoordig Sinu.

7) Souwerboe en Baddoe = ?

8) Crou, thans Nana Kru en Setra Kru.

9) Wappa, thans op de kaarten Wappi.

10) Granchetre, Grand Sestro (zie hiervoren), met Grand Paris.

11) Goyava, het Garrawe der nieuwere kaarten?

is 4. mylen, hier compt veel Grains te coop, ende is een goede plaetse om met de Negros te handelen. Van Goyaua tot Caep de Palm is 3. mylen, ende dit alles van Cabo de Verde af, tot dese Caep de Palm toe is ghenaemt de Grain custe, Melegette geheeten, daer het Coninckrijc van Melly 1) in gelegen is, waer van dat dese Grain custe (door onse Neerlanders gheheeten) den naem af heeft, ende wordt door de vremdelingen genaemt Coste de Melegette 2). Dit Coninckrijck van Melly heeft noch een ander onder hem, dat ghenaempt wort Bitonin 3) ligghende niet verre van Rio Chestes. Dit Rijck van Melly is machtich in coren grain, Rijs, Cottoen ende vlees, met menichte van Oliphanten, waer deur dat het comt datter menichte van tanden worden verhandelt aende vremdelinghen. De Inwoonders zijn wreede ende quade menschen, maer op d'een plaets beter als op d'ander, trachtende altoos om de vreemde natie (die daer comen) te bedrieghen ende t' overvallen, ende die seer moordadelijck om den hals te brengen, maer d'eene natie

---

In de volgorde dezer plaatsnamen is wel iets onduidelijks, de juiste orde komt mij voor te zijn: Galinas Rivier, Kaap Mesurado, Kaap de Bassis of Grand Basa Point met voorheen Petit Dieppe, Cestos en Rio de Cestos met voorheen Grand Dieppe, Sanguin en Sanguin Rivier, Bofoe of Baffu, Bottowa of Klein en Groot Butu, Sinu, Setra Kru en Nana Kru, Wappa of Wapi, Sesters of Grand Sestos met voorheen Grand Paris, Garawe en Kaap Palmas.

1) Met Melli wordt het machtige Mandingo-rijk van dien naam bedoeld, dat echter in 1600 niet meer bestond. De bloeitijd valt van de 13e tot in het midden der 15e eeuw; het strekte zich toen uit van de noordwaartsche kromming van den Niger tot den Gambia. Het verviel, toen de Twaregs zich van Timbuktu meester maakten en de Sonrhay (Songhay) stammen hunne onafhankelijkheid verwierven en een nieuw rijk stichtten. De Mandingo's begonnen zich daarop te verbreiden en komen thans in groote groepeeringen voor, onder namen als Mandingo, Wakoré, Malinké, Soninké, Sarakolé en Sousou. De naam Melli leeft misschien voort in den stamnaam Malinké en het zijn juist deze Mandingo's die zich in het achterland van de Greinkunst (Liberia) vestigden, alwaar zij zich nauw met de autochtone bevolkingen verbonden, doch, door hoogeren aanleg en beschaving, een hoogere klasse bleven vormen. Zie ook: Meyer, Erforschungsgeschichte und Staatenbildungen des West-Sudan. (Ergänzungsheft N°. 121 zu Petermann's Mittheilungen, 1897).

2) Manigette of Meligette is de naam van de pepersoort die, aan de daarnaar genoemde kust, werd uitgevoerd; thans de kust van de Negerrepubliek Liberia. Sir Harry Johnston (Liberia Vol. 1 pag. 57) zegt vermoedelijk ten onrechte: „the origin of the word Malagueta is uncertain, but it may be that in the days of Moorish Spain, Malaga was an emporium for this new spice etc." De afleiding, gegeven door de Marees: Melli, Melegette, Malagette enz. klinkt wel zoo eenvoudig en natuurlijk. Melly toch (zie voorgaande aanteekening), was een machtig Negerrijk geweest, maar waarvan men de juiste grenzen nooit geweten heeft. Hollanders en Engelschen noemden de kust ook al spoedig naar den peperkorrel, doch gebruikten het kortere woord: Greinkust. De bedoelde peperkorrel is het zaad van Aframomum melegueta, behoorende tot de Zingiberaceeën. Een andere soort die aan de Greinkust voorkomt, is: Piper subpeltatum. Tegenwoordig heeft de Cayennepeper, zelfs in de huishouding der Negers, de inlandsche soorten verdrongen.

3) Met Bitonin zou Bito kunnen bedoeld zijn, welke naam bij Leo Africanus voorkomt. Volgens Brown's uitgave zou het wezen: a gold country, certainly not the country of the

is hun willecommer dan d'ander, d'welc zijn de Franchoysen die daer langh ghevaren hebben,maer de Porteguesen en comen nv ter tydt daer seer weynich, onse Duytsche natie is op d'een plaetse veel willecomer als op d'ander, ende dat deur dien dat sy het somtijts daer altemets verpuetert hebben, ende de Negros tot hun revengie soecken te comen. De meeste handelinghe die hier wort gedreven, is in Grain, [6b] tanden, ende een luttel Rijs, de reste datter noch te becomen is, en can in gheen quantiteyt als den Grain ende tanden geruylt worden, ende isser luttel te becomen: maer van andre verversinge tot smenschen nootdruft isser so passelijc, maer den wijn de Palma diemen wt de Boomen tapt, is hier seer delicaet, ende seer soet mondich, ende soo excelent alsmen in dit heele ghewest can becomen. De Inwoonders staen onder hunnen Oversten, die sy noemen Taba, ende zijn hem seer onderdanich, om zijn gebodt naer te comen. De Coninghen ofte Overste van hunne Vlecken, houden seer hunne graviteyt, ende regieren seer strang, ende houden hun gemeenten in groote subjectie, hun tael die sy spreken is op d'een plaets ongelijcker als op d'ander, dan sy spreken de meestendeel een weynich Franchoys, ende dat deur dien dat sy gewent zijn met de Franschen veel te handelen, ende de tael daer deur een weynich begrijp, als die vande Gout custe mede doen, die een weynich Portegues ooc willen spreken, ende dat deur dien dat de Porteguesen eertyts hier ooc veel ghehandelt hebben. Sy zijn seer cloeck int Landt-bouwen, als om Grain te zayen, daer sy grooten handel in doen, sy zijn mede seer fraey in hunne handtwercken van veele fraiycheyt te maken, principael seer fraye Canoes ofte Schuytkens, daer sy mede in Zee varen, die sy maecken wt eenen hollen boom, ghelijck een Veneetsche gondel, synde seer ranck [1]) om mede te varen. De Mans houden soo veel Vrouwen als sy den cost moghen gheven, houdende die seer cort ende nauw, ooc synde seer jalours over hunne vrouwen, iae wanneer sy bevinden datter eenige van hunne vrouwen hun misgaen hebben, souden teghen de partye daer een groote oorloghen om voeren, ende de heele Stadt om in roeren stellen, soo dat de vrouw personen hier soo ghemeen niet en zijn als op de Gout-custe de Mina, ende elders. Voorder passerende de Caep de Palm, soo comt-

---

Bede, but a district on the Upper-Niger in or near Bure. Bito is the Berde of Denham and Clapperton; the Bedde of Barth and ajoining or comprised in Bornu. Zie Brown's uitgave van Leo Africanus, Hakluyt-Serie, 1906, noot 10.

1) „Rank", uitdrukking waarmede men te kennen geeft dat eenig vaartuig een geringe statische stabiliteit vertoont. Het tegenovergesteld van rank, heet „stijf".

men in veel Rievieren daermen menichte van Tanden ruylt [1]), streckende tot Caep de 3 Punctas, ende voort daer door genoemt wort de Tantcust. Langs de Custe liggen veel cleyne Dorpen, diemen fraey int voorby zeylen (met de Sloup) sien mach. De Inwoonders handelen hier
[7a] seer fray, ende dat deur dien dat hier luttel coopmans schepen comen om te handelen. Op dese custe is het 20. vadem diep, seer goet om te anckeren ende goeden steecgront [2]), beter als op de voorgaende cust: dit volc zijn mede seer cloec in Cattoenen cleeden te maken, ende die op de Goutcuste te vercopen, sy handelen veel met die vande Mina, somtyts wort by hun wel Gout ghevonden, maer seer luttel, sy beginnent mede te leeren kennen, ende in groote estimie te houden, so datter geen profijt aen en waer te doen om te ruylen: comende nv voorder naer het Conincrijk van Gunea, dat streckt in alles samen vast inde lengte van 500. mylen, d'welc is ontrent 400. duytsche mylen. Van Rio de Benin af tot aen het Coninckrijcken van Melly, niet teghen-
[7b] staende dat daer menichte van cleyne Coninckrijcken onder ligghen, soo wort het nochtans al onder Guinea gherekent. Nv passerende Caep Dapolonie [3]) (d'welck leyt tusschen Caep de Palm ende Caep de Trespunctas) vyf mylen voorder leyt een cleyn Casteelken, maer niet sterc, d'welck de Portuguesen houden, het Dorp is ghenaemt Achombene [4]), ende het Casteel Aziem [5]) hier woonen menichte van Swerten, maer comen selden aende Schepen, die daer comen ten Ancker, ende dat deur bevel vande Porteguesen. Hier mede is de Grain-custe mitsgaders oock de Tant-custe voorby, ende beghint de Gout-custe van de Mina.

---

1) Vandaar de naam „Tandkust" of ook wel „Ivoorkust", voor het gedeelte van Guinea gelegen tusschen Kaap Palmas, waar de Grein- of Peperkust eindigt, tot Kaap Trespunctas, alwaar de Goudkust begint. Zij komt ook voor onder den naam Quaqua-kust, volgens eene nota van den Gouverneur Valckenburgh Anno 1659, naar een woord dat aldaar een begroeting inhield. (Zie bibliografie sub Handschriften van het Indisch Genootschap). In dezelfde nota wordt de benaming vijf- of zesbands-Kust ontleend aan de omstandigheid dat de aldaar verhandelde inlandsche kleeden in 5 of 6 banden werden aangeboden.

2) Steekgrond, oude benaming die echter aanboord nog wel gebruikt wordt om een grondsoort aan te duiden die men met een peilstok (slaggaard) nog juist zooveel „aansteekt" dat de punt er even in wegzakt.

3) Apollonia.

4) Achombene: het krom (dorp) Behien, waarbinnen in later tijd het Fort Apollonia. Zie Jeekel blz. 5.

5) Oorspronkelijk: „Axem", later verhaspeld tot Atchyn, Atzyn, Aziem en Atziem (zie Pacheco Pereira blz. 67) Er werd onder de regeering van Koning Manoel (1495—1521) een Fort gesticht (Pacheco Pereira t. a. p.). Volgens Valckenburgh's deductie lag dit eerste fort op het eilandje S. Jago en werd het in 1552 overgebracht naar den vasten wal. Dit laatste fort heette S. Sebastiaan. In 1642 werd het op last van Ruychaver door de Hollanders veroverd. Axim had den naam van het gezondste punt aan de kust te zijn.

BESCHRYVINGHE VANDE CUSTE VAN GUINEA, [8a]
gelegen in he tweede deel deswerelts van Africa, met hare conditien, ghelooven ende Tale, mitsgaders haer Traficken en handelinghen.

Inden eersten hoe dit Landt van Africa gheleghen is, ende hoe dat het hem is streckende.

Also Josephus beschrijft int eerste boeck van de antiquiteyt der Joden, int 23. Capittel, soo heeft dit deel der werelt genaemt Africa, synen naem ghecreghen van Afer, sone van Madian, synde vande naekinderen van Abraham, de welcke segt dat die van Lybien met groote macht gecomen zijn, ende hier int Landt blyven woonen, naer dat sy hun vijanden verwonnen hadden, het is een groot woest wilt Landt, wordende meest aende Zeecant bewoont ende ghebout, het wort int oosten van het deel van Asia ghescheyden, door de roode ende Indische Zee, diet selve besluyt tot alle zuydersche deelen, int westen hevet de groote Zee Oceanum, ende int noorden wort het van Europa ghescheyden deur de Middelantsche Zee, so dattet bycants een Eylant waer, dattet aen Arabien niet en paelden, d'welc is met cleyne nauwicheydt, naer de groote des Lants. Dit deel van Africa wort vanden ouden Historie schryvers in veel Provintien verdeylt, maer hedendaechs wort het maer in vier quartieren gedeelt, welcke zijn de principaelste, te weten: Barbariam int noorden, ende Lybiam int westen, onder onse Nederlanders noemende de Grain cust, ende Cabo Verde. Numidiam, int osten, by ons gheheeten Pape Jans landt, het vierden Etiopiam ofte Moorenlandt, daer het Coninckrijck van Gunea in begrepen is, daer het inhout van desen Boeck af spreect, [8b]
ende hier naer volghen sal.

Africa is soo veel gheseydt int griecx Phribe [1]), een Landt sonder coude, int middel vant Landt is het onbewoont, ende deur ons niet bekent, ende ghelijck veel betuyghen, soo is het een dor, santachtich, heet, ongebout Landt, besmet met veel wilde ende wreede beesten, als Oliphanten, Draecken [2]), Tygren, Rinokeros, Lupaerts, Stieren ende Korcodillien, comende wt de Revier Nilus, van andere tamme beesten is het oock wel versien, dienende tot s menschen nootdruft, daer wy sullen op een ander plaets af schrijven. De Inwoonders ontrent Europa zijn witte Mooren [3]), ende dat is een vruchtbaer Landt,

---

1) Lees: Phrike.

2) Draken, zie kolom 73b.

3) De witte Mooren, door de Marees ook gele Mooren genoemd, zijn natuurlijk de Ber-

voorts brengende veel Suyckeren, Oranie-appelen, Limoenen, Dadelen en Vyghen, met andere vruchten, maer levert luttel corens. Suydtwaert is seer onbewoont deur de groote hitte, principael nae de Cabo bone Sperance, daer het volck seer wilt ende robust is, de Ossen die daer zijn hebben bulten op den rugge. Oostwaerts synse Christenen, onder het ghebiet van Priester Jan, ende westwaert hebben sy noch eenich gheloof vande Joden [1]) met meer andere puncten, het volck zijnde geheel swert. Dit Landt heeft noch meer andere costelicke Eylanden, als de Canarische ghenaemt Insule Fortunate, ofte de gheluckighe, om de wonderlijcke vruchtbaricheyt die sy hebben, so in Wijnen als in Suycker, dese zijn ghenaemt Madera, Palma, Ferro, Teneriffa, Gomera, Canaria, Forte Ventura, ende Lansarotte, dese liggen westwaert onder het ghebiet vanden Coninck van Spagnien,
[9a] wat leegher ligghen de Eylanden van Cabo Verde, maer dese en zijn soo goet of vruchtbaer niet als de Canarische, maer geven veel Souts, waer door dat sy van ons worden genomt de soute Eylanden [2]). Dese zijn ontdeckt int Jaer ons Heeren 1472. door de Porteguesen [3]), die de selve noch bewoonen ende op sommighe plaetsen vasticheyt van Castelen hebben, hun gevende de naemen van S. Iago, S. Anthonie, S. Lucia, S. Vincent, S. Philippo, S. Niclaes, Alba, Salis, Isle de May, ende Isle de Fogo, makende samen thien Eylanden, maer deur dien sy niet costelicx en gheven soo en worden sy niet geacht, daerenboven zijn inde groote Golfe of Etiopiaensche zee 3. groote Eylanden onlancx ghevonden, ende van te vooren niet ghebout, dan nv door de Porteguesen die de selve ontdect [4]) hebben, liggende onder de Linie Equinoctiael, te weten S. Thome, gevende dien naem om dat het op S. Thomas dach gevonden wert: Men seyt die op dit Eylant comen woonen en hunnen wasdom niet hebben, niet meer en groeyen, ende dat een doodt lichaem in 24. uren tyts comt te consu-

---

bers, de Affricani bianchi van Leo Africanus of, zooals de Engelsche vertaling van Leo heeft: tawny Moores.

1) Dat de Abessinische Christenen eenig ritueel met de Joden gemeen hebben, kon de Marees weten; het bestaan van Joden in Abessinië en hunne verhouding tot de gemeenschap kon hem moeilijk bekend zijn. Het geheele bericht zal wel aan Paludanus ontleend zijn, dien de Marees gelezen had.

2) Thans de Kaapverdische Eilanden.

3) Tiele (de Portugeezen op weg naar Indië) stelt de ontdekking van de westelijke groep der K.Verdische eilanden op vroeger dan 1460 en acht het waarschijnlijk dat de oostelijke groep in 1462 door eenige schepen van den Infant D. Fernando zou zijn ontdekt.

4) Tiele (de Portugeezen op weg naar Indië) stelt de ontdekking dezer eilanden omstreeks 1471 of iets vroeger. S. Thomé draagt den naam nog; Annobom (op nieuwjaarsdag het eerst gevondene) ook; Principe evenzeer.

meren deur de hitte des aerden: men hout het voor d'onghesontste plaets ende locht vande geheele werelt, het geeft veel Suyckeren, ende is seer vruchtbarich van ander fruyten. Het tweeden is Insule de Principe, hebbende den naem om dat het een Portugues Prince ontdeckt heeft, ligghende maer vyf mylen van malcanderen wat noortwaerts, ende al ist dat dit niet voorder verscheyden en is van d'ander, so achtmen dat Eylandt veel gesonder dan S. Thome. Hier wast mede veel Suyckers en Gimber, Tubac en andere fruyten ende is seer vruchtbaer. Dit Eylant heeft eenen Boom onder dick synde 24. vaem. Het derde is ghenaemt Insule Formosa, ofte Fernando Poo, deur dien dat den Man of Piloot soo is ghenoemt diet selve ontdeckten, maar ick en weet niet dat daer eenighe Porteguesen op wonen, of yet costelickx geeft dattet iet te bedieden heeft, maer dat daer een hoop wilde Swerten op woinden dat mensche eeters zijn, ende seer wreet. By zuyden de Linie Equinoctiael leyt noch een Eylandt genaemt Annobon [1]), ende is cleynder dan dese voorgaende, wort bewoont vande Porteguesen, en gheeft veel Catoen ofte Wol, wassende aen de Boomen, is oock seer vruchtbarich van Fruyten ende Verckens.

Aenghaende de Eylanden Oostwaert ofte inde Orientaelsche Zee, zijn meest onbekent, als het Eylandt S. Laurens alias Madagascar, het Eylant S. Spirito, Monfra, Myrsica, Mene, Amici, ende alle d'an- [9b]
der vande welcke de ghelegentheydt lichtelicken mach gevonden worden inden Kloot ende Globe, ende also ons dit luttel aenghaet om dit alles int breet te verhalen, ende tot dese beschryvinghe niet en competeert, so sal ick dat hier mede laten berusten, ende beginnen te verhalen vant ghene dat mijne meynighe is, ende dat Gunea is aengaende.

Het 1. Capittel.

Hoe dat zy malcanderen trouwen, ende wat goet ende Waeren dat de Ouders met haer kinderen ten houwelicken geven, soo vanden Bruyghom als vande Bruyts weghen.

Doen Godt Almachtich Schepper, den Hemel ende Aerde hadde geschapen, met de Wateren, Beesten, Visschen, ende vruchten, ende doen een Man ende Vrou schiep, als Adam ende Eva, om die selve te bewoonen ende te ghebruycken, ten andere om oock het

1) Dit eiland Annobom heeft ook een koeler klimaat dan S. Thomé of Fernando Pó, daar het, het geheele jaar door, binnen het bereik van den Equatoriaalstroom gelegen is. Zie Krümmel Ozeanographie Dl II blz. 569 (2e uitgave 1911.)

menschelicke gheslachte te vermeerderen, schapende eersten Adam, ende hem tot een hulpe Eva. So is de oorsaecke van desen, dat ick die eerste beginnen aent houwelijc, ofte de paringe van Man en Wijf, de welcke eerst hebben moeten inde werelt zijn, om deur d'ingheven alles te ghebruycken dat opder aerden is, d'welck den Almoghende Godt is die alle dinghen ghevoecht heeft. Wanneer dan dat de kinderen van desen Landen beginnen tot hunne Jaeren te comen, ende houbaer zijn om hun tot een Wijf te begheven, soo beschickt den Vader synen Soon een Dochter, die him dunckt synen Soon wel te ghelijcken, sonder dat den Soon haer oyt heeft ghesien of ghekent, of sonder eenighe vryagie dien den Jongman aende Dochter doet, coppelende hun dus aen malcanderen, den Vader en geeft met synen Soon niet met allen ten houwelijc, voor zijn houwelijck goet, dan heeft hy wat ghewonnen met wt visschen te varen, of met de Cooplins aen de Schepen te brengen, dat heeft hy dan te bet om daer mede te beghinnen huys te houden, maer de Ouders vande Bruyt geven de waerdy van 14. guldens aen Goudt met haer Dochter ten houwelijck, of voor haer
[10a] houwelijcx goet, te weten: soo sy iet van vermeughen zijn, soo gheeft den Vader aen syne Dochter anderhalve Peeso gout, ende de moeder een halve Peeso gouts, makende samen op onse rekeninghe een halve Once [1]) goutds, Troys ghewicht, ende dat geven sy haer om Wijn de Palma te coopen, om de Bruyloft daer mede te houden, want sy anders niet en heeft dan haer de Ouders gheven, want sy in haere ieucht niet en heeft ghewonnen, als haren Man heeft ghedaen, is het een Conincx Sone ofte Dochter, men geefter oock niet meer mede ten houwelijck, want men hout dit voor een ghemeyn ghebruyck onder haerliens, niet meer met haere Dochters te gheven, dan sy schencken haer tot een ghifte een Slaef, om als sy gaen huys houden, om haerluyden daer af te laten dienen. Voorts dese is als haere ghetroude Vrouw, die doet in presentie vande vrinden die te feesten comen, beloftenisse ende eet datse haren Man sal ghetrouw zijn, ende met geene ander Mans en sal conversatie hebben, den Man en doet aen zijn Bruyt sulcken geloften niet, maer is van sulcken eedt vry ende liber. Soo nv sy haer daer in te buyten ghaet, 'tsy met haren danck, ofte niet, ende haeren Man dit comt te vernemen, soo sal hyse daerom verworpen, ende wech jagen, ende den Man daer sy haer mede te buyten ghegaen heeft, moet aenden Coninck daer voor aen boete

---

1) De Marees is hier een weinig in tegenspraak met wat hij later zelf mededeelt (zie kolom 30a). 2 Pesos is niet een half ons Troois-gewicht, maar 1/2 Once naar kustgewicht of 8 Engels, d.i. 16 Gld.

betalen, vierentwintich [1]) Pesos gouts, of op onse rekeninghe negen Oncen, maer indien het een Duytsman is, die en is in die boete niet vervallen, deur dien hy een vremdelinck is ende niet en weet of de vrouw ghehout is of niet, d'welck hem excuseert, maer de faute comt aen die vrou, die sulckx ghedaen heeft, de vrou moet selver noch aen haren eyghen Man betalen, vier Pesos of [2]) een halve Once gouts van boete, daer sy haer om te buyten heeft ghegaen te weten: in de wellust conversatie des vleeschs, met een anderen Man t'sy of sy daer van yet heeft genoten of niet, d'welc haer niet en verschoont, soo niet dat sy de boete niet en can haren Man betalen, en het Wijf hem niet te seer en behaecht, of lute(l) affectie tot malcanderen is, indient hem ghelift mach haer wech iaghen, ende van haer scheyden, zijnde den bandt des houwelicx met hun als dan gebroken, mach dan weder een ander vrou nemen tot zijn gheliefte. Nv by soo verre dat hy sulcks van zijn vrouwe niet en can vernemen, deur ontdeckinghe van andre personen, maer by hem selven 't minste van sulckx premeert, of eenighe achterdencken heeft, dat zijn Vrouw by een ander soude moghen gheweest hebben, doet haer dat te vooren legghen, ende sout op eten, met wat andere besweringhe van haere Afgoderie of Fetissos [3]), de vrouw haer suyver kende doet haeren eedt gheern, om inde ongenae van haren Man niet te comen, maer haer niet suyver kennende en derft den eedt niet aengaen [4]) vreesende deur haren valschen eedt die sy soude doen, dat haer Fetisso haer soude doen sterven, waer by dat het blyckt dat de vrouw haer selven beclapt, ende tot een afscheyding van haren Man brengt, d'welck comt principael deur de groote ialousie die den Man over zijn eerste vrouw heeft, want het causeert of veroorsaect een groote haet ende nydt onder hunlins beyden, want hem tot een groote verwijt ende schande is streckende, ende daer comt wel sulcken groote questie wt, datse den persoon wel om vermoorden souden, ende al ist dat hy noch de boete daer op gheset bebetaelt heeft, den echten Man heeft die previlegie noch hem wt die Stadt te doen vertrecken [5]). Voorts met malcanderen int huys houwen zijnde, den Man comende te prospereren, middel crijgende om

(The marginal note "[10b]" stands beside the line "personen, maer by hem selven 't minste van sulckx premeert, of eeni-".)

1) Vier en twintig pesos maakt echter 6 ons.

2) Bedoeld schijnt: van vier tot twee pesos, daar een half ons twee pesos bevat.

3) Aan den fetischdienst wordt later eene beschrijving gewijd.

4) Zie aant. bij kolom 35a.

5) In verband met dit gebruik schijnt zich in later jaren een uitbuitsysteem te hebben ontwikkeld. Jeekel 1869, (blz. 33): Op Elmina hebben de kwartieren onderling een contract voor overspel ...; de hoogste boete die daar gevorderd wordt, is F. 15. Met de boete voor overspel zoeken velen zich te verrijken, door hunne vrouwen daarvoor te bestemmen, enz.

noch een andere vrouw te copen, en mach die niet goets moets sonder consent van zijn eerste vrouw coopen, of ten ware dat hy questie met haer hadde, en haer verwierpe, deur sonderlinghe oorsaecke op haer weten te seggen, maer met haer oorlof mach hy noch een andere vrouw coopen, midts zijn eerste vrouw schenkende ses Enghelschen [1]) gouts, of twee, drie, vier, ofte vyf, so veel als hy can crijgen ende hem van noodich zijn, houdende zijn andere vrouwen tot synen Slaven, om hem te dienen, ofte tot zijnen Etigafou, int Portegues te segghen Poetes [2]), ofte in onse tael tot zijn Hoeren, daer hy so groten ialousie ofte affectie niet toe en draecht, als tot zijn Wijf, ende dese loopen voor alle man [3]), ende niemant en can hem deur dese vrouwen in last (ofte tot eenighe boete daer af te betalen) brengen, zijne eerste vrouwe oudt wordende, ende haere complexie so seer niet gheneycht en is tot de conversatie vanden Man, ende hy dit gewaer wordende voecht hem tot syne ionckste vrou, om syne welluste daer meest af te hebben, houdende altoos syne ioncste vrouw tot de liefste ende in groote weerden, latende de oude vrouwe de slavernye vanden huysen doen gevende haer leven lanck den cost, sonder haer te ver-
[11a] worpen, ende moet de ionghe vrouw dienen, sonder dat de ionghe vrouwe haer ivers mede bemoeyt, dan wel eeten ende drincken, ende haren Man wel sien te ghelieven ende ghehoorsaem te zijn int ghene dat heur den Man beveelt.

Het 2. Capittel.

Van hunne huys-houdinghe tusschen Man ende Wyf, ende van hunne generatie en kinder baren, ende hoe de vrouwen haren Crame houden, en daer hun in zijn dragende.

Naede paringe van Man en Wijf, so comt voor d'eerste de generatie der kinderen, die Man ende wijf samen inden houwelicken staet crijgen, ende so den text wel vereyscht alle dinghen in ordre te volghen, soo en dunct my het niet quaet te zijn, t'stuck alsoo de ghelegentheydt is naer te comen, ghelijck als wy vooren vermaent hebben hoe dat een Man so veel Vrouwen onderhoudt, als hy de macht heeft die t'onderhouden: Soo ist dat sy desen vrouwen niet al en nemen, of coopen van eenen ouderdom, maer nemense van verscheyden Jaren, als d'een vrouw wat iongher als d'andre, om datse te beter

1) Naar de geldswaarde van dien tijd twaalf gulden.
2) Port. „puta".
3) Zie aant. bij kolom 19a.

van hun vrouwen souden gedient worden, want als d'ouste niet meer en can of mach (soo dat hij niet onghedient en soude blyven) dat dan de ioncxste soo veel te beter soude den Man zijn gherief doen, houdende hun ionckxste vrouw in grooter eeren, elck Wijf woont in een Huysken apart, ende van een verscheyden, iae al waert datter eenen man 10. vrouwen hadde, als sy ooc wel dicwils hebben. Het Wijff bewaert het gelt vanden Man, als hy wat begheert soo moet hy het by heur comen halen, sy en eeten met malcanderen niet [1]), maer elck heeft zijn kost apart, den Man eet by een van zijn Maets, daer hy mede is handelende, ofte die met hem t' Zee vaert, syne Vrouwen oock van ghelijcken eeten met hun Ouders, of met haer Ghebueren, brenghende de portien by een, makende samen oock goet chier, van ghelijcken savondts, de vrouwen vertrecken ooc elck naer hunne Huyskens, zijn maer over dage by malcanderen, Man ende Wijff slapen elck apart, spreyende savondts een Matken van Biesen ghe- [11b] maect op d'aerde neer, nemende een houte stoelken ondert hooft, in plaets van een oor-kussen, ghelijck gemackelijcken Lieden ghebruycken, maeckende een cleyn vier van Hout, al brandende, daer sy met het hol vande voeten ghaen teghen leggen, om dat de hitte vant vier de coude soude uyt trecken, die sy over daghe ghehaelt hebben vande aerde met berrevoets te loopen [2]), houdende dat voor seer goet, als wy oock bekennen moeten, soo indien hem yet over comt om met een van syne vrouwen te spreecken, die roept hy dan, of doetse halen, slapende dien nacht by malcanderen, vrolick zijnde in haer hanteringhe die sy dan ghebruycken, latende haer sanderdaechs wederom vertrecken naer haer Huys, daer sy is woonende, sonder dat sy aen d'ander Wyven yet mach segghen, dat haren Man haer een vrindtschap heeft ghedaen, want sy souden te ialours op malcanderen zijn, dat d'een veel meer creghen als d'ander. Nv sy bevrucht synde van Kind, ende haren tijdt des drachts om is, om te baeren ende het Kindt ter werelt te brenghen, ende over dit werck is doende, soo loopet volck altemael by haer, Mans ende Vrouwen, Jonghens en Meyskens, kinderen en al, soo dat sy met groote onbeschaemtheydt 3) baerdt: Ick soude daer wel meer af verhalen,

1) Vermoedelijk wel een oeroud gebruik bij de Negers van Guinee. Wij troffen het gescheiden eten der seksen juist het duidelijkst aan bij de minst beschaafde volken die wij in het achterland van Liberia hebben ontmoet. (Naber en Moret, Op expeditie met de Franschen blz. 202).

2) En, niet te vergeten: om zich de ratten wat van 't lijf te houden, die zoolang er vuur in de hut brandt, minder geneigd zijn naar beneden te komen.

3) Dit zal nog wel zoo zijn, zie Jeekel blz. 34.

maer om de eerbaerheyt der vrouwen soo sullen wy daer af stil swyghen: ende ghebaert hebbende, loopen naer het water om haer te wassen ende schoon te maecken, niet wetende van een Maendt of twee inde Craem te legghen, ofte Ipocras ende Candeelen in te nemen, ghelijck hier te Landen de Vrouwen doen, ghebruycken oock gheen vrou waersters, om haer int Craem te heffen, ende te legghen, ende goet ghemack aen te doen, sy loopen daer heenen, nemen maer eenen Lepel vol Olie met een handt, vol Manigette of Grain, maecken daer een dranck af, en drincken die int lyff, waer aen dat te bemercken staet dat de Vrouwen alhier van grover natuer ende stercker complexien zijn, dan de Vrouwen personen in onse Landen van Europa, want daechs daer naer nae de baeringhe haers Kindts ghaen en loopen achter straten hun dinghen doen, ghelijck d'ander Vrouwen, of sy nerghens af en wisten, sy gheven het kindt eenen naem die sy onder malcanderen goet vinden, besweerende het selve met hun Fetissos ende andere Tooverye, besnyden [1]) het kindtgen als het tijdt is,
[12a] soo wel Meyskens als Knechtkens, houdende daer over een groote feest met goet chier te maecken in eten ende drincken, daer sy veel afhouwen: Maer over de groote onbeschaemtheyt die de Vrouwen hebben in haer kinderbaeren, soo hebben de Mans te beter manier over hun, dat is: dat sy in drie maenden (makende so veel op onse rekeninge ende getal) by die vrouwen niet en slapen, ende hunne wellust niet mede en nemen, maer niet dat ic het achte dat sy het wt beschaemtz doen, om hun vande vrouwen te abstineren, maer hebben ander Vrouwen ghenoech die hun dan hunnen wil doen, soo dat sy het doen wt ghewoonten, ende by hun de manier soo is: voorts nemen sy het ionghe kindt bewindent met een cleyn doecxken inden midden van zijn lyf, legghen het plat neer op een Matgen op de aerde, maer in geen Crebbe ofte Wieghe, latende het alsoo wenden en keeren, ende synen wil ghebruycken, twee of drie maenden oudt wordende, de Moeder bint haer kindt met een stucxken Lakens op haren rugghe, latende het kindt daer soo hanghen, ghelijck de Duytsche Soldaten hun vrouwen het Leger ende den Tros volgen, het kint nv crytende om een Mem [2]) ofte om te suygen, de moeder werpt hem een borste toe

---

1) De Marees, die blijkbaar op Accra is geweest, mag zich daarover zoo stellig uitlaten indien hij die plaats bedoelt, want te Accra kent men het gebruik (Gramberg Schetsen blz. 134); maar de Accra-lieden wijken in zeer vele opzichten van de overige kustbevolking af. Wat er echter in de grigri-boschjes gebeurt, weten we nog altijd niet goed. (Zie aant. bij kolom 14a), Echter komt bij vele stammen besnijdenis onder alle vormen voor beide seksen en op verschillenden leeftijd voor. Ook de Marrée constateert de besnijdenis op Accra. (DL 2 blz. 73).

2) Zie kolom 12b.

over huer schouderen [1]) latende hem alsoo hanghen suyghen, sy gaet over en weer, ende treckt haer het kindt niet eens aen, al of sy geen kindt op haren rugge hangende en hadden, soo dat het kindts hoofts rechts boven haren schouderen comt, loopende en slingherende aldus het kindt over en weer, seer verschrickelijck, soo dat het ons verwondert datse de kinderen niet de ledenen en breken, mits hun so te tracteren in hunnen ionge Jaren, daer wy nochtans luttele besmetten ende mismaeckte lieden ende personen vinden, sy leeren hun kinderen seer vroech gaen, want sy daer luttel acht op nemen, ende latense vroech cruypen en loopen, oock leeren sy hun seer vroech spreken, soo datter wel kinderen zijn die binnens t' Jaers gaen ende spreken cunnen, iae wel soo veel spreken cunnen datmen can verstaen op hunne tael wat sy segghen, iae spreken ende gaen veel vroeger ende eer dan de kinderen hier te Lande doen, d'welc ons seer verwondert, ende worden cloec ende vet, ende wel disposte cloecken Mannen als Boomen, daer wy op een ander bladt af spreken sullen, midts het hier nv niet te passe en comt.

Het 3. Capittel. [12b]

Hoe dat zy hun kinderen op voeden, ende wat instructie zy hun geven, en hoe dat d'Ouders haer kinderen onderwysen ende castyen.

De cleyne kinderen nv een maent of twee out wordende, so behangen sy het een net [2]) om het lyf, het fatsoen van een hemdeken gebreyt van basten van Boomen, het Net behanghen sy vol van hunne Fetissos [3]), als Goude cruyskens, snoeren met Coralen om de handen voeten en hals, het haer vol schelpkens die sy seer achten, want sy segghen soo langh als dit jonghe kindt met dit Net behanghen is, de Duyvel het kindt niet grijpen of wech voeren en can, ende niet aen hebbende soude vanden Duyvel wech ghevoert worden, want het kindt noch soo cleyn zijnde soude hem teghen den Duyvel niet connen verweeren of teghen stellen, maer dit net aen hebbende is daer mede ghewapent, want de Duyvel dan geen macht aent kindt en heeft: Voorder de Coralen die sy het kindt omhangen, estimeren die Fetisso seer hooch, als hanghende het kindeken

---

1) Dit „toewerpen over den schouder" moet men niet te letterlijk nemen. De plaat No. 3 en het titelblad geven de bedoeling beter weer. Onder den arm door is ook een veel voorkomende methode.

2) Zie titelprent en plaat No. 16.

3) Fetisso, zie kolom 33b.

sulcken Fetisso om den hals, d'welc sy achten seer goet te zijn voor het spouwen, de tweede Fetissos aen zijn hayr hangende, zijn goet voor het vallen, de derde zijn goet voor het bloeden, het vierde is seer goet voor het slapen, hangende savonts hem dit om den hals, om dat hy wel slapen soude, het vijfde is goet voor het quaet Gedierten ende ongesontheyt des luchts, met meer diergelijcke andere Fetissos, elck hebbende synen naem wat virtuyten dat sy in hebben, ende waer toe dat sy goet zijn ende behulpich, setten haer geloof daer vast aen (als sy sulcken Fetisso ghebruycken) tot spouwen, slapen, vallen, bloeden hun dat stracx helpt, ende hun als dan behulpich is daer sy het toe ghebruycken. Voorts voeden sy het ionghe kindeken met alle grove cost ende spyse van ioncx af op, als het voetsel, de Memmen van zijn Moeder verlaten heeft, of de Moeder het kindeken heeft ghespeent vant suyghen, dat sy seer vroech doen, latende de kinderen niet lange suygen, so beginnen sy het ionghe kindeken te leeren eeten van hunne grove spyse ende cost, oock water te drincken ende het dit begint aen te nemen ende daer toe te ghewennen, soo sullen
[13a] sy het luttel achten ende gadeslaen, maer sullen het kindeken in heurlieden Hutten neer leggen als een Hondt, vroetende inde aerden als een Vercken, waer by dat het comt dat de ionghe kinderen vroech leeren gaen, naedemael sy de ionghe kinderen van ionckx af haren wil laten ghebruycken. Elcke vrouw persoone onderhout haer kinderen, ende elck kindt kendt syne Moeder, ende hout hem daer by, tot dat den Vader het kindeken vande Moeder vercoopt of wech laet voeren, d'welck dickmael ghenoech ghebeurt dat den Man de kinderen van syne Vrouwen neemt, ende vercooptse aen andere personen tot Slaven [1]). Nv de kinderen beghinnen alleen te loopen ende te gaen, beghеven hun stracx naer het water om te leeren swemmen ende int water te loopen, de ionghe kinderen eerst gheboren synde zijn niet geheel swart, maer rosachtich [2]) als de Bresillianen, beginnende soo

1) D. i. tot slaven naar „'s Lands wijs", want de slavenhandel met de bedoeling van uitvoer had toen nog geen groote beteekenis. De voorstelling die Jeekel (1869) van het geval geeft is trouwens wel zoo begrijpelijk. „De kinderen blijven het eigendom der moeder, die daarentegen $4^1/_2$ engels goud voor ieder kind uitkeeren moet; kan zij daaraan niet voldoen, dan blijven de kinderen het pand van den vader, en moeten zij hem dienen tot $1^1/_2$ maal de vroeger verlangde som betaald is; meestal echter neemt bij onderlinge schikking de moeder de meisjes en de vader de jongens tot zich". (blz. 33).

2) Voetzolen en handpalmen behouden die rosse kleur en sommige personen behouden haar levenslang, hetgeen een zeer vreemd voorkomen geeft. Dergelijke menschen worden er niet door hunne natuurgenooten op aangezien. De Engelsche en Amerikaansche zendelingen noemen hen moonlight-children (zie ook Büttikofer Dl. II blz. 212). In Benin waren zij gezocht als menschenoffers, zie Ling-Roth Great Benin, blz. 19.

allencxkens heel swert te worden, ende haer couleur ende wesen te veranderen tot swerticheydt als peck, opwassende als wilde menschen, loopende al onder malcanderen, knechtkens ende Meyskens, slaende, vechtende tegen malcanderen, ontnemende malcanderen het eeten, beginnende van ionckx af seer nydich [1]) op malcanderen te worden, opwassende aldus in alle bouwicheyt, sonder dat de Ouders haer kinderen tot deuchden leeren, of tot wat te doen onderwysen, latende hare kinderen naect loopen, als sy van hare Moeder ter werelt gebrocht zijn, so wel Meyskens als Knechtkens, loopende met hunne schamelheyt bloot sonder eenighe beschaemtheyt daer in te hebben, sy slaen ende castyden hunne kinderen oock vreeselicken, met stocken slaende op hunne lendenen dat het ons verwondert niet de lendenen van hunne kinderen omstucken en slaen, maer om een cleyn oorsaecke en sullen sy het niet doen, maer sullender sonderlinghe groote oorsaken eerst moeten toe hebben, eer sy hunne kinderen aldus sullen castyden, waer by dat het comt dat de kinderen haer Ouders niet en ontsien, want sy om niet [2]) besonders van haere Ouders en worden gecastijdt, maer selden, ende dat straffelijck worden de kinderen gecastijt, soo dat het haer lichtelicken comt te vergeten, wantse geen goede leeringhe van hunne Ouders en ontfanghen, maer op wassen als wilde boomen: Hebbende nv aldus haere ieucht in robustheydt versleten, ende beghinnen te comen tot hunne 8. 10. ende 12. Jaren, soo beghinnen de Ouders haere kinderen te vermanen om [13b]
wat te doen, ende yet ter hande te trecken, als de Vaders leeren hunne Sonen garen spinnen van basten van Boomen, ende Netten breyen, ende die connen breyen soo varen sy met haer Vader t'zeewaert Visschen. Connende nv een luttel roeyen of scheppen [3]) so varen sy alleen met hun twee of drie Jonghers in een Cano of Almadia [4]) uyt visschen, ende t'ghene dat sy vanghen brenghen sy hunne Ouders om t'eeten, maer nv 18. of 20. Jaeren out synde soo beginnen de Sone hun eygen coopmanschap te doen, en scheyden van hunne Vader, en gaen woonen met hun twee of drie Jonghers by een in een huys, coopende of huerende een Cano, (een van haer Schuytkens) varende t'Zeewaert met malcanderen uyt visschen, ende yet ghevangen hebbende soo vercoopen sy dien visch om Gout, nemende

1) Zoover ik heb kunnen merken, vechten de kinderen minder, maar zeker niet méér, dan zij hier te lande doen.

2) Is bedoeld: de kinderen worden niet voor kleinigheden gestraft.

3) Zie kolom 5a.

4) Almadia, volgens Hobson-Jobson: this is a word introduced into Portuguese from Moorish-Arabic. Properly it means a raft (al-ma'diya).

voor al eerst hunne nootdruft daer af, ende de reste dat daer overschiet daer coopen sy een vaem Lywaet om, die sy om hun lyf hangen tusschen hun beenen ende hunne mannelickheydt daer mede bedecken, beginnende als dan beschaemtheyt te crijgen: Voorder so beginnen sy met de Coopluyden te handelen, ende met hunne Cano die aende Schepen te brengen, dienende de Coopluyden tot Roeyers, ende beginnen aldus inde handelinghe vant Gout te comen, ende wat te winnen, beginnende dan amoreus te worden, ende liefde tot de ionghe vrouwen te draghen, achten hun dan een man te zijn, de Ouders dit aen haren Soon bemerken dat hy begint naer vrouwen wt te sien, beschicken hem een Vryster, ende brenghen hem ten houwelicken staet, hylicken hunne kinderen seer ionck uyt, soo dat kinderen kinderen maken, ghelijck als wy vooren breeder verhaelt hebben. Nopende de Meyskens die beginnen mede wat te hanteren, naer hunnen ouderdom, vroegher dan de knechtkens, sy leeren Cabas [1]) Korven, Matten ende stroyen Hoeden maecken van groene Biesen, die sy met de handen vlichten, ten tweeden leeren sy noch Mutsen, Borsen, en cleedekens vlichten van baste van boomen, gheverft met alderhande coleuren seer constich ghemaeckt, al offet gheweeft ware met een Getouw, seer tot verwonderinge van veel menschen: ghelijckmen genoech in onsen Landen sien mach, wat constich werck sy maecken connen met de handen. Ten derden leeren zy de Millien wryven ende broot maken, die sy gaen vercoopen voor hunne moe-
[14a] der, haer brengende het gelt om andere spijse daer om te copen, ende dat tgene dat sy verdient ende wint dat geeft sy hare moeder, die haer dan voorsiet als sy comt te houwen (met een gifte) als wy van te vooren breeder verhaelt hebben, so beginnen de Meyskens van ionckx af hun te generen, ende het huys-werck te leeren, daer sy naer hunne manieren van huyshoudinghe seer fraey in zijn, passerende de Mans in alle cloeckheyt van hantwercken, als wy noch breeder sullen verhalen. [2])

---

1) Hier vooral niet aan kalebas te denken. Volgens Kuipers Woordenboek is Cabas een Zuid-Nederlandsch woord (Fransch Cabas) waaronder mandenwerk is te verstaan. Er worden bedoeld: „draagkorven" voor verschillend gebruik. Ook de Portugeesche taal kent het woord cabáz voor gevlochten mand.

2) Het is opmerkelijk dat de Marees in het geheel geen aandacht schenkt aan de zoogenaamde gri-gri-bushes, waarheen jongens zoowel als meisjes worden gezonden wanneer zij zekeren leeftijd hebben bereikt. Het gri-gri bosch bevindt zich gewoonlijk dicht bij een stad of dorp; de toegang wordt aangeduid (en afgesloten!) door een neerhangend scherm van droge vezels. In het gri-gri bosch bevinden zich tijdelijk ingerichte hutten en aldaar wordt een soort inwijdingsschool gehouden alwaar de kinderen onderwezen worden. De gri-gribushes voor jongens worden streng afgescheiden gehouden van die voor meisjes en een

De beschryvinghe vande afbeeldinghe van Nom. I.

In dese conterfeytinghe vvort verthoont de proportie ende ghelegentheyt vande Mans personen, van vvat stature ende ghedaente dat de selve zijn. De letter A. bethoont een Slaef die sy noemen Akoba, hoe dat de selve naer het velt gaen, met hun Houmes datse noemen Coddon, om hout te cappen. B. verthoont hoe de ionghe Boeren ghenaemt Abaffra, met hun Suyckerriet ende andere Fruyten ter Merct comen. C. verthoont eenen Visscher ofte Piloot, genaemt Aponso, hoe de selve met hun ghereetschap, als hebbende een houte Stoeltgen daer sy op sitten, ende een spaey daer sy mede scheppen inde hant, naer het strangh toe ghaen, om t'zee te varen. D. is hoe dat de tvvee Svverten de Canoe dragen op de Strant, om te vvater te brengen. E. is hoe dat de Huysluyden met hunnen Wijn de Palma te Merct comen.

Het 4. Capittel.

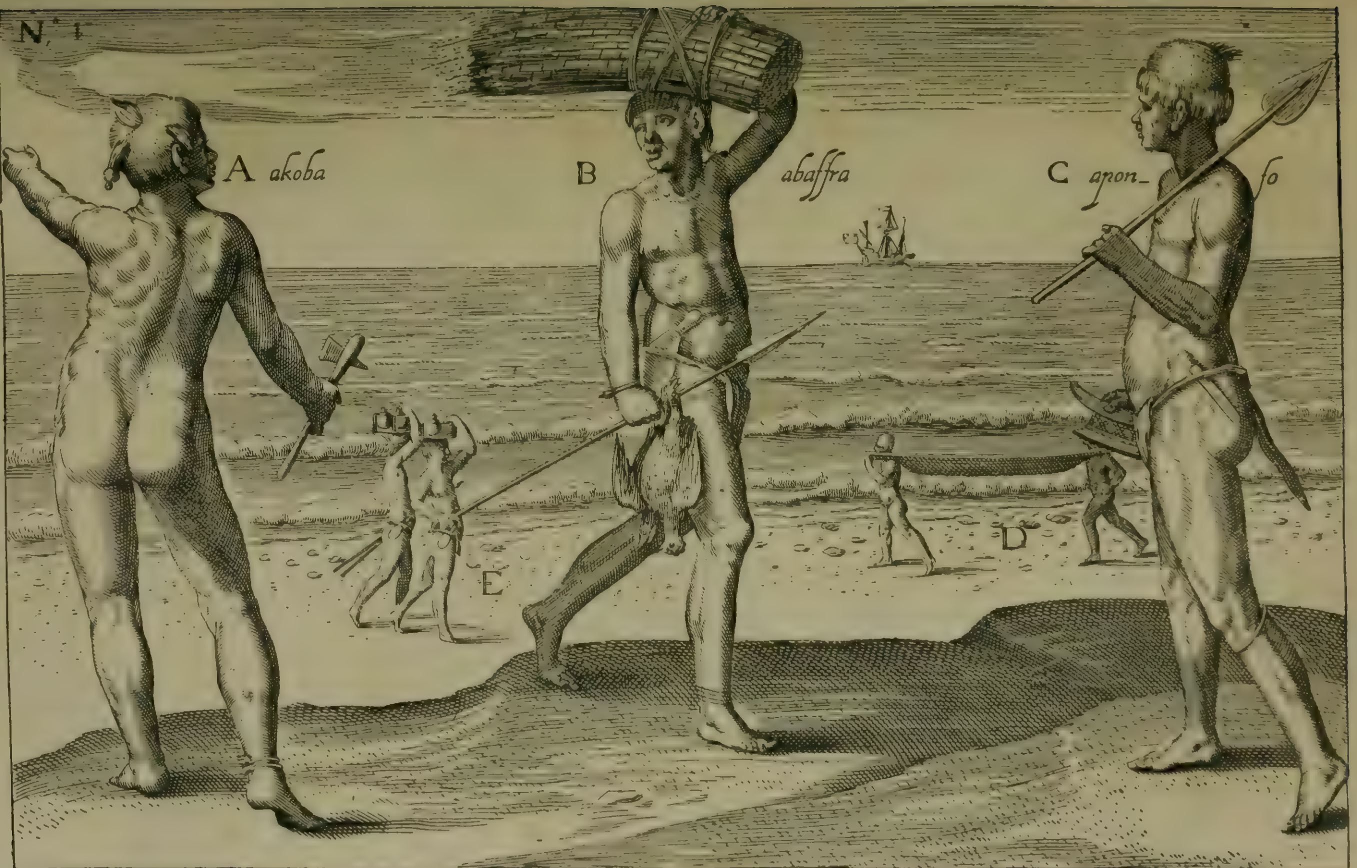
Van wat proportie dat de Mans personen hier te Lande zijn, en waer naer dat sy best zijn te ghelijcken van qualiteyt.

De Mans personen zijn hier te Lande seer fray van staturen van lichaem, fray van lendenen, sterc op hunnen beenen, ende voorts van lichaemen wel besneden, d'welc men ghenoech aenschouwen mach, want sy met hun lichaem meest bloot ende naeckt gaen, sy zijn ront van aensicht, hebbende geen lange Lippen of breede Monden als de Barbarische Moren doen, maer hebben platte neusen, [14b]
die sy plat douwen in hun ionge iaren, want sy achten de platte neu-

---

Europeaan moet niet wagen ze te betreden, het ongeluk zou er wel op volgen! Men vindt die inrichtingen niet alleen daar waar ik ze bespeurde in Liberia, maar ook (zie Johnston Dl 2) in Sierra Leona, in het Congo-bekken en zelfs bij Basutos en Zoeloes. Dat zij aan de Goudkust zijn en waren blijkt uit de Marrée Dl 2 blz. 76; ook Dapper maakt er melding van (blz. 414 en 418).

Wat er in die inwijdingsscholen onderwezen wordt, weet men niet met juistheid. Johnston (Dl 2 blz. 1036) zal het met de navolgende kritiek wel bij het rechte eind hebben. „I have no hesitation myself (after long experience of these institutions in many parts of Africa) in saying that they are merely instrumental in keeping the Negroes who still practise them in a state of savagery. The minds of the young girls are completely debauched. They may be taught the crude methods of native cooking, but they are certainly not instructed in the rearing or care of their children, or in ways to lessen the terrible infant mortality. The boys merely learn how to be good .... savages, to maintain fidelity to the narrow clan or even the tribe, but to regard all human beings outside that tribe or clan as being beyond the pale of common humanity" etc. De eigenlijke cultuur-historische beteekenis der Gri-gri-bushes is nader door Bastian uitgewerkt blz. 68 vlg.

N°. 1
A akoba
B
abaſſra
C apon_
ſo
D
E

sen voor een frayicheyt, ten anderen soo mis-staghet haer niet met allen int aensicht, want naer de hunne proportie des lichaems, soo verciert haerlieden Videmus, ende aensichte, sy hebben cleyne ooren, witte ooghen met groote Wijnbrauwen, witte tanden inden mont, blinckende soo wit als Yvoir, want sy houden hun tanden seer net [1]) ende suyver van vuylicheyt, want sy hebben cleyne stocxkens daer sy altijt mede inden mont peuteren, ende de tanden schueren, daer sy hunne tanden seer gladt mede maecken, blinckende als Yvoir, sy crijghen weynich Baerts ende Knevels, want sy zijn wel dertich iaer eer sy Baert of Knevels crijghen, sy zijn breet van schouderen, dicke Ermen, met groote handen, ende langhe vingheren, latende de Naghels van hunne vingheren seer lanck groeyen, houden die seer net met schrabben, iae de sommighe latense wel een Lidt van eenen vingher lanck worden, houdende dat voor een groot cieraet, als willende vanden Adel zijn, oock Coopluyden van binnens Landts, ghebruycken dese langhe Naghels ooc tot een frayicheyt, want sy onderhoudense met schrabben so wit als oft Yvoir waer, ten anderen so comet hun ooc wel te passe, want het ghebeurt somtijts dat sy genen Lepel by haer ende hebben, en hunne Borsen ontknopen om het Gout te weghen, ende verleghen zijnde om eenen Lepel om het Gout mede te scheppen, dat sy metter haest haer behielpen met hunne langhe Naghels, ende schepten het Goudt met hun Naghels inde Schaele ofte Balanche, iae ick hebber sommighe ghesien die wel een half Once [2]) cleyn Goudt als Sandt, met een van hunne Naghels in een reys uyt hunne Borse mochten op scheppen, voorts zijn sy cleyn van buycken, lanck van beenen, breet van voeten [3]), lanck van teenen, sy zijn luttel over haer lichaem ghehayrt, maer hebben ghekrolt hayr op hunne hoofden, maar niet soo seer gekrolt als de geele Moren, want het is by naer heel hart Borstelachtich, maer niet wolachtich, onder hun handen, voeten en Lippen zijn sy heel wit, sy hebben een sachte Huydt als Fluweel niet oneffen, daer sy haer niet en peckeren [4]), sy zijn oock wel beghaeft met een groote Mannelickheydt, daer sy veel afhou-

---

1) Over den staat waarin de tanden verkeeren, zie aanteekening bij kolom 19b.

2) Oncen kustgewicht, d. i. aan gewicht 12,3 G.

3) De Officier van gezondheid Gramberg (Schetsen blz, 99) zegt dat zij veelal echte „platvoeten" hebben. Ik geloof wel dat daar iets van waar is, maar dat neemt niet weg dat zij bewonderenswaardige loopers zijn, zoo wat vlugheid als zwier betreft.

4) Met peckeren, pikkelen enz. bedoelt de Marees blijkbaar niet anders dan: tatoueeren, Port. „picar". In den volzin hierboven, is echter niet bedoeld dat de negers zich niet tatoueeren, want zij deden dat wel. Er moet bedoeld zijn: „daar waar zij zich niet tatoueeren, voelt hunne huid aan als fluweel", hetgeen ook inderdaad het geval is en door de meeste reizigers wordt opgemerkt.

den, achten het eenen groote schat voor hun te zijn, met goet instrument te muegen wercken, ende onder den bandt soo zijn sy daer ghemeynelicken wel af beghift, passerende in dat stuck onse Duytsche Natie, ende alsoo sy het wel willen weten, so en sparen sy het niet, maer stellent wel te wercken, als wy noch breeder sullen verhalen, ende soo voorts van ionckx af worden sy swerter en swarter, synde tot de dertich Jaren, int fraeyte ende cloeckste van hunne leven, maer 70. en 80. Jaren oudt wordende, soo beghint hun de swerticheydt te ontghaen, de hun lichaem wederom wat geelachtich te worden, ende als dan begint hunne Huyt t'oneffenen, ende te verrimpelen als Spaens leer, soo dat sy van proportie ende stature van lichaem wel te boven gaen allen d'ander Moren van heel Africa, so dat sy in dit geweste wel voor de cloecste ende fraeyste Mans personen (so in alle hun wesen ende cloecheyt) vant heele Landt worden gheacht ende ghehouden. [15a]

Het 5. Capittel.

Van wat aert ende conditien de Mans persoonen alhier te Landen zijn, en hoe zy haer cleen, ende wat hoverdy zy over hun cleedingh hebben.

De Mans persoonen zijn al wat een cloeck vroom Man behoort te wesen, sy zijn cloeck int arbeyden, sterck van lichaem, Mans als Boomen, subtyl in wat te leeren, ofte haest te begrypen, een dinghen dat sy sien voor doen, dat sullen sy haest naer willen conterfeyten, sy zijn seer scherp siende, iae connen verder sien dan onse Nederlanders, want als daer Schepen in Zee zijn, die sullen sy veel eer int gesichte hebben dan wy luyden. Sy zijn seer slim in coopmanschap met hun te dryven, d'welck sy noch alle daghen leeren vande Nederlanders, soo dat sy noch slimmer sullen worden dan de Duytsen selver, want sy goet verstandt vande coopmanschap (ende kennisse vande goederen diemen haer vercoopt) hebben, sy zijn hardt van complexie[1]) ende hebben een heete mage, want sy connen rouwe ende onnuttelicken spyse verteeren, dat ons verwondert, al hadden sy by naer een ghedaente van een Struyse maeghe, soo en soudet ons niet [15b]
verwonderen, sulcken rouwen cost (als sy dickmael nutten) soo connen verteeren, als ick noch breeder inde nuttinghe van hun eeten sal vermanen, sy dragen malcanderen groote haet ende nijdt, iae sullen een

1) De uitdrukking „hard van complexie" wordt meermalen door de Marees gebruikt: „taai van gestel".

haet op een mensche wel thien Jaren lanc dragen, ende tot hun reventie comende, soo sullent sy dan eersten openbaren ende soo langhe verborghen houden, voorder zijn sy Afgode dienaers, ende seer superstitieus in hun gheloof, sy hebben stercken reuck, seer crachtich naer de Olie de Palma [1]), daer sy haer gestadich mede smeeren, sy zijn net over hunne lichamen, die dickmael te wassen ende te schueren, sy zijn seer gequelt met Luysen, ende Vloyen, over hun lichaem[2]) en zijn sy niet beschaemt, maer van eenighe winden te laten, daer zijn sy seer fray af, ende hebben daer een goede manier af over hun, dat is dat sy gheen vuyle winden en sullen laten vlieghen als daer volck by is, want het verwondert heur liedens dat het onder sommighe Neerlanders soo ghebruyckt wort, want sy het om het leven niet hooren en mueghen, dat ghy in haer teghenwoordicheydt oft by haer zijnde eenen wint laet, want sy houdent tot een groote schande ende verachtinghe (als het oock is) als sy hun ghevoech sullen maecken soo ghaen sy ghemeynelijck smorghens op d'eynde vande Stadt (daer een gesette plaets toe is[3]) om datse niet besichticht en soude worden, of dat de andere Lieden daer passerende gheenen quaden reuck af en souden vaten, sy houden voor quaet datmen zijn gevoech op de aerde neer doet, daeromme maecken sy Huyskens boven de aerde tackwijs, daer sy hun gevoech op doen, ende sy nemen altijt eenen stock met hun daer sy hunnen naers aen vegen, oft sy loopen aende strandt int sandt hun ghevoech doen, ende als de Huyskens vol zijn soo steken sy den brandt daer in, ende latense verbranden tot polfer, sy pissen met hurten als de verckens doen, ende niet met een reys uyt, sy zijn seer ghierich, ende met begeerlickheydt seer bevanghen, ende inden aert seer bedelachtich en trugghelaers, iae sy connen soo fray truggelen, ende zijn in die wetenschap soo fraey ervaren, dat sy alle de Bedelaers van onsen Landen te boven gaen, iae al hadde sy 10. of 12. iaer in Hollandt of Zeelandt aende Kerckdeuren gheseten, ofte

1) Niet alleen naar olie de palm. Er is ook een zekere „bokken-geur" die alleen aan Negers eigen is. Gramberg (Schetsen blz. 97) schrijft dezen toe aan het aandeel der galkleurstof in het kleuren van de negerhuid. Ik heb de klachten daarover altijd sterk overdreven gevonden – niet die over den geur van rans geworden palmolie. Daar over de smaken echter niet te twisten valt, zij aangeteekend dat de Negers beweren dat de Europeanen naar lijken rieken.

2) Zondert men den haardos (vooral dien der vrouwen) uit, dan zijn de negers zeker niet veel door luizen en vlooien geplaagd. De Marees heeft vermoedelijk oog gehad voor de witte albino-achtige ontkleuring der huid bij ouden van dagen (zie aant. kolom 91a) die heel onooglijk is. Ook waren, althans in later jaren (en misschien onder Europeeschen invloed) de Negers onderhevig aan schurft. (Gramberg, Schetsen blz. 101).

3) Zoover ik weet treft men die volksprivaten bij ieder dorp aan, maar zij zijn voor den vreemdeling niet gemakkelijk te vinden.

achter de Straten van Deuren tot Deuren om Godts wille gegaen, soo en mochten sy hunne lesse aldaer soo wel niet gheleert hebben, als sy die connen, maer al ist dat sy noch seer scherp zijn ende niet milt of liberael van wat veel te gheven, (soo ist) naer dat sy met haer be- [16a] delen wat hebben gecregen, dat sy dan seer mede deelachtich zijn, ende liberael alst hun niet ende cost, sy zijn Hoerachtich ende tot oncuysheyt seer gheneycht, principael met ionghe vrouwen te boeleren, soo dat sy tot Pocken ende Clapooren ende andere dies aengaende seer subiect zijn, dat zij cleyn achten, ofte luttel beschaemtheyt in hebben, niet minder ende zijn sy tot den dronc 1) geneycht, maer zijn inden aert groote Dronckaerts, sy zijn mede seer lecker, ende mueghen wel wat goets eten ende drincken, in hun eeten zijn sy seer gulsich 2), den reghen achten sy seer quaet op hun lyff, soo dat sy hem seer schouwen, sy zijn oock seer leughenachtich, ende en zijn niet te gelooven, van Dieverye 3) ofte yet te stelen en gaense niet vry, maer stelen als Ravens, iae al ist den Coninck ofte den Capiteyn selver, so hebben sy dat soo inden aert, dat sy het steelen niet ende konnen laten, int Visschen ende Lantbouwerye zijn sy seer neerstich, ende in hunne cleedinghe en ganck hebben sy groote hoverdye in, soo dat sy geen luttel ghebreken van hoverdey en hebben, maer zijn heel trots, hoveerdich ende prachtich in alle hun doen ende wesen, sy en zijn oock niet te betrouwen, of men machse niet borghen 4), want sy en betalen niet geeren, iae men mach het hun alsoo lief schencken als datmen hun int minsten iet borcht. Sy zijn seer sterck van memorie, ende draghen langhe kennisse, sy zijn van aert warm ende hittich, soo datse qualijck teghen de couwe mueghen, sy en connen niet sparen, maer wat ghewonnen hebbende soo moet het stracx verteert zijn, want het soude hun het herte afbyten, soo datse hier in de kinderen slachten die niet sparen ende connen, van Swemmen ende int water te duycken zijn sy oock meester, en connen hun daer fray in draghen, passerende onse natie.

Dit is de beschryvinghe vande afbeeldinghe Nomb. 2.

Een afconterfeytinghe hoe de Coopluyden ende Mans personen, heur hier te Lande cleeden, ende vvat habyten dat sy draghen, d'welck ghy sien meucht aen dese personagien. Inden eersten de lettere A. beteeckent een Edelman, of een groot Monsieur, die sy noemen Breni- [16b]

1) Zie aant. bij kolom 32a en 87b.
2) Zie aant. bij kolom 21b.
3) Zie aant. bij kolom 58a.
4) Zie aant. bij kolom 25a.

N. 2
A Brempono
B, Batafou
C een Folck
D

pono, soo hy dagelicx achter straten gaet, met een Mutse op zijn hooft als een Bonet, zynen Mantel ende omhancsel van zijn lyf is van Linnen. De Letter B. beteeckent enen Coopman die sy noemen Batafou, comende uyt verre Landen zynen handel aende zeestrant doen, hebbende eenen hoet opt hooft van een Honde vel gemaect, ende eenen vronck om zijn lyf van een Cattoenen of Lywaten cleet gemaect, hebbende in d'eene hant een Assagaye, inde rechter hant een copere Becken. De Letter C. betekent een Tolck die met de Coopluyden ofte Boeren aen de Schepen comt coopmanschap coopen, hebbende op zijn hooft een Hoetken van Suyckerriet ghemaeckt. De Letter D. betekent hoe eenen Coopman synen handel met de Duytschen ghedaen hebbende, wederom met zijn Catiuos of Slaven, gheladen met zyne Coopmanschap naer huys gaet.

Het 6. Capittel.

Hoe sy haer accouteren, of wat habyten en cledinghe, dat de Mans personen hier draghen.

Al ist dat hun cieraet der cleeren ofte accoutrementen niet besonders en is, nochtans hebben sy daer groote hoverdye in, als inden eersten hebben sy groote hoveerdye in hun hayr fray te scheren, elck op een ander fatsoen, ende om het fraeyste, als d'een is geschoren met een halve Maen, d'ander Cruyns-wijs, de derde met drie of vier Horens op het hooft, ende elck int besonder, soo datmen onder een vijftich mans personen geen twee of drie van een ghescheersel (of van een fatsoen gheschoren) en soude vinden, aen hun armen hangen sy yvoren[1]) Ringhen, drie ofte vier aen eenen arm, dese Ringhen snyden sy ront en plat, gestreept met stricken en cruijskens gelic de kinder teecken stecken ghemaeckt worden, om hunnen hals hanghen sy een snoer beviesen of Madrigetten[2]), van diversche coleur, die hun
7a] van onse Nederlanders ghebracht worden, maer dat vanden Adel is, ofte een groot Edelman wilt zijn, die hebben Gouden hals-ringen om den hals, aen hun voeten hebben sy veel stroywissen van Riet, als die noemende Fetisso, (van hunne Afgoderye) want als sy eeten ofte drincken, soo bespouwen sy de Fetissos, en gevense eerste t'eten ende te drincken, aen hunne knien dragen sy oock ghemeynelijck een

1) Armbanden van ivoor worden tegenwoordig alleen gedragen door meer gegoeden. De grondstof wordt te kostbaar. Vreemd is het dat ik nergens gewag vind gemaakt van polsringen gesneden uit de dikke voetzolen van den olifant. Dezen ziet men in het land achter de Greinkust veel dragen. Die ringen zijn dan soms met dunne zilveren plaatjes ingelegd.

2) Madrigette van Ital. margarita en margaridetta („kraaltje, pareltje").

snoer van Veneetze Beviesen geslepen, ende tusschen beyden gesorteert met goude Coralen, of andere fraeyicheyt van Gout ghemaeckt, bycants op een manier als de ionghe Dochters in onse Landen haer Coralen Paterosters om de handen draghen: voorder soo draghen sy Mutsen ghemaeckt van Basten van boomen, met een langhe steert daer aen, die sy om het hooft binden op zijn Turcx, in plaets van een hoebandt, gheverft ende gheschildert van diversche coleuren. Ten tweeden vlichten sy oock Hoedekens van Lis of Riet. Ten derden maken sy Hoeden met bree-randen van groene Biesen, op onse fatsoen. Ten vierden soo connen sy oock Hoeden maken van Honden en Cabriets vellen, die sy over een forma van hout spalcken, etc. met veel ander fatsoene van Hoeden die sy dragen, elck om fraeyst, voorder soo nemen sy twee vaem Linnen ende steken die tusschen haer beenen, ende rontsom het lijff als eenen riem, latende het tot beneden de knien toe hangen, als een Portegiese Broeck, ende als sy wtten huysen ghaen soo nemen sy noch een vaem Linnen, Saey of ander goet, om den hals of op de schouderen, onder de armen deur, of het eenen Mantel[1]) waer, en nemen altijt een Assagaye of twee inde hant, gaende ende tredende aldus achter straten: isset een Coopman of eenen van wat vermeughen, soo sal hy eenen Jonghen of Slaef achter hem hebben, die hem synen Stoel of Sit-banck naer draecht[2]), ende daer hy gaet couten of praten, daer wort hem zijn sidtbanck neder op der aerden gheset, sy zijn seer hoveerdich over hunnen ganc, want sy gaen langhsaem, ende houden eenen goeden tret, over straten gaende siense voor hun, en sullen hun oogen niet opslaen, voor dat hun iemandt aenspreeckt van meerder qualiteyt dan sy zijn, die sullen sy te sprake staen, ende antwoort geven, maer van minder qualiteyt zijnde dan hy is, die sal hy geen antwoort geven maer spytich toe spreken ende een gram ghesicht geven, seggende swycht en spreeckt my niet aen, om dat sy daer deur niet ende soude ver-

---

1) Port. „pano" en „panno", Sp. paño, Fr. pagne; in den Hollandschen tijd zeide men „paan" en „paantje". Ten teeken van groet liet de neger het een weinig van de schouders zakken (Jeekel blz. 19). Merkwaardig is dat men in Dahomey niet voor den vorst verscheen of men moest den paan laten zakken; in Benin verleende de vorst vergunning om kleederen te dragen, zie hierna kolom 117b. Het gebruik zou verdienen te worden bestudeerd in verband met de gebruiken b. v. aan de hoven op Java.

2) Dit is typisch „negersch". Dikwijls draagt een meisje het stoeltje. De oervorm van stoel, in Guinee, is als volgt. Men zoekt een tak uit die zich in driëen splitst en keert de drie vorkeinden naar den grond. De twee vorkeinden, die zich het best daartoe leenen, worden door een dwarslat, laag bij den grond, verbonden; deze dwarslat dient dan tot zitplaats, de drie vorkeinden steunen tegen den grond en de gebruiker leunt tegen den knobbel, daar waar de tak zich in drieën splitst.

[17b] neerdert ofte vercleynt worden, yemant van minder qualiteyt aen te spreken (op der straten) dan hy is, want sy zijn deur den bandt groot inde wapens, seer hoochmoedich int spreken, bewysende de vremdelinge altijt groote eere ende reverentie, om dat hun t'selve wederom van v soude gheschieden, als sy nv aende Schepen varen, soo legghen sy de cledinghe af[1]), en nemen dan een cleyn stucken Linnen of Laecken ontrent een hant breet, en binden dat omt lijff, ende deur hun beenen voor hun schamelheyt, ende nv wederom aen Landt comende, so leggen sy dit af en gaen hun wassen vanden hooft tot den voeten, ende smeren hun lijff met Olie de Palm, of smeer van beesten, om datse fray blincken souden, en tusschen hun teenen smeeren sy hun met zeep, om datse net ende suyver zijn souden, voorder so gebruycken zij dit smeeren ooc om datse vande vliegen (op hun naecte lijf) niet en souden gebeten worden, smorgens uytgaende ende yemant te ghemoet comende van hunne vrinden ofte kennisse, die sullen sy met een groote eerbiedinghe groeten, ende goeden dach bieden, als nemende malcanderen inde armen, ende met de rechterhant malcanderen de twee voorste vingheren [2]) toe steken, nemen die t'samen ende knippen soo twee of driemael teghen een, buygende de hoofden elck reys teghen een, sprekende Auzy, Auzy, d'welck is op hunne tael te segghen goeden dach.

Dit is de beschryvinghe vande afbeeldinghe Nomb. 3.

Dese conterfeytinghe verthoont de ghelegentheyt ende ghedaente vande vrouw persoonen, wat cleedinghe ende ciraet dat de selve heur aendoen, ende daghelicx mede onderhouden: de A. is een Porteguesen vrouw, wonende op het Casteel d'Mina, die half swert ende half wit van wesen is, ende gheelachtich, die sy noemen Melato [3]), ende meest tot

1) Dit en al wat verder volgt is best te begrijpen. Wie onder de Negers verkeerd heeft weet, dat zij uiterst zindelijk zijn, althans ter Greinkust en, naar uit de woorden van de Marees reeds voldoende is gebleken, ook aan de Goudkust. De Europeanen waarmee zij in aanraking kwamen, zoowel Portugeezen als Nederlanders, waren zeker niet zindelijk en er viel allerlei van hen over te nemen. De literatuur der reizen is vol van verhalen die op vuile, smerige en onreine toestanden wijzen, nog daargelaten de ziekten en epidemiën waarvan de Negers ooggetuigen waren. De „roode loop" werd vermoedelijk door Europeanen aan de kust gebracht. Het uitkleeden alvorens naar boord te gaan en het baden na terugkeer aan den wal geschiedde als voorzorgsmaatregel tegen allerlei kwalen. Terecht spreekt Johnston (Liberia pag. 82) van de „no doubt smelly Hollanders, Englishmen, or Portuguese who have left us records of their African experiences". Zie ook ook de weerzinwekkende bijzonderheid kol. 15b.

2) Dit is aan de kust een wijdverspreide manier van groeten.

3) Port. en Sp. mulato.

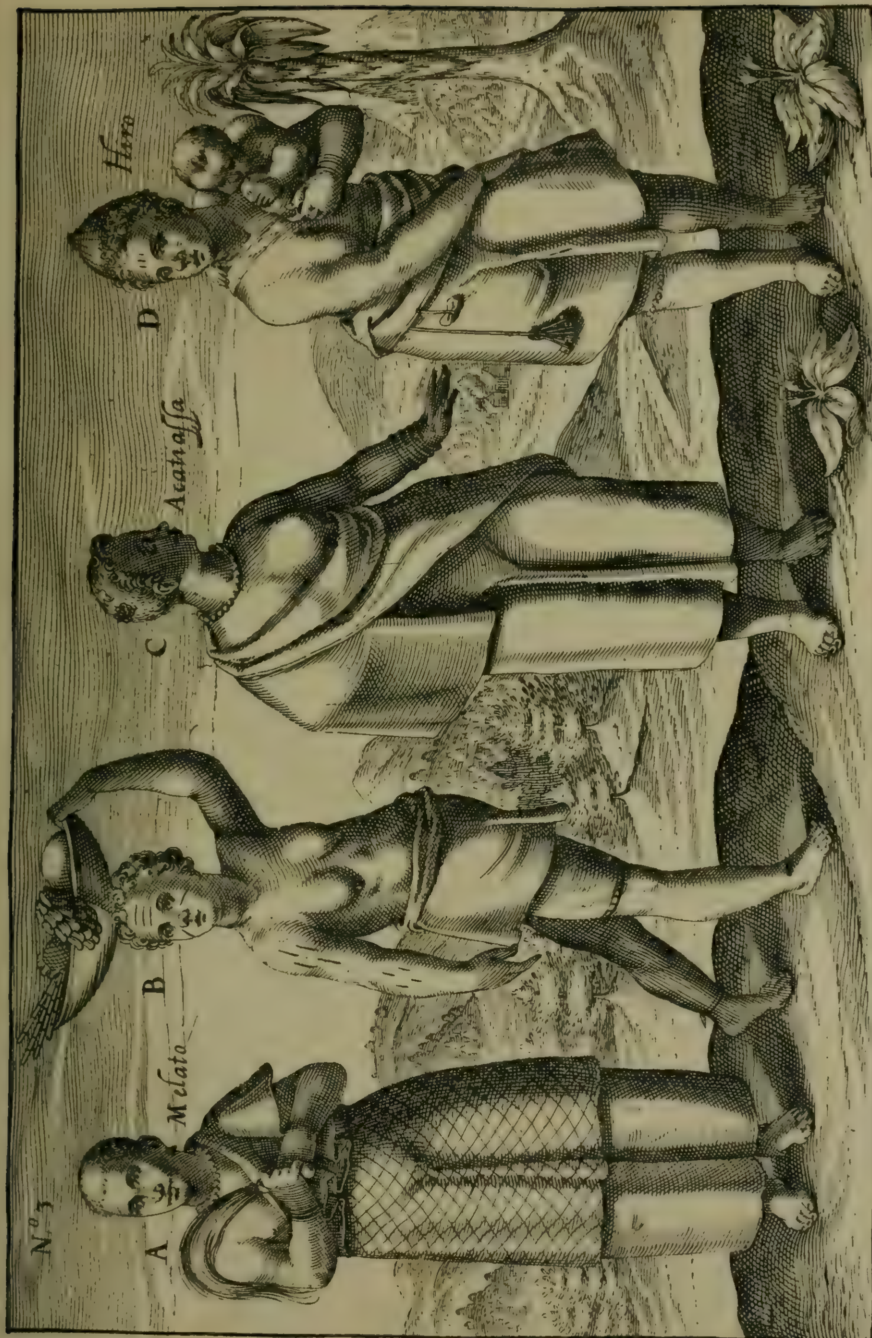
hunne vrouwe houdende zijn, want de witte vrouwen daer niet aerden en mueghen, dese chieren haer lichaem heel fray met cleedinghe, en behanghen hun lyf met veel Coralen, Paternosters, sy scheren hun hayr opt hooft heel cort af, als de Mans doen, meynende dat het hun heel verciert. B. is hoe dat de Boerinnen van binnen [18a] Slants daghelicx met haer fruyten ter Merct comen, ende aende Seestede vercoopen. C. is een ionge Dochter die genaemt wort Acatiassa, soo sy daghelicx achter straten gaen, met het hayr fray gevlochten, ende arm ringhen aende handen, met Linnen laecken om het lyf, ende met corte borstkens synde int best van hun leven. D. is een ghemeyn vrou, ghenaemt Hiro, soo de selve haere kinderen op hun schouderen binden, ende haere langhe Borsten over haer schouderen [1]) het kindeken toeworpt om te suyghen, zijnde op het lyf met sneden ghepickeert [2]), ende het aensicht met Verf bestreken, tot een groot ciraet hares lichaem, het hooft is fray gevlochten ende met een top verheven gelijc een Bonnetgen, gelijck de Iouffvrouwen op hun hooft plachten te draghen [3]).

Het 7. Capittel.

Hoe dat de vrouven haer habitueren, ende wat cleedinghe sy draghen.

Nu wanneer wy een cleyn vermaen vande habyten of cleedinghe vande Mans persoonen ghemaeckt hebben, soo en moeten wy de Vrouwen oock niet vergheten het hun te gheven, inden eersten soo sal ick schryven van wat aert, conditien ende complexien dat de selve vrouw personen hier te Lande zijn, van ionckx af zijn sy seer gheneycht tot Hoererye ende oncuysheydt, etc. want sy eenen tijdt lanck met hun schamelheyt ondect gegaen hebben, als wy voren breeder verhaelt hebben, ende als doen luttel beschaemtheyt dies aengaende hadden, soo wanneer sy haer beghinnen te decken, soo begint hun de schaemte tot kennis te comen, ende soo compt dat hun de wellust des vleesch bevanght, waer over dat sy van ionckx af seer toe gheneycht zijn, soo ist nae dat de Neerlanders ende oock de Portoguesen alhier te Landen zijn ghecomen, dat sy hun de vrouwen te voren so hoveerdich ende prachtich niet en hebben ghehouden, maar [18b] sulcx veel van ons hebben gheleert, en siende dat wy liever by een schoon Meysken ginghen als by een leelicke, of onghepaleerde, soo

1) Zie aant. bij kol. 12a en titelprent.
2) Zie aant. bij kol. 14a.
3) De sleutelbos dien deze vrouw draagt wordt nader verklaard bij kol. 19b.

N° 3
A
B
C
D

hebben sy haer hier toe begheven, om van de Duytschen mede bemint te zijn, want sy achten voor gheluckich te zijn met eenen Neerlander geconverseert te hebben [1]) iae dragender onder malcanderen grooten roem af, maer in voorleden tyden soo pleghen sy onder malcanderen al heel naeckt te loopen, tot dat sy heel groot waren, ghelijck het noch geschiet[2]), onder hun hedendaechs te Landewaere inne, gelijc ons de Swerte vande Landen dicmael selver vertrocken hebben, dat hunne schaemte inde Zeeplaetse aende stranden, deur onse Europianen is ghecomen, ende van te voren daer cleyn werck af maeckten, sy zijn ooc Diefachtich, maer sy en hebben daer sulck gebreck niet af als de Mans personen, sy zijn mede seer hoveerdich over haren ganck ende cleedinghe, sy palleren haer hooft ende hun hayr met fray te vlichten, makende van hun hayr int midden vant hooft eenen bos, by naer het fatsoen als een Bonnette [3]), als de Duytsche Joffvrouwen op haer hooft draghen, ende rontsom den randt maecken sy ronde stricken, int ronde van eenen Daelder, strijckende die over ende weer, spiegelende haer so langh tot dat het wel staet, ende die ghestreken met Olie de Palm, staet dan so fray als ghefriseert hayr, sy hebben lanckworpinge Kammekens [4]) met twee tanden, elcken Tandt eenen vinger lanck, die steken sy in het hayr peuterende daer altoos mede, want sy in het hayr met Luysen ghequelt zijn [5]), ten anderen ghebruycken zij de Kammen ooc tot eerbiedinghe ofte reverentie, want als sy v goeden dach bien, ende met de vingheren knippen, met d' ander handt trecken sy dese Kammen uyt hun hayr, en stekense dan wederom in, dienende tot een reverentie ende in plaets van neighen, voor haer voorhooft snyden sy drie of vier sneden een lidt van eenen vinger lanc en by haren ooren mede, la-

---

1) Vermoedelijk is dat zoo geweest. In de binnenlanden zijn de Franschen overtuigd dat het te hunnen opzichte nog altijd zoo is.

2) Dit zal wel zoo zijn. In 't jaar 1909 heb ik het zelf nog waargenomen bij de Golah's, in dorpen die men in drie of vier dagen (van Monrovia) bereiken kan. De heele gemeente, mannen, vrouwen, kinderen, alles ging naakt, niet omdat er geen kleeren waren, maar eenvoudig omdat het warm was. Dieper landwaarts in, dáár waar het terrein een 400 M. hooger ligt en waar het dus koeler was, kleedde men zich weer wèl.

3) De kapsels der Negerinnen varieeren op alle manieren en er komt dikwijls valsch haar bij te pas, vervaardigd van plantaardige vezels.

4) Zie afbeelding bij Prévost, plaat tegenover blz. 361 Dl V der fransche uitgave, of plaat tegenover blz. 188 Dl V der Hollandsche. Ook bij Barbot plaat tegenover blz. 251.

5) Vrouwen plegen elkaar in het openbaar liefdediensten te bewijzen door elkanders hoofdhaar zorgvuldig af te jagen. Daar waar de beschaving voortgang heeft gemaakt, wordt echter, met succes, van kammen gebruik gemaakt.

Het uittrekken en insteken der kammetjes bij begroeting heb ik, behalve bij de Marees, vermeld gevonden bij Müller blz. 35. Ik herinner mij niet het ooit te hebben waargenomen.

tende dit de breede van een rugge van een Mes op swillen, en strijcken dit met Verff, beneden haere wijnbrauwen maecken sy oock witte streepen, ende int aensicht steke sy al witte placxkens, staende van verre of hun aensichte vol schoone Perlen stonden, pickeren [1]) hun armen, oock boven hare Borsten met diversche soorten van pickesers, strijckende daer alle morgen diversche colleuren van [19a] verff int pickeersel, so dat het altemets staet als een gepickeerdt swert Armosynen Wambus, of een vrouwen Satijne borst, sy dragen ooc Ringetiens int Oor, van geel Coper ofte Tin, om haer armen draghen sy ooc Coper arm Ringhen, ende ooc van Yvoir, onder aen haer beenen draghen sy oock veel roy en geel Coper Ringhen [2]), maer een ionck Meysken onghetrout zijnde die draghen veel cleyne ysere draeyde Ringhen aen haer armen, hebbende dickmael wel dertich of veertich van dese Ringhen aan eenen arm, een lichte vrouw of een Hoere [3]) (ghenaemt Etigafou) die draecht veel tydts aende beenen Copere ringen met Bellen, gaende achter straten al clinckende, sy zijn cloeck van lichaem, ende fray van lendenen, passerende van cloeckheydt ende vromicheydt de vrouw personen van onse Landen, soo in hun Cramen als andere herde complexien die sy inde natuer hebben, als vooren breder vermaent is, int huyshouden zijn sy oock seer cloeck ende neerstich, synde deur den bandt goede Menageres, ende puntich in hun coken, maer en zijn niet prachtich om hun copere Ketels ofte schotels schoon te schuren ofte die te doen blincken, maer houden soo veel huys-raet als sy in hun huys van doen hebben, ende haer daghelickx van noode is te ghebruycken, men sal de vrou personen oock meer by huys vinden dan de Mans, want sy en gebruyckent niet met haer Ghebueren een praetken te ghaen gheven: sy en zijn niet te vruchtbarich, maer zijn wel twee ende sommighe drie Jaren eer sy met Kinde bevrucht worden, d' welck ic achte dat comt deur haer heete natuer ende locht des Landts: ten tweeden oock om dat haere Mans soo veel

---

1) Pickeren : tatoueeren, zie kol. 14b.

2) Ivoren ringen om enkels en polsen zie aant. bij kol. 16b. Koperen ringen zijn althans in de binnenlanden nog altijd zeer gewild ; de vermaarde manilhas (Port.) en manillas (Sp.).

3) Eenige prostitutie van inlandschen oorsprong moet aan de kust wel zijn voorgekomen (zie Dapper blz. 479). Bovendien geeft de polygamie aanleiding tot groote vrijheid van beweging aan sommige „getrouwde" vrouwen. Mijn tolk, die 29 vrouwen had, verklaarde in allen ernst dat hij van haren trouw niet zoo zeker was en onderstreepte zijn overtuiging met de woorden : „they may thieve".

De bovenbedoelde prostitutie van inlandschen oorsprong schijnt reeds voor het begin der 19e eeuw verdwenen te zijn of wel, zich aan de Europeesche wenschen te hebben aangepast. Zie de Marrée Reizen Dl 2 blz. 127. In de binnenlanden heb ik er niets van bespeurd.

diversche vrouwen houden, als een, twee, drie, vier, elck naer hun vermuegen, ende die alle op haren tijt naer costuymen van hunne Landen, niet een het hun en geven, maer met alle dese vrouwen te veel te doen heeft eer elck wat heeft of crijcht: De Mans doen daer noch meer neersticheyt in dan wy hier te Landen, want het eerste dat sy v segghen, wy[1]) is van hunne Vrouwen en van haere kinders, want die hier veel Vrouwen en kinderen heeft, die acht hem een rijck Man te zijn, de Vrouwen leeren de Meyskens van ioncx af broot backen, oft Millia te vryven, met ander huyshoudende dinghen, waer by dat het comt dat de vrouwen goede Minagers zijn, om datse van ionckx
[19b] af daer in werden gheoeffent, sy hebben groote hooverdye in schoone witte blinckende tanden, want sy gaen altijt peuterende (met een sekere soorte van hout) inde tanden, daer sy die so gladt mede weten te schueren ende te vryven datse blincken, soo wit als Yvoir, ende staet hun seer fray [2]) dese witte Tanden in hun swert aensicht, sy nemen om hun lijff een vaem Linnen of anderhalf, hanghende dit van beneden haren Borsen of haren Navel, tot aen haren kniden dan neemt sy een stuck root, blauw, of geel Laecken, ende daer maect sy eenen Riem af, en gordt die om haer lijff, hangende daer aen haer Messen met haere Borsen met gelt, met oock een deel Sleutelen [3]) ende al ist dat sy luttel Kisten of Schapprayen [4]) hebben, soo hanghen sy nochtans veel Sleutels om haer lijff om dat het fray staet: noch hangen sy veel stroy wiskens om haren Riem, die snoeren sy vol Boonen ende andere Veneetse Beviesen, houden dit mede voor hare Fetissos, of Sainctos, de sommighe nemen Laecken, d'ander maeckt een Matgen van Basten van Boomen en hangen dat om haer lyff, d'ander neempt een stuck van een Carpet, soo dat sy hun behelpen ende maken datse wat om het lyff crijghen, en aldus gaen sy dagelicx achter huys, maer als sy naer de Merckt gaen om d'een ende d'ander te coopen, soo legghen sy dit goet af, en ghaet aen een Ketel met water staen ende wast haer van boven tot beneden, neemt weder een ander stuck Linnen om haer lyff, met een anderen Riem daer onder, ende neemt dan een vaem Linnen of twee en hanght dat onder haer Borsten tot

1) Sic. Onbegrijpelijk.

2) Hoezeer de witheid der tanden bij de Negers allerwege wordt geprezen, geloof ik toch dat gebreken van het gebit even veelvuldig onder hen voorkomen als elders, zelfs afgezien van opzettelijke mutilaties die onder de minder beschaafde stammen veelvuldig voorkomen.

3) Zie plaat 3.

4) Schappraye, zie Verwijs en Verdam sub Schap, Schaprade, Schaprede, alwaar blijkt dat het woord in den meest algemeenen zin „kast" en bergplaats beduidt. Zie ook kol. 26b. In Brabant en Vlaanderen is het woord nog in dagelijksch gebruik.

op haere voeten, als eenen Rock, daer boven neemt sy noch een ander cleet van Smallekens [1]) oft Leytsche Saeyen, of van gestreept Linnen, en hanght dat om haer lyff, over haer schouderen, ende onder de armen deur als een Mantelken, ende neemt met haer inde hant een houte Schotel, die steeckt sy om hooch, ende doet aldus haren Merckt ganck, t' huys comende vande Merckt ofte elders daer sy heeft geweest, leydt stracx de Cleeren af, en hangt andere slechter om haer lyff, want sy zijn spaeriger dan de mans, daerom draecht sy oock de Borse, ende als den Man wat begeert, die moet het by haer comen halen.

Het 8. Capittel. [20a]

Wat huys neeringhe datse ghebruycken, ende wat cost ofte spyse datse daghelicx nutten, ende vande ongheregeltheyt die sy int eeten ghebruycken, ende anders.

Inden eersten na dat de vrouwen het Gouvernement vanden huysen hebben, den Man besorcht soo veel als hy can om wat te verdienen, maer de vrou is Regent om het huys van provande en cost dagelicx tot haren nootdruft ende haren familie te besorghen, al ist datse verscheyden eeten, als Man en Wijf apart, als boven vermaent is, sy leven naer Godts woort, want sy daghelijcx niet meer en coopen, dan hun dien dach van noodich is, of als sy op eeten connen in een reys, inden eersten soo ghaen sy savondts naer hunne Schuren [2]) of Hutte, met Millie [3]) of haer coren, die buyten de Stadt staen, elc neemt daer een schof graen wt, of soo veel als hem tot sijnen familie van noode is, dit legghen sy in eenen Put, die sy inde steenen clippen [4]) maken, en nemen dan eenen stoc en stampen dese Millie of Coren daer in stucken, ghelijckmen het cruyt stampt inde Cruyeniers Winckels, ende dit is by hun het Dorschen, dan gaet de vrou en laet dit wannen in een houten Schotel, tot dattet heel schoon is, of die Slaven hebben die latent deur haer Slaven doen. Dese Millie is een schoon widt zaet als het gebroken is, ghelijck wy noch breeder sullen vermanen, sy setten dit graen met een luttel Mays, savonts int water te weyck ende smor-

---

1) De smallekens zijn de echte vijf- of zesbands doeken, zie aant. kol. 6b. Van die smalle strooken is de naam afkomstig.

2) Een groot gedeelte van den oogst wordt, buiten de steden, in fraaie, ruime opslagloodsen bewaard wegens brandgevaar. Een ander deel wordt op de zolders der huizen bewaard. De eerstbedoelde voorraad is de dorpsvoorraad en deze wordt zeker niet, zooals de Marees doet voorkomen, door Jan en Alleman naar den inval van het oogenblik aangesproken.

3) Millie, Port. milho, gierst of „kafferkoorn".

4) Put dien zij in de steenen klippen maken, d.i. een mortier of vijzel in klip- of anderen steen uitgehold, zooals iedere huismoeder er een op na houdt.

ghens als den dach aen comt, soo gaen sy hun wassen, ende hun ghereet ghemaeckt hebbende, soo nemen sy dese Millieenleggen die op eenen Steen gelijc de Schilders gebruycken, daer sy hun Verf op vryven, dan heeft sy noch eenen steen ontrent eenen voet lanc, die neempt sy inde handen ende vryft so deze Millie, soo cleyn als sy can, tot dat het tot Deech is, ende dan siet het bycans als ghebacken Boeckewey Koecken, sy temperen dese Deegh met versch water ende wat Sout, dan maecken sy daer Bollen af, een paer vuysten groot, ende dit leggen sy op eenen wermen vloer, daer het een luttel backt, ende dit is hun broodt dat sy gebruycken. Die Negros vant Kasteel Damina,[1]) backen schoon broot van Mays, dat het bycans Terwen broot ghelijck is,
[20b] ende dit maken sy met sneden, als Leydtsche Bollen, en sy connense ooc hart backen, datse wel drie of vier maenden [2]) connen goet ende hart blyven, want sy provideren hun Barcken ende Jachten met dusdanighen broot, als sy se nae S. Thome ofte naer Angola seynden, andere die nv de middel niet en hebben om selver broot te maecken, die gaen te Merckt en coopen van dit broot, diese heeten Kangues 3), als de Visschers wt de Zee comen met haren vanck, soo gaen de vrouwen met haere Mans Visch op de Merckt, daer een yeghelijck compt coopen, met vleesch, fruyt ende ander dinghen, sy nutten altemet rouwen ende onsprekelicken cost, principael heete spyse, als hande vol Grain of te Manigette 4), Romers vol met Ghebrandewijn soude sy met een teughe uyt drincken, Honden, Catten ende vuyl stinckende Oliphants ofte Buffels vleesch, daer duysent Mayen uyt cruypen, ende dickmael stinct als een Prye, datmen daer niet by dueren en mach: daer zijn mede cleyne vogeltkens, vande groote van een Haechvinck, of een ionge Mussche, hebben het colleur grauwachtich, en roode becken, die seer konstich hunne Nestkens aende Tacken 5) vande boomen maecken, aen dunne uytstekende rancken, om vande Slanghen ende ander fenynich Ghedierte bevryt te zyn, diese heel levendich met huye en hayr in slocken ende verteeren, ick heb verstaen van andere Swerten,

1) Damina, d.i. S. Jorge da Mina, „Sint George van de mijn". Door de Nederlanders verhaspeld tot del Mina, Delmina en Elmina. Met de mijn is bedoeld de (ondersteld e) goudmijn.

2) Zie aant. bij kol. 57a.

3) Elders bij de Marees: „kankiens". Middelnederl. „kant" beduidt: een stuk, brok of homp, vooral van brood (zie Van Wijk Etymologisch Woordenboek). In verkleinenden vorm is, aan boord van schepen, het woord kaantje nog zeer in zwang: dobbelsteentjes van gebraden spek. Te Accra aan de Goudkust wordt nog het woord „kankie" gebruikt voor brood (Macdonald, 1898, blz. 204).

4) Meligette, manigette, grein: Zie aant. bij kol. 6a.

5) De soorten van wevervogels zijn talrijk en in de nesten is dus ook nog al verscheidenheid.

hoe dat de Boeren te Landewaerts in ghedroochde Artissen[1]) eeten. De Boeren ofte Slaven, iae oock t' ghemeyn volck, die hun Huysen ende wooninghe aende Zeeplaetse hebben, al ist saecke dat sy redelicke verversinghe hebben, beter dan die te Landewaerts in wonen, soo hebben sy die heete natuer noch soo over hun, datse rouwe Dermen van Hoenders eeten sonder die te braden, of te sieden, int minsten, ghelijck wy bevonden hebben. T' is gebuert datter eenen Jonghen int Schip was te pande ghebleven van schult, dese Jonghen was soo gierich tot rouwen cost te eeten, dat het ongheloovich is, niet teghenstaende dat hy ghenoech van Scheeps cost t'eten ende te drincken hadde, hy adt altijt de Hoenders cost uit den back op, hy maecten eenen stock, ende sloech aen het eynde eenen yseren Nagel deur, met de punct om leegh, ende hy ghingh aende Hoender koy ligghen, ende alsser een Hind het hooft wt stack om t' eten, soo sloech hy de Hoenders met dese Nagel het hooft in, dat sy het beswijmden, doen quam hy wysen dat haer Hoenders doot [21a] waren, dat dede hy om de rouwe dermen t'eeten, want hy en beyden so langh niet tot dat de Dermen wat schoon ghemaeckt waren, namse soo rouw alsse uyt de Hoenders quamen, ende atse so met zijn tanden op, waer by datmen sien mach wat rouw natuer datse hebben, oubacken stinckende Visch inde Sonne gehedroocht eeten sy oock niet luttel, maer datmen segghen soude datse allen desen rauwen cost nutten tot noodtdruft haers levens, ende geen anderen, sulckx waer geloghen, maer sy zijn oock wel lecker ende moghen wel wat goets als zijt hebben. Daar zijn vrouwen die op het Casteel byde Porteguesen ghewoont hebben, die wel wat goets connen cocken: sy nutten oock Hoenders, Cabrieten, Ossen ende Herten, dan diergelicken cost en eet het gemeyn volck niet, of sy moeten vanden Adel zijn, of middel hebben om sulcx te coopen, sy eten oock Ingnamis [2]), Bananas en Patates, sy hebben drie soorten van Bomen, als het fatsoen van Palmitas Boomen, daer het eenen soorte het Wijfken is, ende en gheeft gheenen Wijn, maer gheeft eenen trots Druyven soo groot als Pruymen, het coleur van Orangie, zijnde aen de eynden wat swertachtich, dese Druyven nemen sy de Schellen af, tot op den steen toe, ende hier af maken sy d'Olie, diese noemen Olie de Palma, ende is seer delicaet ende goet, dese ghebruycken sy om te koken, ende maken daer goede saux af, over hun Visch, het dicste van dese Olie gebruycken sy om haer lijff mede te schuren, ende de vrouwen gebruycken die om

---

1) Hagedissen.

2) Port. inhame, Sp. ñame, Eng. Yam(s). It seems to be a corruption of the name used in the West-Indies at the time of the discovery (Hobson-Jobson).

hun hayr te friseren, dese steenen zijn so groot als een Okenote ende zijn steen hert, hebben boven aen het eynde drie ronde gaetkens, dese cloppen sy onstucken, ende vinden daer ronde Nootkens [1]) in, als Pot aerde bollekens of clootkens synde vant fatsoen als een Haesenoot, maer als ghy die eet ende wat knauwt tusschen u tanden, soo smaecken sy houdtachtich, ende heel dur, sy hebben oock veele soorten van Boonen ende Erweten, waer onder datter een soorte is gelijc Turcsche Bonen, hebben het coleur purpurachtich, dese Boonen zijn seer goet ende vetachtich, coken die met Olie de Palma, ende t' is eenen seer excelenten cost, ende geeft goet voetsel van hem, maer d'andere soorten van Erten en Boonen en gebruycken sy niet om t' eten, want sy daer in geen quantiteyt en wassen of groeyen, de Ingnamus ghebruy-
[21b] cken sy oock tot veel plaetse, by faute van broot. Nv haren dranck is deur den bandt anders niet dan water, op sommighe plaetsen brouwen sy eenen dranck van water ende met een luttel Mays daer in, ende dit samen op ghesoden, wil bycants een specie van Bier zijn, ende dit ghebruycken sy ooc veel tot dranc, ende noement Poitou, anderen coopen eenen Pot wijn de Palm, ende also den selven niet langh dueren en mach, so gaen sy met hun 4. of 5. Mans en coopen tsamen eenen pot of twee, eenen Pot van de hunne is 10. Potten van d'onse, ende betalen die onder malcanderen, en ghieten die in een groote Cabas [2]), die aende Boomen wassen, sommighe zijn wel een half Kinneken groot, mueghen wel twaelf Kannen nats houden, daer ghaen sy rontom sitten drincken, ende elck Man sendt zijn liefste oft waerste vrouw een cleyn Potken naer huys, ende den eersten dronc diese drincken dat scheppen sy uyt desen Cabas, met eenen anderen die wat cleynder is, ende d'ander Mans staen over endt en nemen hem synen Hoet ofte Mutsche van zijn hooft, legghende hunne handen op zijn hooft, roepende met luyder stemmen Tautosi, Tautosi, den eersten teugh en drinckenden sy den Cabas niet heel uit, dan hy laet noch een weynich inden Cabas, dit smyt hy op de aerden neer, segghende I.O.V. als ghevende hunne Fetissos dat te drincken, soo sy noch andere Fetissos aen hunne armen

1) De palmpitten, palm-kernels, thans een gewild artikel voor de Europeesche markt. Er kwam eerst vraag naar in de 2e helft der 19e eeuw, toen men aan groote hoeveelheden van smeermiddelen en machine-olie behoefte begon te krijgen. In tijden van voedselschaarschte worden de palmpitten als hoofdvoedsel gebruikt.

2) Hier in den zin van kalebas (Port. cabaça). Zeer groote kalebassen, door midden gesneden zoodanig dat men een schaal van 1/2 M. wijdte en 1/4 M. diepte overhoudt, worden gebruikt om rijst in op te dienen of om, zoals de Marees zegt, groote hoeveelheden vocht in te gieten. Kleine kalebassen dienen tot vervoer van vocht (palmwijn), wordende aan de tuit gedronken. Overlangs doorgesneden, geeft een kalebas twee drinknappen met natuurlijken steel, als potlepels.

ofte voeten hebben, die sullen sy metten eersten teuge die sy drincken bespouwen, als gevende die oock te drincken, want sy meynen als sy dat niet en deden, ofte vergaten te doen, niet vreedtsamich met malcanderen en souden haren wijn uyt drincken, dat hunne Fetissos haer soude beletten, soo datse inde natuer groote Dronckaerts zijn, ende niet minder onnutticheydt en gebruycken sy in haer eeten, maer eeten soo ongheschickt ende ghulsich als eenen hoop Verckens, want sittende op de aarde neer [1]) met malcanderen en eten, den eenen beet en sal den anderen niet verbeyden, sy en steken hun spyse niet inden mont, maer breken hunne spyse in brocken, en scheppen met hun drie middelste vinghers, dese brocken eetens wt de Sehotele ende gapen, ende worpense soo recht in hunnen mont, tot inde keel toe sonder te missen, of besyden haren mondt te worpen, dat het ons seer verwondert, sy zijn altijt hongherich, ende souden wel den heelen dach deur eten, soo dat sy seer heeten maghe hebben, ende al ist dat het een Landt is vol wermte, daermen sustineren souden de hitte des lochts de natuer soude voetsel gheven, soo zijn sy nochtans hongherich, en- [22a]
de wy Duytschen daer zijnde oock niet luttel, maar hebben altijt goeden appetijt, soo dat ick segghen soude dat de hitte aldaer teernisse gheeft, maer alsoo ick geenen Doctoor en ben, ende om niet berispt te worden, soo en wil ic daer af niet schryven, ende om dat sy oock veel wercx maecken van schrossen en brossen [2]), so van ionckx af doen sy groote neersticheydt om wat te winnen, ende wat Gouts te vergaren, ende wat by een vergaert hebbende, so en connen sy niet sparen, maer gaen t'selve stracx verdrincken met hunne medegesellen, dan d'een dan d'ander, houdende also onder malcanderen beurten, dan d'een wat meer begint te winnen dan d'andere, so moet hy sparen ende met meerder omgaen, als beginnende dan met de de Cooplins aen de Schepen te varen, soo dat het comt die niet veel middel of goets en heeft cant qualijck becomen, deur dien sy niet sparich en zijn naer hunne giericheyt.

---

1) Inderdaad slaan allen hun handen in dezelfde kalebas die het eten bevat. Het behoeft daarbij echter niet onordelijk toe te gaan, al is de manier waarop het eten naar binnen wordt gewerkt afwijkend van de onze. Ik heb zelf wel eens aan een kalebas gezeten met gewone slaven. Niemand echter strekte een hand naar het eten uit voordat de geleider het noodige water over hun handen en polsen had gegoten om die te reinigen. Keurig op het eten zijn de negers in 't algemeen niet; alles wordt gegeten, zelfs rottende waren en botten. Slangen en dergelijke worden ook al gegeten.

2) Ik vind die uitdrukking niet in de woordenboeken vermeld. Beteekent het misschien: schrokken en brokken, of schransen en brassen? Zie kolom 47b en 52b.

Het 9. Capittel.

Wat coopmanschap ende handelinghe datse samen doen, ende waer mede sy hun neeringhe doen, ende maken den cost te crijghen ende by leven.

So ic heb verstaen vanden Inwoonders van desen Landen, al eer de Porteguesen hier zijn gecomen om met heurlins te handelen, dat sy niet te vooren weynighe goederen en hadde om hun mede te geneeren of te onderhouden, maer hun alleen behielpen met het ghene dat sy daer conquesteerden, d'welc niet veel te beduyden en hadde, principael in eenich goet om hun mede te cleen, want sy al naeckt van te voren hadden ghegaen, als wy vooren breeder verhaelt hebben, veel minder hadden sy oock eenighe victualie ofte Bestialen tot hun onderhout, dan dat de Porteguesen aldaer allenxkens gebracht hebben, ende alsoo het Landt met diversche beesten en granen vervult is, so datter hedendaechs niet veel en gebreeckt[1]) tot noodtdruft ofte onderhoud vande menschen, maer daer is van als genoech, als wy noch breeder sullen vermanen, ende nv dat de Porteguesen alhier begosten te handelen, ende hunne traficken met de Wilden vande Landen te dryven, soo hebben sy also kennisse
[22b] van als begost te crijghen: ende om te comen tot de meyninge van dit Capittel, soo sal ick dit laten varen, ende daer af vermanen op een ander fol. daer het te passe sal comen, inde eersten inden voorleden tyden soo quamen sy met hun Gout byde Porteguesen, ende cochten daer dat hun van noode was, van Lywaet, Laecken, etc. Ende alsoo die Boeren te Landtwaerts inne int eersten by de Porteguesen niet en dorsten comen, om met hun te handelen, als vervremt zijnde van andere natien, als zijnde voor hun een vervaerlijck dinck van witte menschen te zien, en die ghecleet (ende sy heel swert ende naeckt) soo en dorsten sy daer niet by comen, ende alsoo ghebeurdet oock met veel van onse natie, dat sy oock metten eersten verschrickt zijn als sy eenighe Morianen ofte Swerten menschen aenschouwen: so brachten sy hun gelt aende Inwoonders vande zee-steden (daer de Porteguesen hunne handelingh deden) hun seggende wat goet en Waren dat sy voor hun gelt begeerden, desen ghinghen naer de Kastelen en cochten het gene dat hun van noode was, als Yser, Tin, copere Beckens, Messen, Laken, Lywaet, Ketels, Coralen, ende

1) Inderdaad brachten de Portugeezen tal van nuttige dieren en planten uit Europa, Amerika en Azië naar de Goudkust. Uit den tekst blijkt vanzelf welke de belangrijkste waren. Er zijn er echter nog meer, als mangga's, zuurzak, papaja, tabak enz.

diergelijcken Waren, ende den Coopman die hun daerom sont die betaelden hun, als van elcke Peso gout so veel: verhandelde hy veel Pesos, soo ontfinck hy veel Gouts tot synen loon, ende hier mede soo creghen sy den cost, maer naederhandt doen wy dese custe bekende, ende daer Schepen begosten te varen van Hollandt (de eersten is ghenaemt Barent Ericksen [1]) van Medenblick, die de handelinghe heeft gedaen met de Swerten) bevonden de profijte die de Porteguesen daer deden, hebben ons verstout aldaer te gaen varen, ende eenen derwaerts gesonden met een Schip, als den voorsz. Barent, deur dien hy aldaer met de Porteguesen gheweest hadde, ende de ghelegentheyt wel wiste, maer geen vasticheyt op de Custe hebbende (als de Porteguesen) om de goederen ende coopmanschappen aen Landt te brengen, ende inde Packhuysen te legghen, om die tot synder tijdt te verhandelen, maer daer heel vyandt zijnde, niet muegende of dervende op eenighe plaetsen vande Custe aen Landt comen, soo waren sy bedwonghen met hun Schip in Zee te blyven, ende voor de Steden ten Ancker te comen, verwachtende de cooplins, die met hun Canoes af soude comen om met haer te handelen, ende de Wilden of Swerten siende dat sy coopmanschap hadden, hebben hun verstout met de Hollanders te handelen, met hun brengende [23a]
hunne Waren (d'welc is gout) ende also sy luttel met de Porteguesen nv handelen [2]), dan alleen met onse Duytsche natie, so sal ick eersten beginnen te schrijven in wat manieren dat sy met ons handelen. Sy comen smorgens vroech met hunne Canoes ofte Schuytkens van Landt, varende naer de schepen toe die op de Ree liggen, voor hun stadt, om hun met te handelen: De oorsaecke waerom dat de Cooplins smorghens vroech aanboort comen [3]) om te handelen, is deses, om dat den wint smorgens uyten Lande waeyt, diese noemen Bofone, ende dan ist stil weder ende slecht water, want teghen den noen of middach, so begint den wint uyt de zee te comen, diese noemen Agom Brettou [4]), ende dan maecken sy wederom aen Landt te zijn, tegen dat de coelte uyt de zee comt, want die Boeren die van binnens Slants comen, qualijck teghen de zee mueghen, ende scheep comen-

1) Zie de inleiding.

2) De handel der Portugeezen was destijds verloopen, zie Capittel 49 kol. 107b en volg.

3) Men bedenke dat de Nederlanders nog geen, als kasteelen versterkte, factorijen aan den wal hadden. Fort Nassau te Moure werd eerst in 1612 gesticht.

4) De land- en zeewinden hebben de gewone perioden zooals overal tusschen de tropen. De zeewind waait (volgens Gramberg) uit Z.W. en W.Z.W., de landwind van N. tot N.N.W. en is (in verband met den overheerschenden luchtstroom) minder sterk dan de eerste. Zie Gramberg, Schetsen blz. 21 en 22.

de connen sy gaen noch staen, maer ligghen als eenen Hondt en spouwen, ende zijn heel zee siec, maer hunne Roeyers ofte Piloten die hun aende Schepen brengen zijn zee hart, ende hebben hier van geen ghebreck, ende dat deur de ghewoonte van dagelicx aende Schepen te varen: De sommighe Cooplins [1]) zijn altemet soo zee sieck als sy t'Scheep comen, dat sy schier al overgeven ende spouwen dat sy in haer lyff hebben, ende dus sieck zijnde met moy weer, soo hebben sy sulcken schroom ende vrees vanden wint, (ende als de baeren wat hol gaen) dat sy hun in tydts aen landt maecken, iae sommighe Boeren en Cooplins en derven niet in zee comen, om aende Schepen te varen, maer sy gheven hun Gout aen dese Piloten, en seggen hun wat coopmanschappe dat sy begeeren gecocht te hebben, ende dese Piloten ofte Tolcken comen met dit Gout aende Schepen ghevaren, hebbende aen hun lyff een Borseken hangende, daer sy hun Gout in hebben, als hebben elcke pertyen gelt of Gout in een Doecxken of Pampierken apart, onthoudende in hunne memorie, dat gelt compt van dien Man, ende wilt sulcken coopmanschap daer vooren ghecocht hebben, sulcken Borseken gout comt ofte behoort aen sulcken Coopman, ende begeert sulcken Waren voor besteet te hebben, ende so hebben sy menigerhande commissien van goet te coopen, iae wel thien of twaelf comissien seffens, ende dit is een Engels aen gout, d'ander, 3. 4. 5. ende eenich gelt niet wegende, soo legghen sy het wederom in hun Borseken, ende brengent den
[23b] Man wederom, want souden de Piloten daer wat by leggen van hun gout om het gewicht vol te maken, den Coopman en soude hem dat niet willen wederom geven, want sy hun Gout al eerst aen Lant hebben gewegen, ende weten wat gelt datter is, al eer sy het aende Schepen seynden, want sy ende gheloven malcanderen niet: Ende nv hun gelt besteet hebbende, so moetmen hunlins schenckasie geven, d'welck sy noemen Dache.

1) De echte bemiddelaars in den handel waren de „Accanisten", waarvan Valckenburgh in een rapport van Septr. 1659 zegt: „de Accanisten zijn de schranderste van alle die aende gout custe palen, besitters wesende van een lantschap dat in 3 à 4 daegen van strant connen bereysen — deze lieden zijn van de geene die al voor veele jaaren de negotie van het Casteel de Mina langs de Custe tot Cormantyn hebben geincorporeerd en andre haere nabueren weeten daer uyt te sluyten enz." Deze Accanisten kunnen moeilijk anderen zijn dan: lieden die het Akan spreken, namelijk de taal die binnenslands wordt gesproken en waarvan het Fantynsch, dat aan de kust in zwang is, een loot is. Zie aant. bij de woordenlijst aan het einde van het boek. Pacheco Pereira (blz. 69) noemt hen „hacanys" en spreekt ook nog over handelaars van andere nationaliteiten, als: „bremus, atis, boroes, mandinguas, cacres, andeses, sousos". Hieronder herkent men dadelijk Mandingo's en Sousous. Ik vermoed dat Pereira hier meer een staalkaart geeft dan een specificatie; juist Mandingo's en Sousous behooren niet aan de Goudkust thuis en komen daar weinig voor.

Het 10. Capittel.

Waer deur datmen hun moet schenckasie geven, als sy yet hebben ghecocht, ende wat dat Dache te segghen is.

Na dat hier op dese custe begonsten 2. of 3. Schepen te varen om te handelen, als den eene van Middelborch, d'ander van Amsterdam, de derde van Schiedam, comende aldaer bij malcanderen te legghen, om hun coopmanschap te vercopen, den eenen siende dat het ander Schip meer neeringe hadde ende meer coopmanschap vercoht dan hy dede, heeft gepractiseert om de Cooplins aen zijn Schip te locken, segghende teghen de Tolcken (diemen altijt moet te vrient houden, want sy brengen de Cooplins aen boort) brengt my de Cooplins aen mijn schip, ic sal v wat geven: Dese Tolcken om wat te crijgen brachten de Coopliens aen dien mans Schip, want sy met de giericheyt seer zijn bevangen, den anderen dit siende dat hy meer goets vercocht ende Cooplins aen boort creegh dan hy, heeft dit vande Tolcken vernomen dat sy hun wat gaven om datse daer soude comen copen, hebben geseyt wilde ghy ons ooc soo veel geven als hy doet, wy sullen by v comen copen, hy dit siende belooftet hem, en geeft meer Dache [1]) dan den anderen, treckende also de Cooplins, Tolcken, ende Piloten t'zijnwaerts, ende de anderen dat siende, denckende zijn Mr. goet also goeden coop staet als d'ander, geeft noch meer Dache, ende so pick teghen malcanderen, ontreckende deur dese giften malcanders Kalanten, so dat dit geven so inghecorrumpeert is, dat het nv hedendaechs dese Dache belopen wel tegen 6. ende 7. ten hondert, so dat het deur de tweedrachticheydt van de Comisen (niet connende inde Negotie ofte handelinghe accorderen) so is blyven staen, ende een rente geworden is, so datmen nv weet hoe veel schenkagie ofte Dache datmen hun geeft, als van so veel Lywaets, Laken, yser Beckens, Ketels, als sy coopen, per maete ofte gewichten so veel, als so veel voor den Coopman, ende so veel voor

---

1) Datjin, in Ned. Indië nog gebruikelijk „als Chineesch gewicht". Port. dachem, volgens Figueiredo's Diccionario „pêso antigo de pau ou pedra, em Malaca e na China". Bij Klinkert: datjing; Chin. unster, weegstok, djoeroe datjing waagmeester, ook datjin. Het besproken woord heeft dus den weg afgelegd van China naar den Archipel, via Maleisch en Portugeesch naar het Goudkust-Nederlandsch en het is daar ter plaatse, ja aan de geheele kust, nog in zwang in den Engelschen vorm „dash". Het is zelfs een werkwoord geworden: „dash me" beduidt: geef mij wat present.

In een officieel stuk van 1642 komt het woord, verhollandscht, voor: „Soo wanneer de swarten hier enich goet comen copen, sullen haer dasje daeraff genieten, gelijck aen de Mina". (Zie de Jonge, Oorsprong blz. 49: Accoort tusschen den Generael Jacob Ruychaver en de caboceros van Axem, besloten adij 17 February 1642).

[24a] de Roeyers die hem aenboort hebben ghebracht, d'welck is een leelicke manier, nerghens van dusdanighe ghehoort, datmen zijn goet soo moet gheven tot Dache, ende al ist dat sy nv al ghecocht hebben, soo heeftmen de meeste hooftbreking met dese Dache te geven, ende men heeft meer moeyten met een die luttel coopt, als eenen die veel Gouts besteet, daer heeft eenen tijdt gheweest ter wylen dat de Duytschen daer laghen en handelden, dat de Cooplins ofte Swerten so slim werden met dese Dache, siende dat hunnen wil daer in geschieden ende toegelaten wiert, datse t'scheep quamen ende niet en coopen ofte handelen en wilden, al eer sy sagen wat schenckasie dat de Comisen hun gaven, om dat sy ruylen souden, iae moesten hun oock t'eten gheven, ende den Wijn schencken [1]), soo in plaets dat de Boeren en Coopluyden de Tolcken ende Piloten pleghen te betalen voor Roeyers gelt ende Makelaerdye, de Piloten ende Tolcken onttrecken malcanderen nv selven de Boeren ende Coopliens, ende dat deur profijte vande Dache, die sy ghenieten ende crijghen vande Comisen, om datse de Cooplieden aen hun boort souden brengen, so in plaets dat de Coopluyden hunnen loon betaelden aende Tolcken, de Tolcken geven de Boeren nv selver veel Dache, om die groote ghiften die sy daer deur crijghen, voorts veele Cooplieden comende van binnens Slants aende Zeeplaetsen, ia sommige wel hondert, d'ander twee hondert mylen [2]) van daer, die comen met veel Goudts af, ende brenghen hunne Slaven met hun die sy kargeren met de coopmanschappen die sy uyt de Schepen coopen, als sommige hebben wel twintich, d'ander dertich, ende meer Slaven, naer dat sy van middel zijn ende groote coopmanschappe dryven, nv dese Boeren weten hunne Huysen ofte Herbergen, daer sy gaen t'huys legghen, wegende hunne Tolck ofte Weert hun gelt toe, segghen hun wat goet en Waren dat sy begeeren te copen, nv dese Tolcken aende Schepen comen, brengen altijt gemeynlijc een van dese Boeren met hem, want sy malcanderen niet en betrouwen, latende d'ander Coopluyden met hun Slaven aen Landt blyven, segghen wat goet dat sy begeeren te copen, ende wat quantiteyt van gelde sy by haer hebben, isset

1) Het sterkste verhaal in verband met de dache zal wel zijn dat van Bosman: „Hoe groote liefhebbers datse oock van de Brandewijn moogen zijn, so sullense doch, als men hier eerst komt en haer deselve aenbied, niet drincken, voor datse bevorens een Vereering hebben gehad; en byaldien men met hetselve wat te lang wacht, so durvense wel op een boose wijs vragen: of wy ons inbeelden datse voor niemendal souden drincken" (Bosman 1e uitgave Dl 2, blz. 191).

2) Hoe diep uit de binnenlanden de kooplieden wel kwamen, kon de Marees moeilijk weten. Zij doen over kleine afstanden dikwijls zeer lang. In de binnenlanden vereenigt men zich graag tot groote transporten om dan gezamenlijk naar de kust te trekken.

nv eenen Boer die gheen Portegues en can spreecken, sy sullen het v stracx te kennen geven, seggende tegens de Comisen, en spreect geen swerte tael, want t'is eenen Boer, gevende met dese woorden [24b] te kennen dat sy hem loeren willen, ende een deel geldts ontstelen. Dese arme Boeren siec zijnde ende connen hun niet behelpen, maer liggen t'scheep en spouwen als Honden, laten terwylen dese Makelaers de coopinge doen, hun seggende hoe veel goets dat sy voor so veel ghewichten Gouts begeeren, also de coopmanschap meest op eenen prys vercocht wort, de Tolcken en maken niet veel woorden met de Comisen, maer liggen en dingen tegen den Boer hem te vreden stellende met so weynich coopmanschaps voor zijn goet te gheven als sy connen, nv den prys met den Boer ghemaeckt zijnde, weghen het gelt, ende den handel ghedaen zijnde varen met hem wederom naer Landt, latende den Boer met zijn coopmanschap naer huys gaen, als den Boer nu wech is ghegaen naer zijn quartier, so comen de Royers ende Tolcken aenboort ghevaren, halende het gene dat sy den armen Boer te voren ontrekent ende ghestolen hebben, soo dat het dicmael wel ghebeurt datse den Boer het derde part van zijn goet dat hem toecomt wel (met dusdanighe practijcken) ontstelen) ende dit deylen sy met malcanderen, ende gaent dan samen onnuttelicken verteeren, andere Tolcken die nv dese manier niet en weten, of niet en konnen doen, of by brenghen te doen, vreesende dat de Boeren dit spel souden ghewaer worden, ende hunne Kalandise daer deur souden verliesen, als het oock wel gebeurt dat de Boeren ghewaer worden dat sy te veel worden gheschoren, by andere Tolcken en Piloten gaen, hun verlatende, soo sitten sy by de Boeren aende handel Tafel hun waer nemende als hy zijn Gout weecht, ende den Boer omkijckt of spout, soo nemen sy daer een stucxken uyt en steken het stracx wech inden mont ofte ooren, ende neusgaten, makende den Boer wijs dat zijn gelt te licht is, andere siende dat sy met haer Dieverye niet voorts en connen, ende het gelt te licht is, soo sitten sy en blasen inde Balanche, die te licht is, om dat hun gheldt te swaerder wegen soude: De Comisen dicmael hier op niet lettende, meynen dat sy hun vollen ghewicht hebben, werden hier deur bedroghen, ende comender deur te cort, soo dat sy duysent middelen weten om te stelen, ende de Coopliens het hun behendich te ontnemen, sy plegen [1]) inden eersten seer slecht in hun handel te zijn, want sy betrouden de Duytschen so veel dat het ons verwonderden, want sy meynden dat de witte (d'welck zijn de Duytschen)

1) Bedoeld is: plachten.

[25a] Goden waren, ende geen leughental of bedroch en deden, nemende de goederen op hunlins woorden, sonder het selve naer te rekenen, waer door sy bedrogen werden, ende alsse 10. vaem Linnen cochten, so en matmen hun maer acht, ende men ontreeckende hun twee vaem, ende andere dingen soo naer advenant, waer over dat de Comisen het so bondt maeckten, dat het de Boeren quamen te mercken, ende beter voor hun nv sien, ende so subtyl int rekenen worden, dat als sy een hondert vaem Lywaet of twee hebben ghecocht, so weten sy het v op een vaem naer te reeckenen, en te meten of sy hun maet hebben ofte niet, ende soo ghy hun veel ontmeet of onghelijck doet met reeckenen, sy zijn soo korsel dat sy v voort sullen schouwen, ende niet meer t'Scheep comen, iae om een suyr gesicht ofte een straf woort dat ghy hun gheeft sullen sy v sulcken envie draghen, dat ghy haer niet wederom te vrindt en sult crijghen, ten ander sullen desen Tolcken ende Maeckelaers dickmael trachten om vande Comisen eenighe coopmanschap op borch te copen, comende met schoone woorden aen, ende als sy het hebben ghecreghen soo en sullen sy v niet betalen, maer sullen v schouwen en niet meer aenboort comen, maer aen andere Schepen varen, daerom ist hun quaet yet te borgen, want het strect de Comisen tot groote schade ende achterdeel alsse de Swerten borghen, maer men mach het hun alsoo ghereet schencken dan datmense int minste yet borcht [1]) ofte betrout, want sy meynen dat sy het op roof halen, als sy yet te borch copen, daerom en maken syer geen groot werc af om dat te betalen, maer groote Cooplins copen al contant, en betalen cito, ende en sullen v sulckx niet te vooren legghen, van hun yet te borghen.

Het 11. Capittel.

Wat coopmanschappen ende goederen dat hun vande Hollanders ghebracht worden, ende waer toe dat zyse ghebruycken.

Aleer dat de Blancken ofte Witten alhier met hunne goederen zijn ghecomen, om die te verhandelen, soo hadden de Swerten van-
[25b] de Landen luttel goets om haer tot cleedinghe te behelpen, waer over dat die van Portegael daer eersten zijn gecomen, hun

---

1) Verkoop tegen latere afbetaling is echter onder de Negers zelve een zeer gewone zaak. Reizende kooplieden zouden anders ook geen zaken kunnen doen. Maar men moet het land en de bewoners goed kennen en vooral niet op den tijd zien. Europeanen, die op crediet leveren, komen gewoonlijk bedrogen uit.

brengende veel goets dat hun noodich was, ende de Duytschen ghewaer wordende dat de Porteguesen aldaer op de custe groote profijte ende winninghe deden, zijn veroorsaeckt gheweest deur de Troubelen ende Oorloghe vande Landen pracktijcken te soecken om aldaer oock te varen, ende dese vaert ende profijte te ondercruypen, ende de Porteguesen daer uyt te stoten, ghelijck het oock ghebeurt is, want sindert dat de Neerlanders hier te Lande tot handelinghe met de swerten zijn ghecomen, soo zijn de Porteguesen ghedeclineert, ende hunne handelinghe is te niete ghecomen, als wy noch breeder sullen verhalen: Inden eersten soo brenghen wy hun groote quantiteyt van Sleser Lywaet, dat daer in groote menichte ghesleten wort, want sy hun daer mede cleen, ende is het meeste goet daer sy hun tot cleedinge mede behelpen, ten tweeden wort daer noch ghebrocht menichte van diversche soorten van Beckens, als cleyne ende groote Nepten, Barbiers, Beckens, stoof Beckens, fater Beckens, ghedreven Beckens, groote schotse Pannen, wel twee vaem int ront, cleyn Coppiens sonder rant[1]). Dese Beckens ghebruycken sy tot diversche dinghen, als de cleyne Nepten, die ghebruycken sy om Olie in te doen, daer sy hun mede smeeren, de groote Nepten ghebruycken sy om inde Sepulture vande dooden op hun graven te setten, ende daer in te metsen ende oock om d'een en d'ander in te draghen, Barbierbeckens ghebruycken sy om hun mede te wassen, ende als sy hun scheren, Fater Beckens ghebruycken sy tot scheelen [2]) om over ander Beckens te legghen, om dat daer geen vuylicheyt in en soude comen, de ghedreven Beckens ghebruycken sy om hun dinghen fraycheyt, met haere palleersels op te legghen, die grote Schotse Pannen ghebruycken sy om een Cabriet of een Vercken in te slaen, ende daer in schoon te maken, in plaets van een Tobbe, die cleyne Coppiens sonder rant ghebruycken sy om in te koken, ende is hunliens een groot gerivelijck dinck, sy en begeeren daer geen stelen aent eyndt, alsmense in ons Landt ghebruyckt ende diergelijcken Beckens van Cooper, die de Schepen daer in groote quantiteyt brenghen, ende het Landt daer mede soo vervullen datmen het Coperwerck daer dickmael so goeden coop gheeft (aen de Negros of die van het Landt) als het tot Amsterdam ingecocht wort, ende al ist dat [26a]
dese Beckens daer in sulcken menichten ghebrocht worden, ende gheen soo slytachtighe coopmanschap en is als het Lywaet, so en

1) Nepte, faterbekken en Sleser (Silezisch?) lijnwaad kan ik niet verklaren.

2) Scheel, sche(d)el, dekschaal. Daar de groote kalebassen, na dwarsche doorsnede der vrucht, geen geschikt gevormde wederhelft hebben, laat zich het gebruik van bekkens als dekschalen goed begrijpen. Zie aant. kolom 21b.

sietmen daer niet veel out Coperwerck, daerom moeter een gheweldich volck te Landewaerts inne woonen [1]), die sulcken menichten van onslijtbaer goet besighen ende vseren: voorder worden daer ooc groote hoopen van Ketels [2]) gebrocht, die sy veel besighen ende ghebruycken om water mede te halen, uyt de Putten ende Valeyen, noch roode coopere smoor-potten, van binnen vertent, die sy gebruycken om water in te setten, in plaets van een Ton biers in haer huys te legghen, ende de aerde Potten ghebruycken sy ooc om uyt te drincken, het Yser ghebruycken sy om hun gheweer af te maecken, als Assegayen, Hou-messen, Poniaerts etcr als de Assegayen ende Poniaerts tot hun geweer, om mede te oorlogen, ende de Houmessen tot hun Landt bouwerye, ende de aerde daer mede om te spayen, in plaets van schuppen, ende ten anderen ooc om int Bosch te ghaen hout houwen, ende tot hun timmeragien, want sy anders geen gereetschap en hebben: voorder noch veel root, blau, geel, groen rupinsche Lakens, die sy gebruycken tot Rimen om haer lyff, om haer dinghen aen te hanghen, als hunne Messen, Borsen, Poniaerts, ende dierghelicken: de witte Spaensche Sargien ghebruycken sy om aen hun lyff te hanghen, in plaets van Mantels, root ende geele copere Ringhen die sy ghebruycken te draghen om hun armen ende voeten, tot een groot ciraet. Tinnewerck gebruycken sy ooc altemets, als Tinne arm Ringen, maer niet in groote menichten, sy verslyten oock veel Messen, die wy in onse Landen maecken, ende noemen Dockmessen, voorder verslyten sy eene groote menichte van Veneetse Beviesen, van alle soorten van coleuren, maer d'een coleur hebben sy liever als d'ander, sy smytense in vier ofte vyf stucxkens, ende dan slypen sy die op eenen steen, gelijc de kinders de Kersse steenen slypen, ende die snoeren sy aen basten van Bomen, met busselen al thien aen malcanderen, dryven hier mede groote coopmanschap ende handelinghe, ende dese gheslepen Coralen die draghen sy om den hals, handen, ende voeten, sy ghebruycken oock ronde Paternosters, ende principael groote ronde Contoir 3) teeckens, die hanghen ende

1) Juister: er moet een koopkrachtig achterland zijn dat zooveel koper van de kust tot zich trekt. De vraag zal wel enorm geweest zijn. Koperen emmers van Monrovia zag ik op minstens 40 dagreizen van de kust.

2) Ketels om water in te halen: koperen emmers. De koperen emmers die nog heden worden ingevoerd hebben nog het oude model, namelijk: zonder onderrand om op te staan, maar met afgeronde hoeken aan den bodem, die zelf een weinig gebombeerd is, doch zóó dat er in het midden een plat steunvlak overblijft. In plaats van uit roodkoper zijn de ketels van geelkoper vervaardigd.

3) Onder paternosters te verstaan: een groote soort bidkralen, zie Rouffaer blz. 572. Contoirteekens ook: kralen, van Port. conta, kraal; zie Rouffaer.

vlichten sy in hun hayr, latense soo lanckx hun ooren hangen, ende [26b]
de Spelden die ghebruycken sy om Visch haken af te maecken, ende mede uyt Visschen te varen, ghestoffeerde Paerde staerten ghebruycken sy tot het dansen, ende ooc als sy leegh sitten, ende niet en doen, om de Vlieghen mede van hun lyff te keeren, Spieghels, cleyne copere Melck Kannekens, met veel dierghelicke snorrepypen, maer het meeste goet dat hun gaedinge is, ende dat daer in groote quantiteyt ghebruyckt ende verhandelt wort, is Lywaet, Laecken, Coperwerk, als Beckens, Ketels, en Messen ende Coralen, ende de reste vant goet en wort daer in geen groote menichte verhandelt ende ghesleten, dan soo een weynich.

Voorder alsoomen allen daghen noch leert ende bevindt wat goederen dat hunlins dienstelijck is, diemen hun dan brenght, iae oock sommige goederen diemen hun brengt, op goede hope als datmen die daer wel vercopen souden, ende wat winninge ende proffijte aendoen, want alle dinghen tot dien eynde gheschiet, soo heeftmen hun ghebracht tot een monster een pertye gheblasen Trompetten van aerde, d'welck hun int eerste een groote nieuwicheydt was, daer op te blasen, maer als sy sagen datse braken alsse ter aerden vielen, soo en wilden sy gheen meer copen: ten tweeden stegelreepen van Paerden, ende die eerst siende vraechden aende Comisen of de vrouwen die stegelreepen aen hun ooren droeghen, sy seyden en brenght gheen meer, want ons vrouwen ooren zijn te cleyn om die groote Ringhen aen te hanghen: ten derden heeftmen hun Brillen ghebrocht, maer deur dien dat sy groote platte neusen hebben, ende daer op niet en pasten, soo en brenghmen hunlins gheen meer, ten vierden Sluetels die sy wel begheerden, inden eersten als die ghebruyckende met heel veel aen een coppel te doen, ende die aen hun lijf te hangen, maer naderhandt heeftmense in sulcken quantiteyt ghebrocht, dat sy niet gheacht en werden, ende gheen meer en begheerden, waer over dat het ghebeurden dat sy vraechden waer toe dat wyse ghebruyckten, d'welckmen hun wees, tot Slooten te openen, als Kisten ende Schapprayen [1]), ende d'een en d'ander datmen begeerden te bewaren, waer op dat sy antwoorden datmen gheen meer brenghen en souden, want sy tot hun Wijfs Schappraye niet en pasten, ende die wel bewaren souden al en brochten wy hun gheen Sluetels, met [27a]
dierghelicke dinghen, die hun niet aenghenaem en waren, daer sy seer schandelicken mede spotten, maer als daer coopmanschap ge-

1) Zie aant. kolom 19b.

brocht wort dat hunne gaedinghe is, sy sullender malcanderen om smyten, als inden eersten doemen hun Tachies bracht, diese ghebruycken om in te koken, zijnde ghemaeckt als tinne melck Commen, met twee Ringhen aende eynden, die sy soo geern hadden als eenich goet, maer deur de groote menichten diemen haer bracht, soo is het Landt daer mede soo vervult, dat sy nv niet meer gheacht en zijn, ende soo ghebeuret dickmael als daer eenich goet is dat sy seer begheeren te hebben, dat brenghmen hun in sulcken menichte, ende soo overvloedich dat het Landt daer strackx mede vervult is, ende niet meer gheacht en wort, soo compt het dat de handelinghe op dese Goudt-custe van Gunea, te niet gheraeckt, ende sulcken profyten niet meer en vallen te doen, als het eersten ghebeurden de Porteguesen vande Mina, ende andere plaetsen aldaer in het Landt, doen veel coopmanschappen deur hunne Slaven coopen, als gheven hun een pertye Gout, ende seynden hun aende Schepen die voor de Steden ligghen, ende coopen daer het ghene dat hun ghelieft, als Lywaet, Laecken, ende Coralen of Beviesen, ende seynden die coopmanschap te Landewaerts in met hun Slaven ofte Swerten, om aldaer te vercoopen, om wat aen te winnen ende den cost by te crijghen. De Beviesen of Coralen die doen sy oock veel copen, ende laten die door hun Slaven ende Negros breecken ende slypen, ende die ghebruycken sy om hunne victualie te coopen, als sy reysen met dese Coralen naer andere Steden, ende verhandelen die aen Koeyen, Cabrieten, Hoenders ende dierghelicken Bestialen ende provande, dienende hun tot nootdruft, ende tot onderhout van hun leven [1]).

---

1) Het kan van eenig belang zijn deze opgaven te vergelijken met die welke Hakluyt doet aangaande de in te voeren waren in den tijd toen de Engelschen de kust bezochten, d. i. vóór 1562. Hij noemt (blz. 52):

Manils of brasse and some of leade,
Basons of diuers sorts, but the most lattin (latoen, geelkoper),
Pots of coarse tinne, of a quart and more,
Some wedges of yron,
Margarites and certaine other sleight beads,
Some blew corall,
Some horse tailes,
Linnen cloth principally,
Basons of Flanders, (sic)
Some red cloth of low price and some kersie,
Kettles of Dutch-land with brazen handles,
Some great brasse basons graued, such as in Flanders they set upon their cupboards,
Some great basons of pewter and ewers grauen,
Some lauers such as be for water,
Great kniues of a low price,
Sleight Flanders caskets,

Het 12. Capittel. [27b]

Wat wetenschappe ende kennisse dat sy ghebruycken int handelen (met de Comisen) over de Waren diemen haer brengt, met ooc wat Tollen ende Licenten dat sy aen hun Overicheydt moeten betalen, over de goederen die sy ghecocht hebben vande vremdelinghen.

Inden eersten doen de Porteghiesen met den Inwoonders van dese Landen begosten te handelen, soo en hadden sy gheenen keur van eenich goet te vermanghelen ofte te verwisselen, maer het ghene dat hun ghelangt wert vande Porteghiesen, daer moesten sy hun mede te vreden houden : Maer sindert onse handelinghe die wy daer hebben ghedaen, soo heeftmen hunnen wil soo allencxkens toeghelaten te doen, ende ghedaen dat sy nv soo slim ende subtyl inde coopmanschap te dryven zijn gheworden, datmen hun qualijck yet langht ofte gheeft van eenich goet dat sy coopen willen, of men moet het hun wel twee of driemael vermanghelen, al eer het hun behaecht, ende naer hunnen sin is, soo dat sy soo nauw kennisse beghinnen te draghen vande goederen diemen aen hun verhandelt, als wy Duytschen selver, want men pleegh hunlins int eersten veel te bedrieghen, soo int meeten van Lywaet, als int geven quade ghescheurden ende ghelapte Beckens te langhen, ende quade ghegaete Ketels te gheven voor hun gheldt, verrot Laecken daermen de Boonen wel soude deur siften, verroeste Messen die inde Scheeden soo verroest waren, datmen die sonder breecken niet en costen uyt de Scheeden trecken, met dierghelijcken, waer over dat sy metter tijdt de kennisse vande goederen alsoo beghrepen hebben, dat sy ons bykants sullen te boven ghaen : Inden eersten als sy Lywaet copen, soo besien sy of het niet werich en is, ende of het wit ende breet is, want sy zijn seer curieus over wit ende breedt Lywaet, siende niet soo seer naer de grootte vant Lywaet als naer de breede, want sy ghebruycken dat om hun [28a] lyff te hangen, principael de vrouwen hebben geern dat het van onder haer borsten tot over haer kniden hangt, ten tweede het Laecken nemen sy en besient teghen den dach, of het niet ydel en is, de

---

Chests of Roan of a lowe price, or any other chests,
Great pinnes,
Coarse French couerings,
Packing sheets good store,
Swords, daggers, frise mantels, and gownes, clokes, hats, red caps, Spanish blankets, axe heads, hammers, short pieces of yron, sleight belles, gloues of a low price, leather bags and what other trifles you wil!.

Messen trecken sy uyt de Scheeden, ende besien of sy daer niet in verroest en zijn, de Beckens besien sy van stuck tot stuck of sy gheen gaten en hebben, ende niet en zijn gescheurt, ende het minste gaetien in zijnde soo verworpen sy de Beckens, en willender ander voor hebben, ten anderen als sy een luttel besmeert [1]) zijn, soo en begeeren sy die ooc niet: het Lywaet weten sy v tot een vaem naer te meten, ende weten te segghen of sy hun maet hebben of niet, het yser meten sy met hunne voeten, ende besien of sy lanck zijn, ende hunne volle maet hebben, de Ketels leggen sy op de aerde neer met den bodem om hoogh, ende nemen hunne twee duymen en ligghen met hun lijff op den Ketel en douwen dat den bodem buycht op en neer als een Franchijne [2]) vel, d'welck sy niet en begheeren, maer die hart inden bodem zijn, ende niet douwen en connen, die begheeren sy wel: sy gebruycken sulcken gewelt met de Duymen te douwen, dat daer niemant van ons Duytschen het souden connen naer doen, ende als daer eenen Boer uyt het Landt comt eenen Ketel copen, van een Daelder of een Croon aen Gout, hy besiet ende beproeft den Ketel wel sowel deur ende weer deur, als de beste vrouw van Hollandt soude connen doen, iae haer schamen soude soo veel moeytens om eenen Ketel te maken, als sy doen: ende al ist dat sy dickmael eenen coop van goet met v ghemaeckt hebben, soo sullen sy daer wel uyt scheyden ende niet met allen coopen, de beviesen tellen sy oock van snoer tot snoer, om te weten oock of elck snoer zijn volle ghetal van Coralen heeft of niet, ende al en ghebrack daer maer een Corael aen, men moet het hun gheven, als sy nv hunne handelinge hebben met de Comisen vande Hollantsche Schepen ghedaen, ende naer Landt varen om weder naer hunne Steden ende Quartieren te gaen, daer sy van daer zijn ghecomen, soo staen de ghemeyn Jonghers ende leeghgangers op strandt en wachten teghen dat de Cooplins met hunne goederen vande Schepen comen, ende ooc wanneer dat de Visschers met hunne Visch wt de Zee comen, ende oock wanneer dat de Canoes van andere plaetsen comen als een Cano van Anta, met Wijn de Palm, dese nemen sy die waer ende wachten te-
[28b] gen dat sy comen, dan so loopen sy int water, dese Canoes te gemoet, tot hun hals toe, ende slaen hun handen aende Canoes, ende swemmen met hun aen Lant, ende grijpen elc wat uyt dese Canoes, ende dragent naer den Coopmans ofte Royers huys, al en waert maer

1) Met „besmeerd" zal wel bedoeld zijn: besmeurd, bevuild of: „verroest".

2) Francyn, naam waarmede de Vlamingen het perkament bestempelden dat hun uit Frankrijk werd aangevoerd (Verwijs en Verdam).

hun steenen of Stoeltiens daer sy op sitten en roeyen, die sy nemen ende naer huys draghen, d'ander comen ghelopen om hunne Cano op Landt te helpen trecken, ende op hunne stellinghe te dragen, ende dit alles om dat sy daer wat af genieten souden, als vande Visschers crijghen sy een cleyn Visken ende dragen dat naer huys om t' eten, vande Wijn-coopers crijghen sy eenen teuch wijn te drincken, vande Cooplins crijghen sy een cleyn beetien Gouts als een Spelden hooft, ende al en waert maer dat sy int minsten daer aen gheholpen hadden te draghen, soo couten sy om daer af betaelt te zijn, iae zy zijn soo ongherieffelijck dat sy malcanderen int minsten niet doen en souden, van yet te draghen of yet te wysen, noch veel minder eenighe bootschap voor malcanderen te doen, of sy moetender malcanderen af te vreden stellen ende betalen, ende als sy yet gedaen hebben dat arbeyts loon waerdich is te loonen, soo zijn sy soo qualijck te vreden te stellen, datmen schier niet en weet waer mede men hun te vreden setten sal, ende hunne loon betalen.

Het 13. Capittel.

Wat Tollen dat de Cooplins aenden Coninck betalen, soo voor hunne passagie als voor hunne goederen.

De Coningen hebben hunne Tollenaers op de zee stranden woonachtich, daer de Schepen voor comen ligghen, om hun handelinghe te dryven met den volcken vanden Landen: Dese Tollenaers worden daer van de Coningen gestelt, om goet regart ende opsicht te nemen dat zijn vervallen Renten ende Imposten wel betaelt moghen worden ende om die noch te beter ontfanghen te worden, ende hem gheen ongelijck en soude worden ghedaen, soo setten sy noch ghemeynelijc by hem een van hunne Sone ofte van hunne naeste vrintschap: Desen Tollenaer ontfanght den Tol vande Visch die in zijn quartier ofte voor zijn Havenen ghevanghen worden, hij heeft een maet daer hy den Visch mede meet, ende die onder dese maet zijn (het sy van wat [29a] soorten van visch dat het is) die en gheven geenen Tol, maer die over dese maet zijn daer neemt hy den vijfden Visch af, of soo veel als hem goet dunckt te nemen voor synen Tol, ende dien Visch wordt strackx naer den Coninck van dat quartier ghesonden met zijn Slaven die alle daghe smorghens comen om den Visch te halen. De Cooplins die van binnens Slants comen, die moeten aenden Coninck vande Haven daer sy varen willen om hunne coopmanschap te copen, het ghewicht van

een Testoen [1]) aen Gout betalen voor zijn passagie om dat den Coninck hem door zijn Landt laet passeren, t'sy of hy veel coopen willen of niet, moeten al even veel gheven. Als sy nv hunne coopmanschap inde Schepen ghedaen hebben, soo neemt desen Tollenaer de Cooplins waer, als sy met hunne goederen aen strandt comen, soo comt hy ende ontreckt den Boer een deel van zijn goet, altemet wel het vierde paert dat sy hebben ghecocht, ende ghaet daer mede naer zijn huys, den Boer die draecht zijn ander goet naer zijn Herberge, en comt dan by den Tollenaer (diese noemen La guarda, d'welck is int Portegues te segghen de wacht) en accorderen met hem, ende betalen hem soo luttel als sy connen, ende lossen alsoo hun coopmanschap, ende al dat sy min hebben ghecocht als twee Oncen [2]) aen Gout, daer en is geen ghesetten Tol op, dan geven soo veel als sy met de Morinnen of den Tollenaer connen accorderen, ende dit gelt comt tot profijte vanden Tollenaer, ende is voor hem als voor zijne gagie, maer al dat de Cooplins ofte Boeren meer copen ofte besteden als twee Oncen aen Gout, daer moeten sy een Enghels aen Gout af voor Tol gheven (de twee Oncen gout noemen sy Benda) soo van elcke Benda Gouts aen Coopmanschap die sy vande Duytschen of blancken copen moeten daer af betalen een Enghels aen Gout, ende dit gelt ofte Gout comt tot proffyte vanden Coninck, maer de Inwoonders vande Zee-plaetsen en geven gheenen Tol van het goet dat sy copen, als het beneden de Benda bedraecht, maer als het daer over bedraecht soo moeten sy daer soo veel van Tol af geven als de Cooplins van binnens Slandts doen, soo dat sy die previlegie meer hebben dan de Boeren uyt het Landt. Ten anderen als sy malcanderen yet ontstolen hebben aen Lant, daer ontfanght hy oock gelt af, nae dat
[29b] de saeck gheleghen is, ende oock wanneer dat sy malcanders vrouwen ondercropen hebben, daer ontfanght hy oock boete af, ende als de Boeren oock met hun gheweer in de stadt comen, die met vruchten te merckt gaen, die moeten hun gheweer buyten afleggen, of souden ooc moeten breuck [3]) betalen, van een Testoen aen gout, soo verre sy met eenich gheweer de [4]) hunne zee plaetse quamen, ende oock die vals Gout ghemaeckt hebben, met veel diversche breucken, ende dit alles comt tot profijt vanden Coninck, ende den Tollenaer

1) Een gouden testoen zal in dien tijd zoowat een waarde van 1.18 Gld. hebben vertegenwoordigd. (J. Strandes: die Portugiesenzeit von Deutsch- und Englisch-Ostafrika, Berlin 1899, alwaar op blz. 327/28 een herleidingstafel).

2) 2 Ons is 32 Gld.; 1 Engels 2 Gld. naar toenmalige rekening.

3) Breke (breuk) kan ook boete beduiden, zie Verdam.

4) Lees: te.

moet alle drie maenden zijn rekeninghe gaen doen, ende zijnen ontfanck aenden Coninck overleveren.

Het 14. Capittel.

Wat Maten, Schalen, ende ghewichten dat sy ghebruycken, ende oock van hunne tellen ende reeckeninghe.

Sy zijn seer scherp over hun Gout, ende om een aes aen Gout dat v dicmael gebreect, om het volle gelt hun ghewicht te geven, dat canmen qualijck van hun ghecrijghen, ende om dat sy soo scherp ende vroet over het Gout zijn, so al eer dat sy aende Schepen varen, so wegen sy hun gelt eersten aen Lant ende comen dan daer mede aende Schepen ghevaren, hebbende hunlieden gelt elck op zijn ghewichte apart, ende dat wegen sy teghen de Comisen, ende soo het niet en weecht, soo nemen sy hun ghewicht [1]) met de Schalen, ende wegent ooc selver, ende besien of het accordeert met hun gewicht of niet: Sy maken gewicht van Coper [2]) elc gewicht naer advenant, sy hebben cleyne Copere Schalen, de Schalen zijn ront, ende sy maeckense holachtich als een Oranien-appel schel, met heel langhe koorden, met een cort Roeyken, sonder tanghe, ende tusschen beyen een cleyn Evenaer, of tongh, ende inde tongh is een gaetken daer steken sy een draeyken deur, ende hier mede so wegen sy, nemende dit draeyken aen hun vinger met den Duym, ende lichten daer mede de Schael op ende neder [3]). T' is voor ons qualijck daer mede te weghen, want men moeter sonderlinghe handelinghe af hebben, om daer mede te weten om te gaen, want alsmen daer mede weecht cleyne pertyen Gout, soo moetmen daer wel op letten, want als ghy meynt v ghewicht te hebben, soo scheelt het dickmael wel de helft datmen min heeft alsmen behoort te hebben, maer sy onder malcanderen [30a]
weten daer soo net mede te wegen dat daer niet aen ende ghebreeckt, sy nemen onse Balanchen aleer sy hun gelt weghen, ende besien of sy oock ghelijck zijn of niet, ende of d' een Schael niet swaerder en is als d' ander, ten anderen besien sy onse ghewichten, ende maet, stocken of ellen, ende teeckenen die met mercken, ende als sy weder

1) Omtrent eigen gewichtseenheden der Negers, zie bijlage over de gewichten.

2) Ook de Marree (Dl 2 blz. 216) bericht dat de Negers eigen koperen gewichtjes maakten, maar waarschuwt natuurlijk tegen hunne betrouwbaarheid. De gewichtjes waren ongemeen sierlijk, stelden dieren enz. voor. Afbeeldingen bij Macdonald blz. 101 en 113. De fraaiste exemplaren, die in de musea voorkomen, komen uit Benin.

3) Afbeelding zie Prevost Dl 5 plaat tegenover blz. 361 der Fransche, of tegenover blz. 188 der Holl. uitgave. Ook Barbot, plaat tegenover blz. 251.

comen soo besien sy de selve maeten ende gewichten of die niet verandert en zijn, als swaerder ghewichten ofte langher maeten, daermen hun mede bedrieghen souden, soo dat sy daer soo nauw op letten als het muegelijck waer te doen. De Boeren van binnens Slants hebben gewichten van hout ghemaeckt [1]), ende van Bonen root ende swerte, daer behelpen sy hun mede, als wetende soo veel roode ofte swerte Bonen maken soo veel Pesos, vande Duytschen ofte Hollanders ghewicht een Benda, dat is hun meeste ghewicht, ende is by ons twee Oncen, Benda Affa is een half Bende, ende is een Once, Assuwa is twee Pesos en een half, Eggeba, is twee Pesos, of een half Once, Sirou is anderhalf Pesos, Ensanno is een Pees of een Loot, Quienta is driequaert van een Pees, Agiraque is een half Pesos of een half Loot, Mediataba is een quart Pees of een cleyntien, elck Peso is een Loot, soo dat het hunne ghewichte met d'onse van namen over een comen, endescheelt op het pondt anderhalve Pesos, d'welc is and. half Loot, so dat hunne gewichten so veel lichter zijn als de onse [2]). Sy meten hun Linnen met twee vaem seffens, en dat snyden sy van malcanderen, ende noement Iectam, ende vercopen het Lywaet aldus onder malcanderen, ende desen twee vaem is op onse maet een stock ende drie quaert. Sy zijn seer subtyl in het Linnen naer te meten, als weten te rekenen soo veel stocken Linnen van ons maet, maken soo veel van hun vaemen, het Laken snyden sy in Riemen, ende dat maer een handt breet, ende ghebruycken dat in plaets van een Gordels om haer lyff ende vercoopen het Laken aldus onder malcanderen, sonder dat met gheen andere maten ghedistribueert ofte verhandelt en wort.

In hunliens tellen en zijnse niet seer subtyl, principael int rekenen, want als sy over de thien int ghetal zijn, so prononceren sy soo veel woorden op malcanderen, van een Nombre, dat sy daer in verbysteren, ende niet uyt en connen geraken, ende sitten so en stamelen of hackelen dat sy hun ghetal vergeten, ende op een nieuw elcke
[30b] reys moeten ghaen beghinnen te tellen, waer over sindert dat sy met ons Neerlanders begosten te handelen, ende met meer ghetal konden rekenen dan met thienen, ghelijck als sy maer onder haerlieden ghebruycken, soo tellen sy tot thien, ende nemen dan hunnen vingher inde handt, ende tellen dan wederom tot thien ende nemen dan noch een vinger inde hant, soo voorts tot dat sy beyde hunne handen vol hebben, ende dat maeckt samen hondert int ghetal, ende dan maken sy

1) Zie Bijlage over goudgewichten en geldswaarde.
2) Zie Bijlage over goudgewichten en geldswaarde.

een schreef, ende tellen dan wederom al tot thienen toe, tellende elcke reys thien, nemen wederom eenen vingher in hun handt, tot dat sy wederom de handen vol hebben, ende maken dan wederom een schreef, ende soo voorts tot dat sy hunne getale vol hebben: Ick hebbe hier achter ghevoecht de principale tellinge, die inde vermaerste Steden ende coophandel plaetse ghebruyckt worden, maer daer zijn noch andere cleyne tellinge, die op andere plaetsen ghebruyckt worden, als tot Chincha, daermen de handelinghe cortelinge begost heeft te dryven, die suldy daer ooc by vinden.

Dit is de beschryvinghe vande afbeeldinghe Nomb. 4.

Dese conterfeytinghe vertoont de bewysinge vande Merck, van Cabo Corsso, ligghende een groote myl by oosten het Kasteel de Mina, een goede handel plaetse, en om dat het de fraeyste Merct is van alle d' andere Steden, so heb ic die hier by ghevoecht. A. is het huys of de woonplaetsen vanden Capiteyn van dese plaetse. B. is de Hutte ofte Schuer daer den Capiteyn zijn Millie in heeft legghen. C. is de Bannanas ende fruyt Merct, met de plaetse daermen het vlees vercoopt. D. is de Logie daer de Boeren met hunnen Potten met wijn de Palm ter Merct onder comen sitten. E. is de Hoender Merct. F. is de Visch Merct, G. is de hout Merct. H. is de Rijs Merct, ende daer men de Millie te coop vint. I. is de plaets daer het versch water te
coop is, K. is de vroech Merct daermen het Suyckerriet vercoopt, L.]31a]
hier meetmen het Hollants Lywaet by vademen, so het de Boeren uyt de Schepen voor hun quartier ligghende aen Landt gebrocht hebben, ende het selve overmeten, M. is de plaets daer die vrouwen vant Kasteel de Mina, met hun Kanquies [1]) te Merct comen sitten, N. is de sacrifitie tafel van Fetisso haren Godt. O. zijn de Hollanders die ter Merct comen om wat te copen, P. is de Capiteyns wacht, die met hun geweer gaen, Q. is den wech naer de zeestrant toe.

R. is den wech naer het Casteel de Mina, S. is den wech na Foetu [2]), ende andere Landt Steden.

---

1) Elders: kankiens; de bollen van Milliebrood, zie kolom 20a en 29a.

2) Foetu is de landstreek die zich uitstrekt van de Zoete Rivier tot een punt halverwege tusschen Cabo Corso en Mouree (Deductie van Valckenburgh bij De Jonge „Oorsprong").

N°. 4
A
S
R
G
H
I
F
K
L
M
N
O
B
P
C
D
E
Q

Het 15. Capittel.

Van hunne Mercten, ende hoe zy die houden, ende wat handelinghe dat daer wort ghedaen.

Sy houden oock ghesette Merckt daghen, datmen dan daer meer te coop vint als op andere daghen, ende de eene Stadt heeft zijnen Merckt dach apart, als op sulcken tydt is zijnen groote Merckt-dach, d'ander Stadt heeft zijnen Merckt op een anderen dach, ende houden aldus de Mercktdaghen verscheyden van malcanderen, ende als hunne Merct dach comt inde weeck, soo hebben sy oock twee daghen achter malcanderen, dat hunne Merckt dach is: sy hebben oock hunne Merckt daghen inde weeck, dat de principael Boeren of Cooplins uyt het Lant dan comen om hunne coophandel met de Schepen te dryven: sy hebben oock eenen Sondach, ende als dan en sullen sy gheen handelinghe doen. Inden eersten smorghens vroech als den dach op gaet, soo comen de Boeren met Suyckerriet te Merckt, hebbende op hun hooft twee ofte drie bussels ghebonden, als de Mussaerden, dese bussels Suyckerriet ontbinden sy, ende spreyense op de Merckt neer, dan comen de Inwoonders van die plaets en coopen
b] daer de Boeren hun Suyckerriet af, als den eenen coopt twee Rieden, den anderen coopter drie, naer dat elc van doen heeft, so dat dese Boeren hun Suyckerriet metter haest vercocht hebben, want sy ghebruyckent heel veel om t'eten ende teghen dat dese Boeren hun coopmanschap met het Suyckerriet ghedaen hebben, soo beghinnen de Boerinnen of Vrouwen met hun coopmanschap te comen naer de Merckt, als d'een brenght een Cabas met Oranie Appelen ofte Limoenen, d'ander brengt Bananas ende Bachovens, Petatos, Indiamas, de derde brengt Millie, Mays, Rys, Manigette, de vierde brenght Hoenders, Eyeren, broot, ende dierghelijck nootdrufticheydt, dat die van de Zee-steden van doene hebben te coopen, ende vercocht wort, so voor de Inwoonders selver, als voor de Neerlanders vande Schepen, die het comen copen. De Inwoonders vande Zee-plaetse comen met hun Waeren oock op de Merckt, die sy vande Duytsen copen ofte handelen, als d'een met Linnen Laecken, d'ander met Messen, gheslepen Coralen, Spieghels, Spellen [1]), arm ringen, ende oock met visch die hunlieden Mans inde Zee vangen, die dese vrouwen ende Boerinnen veel copen, ende in andere Landt steden draghen, om daer wat aen te winnen, soo dat den Visch die in Zee wort ghevanghen, wel

1) Bedoeld zijn spelden, waarvan, zooals vroeger verhaald is, vischhaakjes werden gemaakt.

hondert mylen of twee te Landewaerts inne ghevoert wort, tot een groot present, al ist dat hy dickmael stinckt als een Crengh, ende duysent Wormen uyt cruypen. Dese vrouwen zijn neerstich om hunne handel te dryven, want sy zijnder soo yverich op dat sy alle daechs schier comen vyf mylen ghegaen, de sommige wel ses mylen, ter plaetsen om haren handel te doen, synde gheladen als Esels, hebbende haer kindt op haer rugghe gebonden met noch een swaer pack [1]) van fruyt of Millie op haer hooft, comt alsoo geladen naer de Merct ende sy coopt weder Visch, om weer nae haer plaets te dragen, soo dat sy dickmael alsoo gheladen vande Merckt naer huys ghaen, als sy van huys nae de Merckt comen, dese en gheven hier van gheenen Tol aen den Coninck, maer als sy op den wech eenige Fetisso vinden (d'welck is van hun Afgoden) die geven sy wat t'eten van hare fruyten of Millie, bediedende so veel als thiende van hun goet te geven. Dese vrouwen ghaen al met 3. of 4. paar tseffens, ende zijn op den wech al gaende seer vrolijck [2]) ende playsantich, wantsy gaen gemeyne- [32a]
lijck al singende, ende bedryven groote gheneuchten op den wech, tegen den middach of noen so beginnen de Boeren met Wijn de Palm ter merckt te comen, dese brengen den Wijn in Potten, den eenen comt met twee Potten ter Merckt, den anderen brenght maer eenen Pot, nae dat elck heeft gheprospereert, dese comen met gheweer ter Merckt, als hebbende aen hun lyff een Houmes ende inde hant twee of drie Asegayen, maer comende aende Merct so set een yder zijn gheweer voor de plaets neer, ende als sy naer huys willen ende hunnen wijn hebben vercocht, soo neemt een yder zijn geweer wederom, ende gaet zijns weechs, sonder dat hun geweer ghenomen ofte vermangelt wort van andre personen, maer elck een vint ende neemt het zijne dat sy daer geset hebben, en tegen dat de handelinghe met de Hollanders ende Swerten ghedaen is, soo ist dat de Boeren met hunnen Wijn ter Merckt comen, ende t'ghene dat de Piloten ofte Roeyers (die de Cooplins aende Schepen voeren) dan ghewonnen hebben, of tot Dasche hebben ghecreghen vande Comisen, daer coopen sy dan van de Boeren wijn de Palm om, ende verdrincken dat met malcanderen, sy betalen malcanderen den Wijn met Gout of met Lywaet, maer meestendeel betalen sy hen al met Gout ende weghent

1) Dit behoeft geen overdrijving te zijn; zie b.v. Naber en Moret blz. 202.

2) Hier had wel de gewoonte van alle negers en negerinnen om, als de ganzen, achter elkaar op een rijtje te loopen, vermeld mogen wezen. Deze gewone wijze van gaan wordt echter zeer verklaarbaar voor wien de boschpaden kent, alwaar het loopen naast elkaar eene onmogelijkheid is. Daarom ook ziet men het nog in onze Indiën aldus gebeuren.

malcanderen wel nauw ende sober toe, iae als daer veel Cooplins zijn, ende dat den wijn wel begeert is, so is hy dickmael dierder dan de Spaensche wijn in ons Lant is, zijn substantie ende cracht ende waer van dat hy wort ghemaeckt, daer sullen wy op een ander plaets af spreecken. Voorder dese Merckt-lieden weten elck hun plaets als sy ter Merct comen met hun goet ofte Waren, waer dat sy sullen gaen staen, als de gene die met Fruyt ter Merckt comen, hebben op die syde hun Merct ende stae plaets, d'andere die met Suyckerriet comen, hebben op d'andere zyde vande Merckt hunne gesette plaets, d'andre die met hout, water ende broot comen, hebben hun sidt of staen plaets op een ander zyde vande Merckt: die nv met wijn de Palm comen uyt het Landt, hebben op een ander zyde hun Merckt, soo dat elck hun plaets hebben, ende niet onder malcanderen en staen, maer den wijn de Palm die hun van andere plaetsen over zee ghebrocht wort, die en worden op de Merct niet gebrocht om daer te vercopen, ende alsoo hy hun savonts veel tydts met hun Canoes ghe-
[32b] brocht wort, ende het volck dan meest leegh zijnde, soo alsoo haest hy aende strandt ghebrocht wort, soo staen de Swerten daer naer en wachten ende loopender nae toe, ende een yeder neemt eenen Pot ende ghaet daer mede zijn weechs, soo dat hy strackx vercocht is, ende den Coopman en behoeft gheen sorghe te hebben dat zijn wijnen versueren sullen, of niet vercocht en sullen worden, maer sy zijnder soo hittich om, principael tot den dranc [1]) dat sy malcanderen daer dickmael om slaen, sy en gebruycken geen gelt ofte eenige munte, daer sy malcanderen mede betalen, dan als sy yet copen soo betalen sy malcanderen met Gout, ende dat met ghewichten, ende is het een cleyn pertye dat het gheen ghewicht en can bedraghen, soo betalen sy malcanderen met viercante stucxkens [2]) Gout, weghende een aes ofte een half aes, de oorsaecke waer deur dat sy dit ghebruycken ende de weet hebben malcanderen hier mede te beta-

---

1) Men moet de verhalen van de Marees omtrent het overmatig gebruik van palmwijn en het „dronken drinken" daaraan, niet te letterlijk opvatten. De drank is niet tegeef, maar heeft waarde en wordt hoogstens gebruikt op soortgelijke wijze als een Duitscher pleegt bier te drinken. Er zijn wel lieden die te veel palmwijn drinken en er zich gaarne aan bedrinken, maar dezen worden er op aangezien. Zie ook aant. kol. 87b.

2) Afbeelding zie Prevost Dl V, plaat tegenover blz. 361 der Fransche of blz. 188 der Holl. uitgave. Deze Kakraven (het woord volgt eenige regels verder) wogen een aas of een half aas (Trooisch gewicht) dat is: 0,048 of 0,024 Gram. Volgens Dapper (blz. 479) komt de waarde van 3 of 4 kakraven overeen met die van 2 à 3 stuivers. In later tijd sprak men van kakeraas. Weytingh zegt in zijne vertaling van het werk van Brodie Cruikshank dat dit woord in een negertaal „gering" beduidt, maar noemt het dialect niet. (blz. 82). Bosman, 2e uitgave Dl 1, blz. 82 is al even onbepaald. Zie voorts kolom 97b.

len, comt door de Porteguesen vant Kasteel de Mina, die hebben hun dit eersten wijs ghemaect, want van te voren al eer de Porteguesen daer quamen soo en wisten de Swerten daer niet met allen af te spreken, maer als sy yet cochten van malcanderen, soo mangelden sy goet om goet, maer de Porteguesen daer comende hadden geen munte om hun te betalen, als sy Fruyt of eenich eetbare cost cochten, waer over sy dese inventie hebben gevonden, malcanderen met Kacrawen te betalen, in plaets van munte, waer over dat het comt dat ontrent het Kasteel de Mina, soo veel Gout in stucxkens of Kacrawen te handelen comt, meer dant op andere plaetse doet, in anderplaetse daer de Porteguesen niet bekent en zijn, daer en gebruycken de Swerten dese munte niet, maer vercoopen hun Gout soo als het uyt de aerde comt: want sy niet veel verstandts en hebben om het Gout te smilten ofte te wercken als de Swerten doen, die met de Portuguesen handelen, ende in plaets van munte om malcanderen met cleyne somme te betalen, so ghebruycken sy cleyn Spilikens [1]) eenen vingher lanck, boven met een half Maen van yser ghemaeckt, ende ghebruycken dit in plaets van munte of gelt, hebbende op de Gout-custe van Gunea anders gheen specie ofte munte vande gelde, dan als boven vermaent is, daer sy malcanderen mede betalen.

De beschryvinghe vande afbeeldinghe van Nom. 5. [33a]

In dese afbeeldinge wort verthoont hoe ende op wat maniere sy haren Fetisso [2]) eeren, ende wat superstitie (ende grillen in plaets van reverentie te doen) sy haren Godt bewysen. A. dit vertoont hoe hem eenen Fetissero [3]), ofte van hun Predicanten, met zijn twee Wyven [4]) by eenen Boom staen, haren Godt aenbidden, ende veel grillen bedryven, staende met Trommels en spelen, ende zijne Wyven teghen malcanderen en springhen, zijnde op zijn Sondaechs toe ghe-

1) Afbeelding zie Prevost Dl V, plaat tegenover blz. 361 der Fransche, of blz. 188 der Holl. uitgave; ook Barbot, plaat tegenover blz. 251. Deze kleine ijzeren spillekens van een vinger lang, zijn zeker wel de prototypen van de „guenzés" die wij in het achterland van Liberia aantroffen, namelijk ijzeren staafjes van 5 d.M. lengte die een waarde van omstreeks 10 cents hebben. Deze loopen in een half maantje uit en zijn aan de andere zijde meer knobbelachtig. Het Fransche Gouvernement neemt ze nog als betaalmiddel aan, het Engelsche (Sierra Leone) niet. Men vindt er steeds eenige als obolos op de graven der opperhoofden. Zie Naber en Moret Bijlage 5, N°. 15 op de plaat.

2) Fetisso, zie aant. bij kolom 33b.

3) Port. feiticeiro: „toovenaar, heksenmeester".

4) Brodie Cruikshank Dl II blz. 95: „Het priesterschap is niet bepaald tot het mannelijk geslacht" enz.

A
B
C
D

maeckt, bedryvende aldus teghen malcanderen groote vreucht, ter eeren van hare Fetisso, onder aenden Boom staet eenen swerten Hondt, die hem ghemeynelijck als dusdanigen spel doende zijn vertoont, aenden boom hanghen zy veel stroywiskens, die sy noemen Sainctos [1]), en aen hun beenen ende armen knopen. B. hier vertoont hem een ander ghebet dat zy doende zijn, biddende hunnen Godt dat hy hun veel Cooplins wil toe senden, oock dat het mach reghenen, op dat sy veel Gouts moghen vinden, C. alhier vertoont hem hunne ghemeyne Tooverye, die sy gebruycken over yet te besweren, ende over de dooden, op dat Fetisso hun wilt met vreden laten, ende op den wech geen hinder doen. D. vertoont hoe sy Dincxdaechs t'welc hunnen Sondach is, vergaderinghe houden, ende de kinderen doopen ende besweren.

Het 16. Capittel.

Van hunnen Sondach, ende hunne Afgoderye in haer gheloof, ende van haeren Afgoden die sy noemen Fetisso.

[33b] Voorder niet teghenstaende dat sy alles robust, wilt ende onghemaniert zijn, niet hebbende eenighe Schriftueren ofte Boecken, iae veel minder eenige notable wetten, daermen soude mueghen af schryven ofte spreecken, dat sy naer leven, soo ist nochtans naer dat sy de ses daghen vande weeck hebben ghebruyckt tot arbeyden, ende andere dinghen hun handtwercken aengaende hebben gedaen, dat sy den sevenste dach inde weeck wech nemen vanden arbeyt te doen, ende houden die tot hunnen rust dach ofte Saboth dach : by hunlins ghenaemt Dio Fetissos [2]) welck soude op onse spraecke te

1) Port. santos: „heiligen".

2) De Negers letten scherp op de maan en ontleenen daaraan een verdeeling van de maand in vier weken. Volgens Gramberg (Schetsen blz. 78) is de maand in vier weken verdeeld, beginnende met Zondag. „De goede Zondag heet Adei, de halfgoede Adim en de slechte Ajanfoh, de vierde is weder Adei. Ook de dagen der week worden verdeeld in goede of mannelijke dagen, deze zijn: zondag, woensdag en vrijdag. Zij zijn geschikt om ondernemingen aan te vangen. De overige zijn vrouwen- of ongelukkige dagen". Hetgeen Gramberg hier meedeelt zal wel uitsluitend Elmina betreffen.

Aangaande fetiche-dagen zegt Gramberg: In Whydah is de fetiche-dag op Donderdag, dan mag er geen markt worden gehouden, te Elmina op Dinsdag, wanneer er geen kano's in zee mogen steken om te visschen, en in de dorpen der Bossum-prah rivier op Woensdag, niemand mag dan water uit de rivier scheppen (Schetsen blz. 50). Het zou vermoedelijk een onderzoek ter plaatse vereischen om de juiste feiten te weten te komen; verschillende schrijvers schrijven elkaar wel eens na, of geven blijk van zelf niet op de hoogte te zijn. Een week van zeven dagen was zeker wel in gebruik. Ook eene indeeling in maanden (zie de woordenlijst) kwam voor en in Asjanti is een indeeling van het jaar in twaalf maanden van 30 à

seggen zijn Sondach, maer sy en houden hem niet op onsen Sondach, of op den Saboth dach vande Joden, maer houden hem op den Dincxdach, den tweeden wercken dach vande weeck, wat Wetten ofte opinien dat sy daer in ghebruycken ofte mede voor hebben en can ick niet van hun te weten comen, dan sy houden den Dincxdach voor haren Sondach, ende dan en sullen de Visschers niet t'zee varen om Visch te vanghen. De vrouwen ofte Boerinnen en sullen oock met hun fruyten niet ter Merckt comen, maer blyven met hun coopmanschap dan t'huys. De Boeren en brenghen dan oock gheenen Wijn ter Merckt, maer leveren hun Wijnen (die sy dien doch uyt de Boomen tappen) aenden Coninck, die geeft hy dan savonts synen Edeldom ten besten, ende wort onder hunlins uytghedroncken, sy onthouden hun dien dach van eenich handtwerc te doen, ofte met malcanderen eenige handelinghe te negotieren, maer de Inwoonders vande Zee-steden en laten daerom niet aende Schepen te varen, ende coopmanschap vande Duytschen te coopen. Sy hebben op hunne Mercten [1]) een viercante stellagie, staende vier voeten int viercant, met vier Pilaren, zijnde ontrent twee Cubitus vander aerden hooch, boven pladt, dicht ghemaeckt met Riet, behanghent rontsom met stroy wiskens ofte Fetissios [2]), daer legghen sy Millie op, met Olie de Palm ofte water, ende geven hunnen Godt dat tot eten ende drincken, om hem daer mede t'onderhouden, en van geen hongher ofte dorst niet en soude sterven, meynenden dat hy het eet ende drinckt, ende daer af leeft, maer het zijn de Voghels van de locht die het graen op eeten, ende het water uyt drincken, ende als het op is so bestrijcken sy het Outaerken met Olie, ende ververschen het wederom van spyse ende dranc, doende soo sy meynen hunnen Godt hier mede groote sacrifitie ofte dienste, sy hebben mede eenen Man die sy houden als Predicant, op hunne tael ghenoemt Fetis- [34a]
sero [3]), ofte also veel gheseyt als eenen Dienaer van haren Godt,

32 dagen waargenomen (Gundert blz. 269). Daarenboven bediende men zich aldaar van den cyclus „Adei" dien ook Gramberg aan de kust heeft waargenomen, maar in Asjanti had hij 40 à 42 dagen (Gundert t. a. p.).

1) Het gewone dorpsaltaar, dorpsgrigri.

2) Fetisso, volgens Hobson-Jobson afgeleid van Port. feitiço (oud-spaansch fechizo); „apparently from factitius, signifying „artificial", and then „unnatural", „wrought by charms" etc."

Rivieren, rotsen, boomen enz. die een fetiche tot verblijfplaats strekken, heeten (vermoedelijk alleen in de omstreken van Elmina) in de landstaal Bossum (Gramberg, Schetsen blz. 51). Müller, die als predikant wel zal hebben opgelet, is de eenige die de inlandsche uitspraak opteekent: Wann die Schwarzen mit uns Blanquen reden, so nennen sie ihre Götzendienst Fitiken (Müller blz. 44).

3) Port. Feiticeiro: zie aant. bij kolom 33a.

desen comt op hunnen Saboth dach sitten op eenen Stoel, int midden van de Merct, over het Outaerken ofte stellagiken, daer sy hunne Fetisso sacrisietie op doen, ende het volck Mans, Vrouwen, ende kinderen comen daer rontsom hem sitten, ende hy maeckt hun daer een vermaninge dat sy met malcanderen samen aenhooren, maer waer van dat het is ofte te beduyden heeft en can ic ofte oock andere niet verstaen, ofte luttel verstants uyt begrypen, of men can het oock qualijck van hun te weten comen, want dicmael dat ic hun daer naer vraechde, dat sy hun schaemden te segghen [1]), ende my gheen antwoort en wilden geven: Maer ick heb gesien desen Fetissero eenen Pot met eenen dranck daer in (daer een Artis in lagh) by hem hadde, met eenen Quispel, ende dat daer sommighe vrouwen met cleyne kinderen tot hem quamen, die hy bestreeck met verf ofte van desen dranck, ende ginghen daer mede naer huys, d'welck ick gisten te wesen een manier van salve teghen hunne Fetisso. Sy houden hunne Fetisso voor goet ende quaet: als nv desen Fetissero hun een vermaninghe heeft ghedaen, soo staet hy op ende bestrijct desen Outaer met zijnen Quispel ende dranck uyt zijnen Pot, ende roepen met malcanderen een deel woorden, ende maecken een groot ghekrys onder malcanderen, cleppen teghen een met de handen, roepende I. Ou. I. Ou, ende daer mede is haere predicatie gedaen, ende een yeder vertreckt dan naer zijn huys, sy hanghen aen hun lyff veel stroywiskens, meynen daer mede bevryt te zijn, dat hun Fetisso als sy die draghen geen quaet doen en sal, smorgens vroech als sy hun lijff schoon hebben ghewassen, soo bestrijcken sy hun aensicht met witte strepen, van witte aerde, als Krijt, ende dat oock ter eeren van hunne Fetisso, als dat ghebruyckende voor hun morgen ghebet, als sy eerst beginnen te eeten soo presenteren sy hunne Fetisso deze stroywissen, die sy aen hun beenen hebben gheknopt, den eersten beet, ende oock den eersten teugh die sy drincken besprinckelen sy hem met den dranc als ghevende hem te drincken, anders dat niet doende soo en souden sy gheen gheluck van dien dach hebben, want Fetisso en souden hun niet met vreden of onghemolesteert laten. Als in zee weynich visch is ende dat de Visschers niet veel en vanghen, so meynen sy dat hun Fetisso vergramt is, ende hun geenen Visch en
[34b] wilt gheven, soo maecken sy een groot ghekrijs onder malcanderen, ende nemen hunnen Fetissero en gheven hun wat Goudts dat hy

1) De gewone en verklaarbare terughoudendheid. Komt men over zekere grens met vragen, dan luidt tegenwoordig het antwoord: no good for white people to save that. (Save, port. saber, is: weten).

wilt hun Fetisso besweeren, dat hy haer wil laten visch vanghen. Desen Toovenaer gaet ende maeckt alle zijn vrouwen (drie of vier, soo veel als hy er heeft) fray toe, met hun beste cleeren ofte palleersels, ende gaen rontsom de stadt al huylen ende kryten, slaende op hun borst, met platte handen teghen malcanderen cleppende, ende maken groot misbaer, comen dan samen op de zee-strandt teghen de zee, ende plucken daer rancken vande Bomen, ende hanghen die om haren hals. Dese Boomen houden sy oock voor haer Fetisso Dasianam, d'welck so sy meynen hun den Visch verleent: Den Toovenaer of die de Fetisso sal besweren comt met een Trommel, ende speelt oft clopt voor de Boomen, die sy tot dien intentie houden ende goet achten te zijn, dit ghedaen zijnde gaet hy by zijn vrouwen op strandt, ende spreken langhen tijdt teghen malcanderen, ende worpt dan Millie inde Zee tot zijnen spys, met ander ghecoleurde verven [1]), meynende dat hunnen Godt dan te vreden is, ende hun Visch ghenoech sal laten vanghen. Als den Koninck gheenen Tol ghenoech en ontfanck, ende dat daer gheen Cooplins ghenoech en comen, daer hy hem can mede onderhouden, so gaet hy tot eenen boom die hy hout voor zijnen Fetisso, ende doet hem daer sacrifitie, als hem daer brenghende eeten ende drincken, waer over dat de Toovenaers dan comen, en sullen desen Boom Fetisso besweeren, dat hy wilt segghen of daer Cooplins comen sullen of niet, sy maecken een hoop asschen als een broot Suyckers, ende sy snyden een wisken van desen Boom, dat steken sy daer in, dan hebben sy een Becken met water, en drincken daer uyt, en bespouwen dan dit wisken vanden Boom, ende spreken dan wederom tot malcanderen, ende dan wederom spouwen sy een luttel, dan nemen sy vande Assche ende bestrijcken hun aensicht daer mede, ende bedryven alsoo veel kinderwerck, maer corts daer naer sal hem een stem openbaren, d'welc is den boose Gheest: die seght hun wat, ende daer mede gaen sylins deur ende naer huys, ende brenghen tydinghe wat hunne Fetisso gesproken heeft, sy behanghen hun kinderen met veel van dese dinghen als sy ionck zijn, als d'een Fetisso is goet voor het slapen, d'ander voor het vallen, d'ander voor het spouwen, ende dierghelijcken, waer op dat sy hun betrou- [35a]
wen daer so vast op hebben alst mogelijc waer te doen, als sy sulcken Fetisso dragen tegen sulcken accident, dat het hun dan stracx helpt, ende van sulcken qualen ofte siecten geen noot en sullen hebben, iae sy maken drancken die geven sy hun vrouwen te drincken, op eedt [2]) dat

1) Vermoedelijk overdrachtelijke uitdrukking voor „aanstellerij".

2) In dergelijke godsoordeelen komen allerlei nuances voor. Het gebeurt ook dat de be-

sy by geen andere Mans en heeft gheslapen, waer over dat sy hun so verschricken, ist dat de vrou haer heeft te buyten gegaen, ende derft desen dranck niet drincken, haer onsuyver kennende, vreest deur desen valschen eedt, die sy met desen dranck soude doen, dat Fetisso haer stracx soude doen sterven. Als daer yemant sterft so maken sy ooc een Fetisso, ende bidden hem dat hy het lichaem in d'ander werelt wil brengen, ende op den wech niet turberen en wilt als hy reyst, waer over dat de naeste vrinden dooden een Hinne, ende maecken dat schoon om te koken, dan gaen sy in hun huys in eenen hoeck sitten, ende nemen daer alle zijne Fetisso, of heylichdom by hem, ende setten die al in ordonantie als zijnen grootste Godt int midden, ende d'andere cleyn daer neffens, al fray in ordre, dan heeft hy noch een deel Paternosters, gemaeckt van Schelpen, d'ander van Bonen ende groote Erweten, de derde zijn ghemaeckt van Pluymen, ende die al met Knopen van basten van Bomen. Met dese Paternosters daer behangen sy hunne Fetisso mede dan nemen sy het bloet van het doode Hin, ende bedruypen dit bloet op hunne Fetisso, (want een dooden moet zijnen Godt bloet offeren) dan haelt hy sommige groene cruyden uyt het velt, ende hangt die om zijnen hals een ketingh, onder tusschen dat den man hem dus ghereet maeckt, soo wort het Hoen ghesoden, ende ghecoockt zijnde, so wort het hier by hem ghebrocht, ende int midden van hunne Fetisso gheset in een Schotel, hy beghint zijn tooverye te doen, ende maeckt veel woorden, bespouwende met water ofte Wijn de Palm, dese zijne Fetisso, dan neemt hy twee ofte drie blaederen van dit groen cruyt dat hy om zijnen hals heeft, ende vryft die tusschen zijn handen, ende maeckt daer een Bolleken af, dat neemt hy dan tusschen zijn twee voorste vingeren, ende steeckt dit tusschen zijnen beenen deur, ende weer deur, segghende tot zijn Fetisso, Auzy, bedidende een groetenis, als hem groetende ende goeden dach biedende, dan dout hy het sap uyt dit groene bolleken, over syne Fetisso, ende het sap uyt gedout zijnde over zijn heylichdom, so leyt hy dat op de aerde neer, ende pluct
[35b] wederom van desen ranck die hy om zijnen hals heeft, twee ofte drie bladeren, ende vryft die wederom in zijn handen, ende maect daer een

---

schuldiger een drank moet drinken, of dat een familielid, dan wel een vreemde, die partij in de zaak heeft willen kiezen, aan de proef wordt blootgesteld (zie b.v. Gramberg Schetsen blz. 62 en 63).

Het komt mij onvolledig voor dat de Marees geen melding maakt van een zeer gewone en zeer verspreide wijze van de waarheid te bevestigen, bestaande in het druppelen van water in de oogen of op het hoofd. Vele schrijvers maken daarvan gewag zelfs als voorkomende aan de kust van Neder-Guinea, zie b.v. de reis van Pieter van den Broecke in Begin en Voortgang.

bolleken af, ende steect dat wederom deur zijn beenen, ende spreect een deel woorden, als vooren, ende dout het sap over zijn heylichdom als vooren gheseyt is, ende dit duyrt soo langh tot dat den heelen groenen ranck vervreven ende versapt is, so neemt hy dan altemael dese groene uytghedoude bladeren in zijn handen, ende maect daer eenen Bol af, als een vuyst groot, ende daer bestrijct hy dan zijn aensicht mede, ende dat is dan oock een Fetisso, ende dat ghedaen zijnde so sal het lichaem in vrede zijn, ende dan pact hy wederom zijn Craem op, ende leyt de cramerye wech tot op een ander tydt dat hy wederom te werk wort geset, ende dese heylichdom bewaren sy tot groote bewaringe van hun lyf. want als sy ten oorlogen gaen soo hangen sy deze Paternosters om hun lijff, aende beenen, armen, ende om den hals, meynende dat hun Fetisso daer mede beschermen sal, ende van doot gheslagen te worden, dan geen noot en sullen hebben, sy houden den Pittoir [1]) oock voor eenen Godt, want als sy op den wech gaen naer andere Steden, ende hem hooren roepen int wildt, so zijn sy seer verblyt, want sy segghen dat hy Fetisso is, ende spreeckt dan dat alle de geene die op den wech zijn, geen sorghe en behoeven te hebben van ongheluck te crijghen, want hyse bewaren sal, ende van niemant en sullen beschadigt worden, ende daer sy hem hooren roepen, daer brenghen sy hem Millie t' eten, ende Potten met water om te drincken, ende en souden daer niet dorven voorby gaen, sonder hem yet te geven, waer over dat op sommige hoecken vande Straten ofte Bosschen int velt, menichte van Potten staen, ende andere cost als Millie of Mays, dat sy ter eeren van hunne Fetissos (den Pittoyr) ghebrocht hebben, soo dat sy groote dinghen vande Voghels, ende sommighe Visschen houden, als de Tonnijnen die en sullen sy niet vanghen [2]), om gheenderly manieren, maer sy segghen dat het hunnen zee-Godt ofte Fetisso is. De sweert Visschen vanghen sy wel, ende snyden hem zijn sweert af, ende drooghent, ende houdent oock voor eenen groote Sancto of Fetisso, andere ghelooven veel aen sommighe Boomen,

1) Butoor of putoor is een zelfst. naamw. dat vooral in Vlaanderen wordt gebruikt om den roerdomp aan te duiden (Fr. butor). Welke de vogel pittoir in Guinea is, is mij uit de literatuur niet gebleken, ofschoon de meeste schrijvers van zulk een vogel-waarzegger mededeeling doen. Bosman noemt een ster- of stiervogel, maar is niet duidelijk. (Port. pitorra is: kleine pauw).

2) Wie het totemisme ter plaatse zou willen bestudeeren, kan aan de kust zijn gading vinden. Wij troffen er een zeer merkwaardig voorbeeld van aan (Naber en Moret blz. 106). Weytingh (Brodie Cruikshank) verdeelde de stammen tusschen Axim en Accra in 14 groepen, respect. 1 Honden, 2 Vossen, 3 Ekkoena, 4 Slakkenhuizen, 5 Djumna, 6 Papegaaien, 7 Afienna 8 Agouna, 9 Sakkie, 10 Buffels, 11 Milliestruiken, 12 Geheimlieden, 13 Tijgers, 14 Koralen. (Zie Brodie Cruikshank blz. 8).

ende als sy yet begheeren te weten, soo ghaen sy tot dese Boomen, alwaer den Duyvel hem dickmael openbaert, in schijn van eenen swerten Hondt, of dierghelijcke, oock dickwils invisel, ende gheeft hun antwoordt op het gheene dat hem van hun ghevraecht wort. Soo
[36a] alsmen hun vraecht naer hun gheloof, ende sy v gheen rechte antwoorde en gheven dat naer eenich gheloof ghelijckt, oft met de waerheyt van Godts woort over een comt, soo segghen sy Fetisso die heeft het soo ghesproken, ende ons geboden te doen, want sy houden hem voor haren Godt, bedryvende groote sotheyt ende kinderspel als sy hem aenbidden ende dienst doen, meynende eylacen dat het hun helpt, ende groote verdienste deur vercrijghen, dan ten mach hun al niet helpen, maer vinden hun meest bedrogen, ende want sy met den Duyvel om gaen, ende op hem hun betrouwen setten, soo worden sy oock met den Duyvel gheloont, sy en hooren niet gheerne van hem praten, maer schromen hem, ende zijnder seer af vervaert, daer zijn sommighe Berghen daer den Donder ende blixem dickmael regneert, ende altemets sommighe Visschers ende andere Swerten een ongheluck crijgen, meynende daer mede dat hunnen Godt vergramt is, ende daer deur eeten ende drincken begeert, of van doen heeft, soo dat sy daer deur veel Berghen houden voor haere Goden, ende daer dagelicx eeten ende drincken op brengen, om hem te vreden te stellen. Ten andren en souden sy daer niet voorby gaen of varen, sonder daer aen te gaen, ende hem wat te gheven, vreesende dat sy dat niet en deden dat hy haer beschadighen souden, maecken malcanderen dusdanighe beuselinghe wijs, ende dat sy gheloven ende int hooft crijghen, dat en isser niet uyt te brenghen, maer gheloven hunne opinie van dese Fetisso soo vast alst moghelijck is, ende als de Neerlanders dit regiment hun sien doen, ende omdat het soo geckelijc toe gaet, sy daer mede lachen ende spotten, so dat sy hun seer schamen, ende in ons presentie hun Fetisso niet meer dorven maecken, ende schamen hun guychelspel selver, waer over wy Godt almachtich wel hebben te bidden dese arme menschen hun verstant verlichten wil, ende op den rechten wech wil brenghen, want hun anders niet en gebreect als kennisse van Godt ende zijn woort, voorder en is het niet te pijne waert van hun gheloof een discours te maecken, ten eersten om oorsaecken datmen van haer qualijck yet te weten can comen, ende die met de Portegesen omgaen, ende dagelicx mede converseren, schamen hun yet te segghen, gevende hun voor Christenen uyt, omdat sy met Christenen om gaen, als willende met hun maets geen gemeenschap hebben in hunne Fetisso ende raserye,

ten tweeden om dat daer maer drie of vier notable puncten en zijn, [36b]
die niet weerdich en zijn een Capittel alleen te hebben, dan om hetzelve punct het zijn te gheven, soo sal ick sommighe devisen verhalen, diemen uyt haren monde tot diversche reysen verstaen heeft. T'is ghebeurt dat wy met hun saten en praten, ende vraechden hun naer haer gheloof, wat opinie dat sy van sulckx ende van dat hadden. Inden eersten als sy sterven ende doot zijn, waer dat sy dan blijven, ende het lichaem reyst? antwoorden dat het al doot is, ende van geen verrysenisse ten ioncxsten daghe en wisten, als wy doen: maer als sy sterven weten wel dat sy in een ander werelt [1]) ghaen, maer en weten niet waer, ende dat sy ander conditien daer in hebben dan de Beesten doen, maer en weten v die plaets niet te wysen waer sy dan gaen, onder der aerden, als boven inden Hemel, maar als sy sterven soo, bedryven sy veel gelaet van hem d'een en d'ander mede te geven, waer aen datmen ghenoech mercken can dat sy gevoelen hebben naer dit leven noch een ander te zijn, ende datmen daer van als [2]) van doen heeft, ghelijck op der aerden, want als sy yet verliesen ende eenighe vrinden doot hebben, soo meynen sy dat die gestorven zijn, het hebben comen halen, ende hem van noodich was, maer sy en weten van geenen Gheest, ofte van eenich verrysenis, ten tweeden hun vraechende naer haren Godt, sy antwoorden dat hij swert was als sy zijn, en dat hy niet goet en was maer hun veel quaets ende verdriet aen deden: men antwoorde hem dat onse Godt wit was als wy, ende dat hy goet was, ende ons veel deucht dede, ende dat hy op der aerden was ghecomen om ons salich te maecken, ende hoe dat hy schandelijcken van ander volck ghedoot wert, om onsent wil, ende als wy sterven dat wy dan by hem gaen woinen boven inden Hemel, ende dat wy daer niet t' eten of te drincken van doen en hebben etc. d'welc hun seer verwonderden, ende hoorden dit geernen praten, waer over dat sy seyde dat wy Godts kinderen waren, ende dat hy ons alle dinghen seyden, ende murmureerden hier teghen, segghende waerom dat onse Godt hun oock niet alle dinghen en seyden ende gaf, soo wel als hy ons deden, ende waerom dat hy hun oock geen Lywaet, Laken, Yser, Beckens ende alderhande Waeren en gaf als ons, waer op ick antwoorden dat onsen Godt ons dit oock al verleent, maer hunlins oock niet en vergaet, al en kende sy hem niet, ende hun [37a]
het gout, wijn de Palm, Mille ende Mays, Hoenders ende Ossen, Cabrieten, Bannanas, Iniamas ende andere Fruyten tot hun onder hout ver-

---

1) Zij komen bij hun vaderen, de „daddies", in het „schimmenrijk".

2) Van alles.

leenden, maar dit en wilden sy niet bekennen, of en costen dat niet begrypen dat sulcx van Godt quam, maer seyden Godt en gaf hun geen Gout, maer de aerde ghaf het hun, daer sy het in sochten, ende in vonden, Godt die en ghaf hun oock gheen Millie ofte Coren, want sy zaeydent en maeydent, maer de aerde gaf het hun. Ten derden de Fruyten die gaven de Boomen die sy hadden gheplant, en waren daer vande Porteguesen eersten ghebrocht. Ten vierden de ionghe Schapen die quamen vande oude: de Zee gaf den Visch, ende sy vongen hem, met veel diergelicke dingen dat sy niet bekennen en willen dat het van Godt quam, maer vande aerde ende zee, elck naer het zijn, maer sy bekennen wel dat den reghen van Christus onsen Salichmaker quam, ende dat sy door onsen Godt ooc veel goets hadden: als deur den regen vonden sy veel Gouts, ende hunne vruchten ende planten wiessen deur die vochticheydt, ende om dat wy hun alle dingen ende coopmanschap gemaeckt naert behooren toe brenghen, so meynen sy dat wy dat al ghemaeckt vinden, ende maer int velt en hebben te halen, gelijck als sy hun Fruyten doen. Ten tweeden is het ghebeurt dat sommighe Hollanders aen Landt in hunne Hutten zijnde, ende het begost te reghenen, wayen, donderen ende blixemen (daer sy seer af vervaert zijn) dat sy liepen op de Straten ende den Donder ofte Blixem niet eens en myden, of en schouden, ende hunlins niet schadelijck en was, d'welck hun verwonderden, maer vreesden dat sy dan veel buyten haren Huysen quamen, dat het hun niet goet wesen en soude, want t'is wel ghebeurt (als het donderden ende blixemden) dat sy op den wech waren vanden Duyvel wech ghevoert werden, ende ter aerden doot gheslaghen worden, waer over dat sy sulcken verschriktheyt af hebben, als menschen ter aerden mueghen doen, ende omdat sy wel weten dat onse Heere Godt boven inden Hemel woont, soo als het dondert ende blixemt soo wysen sy om hooch ende noemen hem Iuan goemain, [1]) Ten derden hebben wy eens eenen swerten of Negros in het Schip ghevangen gehadt om vals Gout dat hy ghebrocht hadde, vergoet te hebben, dat hy nam
[37b] [2]) alle morgen eenen Tob met water, ende wies zijn aensicht daer in,

1) Latere Hollandsche schrijvers hebben daarvan gemaakt: Jan Compan (Compagnie) en geven daarvan dan eene voor de hand liggende afleiding. Een afdoende verklaring treft men niet aan, ook niet bij Bastian's „der Fetisch an der Küste Guinea's". De Reverend Kemp schrijft „Nyankupon" en vertaalt dat door „the great Friend". Zou de onderstelling gewaagd zijn dat het geheele begrip slechts aan de negers gesuggereerd is, in dien zin dat het westersch begrip „Opperwezen" in een negertaal werd overgezet door Nyankupon (the great Friend) en dan bij navraag eenvoudig werd teruggekaatst?

2) De inhoudsopgave verwijst naar deze bladzijde onder de zonderlinge benaming Ma-

en nam doen zijn handen vol water ende wierpse over zijn hooft, spreeckende tegen zijn selven veel woorden, spouwende in het water, bedryvende veel Apenspel: hem wert ghevraecht waerom dat hy dit dede? hy antwoorden dat hy zijne Fetisso badt dat het mocht reghenen, dat zijn volck mochten veel Gouts vinden, om hem te comen lossen, ende haest naer huys mocht gaen. Die ionghe kinderen besnyden sy [1]) oock, ende volghen daer in Mahomets wet, met veel andere opinien die sy noch van hem houden, als sy achten oock quat datmen op der aerden spout, met veel andere superstitien die sy ghebruycken: maer datmen segghen soude dat sy altemael met dusdanighen beuselinghe om gaen ende haer gheloof op dese Fetisso alleen setten, waer onwarachtich, want veel die Portegues connen spreken (als met hun hebben ghehandelt, ende die oock daghelicx met onse Neerlanders handelen, ende verkeeren) beginnen hun guychelspel te versaecken, ende sommige woorden vande kennisse van gods woort te hebben, ende dat daer deur dat wy met hun Apenspel gecken, ende segghen dat het niet en deucht, ende om dat sy segghen dat wy Godts kinderen zijn, so geloven sy veel tghene dat wy haer segghen, ende beginnen tot kennis te comen, maer ten heeft geenen goeden gront, sy zijnder al te hart in versteent, ende dat om dat hun niet anders en wort onderwesen. Maer de swerten die by de Porteguesen woonen, weten wel van Godt ende van zijn ghebodt te seggen: als ick hebber ghevonden die vande geboorte Christus, van het Avontmael, van zijn bitter passie ende doot, ende verrysenis, met andere diergelijcke puncten, ons Christen geloof aengaende, veel af wisten te spreken: principael eenen [2]) die my wel bekent is, ende oock mijnen goeden vrient was, die fray lesen ende Portegues schryven conde, was redelijck in de Schriftuer gheleert, iae dat veel meer is alsmen met hem pratende was, ende sommighe puncten hem seyden teghen het Catholijck gheloof, ofte soo als hem de Porteguesen hadden onderwesen (want hy by eene Monick op het Kasteel de Mina ghewoont hadde) dat hy daer teghen argueerden, ende bewees

---

sametisse ceremonien; vermoedelijk slechts een drukfout voor mafametisse. Immers, Port. Mafamede is Mohammed.

1) Zie aant. bij kolom 11b.

2) In dit verband kan het merkwaardig zijn melding te maken van den Neger Jacobus, Eliza, Johannes, Capitein, op achtjarigen leeftijd als slaaf gekocht aan de rivier Sint Andreas (verm. Sassandra of Sassandré, rivier der Ivoorkust) en naar Nederland gevoerd, alwaar hij in de theologie gestudeerd heeft. Als predikant te Elmina overleden, midden 18e eeuw. Zijn levensloop, zie Biogr. Woordenboek van van der Aa. Het exemplaar ter Kon. Bibl. bevat nog eenige merkwaardige bijzonderheden omtrent Capitein, bijgeschreven door P. A. Leupe.

dat in sulcken Evangelie ende Seynt-brieven der Apostelen anders gheschreven stont, ende soo moesten verstaen worden, waer by datmen sien can die eenich verstandt beghinnen te crijghen vant Chris-
[38a] ten gheloof, dat sy seer scherpsinnich zijn en haest een dingen connen begrypen: maer het schynt wel dat het Godt niet ghelieft en heeft haer in ons Christen gheloof te roepen, waer over dat wy Godt wel te dancken ende te loven hebben, dat hy ons het verstant ghegeven heeft, zijn Goddelicke Schriftueren te beghrypen, ende te verstaen die ons tot der Sielen salicheydt strecken [1]).

Het 17. Capittel.

Van haere huysinghe, ende steden, vande Landen met haere Straten ende dierghelijcken, ende hoe zy hun Huysen timmeren ende maecken.

Hunne wooninghe ofte huysinghe is deur den bandt niet veel besonders, maer heel slecht, oft een deel Verckens Koten waren [2]) iae ick acht dat in veel Landen beter Swyn Koten zijn, dan sommighe menschen hier tot haeren huysen ende wooninghe hebben, Ick en weetse nieuwers beter by te ghelijcken, dan by de Soldaten Hutten inde Schantse ofte Bolwercken, want hunne huysinge daer seer naer op over een comen, als of sy Patron daer naer genomen hadden. Inden eersten nemen sy vier Micken of Boomen, die graven sy inde aerde, ende maecken die viercant te staen [3]), dan legghen sy daer ander Boomen over inde Micken, ende binden die heel vast, dan nemen sy veel dunne stocxkens ende besetten daer het huys mede rontsom, ende die binden sy ooc met Latten neffens malcanderen heel dicht toe, dat men daer qualijck een handt tusschen beyden soude crijghen, dan maecken sy Leem van geel aerde die sy int velt

---

1) Het verdient opmerking dat de Marees zoo goed als niet van den Islam rept, die toch in de Rijken van Melli en Sonrhay heerschte, doch slechts langzaam naar de kust schijnt te zijn voortgeschreden. Tegenwoordig treft men deze leer in het achterland veelal aan en de negervorsten die er een „Allah-man" op na houden, op de manier als de keizers van China Jezuietenpaters accueilleerden (en zij wisten wel waarom!), zijn talrijk.

2) Kustdorpen zijn, ieder weet dat, altijd vuil en achterlijk als men ze vergelijkt bij die in het binnenland. Mijn eigen ondervinding is dat er vuile stammen zijn met vuile woningen, zoowel als buitengewoon zindelijke stammen die hun huizen keurig onderhouden. De groote steden zijn netter dan de dorpen, zie ook kolom 39a.

3) De ronde woningen komen aan de Goudkust blijkbaar weinig voor; de normale vorm is daar vierkant of rechthoekig. Waar klei als bouwmateriaal ontbreekt, maakt men huizen van lichte materialen maar zelden van bamhoe, dat aan de kust niet zoo overvloedig voorkomt en niet zoo dik wordt als in Oost-Indië. (Macdonald, blz. 80 is stellig fout als hij het gebruik van bamboe, waar klei ontbreekt, regel maakt).

haelen, ende stampen die heel cleyn gelijck Leem, ende dun, tot dat het tot Pot-aerde is, ende nemen dan dese aerde met handen vol, ende clacken dat aen hun schutsel vande huysinge rontsom, van onder tot boven, van voren tot achter, daer sy het dicht begeeren, ende douwent met hun handen tusschen dese bandtroeyen in, om dat het daer aen vast blyven staen souden, als tot een steunsel, ende als sy hun Huys met dese aerde dicht ghemaeckt hebben, by naer eenen halven voet dick, soo laten sy het drooghen ende hardt worden, als ghebacken steen [1]), ende wel drooch zijnde soo maken sy noch een ander [38b]
Pap van root aerde, heel dun van water, ende nemen eenen stroywisch inde handt en bestrijcken haer huys (van binnen rontsom) hier mede als zijnde in plaets van Schilderen, ende houden daer veel af van haere huysen van binnen soo te Schilderen, den eenen met root d' ander met wit, de derde met swerte aerde, elck om prijs, dragende daer groote hooverdye op, want als wij aen Landt comen, d' eerste datse v toonen is haren huysinghe, sy maken twee platte viercante decsels van bladeren van Wijn de Palm Bomen, ende die binden sy heel dicht aen malcanderen, datse den reghen beschudden moghen, ende dat setten sy boven op haer huys als een Tack [2]), binden de eynden aen malcanderen vast, ende alst fray weer is of dat de Sonne schijnt, so setten sy dit Dack open met stocken als twee vleughels, latende de Sonne in haer huys schijnen, ende als het regent soo latense die wederom dalen, ende neer leggen [3]): vooren maken sy een viercant gadt, deurwijs, met een Deure van Riet, dat sy open en toe schuyven, ende met een Coorde van wissen toe binden, den vloer maken sy plat ende vryven hem heel effen, met root aerde of het geplaveyt waer, ende int midden maecken sy ghemeenlijck een ront gat, om de Pot met Wijn de Palma in te setten, als sy met malcanderen drincken, ende aldus maken sy drie of vier Hutten aen malcanderen, neffens een staende int viercant, als hebbende int midden een plaets daer de vrouwen op koken, ende in dese Hutten wonen sy met malcanderen, als in d' een de vrouw, in d' ander den man, maecken elck een Hut apart, so veel als hun van noode is, ende

---

1) Het is, in deze huizen van klei, donker en koel. De klei is een goed bouwmateriaal, in zooverre er zelfs muren om de steden van worden gebouwd. Het bouwen in klei zullen de menschen wel van de mieren hebben afgezien, die hunne „hoopen" wel tot een hoogte van 3 M. uit hetzelfde materiaal opmetselen.

2) Als een „punt", als een „spits", duitsch: Zacke, zie Van Wijk Etym. Woordenboek.

3) Niet alle Negers ergeren er zich aan wanneer de regen in hunne woningen drupt. De huizenaanleg in Benin bracht zelfs mede dat er in de woning een waar „impluvium" ontstond. Zie hierna kolom 116a.

dese huysinghe beschutten sy noch rontsom af met een schutsel van Riet, van het Mays, een Mans lengde hooch, of soo hooch als een muyre van haere huysingh is, die oock maer een mans lengde hooch en zijn, maer en dede het Dack dat keepwijs om hooch staet men soude in haere huysen niet gaen connen sonder neer te bucken: Hare huysinghe staen al over hoop onder een, maer deur dien een yeder zijn huysinge apart afhenckt, met een rieten schutsel, ende de huysen van een aldus verscheyden worden, soo maecken de riet schutsels de Straten, ende verscheyden elc quartier Huysen van malcanderen [1]). De straten zijn heel nauwe ende enghe, so dat daer maer een Man seffens in gaen en mach, ende als het reghent soo
[39a] ist daer heel beslijckt om gaen, ende dat om de vette aerde, maer als de Son schijnt soo verdroocht de aerde, ende worde hart als steen. Alsmen in haere huysen wil gaen soo moetmen soo langhe deur de straten gaen tot datmen een open gadt ofte Deur vindt, ende daer gaetmen dan deur in, ende loopen dan van d'een huys in d'ander, al rontsom deur, tot datmen comt daermen wesen wilt: haere huysinghe zijn luttel verciert met huysraet, dan sy hebben ghemeynelijck houte Kisten, die sy vande Duytschen coopen, ende daer in sluyten sy hun dingen, soo datmen weynich van haer goet in de Huysen siet. De huysinghe vanden Coninck ofte haeren Oversten vande Stadt, maecken sy gemeynelicken te staen aende Merckt velden, ende is alleen beschut ofte afghepaelt, hebbende gheen ander ghebueren die met hem woonen, dan zijn vrouwen ende kinderen (want hy ghemeynlijck daer beter af versien is, als den gemeyn man) zijn huysinghe zijn wat grooter ende hoogher als d'ander, ende loopen veel deur malcanderen d'een deur d'ander, als eenen dool Hof [2]), boven al bedeckt met rieten daken, elck Camer apart, daer zijn volc woonen, ende zijn wachten over daech in zijn, int midden van zijn Hoff heeft hij een viercante Hutte, rontsom open [3]), maer boven be-

---

1) Een deftige mans-woning bestaat dus uit huizen en erven en de koningshoven, al zijn zij zoo groot als die van den later te beschrijven vorst van Benin, zijn, in beginsel, verzamelingen van dergelijke complexen, al zijn de afzonderlijke eenheden ruimer, hooger, fraaier en desnoods versierd. Al die woningen en pleinen hebben verschillende toegangen, zoodat zij een waar doolhof vormen doch waar men aan alle kanten in en uit kan. Toen Sir Garnet Wolseley Koemassie genomen had en het koningshof wilde laten afzetten, bleken daar 13 schildwachten noodig te zijn om een eenigszins afdoende sluiting te verkrijgen (Brackenbury Dl 2, blz. 236).

2) Zie aant. kolom 38b.

3) Mijn tolk, een zeer ontwikkeld Golah-vorst, noemde die inrichtingen de „kitchen". Zeker een benaming oudtijds door Hollandsche en Engelsche zeelieden bedacht, omdat de

deckt voor de Son, daer hy over daghe in gaet sitten met zijnen Adeldom, die hem comen spreecken, ofte een praetken gheven tot zijn tijdt verdryvinghe, voor aende Poort van s'Coninckx Hoff staen altoos twee Potten in d'aerde ghegraven, met versch water, die alle dagen ververst worden, d'welc ick gisse ghedaen wort voor haere Fetisso, dat die daer af drincken souden. Voorder de Steden aende zeecant, die en zijn niet veel besonders, dan sy zijn leelicke plaetsen, stinckende als Crengen, van alle de vuylicheydt diese met hopen op de buyten wech leggen, iae daer is altemet sulcken stanck ende vuyle locht, als den wint uyt den Landen comt, datmen den reuck van het Landt vande vuyle locht, anderhalf myl in zee can riecken. De Steden die te Landewaerts in leggen zijn rijcker van goet en Gout dan de Frontier plaetsen, ende zijn grooter van huysinge ende beter ghepeupeleert dan de zee steden [1]), oock machtiger van Cooplins ende die meerder handelinghe dryven als in de zee-plaetsen gedaen wort, want dat volck die daer woonen zijn minder van machten, ende zijn de Tolcken. Roeyers, Piloten, Dienaers, Visschers, ende Slaven vande Inwoonders vande Landen ende Steden. Den Coninck hout [39b] zijn Hoff ende Palleys selver inde naeste Landt Stadt, daer hij over is gebiedende, ende hy set eenen Capiteyn over de zee stadt, daer hy Heer ende Dominateur over is. De Landt Steden zijn gheweldich groot, naer dat de zee-steden zijn, want inde Steden daer ic hebbe geweest bevinde die gheweldich groot te zijn, maer sy en hebben gheen Poorten, Wallen ofte Vesten, noch eenighe sterckten teghen de oorloghe of ghewelt van crijch [2]) maer zijn Steden voor de vrinden rontsom open, ende niet af besloten, maer ick heb verstaen vande Negros dat te Landewaerts inne noch al grooter Steden ende met menichte van volc zijn, als naer de zee plaetse toe zijn.

---

praatjes „uit de kombuis" komen en deze kitchens in 't bijzonder gebruikt worden voor dagelijksche gesprekken. Zie ook kolom 48a.

1) Waar de Marees ons zelf vertelt (kolom 66b) dat hij nooit diep in 't land is geweest, valt het te meer te waardeeren dat hij zich zoo goed heeft weten te doen inlichten.

2) Steden met wallen, poorten en vesten schijnen inderdaad in 't achterland van de Goudkust niet (of dan zeer zeldzaam) te zijn geweest. Zelfs Koemassie was onversterkt, lezen wij: het koninklijk paleis ligt in een lange, breede en midden door de stad loopende straat, van welke het door eenen hoogen, en tot aan de moeras reikenden muur is afgezonderd. (Bowdich blz. 201). Het machtige Kong was „une ville ouverte ayant toutes ses habitations construites en terre à toit plat". (Binger Dl I blz. 297). In het achterland van Liberia komen versterkte steden nog voor (Naber en Moret blz. 119 vlg.). Abeokuta in het tegenwoordige Lagos was wel omwald, maar dat was een laatste wijkplaats van talrijke vluchtelingen uit den Egba-stam, die zich daar tegen Dahomey staande hielden. Het bestond sedert 1820 (Bouche). Er valt echter onderscheid te maken tusschen omwalde steden en omwalde vorstelijke hoven. De hoven waren zoowat overal ommuurd: Asjanti, Dahomey, Benin.

Het 18. Capittel.

Wat namen dat hunne Steden hebben, ende wat plaetsen dat het zijn daer de Hollanders met de Negros liggen en handelen, ende hoe verre zij van malcanderen verscheyden zijn.

Als de Hollantsche Schepen (die nv te tydt de handelinge dryven met de Negros vande Custe van Guinea) comen gheseylt, lanckx de Grain custe, daermen de Manigette handelt, om naer de Gout Custe te comen, daer wy hier af sprekende zijn, al ist dat tot sommighe plaetsen vande Grain Custe Goudt is, en wort nochtans voor gheen Goudt custe ghereeckent, deur dien aldaer geen quantiteyt en is, maer deur gebrec van dien seer veel deur haerlins geestimeert wordt, meer als wy selver doen, so is het gebruyc vande Neerlanders dat wy de gout custe beginnen te reeckenen ofte te noemen, vande Coba de Trespunctas af, tot aen Rio de Volta toe, deze Caep de Trespunctas leyt op de hoochte van 4½. graet, ende om dat hy met drie puncten ofte hoecken hem uytstreckt in Zee, daarom heeftmen hem den naem van Trespunctas ghegeven, in ons Tael gheseyt den hoeck van drie puncten, ende alsoo de Porteguesen aldaer een Kasteel hebben, ghenaemt Aziem[1]), soo moghen hier de Negros met de Hollanders niet
[40a] ruylen, ende daerom en comen de Schepen hier niet om te handelen, dan om dat het een kenbaer Landt is, soo maecken sy altijt hier eerst aen te comen, ende te vervallen, om alsoo haren cours lanckx de Custe te nemen, vijf mylen legher oostelijck leyt een plaets ghenaemt Anta [2]), ende hier Anckeren ghemeenelicken eerst de Schepen, want de Negros coopen hier veel yser, ende zijn seer fray int gheweer te maken. Dit volck bedryven groote handelinghe met wijn de Palm, die daer overvloedich wort gewonnen, want t' is een vruchtbarich Landt van Hoenderen ende Cabrieten, met meer andere Fruyten, principael Ingnamas ende Annanasos, ende als den tijdt is dat men den Wijn de Palm uyt de Boomen tapt, soo comen de Canoes met Negros ende Cooplins van Wijnen, wel 10. of 20. mylen van daer, om wijn te coopen, so dat hy de heele Custe lancx by naer ghevoert wort, ende sy dryven daer groote handelinge mede. Desen wijn achten sy goet te zijn voor de Mans te drincken, om dat hy soo soet niet en is als den

---

1) Axim, zie aant. kolom 7b.

2) Ahanta, eigenlijk de naam van een landschap, waartoe b.v. het dorp Boutry behoort. Te Boutry werd in 1656 het fort Batenstein gebouwd; en wat oostelijker, te Saccondee, vóór 1682 althans, het Fort Oranje. Ahanta was in 1656 „opgedragen" aan de W. I. C. Zie de Jonge, Oorsprong blz. 50.

Inlantsche Wijn, die met geen water vermengt en wort als desen Wijn is, ende den anderen Wijn houden sy goet gedroncken te zijn van vrouwen, omdat hy niet vermengt en is, ende heel soet is, ende de vrouw personen haest verheughen doet. Een myl laeger leyt de Rivier ghenaemt Rio de St. George, ende een plaets ghenaemt Iabbe[1]), ende Cama [2]) daer de Porteguesen oock een huys hebben, ende om dat dit gewest ofte quartier seer vruchtbarich is, soo woont hier eenen Portegues drie ofte vier, die hier den Tol hebben, ende ontfanghen, vanden Visch die inde Revier vande Negros ghevangen wort, ende coopen meer andere victualie en costen, daghelickx die seyndende aen d'ander Kastelen, als Aziem, ende d'Mina, tot haere spysinghe, voor dese Revier loopt een groot Rif in Zee, soo datmen daer met geen Schepen in en can comen, dan met groote Canoes ofte Sloupen, ende een groote myl leegher leyt het Dorp, ghenaemt by de Negros Agitaki [3]) en by de Porteguesen wort het ghenaemt Aldea de Torto, ende vande Flamenchos Comando, maer ten is Comando niet, al wort het van ons so genoemt, want Comando leyt op den Berch, daer den Coninc woont, maer om het lichtste gheseyt soo wort het van ons alsoo genaemt. Het Dorp leyt n.n.w. met een cleyn Boschken Boomen, ende een Revierken dat de Landewaerts in loopt, als ghy nv hier ten Ancker leght, een quaert myl vanden wal, op goeden gront, so leyt den Berch nae Anta west ten n. van v, ende den Berch van [40b]
groot Comando leyt dan n.o. ten n. van v, ende het Kasteel de Mina leyt dan o. ten n. van v, dit is mede een bequaem plaets om te handelen, ende de Schepen versoecken de handelinghe hier oock eersten int aencomen veel, want 't is een Dorp daer veel gemeyn volckx woont, maer en zijn niet groot van machten. De Cooplins van Anta als daer gheen Schepen voor haer Haven en leggen, comen hier ter Merckt, ende haer handelinge doen. Die van Edom,

---

1) Iabbe zal zijn het Aboary van Valckenburgh en het Abboadi der moderne kaarten, liggende een weinig bewesten Chama.

2) Het was te Chama dat de Portugeezen in 1471 den handel aan de kust openden en een loge stichtten. Daarom heette het aanvankelijk de „mijn" welke naam later vanzelf in onbruik raakte toen het fort Sam (São) Jorge da Mina (Sint Joris van de mijn) was gesticht. (Zie Pacheco Pereira blz. 68). Het latere fort te Chama heette S. Sebastiaan en behield dien naam na de verovering van Elmina, waarbij het mede overging; zie Deductie van Valckenburgh. De bewering van Dapper „in Sama hebben de Portugeezen en d'onze een loge" (blz. 483) komt onwaarschijnlijk voor. Dapper schreef in 1668, dus kort nadat de Nederlanders de Engelschen van de kust (op Cabo Corso na) hadden verjaagd en dan zouden zij er de Port. hebben laten zitten!

3) Agitaki of Aldea do Torto moet nagenoeg terzelfder plaatse gelegen hebben als het stranddorp Kommany. Het beteekent: „het dorp van den Schele"; este nome do torto lhe foy posto por que o senhor d'esta aldea era torto" (Pacheco Pereira blz. 68).

Wassa, Comando, [1]) ende andere Steden, comen aen dese Haven haer coopmanschap coopen. Hier wort veel Veneetsche Madrigetten ende Coralen vercocht, want het ghemeyn volck haer daer mede geneeren, die te slypen ende onder malcanderen te vercoopen, cleyne copere Beckens, ende blauw rupijnsche Lakens, met breet Linnen wort hier oock veel vercocht, deur dien dat in dit quartier veel Boeren wonen, die sulckx daghelicx van doen hebben, ende useren, de coopmanschap en wort hier met gheen groote somme ende pertyen vercocht, dan al met cleyne perceelen, ende om dat daer soo menighe perceel vercocht wort, so is het de slimste plaets vande heele Cust van Dachios te geven, want sy met menichte van volcke comen, om luttel goets of waren te coopen, ende om dat sy ooc hun gelt ofte Gout meest al gesmolten hebben, ende in cleyne stucxkens gesneden, so is daer groot bedroch in, want sy het vervalschen met geel Coper onder te snyden, ende dickmael Coper in plaets van gout brengen, zijnde in die twee puncten de slimste plaets vande heele cust, sy hebben de meeste Canoes van het gheheele Landt ende varen ooc meer uyt visschen in zee, dan sy in andere plaetsen doen, want sy dickwils met seventich of tachentich Canoes, smorghens vroech samen t'zee varen, alsoo verre alsmen met ooghen sien mach, ende tegen noen of middach soo comen sy gelijckerhandt met haeren vanck wederom t'huys, soo dat sy hier seer neerstich int Visschen zijn. Van fruyten ende andere lyftocht en is het niet minder van voorsien, want gheen plaets in het heele Landt daer soo veel fruyts is te becomen, ende soo goeden coop is, als hier, principael een Fruyt ghenaemt Bannana, ende wort van ons hier deur ghenoemt de fruyt Merckt, als ghy nv wat leeger zeylt, ende den hoogen Berch van Comando n.n.o. van v hebt, so leyt daer een plaets genaemt Terra Pekina [2]), ende comen dan over een, ende dan leydt
[41a] Agitaki n.w. en het Kasteel o.n.o. wel soo oostelijck van v, ende midts dat de Porteguesen hier alle daghen comen vant Casteel de Mina, soo en comen hier gheen Schepen ofte Jachten ligghen om te handelen, maer als de Porteguesen wat begheeren ghecocht te hebben, soo comen sy tot dit volck, ende dese varen met haere Cano naer Agitaki, an-

---

1) Binnenslands gelegen landschappen. Wasa en Commenda hebben hunne namen tot in den jongsten tijd behouden. Een landschap Adom was er ook; Valckenburgh in zijne deductie maakt melding van de „Adommers", daarna verdwijnt de naam. Bij Bosman (omstreeks 1700): „zeedert mijn vertrek is de maat van de Adommers haar boosheid vol geworden, en Directeur-Generael en Raden hebben gelegentheyd gekreegen om dezelve door andere Negers machten geheelijk te verdelgen en uyt te roeyen". Blijkens Bosman lag Adom nabij het dorp Chama.

2) Terra pequena is: Ampeni (pequena beduidt klein).

ders Alde de Torro ghenaemt, want het maer een myl hooger en is, ende coopen daer hun geliefste dat sy van doen hebben, een half mijl leeger leyt het vermaerde ende stercke Kasteel genaemt Amina, toecomende den Coninc van Spanien, staende onder die iuridictie van die van Portugael, want daer Portegiesche Soldaten op ligghen, tot bewaringhe van hare vyanden, die daer souden willen comen handelen, teghen of contra het Placaet vanden Coninck. Als het Kasteel ende den Berch van groot Comando over een comen soo ligghen sy n.n.w. van v, hier en handelen ghen Hollanders, want t'isser te heet [1]), ende men sou daer gheen profijt doen: de ghelegentheydt van dien, daer sullen wy op een ander plaets af schryven. Seylende nv een groote myl beneden, soo comtmen aen een plaets ghenaemt de Cabo Corsso [2]), ende leyt n.n.o. van v, dan leyt het Kasteel d' Mina n.w. van v, ende Monrre [3]) leyt dan n.o. ten o. van v, dese Caep is een vermaerde handel plaets daer de Franchoysen, eertijdts veel pleghen te handelen, ende met haere Schepen te legghen, alhier is oock een Schip overvallen gheweest van Diepe in Jaer 90. of 91. deur die vande Mina, ende hebben het volc meest omgebracht, ende de reste tot Slaven gemaect, oock int eersten dat wy daer begosten te handelen, isser oock een deel volckx vermoort gheworden, in een Sloup, int Jaer 1592. daer Schipper op was eenen Symon Taey [4]), ende was van Amsterdam ghevaren, ende corts daer naer soo en pleghen hier geen Schepen meer ten Ancker te comen, dan int Jaer 1600. in January soo hebben die van Boure anders Mourre, questie met hun ghenomen, ende hun verboden voor haere Havenen niet meer te comen handelen, waer over dat de Schepen daer wederom beghinnen te handelen, mits de groote quantiteyt van Gout die daer wort ghebrocht vande Foetu [5]), Abrenbou, ende Mandinga [6]), met andere Steden, die over de tweehondert mylen te Landewaerts in leggen. De Cooplins en

---

1) Te heet in overdrachtelijken zin: de Portugeezen zijn er te lastig.

2) Oorspronkelijk Cabo do Corço (van het geitenbokje), zie Pacheco Pereira blz. 70. Van Cabo Corso maakten de Engelschen Cape Coast en Cape Coast Castle. De Denen spraken van kaap „Coarse". Zie ook aant. bij kolom 41b.

3) Moure, Mourre of Mourree, waar de Hollanders in 1612 hun eerste sterkte stichtten. De Portugeezen schreven „Murea" dat een soort van zeelt is.

4) Zie het omstandig verhaal kolom 105b.

5) Foetoe of Fetu (Futu) is de naam van het rijkje dat zich uitstrekt van de Zoete Rivier tot halverwege Cabo Corso en Mouree, zie Deductie van Valckenburgh.

6) Abrenbou lag vermoedelijk in het binnenland, of is een klank evenals Mandinga, want het Rijk der Mandingos lag aan den boven-Niger en de lieden van dien stam, drongen weinig tot de Goudkust door. De Haussa's vervullen daar de rol die de Mandingo's aan de Greinkust en in Sierra Leone vervullen.

comen hier met geen groote hopen af, maer sy comen luttel, ende dan
[41b] brenghen sy veel gelts, ende coopen veel coopmanschappen, als veel Lywaets, met middelbaere sorteringhe van Beckens ende Ketels, den Coninck van Foetu heeft alhier gebiet over, ende heeft alhier zijnen Tollenaer, ende ontfanct de incomen van dese plaetsen, het Dorp leyt op een hoochte, ende daer leyt een groote gheweldighe Clip voor daer de zee op berrent, ende sulcken gedruys maeckt, dat men het een groot stuck weechs hooren mach. T'is hier een quaet volck [1]) want sy dagelicx by de Porteguesen comen, ende t' zijn meest al Negros ende swerten die aent Kasteel gewoont hebben. Dese plaets heeft een fraey viercante Merckt, gaende andere zee-steden te boven [2]). Seylende nv een myl leegher, soo leyt daer de principael handelplaets van de heele Custe ghenaemt Mourre, een myl in zee zijnde legt n.n.w. van v, ende de Cabo Corsso leyt dan w.n.w. van v, ende Kormentin [3]) leyt dan n.o. ten o. van v, dese plaets heeft hem eerst vyant ghetoont teghen die vant Kasteel, ende de Porteguesen van d'Mina: ende zijn d'eerste gheweest die de Hollanders vrintschap bewesen hebben, ende hunlins aen Landt lieten comen, ende dit de Porteguesen siende zijn eens gecomen op eenen nacht en hebben alle hunne Canoes om stucken ghesmeten, sy en hebben hun noyt vyant ghetoont, of eenighe Duytschen om hals ghebrocht, als eenen, d'welck was hun eyghen schult.

T'is ghebeurt int Jaer 1598. op Mey avont, dat de Bootsghesellen

---

1) Met het „kwaad volk" is nog altijd het volk aan Cabo Corso bedoeld. Zie noot bij vorige kolom.

2) Vóór de verovering van Elmina hadden de Nederlanders een „loge" aan Cabo Corso (Cape Coast), die toen als overbodig werd opgeheven. De Zweden vestigden zich daar ter plaatse (jaar 1652) maar werden door de Denen (waaronder Hollanders in Deenschen dienst), in 1658, verdreven. De Denen ontruimden in 1659 de wederrechtelijk in Nederlandsch gebied bezette stellingen, met uitzondering van Cabo Corso dat op eene, naar het schijnt stiekeme wijze, door zekeren Johan Nieman (sig doenmaals onder de Engelschen op de Guineesche Custen voor de voors. Sweeden, bedektelijk onthoudende) aan de Engelschen is in handen gespeeld. (Zie Deductie van Valckenburgh). In Engelsche werken vindt men niet afdoende verklaard hoe of wanneer zij aan Cape Coast zijn gekomen.

3) Te Cormantijn zijn de Engelschen in 1632 „ingecropen" naar Valckenburgh in zijne deductie aanteekent. Hij achtte dit wederrechtelijk, omdat het landschap in 1624 aan de Nederlanders was afgestaan. De Nederlanders echter bezaten de kust toen nog niet; zij hadden een fort te Mouree, maar de Portugeezen waren nog meester van Axim, Chama en S. Jorge da Mina. De Engelschen empieteerden dus meer op de Portugeesche dan op de Nederlandsche aanspraken, of op zijn best op beider aanspraken. Vandaar dat de Engelschen, toen na 1637 de kust Nederlandsch begon te worden, in Cormantijn bleven, en er, kort na dat jaar, een fort aanlegden. Dit fort werd in 1666 door de Ruyter veroverd en verkreeg den naam „Amsterdam". Bij den vrede bleef echter Cabo Corso in handen der Engelschen, uit welke plaats zij zich ten slotte (1872) over de geheele Goudkust hebben uitgebreid.

aen Landt voeren om Meyen te plucken, om die hun Schippers te planten, sy begonsten te cappen ende te houwen, de swarten verboden hun sulcke Boomen niet om te houwen, d' welck waren Boomen van haere Goden ende Fetisso, ende alsoo het volck meer tot quaet gheneycht is te doen, dan tot goet, soo hielen sy even wel dese Boomen onder de voet, die haer waren verboden af te houwen waer op dat sy malcanderen (de witte ende swerten) begosten te slaen ende te vechten, maeckende een groote confusie onder malcanderen, iaeghende de Hollanders uyt het Dorp naer strangh, worpende met steenen ende Assegayen soo dat int vluchten eenen Hollander deur zijn lyff met een Assegaye ghegoeyt wiert, dat hy ter aerde viel, de reste vant volc namen de vlucht in haere Schuyten, ende voeren naer boort, de Negros quamen gheloopen ende hackten den dooden man zijn hooft af, ende pilleerden hem. Sanderdaechs quamen de Inwoonders vant Dorp, ende brachten den swert in een Cano ghebonden [42a] aende Schepen, die den Hollander vermoort hadde, segghende: dit is den Man, brenght hem oock om den hals, ende doot hem, maer niemant sulcx willende doen, zijnder wederom mede aen Landt ghevaren, ende hebben den swert selver het hooft afghehouwen, ende het lichaem in vier quartieren ghedeelt, ende int velt voor de Voghels gheworpen. De duytschen comende aen Landt, vonden dat haren maet deur de swerten begraven was, ende sy hadden het hooft vanden Moordenaer in eenen Sack gebonden, ende boven het grafft aen eenen boom ghehanghen, waer aen datmen sien mach [1]) wat neersticheyt dat sy daer in waren ghebruyckende, om vruntschap met de Duytschen te houwen. Dese plaets wort oock het Duyts Kerckhof [2]) genoemt, om dat daer veel van ons volc begraven wort. Dit is de vermaerste plaets vande heele Custe, ende daer de meest traficque ende handelinghe ghedreven wort, ende oock de meeste Schepen voor comen ligghen, ende als de Schepen vande custe van hier vertrecken willen, so comen sy haer hier ballasten, water halen ende hout cappen [3]), ende nemen haren cours hier af naer de Capo Lopo Gonsalves [4]). Het Dorp leyt op

---

1) Deze executie is voorgesteld op plaat 7.

2) In de 19e eeuw heette Elmina het „Kerkhof der Blanken". De naam is dus vermoedelijk van Mouree overgekomen en ook in Tegenw. Staat (1763) blz. 498 draagt Mouree dien naam. Eerst bij latere schrijvers leest men over Elmina als zoodanig. Zie Kan blz. 5. en J. S. G. Gramberg „de Goudkust", een artikel verschenen in de Gids van 1868 (Dl 4 blz. 383). Ook Gramberg Schetsen blz. 283, de Marrée Dl 2 blz. 158, Tengbergen blz. 122. Misschien nuttig is het, in herinnering te brengen dat Daendels te Elmina overleed.

3) Hout kappen, namelijk voor den kok in de kombuis.

4) Het was voorzichtig om van Mouree af te varen, omdat men dan bovenswinds van de

een hoochte, ende ten is gheen fraye plaets, maer onghemackelijck, principael een slordighe Merckt, hier wort veel wijn de Palm gebrocht, ende meer andere Fruyten, tot nootdruft vande Neerlanders. Den Coninck van Sabou [1]) heeft hier over gebiet, ende ontfanckt alhier zijnen Tol. De Cooplins van Cane ende andere groote Steden te Landewaerts in, comen hier ter plaetsen met groote menichten af ende brenghen veel Goudts, soo het eerst wt de Mynen comt, ende gevonden wort inde aerde. Sy coopen veel Lywaet, Beckens, Messen, Spiegels, middelbaer Ketels, etc. Ten pleegh geen vermaerde plaets te zijn, of daer en pleghen gheen machtighe Cooplins af te comen, dan deur dien dat de Schepen hier meest ten Ancker quamen, so zijn de Cooplins allencxkens hier ghwewent gheworden te comen handelen, ende is so de vermaerste handel plaets gheworden. Een myl leegher leyt een plaets ghenaemt Infantin [2]), ende twee mylen beneden leyt een Stadt ghenaemt Kormentin [3]), ligghende n.n.o. het Dorp leyt op een hoochte, ende daer staet eenen hoogen Boom int midden vande Merct, n.w. van v legghen vyf Berghen, ende o. ten z. leyt den Berch van Mango dit plach int eersten de principaelste handel plaets te zijn
[42b] vande heele Custe, ende nv ter tydt is het niet gheacht. De Porteguesen ende Franchoysen pleghen hier eerst met haere Sehepen aen te comen, ende oock de Hollanders mede, maer deur dien sy het Gout veel vervalschen, ende dat verwercken in Ringhen, ende clompen ghelijck vuysten dick, so hebben de Schepen dese plaetse verlaeten, ende de Inwoonders dryven haren handel teghenwoordich aen de Schepen van Mourre, sy coopen veel Veneetze Coralen, die sy breken ende slypen, daerse groote handelinghe mede doen, sy staen onder het ghebiet vanden Coninck van Foetin [4]), De Hollantsche Schepen halen hier hunne houpen om de water vaten [5]) te binden,

monding der Rio Volta was, alwaar werd ondersteld het uiterste punt te zijn vanwaar men, zeilende, nog Kaap Gonsalves bereiken kon.

1) Sabou was het landschap omtrent Mouree; het werd in 1657 aan de W. I. C. „opgedragen" door den landvorst (de Jonge Oorsprong blz. 44) ofschoon er reeds sedert 1612 een kasteel was. De stad Cane is mij niet bekend. De Marees kent dien naam vermoedelijk maar van hooren zeggen, daar hij niet in het binnenland is geweest.

2) Een zeeplaats Infantin kwam niet voor. De Marees bedoelt waarschijnlijk Annemaboe dat door Fantijnen kan zijn bewoond geweest, en dan ook in 1638 door den vorst van Fantijn aan de Compagnie werd „gecedeert" (Deductie Valkenburgh).

3) Kormantijn, zie kol. 41b.

4) Fantijn of Infantin, niet Foetoe (zie Deductie van Valckenburgh).

5) Het onderhoud van de watervaten kostte veel arbeid; daarom komt men in de literatuur telkens het een en ander tegen, dat op kuiperswerk, duigen en banden of „hoepen" betrekking heeft. Wellicht werd er ook een weinigje palmolie uitgevoerd (ofschoon eigenlijk

want sy hier alderbest zijn. Zeylende vier mylen leeger daer leyt den hoogen Berch Mango, daer de swerten den Duyvel sacrifitie op doen: Maer men dryft alhier geen handelinge. Een myl leeger leyt een Dorp genaemt Biamba [1]) daer menichte van Koeyen ghehouden werden, want t'is een goet wey Landt, de Inwoonders dryven groote handel lancx de Custe, met haere Beesten te vercoopen, ende om dat hier veel fraeye ende cloecke vrouw personen zijn, so comen andere swerten van andere plaetsen hier veel vrouwen coopen, ende Slaven halen, om hun daer af te laten dienen. De Boeren ofte Mans zijn hier seer neerstich in Landt neeringhe te doen, als veel Millie te zayen, Olie de Palm te perssen ende te maken, met veel ionghe Beesten op te queeken, of te voeden. Drie mylen leegher leyt een plaets ghenaemt Berqu [2]) het Dorp leyt op eenen Berch, hier pleghen de Franchoysen veel met hun Schepen te comen handelen. Dit volck spreken een ander tael, ende tot hier toe spreecken de voorgaende plaetsen al een spraecke: Het volck is seer inginieus van yet te maken, principael int Gout te wercken, want sy sonderlinge fraye goude Ketens connen maken, met andere frayicheyt, als Ringen, etc. Hier brouwen sy eenen dranck, diemen noemt Pitouw, als zijnde by nae een gelijckenis van cleyn Bier. De Hoenders zijn hier in groote quantiteyt, ende beter coop als op andere plaetsen. Sy vanghen hier mede de groene Vogelkens, diemen noemt Paroquiten. De Inwoonders pleghen in haeren tijdt menighte van yser te coopen, want sy menichten van Smissen [3]) hebben, daer sy fraey gheweer maken. Nv daer gheen Schepen meer en comen, so varen sy met haere Canoes naer Ackra, ligghende vier mylen leegher, t'is een leegh Landt, op de strandt staet eenen halven Boom gelijck een halve Galghe [4]), die sy houden voor haere Fetisso, de Porteguesen plegen alhier een Kasteelken [5]) te hebben, maer deur [43a]

---

eerst de 19e eeuw daarnaar begon te vragen); in dat geval was kuiperswerk voor de olievaten niet te ontgaan.

1) Vermoedelijk zelfde als Winnebah.

2) Berkoe (met het latere Holl. Ft Goede Hoop). Berkoe of Berku moet niet worden verward met het iets westelijker liggend bergje Beriqui. De Monte de Beriqui was de Cabo das Redes der Portugeezen; een naam die al vroeg van de kaarten verdwenen is. De Monte de Beriqui droeg ook den naam Monte do Diabo. Zie Pacheco Pereira (blz. 70) en Manoel Pimentel (blz. 256).

3) In de streken die ik ken was de smid steeds een persoon van gewicht, die voor de geheele gemeenschap werkte, maar ook door die gemeenschap werd onderhouden.

4) Deze boom is waarschijnlijk op plaat 9 afgebeeld, zoodat daar de reede van Accra zou zijn voorgesteld.

5) Accra, fantynsch „Nkran" beduidt: mier.

De Portugeezen hebben zich ook later niet meer duurzaam te Accra gevestigd. Hollanders,

eenich gewelt dat sy hadden ghedaen aen de swerten, so zijn de Inwoonders gecomen, ende hebben haer t' Kasteel met ghewelt afghenomen, ende de Porteguesen vermoort, ende de vasticheydt te gronde gheraseert: sy spreken alhier wederom een ander tael. T' is een slim en subtyl volck, de slimste vande heele custe, soo in haer traficquen als anders, sy hebben weinighe of luttel Canos, daer sy mede t' Zee varen, maer die sy hebben zijn geweldich groot, want ick hebber een ghesien uyt een Boom ghehouwen 35. voet lanck, ende 5. voet breet, 3. voet hooch, also gheweldich als een Sloup, so datmen daer wel dertich Mannen mede voeren souden: Sy comen selden af om coopmanschap te coopen, hebben maer sommighe daghen inde weeck dat sy af comen, ende dan comen sy met veel gelts, brengende het Gout soo als het uytet Geberchte comt, sy coopen veel root Laken, groote Ketels, groote Beckens ende schotse Pannen, ende Tachien, en veel witte Spaensche Dekens, etc. Hun ghewicht is cleynder dan te Mourre, het schilt [1]) een halve Peso op de Bende, hier is veel wilt Gedierte, als Herten, Haesen [2]), wilde Verckens, maer luttel fruyten, niet dan Ingnamus, met veel soorten van Bonen ende Erweten. Hier ter plaetsen ligghen ghemeynelijck de Jachten ende Saloupen 3) en handelen, vande Schepen die voor Mourre ende Cabo Corso liggen, achthien mylen van hier hoogher op, ende dat wort om groote oorsake gedaen, om dat den stroom altijdt nederwaerts 4) naer de Boucht valt, ende met het vallende water de Jachten beter met coopmanschap provideren connen, ende met minder moeyten, dan dat de Schepen alhier te Ackra lagen, ende hun Jachten voor Cabo Corso ende Mourre moeste provideren, want sy maer een etmael onderwegen en zijn, int derwaerts varen, ende dicmael wel drie of vier weken onderweghen zijn int opcomen, ende dat deur den gheweldighen stroom, die nederwaerts loopt, naer de Bocht. Een myle leeger leyt een plaets genaemt Labedde 5),

---

Engelschen en Denen hebben er forten gehad: Crêvecoeur, James, Christiansborg. Dit laatste is tegenwoordig de residentie van den Gouverneur der Goudkust.

1) Lees: verschilt.

2) Herten en hazen zijn er niet, wel antilopen en aardratten. Zie Capittel 30.

3) In dien tijd maakte men zoo goed als geen onderscheid tusschen „sloep" en „jacht", zie b.v. Ottsen op datum 22 Febr. 1599.

4) De stroom loopt om de Oost, de zeewind die uit ZW en WZW waait, verschaft dus goede gelegenheid om van Cabo Corso (of Elmina) naar Accra te komen. Terugkomen van Accra is moeilijker omdat men het in den stroom op heeft en de landwind (uit N en NW) weinig krachtig is; schepen doen dus lang over de terugreis en men kan beter van Elmina of Cabo Corso handelen naar Accra dan van Accra naar Elmina of Cabo Corso. Lichtere jachten en „sloepen" kunnen het nog eens kunnen probeeren om, dicht langs den wal en van den landwind profiteerende, terug te komen.

5) Labadi.

een fraeye proper plaets bemuert ende bewalt. De Inwoonders houden alhier veel Verckens, daer sy hun neeringe mede doen, ende sy comen te Ackra, hun handelinge met de Duytsche doen. Twee mylen beneden leyt een plaets genaemt Nengo [1]). Een myl leeger leyt een plaets genaemt Temina [2]). Een myl leeger leyt noch een plaets, genaemt Chinka, alwaer dat de Hollantsche Schepen beginnen Sloupen te leggen, ende handelinge met de Inwoonders te dryven, ende sindert het [43b] Jaer 1600. eerst onder ons luyden bekent is geworden. De Luyden coopen veel Linnen, ende hebben hunne maten ende ghewichten, op het fatsoen als die van Ackra, want voor dees tijdt plegen sy daer te comen handelen: sy hebben alhier een ander tael als die van Ackra doen, ende hoe luttel dat het scheelt van weechshalven van malcanderen, nochtans en verstaen sy malcanderen niet: Sy hebben menichte van schoone Oranie Appels, ende sy ghaen oock veel uyt visschen, met seltsamen instrumenten, als kevien 3) daermen de ionghe kiekens onderset, gaende by nachten lanckx den strant met licht, ende siende visch, so stelpen sy dese kevie daer over, ende nemense dan daer boven uyt. Alhier wert een Roch gevangen, lanc 15. voet, ende breet 20. voet: Sy hebben een fraye stadt binnens slants, daer de Cooplins ende Boeren af comen, om te handelen genaemt Spice. De Boeren en geven alhier ter tijt geenen Tol van hare coopmanschap, aenden Coninc ofte haren Oversten, d' welc hy doet om de neeringe alhier tot de zijne (van andere plaetsen) te trecken. Voorder noch leegher tot aen Rio de Volta toe, ligghen noch meer andere Steden ofte Dorpen, maer en zijn van gheen qualiteyt, daerom en is het niet te pijne waert die te anoteren, ofte daer af te schrijven: Sijnde hiermede de plaetse vande goutcuste, of daermen de handelinghe doet, beschreven.

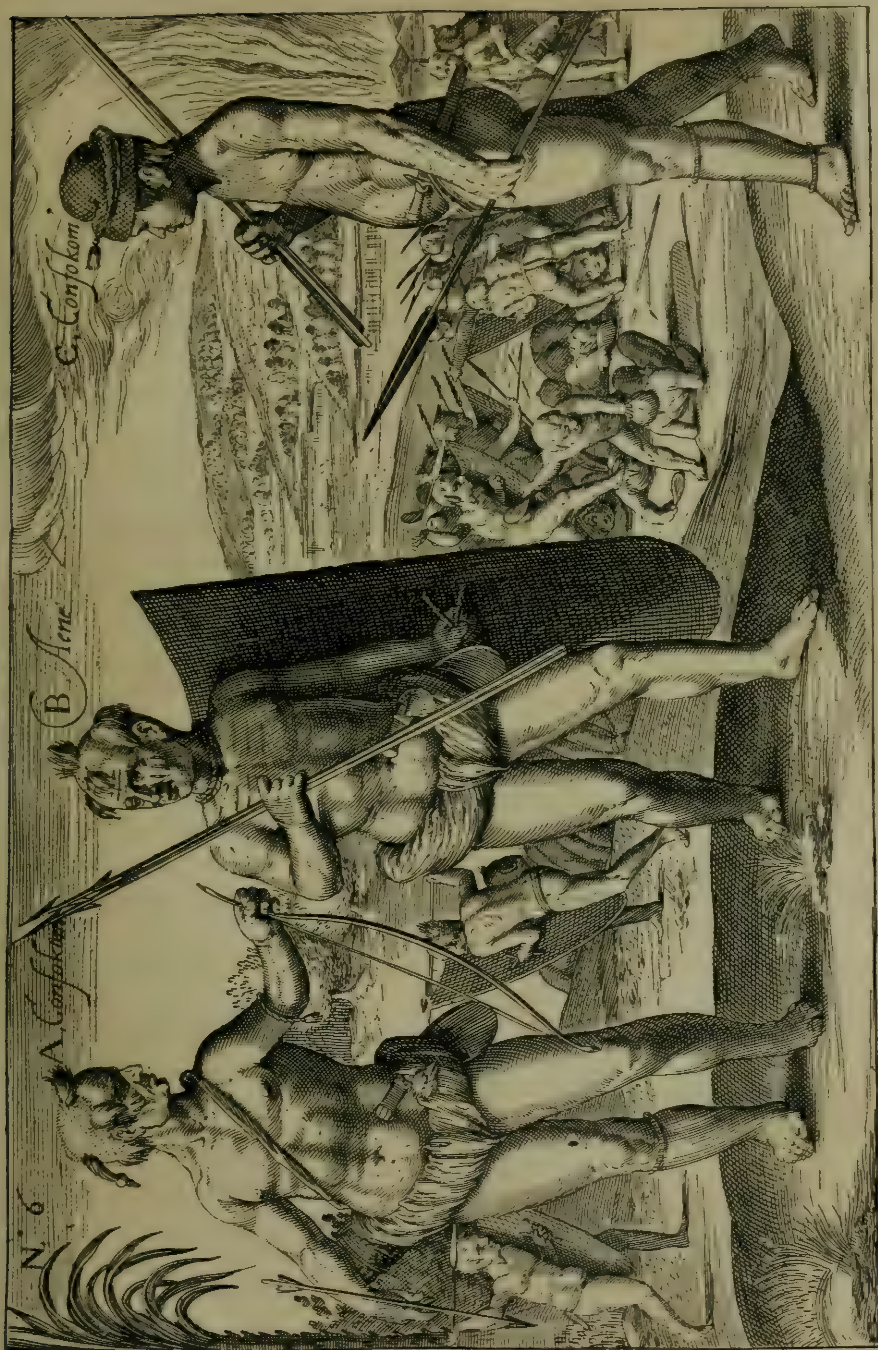
De beschryvinghe vande afbeeldinghe van Nom. 6.

Dese afbeeldinghe vertoont op wat manieren ende gedaente sy hun toe rusten, als sy teghens malcanderen ten oorlogen gaen, ende wat Wapens ende Gheweer sy int stryden ghebruycken, want sy hebben eenen Schilt inde hant, ontrent 6. voeten hooch, ende 4. voeten breet, die van Riet wort gemaect int viercant, ende somwylen met eenen Koeyen Huydt overdect, om datse te stercker zijn souden, andere die van den Adel zijn laten daer noch een ysere plaet, twee

1) Ningo.

2) Temina en Chinka, naar ik vermoed eenzelfde plaats: Elmina chica, dat op sommige kaarten voorkomt.

3) Voorgesteld op plaat 9.

N. 6
B Aene
C Consokom

voeten lanck op maecken, ende die fray met root aerde geschildert, desese Schilden houden sy in grooter weerden, sy dragen noch aen hunnen hals, groote ronde ghevlochte Ringhen, van hout ghemaeckt,
[44a] die hun de slaghen soude schudden [1]), sy ghebruycken oock Assegayen meest van yser ghemaeckt, die van verscheyden fatsoenen zijn, daer sy seer fel ende recht mede connen worpen, sy hebben noch in hunne riem een hack-mes steken, synde by naer het fatsoen als een Ham. De Letter B. vertoont op wat manieren hem een Capiteyn (die sy noemen Aene) toerust, ende oock van gelijcken de Edelliens. A. vertoont een ghemeyn crijschman, die sy noemen Confokom, die met een Boge ende sack met Pylen ter oorloge gaet. De Letter C. vertoont noch eenen anderen Crijschman of Confokom, die met de Assegayen ter oorlogen gaet, hebbende in zijnen Riem eenen Pongiaert steken, sonder tacken [2]), daer sy seer fel mede steken. Ter zyden is mede by gevoecht op wat manieren sy malcanderen int oorlogen te gemoet comen, ende haer in dragende zijn, als slaende malcanderen doot, verbranden hun eygen huysen, op datse vande vyanden niet en souden beschadicht worden. Leest het [3]) Capittel, daer suldy meer bescheets af beschreven vinden.

Het 19. Capittel.

Wat oorlogh ende crijch dat de Steden met malcanderen hebben, ende hoe zy hun daer in draghen, ende handelen, ende wat soorten van Gheweer dat sy inden crijch gebruycken.

Nae dat sy seer hoochmoedich ende nydich op malcanderen zijn, so hebben sy lichtelicken oorsaecken altemets om een oorloghe ende crijch op malcanderen aen te nemen, maer haren crijch die sy malcanderen aendoen, en is van gheen continuantie, maar is met een vaert begost ende ooc haest voleyndt, seer lichtelijcken sullen sy malcanderen crijch aendoen, want de Coninghen zijn op malcanderen soo verbittert ende vergramt, draghen sulcken homoet, dat d'een den anderen niet en wil verdraghen, waer over datse malcanderen strackx te velde beroepen, om eenen slach te leveren, den Co-
[44b] ninck doet de wete aen zijne andere Steden daer hy over is regerende, dat den Capiteyn met zijne Ondersaten op sulcken dach moet comen by hem, om t' samen tegen hunne vyanden te strijden, den

1) Lees: beschutten.
2) Weerhaken.
3) Namelijk: het volgend capittel.

anderen van ghelijcken waerschout oock zijn volck, maeckende aldus preparatie teghen malcanderen, om te oorloghen, ende eenen slach te leveren [1]). De Coninghen van dese Steden hebben sommighe Mans personen, dat haere Soldaten ende Slaven zijn (wesende alsoo veel als Soldaten) dese houden alle daghen de wacht in s' Conincx Hoff, zijnde alsoo veel als syne Gaerde, ofte lyffschutten. Dese zijn seer hoochmoedich ende trots op haer offitie, gaende achter Straten, met eenen grooten moet, besiende haer selven, smyten het Gheweer altemets over het hooft, ende springhen altemets over ende weer, ende rontsom, siende seer vreesselijck, al of sy alle de werelt verslinden souden. Dese gaen mede ten oorloghe als den Coninck selver mede gaet, soo niet so blyven sy altyt by hem, hem bewarende: als nu den tijt comt dat den slach aengaen sal, een yeder maeckt hem veerdich in zijne rustingh, elck om het fraeyste, inden eersten soo beschilderen sy hun aensicht met Verve, als d' eene met root, wit, geel aerde, ende oock haere Borsten, met het heele lyff, met cruyssen, strepen, Slanghen, ende veel dierghelijcken [2]), sy nemen haere Pater-nosters daer sy hun Fetisso mede maecken, ende hanghen die om haer lyff: sy meynen als sy die aen hebben dat haere Fetisso hun dan bewaren sal, ende niet doot gheslaghen en sullen worden, sy maecken ende vlichten eenen ronden Rinck, van tacken van Boomen, eenen arm dick, ende hanghen dat om haeren hals, om de slaghen van hunne Messen te schudden [3]), in plaets van een ringhcraech, sy nemen op hare hoofden, Mutsen ghemaeckt van Luypaerts Vellen, of van Crocodillies vellen: sy nemen om haer lyff eenen leeren Riem, ende steken die deur haer beenen, met een cleyn handt breet Laecken, om hun mannelijckheydt daer mede te bedecken, want sy nemen dan so luttel cleedingh aen om hun lichaem al sy connen, om dat het haer int vechten ende oorloghen niet letten en soude [4]), sy steecken in haren Riem een hackmes, ofte Pongiaert, nemende voorts inde slinckerhandt haren Schilt, die by naer soo hooch ende breet is, als sy selver zijn, in de rechterhandt nemen sy haere Assagayen, daer sy mede schieten: de sommige hebbender twee, dander drie, vier, elc naer zijn vermogen, en die de macht niet en heb- [45 a]
ben van Schilden met Assegayen te voeren, die hebben eenen Booch

---

1) De luid en verklinkende trommen, waarop alarmseinen gedaan kunnen worden, maken verder een vlugge mobilisatie mogelijk.

2) Dit is zoo, de reden is vermoedelijk de wensch om zich een ontzagwekkend voorkomen te geven.

3) Lees: beschutten, afweren.

4) De reden is een andere: Zonder heupdoek zouden de mannen teveel gevaar loopen om zich de schamelheid aan het lage struikgewas te verwonden.

met een Koker, gemaect van Vellen, vol cleyne pylen, met ysere Arpoenen aent eynde, daer sy fel mede connen schieten. De Knapen ofte Dienaers voeren de Trommels inden crijgh, daer sy op slaen en trommelen, andre hebben Horens van Oliphants tanden, daer sy op blasen. Als nv de preparatie gemaect is, en een yeder Morinni ofte Edelman met zijn volck ghereet is, maecken haer vergaederinghe byden Coninck, ende trecken samen met vrouwen ende kinderen [1]), met alle haere bogagie te velde, daermen slach leveren sal, ist een oorloghe daer veel aen gheleghen is, ende hunlins ter herten gaet, om haere vyanden te verdryven, soo verbranden sy haere eygen Hutten, ende Huysen, met de gheheele stadt, om dat die niet van haere vyanden beschadicht en soude worden, ende oock om dat haren sin ende affectie naer huys niet verlanghen en souden, maer te beteren moet souden grijpen, om haere vyanden te verdryven: Ist nv een oorloge ofte questie daer niet veel aen en hangt ende gheringhe can afghedaen worden, soo en sullen sy haere huysen niet verbranden, of de vrouwen ende kinderen niet mede te velden nemen, dan sullen haere Stadt ruymen, ende de vrouwen ende kinderen verseynden [2]), naer de naeste plaets, daer sy geen vyandtschap mede en hebben, met hun nemende alle haere bogagie, ende huysraet, makende haere huysen heel leegh, sonder daer int minsten yet in te laten blyven, al oft sy haere Stadt verlieten. Als nv de oorloghe ende questie ghemiddelt ende ghedaen is, soo comen dese verlopen vrouwen met haere bogagie, wederom in haere woonsteden, met haer brengende de gevluchte kinderen, ende goederen. De Crijschluyden zijnde met malcanderen te velde int oorloghe, doen haer beste om haren vyanden te vernielen, soo met schieten met haere Assegayen, naer malcanderen, als met kappen: sy connen met dese Assegayen seer recht schieten, ende yemant gheraken, hebben dit schieten soo fix, dat sy op eenen stuyver soude connen schieten, d'ander schieten met haere Boghen en vergiftighe [4]) Pylen, de Trommels ende Horens worden gheroert ende gheblasen, strydende aldus teghen malcanderen, ende die sy ghevanghen crijghen die maecken sy tot Slaven, ende katijf hun leven lanck, die doot

1) Dit en hetgeen er volgt omtrent het medenemen van vrouwen en kinderen en het verbranden der dorpen lijkt al heel onwaarschijnlijk. Dat er vrouwen meegaan als draagsters van wapentuig en lijftocht is natuurlijk niet ondenkbaar. Vrouwelijke voorvechtsters kwamen misschien wel eens voor. De zoogenaamde Amazonen van den Koning van Dahomey dateeren eerst van het begin der 18e eeuw, zie Skertchly: „Dahomey as it is".

2) Zoo heb ik het ook meermalen gezien. De vrouwen verschuilen zich in de bosschen en nemen alles tot de kippen toe, mede. Is het gevaar voorbij, dan komen zij allengs terug.

3) Lees: weggeloopen.

4) Vergiftigde pijlen, zie aant. kolom 46b.

gesmeten zijn die koken sy, ende eetense tot spyse: Haere oorloghen en zijn soo wreet niet als sy wel schijnen, ende naer het ghelaet dat sy [45b] daer naer toonen, dan haeren crijch is niet langduerich, maer is haest gedaen ende volendt. Sy verbranden oock malcanderens Huysen ende Steden, ende veriaghen de Lieden, als het noch cortelingh binnen onsen tyden ghebeurt is, als die Agitaka, anders Alde de Torto, questie hadden met die van Iabbe ende Cama, die haere Steden hadden aende oost zyde van Rio St George, soo zijn die van Agitaki gecomen op eenen nacht, ende hebben dit volck verdreven, ende haere Steden verbrant, so dat de Inwoonders van Iabbe ende Cama, met hare Canoes de vlucht namen, over dese Revier, alwaer die van Anta haer te hulpe quamen, so dat d'ander haer niet meer en dorsten vervolgen, dies de veriaechde personen hunne Huysen, Steden gingen aende westzyde vande Revier maecken, ende begaven hem onder den Coninck van Anta, die haer beschermt ende bevrydt [1]), ende hunne Steden daer noch hedendaechs hebben, en in een Nessie [2]) zijn, hebbende peys met die van Agitaki ghemaeckt, ende voeren nv geen oorloghe meer teghen malcanderen. Het ghebeurt dikmael, al ist dat sy gheen groot gheschil met malcanderen en hebben, contract ende vrede met malcanderen maken, belovende d'een den anderen geen oorloghe ofte crijch aen te doen, ende om te bevestighen hunne beloften, sy en gheloven gheen woorden, dan sy gheven malcanderen eenen Man in gysselinghe, tot versekerheyt, als houdende dien persoon by hun, ende dese Man of Gysselaer is een vande principaelste van haer woonplaetsen, als desen ter plaetse gebrocht worden daer hy sal wesen in gysselinghe, so wort hy met een groote reverentie aldaer ghebracht, als wort gedragen vande Slaven vanden Coninck, zijnde heel fray toeghemaeckt, ende sidt op de schouderen van een Slaef, ende wort alsoo naer den Coninck ghedraghen, desen Gysselaer [3]) wort veel eer bewesen, ende oock heel nauw bewaert.

Int Jaer 1570. ter wylen dat Don Sebastiaen Coninck van Portugael, Regent over het Kasteel de Mina was, doen de Porteguesen oorloch voerden tegen die van Comando ende Foetu, doen sy met een groote menichte Soldaten quamen, ende verdreven dese Inwoonders ende verbranden haere Steden, als voorsz. Comando ende Foetu. De Negros vergaderden by malcanderen int Bosch ende namen de Por-

---

1) Zij die uit een oorlog vluchten zijn altijd welkom; dat beteekent voor den vorst eenvoudig zooveel onderdanen meer.

2) Natie? of is er wellicht bedoeld: stamverband?

3) Zie daarover aant. kolom 49a.

[46a] teguesen waer int wederkeeren naer haer Kasteel, ende hebbender overdedrie hondertvermoort, ende ghedoot, waer af dat ick de Hoofden [1]) tot inde vijftich toe ghesien en ghetelt heb, liggende rontsom het graf vanden dooden Coninc, boven der aerden begraven, die doen over de Swerten of Negros regeerde, ende creghen doen ter tijt sulcken envie op die vant Casteel, dat sy haer het Kasteel wel afhendich souden ghemaect hebben, en hadden sy gheen vervaertheydt van haer Gheschut ghehadt: Dit hebbe ick verstaen uyt den mont vanden Viador [2]), ende Swagher vanden Coninck, die my seyde dat hy daer mede was inden slach, ende toonden my dat dat de hoofden waren vande Porteguesen [3]) selver, doen ter tijdt doot ghebleven. Wat handel dat de Porteguesen ofte die vant Casteel de Mina, met den swerten doen, sullen wy op een ander plaets af spreken, al ist dat sy groote vervaertheydt van het schieten des grof Gheschuts, ofte Musquetten hebben, soo hooren sy nochtans geern schieten [4]), want als de Schepen aen comen, ofte wech varen, soo comen sy uyt haere Hutten geloopen op de strandt, om de eer schueten vande Schepen te hooren. Als aende Schepen Cooplins comen ende wat veel gelts besteden, soo willen sy hebben datmen tot haerder eeren een Gotelingh af schieten sal. Sy coopen selver oock veel Roers, ende beginnen seer fray met ons gheweer te leren om gaen, ende hebben het verstant dat een lanck Roer verder draecht dan een cort Roer doet, d'welck de Porteguesen ende wy oock [5]), hun ghenoechsaem

1) Een waardig tegenhanger daarvan is de navolgende mededeeling van Weytingh (Brodie Cruikshank blz. 6) die van 1855 dateert: „In het begin van het dorp Elmina staat een houten rooster waarop bekkeneelen van in 1782 verslagen Engelschen liggen".

2) Port. eigenlijk: kamerheer of rijksraad.

3) Het is echter nog niet zoo lang geleden dat het hoofd van den in 1838 geëxecuteerden negervorst Bonsoe (van Ahanta) naar Leiden gebracht werd (Douchez, préface). Voorts bij Douchez: ... vint un de nos esculapes, ardent à la curée dans l'intérêt de la science, le chirurgien Schillet, et l'homme de la science coupa la tête a Bonsoe etc. (blz. 43). Tengbergen zegt ervan dat „het lijk" van Bonsoe in zee werd geworpen, opdat er nimmer door de Ahanta's een fetiche van zou kunnen worden gemaakt. (Tengbergen blz. 101). Het is trouwens altijd leerzaam wanneer men eens verneemt hoe de Negers over onze gebruiken denken en dachten. Toen de Commendeezen een officier en eenige manschappen van Z.M. Amstel gevangen hadden genomen (1869) er en met hen over de uitlevering onderhandeld werd, bracht een Neger een granaat voor den dag die iets vroeger door Z.M. Metalen Kruis op Commenda verschoten was, en vroeg: of het menschelijk mocht heeten dat de blanke menschen met zulke kolossale projectielen schoten? en gaf tevens als zijne meening te kennen dat de losprijs in goud even zwaar behoorde te zijn als die van het projectiel (van Braam Houckgeest blz. 5).

4) Dat is gebleven tot op dezen dag. In de dorpen binnenslands kan men de lieden genoegen doen met een achterlaadgeweer af te schieten en hun eigen plechtigheden worden altijd met salvos opgeluisterd.

5) Van het feit dat de Portugeezen en Nederlanders geweren (en kruit) importeerden, dient nota te worden genomen.

leeren : Sy selver zijn seer fray int geweer te maecken, als sy maecken langhe Pongiaerts, een Ellen lanck, sonder cruys, sijnde vier vingheren breet, snydende over beide zyden, met een houte gevest, met een knoppel aent eynt, het gevest becleeden sy met een plaete gouts, of met een vel van een soorte van Visch, die sy vanghen, dat by haerlins soo hooch gheestimeert is, als het Gout by ons. Sy maecken scheden van Honden ende Cabriets vellen, ende boven op de Schede, aenden insteeck, binden sy een groote roode Schelpe, een handt breedt, als zijnde by haer ooc in een groote estime, andere die de macht niet en hebben van sulcken Schelp [1]) te coopen, maken ofte coopen Hackmessen, het fatsoen van een Ham[2]), aent ent breet, ende voor smal, snydende maer van buyten, ende in plaets van een roode Schelp, so vercieren sy dit gheweer met een Apen-hooft, of het hooft van eenen Tygher, ende dit gheweer steecken sy in haren Riem, op d' een zyde, gaende hier mede daghelicx achter straten, maer als [46b] sy uyt gaen, soo nemen sy hunne Assegayen inde handt, hebben sy eenen Slaef ofte knecht, die laten sy hunnen Schilt, ende Assegayen voor hun draghen, ende sy comen achter aenghegaen, met eenen stock inde handt. De Cooplins gaen altoos met gheweer achter Lant, ende hunne knechten ofte Slaven gaen oock van ghelijcken met geweer, want ghemeynlijck hebben sy Boghen met pylen, ende dat om dat hun dat minst becommert int draghen, ende de Boogh ende pylen mueghen om haren hals draghen. Hunne Assegayen worden menigerhant ghewrocht, ende van veel fatsoenen gemaeckt, sy worden meest van yser gewrocht ende ghemaeckt, als voor ende achter zijnde maer een paer voeten, int midden van hout, dat sy inde handt nemen, sy makense achter aen al so swaer van yser als voor, ende dat om dat de Assagaye in haer ghewicht ende balanche zijn soude, ende dat d' een endt niet swaerder en mach zijn dan d' ander, anders soo en souden sy daer geen rechte mede connen schieten ofte werpen : sy zijn seer net over haer geweer, want sy sullen altoos ses ofte 7. van dese Assegayen in haer huys hebben, staende inde aarde neffens een, hebbende hunne schilt daer by ooc hangende. Dese Schilden maken sy van houte houpen, ende vlichten die onder malcanderen, makender een viercante pladt af, maer sy cromment een luttel, als eenen Setel, zijnde ghemeynelijck ses voeten hooch, ende vier voeten breet, int midden maken sy een cruys van hout, ende binden dat op d' ander houpen, om dattet te beter

1) Zulk een schelp is afgebeeld aan figuur B, plaat 6.

2) Dit mes, zie figuur op plaat 6 (Confokom).

vasticheydt hebben soude, hier aen maken sy oock haren handthaven, daer sy haeren Schilt aen voeren ende draghen, sommighe groote Mrs becleeden hare Schilden met een Ossenhuydt ende daer noch een ysere plaet boven op, een paer voet lanc, ende eenen voet breet. Sy houden veel van hare Schilden, meynende daer achter groote vryicheydt ende lyf-schuddingh te hebben: De Boghen maken sy van een fray hert hout, de Pese is van basten van Bomen, de pylen zijn ghemaeckt van dun ende taey houdt, de Veyren maken sy van hayr van een Honts vel. bedecken daer mede by naer haren halven Pyl, aen het eynde maecken sy cleyne ysere Arpoentkens: Dese Arpoentkens als sy oorloghen teghen malcanderen, soo bestrijcken sy die met fenyn, d' welck is het sap van sekere groene cruyden, maer dese vergiftighe Pylen en moghen sy niet dragen, dan als sy oorloghen [1]),
[47a] ende dat op groote boete, of straffe, die daer toe staet, wie hem vervordert sulcke Pylen te dragen. Sy maecken eenen Koker van een Cabriets vel, ende hanghen die om haren hals, ende steken haer Pylen daer in, hunne Trommels maecken sy van holle Boomen, ende spannen daer een Bocken vel over, met houte primen, trommelen daer op met trommel stocken, als pollepels. Dese Trommels ligghen ghemeynelijck voor des Coninckx Capiteyns, ende Guardes Hoff, ende zijn somtijdts wel twintich voeten lanck, hier op wort ghetrommelt als den Coninck eenighe feeste hout, sy maecken noch cleynder Trommels van holle Boomen, die sy om haren hals hanghen, ende mede achter Stadt gaen trommelen. Dese Trommels zijn boven ront, ende onder heel scherp, als een Tol, ende niemant en mach die gebruycken, dan die vanden Adel is. Voorder maken sy Hoorens van Oliphants tanden, sy maken ende snyden die heel fray met stricken, ende andere dingen, ende in middel vanden Hooren snyden sy een

1) Deze mededeeling doet wel iets aan de giftigheid af; men kan eruit afleiden dat de Marees nooit giftige pijlen zag. Op onze expeditie in Guinee kwamen tal van pijlwonden voor (3 officieren gewond) maar geen vergiftigde. Ook in Ashanti schijnt men meer in naam dan inderdaad aan het vergiftigen van pijlen en wapenen te hebben gedaan: „mijn gastheer zeide mij dat deze wapenen alleen tot vermaak dienden, dat zij, wanneer zij te veld trokken, deze pijlen met ijzer deden beslaan en dan in een doodelijk venijn doopten" (Bowdich blz. 228). Er bestaat eene studie van A. W. M. van Hasselt over de Afrikaansche pijlvergiften (Versl. en Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Nat. 2e Reeks Nos. 6 en 7) maar ten opzichte van Guinee blijkt hoogstens dat er in het achterland van Oud Calabar en aan de Eyou rivier (tak van den Niger) met giftige pijlen op de olifanten zou worden gejaagd. Deze mededeeling komt op rekening van de reizigers Clapperton en Griffon. Werd er vergif gebruikt, dan zou het een hart-vergif zijn geweest. Onder de latere auteurs is het de Heer Punch die verzekert dat men in Benin, op de olifantenjacht, giftige pijlen gebruikte, zie Ling Roth, Great Benin blz. 144.

viercant gadt, ende daer blasen sy deur, maer niemant en mach dese instrumenten ghebruycken, dan den Coninck of den Capiteyn [1]).

Het 20. Capittel.

Wat staet dat de Coninghen houden, ende wat eere dat hun wort bewesen.

De Coningen worden gekosen [2]) deur haer ghemeyn volc, ende door de meeste stemmen, want het Coninckrijck en versterft op gheen vrinden of naecomelingen, ende oock de kinderen en erven niet. Als nv haren Coninck overleden is, so kiesen sy een anderen om hun te gouverneuren, ende het Coninckrijcke te besitten, desen aenveert het Hoff, met alle het gene dat daer in is. Hy moet voor zijn incomste ten eersten veel Koeyen, ende wijn de Palm coopen, ende zijne Ondersaten dat ten besten geven, want sy houden veel van een Coninc die veel gasteert, maer eenen Coninck die suynich ende scherp is om wat Goudt te vergaeren, dese sullen sy haten, ende is niet gheacht, ende en wort van het ghemeyn volck niet bemint, maer draghen sulcken Coninc groten haet ende nydt, soeckende alle middelen om actie op hem te crijghen, om hem te moghen veriaghen, ende eenen beteren naer haren sin te kiesen, gelijck binnen mijnen tyt gebeurt is dat den [47b]
Coninck van Saboe, die van Infantin was, daer Coninck wert ghemaect, dat hy in zijn regeringe zijnde, heel scherp ende suynich was, als nemende groote tollen vande Cooplins, ofte Boeren, die met hunne coopmanschap aldaer passeerden, dat hy zijne Ondersaten niet veel ten besten en gaf als d'andere voorleden Coninghen wel ghedaen hadden, maer meynden eenen groote schat te vergaren, dat sy om die oorsaecks wille sulcken haet op hem cregen, dat sy quamen in een furie met alle man, ende verdreven hem uyt zijn rijck, ende

1) Bedoeld zal zijn dat alleen de vorst last geeft tot blazen op de bedoelde instrumenten; vooral omdat die hoorns tooverkrachtig zijn. Zij worden dikwijls met kolanoot (in fijn gekauwden toestand) bespuwd, om hen te vriend te houden.

2) Dit en wat er verder volgt omtrent het kiezen van opperhoofden klinkt zeer vreemd en vooral on-Afrikaansch, maar toch schijnt het dat de Marees goed en scherp heeft waargenomen. Aan de zeekusten kunnen, onder den invloed van den handel, die ieder in staat stelde wat te worden, andere toestanden hebben geheerscht dan iets dieper landwaarts in. Weytingh, die Lid van de Rechtbank was en er dus wat meer van weten kon, laat tenminste drukken „dat in de kustplaatsen een soort van gemeenteraad de magt van het opperhoofd heeft verdrongen". Zie Brodie Cruikshank blz. 180.

Bij de waardeering van de „almacht" der Negerpotentaten dient men ook wel in 't oog te houden dat de Rijksgrooten (en soms ook de moeder of zuster van den vorst) aanzienlijken invloed op de talrijke onderlinge beraadslagingen hebben, al is in alle belangrijke zaken de beslissing wel aan den vorst.

namen hem alle zijn goet, ende ioeghen hem wederom naer Infantin, van daer hy was gecomen, ende kosen wederom een anderen nae haren sin: Daerom wilt hy bemint wesen van zijn volck, soo moet hy hun dickmael te gast nooden, ende vol op geven, want sy daer veel afhouwen, van schrossen ende brossen [1]): Daerom die hem wilt bemint maecken van zijn volck, die hout voor een ghebruyck dat alle drie maenden, als zijne Guarde ofte Tollenaers hem comen betalen, vant ghene dat sy op de strandt van boete, ende vande Boeren voor Tol ontfanghen hebben, dan een maeltijdt gheeft, ende hem laet costen naer dat hy in dien tijdt ontfanghen heeft, ende noodt daer zijne Morinnis op te gast (een Morinni is te seggen een Edelman [2]), ofte persoon van zijnen raet) ende als dan coopt hy veel Koeyen, ofte Ossen, ende coopt oock alle den wijn de Palm van het Landt op, die hij can crijghen, ende dit wort rontsom onder de ghemeynte ghedeylt: dan bedryven sy groote vreucht ende blytschap, van trommelen ende singhen. De hoofden van de Koeyen worden schoon ghemaeckt, ende fray gheschildert, ende met Fetisso behanghen, ende worden in des Conincx camer, rontsom in ordonantie geset, als neffens malcanderen in plaets van schilderyen, als zijnde tot een groote eer vanden Coninck, waer aen dat de vremdelinghen die int Hoff comen dit aenschouwen, sien mogen dat het eenen goeden Coninck is, waer deur hy seer gheacht ende geeert wort van zijn volck: Boven dien houden sy noch een anderen feestdach alle Jaren, als zijnde het iaer-getye van hunne coronatie ofte Fetissos dach, als dan noot dien Coninc zijn nagebueren, Coningen ende Capiteynen, met alle zijnen Adel te gast, ende geeft dan een groote feest ende aenbidt op dien dach ooc zijne Fetisso, ende doet hem sacrifitie selver in persoon, d'welc hy maer eens alle iaren en doet. Dese Fetisso is den hoochsten Boom vande stadt,
[48a] d'welc is des Conincx Fetisso, op desen Feestdach bedryven sy veel Apenspels, van schermen ende trommelen, singhen ende springen. De vrouwen bedryven hier dan groote vreucht met dansen, ende elcken Coninck hout zijne Feestdach apart, sy ghebruycken hem al d'een corts nae d'ander, ende dat ghebruycken sy inden tijdt van haren Somer. Op haren Saboth dach ofte Sondach, soo geeft den Coninck altijt savonts een maeltijt, ende coopt alle den wijn de Palma op, diemen dien dach uyt de Boomen tapt, ende noodet daer zijne vrou-

1) Zie kolom 22a en 52b.
2) In de literatuur na de Marees verschenen, wordt voor de dorpsnotabelen steeds het woord Caboceros en ook Cabesseroos gebruikt. Oud-Portugeesch cabeceira, Spaansch cabecero, beduidt: inlandsch hoofd. Over „Morinni" zie noot kolom 51b.

wen ende kinderen op te gast, met zijnen naesten Adel, ende zijn dan met malcanderen vrolick, want hy maer eenen dach ter weecken met zijn vrouwen ende kinderen en eet, ende dat gebruyckt hy op haren Sondach, of hy dan oock by alle zijn vrouwen slaept en weet ick niet? ick gisse neen: want hy heefter soo veel dat het boven zijnen macht waer een yeder te vreden te stellen. Zyne vrouwen woonen met hem in zijn Palleys, ende oock sommige buyten het Hof, maer dat zijn van de oudtste vrouwen, die hy niet al te lief en heeft, ende hem niet meer gherieven en connen, maer d'andere ionghe ende schoone vrouwen, gheeft hy ghemeynelijck al een woonplaetse apart, binnen zijnen Palleysen, om dat sy hem te beter dienen soude, ende zijn gherief af hebben. Dese vrouwen doen haeren man den Coninck groote dienst, ende een yeder festeert hem omt beste, ende dat om van hem bemindt te zijn, soo dat hem gheen diensten of ghemack aen te doen en ontbreeckt: Een yede vrou heeft haere goederen ende rijckdomme apart, houdende ende ghevende haer kinderen oock den cost: ende die inde Coninckx gratie staet en ontbreeckt eenige[1]) dinghen. Als de vrouwen uyt gaen soo leenen sy op de schouderen van andere vrouwen, die haer dienen, ende haere Slaven zijn, de kinderen worden oock ghedraghen op de schouderen van andre swerten ofte Slaven vanden Coninck: Hy selver comt weynich op de Straten, maer blyft altoos in zijn huys [2]), voor de deure comt hy wel sitten, maer selden tijdt, sy bewaeren hem seer nauw, ende dach ende nacht wort zijn huys bewaert vande Slaven, die met geweer altoos de wacht houden in zijn Hoff, ende in zijn Camer, ende als hy uyt gaet soo wort hy van dese wacht ofte Garde bewaert, ende gaen rontsom zijn lyff, smorgens vroech ende savonts laet so speelen de Slaven op dese Horens van Oliphants tanden [3]) ghemaeckt, het gheeft een sonderlingh [48b]
geluyt van hem, want sy weten hunnen asem uyt en in te halen, ende sonnantie op malcanderen te houden, als den Coninck uyt zijn slaep camer comt, soo staen de vrouwen naer hem en wachten, om hem van onder ende boven te wassen, ende dan met Olie de Palm te strijcken, dan eet hy een luttel ende gaet op een stoel neersitten, nemende in zijn hant een Paerde ofte Oliphants staert [4]), om de vliegen van

1) Hier zal wel moeten staan: geenighe dingen.

2) Is het een hof „comme il faut" dan zit hij in de „kitchen", zie aant. bij kol. 39a.

3) Zie kolom 47a.

4) De staart van den Afrik. olifant eindigt in een kwast van lange stijve borstels, die hem min of meer geschikt maken voor vliegenwaaier. Hij is echter voornamelijk het teeken van vorstelijke waardigheid: de scepter. Ook wordt hij wel aan boodschappers meegegeven ten teeken dat zij bevoegd zijn om op hoog gezag te spreken. In Asjanti was een gouden akst het

zijn naecte lyff af te keeren: Hy is fray verciert naer hun mode ende manier, synen Baert is besnoert met veel goude Coralen, ende andere fraycheydt, aen synen armen en beenen heeft hy goude arm ringhen, ende andere fraeye coleuren van Coralen, en van ghelijcken om zijnen hals, sittende aldus den heelen dach deur en praten, want hem gheen gheselschap en ontbreeckt, om met hem te praten, ende den tijdt om te brenghen, sy hebben noch eenen by hem diese noemen Viador, (d'welc woort sy van de Porteguesen gheleert hebben) desen bewaert den Coninck zijn gout ende schat, ende betaelt ende ontfanckt, ende doet des Conincx dinghen, desen is den naesten naer den Coninck, ende sy gaen gemeynelijck noch meer behangen van gouden Ringhen om den hals, armen ende voeten, dan den Coninc selver doet. Sijne kinderen als sy beghinnen out te worden, willen sy wat hebben soo moeten sy soecken wat ter handt te trecken, om wat te winnen, want den Coninck hun niet met allen geven en mach, om hun leech te houwen gaen, want het commun peupel souden dat niet geeren hebben, maer souwender om murmureren, om veel oorsaecken, ende om dat den Coninck met dusdanigen giften aen zijn kinderen te geven, zijn Adel te cort doen soude, maer hy geeft hun haere patrimonie goederen als sy te hylicken comen, ghelijck het ghebruyck is: maer boven dien soo gheeft den Coninck haer noch elck een Slaef [1]), om hun daer af te laten dienen, hebbende anders geen geniet meer vanden Coninc haren Vader, als dese Slaef, ende de reste als een yeder met zijne kinderen gheeft, waer deur dat het comt als sy beginnen oudt te worden ende niet beginnen wat te doen, als een ander Man niet gheacht ofte gerespecteert en worden. Den Coninck houtse by hem om hem te dienen, ende als het comt dat den Coninck eenighe vrede met yemant maeckt, als met een ander Stadt ofte Coninck, soo emploieert hy zijne kinderen, als syne Sonen
[49a] tot Gysselaers, om dat sy souden beginnen geeert te worden, ende tot groote staet noch mochte comen [2]). Op de incoemste die den Co-

---

waardigheidsteeken van een koninklijken boodschapper (Ellis blz. 365). De Zwitsersche zendelingen Ramseyer en Kühne spreken van „Ein Gesandter des Fürsten, ausgezeichnet durch ein goldenes Schwert von dem eine grosze Goldmuschel herabhieng" (Gunter blz. 56).

1) Zie kolom 10a.

2) Het begrip „gijzelaar" is hier minder op zijn plaats. Het geschenk van een kind is een bewijs van oprechte vriendschap en vrede en wordt als zoodanig opgevat en aanvaard, zoodat de aldus weggeschonkenen tot grooten staat komen. Mijzelf is eenmaal een kind aangeboden door een vorst wien ik bij de grensregeling gewaardeerde diensten had bewezen. Zie ook kolom 45b. Zoo gaf ook de zending van Verveer naar Ashanti (1838) aanleiding tot den overvoer van twee Ashantijnsche vorstentelgen die eene opvoeding in Nederland zouden

ninc heeft van alderhande cost, als Fruyten, Visch, Wijn, ende Olie de Palm daer can hy zijn Hoff, Vrouwen, ende Kinderen ghenoech mede onderhouden. Sijn Millie daer hy broot af backt, wort hem te vooren ghezaeyt ende ghemaeyt, soo dat hem niet en ontbreect, het wort hem te vooren ghedaen, sonder zijnen cost: hebbende een goet (maer een miserabel leven) te rekenen naer dat d'onse zijn. Wanneer dat den Coninck nv comt te sterven, soo wort hy eerlijck naer hunne manier begraven, stracx wort daer eenen ander ghekosen, maer gheenen van dat gheslacht oft maeschap, maer nemen een vremdelinck die hun goet dunct, maer sullen geenen wederom nemen die de overleden Coninck int minste sal hebben bestaen, of aengegaen: Sy maken hem dan Coninck, ende brenghen hem int Palleys. Dese aencomende Coninck aenvaert het Gouvernement, met alle het ghene dat den overleden Coninck in zijn dominatie geprospereert heeft, dat neemt hy al naer hem, soo dat de kinderen ofte erfghenamen van des Conincx prosperatie niet af en genieten, of en deylen, dan aenveerden maer alleenlijck het ghene dat hij daer selver in ghebracht heeft, dat nemen sy naer hun, ende deelen dat onder malcanderen, naer hunlieder ghebruyck, soo dat dese Coninckrijcken geen erfdeel ofte leen en zijn, oft oock op gheen vrienden of kinderen en versterft, maer op eenen vremdelinck.

Dit is de beschryvinghe vande afbeeldinghe Nomb. 7.

Dese afbeeldinge vertoont op wat manieren dat sy hun vonnisse ende sententie geven, ende op wat ghelegentheyt sy malcanderen ter doot verwysen ende iusticeren. De Letter A. vertoont hoe eenen Coninck ofte Capiteyn in zijn statie zittende, de clachten van zijn Ondersaten hoort, ende daer sententie overgeeft. B. vertoont hoe dat eenen Negros om den hals ghebrocht wiert, om de Neerlanders wil [1]),
als wordende eerst met eenen Assegaye deur het lyff gheworpen, en- [49b]
de doen met een Hack-mes het hooft afgehouwen, ende aen een Boom gehangen. C. vertoont hoe het lichaem ghehackt ende ghecapt wiert, ende de quartieren voor het gevogelte int velt wierden geworpen [2]). D. vertoont hoe een vrouwe haren eet teghen den man doet, met eenen dranck in te nemen op haren eet, dat sy haer niet misgaen en

krijgen. De eerste stierf spoedig, de andere was de in Indië aan velen bekende Aquassi Boachi (levensbijzonderheden zie b.v. de Bibliographie van Kan en Veth).

1) Deze voorstelling heeft betrekking op den moord beschreven bij kolom 42a.

2) Zie kolom 42a alwaar het verhaal dier executie wordt gedaan.

N.º 7
Les sentences et executions
G
F
D
E
C
B
A

heeft met eenen anderen man. E. vertoont op wat manieren sy eenighe geloftenisse (tot vrintschap bewysende) doen, ende haer aensicht ende heel lichaem aen de solen onder de voeten van een man (daer sy de beloftenis aen doen) strijcken. F. vertoont hoe zy malcanderen (naer het vonnis dat den Coninck ghegheven heeft, niet connende daer in over een comen) vermoorden, G. vertoont hoe de Vrouwen de iustitie aensien, ende groot misbaer over de dooden maken, want sy noot van malcanderen scheyden.

Het 21. Capittel.

Van hare Processe ende Vonnissen die sy malcanderen toe wysen ende gheven, ende wat betalinghe dat sy doen.

Als sy eenighe questie met malcanderen crijgen, t'sy deur wat middelen dat het soude moghen comen, door schult of door oncuysheyt der vrouwen of door Dieverie ofte andere oorsaecken, ende die sy onder malcanderen niet en connen liquideren ofte effenen, soo gaen sy by den Ambassadeur van den Coninck, ende die eerst comt aen hem, die doet zijn clachten: den Ambassadeur gheeft hem ghehoor, ende laet de anderen man deur zijn Slaef halen, desen doet wederom zijn excusie naer zijn schoonste daer teghen, ende moet zijn questie selver sien te verantwoorden, want sy gheen Procureurs of Advocaten hier en gebruycken, maer een yder moet zijn Procureur selver zijn: als hy nv zijn antwoort ghegeven heeft, soo spreeckt den anderen wederom daer teghen, ende aldus worden sy elck vier of vijfmael verhoort: als den eenen spreeckt soo moet den anderen swijgen
[50a] ende zijne redenen uyt hooren, want sy en moghen in malcanders proposten niet vallen op lijf straf: Al ist dat sy wilde menschen zijn, ende seer onnut ende onghemaniert in veel saecken, nochtans gebruycken sy hier in een dinck van groote wetenschap [1]). Als nv den Auditeur of den Oversten daer sy hun clachten aen doen, hunne clachten verhoort heeft, het welc hy jugeert nae zijn eygen goetduncken, ende wijst het vonnis, waer mede sy hun moeten te vreden houden, sonder eenich appel meer te doen. Ist een saecke die den Coninck aengaet daer hy boete af moet hebben, dese Ambassadeur ontfangt dat, ende eyst het van den overtreder, in plaets vanden Coninck.

---

1) Zoo gaat het met deftigheid, statie, orde en groote belangstelling der omstanders toe. Voor alle deze groote of kleine processen, of ook onderhandelingen waarbij het belang van stad of staat is betrokken, kent men aan de kust het woord palaver, plaver, palavre, of zooals de Hollanders zeiden „palabber", alles afgeleid van Port. palavra (gesprek).

d'welcke boete den overtreder moet betalen, stracx sonder vertoeven, so hy de middel niet en heeft om zijne boete te betalen, soo moet hij van daer vertrecken, ende hem gheringh [1]) van een ander Stadt, of onder de juredictie van een anderen Coninc versien, ende hy en mach hier niet wederom comen, al eer dat hy zijnen Heer te vreden gestelt heeft, ende zijne boete betaelt is. Is het nv een ander questie die sy onder malcander moeten vereffenen, ende niet over een comen en connen, soo sullen sy malcanderen soecken om te brenghen, of malcanderen beroepen om te vechten met hun gheweer, settende malcanderen eenen dach, om op sulcken plaetse te comen, elck met zijn gheweer, om met malcanderen de saeckc aldaer te sien vereffenen, onder tusschen geven sy haer saecken aen andere mans personen te kennen, biddende om hulpe soo dat elck maeckt noch drie of vier manspersonen tot zijn hulpe te crijghen, maer gemeynelijck nemen sy van haere naeste vrinden te hulpe, ende den ghesetten dach ghecomen zijnde, een yeder schickt hem met zijne medehulpers naer die gesette plaets te compareren. Als sy malcanderen nv ghemoeten, een yeder met zijne Schilden ende Assegayen, om hun te verweren. soo set hem elck in ordre op het velt, rechts over malcanderen, ende de Questenaers staen int midden, ende beginnen met hun geweer of Assegayen te werpen ende te schieten naer malcanderen, ende schieten so langh tot dat daer iemant van beyde partye gheschoten wort ende ter aerden valt, soo houden sy op van meer te schieten met hun Assegayen, want haer questie ofte gheschil daer mede gheslist is: Maer die den dooden man heeft, ofte int vechten verloren hebben, die comen tot d'andere partye ende willen den persoon die van hun compaignie dit [50b]
spel mede beroepen heeft, ende oorsaeck van is, in plaats van hunnen dooden man hebben, om hem daer voor te houwen, ende een Slaef af te maken. Ist dat hy hun ontloopt ende de vlucht neemt naer een ander stadt, soo sullen sy hem vervolgen, ende maecken in alle middelen hem te crijghen, ende sullen oock niet ophouden ofte rusten voor al eer dat sy hem onder hun bedwanc hebben [2]) ende geen Coningen mogen dusdanighen personen vrydom geven, ofte in hun Stadt verborghen houden, maer by soo verre dat hy hun weet te vinden in

1) Volgens het Ned. Woordenboek kan „gering" ook beduiden: „spoedig, weldra, aanstonds". Het was in die beteekenis nog in de 17e eeuw gebruikelijk en dikwijls in den ouden bijwoordelijken vorm „geringe".

2) Het herbergen van weggeloopen volk wordt niet „behoorlijk" geacht, maar er zijn toch veel vorsten die in dit opzicht onbehoorlijk plegen te handelen. De opvatting dat het niet behoorlijk zou zijn, is echter een der zeldzame uitingen van solidariteitsgevoel onder de Negers.

zijne Stadt, moet hem aende vervolgers leveren, so niet dat d'andere contrarie bevonden dat den Coninc deden, sy souden haere clachten aen haren Coninck doen, ende souden lichtelijck den eenen Coninck tegen den andren om dusdanigen oorsake een oorloge doen aannemen [1]). Als sy hem nv hebben gevonden, soo wort hy aende vrouw vanden vermoorden man ghelevert, desen hout hem voor een Slaef, of sy vercoopt hem aen een anderen man, maer by aldien dat hy wat middelen heeft om dese vrouwe ofte die vrienden van dien man te vreden te stellen, ende zijne slavernye af te coopen, dat vermach hy wel te doen, op dat hy mach gaen ende staen. ende zijne handel hier in dese Stadt, ende op een ander plaetse daert hem ghelieft ende goetdunckt te doen, ghelijck als ander Cooplins, ende ghelijck hy voor dese questie oock plach te doen: Ist dat hyse niet can te vreden setten, so moet hy met hunlins gaen, ende zijn leven lanc in slavernye blyven, sonder meer by zijne vrienden te comen, ofte in zijne Stadt daer hy van daen is: Maer dusdanige moeyten en gebeuren niet veel, ten ware dat het sonderlinge groote questie waren, diemen qualijck can vereffenen, anders soecken sy malcanderen al te payen, ende te vreden te stellen, eer sy het liever dus verre laten comen, het zijn oock al groote questien die met dusdanighen vechten afgheleyt worden, want ten is geen gemeyn volckx werck, op dusdanigen manier haer geschillen te effenen, t'soude anders alle daghen wel gheschieden, want sy lichtelicken een hack ende haet op malcanderen nemen.

Het 22. Capittel.

Van hunne Rechten, ende wat Iustitie dat sy doen.

[51a] Sy houden ooc nauwe Rechten, om het gebodt van hunnen Coninc niet te overtreden: Als sy hun dan te buyten ghegaen hebben, ende in eenighe [2]) boete vervallen zijn, so moeten sy dat gheringh opbrenghen ende betalen, ist dat sy de middel niet en hebben hun vervallen boete te betalen, soo moeten sy hun versien van een ander plaets, ende en mogent aldaer niet houwen, waer over als daer yet ghebeurt, ende yemandt eenige rechten overtreden heeft, ende by yemant anders bekent is, soo sullen sy een saeck wel drie of vier Jaer verborghen houwen, ende als het hun goetdunckt dan eerst voor

1) Bij de grensregeling bleek ons herhaaldelijk dat juist het niet terug geven van, op onrechtmatige wijze verkregen, volk tot de groote grieven behoort die in eerste instantie aanleiding geven tot „strong palaver" en op den duur tot oorlog.

2) Zie aant. kolom 50a.

den dach brenghen, want sy draghen malcanderen grooten haet [1]). Als het hun te passe comt de saecke van een ander te verclicken, soo wort het den Capiteyn aenghedient, de Capiteyn doet stracx de Trommel om slaen, deur zijne Catijf: Dese ghaen rontsom de Stadt met den Trommel om zijnen hals, hebbende noch twee Jongers by hem, elck heeft een Koe-bel inde handt, sonder clepel, ende spelen daer op met een houtken. Als sy nv de ronde ghedaen hebben (dit beteeckent een wettelijcke weete) soo comt den Capiteyn met zijnen Adel rontsom op de Merckt sitten, elc met hun gheweer, dan vergadert daer alle het volck van de plaets, niet wetende wat daer schuylt, en comen naer de Merckt, daer sy dan ghewoon zijn te comen: de vrouwen gaen rontsom by een staen, ende de mans oock van ghelijcken, ende aenhooren wat uytspraecke dat den Capiteyn doet, ende die dan beschuldicht wort, die vanghen sy stracx, ende wort in des Capiteyns huys gheleyt: Is het een sware saeck soo wort hy ghebonden, ist soo niet, so wort hy maer vanden Beul bewaert. Dese ghevangen en mach nerghens gaen, voor al eer dat zijn saken gheliquideert en zijn, ondertusschen so blyven de Overste by malcanderen op de Merckt sitten, aenhoorende de beschuldinghe die over den Patient ghedaen wort: Sy laten hem elcke reys zijn beschuldingh deur hare Catijven weten, waer op dat hy moet antwoort gheven, ende zijn onschult doen op de staende voet, of anders soo hy hem niet en can excuseren, so moet hy dan de boete naer dat hy verbeurt heeft betalen, of anders so wort hy van 's Conincx wegen, tot betalinge van zijn boete, voor een Catyf ende Slaef vercocht, ende moet dan zijn leven lanc in slavernye blyven, ende heeft hy een neerlage[2]) gedaen daer deur de doot verdient hebbende, so can hyt selve met gelt af coopen, ende sien met [51b]
den Coninc te accorderen, ende hem te vreden te setten, welc gelt ofte boete gedeylt wort onder de Morinni [3]) die hebben d' een helft, ende d'ander helft is tot profyte vanden Coninc, sonder iet meer te geven aende vrinden van den dooden man, de welcke hem int minste niet en mogen moeyelijck vallen, ofte eenich verwijt daer af doen, dan als hy den Coninc gecontenteert heeft, die hem daer mede vande last

---

1) Terecht zegt de Marrée (Dl 1 blz. 26): „zij hebben een zeer sterk geheugen, doch bij de herhaling van gebeurtenissen kunnen zij geen deel of gedeelte herinneren, maar wel het geheel, dat een eindeloos gekakel veroorzaakt".

2) Doodslag.

3) Port. morrião, Sp. morrión beduidt: helm. Is „Morinni" daarvan een corruptie? Of is het niet veeleer een corruptie van oud-Port. meirinho, d.i. schout; een naam, die in de 16e eeuw door de Portugeezen ook in de Molukken verbreid werd als „marinjoe", d.i. inlandsch hoofd (Rouffaer).

vande vrinden in alles bevryt ende bewaert. Ten anderen is het eenen persoon ofte eenen die boete verbeurt heeft, door het byslapen van een ander mans eygen vrouwe, als seggende dat hy heur met schoone geloften, ofte met ghewelt daer toe ghedronghen heeft, ende als dan zijne geloften niet en hout, so ontneemt hem den Coninck inden eersten alle zijne goederen, tot sijne profijte, ende voor zijne boete. De vrouwe moet aen haren man ooc een boete betalen, van 2. ofte 3. Oncen gouts, naer dat sy met hem wel staet, ende naer dat sy hem can te vreden stellen, anders so mach hy haer verwerpen en wech iagen, ende een ander in haere plecke nemen. De vrinden van de vrou die verbranden zijn huys oft Ruinerent ten gronde, en doen hem groot verdriet aen, om dat hy uyt haren quartier soude vertrecken, ende geen verwijt van hem en souden hooren. T' is binnen mijnen tijt (ter wylen ic daer was) gebeurt dat daer eenen man quam in een ander stadt, om zijne uytstaende schulden te manen, ende dat hij een iaer te voren een ander mans wijf af gesoent hadde, welcke voorsz. vrouwe daer ter plaetse ter Merct was gecomen, ende siende desen, ging haer stracx beclagen aenden Aene [1]), (dwelc is den Capiteyn te segghen) desen deden hem stracx vanghen, waer over dat den raet vergaert wert, de vrou persoon beclaechde hem van gewelt, ende dat hij haer niet en hadde betaelt: Hy verantwoorden hem ende seyde dat het haren wil hadde geweest, ende niet tegenstaende dat sy gheen van beyden daer ter plaetsen woonachtich en waren, wierden even wel verhoort, ende also goeden recht ghedaen als of sy daer woonachtich hadden gheweest. Ende naer langhe proposten die sy aldus teghen malcanderen hadden, so quam den Fetissero. (d'welck is den Knaep ofte Dienaer die hunnen Goden besweert) met eenen dranck in eenen Pot, ende stelden die voor haeren Oversten, de Vrouwe nam den dranck ende dronck hem in, op conditie dat hy haer van haer eer niet betaelt en
[52a] hadde: hadde hy willen den dranck drincken, al eer dat de vrouw hem dronc op conditie dat hy haer te vreden hadde ghestelt, ende niet schuldich en was, soo hadde hy liber ende onghehouwen gheweest iet te betalen: maer zijn selven onclaer ende schuldich kennende, en dorst den dranc niet innemen, maer lede dat de vrouw hem daer mede schuldich maecten, ende moesten voor boete betalen 3. Bende, d'welck is ses Oncen gouts. Ic hebbe van ghelijcke noch gesien dat daer eenen Negro zijnen broeder ghestorven was, over de twee iaren, ende dat hy questie creech met eenen andre Negro: Dese Negro ginck hem voor den Coninck beschuldighen dat hy zijnen Broeder om den

1) Zie plaat 6 en de verklaring daarvan.

hals ghebrocht hadde met hare Fetisso, ende hem hadde doen sterven. De Coninck dede hem vangen, ende wiert voor het recht gebrocht: hy verantwoorden zijne saecken, seggende dat hy noyt met zijnen Broeder eenich gheschil binnen zijn leven hadde ghehadt, ende hoe dat hy in een ander Stadt woonachtich was, ende doen ter tijdt by hem niet en was, den anderen seyde dat hy Godt of Fetisso ghebeden hadde sijnen Broeder te doen sterven, ende daer door ghestorven was: hy seyde dat het niet waer en was, ende begeerde eenen dranck daer op in te nemen, den anderen haelden eenen dranck, ende liet hem die indrincken, op conditien dat hy Fetisso om de doot van zijnen Broeder niet en hadde ghebeden, waer mede dat hy doen vry was van zijne beschuldingh. Desen dranck is by hunlins alsoo veel als eenen eet, ende noemen hem Enchionbenou [1]), sy maken hem van groene cruyden, daer sy hunnen Fetisso mede maecken, ende naer hunlins segghen soo heeft hy sulcken cracht, als yemandt die valschelijck drinckt, dat Fetisso hun strackx doet sterven, ende als sy hem drincken ende niet schuldich en zijn, dan laet Fetisso haer leven, waer by dat sy sien den schuldighen ende onschuldigen, ende wijsen dan daer naer haere vonnis, t'is een saecke dat een mensch die wat op zijne leeden heeft, zijn selven hier mede moet beclappen, deur de vreese van haere Fetisso, want sy laten hun duncken dat sy te onrecht desen dranck op eet innamen, dat sy dan strackx de doot souden sterven, want wort het hem opgedronghen naer hunne presumtie ende hem op zijnen eet met desen dranck gedreyget, soo beclapt hy zijn selven deur vrees, soo deur de groote haet ende nydt die sy op malcanderen draghen, soo beclappen sy d'een den andren, al waert thien Jaer gheleden, en soo blyfter geen gheschil onder hunlins verholen. Voorder soo yemant de Suster ghetrout of [52b]
ghecocht heeft tot een vrouw, vanden man die de boete moet betalen aenden Coninck, ende zijn boete niet en can op brenghen, so moet den man comen van die vrouw ende helpen hem zijne boeten betalen, by so verre dat sy onder een juridictie wonen, ende dat moghen sy dan met malcanderen eens worden, want voor al soo moet den Coninck zijn vervallen boete hebben, t'sy in d'een middel ofte in d'ander, of sy moeten van zijn Landt ruymen, ende naer een ander quartier trecken, ende als sy hunne boete niet en connen betalen, so vertreckt hy van daer met alle sijnen vrouwen ende kinderen, ende dat noch meer is, alle de vrinden die sy in die Stadt woonachtich hebben vertrecken

1) Volgens de Marrée (blz. 97 Dl 2) is de drank een aftreksel van den bast van een boom „gelijkende op eikenschors" doch iets bruiner en harsachtig.

met hem, ende blijven daer by malcanderen woonen, tot dat de saecke vereffent is ende den Coninck zijn gerecht hebben betaelt, dan moghen sy wederom comen in hare plaets ende huysinghe, ende besitten haer goet als van te voren, ende als sy wederom comen so gaen sy gheringh [1]) tot alle haere kennisse ende die om vergiffenis bidden, ende vrede ende vruntschap op hunlins versoecken, als sy van te voren met malcanderen hielden: den man gaet tot zijne kennis ende zijne vrouwen tot de haere. De oorsaecke dat de vrienden dan oock mede vertrecken, is om dies wille dat sy dan vanden Coninck om het recht niet en souden ghemolesteert worden. De boete van Dieverye is ses Oncen gouts, of drie Benden op haere ghewicht, want sy en worden hier daeromme niet met den doot gestraft. Als sy van de Duytsen yet ghestolen hebben, daer en betalen sy niet van [2]) dan als sy van malcanderen stelen. Ten anderen is het een man die Gout vervalst heeft, ende aende Neerlanders ghebracht heeft ende deur heurlins uyt comt, ende clachten aenden Coninck doen. Dese moet daer af oock boete betalen, naer dat de saecke gheleghen is, ende veel vals Gout ghemaect heeft, ende worden daer deur dickmael tot Catyven vercocht, als icker wel sommige gekent hebbe, die deur sulcke oorsaken tot een Catijf waren vercocht, ende soo alle dingen naer advenant, ende alle dese boeten comen al tot profijt vanden Coninc, ende tot onderhout van hun schrossen ende brossen [3]). Is het nv een rechte daer hy de doot deur verdient heeft, of den Coninck niet en can betalen, dan met zijnen hals, soo wort hy ter doot verwesen, en sonder eenich
[53a] vertoeven of langh gevangen te houden, so neemt hem den Beul ofte die daer toe ghestelt is, ende bint hem zijne handen op den rugh, ende verbint hem zijn ooghen, ende leyt hem int Velt, of int Bosch, of daer het hem tepasse comt, hebbende daer toe gheen ghesette plaetse. Den Beul neemt hem ende set hem op zijn knien, doende hem met het hooft neer bucken, dan neemt hy een Assegaye ende treet wat achter uyt, ende werpt hem die door het lyff, dat hy ter aerden valt, dan neemt hy zijn hau-mes ende hackt hem het hooft af, ende daer mede is hy doot, want sy en gheloven niet dat een mensch doot is, al eer dat sy hem het hooft af cappen: Daeromme als sy yemant dooden soo smyten sy stracx het hooft af, ende dan snyt hyse aen vier quartieren in stucken, ende worpt die int velt voor de Voghels. De vrienden comen en halen dat hooft, ende bewaren dat, ende houden het

---

1) Zie aant. kolom 50a.
2) Zie kolom 53b.
3) Zie kolom 22a en 47b.

tot een groot present, ende ziedent in eenen Ketel, ende het sop eeten sy [1]), ende het beckeneel met het kale hooft dat hanghen sy by haere Fetisso. De vrouwen bedryven als dan groot misbaer, met huylen ende kryten, ende wachten soo langh tot dat den Beul zijn gerecht gedaen heeft, ende dan nemen sy de quartieren ende dragen die int Velt. Als het recht ghedaen wort, soo en is daer gheen Overicheydt by, of yemant anders dan den Beul, met den patient, dan als het ghedaen is soo comen sy met alle man gheloopen, ende beclaghen den dooden man, als vooren.

Het 23. Capittel.

Van haere dieverye, ende hoe subtyl dat sy connen stelen [2]).

In het stelen en weet ick niet dat daer eenighe natie ter werelt is, die hun Meesters zijn, want sy en hebbent niet vergeten, of en zijn hunnen Meester niet te vroech ontloopen, wat sy dit Ambacht in tijdts ghenoech connen, ende makender gheen conscientie af. Sy onder malcanderen en sullen niet stelen int minste, op groote pene, en als sy malcanderen noch al yet ontnomen hebben, soo wort daer in Stadt so veel moeyten ghemaeckt, dat sy het hun schamen, niet tegen- [53b]
staende ghebeurt het noch altemets wel, ende dat bij nachten, ende als het uyt comt soo moet hy die boete die daer toe staet betalen, ende als daer wat ghestolen is, ende het ghebodt vanden Coninck vergeten hebben, soo laet hy smorghens eenen man omgaen, een ure voor den daghe, ende desen roept met luyder stemmen, dat daer niemant en

1) In hoeverre deze bijzonderheden juist zijn, is moeilijk uit te maken, maar antropophagie komt zonder eenigen twijfel nog heden ten dage voor, althans in het achterland van de Ivoorkust en gedeeltelijk ook in Liberia. Het behoeft niet alleen het eten van menschen te zijn, ook lijken worden (onder omstandigheden) wel genuttigd. Zie Naber en Moret blz. 196/97. De bijzonderheid van het koken der hoofden berust vermoedelijk op 't verhaal der moordpartij in 1599, zie kolom 107a.

2) Het komt mij voor dat de Marees in dit hoofdstuk uiterst eenzijdig is. Een soort van buitrecht zullen de Negers wel hebben toegepast op de vreemde handelaars aan de kust, maar daarmede is niet alles gezegd. Men vergete ook niet dat de negers door de Europeanen werden bedrogen en opgelicht, gelijk de Marees zelf verhaalt. De onbekende auteur D. R. merkt in zijne beschrijving van Benin (zie hierachter kolom 118a) terecht op: „sy zijn oock seer rechtveerdich ende en sullen malcanderen geen onghelijck doen, oock en sullen sy de vreemdelinghen int minsten niet ontnemen, sy souden om sulcken oorsaecke met de doot ghestraft worden". De zaak is deze: men is volkomen veilig van persoon en van have wanneer men goed geintroduceerd is en de bescherming van den vorst geniet; men wordt dan beschouwd als tijdelijk behoorende tot het stamverband en de bevolking is dan volstrekt „rechtveerdich" jegens den vreemdeling en er zal hem geen „onghelijck" worden gedaan. Ik heb dikwijls met open kisten in een huis gezeten waar iedereen in- en uitliep om mij te zien en gade te slaan, en er is mij, onder die omstandigheden, nooit het minste ontnomen.

mach stelen op lyff straf, waer deur dat den Coninck de Dieven zijn ghebodt met dit roepen doet gedencken, dat sy niet stelen en moghen: Sy houdent voor schande als sy malcanderen yet ontnemen, maar als sy vande Duytschen yet hebben ghenomen, dat houden sy voor eer, ende draghen daer noch grooten roem af, want sy ons achten voor arghe en subtyle menschen, ende als sy ons yet hebben ontstolen, so achten sy hun noch veel slimmer ende argher, ende willender eer af hebben als sy sulcke Romeynsch feyt ghedaen hebben. Daeromme als sy t'Scheep comen om yet te coopen, ende handelinge met de Comisen vande Schepen te doen, ende inden sin hebben te steelen, soo comen sy met veel volckx, ende brenghen met hun groote Cabassen [1]) die sy noemen Akoffo, ende worden ghemaeckt van biesen, ende als dan comen sy over hoop by v sitten, ende willen alle dingen sien, schijnende of sy veel wilden coopen, ende ghelijck een yeder graech is om zijn coopmanschap te venten, soo thoont hy hunlins zijn goet, ende ondertusschen soo spelen sy hun personagie, ende sien wat te stelen, ende sy connen soo behendich stelen, al staet ghyer boven op, soo ontnemen syt v van onder, ende sy weten met sulcken behendicheyt te doen, dat het ongeloovich waer te segghen, ende al ist datmen voor een spreeckwoort seght, een Engelsman is een goet man, want hy en steelt niet meer als hij draghen en can, ende hunlins voor groote Dieven achten, nochtans en achte ick niet dat sy het stelen van hunlins geleert hebben, want sy hun in die wetenschap te boven gaen, ende hebbent soo in hunnen aert, dat sy het aen een cleyn beuselmerct laten blijcken, als sy ontnemen de Comisen hunne ghewichten, daer sy hunlins gelt mede sitten en weghen, ende so sy die niet gheringh en berghen, soo zijn sy vande Negros stracx ghenomen ende wech gesteken: Sy steken de gewichten in hunne kaken, andere bergent in hunne ooren, ende in het hayr, ten andre verroest Spijckers, het
[54a] smeer dat inde schoen hangt, daer de Schippers de Masten ende stenghen mede smeeren, voorder het loot dat buyten om de Schepen is gespijckert, voor het eeten vande wormen, dat smyten sy met stucxkens af, met veel andre cleyne waren van qualiteit, daer sy hun dieverye aen laten blijcken, al warent so groote Coopliens dat sy twee of drie ponden gouts aen coopmanschap van v cochte, ende niet van noode en was, soo hebben sy het soo inden aert, dat sy het niet en connen laten, maer connen sy wat meer mede crijghen, dat en vergheten sy niet mede te nemen, als zijt connen crijghen, wat[2]) hare handen zijn dregghen,

1) Hier zijn dus weer de kabassen, of draagkorven bedoeld (zie aant. kolom 13b).

2) Lees: want.

dat sy niet connen mede crijghen, dat laten sy leggen, ende als hunlins yet ontnomen is, soo maecken sy wel soo veel woorden ende geraes, als offer halsen aen hinghen, ende maeckent thien mael meer weert te zijn, dan het dickmael is, waer over als men hun op dusdanige dinghen bevint, ende hunlins daer in straffen willen, hunlins vermanende sulcx niet te moghen doen, ende waerom dat sy so stelen, datmen dat niet doen en mach, want onsen Godt dat niet en begeerden, ende als hun yet van ons volc ontnomen is dat sy dan daerom soo veel woorden maecken, iae duysentmael meer dan het waert is, d'welc my dicwils veroorsaecten hunlins te segghen dat sy een ander hun goet nemen willden, ende hunlins goet niet en begeeren ghenomen te hebben, ende dat men niet doen en mach aen een ander, dan datmen wilt dat hun self geschiede, want dat sy selver seggen dattet niet goet en is datmen steelt, ende dat zijt selver deden, ende ontnamen een ander zijn goet, dat hun niet toe en quam, hun vraghende of sulcx wel ghedaen was, of niet? antwoorden my iae, dat sy het mochten doen, ende wy niet: vraechden hunlins oorsaeck waer deur? antwoorden dat wy rijck waren, ende veel goets hadden, ende met Schepen vol by hunlins brachten, ende so veel moeytens deden om dat te vercoopen, ende soo langh mede laghen eer wy het quyt raeckten, ende ons daer in wilde helpen, om haest los te zijn, om ander te halen, ende dat wy ghecleet waren ende sy heel naeckt, ende niet met allen aen en hadden, ende dat het hun tot het nemen deur die sake vryer ende liber stont te doen, dan ons Neerlanders: Als sy nv wat hebben ghenomen, ende dat ghy het ghewaer wort of yet gemist v ghenomen te zijn, so moet ghy hun altsamen op de versche daet besoecken ende ondertasten, want sy steelen seer behendich, ende wetent malcanderen over te geven, en als sy by een comen so deylent syt onder een, ende als ghy dan v dinghen hebt gevon- [54b] den, ende den persoon weet die het uwe hadde ghenomen, soo moet ghy die geweldich slaen, al waer het noch soo grooten Coopman, ende d' ander swerten sullender om lachen, ende met hem spotten dat hy zijn dinghen niet beter ende heeft beleyt, maer als sy het ghewaer worden dat hun dieverye uyt comt, ende verclickt is, so springen sy over boort, ende maken hun uyt den wech, vreesende voor slagen, ende soomen hun laet gaen, ende niet en worden gheslaghen op de versse daet alsmen hun betrapt, soo vreesen sy voor meerder furie, ende meer slaghen te crijgen, ende datmen hun bedriegen wilt, en daerom schouwen sy dicmael dat Schip, ende varen aen een ander, maer alsmen hun gestraft heeft in hun quaet, so sullen sy v daerom niet haten, ofte het Schip schouwen, maer sullen sanderdaechs wel wederom co-

men, om met v te handelen, waer in dat sy de Boeren slachten, die de Steelien schuldich zijn van Lant pacht, ende als de goede Borgers de Boeren wat borghen ende de vervallen pacht van d'een Jaer op d'ander laten loopen, toonende daerin haer goetheyt.hebbende medelijden met het claghen vande huyslien, so en maken sy geen werck vanden Borgher te betalen, ende hem langh naer zijn gelt te laten loopen, ende loonen goet met quaet: maer als de pacht verschenen is, ende dat den Boer v niet en comt betalen, seynt hem eenen Deurwaerder hy sal v wel comen betalen, ende en sal de pacht niet langh laten staen, maer sal v te meerder vrindtschap toonen, so dat het spreeckwoort is, deucht van eenen Boer begheert die moet hem in zijn vleeys nypen, d'welc is met regieur tracteren, ende dan sal hy v deucht doen, ende loonen quaet met goet, maer niemant en behoeft hem dit aen te trecken, want t'is by gelijckenis ghesproken: maer als de Negros gestolen hebben, ende men medelijden met hun heeft, ende niet en castijt ende goet toont, soo loont hy het wederom met quaet, maer castijt hem, hy sal v te meerder vrindtschap toonen, ende loonen quaet met goet: Het ghebeurt somwylen deur de groote haet ende nydt die sy malcanderen toedragen, dat daer yemant int Schip is vande Negros, die een proye ghestolen heeft, ende eenen andre Negro ghesien heeft, dat zijnen vrient niet en is, of op een ander plaets woonachtich is, so sal hy den anderen beclappen, ende seggen aende Comies vrient is v niet ontnomen, sonder meer, ende als dan soo
[55a] isser wat ghenomen onder hunlins, waer op datmen moet letten, ende hunlins dan op de staende voet besoecken, maer ghy en meucht niet clappen dat het sulcken man v geseyt heeft, anders soo soude hy of eenige andre nemmermeer van malcanderen clappen, deur de groote haet ende nydt die sy op d'een dragen, iae sy souden der malcanderen wel om dootslaen. Sommige menschen sullen heur hier in verwonderen, ende segghen hoe connen naecte menschen so behendich steelen, waer connen sy het bergen ende schuyl steken? Al ist dat sy bloot ende naect zijn, connen even wel soo behendich stelen, ende hunne proye schuyl steecken, dat het boven menschen verstant gaet, en al ist datmen daer veel af schryven souden, ten soude niet veel te beduyden hebben, maer die gene die het selver ghesien hebben muegent best ghelooven.

Het 24. Capittel.

Hoe zy hunne gheloften doen, ende wat Ceremonien dat sy daer in ghebruycken, ende van hun sweren.

In hunne geloften ofte eet, die sy aen ons soude doen, ende soude ic geen geloof in setten, mits sy lichtveerdich ende leugenachtich zijn, ende daer dicmael op bevonden worden, want als ist dat sy v een ghelofte doen, soo openbaren sy het secreet aen een ander die het contrarieert, ende laten hun om coopen, als wy by onsen tijden gesien hebben, doen Carel Hulscher het Kasteel de Mina meynden in te crijgen, hoe sy vande Negros bedrogen wierden, maer sulcx ons niet aengaende, sullen het passeren ende laten voorby gaen, ende ooc niet alleenelicken is het daer aen gebleken, maer noch aen meer andere dingen, hier te langh om verhalen, daeromme die met hun yet te doen heeft met goede geloften, die moet wel voor hem sien dat hy niet en worde bedroghen, want sy niet en zijn te gelooven [1]), maer wat aengaet gelofte die sy onder malcanderen doen die sullen sy wel houden, ende hun nv meneedich in laten vinden, dan om tot onser intentie te comen, so sal ick een weynich verhalen wat Ceremonien dat sy daer in gebruycken, wanneer dat sy eenich geloften ofte eet doen, principael als sy het aen onse Neerlanders betoonen willen, so nemen sy inden eersten hun aensicht ende vryvent aende zoolen van v voeten, van gelijcken aen hunne schouderen ende borste, ende so over het geheele lijf, sprekende met voysen tot malcanderen driemael, iau, iau, iau: clappende elcke reys mette handen op malcanderen, ende stampen met de voeten op de aerde, ende kussen haren Fetisso, die sy aen hunne beenen ende armen dragen, sommige sullen tot [55b]
meerder bevestinge van hare geloften eenen dranc innemen, als wy vooren vermaent hebben, maer die daer veel geloof in setten soude, sou hem meest bedrogen vinden, mits sy niet te gelooven en zijn, voorder dan mense en siet, ende al ist gebeurt dat die van Mourre veel aenslagen van de Porteguesen vant Kasteel de Mina, de Hollanders openbaren, dat comt deur de groote vyantschap die sy met hun altijt hebben.

---

1) Negers en Europeanen kunnen zich over en weer slecht in de opvatting van wat beloven is, indenken. De groote moeilijkheid die wij ondervinden zit daarin dat de Neger niet met den tijd rekent, maar zich laat leiden door voorteekens en sleur, zoodat een afspraak zelden wordt nagekomen op eene wijze die door ons „getrouw" wordt genoemd.

Het 25. Capittel.

Van hunnen Somer ende Winter, ende van hunne Lantbouwerye, ende hoe sy Millie ende Mays zayen, ende wat Lant pacht dat sylins aen haren Coninck betalen.

Al ist sake dat het hier te Lande ghestadich werm is, sonder koude, daer het Lant den naem af mede brengt, als wy voren hebben vermaent, so ist nochtans dat sy inde tijde vanden Jare ondescheyt hebben, ende sommige maenden voor haren Somer houden, ende sommige voor haren Winter, het onderscheyt dat sy daer in hebben, is in het weer, want Somers ende s'Winters zijn de Boomen even groen als daer isser sommige die tweemael t'iaers verbladeren ende Somers staen de velden hier kael, ende s'winters [1]) staen sy met Coren, ende zijn groen, so dat sy hunnen oogst s'winters hebben, de dagen ende nachten zijn hier ooc even lanc, of daer is luttel verschils onder, want de Sonne gaet hier als in Oost-Indien op eenen tijt op ende onder, d'welc is gemeynelijc smorgens te 6. vren, ende savonts ten 6. vren, maer hy is wel een half vre boven de Horisont [2]) geresen, al eer hy hem openbaert, so datmen hem selden mach claer sien op comen ende ondergaen gelijcmen in onse Neerlanden doet. De vruchten zijn Somers ende s'Winters hier even planteyt 3) ende overvloedich, als het wermste weer is, ende dat de Son 4) boven haerlins hooft is, so houden sy dien tijt voor haren winter, welcken tijt begint inde maent van April, Meye en Juny, ende om dattet dan daer geweldich regent ende onweer maect van donder ende blixem: d'welc de Porteguesen noemen Travados, ende sylins Agombretou, welcke

1) Ook thans nog is dit het geval, nu de rijst het hoofdvoedsel is geworden aan de Kust van Guinee (zie kol. 56b, noot 3). De terreinen zijn dan ook dikwijls in moerassen herschapen. Sawah-bouw kennen de Negers niet.

2) Ook Barbot (blz. 186) vermeldt de nevels.

Het zeewater onder den wal is (vooral in Aug. en Sept.) opvallend kouder dan verder in zee: 20 a 22° C. tegen 25,5 en 26,5° C. In verband met den wind kunnen er dus allicht nevels ontstaan. Het koele water onder den wal komt vermoedelijk uit de diepte (zie Krümmel Ozeanographie 2e uitgave, Dl 2 blz. 568).

3) Planteyt, Eng. plenty, zie Verwys en Verdam Middned. Woordenboek.

4) Volgens Gramberg varieert de temperatuur overdag tusschen 27 en 33° C. in den drogen, tusschen 23 en 24° C. in den natten tijd. Kort na zonsondergang staat de thermometer gewoonlijk op 25° C en de koudst waargenomen nacht was 18° C. De koude en droge Harmattan waait omstreeks Januari; de regentijd begint half Mei en eindigt einde Juli. Na dezen „grooten" regentijd komt een droge periode, daarna de (zeer ongezonde) kleine regentijd. Het bestendige weer treedt einde September in en duurt tot Mei. Voor de inboorlingen was de regentijd de ongezondste (zie aant. kolom 88b). De regenval bedraagt jaarlijks te Axim 2000 mM., te Accra 680 mM. (Encyclopaedia Britannica, sub Goldcoast).

onweren ende regen de Son volcht, ende met hare hoochte opclimt, ende indien tijt met den regen meest gequelt zijn, ende in haren somer niet so seer van regen gequelt zijn, maer de aerde dan drooch, hart ende onvruchtbarich is, deur de hitte so nemen sy desen tijt [56a] waer om hare Millie ende Mays te zayen als nv dese tijt omgecomen is, om hunne Lantbouwerye te doen, soo gaen sy int Bosch, ofte in het velt, ende soecken daer een goede plaets, die hun goet dunct te wesen, om haer Coren te zayen, tot nootdruft van haere vrouwe ende kinderen: niemant en heeft hier zijn eygen lant, dat hy voor hem mach houwen om te gebruycken, want den Coninc die hout alle Bosschen, Velden ende Landen onder hem, so dat sy daer niet in planten of zayen en moghen sonder zijn consent [1]), ende als sy nu consent vanden Coninc hebben vercreghen, sulcken plaets te moghen ghebruycken, om haer Coren te zayen, soo gaen sy met hunne Catyven, ende steecken dese Bosschagie in brandt, ende laten die Boomen, wortelen ende struycken met alle vuylicheyt te gronde af branden, dan comen sy met langhe Houmessen, die sy noemen Coddon [2]), ende crabben de aerde om met Colen (ende al d'welck hun dient in plaets van haer Landt te messen) ontrent eenen voet diep, ende laten dat so acht of thien daghen liggen rotten, ende als nv alle de Inwoonders hun Lant gebout hebben, so maect een yeder zijn zaet gereet om te zayen, op hunnen Sabbathdach, ende dan comen sy ten huyse van haren Coninc ofte Oversten van haer quartier, want sy voor eerste zijn Lant helpen bouwen, ende Coren zayen, so gaen sy met malcanderen, naer zijnen Acker, ende nemen alle de Struycken uyt der aerden, ende worpense int middel vant velt, ende sporen die aerde wederom een reys, ende zayen dan hun zaet in het velt. Sy beginnen op eenen Sondach, ende gherieven hunnen Oversten eerst, als sy nv zijn werck ghedaen hebben so laet den Capiteyn ofte haren Oversten, daer op het Landt brenghen, veel Potten met wijn de Palm, ende een ghesoden Cabriet, met veel andere spyse, naer dat hy wercklieden heeft ghehadt, ende ghaen daer rontsom by malcanderen sitten, ende goet chier maecken met eeten ende drincken, ende steken dese wortelen dan in brandt, ende gaan daer rontsom sitten singhen, ende bedryven groote vreucht, ende dat al ter eeren van hunne Fetisso, om dat die haer Coren wel soude laten

1) Het grondbezit zal wel in beginsel communaal geweest zijn, met dien verstande dat jaarlijks andere gronden in cultuur genomen werden en de terreinen, naar billijkheid aan verschillende bewerkers werden toegewezen. Zoo gaat het in het vrije achterland nog toe. In Fantijn kende men „troon-domein", familie of stam- of „dorps-domein" en eigenbezit. Eenvoudig is de kwestie niet. Zie Sarbah blz. 253.

2) Zie plaat No. 6.

wassen ende groeyen. Als hunnen Oversten zijn landt gebout is, so gaen sy sanderdaechs tot den andre mans Acker, ende gerieven die oock in sulcken schijn ende manier als sy den Capiteyn ghedaen hebben, maeckende oock van ghelijcken als ghedaen is goet chier, zijnde met
[56b] malcanderen vrolijck, ende so voorts, als d'een naer d'ander, elck tracteert ende doet zijne hulpers goet chier aen naer zijn vermoghen. Het Coren geeft haest wasdom, ende en blyft niet langh inder aerden legghen, als het een mans lenghde uytgheschoten is, ende begint te bloeyen, so maecken sy int midden van het Velt een houten huysken met Riet ghedeckt, ende setten daer hunne kinderen op, om het Coren te bewaken, ende de Voghels uyt te keeren, daer sy veel mede ghequelt zijn. [1]) Sy en wien geen Granen, maer latent met alle oncruyt op wassen. De Millie heeft lanckworpighe aderen, als Dodden [2]), ende is een zaetken van coleur als Kempzaet, zijnde lancworpich als Canarie zaet, ten heeft geen schellen, het groeyt in cleyne huysken als die Kaerden doen, ende die van binnen heel wit: Dit zaet hebben sy altijt ghehadt, ende beholpen hun daer mede, voor tyden vande Porteguesen [3]). Sy groeyt ende bloeyt den tijdt van drie maenden, ende dan wort sy afghesneden, ende op het velt noch een maent te drooghen gheleyt, als dan worden de aders afghesneden, ende in busselen ghebonden, ende in hunne Hutten gevoert. Het Riet ofte Stroy gebruycken sy om hunne Huysen mede te decken. Dese Millie is een goet ende excellent Graen, dat met luttel moeyten tot broot wort ghemaeckt, mits het niet hart en is om te breken, maer is haest tot Deegh gevreven: Dat sy het fray wisten te backen, het soude by naer sien ende het coleur hebben als mastelluyn-broot [4]), maer overmits sy geen Ovens en ghebruycken, dan alleenlicken maer en backen op de coude aert, met heete assche, soo heeftet ghesicht als boeckweyte Koecken. T'heeft eenen goeden smaeck, ende is ghesont om t'eten, t'is zout inden mont, maer het snarselt een luttel door v tanden, d'welc

1) Het aantal systemen van „vogelverschrikkers" is legio. Er zijn er zeer vernuftige onder.

2) In het Etymologisch Woordenboek van N. van Wijk wordt het woord „dod" verklaard door bloemtros, hetgeen hier een zeer goeden zin geeft. Het zou speciaal Antwerpsch dialect zijn. Verg. echter ons „lischdodde", en „dot".

3) De millie (Port. milho, gierst) werd, na de komst der Portugeezen aangevuld door de mais; thans is, in de streken waar zij wil groeien, de rijst het hoofdvoedsel en daar waar deze minder goed groeit, maniok en ook mais. De geimporteerde gewassen hebben de millie spoedig verdrongen, zoodat men deze zelfs weinig meer ziet. Als gevolg van het verminderen van den aanbouw van millie en de vermeerderde cultuur van mais, is bij latere schrijvers verwarring ontstaan en wordt de mais door hen dikwijls millie genoemd. Den overgang vindt men in het werkje van Müller (1673) deze spreekt (blz. 160) van „groote" en „kleine" millie, bedoelende met de eerste mais, met de tweede de echte millie.

4) Brood, half tarwe, half rogge. Verg. Sp. mestura, Eng. mixture.

is vande steenen daer sy op gemalen worden. Voorder dat sy gheen eyghen Landt en hebben, want het comt den Coninck al toe: Als sy nv het Landt ghebruyckt hebben, ende hunnen oogst hebben gedaen, so vercoopen sy een deel van hun Coren aen andere Lieden, die de macht niet en hebben te zayen ofte mayen, ende vergaeren so een deel Gouts, daer af sy den Heere zijn gherechticheyt geven voor Landtpacht, dragende het selve ten huyse vanden Capiteyn, daer een yeder soo veel brenght alst hun goet dunckt, midts daer gheen gheset gelt toe en staet, maer geven naer hun rijckdom, ende als dan een yeder die Lant ghebruyckt heeft, wat tot den Capiteyn ghebracht heeft, so dat hy vyf of ses Benden Gouts by een vergaert heeft, dat draghen sy dan samen naer hunnen Coninc, die hun blydelijc ontfangt, [57a]
ende bedanckt van hunnen Dache ofte ghifte, ende geeft hun tot recompentie haren buyck vol t'eten ende te drincken, ghevende dit voor pacht vanden Coninckx Landt, sonder meer.

Het 26. Capittel.

Van het Mays, ende hoe het hier te Lande ghecomen is, ende waertoe zijt ghebruycken.

Dit Coren ghenaemt deur de Indianen Mays, ende door de Porteguesen ofte Spagniaerts Indische Taruw, de Italianen noement Coren van Turckyen. T' is een graen dat by naer de heele werelt deur bekent is, ende is uyt West-Indien in St. Thome [1]) ghebracht, ende die van St. Thome hebbent hier (naer het maken van hunne vasticheyt ende Kastelen) tot hunne nootdruft gebracht, ende hier te Lande ghezaeyt, want het de Inwoonders van dese Landen voor de toecomste van die Porteguesen niet en kenden, welck de Porteguesen aldaer te Lande zaeyden, ende onder de Wilden destribueerden, so dat het Lant daer mede vervult is, ende nv teghenwoordich overvloedich is groeyende: sy gebruyckent om onder hare Millie te vryven, als nemende somtijts half Millie half Mays. Andere Negros die onder de Porteguesen woonen vryvent alleen, sonder met Millie te mengen, ende backen daer goet excellent broot af, als Leytsche bollen, ende generen hun daer mede, dat te vercoopen aende Porteguesen: sy wetent te backen dat het drie of vier maenden goet blijft [2]), de kinderen etent oock in plaets van broot, braedent een weynich op

1) Wel te verstaan: gebracht naar het eiland S. Thomé (bocht van Guinee).

2) Hier is een zeevarende aan 't woord, die gewoon was lange reizen te maken en „hard brood" te eten. De conserveering van levensmiddelen in die dagen stelde bijzondere eischen, waarmede wij geen genoegen meer zouden nemen.

vier, ende pluysen de granen uyt de doppen. Die daer veel af eten, ende niet gewent en zijn deur den smaeck die sy daer in vinden, plegen rappich [1]) ende met schorftheyt gequelt te worden, of ten minsten met groote bloetvinnen gheplaecht te zijn, want het maeckt heet bloet, ten gheeft niet minder voetsel van hem als het Coren doet in onse Landen, ende is by naer eenen smaeck ende cracht als Vlaemsche Terwe. De Indianen van West-Indien connen uyt het broot vant Mays wijn maken, die sy noemen Chicka [2]), daer sy hun so droncken in drincken mogen, als oft sy inden wijn geseten hadden,
[57b] die van Druyven ghemaeckt is, ende gelijck sy wel weten dat gheweyckte granen of dat met water ghesoden wort eenen dranck is, daer de menschen hun in connen droncken drincken, soo legghen sy dit graen int water te weyck, tot dat het schiet, ende als dan soo brouwen sy daer Bier af om te drincken, ghelijck als sommighe Negros hier te Lande oock maken, die met de Porteguesen handelen, ende noemen hem Poitouwe. Het graen van dit Mays wil wassen in heete vochtighe aerde, ende gheeft tweemael t'Jaers Coren, het en wort niet gezaeyt als ander Coren, maer het wort gheplant ende inde aerde ghesteecken, gelijcmen de Erten in onsen Lande in d'aerde steeckt, ten blijft niet langh in d'aerde ligghen, maer comt haest uyt, ende gheeft wasdom, ende groeyt langher dan een mans lenghde boven der aerden, aen Riet, gelijck als int water wast, of in verdroncken Landen, daer de Huyslien hun schueren mede decken, elck riet heeft zijne Corenaren, daer het graen aen ghehecht is, ende niet tegenstaende dat het sware aderen zijn als een ionghe Comcommer, oock boven spitsachtich, als een cap van een Toren, soo wassender wel seven of acht adren aen een Riet: Ick hebber ghetelt vijf hondert ende inde vijftich granen op eenen struyck, zijnde ghegroeyt ende ghewassen van een enckel Mays graen: sy zijn int coleur verscheyden, als wit, swart, geel, purper, etc. men sal somwylen wel drie of vier coleuren van granen in een ader hebben, daer isser twee soorten, groote ende cleyne, het groot graen is crachtigher dan het cleyn Mays, het Riet ghebruycken sy om Henninghen af te maecken, ende om haere huysen mede te decken, ende deur dien sy hier gheen Paerden [3]) en hebben, so en geven sy hun het niet te eten tot voeragie gelijc sy in Indien doen, daer sy het de Beeste gheven, ende soo ghesont achten t'eten als Taruw ofte Garste int Neerlandt.

---

1) Rappich beduidt schurftig, zie Verdam Mdnl. Woordenb. Verg. „Jan Rap en zijn maat".
2) Amerik.-Sp. chicha, bier uit maïs gemaakt; vooral nog in Peru.
3) Zie aant. kolom 65a, 116b en 117b.

Het 27. Capittel.

Hoe dat sy den Reghen schouwen, ende niet goet en achten te zijn op hun naeckte lichaem.

Sy schouwen den regen, ende achten hem seer quaet ende onghesont op hunne naeckte lichaemen te zijn, d'welck sy niet sonder groote redenen daer toe te hebben en misprijsen, maer wy sel- [58a] ver bevinden ons daer seer qualijc by op de reysen, principael als het veel regent ende Travados maeckt, ghelijckt hier in eenen tijt vant Jaer doet, als in April, Mey en Juny, ende sulcken onweer van donder, blixem, wint en regen maect dat het t'onghelooven staet, principael den reghen van onder de Linie Equinoctiael is soo ongesont ende rotachtich, dat yemant die inden reghen gheweest heeft, ende heel nat is, ende dan met die natte cleeren gaet slaepen, ende inde Koye liggen, sonder hem te vercleen, is in dangier van eenige sieckten te crigen, ende causeert groote cortsen, ten andren soomen die selve natte cleeren niet cito inde Son en droocht, maer eenen tijt soo nat laet liggen, so verrotten sy door de cracht vant water, so datmense met vingeren mach in stucken pluysen, gelijckmen de Catoen doet, niet minder onghesontheyt moeten sy daer in bevinden, want als het maer en begint te reghenen soo maecken sy hun uyt den wech, ende soo daer eenighe druppelen waters op hun naeckte lijf vallen, soo crimpen ende beven sy als of sy de Cortse hadde, sy slaen hun armen over hunne schouderen, om den reghen van haere schouderen te schudden, d'welck sy niet en doen om de coelte van het water, want het is dickmael soo warm al of het ghesoden hadden, dan om de onghesontheydt des lichaems die sy daer deur bevinden, ende al ist dat sy over daegh met hunne voeten int water hebben ghegaen, soo maecken sy een vier ende gaen daer snachts met hunne voeten teghen ligghen, d'welc sy doen om dat de hitte des viers alle vochticheyt ende quade humueren deur het water vercregen, neerwaert soude trecken, welc sy tot een goede ghelijckenisse doen, ende niet en staet te misprysen, ende dan bestrijcken sy hun met Olie de Palma, ghelijck sy ghebruycken tot een cieraet, om dat hun huydt gladt blincken soude, ende dat alles tot schouwinghe van het reghen water, t'welc hier te Lande (so veel beschryven) seer ongesont is, ende daer door wel groote dangiereuse sieckten mochten af naervolghen.

N. 8
La nauigation auecq leurs Canos.
C
B
A

De beschryvinghe vande afbeeldinghe van Nomb. 8.

De afbeeldinge vertoont hoe ende op wat manieren sy met hun Schuytkens (die sy noemen int Portegues Almadia [1]), ende in hun tael
[58b] Cano of Ehem) ter zee varen, ende hunne handelinghe doen, zijnde ghemaect uyt eenen Boom. A. bewyst op wat manieren sy de Cooplins met hunne Cano aen boort ofte aen de Schepen brenghen. B. vertoont haere vracht Schuytkens, daer met sy alle proviand ende cost aen het Casteel de Mina brenghen, ende over en weer varen, zijnde de Slaven vande Porteguesen. C. vertoont een Cano met een zeyl van basten van Boomen gemaect, die den wijn den Palma lancx de custe te coop voert, ende zijnen coophandel daer mede doet, zijnde ghenaemt Lovis dobre.

Het 28. Capittel.

Van hunne Schuyten daer sy mede ter zee varen, ende hoe sy die maecken uyt eenen boom.

Die Schuyten daer sy mede t'zee varen, ende in hunne Steden mede behelpen, worden uyt eenen Boom gesneden, ende wort by hunlins genaemt Ehem, ende byde Porteguesen ist genaemt Almadie ende by onse Neerlanders worden sy ghenoemt Cano: Dese Canoes worden ghemaeckt ende gesneden uyt eenen Boom, sonder eenige stucken daer in te voegen [2]) ende is een ander fatsoen als de Iangados diemen in Bresilien ende S. Thome ghebruyckt, ende oock als de Phragios [3]) in Oost-indien, ende al ist dat het een licht veerdich getuygh int water is, nochtans is het seer fray om ras mede te varen, het is een leegachtich Instrument, comende niet hooch boven water, maer dickmael dat den Piloot achter met zijn lichaem int water sidt en stuert, sy connen hier mede seer neerstich varen, ende een groote ganck mede maken, al waerent cleyne Fregaten, sy zijn lanc, laegh ende smal, daer mach maer een man inde breede sitten, ende wel seven of acht achter malcanderen, sittende op ronde stoeltkens van hout ghemaeckt, met hun halve lichaem boven het boort, hebbende inde hant een Riem als een Spaey [4]) d'welck wort gemaect van een sekere

1) Zie aant. bij kolom 13b.

2) De baobab-boom (Adansonia digitata) heette bij de latere Hollanders „Apenboom", (Reynhout blz. 5). Bij de tegenwoordige Franschen hoorde ik de conventioneele benaming „fromager".

3) Port. jangada is een vlot (zie Linschoten ed. 1910, II p. 99). Phragio, mal. përahoe.

4) Vorm als een „spade", vanwege het lepelvormig blad.

soorte van hart hout: sy weten dese Riemen ghelijck te scheppen, op de Galeys wijse, ende den Piloot hout de rechte, ende connen sulcken vaert hier mede scheppen, dat het schijnt dat sy deur het water [59a] vlieghen, ende men soude haer met gheen Saloup connen beroeyen, maer in hol water en willen sy so wel niet voort, mits het verheffen vande baren, dat hun de vaert beneemt, dan in een stil water en zijnder gheen Saloupen, Fregaten ofte Gondels die hun soude connen beroeyen, eenen man daer alleen in sittende can het selve ooc wel bestieren, ende mede inde Zee varen: sy connen hunne lyven ende lichamen naer het hellen vande Cano voeghen, ende van omslaen bevryen: maer mits onse Neerlanders daer sulcken handelinge niet af en hebben als sy doen, willende daer mede varen, connende haerlins daer so niet in voeghen ofte bestieren, waer deur het comt dat sy cito met de Canoes omslaen, ende int water vallen: dan daer zijnder wel sommighe die daer oock wel mede weten om te ghaen, die te bestieren, maer seer weynich ofte luttel, sy zijn seer ranck, ende slaen lichtelicken om: ende al ghebeurtet dat sy met eenige Negros in Zee omslaen, soo weten sy de selve (al int water ligghende) om te keeren, ende het water daer uyt te hosen, ende wederom in hun Cano te springhen, ende mede deur varen sonder aen Landt te brengen. Sy derven hier mede wel vier of vijf mylen t'zeewaert varen, maer midts dien sy die qualijc connen in hol water bestieren, soo ghebruycken sy die smorghens vroech om hun gherief mede te doen, als den eenen vaert uyt visschen, den andren vaert met Cooplins aende Schepen om te handelen, ende teghen dat de coelte comt t'snoens so maecken sy wederom aen Landt te zijn, ende hun dinghen te hebben gedaen [1]): sy zijn gemeynelijck 16 voeten lanck, anderhalf ofte twee voet breet, dan sy hebben noch andre die sy ghebruycken om mede te oorloghen, ende om Ossen mede te halen in ander quartieren, dese zijn grooter: Ick hebber een ghesien als vooren vermaent is, die alsoo groot was als een Saloup, ende daer men also grooten ghewelt oock wel mede doen soude, midts men voor op de snuyt vande Schuyt twee Steenstucken mocht oplegghen, ende die naer zijnen wil ghebruycken, ende oock eenen Mast met raye en zeyl op setten, hy was 35. voet lanc, 5. voet breet, ende drie voet hooch, achter was hy plat, met een Roer met bancken, altemael uyt een hout ghesneden ende ghemaeckt. Dese worden veel ghemaeckt aende Capo de Trespunctas, mits daer gheweldighe dicke ende groote Boomen wassen, wel 16. 17.

1) Dus: met den landwind naar boord om de zaken te doen en met den zeewind naar den wal terug.

[59b] 18. vamen int ront. Dese Canoes ghebruycken de Porteguesen veel, om van d'een Kasteel nae d'ander te varen ende victualie mede te halen, ende te voeren, niettemin de Negros hebbender oock die sy gebruycken ende voeren, die ooc met zeylen van Biesen of Matten van stroy ghemaeckt zijn, d'welck sy hebben gheleert vande Porteguesen, maer de grootste die sy maecken zijn tot behoef vande Porteguesen, ende de andre cleyne worden veel ghemaeckt te Anta, midts daer veel houts groeyt, bequaem tot het maecken vande Canos, ende de Inwoonders gheneeren hun met die te maecken, ende aende vremdelinghen ofte haeren Ghebueren te vercoopen: Sy costen hier de waerdy van vier Enghelsen Gouts, ofte een Peso, d'welc is bycans seven Guldens aen Hollants gelt, de cleyne zijnder in groote menichten, principael op eene plaets diemen noemt Agitaki, (alias Aldea de Torto) daer sy op eenen dach met tseventich of tachentich Canoes t'zee varen uyt visschen. Als sy nv uyt de zee comen, ende hun dingen daer mede ghedaen hebben, soo en laten sy die niet meer int water leggen, maer nemen die stracx en sleypen die op het strandt, dan comen sy aen elck eyndt, ende draghen die op vier Micken (die daer propijs toe ghemaeckt worden) te droogen, ende om dat sy niet en verrotten en souden, maer te lichter om te ghebruycken ende te roeyen soude zijn: twee mans connen die op hunne schouderen nemen, ende te Landewaerts inne draghen. Sy worden eerst lanckworpich gehouwen met Houmessen, die hun vande Hollanders gebracht worden, de zijen worden boven een weynich inghehaelt ende plat onder den bodem ghemaeckt, dan boven open, de eynden voor ende achter loopen nauw toe, als eenen handtbooghe, soo dat het voorste ende achterste endt by naer een fatsoen is, ende luttel onderscheyt in is, ten waer dat het voorste endt mede een weynich leegher waer: aen elck eynt maken sy een bough als een Gallioen [1]) of penne van een schip, eenen voet lanck, ende eenen Palm van een handt dick, d'welck sy gebruycken om de Canoes mede op ende af te dragen. Sy hollent met een yser als de Gietemaeckers [2]) ghebruycken, het boort maken sy maer eenen vingher

1) Wat een galjoen is moet men tegenwoordig van de teekeningen leeren of aan enkele oude zeilschepen en stoomschepen, die hulpzeilvermogen hadden, opmerken. De tegenwoordige schepen hebben rechte stevens, een galjoen is alleen mogelijk bij een schuin oploopenden steven. Het was een ongeveer driehoekige betimmering boven en voor aan den boeg, en onder tegen dat galjoen aan, werd het scheg-beeld aangebracht, n.l. een gebeeldhouwde voorstelling, toepasselijk op den naam van het schip, als: een gekroonde leeuw, een bazuinende faam, een admiraalsbuste, een wapen of iets van dien aard. Binnen het galjoen bevonden zich de volksprivaten; vandaar dat het woord galjoen nog in de laatstbedoelde beteekenis wordt gebruikt op schepen die geen eigenlijk galjoen meer hebben.

2) Hier te denken aan de houten „gieters" waarmede men wegen besproeit, of die ook

dick, ende den bodem twee: Als het hol ghesneden is, soo barnen sy die oock rondtsom met stroy, voor het eten vande Wormen, ende het opsplyten vande Sonne, sy ondersetten de boorden of zyden met stutten, om dat sy niet crimpen en souden, maer effen ende ghelijck [60a] soude zijn: voorder soo worden sy dan oock niet vergheten behangen te worden met eenige Fetisso of Sanctos, maer sy schilderen ende verwen die veel met Fetisso, ende behangen die met Millie ende Coren aderen, om dat Fetisso die wel bewaren souden, ende bewarende, van geenen hongher sterven en souden: soo dat sy haere Canoes ende Schuytkens seer fray ende constich maken, ende die oock net onderhouwen, ende by malcanderen op een ghesette plaets brenghen, ende te drooghen staen, ende een yeder neemt de zijne als hy daer mede uyt varen, ende uyt visschen wil [1]).

De beschryvinge der afbeeldinghe van de eerste Nom. 9.

Dese twee Figueren van Nom. 9 vertoonen op wat manieren, ende met wat Instrumenten dat sy uyt visschen varen, als d'eene Figuer zijnde hoe sy by daech visschen, ende d'ander by nacht, daer sy seer neerstich ende diligent in zijn. De Letter A. vertoont met wat een yver sy smorgens met den dageraet, met hunne Canoes t'zee varen, sittende twee en twee in een Cano, scheppende met een groote furie om eerst aenden vanck te zijn. B. Dese visschen met het netwant, als sleyp Netten, diese by nacht schieten, ende over daech den Visch uyt halen, zijnde een soorten van Visch, als Snoecken ende Elften die sy daer mede vanghen. C. Dese vanghen den Visch diemen noemt Quorgofado [2]), hebbende aen hun hooft langhe groote lynen gebonden, die sy met een groote rassigheyt deurde zee sleypen, ende den Visch comt hem daer aen verhangen. D. Dese vangen Visch gelijck als Harinck, diemen noemt Sardino, liggende en dryven met hunne Cano op het water stil, ende als sy den Visch sien springen so worpen sy het want naer den Visch, ende trecken hem so int lijf, ende wort so ghevanghen, ende is die visscherye die sy by nacht doen.

aanboord van schepen voorkomen om het buitenboord te spoelen, namelijk de „scheepsgieters" die den vorm hebben van een groot, gebogen hoosvat met langen steel.

1) De Marrée Dl 2 blz. 222 geeft verschillende maten op. De kleinste boot, bestemd voor 4 pagaaiers en een stuurman was 7,6 M., de grootste, bestemd voor 20 pagaaiers en een stuurman 14,7 M. lang. Deze laatste was de sloep van den Gouverneur der Kust. Lengte en breedte stonden tot elkaar ongeveer als 9 tot 1.

2) Beschrijving van dezen visch, zie kolom 62b.

N°. 9
A
B
C
D

N.o 9
La pescherie de nuict.
D
C
A
B

De ander beschryvinghe van Nomb. 9.

[60b] B. Dese heeft een brandende Fackel inde handt, ende in d'ander hant heeft hy een Arpoen, ende wanneer hy een Visch siet swemmen, soo steeckt hy die met de Arpoen int lyff, de Piloot doet niet dan stieren, ende naer de Visch toe scheppen, die hy siet swemmen. A. Dese hebben gaten in hunne Cano, ende hebben een cleyn houten vyerken in hun Schuytken, daer de stralen deur de gaten in zee schijnen, alwaer de Visch naer comt sien, ende inde stralen zijn playsier nemen, daer sy dan door de Negros met een Arpoene ghesteken ende ghevanghen worden. C. Dese vischt met een worp Net, zijnde by naer een fatsoen als de onse zijn. D. Dese vanghen Visch met Korven, hebbende in d'eene hant eenen Korf, gemaect als een Hoender Kevie [1]), ende in d'ander hant een Fackel, ende als hy eenige Visschen siet swemmen, soo stulpt hy dese Mande daer over, ende langtse van boven uyt, ende rijchtse met eenen priem aen een snoer, dat om zijn lyf ghegort is, ende is eenen seer excellenten Visch, de Salm (van smaeck) niet onghelijck.

Het 29. Capittel.

Hoe dat sy visschen ende wat Instrumenten dat sy daer toe gebruycken, ende wat soorten van Visch dat sy op de Custe vanghen.

De Aldermeeste neersticheyt ende cloecheyt die sy gebruycken, toonen sy int visschen, want van ioncx af so worden sy daer in gheoeffent, ende opghevoet, sy visschen de heele weke deur, behalven Dincxdachs, dat is haren Sabothdach, die vieren zy, ende varen dan niet uyt visschen. Sy hebben ooc hare tijde vanden Jare, dat sy sulcke Instrumenten dan gebruycken, ende sulcken soorte van Visch vanghen: sy gebruycken veel soorten van Instrumenten, om mede te visschen, ende vanghen oock veel soorten van Visch, als hier naer sal volghen, sy visschen veel tyden by nachten, ende maken Instrumenten als Tortsen, die sy al brandende in d'eene hant
[61a] nemen, ende hebben in d'ander hant een Arpoen, staende recht over endt inde Cano, achter sidt den Piloot en stiert, of en schept den Visch comende nae het vyer gheloopen, wort met het Arpoen ghesteken ende ghevanghen. Dese Fackels ofte Tortsen worden ghe-

---

1) Kevie = kooi. Zie Verdam Mdnl. Woordenboek. Nu nog gewoon Vlaamsch.

maeckt van licht drooch hout, die sy in spaenderen snyden ende met Olie de Palm bestrijcken, ende binden die aen malcanderen, als een flambeaux, ende is ontrent ses voeten lanck, ende eenen arm dick, ende brandt seer excellent, andre maecken een vyer in haer Cano, ende liggen daer mede en dryven in zee, hebbende aende boorden van hun Cano, drie ofte vier ronde gaten, daer de stralen vande vieren deur schijnen: ende de visschen comen naer de stralen, ende worden dan met een Arpoen ghesteken ende ghevanghen, andre visschen oock by nachten, maer en gebruycken geen Canoes daer sy mede t'zee varen, dan blyven aen Lant, sy gaen inder middernacht naer de zee-strandt, nemende in d'eene handt een van dese brandende Fackels, ende in d'anderhandt eenen Korf, ghelijck een Kevie, daermen de ionghe Kiekens onder set, hier mede ghaen sy inde zee, ten halven hun lijff, gaende lanckx den strandt, als sy eenighe Visschen zien by haer comen naer het licht daer stelpen sy de Kevie over, ende grijpen de Visch met hun handen boven uyt, hebben aen hun lijff eenen houten Priem, met een Coorde, daer steken sy den Visch mede deur d'ooghe, ende ryghen den Visch aen een snoer: hy is by naer het fatsoen als Brasems, ende is seer goet om t'eten, hebbende smaeck als Hollantsche Salm. Alst nv den tijdt niet en is om snachts te visschen, soo varen sy smorghens van Landt, als den dach aen comt, twee en twee in een Cano, als d'eene Negros sittende voor in, ende den Piloot achter, ende varen ghemeynelijck al twee en twee in een Cano, ende varen altsamen een groot stuc in zee, daer sy hopen wat te vanghen, een yeder stelt hem tot het visschen met de Instrumenten die hun van noode zijn: als inde maent van Januarius, Februarius ende Meert, vanghen sy veel cleyne Viskens, als wit Vis, de hebben groote ooghen, ende wanneer dat sy ghevanghen zijn soo maecken sy een groot geraes, ende liggen en snorren ende en preutelen tot dat sy doot zijn: Dese Visschen is het fatsoen als Posch [1]), ende heeft by naer den selven smaec, sy vanghen hem met een Lijn, daer sy drie of vier hoecken aen hangen met aes van Visch, latende die drie of vier vaem ondert water sincken, want hy ghemeynelijck niet [61b]
dieper en swemt, de Lijn is niet dicker dan een groven draet, en wort ghemaeckt van basten van Boomen, sy houden het ent in haere handt, al of sy een Hangelroye hadde, ende als sy trecken ghevoelen soo halen sy op: sy vangender groote menichte, ende coken die met Olie de Palm. In April ende May, so vanghen sy een soorte van

1) Posch: een kleine zoetwatervisch. Zie Verwijs en Verdam Mdnl. Woordenboek. Thans nog „post": een stekelvisch.

visch die den Roch niet onghelijck en is, ende schieten hem met Arpoenen: dese Visch is van manieren dat hy hem dicmael wttet water verheft, ende hem op het water plat neer laet vallen, hy is seer goet van smaeck. In Junius ende Augustus vanghen sy veel Visch, die den Harinck niet ongelijck en is: sy noemen hem Sardin: ende en is niet goet om t'eten, maer vol graeten, soo datmer qualijc eenen beet af eet, sonder zijnen mont vol graten te hebben: Dese Visch hout hem bovent water, ende is van aert met stil weer veel uyt het water te springhen, sy hebben een langhe Coorde, acht vaem lanck, welck is aen het eyndt twee vaem lanck vol visch haecken, die vast staen ghelijck een rychel, aen het ent is een stucxken loot, welcke visch-lijn hy op zijne schouderen leyt, ende als hy eenighe Sardinen siet springhen so staet hy overendt, ende slinghert den Lijn met de haecken van zijn schouderen onder den Visch, ende trect den Lijn dan wederom naer hem toe, treckende aldus de haecken in des Visschen lijf daer hy hem can raken, staende aldus en visschen een heelen voormiddach, ende dryven in zee onder den Visch. Op desen tijt worden hier oock veel Creeften ende Scharen ghevanghen, als in Noorwegen inde Clippen worden gevonden, sy zijn seer goet, maer zijn d'een tijt beter als d'ander, welck veel comt, naer dat de Mane staet, Garnaet ende Crabben worden alhier oock gevanghen aende strant. In September soo vangen sy veel soorten van Visch, bynaemelijc een soorte die is als Makereel, zijnde langher van muyl, ende dunder van lijf, hebbende geen schobben, dan een effen huyt, met een deurgaende graet, zijnde een excellente Visch. Insgelijc noch een ander soorte van visch, die wy noemen Muyl-visch, om dat hy platte ende dubbele muylen heeft, ende als hy is gesoden so neemt men de bovenste muyl af, als een grijnse, en heeft by naer de smaec van Carpel, noch een ander soorte van visch, gelijc de Zee-hanen, hebbende eenen baert, ende boven op zijn lijf een Vin gelijck een
[62a] Saegh, alsmen hem grijpt so moet men voor hem sien, dat hy v met de Vin niet en steecke, want sy is van sulcken fenijn, die daer af ghesteecken wort lijdt sulcken pijne ende swellinge, dat het onmenschelijc is, ende is in groote dangier, door sulcke wonden een lidt van zijn lichaem te verliesen,: hij en is soo delicaet niet als d'andre voorsz. Desen visch vanghen sy met het hoeck wandt, alsmen in Hollandt de Cabelliauwen vanght: Sy maecken Vlotten van hout, daer sy eenen Hooren op hanghen, met een Clepel, zijnde het fatsoen als een Koe-bel, hier mede soo dryft het Want op de Zee, ende desen Hooren clinckt over en weer, met de baren als een Bel, daer

den Visch naer comt gheschoten, ondertusschen hem aen het aes ende want verhanght. In October ende November visschen sy veel met Netten, het fatsoen als sleyp Netten, zijnde ontrent twintich vamen lanck, ghebreyt vande basten van Boomen, met groote Masen als Patrijsnetten: Dese Netten ghebruycken sy by avont, en schieten die in zee teghen stroom, aen elck eyndt binden sy eenen swaren steen, latende die op den gront sincken, ende de Netten half Water, bindende boven lange stocken om te dryven, om hare Netten wederom aen te kennen ende te vinden. Als den avont beghint te vallen soo brenghen sy dese Netten in zee, ende worpense naer hunne behoorlijcke eys, latende die den heelen nacht deur legghen: De visschen comen schietende met een vaert, verwert hem in dese Netten, soo dat hy daer niet en can uytcomen, ende ghemeynelijck en vanghen sy maer een of twee Visschen. Smorgens voor dagheraet comen sy naer de Netten sien, ende die besiende, varen wederom aen Landt om die te laten drooghen, ende om dan strackx wederom met de heele vloot met hoeck Wandt ter zee te varen. Dese Visschen die sy met de Netten vanghen, zijn als Snoecken, maer hebben scherpe tanden ende vernielen daer veel andere Visch mede, ende om dat sy naer den Snoeck van onse Landen wel ghelijcken, soo wort hy van ons alsoo ghenoemt. Sy vangen hier mede noch een ander soorte van visch, ghelijck Zalm van buyten, maer van binnen is hy seer wit, ende goet van smaeck: Somtijts vanghen sy oock hier mede groote Hayen, ende oock cruys Hayen [1]), die alsoo worden ghenoemt om dat hun hooft breet is, staende op elcke endt een ooge, ende heeft een platte mondt als een Wafelyser, ende het lyff [62b]
met de heele ghedaente vanden Visch, is als een Cruys, ende en zijn gheen menschen eters, als d'andre Hayen. Dese Hayen worden ghedroocht, ende te Landewaerts in ghevoert, tot een groot present van Visch. Als sy andere Hayen vanghen, ende seer groot zijn, dat een Cano die niet vangen en mach, ende 2. of 3. mede moeten besich zijn, so en wort hy niet vercocht, maer wort onder de Ghemeynte vande Stadt gedeylt. In December ende oock in Julius vanghen sy een soorte van Visch, genaemt Korcofado [2]). Desen Visch is by naer soo breet als hy lanck is, hy heeft het hooft van een Dorado niet

1) De hamerhaai (Zygaena malleus) komt in bijna alle warme zeeën voor en verdwaalt soms zelfs aan de Europeesche kusten. Hij jaagt meest op rog en anderen platvisch en leeft, naar het schijnt, meest op slibgrond, doch is voor menschen wel gevaarlijk. Zie Brehm's „Tierleben" Kl. Ausgabe 1902.

2) Port. corcovado: gebogen, gebocheld.

onghelijck, hy heeft eenen steert als een half Mane, hy heeft veel cleyne schobben, hy heeft oock weynich graten: Als sy schoon ende toe wort ghemaeckt, is dan witachtich van coleur, maer ghekoockt zijnde is roosachtich als Steur. Dese worden ghevanghen met haecken, als de Cabeliausche hoecken, maer en hebben gheenen weerhaeck: desen hoeck binden sy aen een langhe Lijn, bindende aen den hoeck een stuck Suyckerriet, dat dese Visschen geern eten. Dese Lijn binden sy aen hun hooft, latende die seven ofte acht vaem achter uyt dryven, ende scheppen met hun Riemen soo ras als sy connen, ende int varen soo comt dese Visch naer het Suyckerriet gheschoten, dat sy stracx aen hun hooft voelen ende ghewaer worden, ende hem dan in halen, latende de Lijn weder stracx int water vallen, ende vanghender wel twintich oft 30. op eenen voormiddach. Die hem cloec ende neerstich int scheppen draecht, vanght wel de meeste Visch, deur dien hy daer naer comt gheschoten. Dese Visch wort oock veel wech ghevoert ende vercocht aende Inlandtsche Boeren. Inde Clippen worden somtijts oock veel Mosselen ghevonden, die seer goet van smaeck zijn, als de onse hier te Lande. Als sy nv haere Visscherye ghedaen hebben, ende aen Landt comen, soo moeten sy den Guarda Tol geven voor den Coninck, als wy vooren vermaent hebben, als staende daer toe eenen prys van soo veel te gheven, of dat hy considereert naer haeren vanck, welcke Visch strackx naer den Coninck van dat quartier wort ghesonden tot zijnen nootdruft. Sy ghebruycken noch een ander Visscherye binnens Landts, als in drooge Rivieren ende Morasschen, ghebruyckende daer toe worp Netten als de onse zijn, maer en halen of en trecken die niet
[63a] toe, dan halen het Net lanckx den gront by malcanderen, ende heffent boven water, ende langhen de Visch daer uyt, hebbende aen hun zyde eenen Korf hanghen, daer sy den Visch in legghen, andre ghebruycken Netten, als sleyp Netten, zijnde soo breet als het water diep is, ende worden met houtkens uytghespalckt: sy nemen elck een endt, ende loopen int water ende sleypen alle den Visch op het Landt, die hun bestroomt, want hy onder noch boven wech en can. Dese soorte van Visch is cleynder als Post [1]), ende is niet delicaet om t' eten, hier van en betalen sy geenen Tol, als gevende maer Tol van zee visch, ende den Inlandsche is vry, ende betaelt niet. De Mans spinnen het Garen, ende breyen de Netten, ende sitten naer den middach als sy vant visschen comen by malcanderen op het

1) Posch, zie aant. kolom 61a.

strandt haer Netten en breyen. Die veel fraeyts ende vremdicheyts wil lesen van visschen, die lese den Morael boeck [1]) van West-Indien, hoe die van Florida connen visschen: Sommige sullen haer verwonderen waerom dat ick hier niet by en hebbe gestelt hoe dat de Negros de Visschen noemen, ende elck haren naem geven, d'welck by mijn onachtsaemheyt niet en is gecomen, maer hebber neersticheydt ghenoech toe ghedaen om het selve te weten, maer deur dien sy my niet eendrachtelijc en worden ghenoemt, maer een yeder hun gevende eenen verscheyden naem, als sy selver hem niet kennende door de menichte van vremde soorten die sy daer vangen, daerom en dochtet my niet goet de selve verscheyden naeme te geven, dan alleenlijck haer te ghelijcken by de soorten van Visch, daer zy met de Visschen vant Neerlandt niet seer ongelijck en zijn [2]). Den Visch en mach alhier niet dueren of goet blyven, maer gevanghen zijnde moet stracx ghecoockt ende ghegeten worden, of soude deur de hitte van het Lant stracx stincken, al waert maer eenen halven dach, hy soude stracx riecken ende stincken.

De beschryvinghe vande afbeeldinghe Nom. 10.

In dese afbeeldinghe vindy alle het tamme Ghedierte, soo van Beesten ende Voghels diemen in Gunea vint, ende de menschen niet hinderlijck en zijn, soo van het Vee datter van eersten aen gheweest heeft, ende dat van andre Natie daer ghebrocht is gheweest, d'welck [63b] ghy sult breeder beschreuen vinden int 29. Capittel. A. is een Koe die de Horenen dwers int hooft heeft staende. B. is een Hinde [3]) gelijc de onse zijn. C. is een Vercken zijnde wat cleynder dan de onse. D. is een Schaep ghenaemt Cabrito, hebbende hayr als de Bucken. E. is een zijnde by naer de onse van coleur ghelijck. F. is eenen Hondt hebbende het backhuys scherper dan de onse, connende niet blaffen. G. is de Agali Catte die de Muscus ofte Civette gheeft. H. is eenen vogel by naer het fatsoen als eenen Arent, zijnde ghepluymt inden staert ghelijck eenen Calcoense Haen, dat een quade voghel is, die

1) J. de Acosta, Historie naturael ende morael van de Westersche Indien ... over gheset door Jan Huygen van Linschoten. Tot Enchuysen, by Jacob Lenaertsz Meyn, 1598 (dit is de eerste Nederlandsche uitgave).

2) Wat de Marees naliet, is door den Predikant Müller (1673) gedaan (blz. 223 vlg.). Deze noemt en beschrijft 18 visschen. Het komt mij echter min noodig voor die namen over te nemen en dat vooral omdat de visschen in de wateren van Guinee door P. Bleeker behandeld zijn, maar ook zonder vermelding van de inlandsche namen. Zie de literatuuropgave.

3) Herten komen niet voor, antilopen wel.

N°. 10
A
B
C
D
E
F
G
H
I
K
L
M
N
O
P
Q
R

N°. 11
La Chasse des animauls.
A
B
C
D
E
F

altijt inde vuylicheyt vroet, ende verre ghenoech can gheroken werden, want hy gheweldich stinckt. I. is een Cat met eenen baert, zijnde een gheneuchlijck Beestken. K. is een Gans, daer de weergae eerst van onse Duytsche natie ghebrocht is gheweest. L. is een Beestken ghelijck een Weseltgen. M. is een Haen met een Hinne, de onse ghelijck. N. zijn de Bucken die int wilt loopen weyden. O. dit zijn de Papegayen zijnde van coleur grauwachtich. P. zijn de Nestkens vande vogeltkens die aende Tacken hanghen, om van de Slanghen bevryt te zijn. Q. dit zijn de Meer-catten, die hier in verscheyden gedaente zijn. R. dit zijn de Bien die haer Corven aende Boomen maecken, ende aldaer nestelen.

De beschryvinghe vande afbeeldinghe Nomb. 11.

Dese afbeeldinghe vertoont op wat manieren sy sommighe Beesten vangen, ende wat Instrumenten dat sy daer toe gebruycken. Leest mede het 29. Capittel, daer suldy breeder bescheyt in vinden.
[64a] A. hier wort een Luypaert met een subtyl Instrument [1]) gelijck een Val gevangen. B. hier wort eenen Oliphant (meynende teghen een Boom te gaen ligghen en slapen, die onder de voet ghehouwen was, ende met stutten onderset, mede om verre vallende) gevangen. C. Hier wort een Hert met Assegayen deurschoten. D. Hier vangen sy de Hasen, die sy met rasen ende tieren verveert maecken, en daer sy uyt haer hollen comen geloopen, ende worpense dan met stocken doot. E. Hier wort eenen Oliphant meynende over eenen Put te gaen (die met stroy overdect was) ghevanghen, daer in hy was gevallen, niet connende wederom uyt comen.

Het 30. Capittel.

Vande soorten van Beesten die hier te Lande zijn, ende hoe dat sy die vanghen, ende wat Instrumenten dat sy daer toe ghebruycken.

Van Vee en zijn sy niet ghebreckich, d'welcke daer menigerley is, als hebbende veel wilde beesten die haer hinderlijck zijn, ende oock andre die tot nootdruft strecken, ende die haer ontbraken zijn haer vande Porteguesen ghebracht, die daer ghegenereert zijn, ende nv overvloedich zijn te becomen. Inden eersten soo sullen wy

1) Zie aant. kolom 65a.

spreken vande Beesten die daer te Lande int wilt loopen, ende de menschen hinderlijc zijn, sy hebben veel Oliphanten ende Luypaerts, Tygren, Pardos [1]), Meercatten, Vossen, Herten en Hinnen. Daer wert gheseyt dat hier in dit quartier witte Oliphanten worden ghevonden, maer en hebbe 't selve vande Negros niet connen weten, of het so is dat en weet ick niet, sal het daer mede laten berusten. De grootste ende fenynichste Slanghen worden hier ghevonden: daer isser binnen mijnen tijt een ghevanghen (soo my de Negros vertelden) lanck 30. voeten, daer ses personen aendroegen. Hier wort noch een Beest ghevonden als de Crocodillen, maer en comt in gheen water als de Crocodillien doen, is genaemt Languadi [2]). En groote Spinnecobben als een Palm van een hant, zijn hier seer overvloedich, [64b] Cameloenen [3]) ende Agtissen en wordender niet minder ghevonden, maer sy en houden die niet voor fenynich, want sy die veel droogen ende eten. Hier zijn veel Honden ende Katten als in onse Landen zijn, maer de Honden zijn scherper van muyl, hebbende het bachuys Wolfachtich: de Honden zijn hier stom, ende connen niet blaffen of eenich gheluyt maecken, sy zijn seer fray van coleur als swert, ros, geel, wit, Spillioenen [4]), etc. sy zijn mede een weynich dunder van pooten, so dat sy de Honden van onse Landen niet seer onghelijck en zijn, dan sy hebben een contrarie manier over hun dan d'onse van herwaerts over, want alsmen hun slaen wil soo loopen sy wech, ende en maken gheen gheluyt, of eenich bewijs om te byten, maer van hun wech loopende ofte ancxt af hebbende, sullen met een vaert tot v schieten ende in de beenen byten. Dese Honden ghebruycken sy veel tot nootdruft, ende om te eten, ende worden tot veel plaetsen te Landewaerts inne ter merct gebrocht ende ghedreven gelijcmen de Schapen of Verckens doet, zijnde al met Coorden aen malcanderen

1) Met pardos kunnen tijgerkatten bedoeld zijn, b.v. de zeer fraaie roodachtige Felis celidogaster; zie Temminck blz. 86. Ook de hyena komt aan de Goudkust voor, Hyaena crocuta, Temminck blz. 88.

2) De leguaan, Port. lagarto. Er zijn leguanen die op het land leven en het aantal soorten en afdeelingen is zeer groot. Volgens de wetenschappelijke terminologie komen de leguanen alleen in Amerika voor en heeten de stamverwanten in de oude wereld: Agamen.

3) Kameleons.

4) Spaansche patrijshond, Fr.: espagneul of épagneul, Eng.: spaniel. Zie Verwys en Verdam Midd. Ned. Woordenboek, sub Spanjoel. Dat de honden stom zouden zijn is natuurlijk onwaar, al moet men toegeven dat zij meer janken en huilen dan blaffen. Dapper, die heel veel aan de Marees heeft ontleend, is trouwens voorzichtiger in zijne mededeeling en zegt dat de honden „niet kunnen bassen ofte geluit maken tenzij men hun dat leert." Bosman, die weer 35 jaar later schreef, is weer verstandiger en zegt: „na een reis of vier voorttelens verliesense ook het bassen of blaffen, want het blaffen dat een Hond, hier te Lande geworpen, doed, gelijkt veel beter na een vervaarlijk huilen of schreeuwen."

gebonden: sy worden ghenoemt Ekia, of Cabra de matto 1), d'welck is te segghen een Bosch Schaep, t' is d'eerste ghifte die een man geeft als hy zijn Adeldom coopt: Sy houden veel vande Honden van hier te Lande, want als sy blaffen soo meynen de Negros dat sy spreecken, ende houwense daerom in grooter waerden. De Katten zijn hier oock seer gheacht, midts die de Muysen vangen, daer de Inwoonders vande Steden veel mede gequelt zijn, sy zijn genoemt Ambaio, ende hebben schoone pelterye, ende zijn seer goede Muys-Katten, sy ghebruyckense oock om t' eten 2). Als sy eenighe Oliphanten weten te becomen, sullen alle neersticheyt doen om die te vanghen, want sy die oock eten, al waert dat sy stoncken als een Krengh, ende uyt het vlees duysent Wormen cropen. Daer sy weten dat hy veel gaet ende comt, daer graven sy groote diepe Putten, ende bedecken die met stroy ende vuyle bladeren vande Boomen, den Oliphant hier niet af wetende, comt zijnen ouden ganck ghegaen ende valt in desen overdeckten Put 3), en can zijn selven daer niet wederom uyt helpen, de Negros dit vernemende dat hy inde Put gevallen is, comen met haer geweer geloopen ende schieten den Oliphant (met Assegayen in zijn lyf) doot, dan springhen sy inde Put ende snyden hem in quar-
[65a] tieren, ende een yeder mach daer soo veel vlees af halen 4) alst hem ghelieft, vande Huyt maecken sy Stoelen 5) om op te sitten, ende den steert wort den Coninck ghegeven om de vlieghen 6) mede van zijn bloote lichaem te keeren, sy zijn hier seer gheacht. Met niet minder practijcken en vanghen sy de Luypaerts, want sy hun noch meer schade doen als eenighe andre beesten, ende deur dien het een fel Ghedierte is, om de menschen te verslinden, ende hem op de passagie begeeft daer de menschen gaen, soo maken sy op viercante cruys straten, ofte in eenige hoecken vande straten, Huyskens van houte palen, die wel sterck ende fel zijn ghemaect als een Muyse-val, waer in dat sy legghen tot aes, Hoederen, Cabrieten, ende andere cost die

---

1) Mato (port.) is kreupelbosch of juister: datgene wat men in Indië de „rimboe" noemt. Het drijven van honden in kudden, zal wel niet juist zijn. Bosman spreekt daar ook niet over.

2) In 't achterland van Liberia werden de katten ook wel op de begraafplaatsen gedood om de graven te beveiligen. Ook was ik in streken waar men de katten liever niet houdt, omdat de bevolking er voorkeur aan geeft zelf de ratten te vangen en te eten.

3) Dit is de oude manier van jagen; verg. Ceilon. Tegenwoordig wordt de olifant beslopen en geschoten met een uit een geweer voortgedreven pijl (zie Naber en Moret, blz. 145/146). Met „geweer" is in dezen volzin natuurlijk weer door de Marees zijdgeweer bedoeld, of zooals hij nader expliceert: assegaaien.

4) De snuit wordt voor lekkernij gehouden.

5) Niet stoelen maar: zitmatjes. Vooral de ooren van den olifant leenen zich daartoe.

6) Niet zoozeer vliegenwaaier als wel: scepter, zie aant. kolom 48b.

hy geern eet: den Luypaert comende om t'eten, wort met een strick hier ghevanghen [1]), ende met Assegayen doot ghesteken, het vel houden sy in grooter waerden, ende gebruycken die om Riemen af te snyden, ende Mutsen af te maecken, etc. Hier te Lande en worden gheen Peerden [2]) ghevonden, ende al ghebeuret dat er hun worden ghebracht tot een groot present, soo dooden sy deselve, ende etense, overmidts die soeticheydt van smaeck die sy daer in hebben. Die Koeyen ende Ossen [3]) die hier worden ghevonden, en zijn niet groot van statueren, maer cleyn als groote Calveren, sy hebben de Hoorens d'wers int hooft staende, sy en worden niet gemolcken, noch en geven geen Melck: De ionghe Calveren connen sy qualijc op voeden, mits de weynighe vochticheydt oft voetsel dat de Koeyen haer ionghen geven, deur den dorre cost die sy nutten, ende deur de hitte des Landts. De Hoenderen ende Cabrieten (d'welck met haer Schapen zijn) die sy hier hebben, zijn hunlins vande Porteguesen van St. Thome ghebracht: de Hoenders willen hier seer wel groeyen ende genereren, ende worden vande Millie die hier groeyt so vet, als oft Capuynen waren, maer zijn deur den bant cleynder dan de Hoenders van onse Landen. De Eyeren die sy leggen en zijn niet veel grooter als Duyven Eyeren: de Duyven die sy hier hebben zijn hun mede vande Porteguesen ghebracht, ende heeten Abronama, d'welck is alsoo veel te segghen als Voghels die witte menschen ghebracht hebben: sy ghelijcken onse Duyven seer wel, maer hebben cleynder hoofden, Meuwachtich, sy en zijn hier noch niet overvloedich. De Verckens zijn hun oock vande Porteguesen ghebracht, ende zijn ghenaemt Ebbio, sy zijn seer cleyn ende lieffelijck om eten, maer en zijn soo goet niet als de [65b]
Verckens in Monsanbique, daer het Verckens vleesch soo delicaet is als Hoenderen, ende mits dat het een seer ongesonde plaets is, soo

1) Met dergelijke vallen (er is er een afgebeeld op plaat 11) zal men misschien wel eens een luipaard verschalken, en ook Bosman geeft daarvan eene beschrijving, maar zoover ik weet, zijn inlandsche vallen van geheel andere constructie.

2) Uit de oudere Portugeesche schrijvers, zooals Pacheco Pereira, blijkt dat de Portugeezen paarden, als handelsartikel, importeerden. In de binnenlanden en in Benin waren zij in den tijd van de Marees, zie kol. 116b en 117b. Dat de Negers de paarden ten slotte eten, zal wel waar zijn; het geschiedt tegenwoordig in Europa ook. In het binnenland heb ik de paarden zien houden als merkwaardigheid, op de manier waarop men ten onzent ook wel exotische dieren houdt. Als rijdieren werden zij zeer zelden gebruikt, als trekdieren nooit.

3) De Marees heeft blijkbaar niet het oog op het wilde rund dat aan de kust voorkomt, Bos brachyceros; Temminck, blz. 239. Het tamme rund is, volgens Gramberg, die zelf een landbouwonderneming had en daarop dus eenig oog had, vooral achteruit gegaan door gebrek aan verzorging (Schetsen blz. 47). In de binnenlanden zag ik altijd fraai tam vee (Mandingo-invloed). Bowdich zegt ook van Ashanti dat het hoornvee er even zoo groot is als in Engeland (Bowdich blz. 204).

wort het de crancken in haere sieckten te eten ghegeven, in plaets van Hoenderen. Sy hebben mede cortelingh Gansen ghecreghen, van eenighe Hollantsche Schepen, ende noemen die Apatta [1]), ende worden hier in grooten waerden gehouwen, mits dat sy luttel zijn. Van Apen [2]) ende Meer-catten is het Lant ooc vol, ende zijn diversche van fatsoenen, als daer zijnder veel met witte Baerden, ende swerte Tronien, met een ghespickelde Huyt, zijnde onder haer lijf wit, ende op den rugh hebben sy een breede taneyte [3]) streep, met swarte pooten, ende eenen swerten steert, ende worden van ons ghenoemt Baertmans, noch zijnder die ghenoemt worden wit Neusen, omdat sy niet anders wit en hebben dan haren Neus: de derde worden ghenoemt Boertkens, dese zijn vande menschen heel schouw, ende hebben eenen onlieffelicken reuck over hun, ende zijn van aert veel te piepen: de vierde zijn by naer het fatsoen van de Iacken [4]) diemen op de Grain Cust vint. Meer-catte worderder mede gevonden, met menighe andre soorten: De Apen ende Meer-catten vanghen sy veel met stricken, die sy aende boomen hangen, daer de Katten in loopen, ende worden dan vande Negros ghegrepen. De Civet katten [5]) zijn hier mede seer overvloedich: de Porteguesen noemense Kato Dagalia [6]), d'welck is te segghen Agalie Katten: De Negros noemense Kankan [7]). Dese Katten worden mede in Oost Indien ende in Iava ghevonden, maer en zijn soo goet niet als dese in Gunea, of op de Goutcuste: sy worden aldaer genoemt Castory. Dese Katten houwen de Porteguesen veel, ende doender groot profijt aen, alleenlijcken aende Agaly die sy hun af nemen, ende die te suyveren van vuylicheyt, ende worden dan in Glasen gedaen, ende naer Lissebona gevoert: t' is een quaet gedroochte van Katten, zijnde altoos geneycht tot het byten

1) Port. pato beduidt gans.

2) De meest bekende soorten zijn: de Smitten, namelijk chimpanzés en gorillas; de baardmannetjes (Colobus ursinus); zie Temminck blz. 21. De mooiste is de Diana-aap (Cercopithecus Diana), Temminck blz. 29. De „luiaard" der Hollanders of Potto is een nachtdier (Perodicticus potto), Temminck blz. 45.

3) Taneet: taankleurig (bruingeel), zie Verdam Middn. Woordenboek.

4) Anglicisme „Jacks"?

5) Viverra civetta en Vivetta genettoides. Deze laatste is de Berbe of „wijnsuiper der Hollanders", vu qu'il est friand du suc du palmier (Temminck blz. 89). De civetkatten werden uitgevoerd; en een plein in het Fort St. George Delmina heette later zelfs de „kattenplaats". De vraag naar civet verminderde sterk door het meer geliefd worden van muskus.

6) Kato, Port. Gato: „kat". Dagalia bij Dozy-Engelmann (Glossaire): al-galiya.

7) Kankan is een zeer verspreid en nog levend Guineesch woord dat gebruikt wordt in den zin van „kranig" en „super-kranig". — Behalve de civetkatten komen ichneumons voor, waarvan Herpestes loempo, dezelfde is als de „menscheneter en lijkenopgraver" van Bosman. Ook heeft men Herpestes badius, de „koekeboe" van Bosman; die ook door Focquenbroch (maar op diens bijzondere manier) wordt beschreven. Zie Temminck blz. 93 en 98.

ende vleys t'eten, deur dien datmense met vlees (als Hoenderen, Duyven, Cabrieten, ende andre goede costelijcke spijs) moet opvoeden: Sy maken hun ghevoech als kacken ende pissen al op een plaets, ende loopender dwers af, sonder daer in te ghaen legghen, het is by naer het fatsoen als eenen Vos: maer hebben eenen steert als een ander Kat, haer Huyt is gespickelt als de Huyt van eenen Luypaert. De [66a]
Negros vanghense veel int bosch als sy ionck zijn, ende voedense van ionckx af op, ende om dat sy daer geen handelinghe af en hebben die te gouverneren, so vercoopen sy die aende vremdelinghen. De Mannekens zijn de beste, ende gheven de meeste Agalia, ende dat deur dien dat de wijfkens pissen deur het sacxken daer de Agalia hem in vergaert, ende met het water uyt pist. Alsmen gewaer wort dat sy met het gat scheuren, so moet men hun d'Agalia af nemen, want sy dat doen om haer die quyt te maecken. Hoe datse wilder ende quader om gouverneren zijn, hoe d'Agali beter ende costelijcker is. Hasen worden hier mede gevonden, principael in een plaets diemen noemt Ackra, ende is het fatsoen van Hasen als d'onse zijn [1]), ende deur dien dat het hier plat zandtachtich Landt is, soo worden sy hier meer gevonden dan op andre plaetsen vande Cust. Als de Negros de Hasen willen vanghen soo ghaen sy met eenen hoop volckx naer het velt daer de Hasen hun veel houwen ende woonen. Elck neemt met hem twee of drie swarte houte Clippels eenen arm lanck: sy omcingelen het velt, ende gaen rontom de Holen neffens malcanderen staen, ende maken onder malcanderen een groot geraes van roepen ende schreuwen, ende met cloppen op de Clippels, soo dat sy de Hasen met dit ghelaet [2]) ancxt ende vervaertheyt aen iaghen, dat sy comen uyt hun holen gheloopen, niet wetende watter gaens is, ende als de Negros de Hasen gewaer worden soo werpen sy dese Clippels onder hun, ende goeyender veele doot, soo dat daer veel Hasen op dusdanighe manier worden ghevanghen. De Herten ende Hinnen worden hier oock somtijts ghevonden, dan op d'eene plaets meer als op d'andre, het is hetselve fatsoen als de Herten diemen in Neerlant vint, dan sy hebben

1) Bosman zegt: dat aan Apam, Acra en Fida een slag van hazen zijn de steenhazen bij ons niet ongelijk (blz. 31). Kan misschien de Afrikaansche grond- of aardrat (Thrynomys swinderenianus) bedoeld zijn? Johnston beschrijft het dier als volgt: This is a creature nearly as large as a rabbit, and resembling the rabbit also in its delicious flesh. It makes a hare-like „form" in long grass or herbage. The fur is course and bristly and of a grizzled black and yellow colour. The clumsy thick head has rather small eyes, but very striking incisor teeth, strong, broad and of a bright orange colour. The large nostrils are almost depressed into a cavity of bare pink skin. Johnston, Dl. 2 blz. 699. Volgens Temminck was de haas slechts bij geruchte bekend aan Apam en Accra (Temminck blz. 171).

2) Zie aant. bij kolom 86b.

N.° 12.
A
B
C
D
E
F
G
H
I
K
L
M
N
O
P

eenen andren slach van Hoorens als de Bocken doen [1]: sy en hebben hier toe gheen notable Instrumenten om die te vangen, dan als sy die sien so loopen sy naer het water, daer sy comen om te drincken, ende schieten die dan met een Assegaye int lijf, dat hy ter aerden valt. Het iaghen ende wilt Ghedierte te vangen staet een yeder hier vry te doen, als sy die maer connen crijgen, sonder daer van eenige schade te hebben. Van andre soorten van wilt Ghedierten ist hier mede ghenoech versien, ende zijnder in sulcken diversche ghedaenten, datmense niet en weet eenighe ghelijckenisse te geven: maer deur dien de Neerlan-
[65b] ders hier in Gunea niet veel en derven te veldewaerts inne ghaen, om het wilt te vanghen, deur de ancxt vande Porteguesen of haren adherenten ghevangen te worden, ende haer leven in slavernye te verslyten: soo isser noch menichte van wilt Gedierten dat tot onser kennisse niet en is, ende oock dat de Inwoonders selver niet en kennen, ofte eenighe namen weten te geven.

De beschryvinghe vande Afbeeldinghe Nom. 12.

In dese afbeeldinghe staen de Ghedierten die wilt ende woest zijn, ende oock tegen malcanderen haet ende nijdt hebben, ende de menschen oock schadelijck zijn. A. is eenen Oliphant, die den Rinochero grooten vyant is. B. is eenen Tygher, dat een quaet ende fel Ghedierte is, ende ooc seer gheneycht om de menschen te crencken ende te vernielen. C. is den Luypaert. D. is de Crocodillie, die hem alsoo wel te Lande als te water hout. E. is een Schiltpadde. F. is het ysere Vercken. G. is een Languado, dat by naer het fatsoen is als een Crocodillie, maer en comt in geen water, dan hout hem alleen op het Landt. H. is een Renochero, een groot vyant vanden Oliphant, die in Pegu ende Bengala overvloedich zijn. I. is een Kickvorssche, het fatsoen als de onse zijn. K. is een Vos. L. is een Mier, die hier seer groot ende overvloedich zijn, ende veel schade doen. M. is de Artisse, een doot vyant vande Slanghe. N. is een Slanghe, die hier seer groot worden ghevonden. O. is een Spinnecobbe die hier seer groot zijn. P. zijn de Cranen.

---

1) Herten met hoorns als bokken, dus: geen herten, maar antilopen, waarvan het aan de Kust wemelt. Bosman (2e uitgave blz. 30) voelt zich ook reeds secuurder en spreekt van „hartebeesten", de Kaapsch-Hollandsche naam van een antilopensoort.

Het 31. Capittel.

Van het Ghevogelte ende andre Ghedierte diemen hier te Lande vint, ende siet woonen.

De Voghels die hier ghevonden worden, zijn van diversche fatsoenen, [67a] zijnde luttel Voghels die de onse ghelijck zijn. Inden eersten soo zijn hier blauwe[1]) Papegayen, die met menichten int wilt vlieghen, ende als sy ionck zijn so worden sy uyt haren Nesten berooft ende opgevoet. Als sy ionck op gevoet worden sonder in het wilt ghevloghen, te hebben, zijnse veel beter om te leeren praten, dan als sy int wilt ghevloghen hebben: maer en zijn soo goet praets ende perfeckt niet als de groene Bresilliaensche Papegayen doen. Sy hebben noch een ander soorte van cleyne groene Vogels als Spreuwen, die de Catelijntkens van West-Indien niet seer onghelijck en zijn, dan dat sy niet en connen praten, ende soo langhe steert niet en hebben als de Catelijntkens doen. Dese Vogels worden genoemt Ahuront, ende van onse Neerlanders Paroquiten. Dese vogels worden met Netten gevangen, by naer het fatsoen alsmen de vincken vangt, sy woonen veel in laeg lant daer veel corens of Millie groeyt, want sy dat geern eten: Dese beestkens houden met malcanderen goede eenicheyt. Alsmen een Manneken ende een Wyfken by malcanderen in een vogelkoye stelt, so sullen sy gemeynelijc altijt by een sitten, sonder eenich ghelaet of gesanc te maken. Het wyveken is van sulcker aert als sy haer met een Manneken ghepaert heeft, dat sy het Manneken respecteert, ende hem op de rechte zyde laet sitten, haer neffens hem voegende ande slincker zyde, ende wanneer dat het gaet eten, so volcht sy hem naer, ende woonen met malcanderen vreedelijc, hebbende by naer den aert vande Tortelduyven [2]): sy hebben een schoon aensien, ende fray groen coleur, met een Orangie placxken op haren neus. Daer zijnder noch een ander soorte dese Paroquiten seer gelijc, ende zijn vande selve aert ende conditie, dan hebben het coleur rootachtich als bloet, met een swerte placke op haren neus, ende eenen swerten steert, zijnde wat grooter van lijff dan de Paroquiten. Daer worden noch andre Vogels gevonden, die de Gout-vincken niet onghelijck en zijn, zijnde het heel lijff geelachtich, dese Vogels en groeyen in geen Velden, mits dat de Slangen ende andre fenynich Ghedierte haer dat

1) Hier zijn waarschijnlijk niet zoozeer „blauwe" als wel de bekende „grauwe" papegaaien bedoeld, zonder dat daarom nog aan een drukfout behoeft te worden gedacht. Bij de beschrijving van plaat 10 wordt ook van grauwachtige papegaaien gesproken.

2) Een soort van inséparables komt althans aan de Greinkust voor en eene andere in Gabon. De hier bedoelde zal wel eerstgenoemde zijn: Psittacula swindereniana.

beletten: daeromme breyen sy haer Nestkens seer constich, aen dunne uytspruytende tacken van hooge boomen, broeyen ende woonen daer in, om van het fenynte bevryt te worden, ende haer niet hinderlijck en soude wesen [1]). Sy hebben noch andre cleyne Vogels die de Haegh-
[67b] vincken niet onghelijck en zijn, maer dese woonen int velt onder het Coren: Dese Vogheltkens steken sy levendich in haren mont [2]), ende etense op met huyr en hayr. Musschen zijnder oock overvloedich, met veele andre soorten van cleyn Gevogelt. Voorder is hier oock een soorte van Voghels als de Arents, hebbende het hooft als een Calcoentse Haen: Dese Vogels zijn quaet ende stout, doende de Negros veel quaets, waer deur dat syer groote ancxt af hebben, ende hunlins daerom op de Geberchte veel spyse brenghen: sy noemense Pastro de Diago [3]), d'welc is also veel te seggen als Vogels van haren Godt, ende daerom en sullen sy haer geen quaet doen, wel wetende datse haer t'selve weder vergelden souden: sy vroeten altijt in dreck ende andre vuylicheyt ende stincken altijt als een Privaet, ende men mach den reuc verre riecken [4]). Watersneppen werden hier ooc gevonden, maer niet veel. Tortelduyven van ghelijck, sy hebben aen haren hals een swerte streep als een croon. De Faysanten [5]) ofte velthoederen die hier zijn, en zijn de onse niet onghelijck van fatsoen, dan en zijn soo niet ghepluymt: sy zijn ghespickelt swert ende wit, sonder eenen lange steert te hebben als onse Faysanten: sy en zijn soo goet van smaeck niet als andre gemeyne Hoenderen. Pauwen [6]) ende Pauwinnen hebbe ick hier mede gesien, ende zijn onse Pauwen niet seer onghelijck, dan daer is noch al verschil onder inde Pluymen, want de sommighe zijn van ander coleur. Den Pittoir [7]) hebbe ick hier oock mede vernomen, ende houwen die tot een groote Fetisso ende Waerseggher, als wy vooren vermaent hebben. Cranen worden hier oock ghevonden, ende Reyghers [8]) van gelijcken, zijnde van eene ghedaente als de Hollantsche Reyghers zijn. Hier worden mede een

---

1) Hier is de veel voorkomende wevervogel bedoeld die, in heele koloniën, nesten maakt aan de palmboomen. Er zijn verscheidene soorten van.

2) Kan waar zijn. Zie Soeters (blz. 32).

3) Passaros, Port. vogels (de Thiago = Santiago, Port.; van St. Jacobus?).

4) Hier is natuurlijk een of andere arendsoort bedoeld die men int 't Hollandsch stinkvogel pleegt te noemen. Vermoedelijk Cathartes monachus, die zich veel bij de dorpsprivaten vertoont, werwaarts ook wel andere dierlijke afval dan juist faecaliën zijn weg vindt. (Pel blz. 11).

5) Het „parelhoen", Fr. pintade, Eng. Guinea-fowl.

6) Wat bedoelt de Marees met „pauwen"? Bosman (2e uitgave blz. 47) zegt terecht dat er geen pauwen zijn.

7) Pittoir, putoor, butoor, zie aant. kolom 35b.

8) Kraanvogels en reigers komen in soorten voor.

soorte van Voghels ghevonden die de Oyevaers seer wel gelijcken, behalven dat sy soo langhe roode becken niet en hebben, ende sulcken gelaet niet en toonen. Bonte-crayen [1]) ende grauwe Meuwen, ende Cranen zijnder oock overvloedich, met menighe andre soorten van Voghels, die onse Voghels seer wel willen gelijcken, maer alsmense wel besiet soo isser noch al differentie ende onderscheydt tusschen beyden: als de sommighe in haere Pluymen, de andere in hare Becken, de derde aende voeten, de vierde aende hoofden, soo datter noch al verschil onder is, hoe nauw datse malcanderen willen ghelijcken, ende om dat het Ghevogelt hier luttel gheschoten ofte ghevanghen worden, midts dat sy daer luttele Instrumenten ende handelinghe toe [68a] hebben, soo comet Landt soo te vermenichvuldighen, ende het Gedierte ende de Voghels hun te verstouten. Van Ghevogelt dat by nachten vliecht, als Wlen ende groote Vleer-muysen is het mede al ghenoech af versien. Van groote groene Kieck-vorsschen [2]), ende grauwe Sprinck-hanen is het mede ghenoech gheinfecteert: oock niet minder van groote landt Crabben [3]), die in d'aerde woonen, hebbende het coleur purperachtich, ende houwen die tot een groot present: Ick hebber hier (alsoo ic by nachte ginck int velt wandelende, sien blicken int Gras als vier colen, d'welc ick nam en bontse in mijnen neusdoeck, waer af dat het Linnen van binnen ontstack (van het schijn der Beestkens) al of het branden. Comende inde Stadt by de Negros, toonden haer dit, die hun verwonderden dat te aenschouwen: Sanderdaechs daer naer siende warent cleyne swerte Vlieghen, als de Spaensche Vlieghen, dan waren heel swert als Peck. Vliegen, Mugghen, Bien worden hier oock gevonden: de Bien [4]) maken hunne Corven ende honingh aende Boomen. Hier zijn ooc groote Mieren [5]) die hollen inde aerde maken, als de aert-muysen: dese Mieren doen veel quaets aende Bien, ende berooven die van haeren Honigh ende Was.

---

1) In westelijk Afrika is de familie der raven vertegenwoordigd door Corvus scapulatus die dezelfde levenswijze leidt als onze kraai en hetzelfde geluid voortbrengt (Büttikofer, Reisebilder Dl II blz. 411).

2) Dat de Marees vau de vleermuizen op de kikvorschen overgaat, heeft goede reden. Het geluid van sommige vleermuizen laat zich met dat van den reuzenkikvorsch vergelijken. (Büttikofer, loc. cit. blz. 362).

3) Landkrabben: Cardisoma armatum; bewoont overdag een hol, gaat 's nachts op voedsel uit, is van zeer groote afmetingen enz. (Büttikofer, l. c. blz. 464).

4) Aan de kust worden de nesten gewoon geplunderd ter wille van den honig.

5) Over de mieren zou een zaakkundige eenige boekdeelen kunnen schrijven.

Het 32. Capittel.

Vande manieren ende conditien vande Beesten diemen hier int Landt ende quartier van Gunea is vindende.

In den eersten vanden Oliphant [1]).

Nademael beminde Leser van desen, dat ick vermaent hebbe wat Ghevogelte ende Ghedierte dat op dese cust wort gevonden, ende hun genereren, so en heeft my niet quaet gedocht de conditie ende aert der selver beesten hier mede by te voeghen, al ist dat het in sommighe Boecken beschreven staet, die dickmael een mensch ongereet zijn, wanneermen de selve conditie ende ghelegentheyt vande Beesten begheert te weten: daerom en hebbe ick niet connen ghe-
[68b] laten het selve hier mede by te voeghen, als wy hebben vermaent dat hier in dit quartier veel Oliphanten worden ghevonden, dat gheweldige groote Beesten zijn, ende wel het machtighste ende sterckste Dier ter Werelt is. De Oliphanten worden in veel quartieren der werelt ghevonden, als in Oost ende West-Indien, in Pegu ende Bengala, maer nergens soo overvloedich als tusschen of onder de Linie Aequinoctiael, d' welck is int Landt van Etiopien, in Africa, daer sy veel ghevanghen ende gedoot worden, niet alleen om hunne tanden, maer oock om hun vleesch, om t' eten. Inden eersten so heeft den Oliphant veel goede manieren over hem, meer dan eenich ander beest doen mach, als is seer eergierich, ende gebruyckt redenen, wanneer hun die gheeyst worden deur hunnen M^r. of Regeerder, alsmen ghenoech beschreven vint. Ten anderen is hy oock dancbarich, ende gedencken langh de deucht ende weldaet diemen hun gedaen heeft, als sy gebruycken deur bevel van hunne M^rs. in het Conincrijck van Goa. Somwijlen inden tyde vanden Jaren hebben sy oock eenighe siecte die hun quellen, ende als dan half dul ende beseten zijn, so datmense dan qualijck can temmen of te vrede stellen, of daermen die gewent ende ghetamt heeft, die moetense in tijdts binden ende vast maken, souden anders onder het volc te grooten schade doen, want sy in die furie

1) Wat er van den olifant verteld wordt is zoowat fictie, of overgenomen uit Linschoten en heeft dus op den Afrikaanschen olifant geen betrekking. Men kan ervan zeggen wat Bosman (2^e uitgave blz. 24) schrijft: „omdat men hier van in de tam gemaekte olifanten geen be„richt kan krijgen en derhalve moet deze kennis van uit het Bosch komen, dog hoe? wie heeft in „de wildernis so langhen omgang met deese beesten gehad: ik denk niemand niet of 't moest „enkelijk den goeden Plinius wesen". Volgens Frank R. Cane (Encyclopaedia Britannica) is de olifant aan de Goudkust thans „almost exterminated". — Als typeerend wat men in ca. 1600 elkaar in Holland over allerlei „Guineesche" beesten vertelde, heeft echter het nu volgende Cap. 32, ondanks veel onzin, zijn eigenaardige beteekenis.

ende dullicheyt niemant aen en sien: maer yemant hun in dese dullicheyt te gemoet comende, die hun eertijts eenighe weldaet bewesen heeft, die sullen sy respecteeren ende onghemolesteert laten, wat ontsinnicheyt dat de selve ooc hebben moghen, waer aen datmen bemercken mach het uytnemende verstant dat desen Oliphant daer in ghebruyckende is, dat is datse niemant hun eenich weldaet gedaen hebbende nuchteren of by sinnen zijnde sullen loonen ende danc weten, maer dul rasende ende buyten hun verstant zijnde. Op sommige plaetsen in Oost-Indien zijnse soo gheleert datse in Processien ghaen, ende eere aende Beelden ende Cruycen bethoonen, ende oock op andere plaetsen meer andere kure doen, diemen hun van ionckx af leert (als de Coninghen vande Steden in Oost-Indien) dragen ende voeren, ghelijck de Paerden hier te Landen de groote Heeren draghen, ghebruyckende in dier voeghen noch meer wetenschap ende gheleertheyt als de Paerden hier te Landen doen, wantmense met een woort te spreecken weet te doen gaen, ende te doen dat de Paerden niet [69a] doen en souden, of niet moghelijck en waer te leeren, want sy verstaen de tale ende spracke van het Landt ende volcke daer sy opghevoet ende van ionckx af ghewoont hebben, so dat sy meer verstants gebruycken als eenige andere Ghedierten, de tyden datse dul zijn, als wy hier boven hebben vermaent. Indien tyden dat hy dul is, soo Ian Huyghen schrijft, wort hij in Oost-Indien in tijts buyten de Steden aen een Boom ghebonden, met een ysere kettingh, om dat hy niemant beschadighen en soude, want sy dan qualijck te temmen ende te regeren zijn, dan als hunnen tijt om is, soo zijn sy alsoo tam ende simpel als sy van te vooren geweest hebben, ende hunlins van ionckx af is geleert geweest: Den tijt dat sy deze dullicheyt hebben, is van April af tot in September. Alst in dit quartier veel reghent, ende de Inwoonders hunnen Winter hebben, waer deur men presumeert dat deur de vochticheyt ende veel wateren sy de dullicheyt crijgen, ende dat over zijnde soo comt hy wederom tot zijn selven, ende is dan so beweghen datmen onder zijnen buyck deur cruypen soude, alsmen hem niet en misdede: maer die hem yet misdoet die macher hem af wachten, want sy en vergeten nimmermeer het leet dat hun yemant gedaen heeft, maer sy sullent in alle middelen sien te wreken, ende ghelijck sy gheen leet ongewroken en laten, so en laten sy oock geen deucht ofte weldaet diemen hun doet ongheloont. Ten anderen soo sy groote beesten zijn die veel arbeyts in sommighe Landen moeten doen, daer sy van ionckx af toe gheleert worden, soo en laten sy hun gheenen arbeyt

verdrieten, maer doen gheern het t'gene hun opgeleyt wort te doen, wat lasten ofte groote arbeyden dat het oock soude mogen wesen, iae souden hun liever doot wercken, datse bersten, dan andre te hulpe roepen, om datse hun selven die schande niet aen soude doen, soo wanneer het hun met wel t'eten ende drincken te geven gherecompenseert wort. Haer meeste eten dat sy nutten is water met Rijsghesoden, met andre slappe cost, daer niet veel hardicheyt van beenen onder is: ende wel ghearbeyt hebbende, so soecken sy oock haere rust om haer wat te rusten met slapen. Sy slapen ghelijck de Peerden, Koeyen, Ossen, ende alle viervoetighe Beesten, ende buyghen haer knien ende alle ledenen als d'andere Beesten doen: haer sterck-
[69b] heyt is boven alle andre beesten, ende moghen grooten arbeyt doen, soo int sleypen ende draghen op hunne rugghe, ende ooc op hunne tanden, daer sy wel een Pype met spaensche wijn op draghen soude, soo dat haer cracht ende macht onbegrypelijck schier is, niet teghenstaende dattet het machtichste Dier is vande werelt, neffens den Renokero, so isset het vervaerste Gedierte, van de cleynste ende onghesienste Beestkens vande werelt, d'welc zijn de Muysen ende Mieren, om datse vreesen datse hun inden snuyt soude cruypen, ende hun daer kittelinge aen doen, daer den Oliphant hun met gheen middelen en can uyt dryven, ende daerom de meeste vervaertheyt van dit cleyne Gedierte heeft. Van het schieten hebben sy oock groote vervaertheyt, ten sy dat sy van ioncx af daer toe gewent zijn: Niet minder vervaertheyt hebben sy van het vier, want inden ouden tyt als Antiochius Coninck van Syrien oorloghe voerden teghen de Romeynen, ende veel Oliphanten inden crijch ghebruycten, daer hy zijn vyanden veel schade mede deden, want de Romeynen gheen middelen en wisten om hun teghen het ghewelt van dese groote beesten te stellen, soo vonden sy naederhant dat de Oliphanten ancxt ende vervaertheyt hadden van het vier, waer teghens sy eenighe Instrumenten toe maeckten, soo Tortsen als Fackels, ende quamen daer mede teghens de Oliphanten met ghewelt aengheloopen, so dat de Oliphanten de vlucht namen onder het Heyr vande Coninck van Syrien, ende dede meer schade met het volck t'overloopen, dan sy van te vooren proffijt ghedaen hadde int vernielen vande Romeynen. Sy houden oock accessie ende vergaderinghe met malcanderen, ende wanneer sy dese vergaderinghe met malcanderen doen, soo staet het Manneken op eenen heuvel, ende het Wyveken wat leeger, alsse gaen lanckx de wegen so machmense van verre hooren comen, (al en sietmensen niet) deur het stampen met hun voeten, ende t'clappen van hun ooren,

die altoos op ende toe gaen, ende een groot stuck weechs te hooren is, Waermen die ionck vangt ende onder den bandt heeft, soo zijnse goet te temmen, beter dan als sy wat out beginnen te worden. De middelen die sommighe ghebruycken om de Oliphanten tam te maecken zijn desen : Men leertse metter tijt met dreyghen, honger ende dorst lyden, ende andere Inventien, soo langhe alsse beginnen de spraeck te verstaen, vande ghene die hun onderwijsen ende leeren, ende als dan wordense met Olie ghestreecken ende ghesmeert, ende groote [70a]
deucht aenghedaen, als t' eten ende te drincken geven, waer mede sy haer soo tam ende onderdanich maken gelijc een mensch, ende haer niet en ghebreeckt als het spreecken. Aenmerckt met wat cleyne Inventie datmen sulcke stercke beesten can temmen ende onderdanich maecken, die in hun furie ende gewelt zijnde niet te stillen en zijn. So veel als hunne religie aengaet daer van schrijft Plutarchus datse hunne gebeden aen onsterffelijcke Goden doen, want sy wassen ende reynighen hun inde zee met haeren vryen wille, ende sy aenbidden de Sonne met groote eerbiedinghe, opheffende hunne snuyten ten Hemelwaerts, in plaets van hunne handen. Plinius schrijft noch een ander, dat de Oliphanten niet alleen de opgaende Sonne en eeren, maer oock de Mane ende de Sterren : ende naer datse hun ghebet ghedaen hebben, soo trecken sy samen wederom naer de Bosschen en Wouden. Andere Schryvers betuyghen het selve oock, dat wanneer het nieuwe Mane is datter dan menichte van Oliphanten uyt de Boschagien naer de Rivieren af comen, om haer te wassen ende te baden : ende als sy gewassen zijn soo leggen sy op haer knien om haere bedinghe te doen, ende haere bedinghe ghedaen hebbende, so gaen sy samenderhandt wederom naer de Wouden, waer van dat den outsten Oliphant den leytsman van hun allen is, ende den oudsten daer naer is den Sargiant, die den hoop vergadert ende by malcanderen hout, ende gaen als dan samen met malcanderen ligghen rusten, overpeynsende het ghene dat hun over daegh beeygent ende geschiet is, ende waerom dat sy van hun Mr. ghestraft hebben gheweest. De Eliphanten zijn oock seer beschaemt ende eergierich, want het Manneken ende het Wyveken en hebben nimmermeer met malcander te doen, dan int secreet, ende dat by nachten, mits die groote beschaemtheyt die sy daer in hebben : Ende bevrucht zijnde, so dragen sy hunne iongen in haere buyck twee Jaer, passerende in de drachtinghe van hunne ionghe alle andre Beesten, midts de groote corpallentie haers lichaems, door dien dat een groote vrucht so haest niet ryp en is als een cleyn : sy zijn van natueren seer vriendelic ende medelydende, datse

niemant quaet en sullen doen, ofte beschadighen ten waere datmense daer toe tergde. Sy worden mede seer out, ende comen wel
[70b] tot hondert vijftich Jaer al eer sy haer eyghen doot sterven: maer de gene diemen hier te Lande heeft ghesien, en hebben soo oudt niet geweest, door dien dat sy van ioncx af ghevangen worden, om die beter te tammen, want hoe sy ouder zijn hoe sy qualijcker te tammen zijn, ende hoe dese Oliphanten ooc ouder zijn, hoe sy van colleur ende van hayren schoonder worden, principiael hunnen steert, hoe die ouder is hoe die blinckender ende gladder hayren heeft, ende meer geestimeert is, niet alleen onder ons, maer oock onder de Negros, die de Oliphants steerten in also grooten estimie houden, ia meer als wy doen: ende al ist dat sy seer oudt worden, wel twee ofte drie hondert Jaren, nochtans en crijghen sy maer een ionck binnen haer leven.

Vanden Vos.

Hier worden mede somwylen Vosschen ghevanghen, zijnde van een ghedaente als de Vossen van onse Landen zijn, ende naedemael dat sy malcanderen van ghedaente niet onghelijck en zijn, so moeten sy inden aert ende loosheyt malcanderen ooc ghelijck wesen. De Vos is een schalck ende subtyl beest, alsoo schalck als eenige Dier wesen mach: Als den Vos vande Honden gheiaecht wort, ende datse hem naer den steert toe byten, so smyt hy haer zijn vuylicheyt in hun oogen, ende als hy de Honden alsoo begae heeft, soo gheraeckt hy daer mede voorewaerts, ende comt daer deur verlost te zijn vande Honden: in andre listicheyt te doen (om Hoenderen ende Duyven te vanghen) ghebruyckt hy oock een sonderlinghe wetenschap, om de arme beestkens te vernielen. Als hy wil eenighe Hoenderen vanghen, soo weet hy hem so te veynsen, als of hy zijnen steert de Hoenderen toe worpen wilde, om datse te beter van hun kop comen soude om die dan beter by den halse te grypen, ende mede deur loopen, om te vernielen. Ten anderen ghebruyckt hy noch een andere subtyle listicheydt alst ghevrosen is, om dat hy int Ys niet vallen en soude, soo wanneer hy eenige Rivieren over gaen wil, ende het Ys niet heel toeghevrosen en is, soo sal hy eersten heel sachtgens daer op treden, ende zijn ooren op het Ys legghen, om te luysteren of hy den stroom des waters door het Ys hooren mach, ende soo hem dunckt dat het Ys
[71a] niet sterck ghenoech en is, soo blyft hy stil staen, dan so hem dunct dat hy den stroom niet en hoort ende dat het Ys sterck ghenoech is

om hem over te draghen, soo gaet hy eerst over naer d'ander zy, ende dat om dat hy int Ys niet vallen en soude: Daeromme en ist niet moghelijck of dese subtijlheyt int ghehoor can gheschieden, sonder een natuerlijck verstant daer by te hebben.

Van het Hert en het Hinde.

Het Hert is een fray Dier int aansien, principael als het hem recht op zijn beenen vertoont, met opstaende Horenen. Het Wyveken datmen noemt het Hinde, en heeft sulcke Hoornen niet, dan zijn veel cleynder ende niet ghetackt: Het Hert wort voor het snelste Dier (int loopen) gehouwen, dat ter werelt is, want men seyt voor een spreecwoort, hy loopt als een Hert. Dese beesten zijn mede snel int hooren, wantmen compareert het hooren by een Hart, of als eenen Schilder de vyf sinnen conterfeyt, so sal hy by ghelijckenis daer een Hert by setten. Het vlees van een Hert is seer delicaet, principael als het wel gheiaecht is geweest, ende hoe het beter geiaecht is (dat is te segghen langh gheloopen om hem te salveren eer het gevanghen wort) hoe het vleesch delicater ende corter van smaeck is. Den Herte is van sulcken conditie dat hy lichtelijcken verschrickt, ende teghen de doot seer vervaert is, want als hy seer gheiaecht wort ende de Honden hem by naer ghevaet hebben, ende siet dat hy de doot niet ontcomen en can, soeckt hem te salveren ende int water te springhen. Ten anderen ghebruyckt hy noch een subtylheydt als hy van de Honden vervolcht wort ende ten eynde zijn asem gheloopen is, om hem wat te rusten, ende zijn asem wat te verscheppen, soo gaet hy met zijn vier voeten op zijnen buyck ligghen, ende hy laet zijnen adem inde aerde gaen, so dat de Honden hem niet rieckende, voorby loopen, sonder hem te moghen riecken: maer dusdanighen Jacht en ghebruycken de Negros niet, om de Herten te vangen, dan sy maken veel stricken int velt oft ontrent de Bosschen, daer de Herten hun selven vangen, ende int perket brengen.

Vande Meer-catten ofte Apen.

De Meer-catten en zijn soo fray niet als de Apen zijn, deur dien sy [71b]
alle dinghen willen naer doen: Men vint hier gheen Apen, dan Meercatten, ende die van verscheyde fatsoenen, ende zijn alhier menigherhande. De Meer-catten ende Apen is een seer ghenoechelijcke Ghedierte, soo alle menschen selver bekennen moeten, want alsmen die

aenschout so moetmen om haer wesen ende grillen die sy doen hem verheugen ende mede lachen, want al t' gene dat sy voor sien doen dat sullen sy naer conterfeyten, waer door sy Factotum worden ghenaemt. De Meer-catten draghen groote sorghe voor hunne ionghen, ende dickmael dat het Wyveken de iongen niet wel en hanteert, sal vant Manneken daerom bekeven ende ghestraft worden: sy zijn goet om yet te leeren, want t' ghene datse sien voor doen, sullen sy stracx naer doen om te leeren, soo datter geen Gedierte ter werelt is dat de menschen meer gelijc is als de Meer-catten ende Apen, want sy alle leden ende beenen hebben als een mensch, ende niet anders aen en gebreeckt als de spraeck: Sy zijn van natuer als sy smaeck in hun eygen vleys crijgen, datse hunnen steert op souden eten, ende wanneer sy eenighe wonden crijghen, dat sy altijt die sullen licken ende verargheren zonder cesseren, ende by aldien datmen daer niet in tijdts toe en sach, ende hun dat byten beletten, sy soude hun selven totten beenen toe op eten. Men bevindt dat de Meer-catten ende Apen goede generatie doen, ende op sommighe plaetsen hun soo vermenichvuldicht hebben, dat de Inwoonders van dat quartier oorloghe tegen de Apen moeten houden ende een deel onder de voet brenghen, souden hun anders het Landt wel af winnen, want sommige Meercatten so groot zijn als Doggen, die de menschen altijt willen quaet doen. Daer zijn andre soorte van Katten, die de menschen vriendelijck zijn, ende geern by de menschen zijn, om die te verheughen, soo dat de Meer-catten ende Apen van twee manieren zijn, als den eenen tot goet ende vreucht doen gheneycht zijnde, ende de andere tot quaet: Sy zijn oock van manieren dat sy luttel leegh zijn, maer altijt zijnse doende, ende hun selven werck ghevende, waer over sy de luye menschen een exempel gheven van neersticheydt, ende datmen niet leegh en behoort te zijn. De Indianen segghen ghelijck als wy doen, dat het
[72a] vervloeckte menschen zijn, ende dat sy wel connen spreecken, maer niet spreecken en willen, om datmen hun niet en soude doen wercken. Men leest in veele boecken vande dinghen die de Apen ende Meer catten over al gedaen hebben, als men bevint dat de Apen oock tot oncuysheyt seer ghenegen zijn, want den Gouverneur te Cartagenna, in West-Indien, hadde een Cassioecke die geern schoone vrouwen sach, ende wanneer hy die sach van verre comen, soo ontstack hy met sulcken lust naer de vrouwe, dat hy al om stucken sprongh dat daer ontrent was, soo datmen hem met een ysere kettingh vast moesten binden, ende de vrouwen dorsten daer qualijck meer voorby gaen, om het regiment dat dese Cassioecke voorstelden, int aensien vande

vrouw personen. Ten anderen heeft daer oock een Cassioecke geweest te Rosschel, die so groot was als eenen grooten water Hont, so datmen hem te arbeyden begost te leeren, als met den Korf naer het vleyshuys te gaen, ende met de Kan om wijn te halen, ende als daer yemant onderweghen was die hem zijnen ganck beletten, als Honden ofte kinderen, so setten hy zijn vracht op de aerde neer, ende gingh teghen de Honden ligghen vechten, ende tegen de kinderen van ghelijcken: hy nam steenen vander aerde op, ende wierp naer de kinderen, so fel als menschen met steenen soude connen werpen, so dat hy wel maekten deur zijn quaetheyt ontsien te zijn: ende ghelijck sy alle dinghen willen naer doen soo ist ghebeurt te Basel int Lant van Waes, int Hoff vanden Balliou, dat daer twee Cassioeckes waren, waer af d'een hadde de Maerte het kint sien op doen, ende voor het vier in zijn luyren sien legghen, ende doen inde Wiegh. Desen Aep geraeckten los, ende quam inde keucken gheloopen, daer het ionghe kindeken inde Wieghe laegh en sliep, ende hevet in zijnen arm genomen, ende isser mede int top vant huys gheloopen, ende hevet kint uyt de luyren ontcleet, ende inde Sonne neer gheleyt, bedryvende groote gheneuchte met dit kindt, als hy van te vooren hadde sien voor doen. Het volck die het spel aensagen waren in groote vervaertheyt ende ancxt, van vreese dat hy het cleyne kindeken te bersten soude laten vallen: De Moeder van ghelijcken maeckten groot misbaer, als wel reden was. De sommighe wilde den Aep schieten, op dat hy het kint soude laten vallen, ende dat sy het beneden ontfanghen souden, andre van ghelijcken wilden met steenen werpen, soo dat sy in thien beraden stonden om dese Kat ofte Aep het cleyne kindeken afhendig [72b] te maecken: dan daer was eenen die goeden raet gaf, kennende de conditie vande Katten, ende seyde vertreckt altemael, ende laet den Aep in zijn wesen, ende laet hem zijnen wil volbrengen, d'welck also geschieden. Doen de Aep zijnen wil met dat cleyne kindeken ghenoech ghedaen hadden, hevet kindeken wederom in zijn luyren ghewonden, ende isser mede van boven tot beneden gecomen, ende hevet inde Wiegh gheleyt, daer hy het ghevonden hadde. Aensiet de goede sorge van dese beeste, die meerder was als de personen die daer ontrent stonden, die het cleyne kindeken met gewelt uyt den Aeps handen wilde hebben: daeromme so moetmen hun heuren wil laten doen, ende sullen in alles die aengaande goede sorge dragen, ende ghelijck sy nochtans seer geneycht zijn om quaet te doen, soo en sullen sy gheen menschen quaet doen, ten sy datmen hun daer toe oorsaecke gheeft: Soudemen al verhaelen de kuren ende perten die

de Apen bedryven, het soude by naer een Historie vallen, dan het is hier mede ghenoech vande conditie vande Apen beschreven, men vint haer Historien daghelijcx by de Guychelaers ende Camerspeelders, die met dese Apen ende Catten achter Landt loopen, ende veel curen met dansen ende springhen laten doen, ende niet en causeeren alleen het verheughen vande menschen, maer oock het profijt veroorsaecken, dat dese menschen deur dese beesten haer leven by winnen, ende den cost by verdienen.

Vanden Luypaert ende Tyger.

Noch zijn in dese Provintie veel Tyghers ende Luypaerts van ghelijcke forme ende ghedaente als de gene die hier te Lande ghesien worden. De ghedaente vanden Tygher en is den Luypaert niet seer onghelijck. De Tyger is van sulcken manier dat hy nemmermeer eenige witte menschen sal aenvallen, om die te beschadigen, maer wel de swerte menschen, d'welck nochtans een wonderlijcke manier wesen wil, dat dese felle beesten daer onderscheyt in hebben soude: als liggende witte ende swerte mensche by malcanderen en slapen, soo sullen sy de swerte op eten, ende de witte menschen int minste
[73a] niet beschadighen. In honghers noot zijnde, ende vindende int velt geen Ghedierte om t'eten, so comen sy sonder vreese gheloopen ende nemen de beesten vanden huyse ende voerense int Bosch, sonder vande Eyghenaers bevreest te zijn: T'is hun oock alleens wat Gedierte dat sy eten, als sy die maer becomen connen, t'is een fel ende quaet Ghedierte, noch wreeder dan een Leeuw mach zijn: hy is seer fray van hayr, ende van vel zijnde ghespickelt, so datse niet alleen in Indien ende dese Custe in grooter waerden worden ghehouden, maer oock alhier in Neerlant. De knevels vande Huyt is een groot fenijn om yemant daer mede te vergeven. De Tyghers worden al diversch gevangen, als den eenen met Vallen, ende d'andre gheschoten met vergiftige pylen ofte loden, want of sy schoon dickmael gheschoten zijn tot diversche steden, soo nemen sy noch wel de vlucht, soo datmense op de heete daet qualijck can crijghen, dan als sy heet gheloopen zijn ende hunlins beginnen een weynich te rusten, so comen die fenynige pylen of looden ende beginnen hun fenijn te openbaren, ende hun cracht te toonen, so dat het comt dat den Tyger daer door sterft, ende doot int velt ghevonden worden: sy noemen hem alhier Tygra, ende in Congo wort hy Engoi ghenoemt.

Vande Slanghen ende Draken.

De Slangen ende Draecken zijn altoos tot quaet doen seer gheneycht, principael om menschen te beschadighen: als de Slangh heeft voor een manier dat sy seer geern singt, ende een goede stem heeft int singhen, soo dat de menschen niet denckende naer een Slangh, ende opt singhen staet en luystert, comt gespronghen naer de menschen toe, om hun armen ende beenen, om de selve met haere fenynighe tonghe te steken ende haer fenijn is soo groot datmen de leden oft vlees daer een Slangh aengeraect heeft moet af setten of uytsnyden, souden anders stracx (niet in tyts toesiende) in noot zijn van sterven. De Slangh is een groot vyant vande Artissen, deur dien de menschen waerschouwen, als daer eenighe Slanghen den mensch ontrent is, om dat sy vande Slanghen niet en souden beschadicht worden. De Slanghen hebben voor een manier dat sy haer dicmael vervellen ende inde hagen ende doornen dan liggen en cruypen ende [73b]
wentelen, ende alsoo hun vel daer in laten blyven. De Slangen ofte Aderen die op dese Custe worden ghevonden, zijn de onse niet ongelijc, dan zijn grooter ende dicker, so datmen hier groote Slangen vindt, als van twintich palmen lanck, ende vyf breet, zijnde vande ghemeyne soorten, maer men vinter noch al veel grooter, maer in geen menichte: sy hebben een buyc ende mont so groot dat sy Hoenderen ende Gansen connen verslinden, sy gaen alsoo wel op de Heyden ende Velden spacieren, als sy int water blyven, soo datse alsoo het Landt als de Zee tot haren verdoen ende wellust nemen: als sy hunnen buyck wel ghenoech vol gegeten hebben, vallen op der aerden neer, al slapende als droncken menschen, ende worden als dan veel ghevanghen ende gedoot, ende vande Negros ghegeten, achtende dit Slangen vlees beter te zijn als de Hoenderen by ons doen: daer zijn veel Slanghen die den menschen bytende in 24. uren doen sterven. In Cenega worden Slanghen ghevonden sonder voeten ofte vleugels, die over de twee schreden lanck zijn, ende so grooten mont hebben dat sy een heel Schaep in connen slocken, sonder die te verscheuren ofte te vernielen. Noch isser een ander soorte van Serpenten, diemen Draken heet, die vloghelen ende eenen steert hebben, met eenen langhen beck, daer veel tanden in staen, daer sy seer lichtelicken het Vee ende rouw vlees mede connen vernielen, sy zijn van coleur blau ende groen, met een gheschildert vel; sommige swerten houden dese tot een Fetisso, ende worden van de sommige Negros in eeren ghehouden. De Draken zijn oock groote vyanden vande

Oliphanten, want sy weten met hun ergheyt ende subtijlheyt de selve te overwinnen: sy ligghen op de Oliphanten heymelijck en wachten, ende vlieghen de selve op haer onversienste toe, ende omgrijpense met haren steert, daer mede sy haer de beenen so vast ghebonden houden datse niet voort en connen gaen, ende als dan soo steken sy haer hooft in des Oliphants neusgaten, daermede dat sy hem versticken, ende byten hem in zijn Huyt daer die ten alderdunste is, ende suygen hun dan so veel bloets uyt datse ten lesten sterven moeten. In Etiopia vintmen Draecken die thien elleboghen lanck zijn, ende in Indien zijnder ghevonden gheweest, die over de hondert voeten lanck waren, die soo hooghe inde locht vloghen datse de vlieghende Vogels costen vangen.

[74a] Van de Crocodillien en Languado.

De Crocodillien worden hier weynich op de Custe ghevonden, dan inde Bocht, ende Rio de Cabo worden sy veel gevonden, ende om dat die Custe hier aen paelt, ende een passagie van ons descours is, soo duncket my niet quaet te zijn de conditie vande Crocodillie hier mede te verhalen. De Crocodillen worden van menighe menschen Caymans gheheeten; men vintse veel aen heete Landen ende stranden, ende is een quaet Ghedierte, dat hem also wel op Lant hout als int water: dan als het eenich Vee of Ghedierte op het Landt ghenomen heeft, so loopet daer mede inde Revieren: sy zijn seer stout, ende derven niet alleen Vee als Verckens ende ander Gedierte vant velt halen, maer derven oock wel menschen aentasten, ende vernielen. Het comt van een Eye de groote van een Ganse Eye, ende groeyen alsoo van ioncx af, tot datse heel lanck worden, de sommighe wel 22. voeten: Sy groeyen op d'een plaets meer als op d'ander, soo datse van verscheyden groote gevonden worden, t'is een byster ende wreet Dier, maer bot ende plomp, want hun aes dat sy op het Landt halen sullen sy int water sleypen, ende ondert water verdrincken, ende dan wederom op het Landt brenghen om t'eten, als sy hongher crijghen, want dat sy onder water aten souden strackx versticken, daerom en eten sy onder water niet, dan als sy boven ende buyten water zijn, want hun keel is soo weeck dat daer water in quam sy souden stracx sticken: Het is een fel Gedierte int loopen, ende heeft een stercke Huyt diemen met geen Spiesen soude connen deursteken. Sy worden met een groote subtylheyt ghevangen, sy hebben eenen scherpen beck, staende hun tanden deur malcanderen, dan onder hun lijf zijn

sy heel weec, ende aldaer hun quetsende, soo comen zy haest te sterven: in heete wateren ende Rivieren zijn sy seer geern, want inde coude wateren connen sy niet leven, maer souden daer in sterven. Die van China makense tam ende vet, ghelijckmen de Verckens doet, ende etense tot een groote lecker spyse ende cost. De Crocodillie leyt haere Eyeren even soo hoogh als het water vande Rivier Nilus sal comen te wassen, soo dat de Swerte die de eerste Eyeren vint, alle andere sulcx sal te kennen geven, op dat sy altsamen mogen weten hoe hooch dat de Nilus den toecomende Somer vloeyen sal. De Croco- [74b]
dillien hebben mede goet verstant, want sy kennen de stemmen vande menschen die haer ghetemt hebben, ende lyden oock vande menschen ghehandelt te worden, ende dat meer is, soo doen sy haren balch open, om dat de menschen haer tanden coteren souden, ende met een Servette uytdrooghen. Het Languado en is soo hart van vel niet, ende en sal de menschen geen quaet doen, ghelijck de Caymans, niet teghenstaende dat sy het Vee vant velt mede verslinden, het en comt in geen water, want het heeft vant water groote ancxt, dan hout hem alleen op het lant, het loopt also ras als d'Cayman doen, dan ten heeft sulcken scherpe tanden niet, of sulcken langhen beck, dan heeft cleynder tanden en Muyl, ende bruynder Huyt.

Vande Spinnecobben.

De Spinnecobbe die hier worden gevonden zijn uytermaten seer groot ende lanck ghebeent, maer dese en spinne niet als d'andere cleyne (die sommighe Beesten) wanneer sy die eten (een groote medecijn is) sy hebben voor een manier haer Net met een groote behendicheyt te breyen (soo dat het breyen of d'Inventie van dien, eerst vande Spinnecobben gheleert, of de conste van sulcx te doen daer aen gevonden is geweest) want sy weet haer gaern als nv aen d'een zyde, ende dan aen d'ander zyde, d'wers over malcanderen te brenghen, ende over al vast te maecken, ende al ist datmen haer werck aen alle canten afbreekt, nochtans blijft sy soo stout datse haer wooninghe niet en wil verlaten, ten sy datmen haer daer by dootslaet, want sy en sal haer gebroken werc niet laten legghen, maer het selve wederom hernemen ende volmaecken: Somma het waer een dinge ongheloovelijck voor de ghene die het noyt ghesien en hadde, hoe dapper dat sy haer garen weten uyt ende in te halen, ende haer werc te regeiren, want soo wanneer sy een Vlieghe in haer Net heeft ghevanghen, soo wort sy het selve stracx ghewaer, ende comen in eenen

oogenblick daer op loopen (ghelijck eenen wel ervaren Jagher) om sulcken ghevanghen te verslinden, ende op te eten. Alle Wevers, Tapitsiers, Borduerwerckers, Visschers ende Jagers moeten by dit arm
[75a] beestken ter Schole gaen, om van haer te leeren de cleynicheyt ende volmaecktheydt haeres Gaerens, of de subtylheyt van hun knoopen ende Weverye, ooc aende fynheyt haers Garens die alle Syde, Garen, ende Organzyne te bovengaet.

Vande Artissen ende Cameleonen.

De Artissen zijn menigherhande, de sommighe houwen die voor fenijn, ende d'andere niet: t'is nochtans te duchten dat de Artissen van onse Neerlanden meer feneynich zijn als die van dese Landen, deur dien datmen weynich hoort vande schade die sy doen: dan men bevindt datse meer deucht doen aen de menschen dan quaet, want alsoo sy groote vyanden vande Slanghen ende Aderen zijn, soo sullen sy de menschen die op der aerden neer liggen en slapen (wanneer daer een Slangh ontrent is) soo langh quellen dat hy wakker wort, ende hem in tydts vande feneynige Slanghen soude voorsien, so verre dat de menschen soo hart ligghen en slapen dat hyse met het cruypen over hun lichaem niet en can wacker maken, ende uyt hunnen slaep ontrysen, soo sal hyse steken met zijn tonge, daer deur sy comen te verschricken ende ontslapen: soo wanneer datmen op eenighe wilde plaetsen is, daer menichte van Slanghen gevonden worden, ende de Artissen by v siet comende, ende rontsom v lijf henghelen, soo moecht ghy dencken datter Slanghen ontrent v zijn, die v beschadighen willen: dan de meeste presumtie is dat hun tip vande Tongh fenyn is Iohannes Lerius schrijft dat hem een Agadisse gemoete (gaende int Bosch wandelende) die soo dick was als een Man, ende vijf of ses voeten lanck, geheel met witte Schubben bedect, blinckende als Oester schelpen, die de eene voor-voet op heften ende den Cop om hoogh stack, met glinsterende ooghen hem aensiende, ende met eenen open mondt, den asem wyt ophalen, so dat het vreesselijc was te aensien, ende nae dat hy met de gene die by hem waren, wel een quartier vre op hunlins soo hadde gesien, soo heeft hy de vlucht naer het Bosch ghenomen, met sulcken ghedruys al of daer een Herte door het Bosch hadde gheloopen. Het Cameleon is by naer het fatsoen als de Agedisse, dan deur den bant zijn sy wat grooter, ende met een ander couleur, want sy een mensch aensiende, sal haer verwe ende coleur verbleecken, sy hebben een

Orangie hooft van coleur, ende het eynde van hunnen steert is van [75b]
gelijcke fatsoen, sy sullen een mensch aensiende altijt met het hooft staen toe knicken, ende wanneer ghy hun slaen wilt, so sullen sy de vlucht nemen, ende van v wegh loopen, hy is mede sober, ende eet heel luttel, als eenich Beest ter werelt doen mach, waer deur men seyt datse vande wint leven.

Vande Hond ende Catten.

De Honden zijn hier altijt gheweest, ende hebben een ander conditie ende manier over hun, als onse Honden doen, daerom en willen wy onse Honden natuer by dese niet verghelijcken, haer conditien ende ghedaente suldy vinden int 29. Cappittel. Aengaende de Catten die hebben wy daer eersten ghebrocht, ende het Landt mede vervult, haer natuer van dien is alle menschen ghenoech bekent, ende is niet van noode hier te verhalen.

Vande Hane ende Hinne.

Den Haen is een Coninclijcke Vogel, gelijc hij ooc (aen zijn croone die hy draecht) betoont, want daer is geen viervoetich Gedierte dat een Croon op haer hooft draecht, als een Haen alleen, ende daerom is hy den Coninck van alle beesten, ende onderhout zijnen Coninckklijcken staet (in alle plaetse daer hy is,) met eenen grooten moet: hy vecht met zijnen beck ende sporen, ghelijckmen alle daghen siet, verschrickende den Leeuw, die het aldereelste ende stoutste Dier is onder alle wilde Dieren: Hy is seer vigelant ende waeckende, om zijn Hinnekens te bewaren, ende is oock amoureus ende ialours, want hy en sal niet lijden dat andere Hanen hem eenige ontrouw souden doen, iae soude veel liever daer om vechten, wantet een corselachtige beest is, die haest vergramt. Als hy 7. Jaer oudt is soo leyt hy een Eye daer het Serpent Basiliscus af comt. Het Hinneken heeft een heete ende dure maghe, ende verslint rouwen cost: Gelijck een Haene van conditie is te waerschouwen de menschen den toecomende dach, met zijn crayen, also bootschapt het Hinneken met haer kaklen het leggen van haer Eyeren: sy draecht groote liefden tot haere ionge Kieckens, gevende de vrouw persoonen een groot exempel om liefde [76a]
tot haere kinderen te dragen, want sy de selve onder haere vleughels vergaert ende bewaert, ende alsser eenen Hont, Wolf, oft Beer comt (dat vreeselijcke Ghedierten zijn by een Hinne te verghelijcken) om

een van haer Kieckens te grijpen, soo vliecht hy de selve toe om het nemen van haere ionghe Kiekens te beschudden, gelijck sy oock doen souden, al waert een ghewapent Man, niet achtende op haer eygen selven, noch op het perijckel daer sy heur selven in steeckt, maer alleen op de bewaringe van haere ionghe Kiekens.

Vande Verckens.

De Verckens is een Ghediert dat tot vuylicheydt ende gulsicheyt seer ghenegen is, principael om hem sadt te eten ende te drincken, ende dan in zijn eygen vuylicheyt te blyven liggen. Het heeft voor een manier dat het alle vuyle cost sal nutten, ende inde vuyle aerde vroeten, nochtans is zijn vleesch ende spec seer delicaet, ende wort in veele Landen beter geacht te zijn dan Hoender vlees, t' is seer onnut ende ongeschickt, gelijckmen voor veel spreeckwoorden heeft, hy was soo droncken als een Vercken, of t' is een mensch so onnut en ongemaniert gelijck een Vercken: Sy zijn seer knorachtich, makende altoos groot gheraes daer sy zijn, met hun brenghende een heeten stanck, die in tyden van peste seer dangereus is. Als de Verckens in een Bosschagie zijn ende een ander Vercken hooren cryten, soo loopen sy altsamen om het crytende Vercken te ontsetten.

Vande Civet Katte.

De Civet katte is een Ghedierte tot quaet, ende tot byten seer gheneycht, ende is seer lecker, ende verslindt veel spyse, nochtans isset seer reynich, ende geeft een sekere specie van hem datmen Agalie noemt, daermen seer veel rieckende gepalfemeerde hantschoenen, ende andre cleeren mede maect: sy hebben een schoon Huyt, siende uyten grauwen, met witte plecken, met een lanc backhuys, zijn met knevels, ende eenen lange steert, sy zijn vande groote als een gemeyn braet Vercken. De beste Civet catten worden op dese custe d' Mina
[76b] ghevonden, sy zijn mede in Bengala ende Iava Maior, maer die en zijn soo goet niet als dese zijn. De Civette groeyt in uyterste borseken, waer van dat dit beestken den naem heeft, ende is als Ian Huyghen schryft ghelijck vette sweet: is seer medecinalijck, principael als die ghestreecken wort inden navel der vrouwen: want het gheneest die opstyginghe vander moeder, het verweckt mede de vrouwen haren lust, leest het 27. Capittel, daer suldy meer bescheets van dese Agali, of Civet katte vinden.

Vanden Haes.

Den Haes is een snel Ghedierte int loopen, ende is haest verschrickt ende vervaert, daerom is hy soo bloot, wanneer hy yet hoort of siet strackx de vlucht neemt: daer teghen heeft hy een gave dat hy wederom rat en cloec int loopen is, om zijn vyanden de Honden te ontvlieden: Men leest dat deur de Hasen heel Legers verschrict wierden, men hout het voor een quaet teeken als eenen Haes een mensch op het velt te ghemoet comt. Naer dat de Hasen haest vervaert zijn, soo is hy nochtans loos ende schalck int bewaren van zijn ionghen, want als den Hase naer zijnen legher wilt trecken, soo leyt hy zijne ionghen op verscheyde plaetsen, een groot stuck van malcanderen, ende somtijts wel een Bunder lants van een verscheyden, ende dat uyt oorsaken of daer eenen Man of Hont quaem, dat die hun ionghen niet al en soude vinden, om datse samen niet in even groot perijckel en souden gheweest zijn, voorts om datmen zijn spooren niet volghen en souden, ende daer deur zijn ionghen soude vinden, soo loopt hy herwaerts ende derwaerts ontrent dese plaetse, op datmen haer spoor sien soude, ende gheeft dan eenen grooten spronck ende vertreckt naer zijnen legher.

Vande Gansen.

De Gansen zijn heel luy, ende crijghen lichtelicken den cost, want sy op alle velden loopen ende vlieghen, ende veel schade doen, haer Pluymen is fenijn voor andre beesten, want als sommige beesten Gansen pluymen int lijf hebben, so ligghen sy soo en hoesten, dat sy by naer daer aen versticken. De Velden daer sy weyden berooven [77a]
sy lichtelijck, wantet een hongherich Ghedierte is, dat altoos eet ende schyt: haer vuylicheydt is goet om de aerde mede te vetten, ende al ist dat sy wel gecleet zijn met pluymen, nochtans gaen sy berrevoet (wie weet waerom) sy ligghen altoos en kakelen, nochtans ghebruycken sy somwylen daer een groote loosheydt in, dat is, als sy eenige Arents hooren comen, of Vossen, die hun berooven willen, datse dan een steentken in haren beck nemen, om datse niet kakelende ende dat hun vyanden haer niet berooven en soude.

Vanden Pauw.

Den Pauw is een fray aensiende beeste, schoon van colleur ende

veren, dan is seer hoochmoedich over haren ganck, ende is het schoonste beeste datmen inde werelt vint, so van pluymen als van proportie haers lichaems, maer heeft daer teghen leelicke onbequame beenen, soo dat wanneer sy haer vertoont als yemant haer comt bekycken, ende op haere voeten is siende, so bedroeft sy haer, ende laet alle haren moet sincken.

Vande Cranen.

De Cranen geven ons een exempel van een goede ordonantie te houden, want als sy naer een vremt Landt sullen vertrecken, soo setten sy haer eersten in goede ordonnantie, want al eer sy optrecken soo hebben sy haer Herauten ende Trompetters, die te troupe by malcanderen versamelen, ende sy vlieghen om hooghe: daer en boven hebben sy noch eenen Capiteyn die haer leyt, die sy altsamen volghen daer hy voorgaet. Ten anderen hebben sy noch haer voeders, die sy achter ende ter zyde laten vlieghen, om elck in zijn ordre te houwen, daer toe hebben sy oock hun wachten, die sy des nachts wt stellen. Plutarchus seght datse in haeren poot eenen steen houwen, op dat soo verre (als sy slapende worden) doort ontvallen des steens mochte wacker worden, als sy hooch inde locht vlieghen, dat is een teeken van moy weer: als sy nv aldus inde locht haren vleugh hebben, soo sal den Capiteyn altijt zijn hooft boven d'ander uytsteken, om dat hy boven al d'ander sien soude, om hun te vermanen goede
[77b] ordre te houwen, ende in wat perijckel dat sy zijn inde ordre treckende, soo worden de sterckste voor geset, om datse de locht breken souden, ende d'andere weecken te minder moeyten int marcheren soude hebben, sy verposen malcanderen oock, want als de voorste moe zijn, ende de locht niet langher herderen en connen, comen de achterste in haere plaetse: ende om datse de locht noch te beter breken souden, so setten sy haer in ordonnantie, als eenen drie hoeck: noch hebben sy een beter ordre onder hunlins, want als sy eenighe onweer inde locht vernemen, soo hebben sy die voorsichticheyt ende wetenschap uyt de Astronomie gheleert, datse het selve weten te riecken, ende hun dan in tyts op de aerde neer setten, ende wat rusten.

Vande Honing-bien.

De Bien zijn menigherhande dan de beeste zijn, de Honingbien die

het Wasse ende den Honingh geven, sy hebben een goede gemeynschap onder malcanderen, want sy hebben eenen Coninck, daer een yeder hem onderhout: Desen Coninck heeft een cleyn placxken op zijn voorhooft, vertoonende alsoo veel als een Croon te zijn, sy hebben een scherpe strael, maer denConinc en heefter gheen, dese strael is haere wapenen: sy houden haeren Coninck in grooter weerden, want als hy uyt gaet soo volcht hem het heele heyr-cracht naer, ende als hy moede gevloghen is, soo dragen sy hem wederom naer huys: hy en comt niet veel uyt zijn huys, ten sy dat het van noode is, op dat de questie mach stillen. Als haeren Coninck comt te sterven soo maecken sy een groote droefheyt onder malcanderen, van singen ende huylen, al offer trompetten bliesen, sy begraven hem inde aerde met een groote magnificentie, alsmen een uytvaert pleecht te houwen, dit ghedaen zijnde, soo kiesen sy wederom eenen anderen, want sy sonder Coninck niet en moghen leven. De Coninck is seer sorchvuldich om zijn volck goede moet te geven, datse neerstich int wercken willen zijn: als sy hun werck ghedaen hebben, soo kiesen sy eenen bequamen tijt om haer te gaen vermeyen, want sy weten den quaden tijt alst reghenen sal te propheteren, ende dan en sullen sy niet uyt trecken: sy zijn seer net ende houwen heur huys suyver, ende oock [78a] de velden daer sy vlieghen: sy zijn oock goedertieren, want sy niemant stralen en sullen, of eenighe andere Dieren en sullen beschadighen, ten sy tot hunne defencie ende bescharminge van haer huys, want als sy haer strael quyt zijn soo moeten sy stracx sterven: De ioncxste moeten te velden gaen ende den cost voor de andere oude gaen halen, als den eenen brengt de bloemen in haren mont tot een spys, d'andere brengen water of dauw op haren rugghe, ende alsoo trecken sy gheladen naer hunne Bie-corf toe, ende soo verre sy eenige wint onder wegen vernemen, soo rusten sy op de Boomen, tot dat den windt over is, ende weder t'huys comende soo wort hun den last afghenomen, ende wort onder malcanderen verdeylt, een yeder heeft zijn offitie, ende weet wat werck dat hy int huys doen moet. De luye Bien die niet veel en doen, worden van d'ander gestraft ende ghebeten, de ander Bien die in haere Korven comen, ende gheen profijt en doen dan den Honinck op eeten, die stooten sy uyt, ende doodense, als zijnde van haren doot vyanden: Sy connen seer oudt worden al eer sy sterven, want alsoo de sommige schryven soo zijnder die wel 50. Jaren oudt worden, sy houwen door haer werck dat sy seer constich vlichten, ende maecken twee uytganghen ofte passagien, als d'eene boven, d'andere beneden; daer en is geen jalousie onder mal-

canderen, want sy leven vriendelijck ende eendrachtich, ende hebben gheen uytnemen der personen, dan op haren vyanden ende luye werck lieden, haeren Mrs. hebbender gheen schade van, dan proffijt, maer sy moeten wel geregeert worden die daer profijt af begheert.

Vande Mieren.

De Mieren en zijn oock van geen minder verwonderinghe als de Honingh-bien soo in haere behendicheyt, voorsichticheyt ende neersticheyt. Ten eersten geven sy ons een exempel van behendicheyt, om haren cost te winnen. Ten tweeden de voorsichticheyt van wat goets te provideren. Ten derden van neersticheyt, om niet gebreck te hebben, want sy Somers haer huysen provanderen, ende den cost rapen, daer sy s'Winters op moghen teeren ende in hun huysen blyven. Sy zijn oock sorchvuldig om wat goets te hebben dat niet bederven
[78b] en soude, want als sy eenighe spijs hebben die niet goet en is, of nat is gheworden, die en sullen sy in haere Hollekens niet sleypen, om gheen schade daer van te ghenieten : sy houden sekere Jaer-ghetyden onder malcanderen, datse d'een den andren comen besoecken, om kennisse met den anderen te maecken. Soo wanneer daer een sterft, soo begraven sy hem in de aerde, de goede ghemeynschap die sy onder malcanderen houden is een teecken van vrintschap, de rassicheyt die sy in haeren arbeyt ghebruycken is oock een teecken van sterckte ende vrymoedicheyt : Men mach oock bemercken haer goedertierenheyt, al sy malcanderen te gemoet comen (geladen zijnde) d'een den anderen plaets maecken, om datse bequamelijck soude passeren, is de vracht te swaer zoo helpen sy malcanderen. Het maecken van haere holen passeert alle andere beesten, ende niemant en can in heur huys gecomen deur het subtyl maecken haers weechs, sy leven seer vreedsamich onder malcanderen, ende men bevint niet dat sy eenigen twist met den anderen hebben, soo dat sy menighen mensch exempel gheven van veel goede teeckenen, die daer meer bescheets begheert af te weten, die lese Ambrosius Pare, die daer veel fraeyts van schrijft.

Het 33. Capittel. [78b]

Van wat smaeck ende ghestaltenisse dat de Visschen zijn, diemen alhier vindt, ofte ghevanghen worden. Inden eersten Vanden Dorado.

Den Dorado wort voor den besten Visch ghestimeert, diemen in zee vanght, ende wort daerom also vande Porteguesen ghenaemt Dorado [1]), alsoo veel gheseyt als Gout visch, of die Gout waerdich is, om datmen in zee gheenen beteren en vint. Ten anderen ooc om dat hy int water schijnt geel te zijn, blinckende somwylen als Gout, zijn gedaente is den Salm niet onghelijck, wort vande Engelsche ghenoemt Dolphijn, ende vande Neerlanders goudt-visch, spruytende uyt den naem vande Porteguesen: sy hebben groote snelheyt over hun int swemmen, soo datmense voor de snelste Visch hout int swemmen diemen vint, daer is een Manneken ende Wijfken, de deferentie die daer in is, is cleyn. Het Manneken heeft platter hooft dan het Wyveken doet, ende hem ghebreeckt oock een cuyte, gelijck als het Wyveken heeft, anders en souder geen deferentie onder zijn: [79a] desen visch hout hem heel veel by de Schepen, als hy hongerich is, so wort hy lichtelijck gevangen, sy is ghemeynelijck 4. of 5. voeten lanck, heeft een vinne vant hooft af tot aenden steert toe, met een effen huyt, of daer zijn seer cleyne schobben op, hy heeft maer een deurgaende graet int lyff (de Lever gedroocht, ende dan gestampt, met een luttel Wijns ghedroncken, is een goede medecijn voor den rooden loop) sy zijn seer invieux op malcanderen, want hongherich zijnde ende geen vlieghende Visch connende becomen, sullen malcanderen op eten, ghelijck wy ghenoech bevonden hebben. Desen Visch wort meest onder de Linie gevonden, alst moy weer is so sietmen hem veel by malcanderen, dan by tyden vanden Jaren wort hy meer op d'een plaets ghevonden dan op d'ander. De deucht van desen Visch is so groot datmen het niet ghelooven en soude, ende soude niet lichtelijcken moe af zijn vant eten, ende alsoo meer andre hier van schryven, so wort hy voor den besten ende delicaetsten Visch ghehouwen diemen in soete ende zoute wateren can becomen, ende zijnen rechten naem wel heeft van Dorado.

---

1) Port. dourado, doirado. Sp. dorado: verguld. Wordt ook wel goudmakreel genoemd. De wetenschappelijke benaming is: Coryphaena hippurus.

Vanden Bonites.

De Bonites [1]) (oft goede visschen ghenaemt) zijn oock goet ende delicaet om t'eten, maer en is soo goet niet als den Dorado, dan is drooch van Visch, als onse Carpels zijn, maer is veel dicker: Dese worden veel ghevonden daer stroom gaet, want sy ghemeynelijck hun daer ontrent houwen daert stroomich is, hy is cort en dick, hebbende een scherp hooft, met eenen corten steert, heeft weynich graten int lyff, doch meer dan een Dorados. Desen Visch is mede groote vyant vanden vliegende Visch, hy hout hem mede al dicht by de Schepen, ende loopt of swemt altoos voor wt, so ras als de Schepen connen zeylen, soo dat het te verwonderen staet hoe sy die connen volgen. Desen visch wort gevangen met een hoec met witte linnen becleet, met een lanc lijntgen daer aen, op het Boech-spriet van het Schip, tockende [2]) altemet daer mede int water, daer hy dan comt naer geschooten, meynende dat het vlieghende visch is, ende blyfter aen hangen, wy vonden altijt veel vlieghende visch in hun maeghe
[79b] of robbe, daer wy wederom andre mede vonghen: zijn lever is mede seer goet voor den rooden loop, de selve ghebruycktmen in dier voeghen alsmen den lever vanden Dorado doet. Als hy gevangen is maeckt hy veel moeytens met springhen ende knorren, willende hem qualijck tot sterven begeven, hy heeft mede een seer effen Huyt, die uyt den grauwen siet, maer dunder dan den Dorados Huyt ende vel is, hy wort meer met coelte ghevanghen dan met stilte.

Vanden Albocores.

Een Albocores [3]), is een witte gehuyde visch, overmits sy (als oock de Bonites) geen Schelpen en hebben, heeft den buyck heel wit, met geele vinnen, diemen verre onder water siet blincken, ende hoe wel hy den Bonites heel ghelijck is, soo verschillen sy veel inde groote, want wy hebbender gevanghen die vyf voet lanck waren, ende so dick als een mans persoon, daer wy het Scheeps volck mede

---

1) Port. en Sp. bonito: mooi, fraai. De wetenschappelijke benaming is: Thynnus pelamys.

2) Tockende, van Port. en Sp. tocar, Fr. toucher. Vgl. Van Wijk Etymologisch Wdb.

3) Port. en Sp., albacora, waarvan de Hollanders hebben gemaakt: alvacorda, albicoor en zelfs „halve koord". Een gewone vischhaak met weerhaak, lang 116 m.M., bestemd om groote visschen mee te vangen, heet nog heden ten dage officieel „halve koordhaak". Andere haken zijn: haaihaken, krethaken en makreelhaken. De wetenschappelijke naam van den albacor is Thynnus alalonga.

conden spysen: T' is eenen magere drooge ende meelachtigen visch, niet so excelent als den Dorado, heeft een weecke Huyt, want hy oock maer een deurgaende graet heeft.

Vanden Albocoretto.

Dese Albocoretto zijn ionge Albocores of aencomelingen, die geen heelen Albocores ende mogen heeten, om datse cleynder zijn, anders hebben sy de gedaente ende smaec als den Albocores doet.

Vande Schilt-padden.

De Schilt-padden zijn tweederhande, de eene houden hun op het Lant, sonder int water te comen, ende d'ander comen also wel op het Landt als in het water, dan sy blyven meest int water. Dese vintmen veel ontrent de soute Eylanden, of d'Eylanden van Cabo Verde. Dese Schiltpadden zijn droomachtige beesten, die meest al slapende inde zee dryven: als sy de wermte gevoelt deur haren schelp, so keert sy haren buyc om hooch, of als de schelp van het Sonneschijn verwermt is, dat sy geen hitte meer en mach verdraghen, soo [80a] vercoelt sy de selve met op haren rugh te gaen ligghen ende valt alsoo in slaep, latende haer alsoo met de baren dryven: aldus dryvende worden sy seer subtyl gevangen, met eenen haeck diemen hun tusschen de schelp in slaet, ende alsoo inde Schuyt worden ghehaelt, want als sy yemandt ghewaer worden so duycken sy omleegh (maer en connen niet langh onder water blyven) haer vlees is seer delicaet om t' eten, ende smaect al offet Calfs-vlees waer: sy worden oock veel in China ghevonden, daermen hun Schelpen ghebruyckt in plaets van Schilden, om mede te oorloghen.

Vande Haey.

De Haey is een domp beest, wort in Portegues ghenaemt Tubaron [1]), ende int Franchoys Requiens, hy laet hem altijt met stil weer om hoogh sien, want hy dan ghemeynelijck hem wat comt verweeren: hy heeft altijt een cleyne deel Viskens by hem, diemen noemt Quaquadoris, ofte Pillotkens [2]), om datse hem altijt by blyven, ende

1) Port. tubaraõ.

2) De „loodsmannetjes" (Naucrates ductor). Van Port. Caçadores = jagers, dus: de jachtvischjes van den haai.

hem convoyeren daer hy swemt, soo wanneer hy eenich aes becomen heeft, so helpen sy de Haey eten, sonder dat hy hun int minste yet doet: Dese Quaquadoris hebben een plat gefronst hooft, daer sy hun mede op de Haey zijn lyf vast houwen, d' andre zijn wat cleynder, ende is by naer het fatsoen als Baersen. De Haey is seer onlieffelijc om t'eten ende is een taye cost: hy heeft zijn generatie in zijnen buyck, ende schiet gheen kuyt van hem, als andere visschen doen: Hy is seer traech int swemmen, ende is seer luyachtich, hy heeft seer groote vinnen, zijnen mont staet onder ten halven zijn keel, hy heeft een bot ende plat hooft, ende wanneer hy eenich aes nutten wil, so moet hy hem met den bec om hooge keeren, ende het aes also inslicken. T'is een sterc gedrocht, gebruyckende groot gewelt met het slaen van haren steert, hy heeft scherpe tanden die deur malcanderen (als een zaegh) staen, waer mede hy de menschen die inde zee liggen en swemmen, de beenen af byt, of sy met een houmes afghekapt waren, ende deur dien hy de menschen groote vyant is, haeckende altijt naer het menschen vlees, so zijn de Boots-gesellen hem een groote contrapartye, want als sy eenen ghevangen hebben soo steecken sy hem de ooghen uyt, ende binden hem een brandthout
[80b] aenden steert, ende worpen hem alsoo wederom inde zee, waer deur hy groote tormenten lydt, ende is voor ons een groote gheneucht om sien [1]): Hy is soo gulsich, dat soo wanneer hy hongher heeft, hy het al sal inslicken dat hem ghemoet, ende siet gheen dinghen aen, of zijn Maech t' selve can verteeren of niet, want men heefter gevangen daermen in hun robben heeft gevonden een Houmes met eenen yseren hoeck, ende een Koeyen hooren.

Van de bruyn Visschen.

De Bruyn Visschen worden int Portegues ghenoemt Tamnos [2]), ende int Franchoys Marsovins [3]), zy zijn tweederley van fatsoen, d' eene hebben den Muyl scherp als een Vercken, waer deur het somwylen t' Seevercken wort ghenoemt, d' ander hebben den Muyl plat als de Pots-hoofden, ende om dat sy ghelijcken Cappen aen te hebben, soo worden sy oock zee-Monnicken [4]) ghenoemt: Sy zijn ghemeyne-

---

1) Uit andere oude reisverhalen blijkt dat deze dierenkwellerij inderdaad tot de amusementen behoorde. (Zie b. v. Heecq bl. 21).

2) Lees: toninos (Port. tonina, toninha, toninho).

3) Marsouin (meerzwijn).

4) Of: de boer met zijn varkens, ook wel kortweg „de boer".

lijck vyf of ses voeten lanck, hebbende eenen breeden ghecloven steert, staende contrarie als d'ander visschen, maer ghelijck de Potshoofden ende Walvisschen. Desen Visch gheopent zijnde heeft Smeer, Speck ende vlees, oock Lever, ende alle d' inghewant als een Vercken, ende dat meer is so genereren sy van gelijcken. Dese houden haer altoos in hoopen by malcanderen, ende de zee haer verheffende comen sy naer de Schepen de zee groen maecken, door haer menichte van visschen, blasende ende knorrende als Verckens, seer geneuchelicken om te aensien. De Schippers haer ziende, verseeckeren haer van toecomende tempeest, d' welck dickmael ghenoech beurt datmen corts daer naer zuyr weer crijcht, vant quartier af daermense heeft sien van daen comen.

Vande Potshoofden.

De Potshoofden swemmen oock by groote hoopen als de Tamnos [1]) doen, doch zijn ghemeynelijck tragher int swemmen: dan als sy eenighe visch naer iaghen soo zijn sy dapper ende snel ghenoech int swemmen, ghelijck wy dickmael ghesien hebben, sy zijn een weynich cleynder [81a]
als de Walvisschen, ende en hebben oock geen gaten op het hooft, om het water deur te blasen, ghelijck de Walvisschen doen.

De beschryvinghe vande afbeeldinghe Nom. 13.

Dese afbeeldinghe vertoont de Cruyden ende Granen die hier worden ghevonden. A. is het Suyckerriet. B. is de Mays of Turcksche Terwe. C. is het Rys. D. is de Millie die sy ghebruycken tot haere Cooren om broot te backen. E. aen dit cruyt wassen cleyne roode en swerte Ertkens, die met coleuren seer fray gespickelt zijn. F. is de Petercelie de maet. G. is den Gember. H. is een boom daer de groote Boonen aen wassen, die wel een palm int ronde zijn. I. is den Greyn of Manigette.

---

1) Zie aant. 2 vorige bladzijde.

N.° 13
A
B
C
D
E
F
G
H
I

Het 34. Capittel.

Wat Cruyden ende Granen dat hier te Landen wassen, ende wat substantien ofte virtuyten de selve hebben.

Vant Suyckerriet.

De Suyckerrieden groeyen seven ofte acht voeten hooch, ende heeft de dickte van een Dodde, of een weynich dunder, is verscheyden met veele knoopen, ende is met een seer voosachtich ende sapachtich wit merck gevult, de bladeren zijn twee Cubitus lanck, smalder dan de bladeren van het Spaens riet, rouw, ende in de lengde ghestreept, het heeft veel overvloedige scheuten, van coleur den anderen Rieden ghelijck: De Bloeme wijt uytghespreyt, is het sorch-zaet [1]) niet onghelijck, de wortel is ghenoech ghelijck die vant Spaens-riet, maer soeter ende sapaghtiger, ende niet soo houtachtich, waer uyt dat de ionghen spruyten schieten, die nut zijn om in d'aerde te steken, als sy afgesneden zijn. Het Suyckerriet wast geern in vochtigen gront, oock onder heete lochten, waer deur dat het comt dat het hier in Neerlandt niet wassen en wil: het wort
[81b] ghesneden ende ghelaboreert alsmen het Coren doet, maer wel verstaende op een ander manier, want het Suyckerriet moet twee Somers groeyen [2]) eer het zijnen vollen wasdom heeft, ende wort dan noch met veel moeytens verhandelt eer het tot Suycker ghemaeckt wort.

Vant Mays.

Leest het 25. Capittel, daer suldy de substantie ende de cracht van het Mays beschreven vinden, misgaders ooc van hunne Millie, dat suldy vinden int 24. Capittel.

Van Het Rys.

T'Graen vant Rys groeyt aen cromme vlinnen 3) die styfachtich

1) Sorghum vulgare (Ital. sorgho). Volgens Dodonaeus (Anno 1608) was het sorgsaet destijds in Nederland nog weinig bekend, maar bij de botanici wel te vinden. Het werd voor duiven- en kippenvoer bruikbaar geacht.

2) N.l. 18 maanden.

3) Eene verklaring van dit woord heb ik in de Nederl. Woordenboeken niet aangetroffen; doch wel vlin = vlim = vlijm. De Fransche uitgave van de Marees heeft: „Le grain du Ris croist a guise despics d'ung coste et d'autre d'ung chalumeau ung peu duret".

zijn, Arens wijs over anderzyden by behoorte, staende in geelachtighe vellekens, die hoeckachtige, scherpe strepen inde lengde hebben, ende boven spitse vlinnen, vande welcke t'Graen verlost zijnde, witter, claerder, harder ende veel lieflijcker om pappen of te maken is, dan de schoonste Terwe diemen mach hebben, de halven [1]) zijn die vande Gerste ghelijck, van een Cubitus of anderhalf hooch, maer den wortel is de Terwe ghelijck, de blaederen is het Gerste bladt, of Geers niet ongelijck, de bloeme is een goet voetsel, gesoden met Melck ende Amandelen, stopt mede den Camerganck. Dit zaet is eersten uyt Indien gecomen, ende is alsoo by de heele Werelt deur vervoert gheweest, so datmen over al Rys vindt, het wil geern veel hitte hebben, ende wort meest ryp deur heete Sonneschijn, daerom en soecket geen noordersche streecken, al zijn sy vochtich ende bequaem, midts die te cout zijn. Den oost van dit Graen comt heel laet, te weten, ontrent half September: t'is te verwonderen dat sulcken harden dorren Graen vochtige grondt begeert tot zijn voetsel, ende daer sulcken wel smaeckende, ende voetsel gevende Graen af comt.

Vanden Gember [2]).

Den Gember wast op verscheyde plaetse, het wast ghelijck dun ende ionck Neerlandts Riet, van twee of drie spannen hooch, de wortel is den Gember, den tydt datmen die meest pluckt ende begint te [82a] droogen, is in December ende Januarius, sy droogen hem op dese manier, als sy bedeckense met Potaerde, welcke sy doen om die gaten te stoppen ende te vullen, om also verscher te blyven, want de potaerde beschermt die vande wormen, sonder dat, soude terstont deurgebeeten worden: Hier wast noch op ander manier, ghelijck water Liesen, of ghelijc swertkens cruydt, met een steel, doch wat swarter, twee ofte drie Palmen hooch, ghelijck Lis, de wortel is ghelijck Lisbloem: dese wortel snytmen cleyn, ende vermengt die onder andere cruyden, met Olie, Sout, ende Azijn daer over ghedaen, soo eetmen dat op veel plaetsen in stede van Salaet. De Gember wast oock in alle heete plaetsen daer hy ghezaeyt ofte geplant wort, want die van selfs groeyt, ende heeft niet veel substantien over hem, hy is menigherhande, naer de plaetse daer hy gewassen is, zijnde den eenen beter dan den anderen. Ten eersten maeckt sy een soeterlijcke camerganck,

---

1) Lees: halmen.

2) Zie Linschoten Cap. 64 en annotatie van Paludanus aldaar, welke annotatie weder geput is uit Orta (Linschoten, ed. Kern, 1910, Dl. 2 blz. 19).

die verteerende cracht sterckende is: ter contrarie is andere haer opinie, dat den Gember stopt, want voorderende volcomen verteeringhe van die spyse worden buycklopinghe (die van rouwe vochticheyt comt) mede ghestempt, hy verwermt de coude maghe, ende is goet teghens de opdracht, die de ooghen verduystert, ende wort ghedaen in groote Medecijnen, den beste comt van St. Domingo, ende Bresilien, ende is beter dan den ghene die van St. Tome ofte Cabo Verde comen.

Vant Grain of Manigette [1]).

Het Grain of Manigette wort meest in Africa ghevonden, op een gewest dat daer den naem af heeft, het wast op de Velden ghelijck het Rys, maer soo hooch niet, het wort oock ghezaeyt ghelijck het Cooren, de blaederen zijn dun ende smal, waer aen dat Grain groeyt, ghelijck Hasenooten, alsoo groot als de Aderen vanden Mays is, heeft het coleur rootachtich: de Schellen afghedaen zijnde, soo vintmen de Greyn daer in ligghen, met vliskens overtrocken, in verscheyde Huyskens, gelijc Garnaet Appelen.

Het 35. Capittel.

Vande Fruyten ende Boomen, wat smaeck, ghelijckenis ende substantien dat de selve hebben, ende
[82b] waer toe dat sy goet zijn.

Vande Fruyt Bannanas, of Indische Vyghen [2]).

Dese Fruyt wort by naer gheheel Indien door ghevoert, ende is den meesten schat neffens den Cocquos, die de Indianen hebben: Op een yeder plaets daer hy groeyt heeft hy zijnen naem (d'een verscheyden van d'ander). In Gunea wort hy Banana ghenaemt, de Bresilianen noement Pacona [3]), ende den Boom Paguover [4]), ende in

1) Manigette, Malagueta, Meligette, rijk Melli, zie aant. kolom 6a.

2) Verg. Linschoten Cap. 55 en annotatie van Paludanus aldaar.

3) Lees: pacoua; d.i. pacova, pacoba (Rouffaer).

4) Lees: pacobeira. — Volgens Figueiredo's Port. Wdboek: een „noord-braziliaansch" woord. In Von Martius (1867, II, p. 402 en 423), wordt op grond van twee Braziliaansche bronnen uit het laatst der 16e eeuw, aangetoond dat het komt uit het Tupi, dus uit de taal van den grooten Toepi-stam, oorspronkelijk thuis in Braziliaansch en Fransch-Guyana, die reeds vóór 1500 zich sterk naar het Zuiden had uitgebreid. Figueiredo geeft als nevenvormen van pacoba met pacobeira: pacova, en pacová; Von Martius (p. 423) nog: pocoba, en bacoba. Overigens steunt de Marees hier op de aanteekening van Paludanus bij Linschoten (ed. 1910, Dl. I, blz. 228) alwaar de woorden Paquover en Pacona (dit met dezelfde oude drukfout) voorkomen. Voor het „bachove" bij De Marees, zie kol. 83a, noot 1.

Malavar Patan [1]), etc. ende is de fruyt daer Jan Huyghen afschrijft, ende Indische Vyghen noemt. Desen Boom en heeft gheen Tacken, de fruyt groeyt uyt den Boom ende heeft langhe breede bladeren, een vaem lanc, ende drie spannen breet: Dese bladeren is by de Turcken pampier, ende op andere plaetsen worden de Huysen daer mede gedeckt, aen den Boom en is gheen hout, den struyck is mede by naer een manier (daer het buytenste mede ghedeckt is, als sy wat oudt begint te worden) gelijck het binnenste van een Teemse [2]), maer van binnen opdoende, is gestelt vande selfde bladeren, die int ront gherolt ende ghesloten zijn, hy heeft de hoochde van een mans lenghde, daer beginnen hun de bladeren uyt te spruyten, ende hun over eyndt te verheffen, ende als de ionghe bladeren uyt spruyten so vergaen de oude, ende beginnen te verdroogen, tot dat den Boom tot zijnen wasdom (ende de fruyt tot volcomenheyt) ghecomen is: De blaederen hebben int midden een seer dicke ende grove Ader, die het bladt alsoo deelt, int midden vande bladeren vant binnenste vanden struyck, in 't opghaen wast een bloem vande groote van een Struysen Eye, is van coleur paersachtich, t'welc metter tijt lanc uyt groeyt, gelijck eenen Coolstock daer de Vygen dicht aen malcanderen aen groeyen: Als sy noch in hun huyskens zijn, soo ghelijcken sy de groote Boonen niet qualijck, ende groeyen alsoo meer en meer, tot datse een span lanck worden, ende vier duymen breet, gelijck eenen Beullinc ofte Comcommer, sy worden afghesneden al eer sy ryp zijn, ende worden soo met den heelen tros wech ghehangen, die dickmael soo swaer weecht dat een Man daer ghenoech aen heeft op te heffen, het geeft mede goede tremmelis [3]), als Melck (int afsnyden vanden Boom) dat uyt de struyck comt, drie ofte vier daghen gehan- [83a]
ghen hebbende, soo worden sy geel ende ryp. Den Boom en gheeft maer eenen bos seffens, daer over de hondert fruyten of Bananassen aen zijn mogen, ende alsmen een bos Vyghen af snydt, soo wort den Boom totter aerden toe mede afgesneden, latende alleen den wortel inder aerden blyven, die terstont wederom uytspruyt, ende binnen een maendt zijnen vollen wasdom heeft, ende het heele Jaer deur, gheenen tijt uytghesondert draecht den Boom vruchten: de vrucht is seer delicaet om t'eten, men treckt de schel boven af, waer onder de vrucht is, seer lieffelijc om te aenschouwen, het coleur is witachtich, treckende een weynich naer den geelen, is in het byten sacht, ghelijck of het

1) Lees: pa*l*am (Malayālam) = rijpe pisang. Zie Linschoten, ed. Kern Dl 1 blz. 228.
2) Vlaamsch teems = zeef; Fr. tamis. Verg. Verdam, Middelned. Wdb.
3) Lees: stremmelis, stremsel.

Meel ende Boter samen waer, t' is murwe in byten, t' vercout de maghe, veel daer af gegeten maeckt groote Camerganc, ende rauwicheyt inde keel: De vrouwen die hier veel van eten causeert hunlins tot luxurie. De sommige hebben opinie (om dat dit sulcken delicaten vrucht is) dat het den Boom wesen moet die int Paradijs stont, daer Godt Adam ende Eva af hadde verboden te eten, den reuck is als Roosen, ende seer goet, maer den smaec noch beter. De Porteguesen en sullen deselve niet deur snyden, maer ontstucken, ende dat deur een sonderlinge spekelatie diemen vint int snyden van dien (dat is) dat hun dan een cruys openbaert, int midden vande Fruyt, waer deur sy het quaet achten ghedaen zijn.

Vande Bachovens of Bannana de Congo. [1])

Dese Bachovens (onder ons Neerlanders alsoo ghenaemt) is by naer het fatsoen als de Bannana, want zijn conditien ende ghestaltenisse (in alles) even alleen is dan dat de fruyt corter ende cleynder is, ende ooc van binnen witter van coleur, en soeter van smaeck, achtende de selve gesonder om t' eten dan de Bannana, dan dese en wassen soo overvloedich niet, ende deur dien sy eersten uyt het Coninckrijck van Congo gebracht zijn geweest in andre Landen, soo hebben sy den naem daer gecregen.

---

1) Volgens De Marees zou dus het Nederl. „bachoven" van circa 1600, en daarmee het weer tegenwoordig via Suriname in Nederland bekend geworden „bacove" speciaal gelden en gegolden hebben voor de kleinere Congo-banaan, in tegenstelling tot de grootere gewone „banaan". Hij legt niet alleen geen verband tusschen „bachoven" en het daareven (kol. 82b, en noot 4) als Braziliaansch door hemzelven vermelde „pacona" (sic) — wat, wegens die drukfout, begrijpelijk is! —, maar beweert zelfs dat de ware „bachoven" of Congo-banaan, ook uit het Congo-land afkomstig is in naam. Hier verwart de Marees echter zaak en naam. Zooals hij terecht (kol. 82b) zeide, is *banana* een inheemsch woord van de Kust van Guinee, en de grootere Musa sapientum L.; maar — zooals Veth reeds aanduidde (Uit Oost en West, 1889, p. 244) — is de kleinere Musa paradisiaca, of Ned. „bachoven" van het eind der 16e eeuw (verg. ook Linschoten), via de Portugeezen, ontleend aan het Port.-Braziliaansch *pacova*; vanwaar ook thans in Suriname en Fransch-Guyana nog het gebruikelijke „bacove" voor banaan in 't algemeen. Zie W. C. Muller in Koloniaal Weekblad van 19 Sept. 1912 „Banaan, pisang, bacove". Behalve hier bij de Marees (ook reeds kol. 31b), vond ik het nog daarna in een Journaal uit 1623, gehouden door Witte Cornelisz. de With op de Nassausche Vloot; en in een Levensbeschrijving van dien Vlootvoogd uit 1662; beide in 't Rijksarchief.

En verg. de merkwaardige mededeeling bij Von Martius (o. c. p. 423), dat men nog thans in Brazilië algemeen aanneemt dat de *pacoba* er inheemsch is, maar de *banana* er indertijd door de Portugeezen uit het eiland S. Thomé, dus van de Guineesche Kust, is binnengebracht, en dààrom er nog heet *banana de S. Thomé*.

Vande Ananas [1]).

De Ananas is mede een delicaete ende welrieckende fruyt, ende [83b] de beste van smaeck diemen onder alle fruyten vinden mach, zy wort mede verscheyden naemen ghegeven, daer isser tweederley, te weten het Manneken ende Wyveken, de Canarins noement Ananasa. De Bresilianen Nana, ende die van Hispaniola Iaiama, ende de Spaengiaerts in Bresil Pinas [2]), om eenige die de selve met de vrucht vande Pinas aldereerst in Bresilien hebben ghevonden, ende is alsoo mede het heele Indien vervoert, sy is vande groote als een Melloen, schoon van coleur, siende uyt den geelen, groenen, ende Incarnaten: Als hy begint ryp te worden soo vergaet hem de groenicheydt in Orangie coleur, is lieflijck van smaeck, ende aengenaem van reuck, ghelijck een Abricot, so dat den reuck van verre te riecken is: alsmen de vruchten van verre (groen zijnde) aensiet, so ghelijcken sy wel de Artissocken, dan en hebben sulcken scherpen steecksels niet. Dese vrucht is warm ende vochtich, ende wort uyt wijn ghegeten, ende is licht om te verteeren, nochtans daer van veel ghenutticht maeckt inflamatie. In Bresilia is driederhande, elck hebbende eenen verscheyden naem, d' eerste Iaiama, de tweede Boniama, de derde Iaiagna [3]), maer alhier wort maer een soorte ghevonden, haer saysoen datse in haren fleur zijn is in den vasten, want dan zijn sy opt beste, het wast een halve vaem boven der aerden, heeft bladeren den Semper Vivum [4]) niet onghelijck, alsmen die eten wilt soo snytmen die in ronde schyven, ende overgiet die met Spaensche Wijn, men cander hem niet sat genoech aen eten, sy is seer heet van natuer, ende wil in gruysachtighe aerde wel groeyen, het sop datmen daer uyt crijght smaect gelijck soeten Most, ende wanneer men het Mes daermen dese Fruyt mede geopent heeft, niet stracx af en vaechden, maer alsoo een half vre liet ligghen, soude altemael inghegeten zijn, al offer sterck water op geweest hadde. In overvloedicheyt ende sonder wetenschap ghegeten, causeert groote sieckten.

Vande Iniamus [5]).

Daer wassen oock veel Iniamus op groote Velden, ende worden

1) Verg. Linschoten Cap. 49 en annotatie van Paludanus aldaar.

2) Braz.-Port. naná, zie Figueiredo ; Sp. piña.

3) Bij Ramusio (III fol. 136b): Iaiagua.

4) Sempervivum, „Het groot spaans sempervivum ofte de Aloe plant"; Rumphius Tom. 6 Lib. 8 Cap. 62.

5) Verg. Linschoten Cap. 55 en annotatie van Paludanus aldaar.

gezaeyt ende geplant als de Rapen, den wortel is den Iniamus en
[83b] groeyt inder aerden, gelijck de Aertnoten. Deze Iniamus zijn vande groote als een geele wortel, doch wat dicker ende knopachtigher, zijn van coleur muys-vael, ende van binnen wit als Rapen, maer en zijn soo soet niet: Dese inden Ketel met het vlees op gesoden, ende dan gheschelt, met Olie ende Sout geten, is seer delicaet, het wort op menighe plaetsen tot broot gebruyckt, ende is de swerte haer meeste spyse [1]).

Vanden Batate [2]).

De Batates zijn wat rosachtigher van coleur, ende het fatsoen by naest ghelijck Iniamus, ende is van smaeck gelijck de Aertnoten [3]). Dese tweederley Fruyten zijn hier seer abondant, men eetse meest ghebraden, of met Huspot, in plaets van Peen, oft Rapen.

Vanden Wijn de Palmboom [4]).

Den Wijn de Palmboom is by naer het fatsoen gelijck den Cocos-Boom, of een Lantor [5]), met verscheyden andre, tot 3. of 4. int ghetal, die meest al van een fatsoen zijn van bladeren, dan inde ghestaltenisse van Hout zijn sy malcanderen onghelijck, want desen Boom is corter van Hout als d'ander: Den Wijn taptmen uyt dese Boomen, de selve eersten doorborende, waer uyt loopt een sap ghelijck Melck, wesende koel ende fris om te drincken. Ten eersten getapt zijnde, is lieflijck ende soet, maer wanneer het een weynich ghestaen heeft, wort het soo zuer als Azijn, soo datmen het overt Salaet ghebruycken mach, maer versch ghedroncken zijnde, verdryft de uryne ende water, waer door in dese Landen weynich ghevonden worden die de lenden ofte blasen steen hebben: Hier oock veel af gedroncken wortmen

1) Vermoedelijk zijn hier de beide soorten van maniokwortel bedoeld: de bittere en de zoete maniok (Manihot utilissima en Manihot palmata). Ook wel genaamd cassaven.

2) Verg. Linschoten Cap. 55 en annotatie van Paludanus aldaar.

3) Bataten of Patatten (Batatas edulis): de zoete aardappels, Eng. sweet potatoes (Mal. oebi). De aardnootplant (Arachis hypogaea) brengt de algemeen bekende olienootjes voort, waarvan tegenwoordig, vooral in Senegambië, veel werk wordt gemaakt.

4) Hier is de wijnpalm (Raphia vinifera Beauv.) beschreven die in nuttigheid verre achterstaat bij den oliepalm. Deze palmsoort wordt benut tot het tappen van palmwijn en de bladeren worden gebruikt tot het maken van dakbedekkingen. De bladstelen zijn bruikbaar tot het vlechten van matten, korven, vischfuiken enz. De vruchten worden niet gebruikt. Men zegt dat de uit dezen boom getapte wijn iets bedwelmender is dan die welke van den oliepalm komt.

5) Lees: lontar (Borassus flabellifer).

lichtelijcken verheucht, want het een seer goeden smaeck heeft. De verheugingh diemen daer van genietet, causeert geen pijn int hooft, dan tot een goede wateringh ende losinghe van water. Als hy eerst uyt den Boom comt is hy soeter van smaeck dan als hy wat ghestaen heeft, nochtans achtmen hem beter te zijn als hy een weynich ghestaen heeft, ende wat gheset is, dan als hy soo stracx wort gedroncken, want hy staet en ziet ende bobbelt al of hy over het vier hongh en zode, [84b]
soo datmen hem in een Glas deden, ende het selve toe stopten, sonder locht te laten, souden deur de cracht vanden Wijn in stucken springhen, maer een etmael out zijnde, en is van geender waerder, door de zuericheyt die hy dan over hem heeft, ende heeft dan een heel ander coleur, seer waterachtich, daeromme wort hy veel vermenght met water, ende comt selden peur ter Merckt soo hy uyt de Boomen comt, ende dat eensdeels tot vermeerderinghe van hunnen Wijn, als ooc dat hy hun dan te soeter is om drincken, ende heeft den smaeck van Mee, ende de coleur van Most [1]). Als den Boom out wort, ende niet meer van boven geven en wilt, so wort hy onder de voet ghehackt, ende aenden Wortel een vyer ghestoockt, settende aent eynde een Potteken, daer uyt den Wijn deur de hitte in loopt: Den Boom verandert [2]) zijnde, en gheen profijt meer en geeft, so groeyt uyt den Wortel wederom eenen andren Boom, maer is wel een half Jaer oudt eer de selve eenighe Wijnen van hem gheeft. Smorghens vroech een vre voor den daghe so wort den Wijn uyt de Boomen ghetapt, ende teghen middach ter Merckt ghebrocht.

Vanden Palmitas.

De Palmitas Boom wort hier weynich gevonden, dan also ic de vrucht alhier gesien hebbe by eenen swerte, die de selve hadde, so en heb ick niet connen laten het selve hier mede te verhalen: het is eenen Boom sonder tacken, inden stam vanden Boom wast de vrucht, ende is by naer het fatsoen van den Annanas 3), als sy ryp is heeftse

1) Uit verschillende schrijvers krijgt men den indruk dat zij minstens vier soorten van palmwijn weten te onderscheiden. De zaak zal wel deze zijn: er zijn twee boomsoorten die den palmwijn leveren en op elke soort kunnen twee manieren van aftappen worden toegepast; dus kan men misschien, als men zéér fijn weet te proeven, vier soorten van wijn onderscheiden.

2) Lees: veroudert.

3) De vrucht van het fatsoen als „ananas" bewijst dat hier de oliepalm (Elaeis guineensis L.) bedoeld wordt. Dat deze aan de Goudkust weinig zou worden gevonden is zeker niet waar, maar het kan zijn dat de Marees haar op de plaatsen die hij bezocht heeft weinig zag; dit is waarschijnlijk, omdat hij het zoo druk heeft over aanvoer van palmwijn van elders (zie

N° 14
A
B
C
D
E
G
H

buyten schoon Gout-geele coleur, ende van binnen greynen als eenen Granaet Appel, zijnde seer soet van smaeck, het ander is hert ende onbequaem om t' eten.

De beschryvinghe vande afbeeldinghe Nomb. 14.

Dese afbeeldinghe vertoont de Fruyten ofte Vruchten (met hun Cruyden ende Boomen) diemen alhier te Lande bevindt te zijn, soo de selve daer eertyts gheweest hebben, ende deur de Porteguesen
[85a] gebracht zijn. A. is den Boom daer de Bachovens (anders Banana de Congo) aen wassen, die den Bananas-boom van ghedaente heel ghelijck is, ende is vande Porteguesen aldaer eerstmael int Landt ghebracht. B. is den Wijn de Palmboom. C. is den Palmitas. D. is den Bananas boom, of den Indiaensche Vygheboom, die sy altijt hebben gehadt. E. vertoont naer dat den Wijn de Palm boom geenen Wijn meer van boven en geeft, wort onder de voet ghehouwen, ende den Wijn wort dan uytghebrandt, den struyck groeyt wederom tot eenen Boom. F. is de vrucht diemen noemt Ananas, zijnde de delicaetste vrucht diemen in heel Indien can vinden, zijnde so groot als een Meloen, heeft het cruyt den Semper Vivum, of Azevaer [1]) niet ongelijck, ende is uyt Novo Hispania alhier deur de Porteguesen eersten int Landt ghecomen. G. is den Batates wortel, zijnde oock een delicate vrucht, wanneer den wortel gebraden is, smaect als ghebraden Carstanien. H. is den Iniamos wortel (zijnde soo goet van smaeck niet als de Batates) de welcke de meeste Indianen dient tot hun broot, daer sy geen Cooren hebben.

De beschryvinghe der afbeeldinghe Nomb. 15.

In dese afbeeldinghe naert leven gheconterfeyt, muecht ghy sien op wat manieren, ende wat triumphe sy gebruycken int maken van een Edelman, die (wanneer hy in dese staet gheset wort) al zijn goet den volcke ten besten gheeft, om een Edelman te zijn, daer sy van

---

b.v. kol. 32b en 40a), en naar ik meen te weten verdraagt de wijnpalm geen brakken grond. Het vruchtvleesch levert palmolie, de pit levert ook palmolie en wordt met graagte gegeten.

Door het uitsnijden van den eindknop in de bladerkroon, of door wegsnijden der mannelijke bloemtrossen dan wel van de jongste bladeren, tapt men den palmwijn af. Na een of twee maanden is de boom uitgeput. In tijden van grooten nood worden de teedere bovengedeelten van den boom weggesneden en als „palmkool" (palmiet) gegeten. Deze bewerking heeft natuurlijk den dood van den boom tengevolge.

1) Sp. acíbar = aloë = Sempervivum.

ioncx af seer nae trachten, ende de Vrouwen bedryven dan groote vreucht met dansen ende springen, ooc de Mans met schermen ende stryden, geduerende drie daghen langh, ende als dan gaen sy de Koe (die den Edelman hun schenct) dooden, ende in quartieren deylen, de ghemeynte rontsom een stucxken geven, maer den Edelman en mach daer niet van eten, want sy maken malcanderen wys dat sy [85b] van hun gifte aten, datse dan stracx sterven soude. De Letter A. is de Koe die hy het volck tot een gifte schenckt. B. is den persoon die Edelman gemaect wort, sittende op een stoeltken, hebbende Slaven onder zijn voeten, daer hy op treet, ende wort also rontsom gedraghen, ende gaet oock somtyts te voet. C. is de Vrouw vanden Edelman, hebbende aenden slincker arm eenen gouden arm Rinck [1]), de eynde heel ront uyt gehaelt. D. is den Capiteyn ofte Oversten die het spel met zijnen Raet aensiet. E. is het vrouwe volck die voor haer gaen. F. is het vrouw volck die op de Beckens ende andere Instrumenten speelen ende cloppen. G. zijn de Crijschlieden die den Edelman convoyeren, ende tegen malcanderen schermen ende springhen. H. dese vrouw personen beworpen de Edelmans vrouwen met Sout ende witte aerde. I. zijn de aensienders die het spel comen sien.

Het 36. Capittel.

Van haren Adeldom, ende hoe dat sy malcanderen Edelman [2]) maecken, ende wat Ceremonien dat sy daer over gebruycken, ende dierghelijcken.

Hier worden veel Edelmans ghevonden, maer zijn van cleyne middelen, want so haest als sy haer Edelmanschap ghecocht hebben, dan zijn sy armer ende beroeyder dan sy haer leven waren, ende deur dien dat sy dan meynen groote Meesters te zijn, als sy Edelman gemaeckt zijn (nochtans daer luttel voordeels af hebbende) soo ist dat sy daer seer naer trachten, ende van ioncx af wat beginnen te vergaren, om tot haeren Edeldom te besteden. Inden eersten soo moeten sy drie ghiften geven om haren Edelmanschap te vercrijghen: haer eerste gifte die sy geven is eenen Hondt, d'welck sy

1) Zie kolom 89a plaat 16.

2) De Marees heeft dit feest ergens bijgewoond, want hij verzekert dat de plaat naar het leven geconterfeit is. De feesten heetten „costuums" (Port. costume, costumes; midd.ned. costuym), b.v. „doodencostuum"; het hier beschrevene zal een „manscostuum" geweest zijn, dat is: een feest waarbij iemand een zeker „burgerrecht" verkreeg. De Marrée vermeldt dat het manscostuum alleen te Accra gevierd werd, en de gebruiken aldaar weken in vele opzichten van die aan andere kustplaatsen af.

N, 13
Le triumphe de la noblisfement des Gentilhommes
D
E
C
H
F
I
I
A
B
G

noemen Cabra de Matto, d'welck is te segghen een velt Schaep. De tweede ghifte is een Schaep, of een Cabriet. De derde gifte is een Koe
[86a] met veel andre dinghen, ende als dan wort hy Edelman ghemaeckt: dese ghiften wort onder de ghemeynte (die mede Edelman zijn) ghedestribueert, ende uytgedeylt. Dese ghiften worden d'een voor d'ander naer ghegheven, als het den Man te pas comt, ende de middelen heeft om de costen te doen, soo gheeft hy den Capiteyn zijne saecken te kennen, ende hy gaet een Koe coopen: dese Koe wort ghebracht, ende op de Merckt ghebonden, men doet de weet dat sulcken Man sal worden Edelman ghemaeckt, op sulcken dach, ondertusschen alle de personen die mede Edelman zijn, maecken hun fraey toe, om op de feeste te Tournoyen, ende veel Apenspels aen te rechten. Den persoon van den welcken de Edelmanschap toe comt, maect alle dingen vaerdich, als spys ende dranck, om zijne gasten wel te onthalen, ende goet tractement te doen: hy coopt Hoenderen, ende veel Potten met Wijn de Palm, ende seynt elcken Edelman een Hoen, met eenen Pot Wijn de Palm t' huys, om hem daer mede vrolijck te maecken. Als nv den dach comt datmen de feest zal houwen, so vergaren de Inwoonders op de Merckt by een: de Mans (als de Overicheyt) gaen aen d' een eynde sitten, by hun hebbende veele Instrumenten, als Trommels, Hoorens, Bellen, ende ander spel. Den Capiteyn voecht hem inde wapenen, met hem hebbende veel ionghe Vryers met Schilden ende Assegayen, zijnde in haer aensicht gheverft, ende het lyff gheschildert met root ende geel aerde, zijnde als ionge Gras Duyvels [1]) van frayicheydt. Den persoon diemen Edelman maeckt is geaccompaigneert met andre Edelmans, hebbende een iongen achter hem, die hem eenen stoel naer draecht, ende neder set daer hy gaet praten, ende als hy erghens comt praten, ende zijne Confraters veel gheluckx comen bieden in zijnen staet, soo trecken die een handt vol stroy uyt den Dake [2]), ende legghen die onder zijn voeten ende treet daer op (t' selve ghebruycken sy altijt als haer eenighe vrinden comen besoecken, ende eenighe gifte haerlins is mede brenghende, als zijnde tot een groot eerweerdicheyt) de andre Vrouwen vande Mans die edel zijn, voeghen heur oock neffens haer (om die Mans vrouw die de feest doet) alle eere ende reverentie te

1) Grasduivel: zeker soort van booze geest, aardmannetje. De oorsprong van het woord is niet duidelijk, zie het Ned. Woordenboek.

2) „Toen wij opbraken en ik aan de beide jagers, die daar leefden, elk een blad tabak had gegeven voor het geleende plaatsje bij het vuur, plukten zij oogenblikkelijk een weinig stroo uit hun nederig dak, legden dat aan mijne voeten en maakten eene beweging. Dit is de wijze van bedanken in Wasa". Aldus Gramberg in 1861 (Schetsen blz. 208).

toonen, ende aen te doen, maeckende haer fray toe, ende palleren [1]) het hayr met veel gouwen Fetisso, ende Kruyskens, hangende haer aenden hals eenen gouden Rinck, hebbende in d'eene hant eenen Paerdestaert[2]), ende aenden rechter arm eenen Rinck, hebbende aen [86b] elck endt een ronde Fyguer, als een Pot decksel, zijnde al van Gout ghemaeckt [3]): Nv aldus ghepaleert [4]) zijnde, soo worden sy in ordre naer behooren ghestelt naer malcanderen, de Koe wort voor geleyt, ende daer comen alle de Edelmannen, ende Edellieden vande Stadt achter aen, ghelijck een processie, dansende ende springende rontsom de Stadt. Nv comende wederom op de Merckt soo wort de Koe daer wederom ghebonden, ende daer bedryven sy een groot ghelaet [5]) van Trommelen, ende toeten, en de ionghe Vryers van ghelijcken, met schermen ende springen, met haren Schilden ende Assegayen, nv hier nv daer, bedryvende soo sy meynen groote vreuchden, rontsom desen Edelman, elck om fraeyste, ende om de meeste eer te behalen. De vrouwen bedryven oock niet minder vreucht met dansen ende singhen, draghende somwylen de personen so man als vrouw, op eenen stoel rontsom de Stadt, haerlins beworpende met wit Meel int aensicht, so datse veel vreucht bedryven, tot drie dagen achter malcanderen, ende elcken avondt worden sy t'huys gheleyt, ende van d'andere Edelluyden bewaert: Sanderdaegs wort hy wederom met een groote hoop volcx ghehaelt, ende alle eere aenghedaen, als vooren. Hij steeckt oock een witte vlagghe uyt boven zijn huys, d'welck beteeckent reyne vreuchden, of open Hoff. Den derden dach soo wort de Koe ghedoot, deur den Beul, en in vier quartieren ghehouwen, ende een yeder een stucxken vleesch gegeven, om datse mede vande feeste deelachtich soude wesen, maer den Man of Vrouw die de feest doet, en mach vanden Koe niet eten, hem wys maeckende dat hy binnens Jaers sterven soude, soo hy daer eenen beet af ate. Als

1) Zie aant. kolom 86b.

2) Misschien als regel geen paardenstaart, immers de Marees verhaalt dat er wel eens een paard werd ingevoerd, maar dat er aan de Goudkust geen waren. Kon het een kwast zijn van vezels, of een koeienstaart? Dit wordt echter verzwakt door het feit dat paardenstaarten een gewild artikel waren in den tijd dat de Engelschen aan de kust geweest waren (Hakluyt, citaat hiervoren kolom 27a); maar de Marees noemt die niet onder de importartikelen.

3) Zie de platen 15 en 16.

4) Paleeren; optooien, opsieren. Verg. Lat. polire en parare (zie Verwijs en Verdam). Thans nog levend Vlaamsch.

5) Behoeft geen drukfout te zijn voor „gheluyt". Bij Verwijs en Verdam (Middelnederlandsch Woordenboek) wordt gelaat verklaard: 1) de wijze waarop iemand of iets zich vertoont, zich voordoet en uitziet; het uiterlijk voorkomen; een enkele maal ook in de beteekenis van gebaar; 2) de wijze van doen, houding, het zich op eene of andere wijze voordoen, gedrag; 3) misbaar, uitwendige teekenen van hartstocht.

nv de feest ghehouwen is, so wort hem het hooft vande Koe t'huys ghebrocht, welck hooft hy hanght in zijn huys, t'selve met varf schilderende, ende behangen met veele stroywiskens of Fetisso, d'welck is een teecken van zijnen Edeldom, ende zijn bevestingh, daer hy zijnen Edeldom, ende mede can bewysen: Hy vercrijcht dan groote Previlegien, en mach dan Slaven copen, ende wederom andre dingen noch verhandelen, die sy van te voren niet en moghen doen. Als sy Edelman zijn soo draghen sy daer grooten moet op, ende d'eerste dat sy eenige vremdelinghen segghen, dat is dat sy een Edelman zijn, ende veel Slaven hebben, achtende hun dan veel Mans ende Meesters
[87a] te zijn, maer het gebeurt dicmael naer dat de feest ghehouwen is, ende hy Edelman is geworden, dat hy dan armer ende beroyder is dan van te vooren, want hy alle zijne middelen daer toe geimployeert heeft, ende dan wederom moet gaen uyt visschen vaeren, ende hem schicken wat te doen wil hy den cost crygen: Dusdanige Edelmanschap comt hun te costen ontrent acht Benden, d'welck is een pont Goudts, maer afgetrocken het ghene dat hem daer toe wort gheschoncken, van d'een ende van d'ander, die hem wat brengen, elck naer hun vermogen, so en comt het hem over een half pont Gouts niet te staen, ende te becostinghen. Dese Edelluyden houden onder malcanderen een Broederschap, ende een Jaergetye van hunne feest, ende nooden dan wederom haer vrienden by malcanderen, ende maecken goet chier, behanghen dan ooc het hooft vande Koe ofte Schaep met Millie Aders, ende beschilderent met witte verwe, betekende de gedenckenis vande Feest: boven dien houwen de Broeders ende Mans personen noch een generale Feest onder malcanderen, op den 6. dach van July, soo beschilderen sy hun lyff met witte ende roode aerde strepen, ende hangen aen haren hals eenen Crans gemaect van groen rancken ende stroy, ende dragen dat den heelen dach deur, waer aen datmen de Edelmannen kennen mach: dan behanghen sy ooc de hoofden vande Koe ende Cabrieten van hunne Feest, met Fetisso als boven. Savonts soo comen sy by malcanderen te gast, ten Huyse vanden Capiteyn, ende zijn daer met malcanderen vrolijck, met eten ende drincken, in groote gulsicheyt ende dronckenschap.

Het 37. Capittel.

Van hare Dansen ende springen, ende wat spel dat sy gebruycken.

Sy palleren hun seer fray toe, principael de vrouwen als sy sullen gaen dansen, hebbende daer groote hooverdye in: Sy behanghen haer armen met veel Ringhen van Coper, Tin, ende Yvoir, haer beenen behanghen sy met Ringhen daer Bellen aen zijn, om dat die int dansen clincken souden, haer hooft is met eenen bos ghefriseert, ende met eenen top op ghevlochten, sy wast haer lyff oock schoon met water, ende dan bestrycket sy met Olie de Palm, om dat haer lichaem te schoonder blincken souden, haer tanden zijn ooc schoon ende wit, glat gheschuyrt dat sy blincken als Yvoir, welck sy vryven met een sekere soorte van hart hout, dan neemt sy een schoon stuck [87b] wit Lywaet om haer lyff, hangende van onder haer borsten tot over haer knien, ende ghemeynelijck vergaren sy savondts by malcanderen, en gaen naer de Merckt, om aldaer te dansen [1]), andere hebben de Instrumenten daer sy op spelen, als de eenen hebben copere Beckens, ende cloppen daer op met houte Clippels, andre hebben houte Trommels uyt een hollen Boom ghesneden, met een Cabriets vel overspannen, sittende daer op en trommelen, de derde hebben ronde blocken, zijnde rontsom doorluchtich ghesneden, daer sy oock met houte Clippels op cloppen, de vierdé hebben Koe-bellen, de vijfde hebben cleyne Luytkens, gemaect uyt eenen block, met eenen reep, als een Harp met 6. Snaren van Riet, spelende daer op met beyde handen, ende een ieder gebruyct daer zijn Instrumenten, houwende goede resonantie op malcanderens spel, andre singen, ende beginnen onder malcanderen te dansen, twee en twee tegen malcanderen springende ende stampende met de voeten op de aerde, knippende met de vingeren om hooch, buygen de hoofden tot een spreken somwylen tot malcanderen, hebben in de handen Paerdestaerten [2]), worpende die nu op d'een schouder, ende dan op d'ander, houdende accoort op het spel, ende naer malcanders ganc, d'een doende naer d'ander, andre vrouwen nemen stroywisschen, laten die altemets naer de aerde vallen, springen dan op, ende worpen die met de voeten weder om hooch ende vangen die met haer handen, so datse veel kinderspel aen rechten, meynende dat het fray staet, maer en willen niet geern

---

1) Ja, maar toch vooral wanneer de volle maan hoog aan de lucht staat. De feestvreugde is dan oprecht. „Is er geen maneschijn (aldus Gramberg, Schetsen blz. 23) dan bevindt zich ten acht ure geen sterveling meer buiten de deur". Zoo heb ik het ook altijd gezien.

2) Zie aant. kolom 86a.

vande vremdelingen bekeken zijn, mits datmen met haer kinderspel spot, ende sy haer selven beginnen te schamen: dit eenvre of anderhalf geduerende, vertrect een yeder naer huys, als hebbende haer vreucht volbrocht: daer zijn mede huysen daer de jonge Luyden leeren dansen ende spelen. De ionge Vryers zijn van manier veel droncken te drincken, ende by nachten achter straten te loopen met hun Geweer ende Assegayen, makende een groot geraes ende rumoer van roepen ende schreuwen, al offer eenen hoop ionge Duyvels [1]) achter straten liepen, ende comende somwylen by andre Compagnie die hun gemoeten, ende questie met malcanderen crijgen, ende aent vechten ende steken geraken, zijn so yverich op malcanderen, dat sy schier den eenen den anderen vernielen souden, ende en zijn dicmael van malcanderen niet te scheyden: sy en sullen niet lichtelijc questie maken, zijndenz korsel van hooft, maer sullen veel over hun laten gaen, principael van vremdelingen, al eer dat sy moeyten soude
[88a] maecken, maer als zy dan beginnen, so en zijnse niet te houwen, of te vreden te stellen, maer zijnder heel quaet ende yverich om haere pertye weder te staen, ende haere revensie daer teghen te doen, al souden sy malcanderen vernielen, ende hebben een lichte handt van steecken ofte slaen.

Het 38. Capittel.

Van haere quetsueren ende sieckten, ende wat remedien dat sy daer teghen ghebruycken.

Veel qualen ende siecten zijn sy seer subieckt, ende onderworpen, ende achten die luttel, of makender cleyne swaricheyt af, als sy eenige wonden ofte quetsueren hebben: Haer sieckten ende plaghen daer sy veel mede ghequelt zijn, zijn pocken [2]), clapooren, druypaerts, wormen [3]), pijne int hooft, ende heete Cortsen: dese sieckten crijghen sy veel van Hoeren ende andere vuyle Vrouwen, daer sy seer toegheneycht zijn, ende al ist dat sy dan beset worden met eenighe plaghen die daer oploopen, die niet sonder groot perij-

1) Zie over de dronkenschap aant. bij kolom 16a. Men mag aannemen dat de Marees wel goed heeft waargenomen in de kustdorpen die hij bezocht en waar de kooplieden ook wel drank verkochten (zie kol. 20b). Fransche brandewijn was oudtijds bij de negers zeer gewild, de West-Indische „kill-devil" echter niet (Müller 1673 blz. 173); tegenwoordig zijn rum, jenever en whisky in trek. In tegenstelling met de kustdorpen, teeken ik aan dat ik in de autochthone dorpen, waar de verleiding nog geen introductie had door Schiedammer nat, nooit iets van dronkemansrelletjes heb bespeurd.

2) Namelijk: „Spaensche pocken" (syphilis).

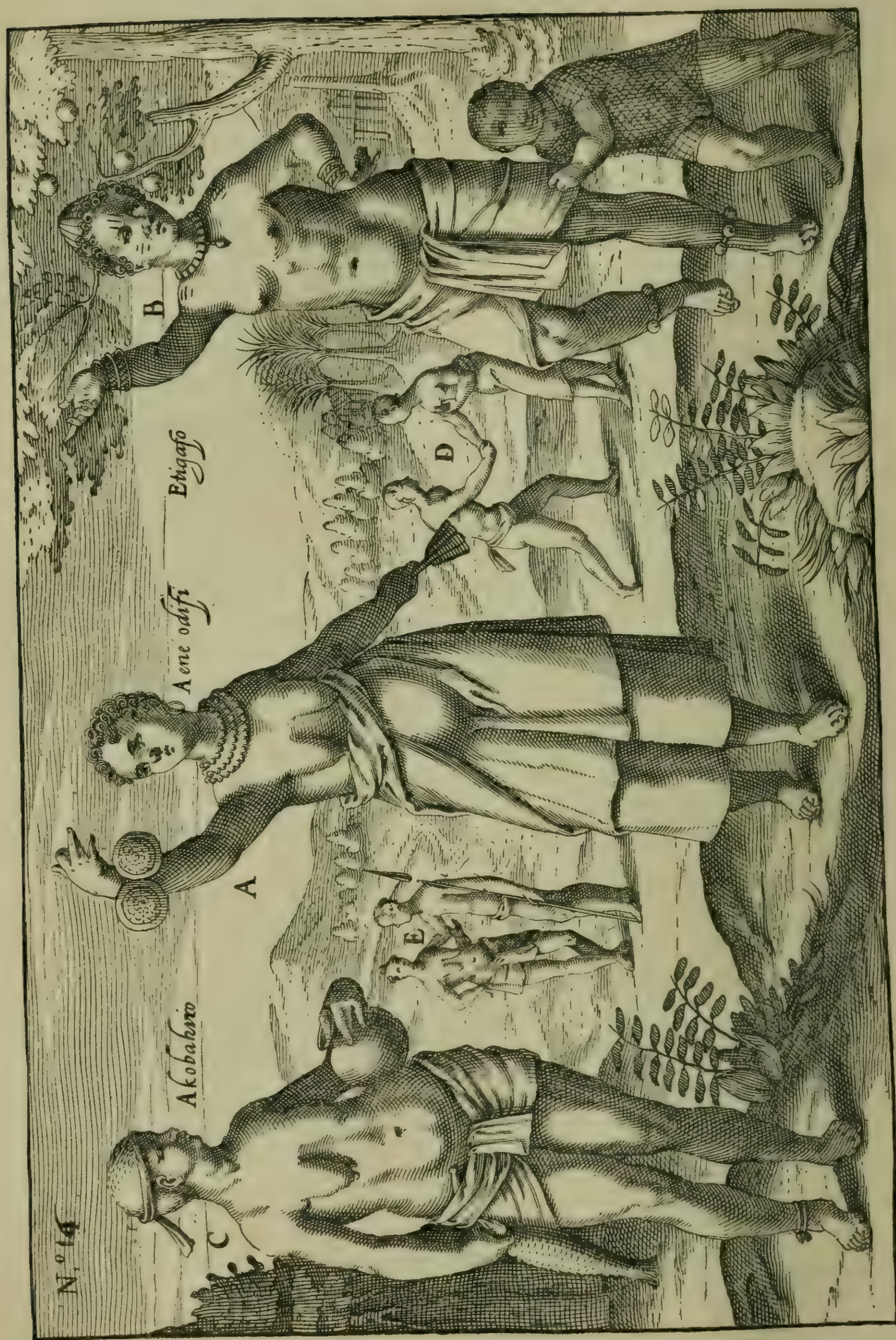
3) Guinea-worm, zie kolom 98b.

ckel en zijn, soo en achten sy de selve wonden ofte sieckten niet veel, maer loopen daer heenen al of sy geen ghebreecken en hadden, zijnde niet cleyn zeerich, maer hert van complexien, latende hare wonden sweeren ende vervuylen, sonder eenighe remedien daer teghen te doen, want sy gheen medicamenten onder malcanderen en hebben ofghebruycken, die hun tot eenige sieckten behulpich ende dienstich connen wesen. Ten anderen en hebben sy oock geen Barbiers, of diergelijcke Meesters, die hunliedens eenighen raet of daet teghen haere sieckten ende qualen weten te geven, latende daeromme haere wonden ende siecten haren cours ende beloop hebben, ten sy dat hun eenighe remedie ofte playsters van onse Barbiers wort ghegeven, om haere wonden ende siecten daer mede te cureren [1]. Voor Pocken ende Clapooren ghebruycken sy veel Salsaparille [2], die de Hollantsche Schepen haer brenghen, welcke Salve sy op zieden met soet water, ende drincken dat water voor dranck, tegen de Pocken ende diergelijcke sieckten, ooc teghen de Wormen die sy inde beenen crijghen, als wy noch breeder sullen vermanen (ende wy oock daer mede seer onspreeckelijck ghequelt zijn) gebruycken daerenteghen [88b]
gheen remedien ter werelt, dan laten haer beenen soo haren ganck hebben, als van te vooren, tot dat het been van selfs wederom betert. Voor de pyne int hooft ghebruycken sy eenighe pap, die sy maecken van groene bladeren, ende bestryken daer mede de plaets daer zy de wee hebben. Ten andren soo sy eenighe geswillen crijghen, ende dat de selve geen operatie van materie en hebben, soo snyden sy daer drie of vier langhe sneden in, met een Mes, en geven de wonden operatie, latende de selve wederom van selfs hem cureren ende toegroeyen, waer deur dat het comt datse soo veel opghebolt vlees hebben, ende soo veel sneden in hun lyff hebben: maer men canse van een wel onderscheyden of het sneden zijn die sy hebben voor cieraet [3]) haers lichaems, ofte tot curatie van eenighe seeren: Sy en ghebruycken oock geen Aderlaten, dan alleenlijcken met een Mes een operatie tot het bloet in haer lichaem te snyden. Als sy nv eenighe andre natuerlijcke cranckheden hebben, soo en sullen sy d' een den andren niet helpen ofte assisteren, maer als daer yemant cranck ende sieck wort, sullen sy hem schouwen als een Peste, ende den

1) Alsof er geen fetissero's waren en geen inlandsche geneesmiddelen! Gramberg die officier van gezondheid was (blz. 59) heeft voor die geneesmiddelen eenige waardeerende woorden over, maar zegt dat zij, als regel, bij te groote doses worden toegediend.

2) Radix Salsaeparillae, „in 't apotheekers Latijn noemt men deze wortel Radix China", zie Rumphius Tom V, Lib. 9. Cap. 62.

3) Tatouage door incisie.

N.o 14
Akobahro
Aene odiſi
Etigaſo
A
B
C
D
E

crancken mensch verstooten ghelijck eenen Hont, ende met eenen drup Olie ofte water niet helpen, al waert in haere macht [1]), iae al waert den Vader zijnen Soon, maer laten hem dan ligghen ghelijck een Beest, ende van hongher ende commer vergaen, so dat sy inden aert den crancke menschen niet behulpich en zijn [2]).

De beschryvinghe vande afbeeldinghe Nomb. 16.

Dese Fyguer of afbeeldinghe vertoont hoe datmen hier geen arm volck en vint, maer dat een yeder hem schickt om wat te doen, ooc ten anderen hoe sy ghecleet gaen, ende wat cleedinghe dat sy meer dragen. A. is een Conincx vrouwe die sy noemen Aeneodifie, so de selve toeghemaeckt zijn, op hun Sondachs, ende achter straten haer gaen vertreden, hebbende veel Paternosters ofte Coralen om den hals ende het hayr fray ghevlochten, met prunkens daer in stekende, die sy ghebruycken int eerbieden, met uyt ende in te steken, heb-
[89a] bende aen den eenen arm eenen gouden arm rinc [3]), sulcx als de groote Joffvrouwen draghen, ende in d'ander handt een wayerken om de Vliegen mede af te keeren van haer lichaem. B. is een lichte vrouw, ghenaemt Etigafo, zijnde oock heel fray toegemaeckt, int aensicht gepickeert ende ghesneden, hebbende aende voeten Ringhen met Bellen, die int gaen, dansen ende springhen altijt clincken, heeft noch aen haer armen arm-ringhen van Oliphants tanden ghemaeckt, met oock een cleyn kindeken by haer, hebbende een Hemde om zijn lyff als een Netken, gemaect van basten van Boomen, om dat den Duyvel hen niet wech voeren en soude, meynende als dan daer mede bevryt te zijn. D. hier groeten sy malcanderen, biedende goeden dach, seggende tot malcander S. Auzy, cleppende mz de voorste vingheren teghen een. E. hier maken sy een coutenantie ofte vryagie.

---

1) Het is zoo. Ik heb ook eens gezien hoe een stervende letterlijk over den weg gesleurd werd toen er order kwam om hem naar de ziekeninrichting te transporteeren; uit bijgeloof dat een booze geest in den zieke gevaren was!

2) De meeste sterfgevallen der negers hebben plaats in den regentijd (Mei-Juli), wanneer de koude en het natte weer hunne uitgeputte lichamen aantast. Dan heerschen onder hen gewoonlijk borstziekten en dysenterie, welke de negers van zekeren leeftijd gewoonlijk ten grave slepen. Tegen den regentijd heerscht ook vrij algemeen de groote volksplaag: de Guinea-worm (zie Gramberg, Schetsen blz. 100).

3) Zie kolom 85b en plaat 15.

Het 39. Capittel.

Van haere haet ende nyt die sy op malcanderen hebben, en hoe datmen hier gheen Bedelaers en vint.

Groot onderscheyt weten sy in het woort Moriaen of Negros, ende sy en willen geen Morianen gheheeten wesen [1]), maer Negro of Pretto [2]), (d'welc is te segghen swerte menschen) want sy segghen dat Moriaen is te segghen een Slaef ofte een catyf, ende ooc eenen mensch die niet enweet, ofte half geck [3]) is, willende daerom geen Moriaen ghenoemt wesen, maer Negros ofte Pretto want hunlins Moriaen noemende, sullen v qualijck toe spreecken, ende geen antwoort willen geven: Sy maecken d'een den anderen oock Slaven, maer op een ander manier als in Angola, ofte in Conge, wantmen alhier gheen Schepen met swerten laden en souden, maer te contrarie worden hier wel begeert [4]), ende willender selver coopen, dan om te segghen datter gheen Slaven ende Catyven worden ghevonden, laet: daer worden Slaven ende Catyven ghevonden, ende deur dien dat hier te Lande niet veel en wort ghearbeyt, ende geen menichte van Catyven van doen hebben, daeromme en zijn sy daer in gheen quantiteyt te be- [89b]
comen, om handelinge daer mede te doen, dan alleenlijcken die de Luyden van doen hebben tot haren dienste. Ten anderen en mach die ooc niemant coopen ofte vercoopen, dan die van hooghen stam is, ofte dat Edelmans zijn: Ende dese Slaven die hier zijn, worden gemaeckt van arme luyden die haren cost niet en weten te winnen. Ten tweeden oock van personen die eenige boeten aen haeren Coninc schuldich zijn, ende die niet en weten te betalen, dan tot de betalinghe vanden Coninck in slavernye worden geworpen. Ten derden ionghe kinderen die van haere Ouders vercocht worden: om dat sy de middelen niet en hebben haer op te voeden, ende den cost te geven: Dese Sla-

---

1) Bedoeld is: de Negers begrepen dat het woord Mouro (Moor) in den mond der Portugeezen iets ongunstigs beteekende, al wisten zij natuurlijk niet wat juist Mooren waren, noch ook waarom dezen door de Portugeezen werden gehaat en veracht. Moreno (moriaan) d.i. „moor-achtige", kon er blijkbaar ook niet mede door, al is het heden ten dage in Centraal-Amerika juist de beleefde term om een Neger aan te spreken. Het gaat met die onderscheidingen soms zonderling; in sommige gedeelten van Fransch West Afrika wordt het woord „nègre" onvoegzaam geacht, maar „noir" mag worden gezegd!

2) Port. prêto = zwart.

3) In het Neger-Engelsch, zooals dat aan de kust wordt gesproken, is „fool" een leelijk scheldwoord; „sense-man" daarentegen een loftuiting.

4) Dit komt overeen met het bericht van de Barros (Dec. 1 Lib. 3 Cap. 3), dat slaven van Benin te Elmina werden ingevoerd, omdat de kooplieden aldaar slaven noodig hadden om de transporten naar en van het binnenland samen te stellen.

ven moeten haer leven lanc de luyden dienen, daer sy onder'ghestelt worden, als om te coken ende te smoken, ende de huys-neeringhe de vrouwen te helpen doen, als broot te maken, ende hout int Velt te halen, ende dierghelijcke dinghen. Andre ionghe Knechts die noch geen sterckte en hebben, ende geenen arbeyt en connen doen, die worden gebruyct om Veneetze Coralen te slypen, ende uyt visschen te varen: Sy worden mede gebrant merct [1]) ende getekent, om als sy wech loopen datse wederom te vinden souden wesen, ende aen haere mercken ofte teeckenen soude kennen. Voorder andre lieden die blindt zijn, ende eenigh ghebreck over hun lichaem hebben, als Creupel ende Lam, ende om dat sy haren cost nlet en weten te winnen deur haere mismaecktheyt: Dese bestelt den Coninck by eenige Smeden om de Blaes-balcken te blasen [2]), andre tot Luyden die Olie de Palma perssen, of eenighe Verf vryven, daer sulcke mismaeckte personen bequaem toe zijn, ofte op dusdanige ambachten daer sy hun mede behelpen moghen, ende den cost weten te verdienen, soo dat alhier geen arme luyden (d'welck ick meyne die haer broot bidden) ghevonden en worden, maer worden bestelt om haeren cost te winnen, soo dat de Inwoonders geenen cost van malcanderen en hebben, ghebruyckende hier in de costuyme ende manier van die van China. De Coninck vande steden hout veel Slaven, ende dryft daer handelinghe mede, die te coopen ende te vercoopen, ende zijn winninghe aendoende: int cortste beghrepen, soo dat hier gheen Dienstboden die de luyden dienen, en worden ghevonden die eenighe huyr ofte gasie winnen, of het zijn Slaven ofte Katyven, die hun leven in slavernye
90a] moeten verslyten. Haet ende nydt is hier te Lande mede genoech bekent, ende daer sy eenige haet ofte nydt op crijgen, die sullen sy seer haten, ende groot verdriet ende alle trots ende spyt aendoen dat sy connen of moghen. Ten andren ghedencken sy ooc langh een dingh, ende sullen een zaeck seven of acht Jaren verborgen houwen ende dan eersten openbaren als het te pas comt: Niet minder haet ende nydt draghen d'een Stede tegen d'ander, segghende alle villanye die sy connen spreecken, vermaeckende malcanderen gheheel, ende dat om de eere te hebben vande neeringhe, ende dat de Schepen

1) Weinig waarschijnlijk; de slaven waarin handel werd gedreven, werden (althans in den lateren tijd) zeker wel gebrandmerkt, maar de slaven naar „lands-wijze" vermoedelijk niet. Wel komt het voor dat slaven uit zekeren stam, overgaande in het bezit van iemand van anderen stam, gemerkt worden met de teekenen van dien stam (zie Büttikofer Reisebilder Dl 2 pag. 217). Vermoedelijk heeft de Marees de getatoueerde stamkenmerken of persoonlijke kenmerken af en toe voor brandmerk gehouden.

2) De inlandsche smidsen hebben zeer primitieve, zwaar te hanteeren blaasbalgen.

voor hare Steden soude comen ten Ancker liggen, ende daer deur de Cooplins aldaer op hunne plaets soude handelen, draghende daer groote moet op: al is d'een Stadt maer drie ofte vijf mylen van malcanderen geleghen, soo draghen die malcanderen sulcken nydicheyt dat het onspreeckelijck waer, ende segghen soo veel quaets van malcanderen als sy immers connen, ende dat om de neeringh vande Duytschen te crijghen, soo dat een yeder de Neerlanders meer vrientschap willen betoonen als anders, om de affectie van ons tot hunwaerts te trecken, ende het proffyt vande neeringhe daer deur souden ghenieten, midts sy nv ter tydt gheen proffyt vande Porteguesen en hebben, ende byde vremdelinghen moeten leven, want sy daer seer toe gheneycht zijn, ende alle Cooplieden willen wesen.

De beschryvinghe vande Afbeeldinghe Nomb. 16.

In dese afbeeldinghe moegdy sien wat Ceremonien datse over de doode lichamen ghebruycken, als sy die ghaen begraven. A. is het Graff daermen den dooden in begraven sal, met al die dingen diese met eenen dooden begraven, ende op het Graff setten. B. is den rouw, [90b]
ende het Volc die den dooden ter begravenisse brengen, de voorste gaende al springende ende spelende op Beckens, de andre comende naer het Lyck, en doen niet dan huylen ende groot misbaer maken. C. naer dat den dooden int Graff begraven is, so cruypen de Vrouwen over en weer het Graff, ende maken groot misbaer. D. naer dat sy over het Graff ghecropen hebben, soo gaen sy naer het water hun lichaem inde Zee wassen, ende gaen dan wederom naer huys goet chier met malcanderen maecken.

Het 40. Capittel.

De maniere hoe sy haere dooden beweenen, mette visitatien der Vrienden, ende het gheraes van singhen ende Becken slaen datse daer over ghebruycken, voorts hoe sy die ter eerden brenghen, ende daer nae hun ghaen wassen inde Zee, ende t' samen comen d'uytvaert houden, ende goede chier maecken.

De Luyden van desen Lande zijn seer subiect tot veel siecten ende plaghen, by naemelijck onder veel plaghen die sy door oncuysheydt vercrijghen, daer sy seer toe gheneghen zijn, als vooren [91a]
vermaent is, ende al ist dat sy met malcanderen in cleyne liefde pa-

N° 17
La maniere de dueil et funerailles sur les corps morts
D
C
A
B

ren ende trouwen, als verworpende dickmael haere Vrouwen, ende coopen wederom andere: voorder houwende drie of vier Vrouwen etc. welck gheen dinghen van liefden en zijn, want den Man en can alle zijne Vrouwen niet even veel liefde ghedraghen, dan d'een meer affectie ende ionste toonen dan d'andere. T'is nochtans waer datse noode van malcanderen scheyden, ende de doode menschen seer beclaghen, ende groote rouw daeromme bedryven. De luyden worden alhier ghemeynelijck oudtachtich, naer hunne Videmus te zien, ende soo ons best duncket, maer sy en weten haeren ouderdom niet te bereeckenen, of te segghen hoe oudt dat sy zijn: Als de luyden beghinnen tot hunne Jaren te comen, ende oudt te worden, zijn dan niet fray van persone ofte van lichaem [1]), maer zijn alles leelick ende onsienelijck, als hebbende grijs hayr, geel verrompelt vel ende vleesch, siende als Spaens leer, d'welck comt deur het strijcken vande Olie de Palm, die sy in haere ieucht tot cieraet van haere lichaemen ghebruycken, sy zijn oock magherachtich van armen ende beenen, zijnde heel mismaeckt, principael de oude Vrouwen met haere lange Borsten, de welcke dan sien ende aen haer lichaem hanghen als oude Verckens blasen: Sy en worden niet geern oudt, deur dien sy hier dan niet gheacht ofte gheeert en worden, dan worden seer verstooten, ende zijn nerghens ghesien, ende ghelijck sy schoonder (van ionckx af tot het beste van haere leven) worden van swerticheyt haers lyffs, als sy over haer besten vant leven zijn, soo beghinnen sy af te gaen, ende de swerticheyt haers wesens te verliesen [2]), ende mollaetachtich [3]) te worden, ende te declineeren als Sneeuw, tot het eynde haers levens. Als de Sonne inde Linie Equinoctiael is, of boven haer hooft climt, inde tyden van haeren Winter, soo wort het volck veel zieckelijcken [4]) ende dan is hier gemeynelijck oock groote sterfte onder haerlins, deur de onghesontheyt des lochts die sy dan ghenieten: Als hunnen tydt dan om is, ende de bitteren doot ghestorven zijn, soo comen de vrienden int sterf-huys, ende beclaghen den
[91b] dooden met een groot misbaer van huylen ende cryten, hem aenspreeckende, vraghende waerom dat hy ghestorven is, met veel dier-

1) Om rechtvaardig te wezen, bedenke men dat oude Hollanders ook niet altijd lichamelijk mooi zijn!

2) Vreemd, dat de Marees niet opmerkt hoe, vooral bij oudere lieden, vaak witte blazen zich op de huid vormen, die zich gaandeweg openen, waarna men zweren ontwaart, die meer in de uitgebreidheid dan in de diepte voortwoekeren. Na genezing vertoonen de litteekens een doode witte kleur, als bij albino's. (Zie b.v. Gramberg, Schetsen blz. 102).

3) Port. mulato: half zwart.

4) Zie kolom 88b.

ghelijcke Kinderspel als de Joden veel ghebruycken. Sy nemen den dooden ende leggen hem op de aerde neer, op een Mat, ende bewinden het lichaem met een cleet van wolle [1]) ghemaeckt dat sy daer toe ghebruycken, zijnde ghemaeckt te Landewaerts inne, ende is van coleur root, blau, swert ende wit: sy legghen hem onder zijn hooft een houte Stoeltken, ende nemen een Lies [2]) ofte velleken van een Cabriet, ende bedecken daer mede het hooft vanden dooden Man of vrouw, ende het heele lichaem bestroyen sy met Asschen, ende stoff van Basten van Boomen: de ooghen vande dooden sluyten sy niet toe, de ermen laten sy slecht neffens hem ligghen, latende den dooden aldus eenen halven dach onder den blauwen Hemel ligghen. Is het een Mans persoon soo gaet zijn liefste vrouwe neffens hem sitten, ende is het een Vrouw soo gaet den Man neffens haer sitten huylen ende cryten, hebbende inde handt een bos met stroy, ofte van basten van Boomen, waer mede hy al huylende over den dooden zijn aensicht is stryckende, spreeckende somtijts tot den dooden Anzy [3]), bedryvende groot misbaer, ondertusschen comen de Vrienden ofte Gebueren den dooden besoecken, ende hem beclaghen van zijn ongheluck, andre (als de naeste vrienden) als de Vrouwen die ghaen rontsom het Huys staen singhen ende op Beckens cloppen, comende somtijdts tot den dooden, ende ghaen rontsom hem staen singhen ende springhen, cleppende inde handen, bedryvende een groot ghelaet [4]), gaende dan wederom rontsom het huys, al singhen ende spelen op de Beckens, ende dat doende tot drie of vier reysen naer malcanderen, ondertusschen wort alle preparatie ghemaeckt om de uytvaert te houwen, ende onder malcanderen naer de begravenisse goet chier te maecken: Als sy koken een Schaep met Hoenderen, ende andere spyse die sy ghewoonelijc zijn te nutten. Terwylen dat den dooden noch boven der aerde leyt, soo gaet de oudtste Morinni [5]) van die plaets of quartier, met een Becken om, van huys tot huys, ende een yeder moet daer in legghen de waerdy van thien stuyvers aen Gout, welck gelt wort besteet aen een Koe te coopen, welcke Koe wort ghegeven aen eenen Fetissero, ofte Toovenaer, die haere Goden [92a]

1) Een kleed van wol; dit zou wijzen op een handelsgemeenschap die al zeer ver „te Landewaerts inne" voerde. Het ligt hier voor de hand te denken dat het kleed niet van wol was, maar van de sterke en zware inlandsche katoen, die, op eenigen afstand gezien, aan wol denken doet.

2) Lies: dunne huid, zie Verdam Mdnl. Woordenboek.

3) De gebruikelijke begroeting, zie kolom 17 b en plaat 16.

4) Zie aant. bij kolom 86b.

5) Zie aant. kolom 51 b.

besweert om dat hy Fetisso soude besweeren, ende hem seggen dat hy het doode lichaem soude in ruste ende vrede laten, ende in d'ander Werelt brengen, ende op den wech niet hinderlijc en zoude zijn: met het bloet vande Koe besweert hy zijne Fetisso, want eenen dooden moet zijnen Fetisso met bloet besmeeren, dan binden sy het doode lichaem op een planck, ende draghen hem naer het Graff al singhende ende springhende. Het Lijck wort vande Mans ghedraghen, maer de vrouwen gaen alleen mede te begravenisse, een alleen achter malcanderen, hebbende om haer hooft een Croon van stroy, ende eenen stock inde hant. De Man vande vrouw, als sy sterft, voecht hem dan neffens den dooden, gaende al schreyende mede te graef, anders so en gaender geen Mans mede te Lijck, ten waer dat het doode lichaem op een ander plaets vervoert wiert om te begraven, ghelijck dat wel ghebeurt dat sy de dooden wel 20. mylen vervoeren vande plaets daer sy ghestorven zijn, om het doode lichaem aldaer te begraven, ende als dan veel Mans personen met Gheweer mede gaen, om het lichaem te convoyeren: den dooden wort ter aerden gheleyt, ende den Grafmaecker maeckt een Graff ontrent vier voet diep, ende wort dan daer in gheleyt, liggende over het Graf veel houte stocken, dick neffens malcanderen. De vrouwen cruypen over en weer het Graff, bedryvende groot misbaer met huylen ende cryten, daer over wert de aerde geleyt, ende gemestelt als een kiste ofte viercante muer. Alle zijn goet als cleeren, geweer, Potten, Beckens, Stoelen, Spayen, ende dierghelijcke Huysraet, daer sy hun in hun leven mede geneert hebben dat wort op het Graff ghebrocht, ende met hun begraven, ende rontsom het Graff gheset, om hem daer mede in d'ander Werelt te generen, als hy binnen zijn leven op der aerden heeft ghedaen. Andere vrinden vanden dooden brengen oock wat op het Graff tot een memorie, ende wort by d'ander goet gheset. Is het een persoon die een Dronckaert was, ende geern Wijn de Palm dronc binnen zijn leven, dusdanighen sullen sy eenen Pot met Wijn de Palm mede geven, ende op zijn Graf setten, om dat hy van geenen dorst en soude sterven, ende dierghelijcke dinghen (daer sy binnen hare leven hun mede gheneert hebben) dat wort met hun begraven, ende mede gegeven. Ist een vrouw die int kinder Bedde sterft met
[92b] haer kindt, dat kindt[1]) wort in zijn Moeders rechten arm gheleyt, ende met zijn Moeder in een Graff begraven: boven het Graff wort een

1) Of dit de regel zou zijn? Ons werd (bij de Yakoubah's) een geval bekend waarbij het kind eenvoudig als iets duivelachtigs beschouwd werd en in het bosch verdonkeremaand.

huysken van stroy ghemaeckt, als een Sepulteur, waer onder dat alle de bogagie ende huysraet ghestelt wort [1]). De Graffmaeckers moghen de helft van het goet dat op den Grave leyt tot haer verval nemen, maer sy worden te vreden geset vande vrinden, ende van hunne rechte betaelt, om dat sy het goet in Nessie [2]) op het Graff souwen laten blyven, want veel goets op het Graff te legghen, ende metten dooden te begraven is groote eer voor de vrinden, welck goet sy daer soo langh laten op staen, tot dat het van selfs consumeert ende vergaet, sonder dat eenighe personen in het minste eenighe goederen vant selve Graff hem soude vervorderen te halen ofte te nemen. Den dooden begraven zijnde, soo gaen sy altesamen naer den strandt vande zee of eenighe andre Revieren: de vrouwen gaen tot haren middel toe int water staen, ende worpen het water met handen vol in haer gesicht, ende aen haer lyff, wasschende haere borsten met haer gheheel lichaem. Andre vrouwen spelen ondertusschen op Beckens ende op diergelijcke Instrumenten: Een van dese vrouwen nemen den Man of vrouw daer de partuer af overleden is, ende leyden hem int water, op zijnen rugghe plat neer legghende, ende wederom opnemende tot diversche reysen, spreeckende tot malcanderen, ende doende haere clachten. Als hy nv wel schoon ghewasschen is van onder tot boven, soo leyt sy hem wederom uyt het water, ende hanght hem zijn luyren wederom zijn lyff, ende gaen altsamen dan wederom naer het sterfhuys goet chier maecken, ende droncken drincken. Voorder is het een Mans persoon die gheen kinders achter en laet, ofte oock kinderen achterlaten, soo moeten de vrouwen gheen goet of gelt tot behoef ofte onderhout van de kinderen by haer houwen, maer moeten alle het goet vanden Man (soo houwelijckx-goet als conqueste) aen zijne Broeders over leveren, sonder int minste yet te houwen [3]): heeft hy gheene Broeders, soo comt den Vader ende aen-

1) Doodenhuisjes kunnen slechts voor voorname lieden zijn vervaardigd; men zou anders bij ieder dorp een „necropolis" aantreffen, waarvan in de literatuur niet blijkt. Bij vele stammen aan de kust begraaft men in de woning van den overledene zelf. Waar dat niet in gebruik is, liggen de graven verstrooid naast de verschillende toegangen tot stad of dorp en voor vorsten ook wel midden in het dorp, op een openbaar plein. Vorstengraven zijn daar door platte zerken gedekt met een kring van staande steenen rondom, zie Naber en Moret blz. 66. (In Asjanti was een vorstelijk mausoleum, zie Gundert blz. 110). Merkwaardig is nog, dat soms schuldeischers een begrafenis mogen verhinderen tot dat de schuld is aangezuiverd.

2) In esse?

3) Met eenige reserve voor plaatselijke afwijkingen is de erfopvolging door den oudsten broer, als gevolg van een streng doordacht matriarchaat, karakteristiek „Guineesch", Het bleek ons, zonder eenigen twijfel, dat zulk een recht ook gold in het achterland van de Greinkust, niet alleen in particuliere aangelegenheden, maar ook bij troon-opvolgingskwesties. Het beste voorbeeld levert de, nauwkeurig bekende, troon-opvolging in Asjanti, waarbij de

veert het goet in plaets van zijne Sonen, ist een vrouw persoone soo moet den Man het houwelijc goet vanden vrouwe aen haren Broeder overleveren als boven, sonder het selve goet van zijn vrouw voor de kinderen te houwen, soo dat gheene kinderen van haere Ouders goet en erven, of kinderen erfghenamen zijn, noch veel minder moghen
[93a] eenighe vrouwen van haere Mans goet yet ghenieten, dan het goet wort onder de Broeders ghedeylt, maer binnen haer vrouwen leven so geven sy haer het besidt ende uytgeven vanden gelden, waer deur dat de ionge knechtkens ende meyskens van ioncx af hun moeten schicken wat te doen, ende maecken wat te winnen, om wat te hebben als sy hylicken, ende ten houwelicken staet comen.

Het 41. Capittel.

Vande begravenisse der Coninghen ende haren oversten, ende wat Ceremonien dat sy daer meer over doen.

Als daer eenighe Coninghen sterven, so wort daer veel meerder rouw ende droefheydt om bedreven, als van een ander persoon, principael van de ghemeynte, d' welck niet sonder reden en is datse rouwe bedryven om het verliesen van haere Overicheydt: Sy bedryven de Ceremonien over zijne begravenisse als vooren vermaent

broers elkander opvolgden, tot er geen broers meer waren, waarna de troon werd bestegen door een zusterszoon (of door den zoon van een zustersdochter) want, aldus de negers: „of „mijn kinderen inderdaad mijn kinderen zijn, kan niemand weten; dat mijn broers en mijn „zusters eenzelfde moeder hebben is echter zeker en die zijn dus zeker familie van mij; dat „de kinderen van mijn broers inderdaad hun kinderen zijn is even onzeker als dat mijn kin- „deren van mijzelf zijn, maar de kinderen van mijn zuster behooren zeker tot mijn familie". Dus regeerden over Asjanti van 1700 tot 1752 drie broers, waarvan de laatste werd opgevolgd door een zoon van de dochter van een zuster, die tot 1781 regeerde. Toen regeerden er van 1781 tot 1838 vier broers, opgevolgd door een zusterszoon (1838—1867). Deze werd weder opgevolgd door de beide zoons van een zustersdochter (1867—1874 en 1874—1888). Daarna kwam er een zusterszoon aan het bewind, opgevolgd door zijn broer, Kwaku Dua de derde, alias Prempeh, laatste vorst van Asjanti. (Geslachtslijst bij Ellis).

Als gevolg van dezen vorm van erfrecht bekleedt „'s Konings zuster" dikwijls (en het was met name in Asjanti het geval) een geprivilegieerde positie, want van haar hangt de erfopvolging af. Ook „'s Konings moeder", dat is dus eene prinses die opgehouden heeft Koningszuster te zijn, bekleedt soms een bijzondere plaats (met name in Benin en ook in Asjanti, zie de oudere literatuur over Benin, en Gundert blz. 74). De kinderen van den koning tellen weinig mee, maar de vorst doet gaarne een zoon huwen met diens volle nicht, opdat langs dien weg de troon in een volgend geslacht weder tot zijn afstammelingen terugkeere.

De Fantynsche opvattingen, die in hoofdzaak op het vorenstaande berusten, stemmen hiermee overeen, zie Sarbah.

Van waarlijk penibele moeilijkheid kunnen de kwesties worden, wanneer de negers gaan verwijzen naar de banden des bloeds die de leden van een stam vereenigen, als gevolg van de ondersteld afstamming van een bepaalde diersoort, totemisme (zie Naber en Moret blz. 106).

is, maer deur dien dat een Coninck meerder dienste van doen heeft als een gemeyn persoon, so moet met hem veel volcx reysen, die hem op den wech convoyeren, ende oock in d'ander werelt dienen, want hy een groote reyse sal doen, daer hem alle dinghen van noode is. (Sy en weten van gheen verrysenis, maer als sy sterven dat sy dan in een ander plaets gaen daer sy leven [1]) als hier op der aerden, ende meynen ooc datse daer niet en vinden te coop, daerom wort hun alle dinghen mede ghegeven om dat sy gheen ghebreck en souden hebben). Voorder eenighen Adel die den Coninck binnen zijn leven ghedient hebben, als hy doot is soo schencken sy hem een Slaef om hem te dienen: andre Mans een van hunne vrouwen om hem oock mede te dienen, ende zijnen cost te koken, andere brenghen haeren Soon om met den Coninck in d'ander Werelt te reysen, so dat daer eenen hoop volckx so Mans als vrouwen met den Coninck reysen [2]), welcke personen worden gedoot, ende het hooft afghesneden, sonder dat sy het weten, want de luyden die dese schenckagien aenden Coninck doen, en seggent hun niet dat sy ghedoot sullen worden, om met den Coninck te reysen, maer als den tijt comt datmen de begravenisse doen sal, soo senden zy hun ergens om een bootschap te doen, of om [93b]
water te halen, ende volcht den persoon naer met een Assegaye, ende vermoort hem op den wech [3]), ende brengt het doode lichaem int

1) De schimmenwereld, waar ook de vaderen, de daddies, voortleven. Zoo gelooven de negers; en een duidelijk bewijs daarvoor is te vinden in het feit dat de Beninsche slaven, die geofferd werden, soms een opdracht aan den overleden vorst meekregen. Ling Roth, Great Benin blz. 74.

2) Over het algemeen is de Marees hier volkomen juist. In het achterland van de Greinkust heb ik er geen sporen meer van aangetroffen, maar zeker waren de menschenoffers aan de kust overal in zwang tot in Benin, alwaar het nog erger toeging dan in Asjanti en in Dahomey. Hoe men er over denke, de bevolkingen schijnen die menschenoffers evenmin onredelijk te hebben gevonden als de Indische weduwen, die zich levend lieten verbranden, dat vonden. Bloeddorst of wreedheid was de aanleiding tot de menschenslachtingen niet en ter eere van Vorst Asai Kwamina van Asjanti zij aangeteekend dat hij zich niet handhaven kon, omdat hij aanstoot gaf door het beperken der offers. Hij werd dan ook verdacht van Muzelmanisme (zie Ellis blz. 194).

Het ergst was het in Benin. Een Engelsch officier, die de expeditie van 1897 medemaakte, schrijft: „It is a misnomer to call it a city; it is a charnel-house. All about the houses and „streets are dead natives, some crucified, and sacrificed on trees, others on stage erections, „some on the ground, some in pits, and amongst the latter we found several half-dead ones" etc. etc. Zie Ling Roth, Great Benin pag. 9 en 10 der bijlagen.

In Asjanti mocht eens per jaar een „doodencostuum" worden gevierd voor de ter dood gebrachten, een soort van Afrikaansch „Slachtoffer-allerzielen".

3) Inderdaad wisten zij die ter dood gebracht zouden worden dat niet altijd van te voren, maar meestal wèl, want de lieden werden gevangen gezet. Zie b.v. de literatuur over Asjanti en Dahomey. Tot het ritueel behoorde veelal het inslaan van den schedel met een knods. (Afb. bij Ling Roth, Great Benin fig. 61). Het levend begraven bij die gelegenheden was geen zeldzaamheid. Zie b.v. Dapper, vooral sub Benin; en ook de nieuwere literatuur over dat Rijk.

s' Conincx Hoff, waer aen men sien mach zijn ghetrouwe dienst die hy den Coninck toont en bewijst, andre doen het selve van ghelijcken, welcke doode lichamen met bloet besmeert worden, ende in des Conincx Graff met hem begraven, om datse samen souden reysen: Heeft hy eenighe vrouwen die hem goethartich zijn, die laten haer oock met d' andre personen vermoorden, ende met hem begraven, om dat sy t' samen in d' ander werelt souden regneren. De hoofden vande doode lieden, worden rontsomme vande Sepulteur ende Graf gheset, tot een groot ciraet ende eere vanden Coninck: op het Graff wort alderley spys ende dranc gheset, om dat sy dat eeten souden, ende meynen oock in goeder trouwen datse die spyse ende die dranck nutten, ende by leven, welcke Potten met Wijn de Palm, ende water ghestadich ververst worden. Alle zijne bogagie als Geweer ende cleeren, worden met hem begraven [1]), ende oock alle zijnen Adel die hem dienden worden naer het leven van aerde ghemaeckt, ende gheschildert, ende rontsom in ordonnantien gheset opt Graff neffens malcanderen, soo dat haerlins Sepulturen zijn als een Huys, ende soo ghestoffeert al of sy noch int leven waren, welcke Sepulteur vanden Coninck in sulcken eere wort ghehouwen, ende bewaert dat daer nacht ende daeh ghestadich wacht met Gheweer moet by blyven staen, ende de wacht houden, op dat hy yet begeerden hem strackx dat brenghen souden, ende geen gebreck en souden laten lyen, van t' ghene hem van noode waer [2]).

Het 42. Capittel.

Van hun swemmen, ende hoe dat de Vrouwen mede fray swemmen.

Deur de ghewoonte dat de kinderen van ionckx af hun te water begeven, ende daer in daghelicx hun tijdt verdryf in zijn nemende, so wel de ionge meyskens als de knechtkens, als hebbende

1) Veelal worden de voorwerpen gebroken omdat ook zij een geest hebben, en, aldus „gedood", in den geest naar de schimmenwereld verhuizen, een maatregel tevens nuttig om de goederen waardeloos te maken voor grafroovers (zie Johnston Dl II, pag. 1060).

2) De Marees weet blijkbaar alleen van de moordpartijen die plaats hadden bij de ter aarde bestelling van een overleden vorst; maar langs de geheele kust, d. i. minstens van de Goudkust tot Benin, werd nog een jaarlijksch „doodencostuum" gevierd ter eere van den laatst overleden vorst, waarbij menigten van menschen werden omgebracht (meest krijgsgevangenen, slaven en misdadigers) om hem te gaan dienen in het schimmenrijk. In het kust-Engelsch heette dat costuum het „make-father". De grooten wenschten steeds in hun geboortegrond te worden begraven en zoo hadden dikwijls voorloopige begrafenissen plaats, waarna de beenderen werden opgegraven en vervoerd.

gheen onderscheydt ofte eenighe schaemte daer inne, soo comet dat de Inwoonders alhier, principael die aende zee-steden woonen, seer [94a] cloecke Swemmers te water zijn, maer de Boeren van binnens Lants zijn daer gants niet in geoeffent: iae dat meer is sy zijn verschrict wanneer dat zy het water ofte de zee aenschouwen [1]). Ick heb voren vermaent hoe subtyl dat sy hunne Canoes (wanneer dat die int water omslaen) connen om keeren, ende wederom drooch maken, soo en ist nv niet van noode t' selve wederom te verhalen, dan allenelijcken een cort verhael te doen op wat manier dat sy connen swemmen. Sy zijn seer rasse Swemmers, en connen hun langh onder water houwen, ende gheweldich verre duycken, ende niet minder diepte duycken, ende onder water sien, ende om dat sy dusdanige goede manieren over hun hebben int swemmen ende duycken, soo worden sy in veele Landen daer hun sulcx van noode is expres toe ghehouwen, ende daer in ghebruyckt: als in het Eylandt van St. Margareta, in West-Indien daer de Peerlen worden ghevonden, ende deur de Duyckers uyt den gront boven worden gebrocht, als de Historien daer af ghemaeckt zijnde, breeder vermelden [2]). Ten andren in Oost-Indien, als in Goa, en Ormus [3]), daer sy het versch water dat de luyden drincken, om het ghebreck van eenige siecten ende Wormen die sy daer af crijghen, wel 20. vamen onder het zout water op halen, ende hier toe worden de Negros ofte swerten veel toe ghebruyckt, ende dat deur hun goede wetenschap die sy van swemmen ende duycken hebben, maer niet teghenstaende al ist dat sy daer seer in ervaren zijn, soo begeven de Negros hun alhier niet geern te water, ende dat deur de ancxt die sy hebben van eenighe Visschen, ghenoemt int Franchoys Rekiens, ende int Portegues Tubaron, ende in onse tael wort hy ghenoemt Haey. Dese Visschen zijn hun groote vyanden, ende wanneer dat sy int water leggen en swemmen, so comen de Visschen gheswommen ende byten de luyden de beenen af, ende dat meer is, swemt met den mensch deur, hem onder treckende ende op eten: Sy ghebruycken int swemmen de maniere vande Porteguesen, als met hun armen boven het water, den eenen arm voor, den andren naer, oock van gelijcke met hunne beenen, als de Kickvorsschen, ende connen een gheweldighen vaert maken, gaende onse natie in het swemmen ende duycken verre te boven deur den bandt, maer al ist dat

---

1) Dit kan ik uit eigen waarneming bevestigen.

2) Acosta, Historie naturael en morael vande Westersche Indiën, 1598, Boek IV, Cap. 15.

3) Te Ormuz werd naar zoet water gedoken (zie Linschoten Cap. 6). Te Goa was echter een fontein buiten de stad en men had er putten in de huizen, (Linschoten Cap. 28).

hier veele vrouwen gevonden werden, die ooc seer fray connen swem-
[94b] men, die en connen so niet duycken of lange onder water blyven: sy ghebruycken deselve manier in het swemmen als de Mans. Ic hebbe tselve bevonden dat wy met een Saloup lagen en handelden voor Mourre onder den wal, ende datter een Cano met Negros aende Sloup quamen gevaren om te handelen, met hun brengende een vrouw persoon, ondertusschen in het ruylen met hun zijnde, soo stalen sy een Becken, eenighe vande Gasten [1]) dat siende, namen eenen stock ende sloegh op de Negros, ende deur ancxt soo sprongen sy over boort, d'een voor d'ander naer, ende lieten de vrouw met hun Cano aende Saloup: de vrouw bevreest zijnde wierp haer cleet van het lyff, ende sprong mede over boort, ende swom d'ander Mans naer, ende was so haest aen het Landt als de Mans, maer datmen seggen soude dat sy daer veel worden ghevonden, neen, sy zijnder wel die fray swemmen connen, maer niet veel.

Het 43. Capittel.

Van het Gout, ende hoe dat sy het inde aerde vinden, ende wat kennisse dat sy daer van hebben.

Wat kennisse dat sy eertyts voor onsen tyden van het Gout ghehadt hebben, is qualijck te weten: dan naer het segghen vande Negros selver soo hadden sy daer cleyn kennisse af, ende was luttel onder hunlins gheacht, ende dat deur dien dat niemant en was die hun 't selve quam afhalen, maer siende dat de Porteguesen het Gout begeerden, so is het onder hunlins in estime beginnen te comen, ende so allenxkens is de kennisse onder hunlins meerder en meerder gheworden, ende hedendaechs by hunlins in so grooten estime is, als het by ons wesen mach, iae dat meer is, sy zijnder carigher ende scherper over als eenige van onse natie moghen zijn, ende dat deur dien dat sy mercken ende sien dat de Hollanders daer soo veel moeyten om doen, ende meer Waren voor geven in Coophandel, dan de Porteguesen oyt ghedaen hebben, iae dat meer is de Porteguesen en hebben op de twee deelen nae soo veel coopman-
[95a] schappen niet ghegeven van Maten ende Ghewichten voor het Gout, als hedendaechs de Hollanders geven, waer over datmen presumeert dat de Contractadoris [2]) van Lissebona alle Jaren soo veel Gouts niet

---

1) Namelijk: de bevaren matrozen. Het woord is bij de Marine nog gebruikelijk voor de matrozen 1e en 2e klasse; maar het begint in onbruik te geraken.

2) Contratadores. De handel was aan kooplieden verpacht.

uyt de Mina ghevoert of ontfanghen en hebben, als in dese tegenwoordighen Jaren de Neerlanders doen [1]), d' welck doet dat de coopmanschap daer nv ter tijdt overvloedigher ghebracht worden, dan eertijdts inde tyde vande Porteguesen ghedaen wert, ende dat nv alle Man coophandel doet, deur het gerief dat sy vande Hollanders hebben, ende noyt sulcx op de Mina byde Porteguesen en hadden, als wy noch breeder sullen verhalen. Het Gout datmen alhier handelt wort inde aerde te Landewaerts inne ghevonden, in diepe Putten, en soo sommighe Negros seggen so souwender sommige Goutmynen niet verre van het strant wesen, by een plaetse ghenoemt Foetu, alwaer datsommigh gout den naem af voert, als Chika Foutu, d' welc is te seggen Gout vande Foetu, maer dat ick veel schryven soude dat de Mynen van Gout hier ontrent, of daer ontrent liggen, naer het ondersoecken vande Negros can ickt qualijck ghedoen, deur de onsekerheydt die ick daer van hebbe: want ick achte datter luttel Negros zijn die inde zee plaetsen woonen, die de Mynen selver weten, ende noyt en hebben by geweest, iae noch Portegues noch Neerlander selver, niemant by of ontrent en hebben geweest, dan dat de Mynen stil ghehouden worden, ende deur de eyghenaers wel worden bewaert: want ick hebbe verstaen van sommighe Negros dat elcken Coninck zijn Mijn-berghen [2]) heeft, ende het Gout deur zijn volc laten soecken, ende het selve Gout aen andre Cooplieden verhandelen, ende soo van d' een handt tot d' ander comt, tot inde Hollantsche Schepen, ende soo voorts in onse Neerlantsche munte daer het gheslaghen ende gemunt wort, tot proffijt vande Coopluyden, ende gherief vande Gemeynten, wantmen om dese geele aerde diemen uyt Gunea brengt goede Boter ende broot, ende andre Waren tot 's menschen nootdruft can om cryghen, ende alle Mans gaedingh is, ende over al dan bekent wort, dan ickachte datteryemantquam met Gout soo het uyt de Mina comt by eenighe Boeren ofte andre lieden, datmen daer geen Boter of Kaes om crijghen en soude. In wat manieren dat het Gout alhier gevonden wort en weet ick niet, dan uyt den mont van sommighe Negros die my t' selve hebben geseyt, dat is dat sy [95b]
het Gout vinden in diepe Putten die sy graven, ende met de Fontey-

---

1) Ende is voornemelyck te considereren de merckelycke somme van fyn ongemunt Guinea's goudt, monterende alle jaers over de twee duysent pont gewichts, hier te lande comende. (Vertoog van handelaren omstreeks 1607, bij de Jonge, „Oorsprong", blz. 30 vlg.)

2) Omstreeks 1700 schatte Bosman den totalen uitvoer aan goud op 23 tonnen schats per jaar. Het meeste goud komt tegenwoordig uit de Obuassi-mijnen in Ashanti. In 1907 bedroeg de productie van de geheele Engelsche Goudkust 1.164.676 p. st., maar dit bedrag is aan sterke fluctuatie onderhevig. (Enc. Brit. sub Goldcoast).

nen af comt ghespoelt als zant, welcke Fonteynen ofte loopende Beecken vol volcx sitten met Lepels en scheppen het zandt met Gout al t' samen in een Becken, soo het van boven af valt, andre graven heel diep, ende wanneer dat sy een Gout Ader vinden, soo volghen sy die [1]) int graven, ende leyt hun voorts tot het eynde toe, soo dat een Gout-myne is als eenen Boom met wortelen die hem aen alle canten uytspruyt. Het Gout wort in diversche manieren gevonden, als d'een stuc grooter als d'ander, sommige clonten als groote Boonen, andre als een Duym, de derde als Erten, de vierde in gruys, so cleyn als zant of Rapsel van Coper, de stucxkens zijn heel oneffen als ghebroken Careel steen [2]) ghehackt ende ghetackt, met noch sommighe steentkens ende kaykens daer midden in zijnde, andere stucken zijn somtijts noch besmeert met Calck ende met aerde, daer sy in ghevonden zijn: Het cleyne Gout met het zandt purgeren sy inde wateren vande loopende Fonteyne, dan latender noch altijt gruys en zandt in het Gout legghen. Het en wort in gheen quantiteyt ghevonden (soo sy selver segghen) dan met groote moeyte ende arbeyt, ende cost veel menschen haer leven, die inde Mynen versmachten, ende eenen persoon die twee Engelsen of drie aen Gout op eenen dach can vinden, heeft wel ghearbeyt, ende heeft een goede dach-huyr ghewonnen. De helft dat sy vinden is voor de Arbeyders, ende d'ander helft is tot proffijt vanden Coninck ofte eyghenaer vande Myne: Dit hebbe ick uyt den mondt van sommighe Negros. Het Gout wort by hun ghenoemt Chika, ende eenighe groote Coopluyden die ontrent de Maine woonen, brenghent t' selve Gout aende Schepen te coop, alsoo sy het uyt den grondt crijghen, ende dit wort voor het beste Goudt gheestimeert, daer het minste bedroch of vervalsinghe in is, dan den ontfangher moet wel toe sien dat hy het zandt daer schoon uyt blaest, ende de geele aerde met de steentkens uyt de clompen schoon uyt clopt met een Hamer, soo en can hy daer ghen verlies aen ghedoen: Nietemin d' een Goudt dat uyt de Maine comt, wort beter ende costelicker ghehouden, ende van meerder waerdy op het
[96a] Marc [3]) als d'andre, maer dat d'een Gout altemet meer uyt brengt van waerdy op het Marck dan d'ander, al ist dicmael dat de Schepen by een hebben gheleghen, ende haeren coophandel voor een Stadt hebben ghedreven, ende dickmael van eenen Coopman hebben ont-

1) Voor „mijnbouw" stond de techniek der Negers natuurlijk veel te laag. Er waren blijkbaar twee manieren: graven en wasschen.

2) Volgens Verwijs en Verdam niet koraalsteen, maar tichelsteen. Van Lat. quadrum, Fr. carré (oudfr. carel, caral, quaral).

3) Het mark van 8 ons troois of 246 gram.

fanghen, comt per faute vanden ontfangher dat hy zijn neersticheyt soo wel in het Gout te blasen ende te suyveren niet gedaen en heeft als d'ander lieden die by hem lagen en handelen, al ist dat de Negros dat somtijts niet gheern en hebben, deur het verlies dat sy daer by weten, of oock deur het proffyt dat sy dicmael daer by hebben connen, dat is dat zy hun Gout menichmael met gruys en zandt alsamen voor goet Gout conden vercoopen aen andre Schepen, dat comt dat sommige Comisen t' selve also ontfanghen, om de Negros tot hun te trecken, ende oock dickmael deur haet ende nydt dat de Comisen ende Schippers op malcanderen hebben, om de neeringhe d'een den andre te ondergaen, luttel siende naer het proffijt van hunne Mrs, ende deur dusdanige envie comt tweedracht ende schade inden handel. Voorts naer dat de Negros hebben ghesien dat om het Gout soo veel Schepen aldaer comen, ende moeyten doen om te halen, soo isset metter tijdt in meerder estimie onder hunlins gecomen dan het in Europa wesen mach, ende houwen hun soo pruts [1]) ende hooveerdich als eenige rijcke vrecken mogen doen, wel willende weten dat sy Gout hebben, ende draghender immers soo grooten moet op hun Gout, als eenighe personen ter werelt doen moghen: Maer al ist dat sommighe Negros rijck van Gout zijn, soo zijn sy daer nochtans so scherp by dat het onmogelijck waer te seggen, en sien so nauw op het Gout, veel meer danmen in Neerlant soude dencken te doen, want alsmen met hun inde handelinge is ende sy v het gelt toe wegen, sullen v qualijck het volle gewicht connen geven dat den Evenaer inde tanghe comt, veel te minder soudemen dan meer connen crijghen dan zijn Ghewichte, want sy weten wel dat het Gout goede waer is, ende onder malcanderen selver eenige coopmanschap doende, ende malcanderen met Gout betalen, sullen so nauw toesien datmen het qualijck ghelooven souden, iae souden op een Aes [2]) doot blyven, hoe rijcker Cooplien hoe cariger ende scherper over hun Gout. Sy wetent seer wel dat in Hollandt gheen Gout en is, en datmen daerom aldaer comt gevaren, ende sulcken neersticheyt om ghedaen wort om t' [96b] ontfanghen, en seggen daerom dat het Gout onsen Godt is, met veel andre spytighe woorden diese daghelicx daerom teghen ons ghebruycken.

---

1) Bij Verwijs en Verdam, sub „preus" vindt men: preusch, in het Vlaamsch trotsch of fier; ons „preutsch.". Zie ook Westvlaamsch Idioticon van de Boo. Dus wat men tegenwoordig den Duitschers in 't Nederl. naspreekt: prots.

2) Het aas is 1/640 van een ons troois, of 0,048 gram.

Het 44. Capittel.

Van de waerdy van het Gout, hoe subtyl dat sy het Gout weten te vervalschen.

Sy en hebben hun niet te vreden gehouden met goede kennisse van het Gout te hebben, ende het selve dier te vercoopen, maer naer dat sy hebben gesien dattet goede Waere was, soo hebben sy alle middelen ghesocht om het selve Gout te vervalschen, ende van een Once gouts anderhalf te maken, ende de vremdelinghe te bedrieghen: Maer het Gout alsoo het uyt de Gout bergen comt, sonder dat het int minste verwrocht of versmolten is, wort voor het beste ghehouden als het zant ende gruys daer schoon uytgheblasen ende gheclopt wort, maer het comt dickmael dat het eene Gout meer waert is als d'andre, welck comt deur quade toesicht vanden ontfangher, ende oock dickmael naer dat de Mynen van Gout zijn, want de sommighe veel beter in waerdy van hooch Gout zijn, dan d'andre, ende oock hoe dat de Mynen dieper worden ghegraven, hoe dat het Gout dickmael slechter wort, ende meer met Silver wort ghecorrumpeert vande Moeder, dan het bovenste gout van de Maine: dan deur dien dat dese wetenschap alle man niet nut en is te weten, ende een groot discours (vande waerdy vant Gout te maecken) soude vallen, so sal ick t'selve hier mede besluyten, want het hier niet van noode en is te vermanen, dan om het selve niet heel te vergeten, soo ist dat het Gout dat hier wort ghehandelt, waerdich is tusschen de 22. ende 23. Craet [1]) int Merck, welverstaende als het ongesmolten is, maer als daer veel ander gesmolten Gout, als Kakrau [2]), Coralen, Oorhangers, ende arm Ringen, ende diergelijcke frayicheyt van ghesmolten Gout manck is, en met het cleyne Gout onder malcanderen inde Munte wort gesmolten, soo brengt het somtijts nae dat daer veel ghesmolten Gout onder is gheweest, veel minder uyt in waerdy als
[97a] Caranen [3]) op het Marc als anders. Voorder cleyne Cooplieden brengen veel gesmolten Gout, als Kakrauwen ende ander frayicheydt, Arm ringhen en Juwelen, waer onder dat de meeste vervalschinge wort ghevonden, want de Negros die cleyne middelen hebben om coophandel te dryven, zijn meer tot het Gout te vervalschen genegen als d'andre, waer in dat sy groote subtylheyt gebruycken: maer wy selver zijnder dicmael de oorsaecke van, want wy hun de stof en de

1) Karaat. Dus goud tusschen 22/24 en 23/24 zuiver.
2) Lees: Kakrawen; zie kolom 32b en 97b.
3) Hier zal moeten staan: karaten.

Instrumenten brengen ende vercoopen, die sy daer toe ghebruycken, ons selven bedrieghen, ende de Roede tot ons eyghen gat maecken: dan men plegher meer ghebreck van te hebben danmen nv teghenwoordich doet, want naer hun subtylheyt die sy daer in ghebruycken, bedrogh die giericheydt de wijsheyt, want de Hollanders dese vervalsinghe int Gout niet gewoon zijnde, en sagen niet nauw toe, alst wel van noode was, waer over dat sy hun so verstouten in het Gout te vervalschen, dat sy het te plomp maecten, ende dat t' bedroch uyt quam, waer over dat sy soo naer hun wercken geloont wierden, dat het hun wel heughen mach ende daer is naer dien tijt sulcken vrees onder hunlins ghecomen, dat sy den Man niet en moghen hooren noemen die het hun gheloont heeft, maer hebbender noch een schrick af als sy der van hooren: Niet minder ancxt en hebben de Porteguesen onder hunlins ghebracht, soo dat de Negros soo stout niet en souden gheweest hebben dat sy een Aes aen vals Gout int Kasteel de Maine souden ghebracht hebben, want de Porteguesen honghense aen een Galghe, als sy maer de waerdy van een Engels aen Gout te coop brachten, ende saghen niemant aen, van wat qualiteyt sy waren. Op eenen tijdt quamen de Cousijns vanden Coninck van Comendo op het Kasteel de Maine [1]), met hun brenghende sekere quantiteyt van Gout, om met de Porteguesen te handelen: sy bevonden dat hun Gout vervalst was met andre materie, meer dan behoorlijck was, waer over dat sy stracx sonder vertoeven werden geaprendeert, ende aende Galghe ghehanghen. Maer met dusdanige straffen en zijn sy noch noyt vande Hollantsche Komisen ofte Schippers gestraft geweest, dan met minder pijn hebben sy den dans ontsprongen, d'welck ons hedendaechs noch altemet op breect, ende onse sachte loonen lichtelijck vergeten, en daerom te stouter zijn int versoecken, denckende lucket wel so ist goet ende comt het int openbaer, so gheeft- [97b]
men hun gelt wederom met schoone woorden: Wee den ghene die sulcke manieren inbrenghen, want sy niet alleenelick haer selven, maer meer andre in schade ende schanden brenghen, ende dat comt deur de tweedracht die alhier op dese Custe inde handelinghe wort gehouden. Van het gout hebben sy goet verstant, ende connent selve haest kennen of het goet ende vervalst is, of niet, maer van andre Juwelen als Perlen, Diamanten, Robynen, Amerauden, ende diergelijcke Gesteenten en kennen sy int minste niet: maer fijne rooden Korael kennen sy wel, ende is by hunlins seer gheacht, ende gheestimeert. Silver is by hun oock wel bekent (niet dan te veel) midts dat

1) Het Kasteel (S. Jorge) da Mina, de (Goud-)Mijn, St. George d'Elmina.

sy het gebruycken om het Gout daer mede te vervalschen, ende tot minder waerdye brenghen als het is. De wetenschap van het Gout te smilten hebben sy vande Porteguesen geleert, ende want men gheen Gout en can smilten dat het aen malcanderen heft, sonder Silver ofte root Coper onder te mengelen naer zijn behooren, ghelijck een Backer het deegh maeckt om mede te backen, soo is de kennisse niet dan te veel onder hunlins gecomen, ende hebben de wetenschap alsoo ghevonden, dat sy haer verstout hebben het Gout grof ende groot te vervalschen, soo datmen in ghesmolte clompen Gouts (die sy vercocht hadden) heele Ghemunte stucken van achten, ende Realen van vieren heeft ghevonden. Ten tweeden arm ringhen ende andre frayicheyt vervalssen sy met root Coper ende Tin, maer metgeen geel Coper, want dat openbaert stracx hun bedroch, ende gelijc het root Coper het Gout accompleert ende aen malcanderen voecht, soo separeert het geel Coper het Gout van een, ende in het clieven van malcanderen, springt van een als Careel steen [1]). Ten derden naer dat sy by experientie noch daghelicx leerden, ende siende dat sy het geel Coper daer in niet ghebruycken en conden, sonder t' bedroch hem haest te openbaren, so hebben sy andre middelen gevonden om het geel Coper in vervalsinghe van het Gout te gebruycken, als inde Kakrawen [2]), dat de Porteguesen noemen Deniere en Pey [3]), d'welck is een specie van gelt dat onder hunlins gaet, in plaets van ghemunt gelt, als wy vooren breeder hebben vermaent. Dit Gout is als groote Spelde hoofden int viercant gecloft, hier onder knippen sy het geel Coper, in ghelijcken schijn als het Goudt is: soo dat wanneer dese
[98a] Kakrawen versch gheknipt zijn, ende onder het ander Gout manck ligghen, qualijck met het gesicht te kennen zijn, maer wanneer dat sy daer eenen tijt lang onder het Gout ghelegen hebben, so zijn sy wel te kennen, want sy dan ghemeynelijck zijn verroest ende verbleeckt. De beste proeven diemen hier op doen can, om het onderscheyt haest te vernemen, is met sterck water. Ten vierden soo hebben sy een weet ghevonden om Silver en root Coper, rontsomme met fijn gout te overgieten, latende het bedroch inde midden liggen, want wanneer dat den Ontfanger haestich is, ende het gout maer toest op zijnen toesteen, aen de canten daer het niet vervalst en is, so en can het bedroch hem dan niet openbaren, maer men moet dusdanighen Gout met een Beytel deur clieven, ende als dan vertoont hem het be-

1) Niet koraalsteen, maar tichelsteen, gebakken steen, zie kolom 95b.
2) Voor de waarde zie kolom 32b.
3) Port. dinheiro en peça, d.i. „geld" en „(geld)stuk".

droch. Ten vyfden en costen sy gheen middelen ghevinden om het cleyne Gout Chika Foetu te vervalschen, waer deur dat de Ontfanghers daer geen achterdencken op en hadden, en te minder acht op namen: dan wy selver hebben hun de stof ghebracht om t' selve te doen, want wy hun Raspen ende Vylen te coop brachten, soo dat sy het geel Coper gingen raspen ende vylen in stoff, onder dit cleyne Gout, datmen dan qualijck cost ghewaer worden, deur de cleynte van stoff, ende was de slimste vervalsinghe in het Gout, diemen coste bevinden: dan in het blasen van het zant ende gruys soo verbleeckten het Coper, soo dat de Negros menighe consten conden om het Gout te vervalschen, maer de ghene die wel nauw toe sien sullen selden bedroghen worden, want teghen alle subtyle vervalsinge goede proeven te maecken zijn, om het Gout te proberen, ende voor hem te sien van bedroghen te worden, ende quaet Gout te ontfanghen. Ten andren is het haest aende Negros selver te sien, of sy quaet Gout hebben of niet, want als sy met quaet Gout comen, soo sullen sy seer beancxt wesen, ende in vreesen met v handelen, ende alsmen hun Gout wil proberen soo sullen sy daer teghen segghen, ende in haer aensicht verschieten van coleur, over hun lichaem trillen en beven, al of sy de Cortse op hun lyff hadden, waer aen men stracx sien mach dat hun saecken niet effen en staen, ende dat hun gelt of Gout vervalst is. Ten derden sullen sy haestich zijn, ende haest heur dinghen afveerdigen, om hun uyt het Schip te maken, van vreesen dat hun bedroch uyt soude comen: Maer wanneer datmen heur op dusdanighe fauten bevint, so is het beter datmen hun op de verschen [98b]
daet een weynich castijt naer hun verdiensten, dan datmense ongestraft laten gaen.

Het 45. Capittel.

Vande Wormen die de Genevaerders crijghen, ende waer van dat sy comen.

T' is een dingh dat een yeder seer vreemt geeft om hooren, ende te verwonderen staet vande Wormen die de luyden in haer lichaem crijgen, die alhier in Gunea varen: bynamelijck de personen die op de Gout custe, ontrent de Mina hebben geweest, welcke hem nv cortelinge, maer over ettelicke jaren geopenbaert heeft: want d'eerste Schepen die uyt Hollant alhier op de Gout custe haren coophandel dreven, en hebben vande Wormen niet geweten, ofte en zijnder niet mede gequelt geworden, maer wie den eersten gheweest

heeft en weet ick niet te noemen. Dese Wormen en openbaren hun niet aen alle het volck die alhier geweest hebben, dan aen den eenen, ende den anderen niet, ende hy openbaert hem aen den eenen persoon veel vroeger als aen den andren [1]: sommige crijgen den Worm al eer de reys gedaen is, ende terwijlen dat sy op de Custe noch zijn, andre crijghen hem onder weghen, de derde crijghen hem naer de voleynde reys, de vierde wel 4. maenden naer datum, de vyfde wel 9. maenden, de seste wel een Jaer naer dat sy de voyagie van Gunea voleynt hebben: Andre personen zijn daer twee ende drie reysen geweest, en hebben van dese Wormen noyt geen gebreck ghehadt. De Negros selver zijnder seer mede gequelt, principael die ontrent het Kasteel de Mina haer woonplaetsen hebben (t' is een dinghe om te verwonderen) want de Negros die maer 25. mylen leeger oostwaerts en woonen, zijn met de Wormen niet gequelt, als haren Gebueren doen. D'oude Historie schryvers beschryven veel van dese Wormen, en schryven datse leven, sonder daer by te setten waer van dat sy in des menschen lichaem genereren, so datmen gist dat sy het selver niet en hebben geweten, souden anders t'selve wel vermanen, ende de personen openbaren, om hun daer voor te wachten. De Griecken

---

1) Daar ik den Guinea-worm (Filaria medinensis) alleen van hooren zeggen ken, ontleen ik de navolgende aanhaling aan het werk van Johnston die verwijst naar een rapport van Dr. J. Graham, dat in 1905 door de African Society is gepubliceerd. (Johnston Dl II blz. 981 vlg.).

„Guinea worm is very common amongst the Mandingo peoples in the more open country beyond the forest, and of course their sufferings from this parasite are observable when any one who is infected with it reaches the Liberian coast towns. The Guinea worm in one of its stages of microscopic smallness enters the body of a minute water crustacean — Cyclops quadricornis — which acts as an intermediary host for the worm embryos. From the human stomach the embryo of the Guinea worm penetrates in some way to the blood, and then passes into the subcutaneous tissues. Here, under the surface of the skin, it develops till it reaches maturity. This parasitic worm found in the human body is only of the female sex. It is supposed that the minute female embryo of this worm is impregnated by the male before it enters the human body. Once this female worm has entered the human tissues, it grows to a remarkable length, and develops an enormous uterus, which is crowded with actively mobile embryos. The fully developed worm measures as a rule between two and three feet, but its diameter is only one-sixth of an inch. It has a blunt head at one end, but the tail at the other extremity develops into a hook by which the worm is able to retain its hold. When the femael has brought her embryos to a sufficiently advanced stage for setting them free in the world, she begins to move through the tissues under the skin towards some point of escape from the human body. Usually — that is to say, in by far the greater number of cases — the worm pierces the skin and begins to protrude in the legs or in the feet. Much more rarely the worm appears in the skin of the arms or of the abdomen, of the sexual parts or the back. One or two instances have been recorded, however, wherein this long Filaria worm has worked its way up into the face. When it is getting ready to leave the body, it is often distinctly visible as a slender, twisted cord under the skin. Gradually its head reaches the surface of the skin, causing a large pimple to form, through the top of which at length the head is visible." Zie verder bij kolom 100b.

ende Etiopianen schryven dat de luyden in dit quartier daer mede seer [99a]
gequelt ende gheinfecteert zijn, sonder daer by te setten waer van dat sy comen. Daer zijn Doctoren die contrarie willen sustineren dat het geen Wormen zijn, ende dat sy geen leven in haer en hebben, dan sulckx is niet waer, het zijn perfecte Wormen, ende hebben leven in hun, gelijckmen dickmael bevonden heeft. T' is grootelicx te verwonderen dat alleen dit Lant met noch een ander (daer Jan Huygen af vermaent in zijn Itinerario) mede gheinfecteert zijn, want de Eylanden van Oost Indien, West Indien, China, Bresilien, ende andre vremde Landen daer mede niet besmet en zijn, of minder weten af te spreken, ende dat noch meer is die vant Eylant van St. Thome, d'welcmen hout voor de ongesontste plaetse vande werelt, daer het volck so veel siecten halen, ende soo menich den hals laten, en weten van dese Wormen int minste niet te spreecken, dan verwonderden hun grootelicx doen sy haer ghetoont wierden, van volck die met de Hollanders op de Custe gheweest hadden. De Negros selver en weten niet waer van dat sy comen ende genereren: sy brengen wel sommige dingen te vooren, maer en connent met der waerheyt niet bevestighen: Ick achte dat sy daer soo wijs in zijn, even alleens als wy selver, deur dien sy so divers daer af spreken, want den eenen zeyt dat sy comen van te veel met vrouwen te confereren, andre seggen contrarie, dat sy comen van sommige Visschen t'eten, die Wormen int lyff hebben, want daer zijn lieden die daerom geenen versche Visch (die daer wort gevangen) eten en sullen, de derde seggen dat sy comen van te veel swemmen, ende in het water te loopen, de vierde seggen dat sy comen van te veel aen Lant te gaen, de vyfde seggen dat sy comen van den wijn de Palm, de seste segghen dat sy comen vande Kankiens [1]), d'welck is hun broot, soo dat een yeder zijne opinie seght, meynende t'selve alsoo te geraden, so wel Negros als de Duytschen selver, maer met goede experientien en weten sy het niet te bewysen. Nv een yeder en can hetselve waer af dat sy comen ende genereren, met de waerheyt niet betoonen, dan deur presumtie, wantet contrarie bevonden wort: Men bevint dat de lieden die op de Gout custe hebben geweest, ende noyt met eenige vrouw personen confersatie hebben ghehadt, ende meer met Wormen ghequelt waren, als de genen die met Vrouwen ende Hoeren ghebouleert hadden, ergo so en comen sy dan niet van confersatie met de vrouwen te hebben, ten tweeden vanden Visch dat sy daer af souden comen (al
ist dat de Negros seggen datter sommige Visch is daer de wormen [99b]

1) Zie aant. kolom 20b.

af groeyen) t'selve en can niet waer wesen. Ten derden van het swemmen, ende in zout water te loopen, en groeyen sy oock niet, want lieden die noyt int water gheweest en hadden, waren meer met Wormen gequelt, als lieden die daghelicx inde zee laghen en swommen. Ten vierden, vanden wijn de Palm en comen sy oock niet, want daer zijn lieden gheweest, die hun dagelicx inden wijn de Palm vol ende zadt droncken, ende met geen Wormen gheinfecteert en waren: maer ter contrarie, daer zijn personen gheweest die noyt druppel Wijn de Palm ghedroncken hadden, ende waren meer met Wormen gequelt als d'andre, die hem dagelicx droncken, daerom en groeyen sy van geenen wijn de Palm. Ten vyfden van gelijcken inde Kankiens [1]), broot. Ten sesten segtmen dat sy comen van aen Landt te gaen, ende dattet de natuer van het Landt is, maer is bevonden dat de ghene die noyt voet hier aen Landt en hadden geset, waren meer met Wormen gheinfecteert, als de lieden die daghelicx aen Landt waren, ende droncken en cloncken, ende alle andre quade manieren pleegden, daermen soude meynen dat de Wormen af groeyden, ergo soo en comen sy oock niet van het Landt, ende natuer van dien: maer de meeste presumtie vande lieden is datsy comen van het water datmen vande Negros coopt, die het uyt de Putten halen, ende het gheeft oock goede aparentie alsmen het wel in siet, dat sy van het water groeyen, want in Ormus [2]), of in die quartieren wort het versch water wel achthien vamen onder het zout water, Potten deur Duyckers op ghehaelt, welck de lieden drincken, omdat sy aldaer mede met die Wormen seer gequelt zijn, ende ghelijck de sommighe schryven, soo segghen de Indianen dat sy van het water groeyen, sulcx dunckt my oock te zijn, naer dat de experientie vereyst dat de oorsaecken alhier daer van oock moet wesen, want het al een fatsoen van Wormen zijn, ende geen onderscheydt onder en is: Wel is waer datter lieden zijn die water genoech gedroncken hebben, ende met geen Wormen gequelt waren, maer dusdanige hebben haren handel gedaen, ende met hare Schepen beneden Mourre gelegen, als te Ackra, ende andre plaetsen, maer die voor Mourre ligghen, of veel water drincken dat van daer comt, sullen deur den bandt meer met Wormen gequelt zijn, als andre lieden die aldaer niet gheleghen
[100a] en hebben, want men bevint aen de personen die voor Ackra en leegher met hunne Schepen hebben gelegen, weynich met Wormen

1) Zie aant. kolom 20b.
2) Linschoten Cap. 6.

gheinfecteert hebben gheweest [1]), maer oock de Negros selver aldaer wetender luttel of niet veel af te praten: midts daer diversch af ghesproken wort, soo en wil ick daer geen rechter over wesen, om yet sekers daer van te schryven waer van dat sy comen, dan Godt is de geene die het weet waer van dat sy comen, ende de gheene diese crijgen, mach Godt om goede patientie bidden, dat Godt hem wil geduldicheyt verleenen in zijne pijne, want de pijn somwylen onspreeckelijck is: De geene diese crijgen lyden groote pyne, de sommighe connen gaen noch staen, d' andre ligghen noch sitten, de derde ligghen heel desperaet, of sy sinneloos waren, ende moeten by tyden wel ghebonden worden. De vierde crijghense met een Cortse of met een huyveringh, al offet de Cortsen waer. De vyfde crijghense met een flaute, andre hebbense al eer dat sy het weten, en hebbender luttel pijn aen, soo dat de Wormen met verscheyden manieren haer openbaeren. Dese Wormen openbaren hun met een cleyn bleyntken [2]), d' andre met een puystken gelijck een Vloey beet, d' andre met een gheswel, datmen dickmael de Wormen tusschen vel en vleesch sien mach, andre comen met bloet-vinnen etc. De Worm moet hem selfs eerst openbaeren, sonder datmen daer veel meesterye aen doen mach: niettemin hy openbaert hem niet dan te veel, ende te vroech, veel beter waert dat hy niet en quam, ende de lieden onghequelt liet. Hy sal selver zijn operatie soecken, en zijnen beck [3]) uytsteken, diemen dan moet vaten ende vast houwen, dat hy niet weder in en cruypt: Hy vertoont hem op diversche plaetsen, als aende beenen, int verhemelte vande voeten, aende armen, knien, billen, ende daer ghemeynelijck veel vleesch is, iae dat meer is de sommige hebbense in haer mannelijcheyt, bynamelijc (met verlof) in haer balsacxken, met groote smerte ende pijn, soo dat de ghene diese crijgen daer onspreeckelicke pyne deur hebben: dan wel is waer dat den eenen persoon veel minder pijn daer aen sal hebben als d' andre, ende oock veel eer daer af sal verlost zijn als de sommighe, d'welck comt veel naer het tractement dat sy hun aen doen, want t' is seer goet wanneermense ghewaer wort, datmen hem dan stil hout, principael alsmense inde [100b]
beenen crijcht, en moetmen hem niet veel vermoeyen met gaen, ende oock ten anderen datmen de plaetsen daer sy hun willen openbaren warm hout, want men daer deur veel te minder pijn lydt, want

1) Dit was wellicht zoo in den tijd van De Marees, maar Meredith (1812) zegt juist het omgekeerde: „from Accra down to Rio Volta all classes of people suffer cruelly from Guineaworm" (blz. 239).

2) Bleine: blaar of puist, zie Verdam Middnl. Woordenboek.

3) Niet juist de „bek", zie volgende aant.

sy beter met wermte uyt des menschen lichaem willen comen, dan met couw ende onghemack, want sommighe lieden hebben hun qualijck gade gheslagen wanneer dat sy de Worm hadden, soo dat de wonde quam t' ontsteecken met een groote swellinghe, daer deur sy groote pijn leden, ende in haesaert stonden van het been ofte arm te verliesen [1]). Als hy hem nv soo verre gheopenbaert heeft datmen hem can vaten, soo moetmen hem allencxkens uyttrecken, tot dat hy stuyt, dan moetmen hem laten berusten tot dat hy weder ganck geeft, ende dat buyten het lichaem is moetmen op een spaentken winden, of met een draeyken neffens het gadt binden, dat hy niet wederom te rugghe en keert: wanneer dat hy uyt comt, so brengt hy elcke reys veel materie met hem, ende men moet alle daghe daer naer sien, en hem so langhe trecken tot dat hy uyt is, maer men moet den Worm niet te styf trecken, op dat hy niet en comt te breken, want deur het fenyn dat sy in haer hebben, so comt de wonde te ontsteken. Het ghebeurt dicmael naer dat daer eenen Worm uyt s' menschen lichaem is gecomen, dat daer wederom eenen ander inde plaetse comt, ende deur het selve gadt zijnen uytganck neemt. Den eenen persoon is daer haester af ontslagen als d' ander, want den eenen binnen 3. weken, ende minder tijdt daer af sal ontlast zijn, daer den andren wel drie maenden mede te meesteren sal gaen. Den eenen persoon crijchter meer dan den anderen, want d' eene mensch zal met eenen Worm vry ende ontslagen zijn, daer een ander persoon

1) Zie kolom 98b. Johnston Dl II (blz. 984) gaat als volgt voort: „When this occurs the West Coast natives treat it in a manner which throws an interesting light on the course that Nature might take if she were left to herself: they souse the open boil with cold water. Instinctively the worm ejects or protrudes its uterine sac from the oral aperture. This is a thin membranous bag containing a slightly opalescent fluid swarming with minute embryos. The protruding bag then ruptures and sets free the tiny worms. No doubt this is what would occur if by chance the Filaria found itself near water. The embryos would then escape into the water, take refuge in the body of the water insect above mentioned, and so continue their strange cycle of existence. No doubt this spread of the worm often occurs through the Negroes standing in water in order to wash the affected part. By continued douching the worm protrudes an inch or so of its length. It is then cautiously but firmly seized, and the protruded portion is attached to a small stick. This is given two or three turns a day until at last the whole worm is wound up and removed from the body. The winding has to be most cautiously undertaken, or the worm will break, and serious results might follow caused by the portion of the creature that remains in the body. ... It is thought that the germ enters the body not only through the stomach but also through any wound or abrasion."

Gramberg (1861), die officier van gezondheid was, zegt reeds: „de kiem dezer dieren bevindt zich in het water van poelen en kommen en heeft gelegenheid om gedurende het wasschen of baden van buiten door de huid te dringen".

De circulatie van de kiem: eerst in een water-crustacee (Cyclops quadricornis), daarna in den mensch (alwaar de ontwikkeling plaats heeft), dan weer in het water en in de crustacee, is van veel later waarneming.

wel 10. of twaelf sal hebben, als icker wel kenne die 10. Wormen seffens op eenen tijdt buyten hun lichaem hangende hadden: Ick heb noch lieden gheweten die operatie van eenen Worm hadden ende dat hy wederom in crope, ende in sich selven consumeerden, soo dat den Man daer gheen gebreck meer af en hadde, dan de reys daer nae. Sy zijn van verscheyden lenghde, dickte ende groote: de sommighe zijn wel een vaem lanck, ende andre wat corter, elc naer advenant, inde dickte zijn sy seer verscheyden, de sommighe zijn als grove Veel-snaren, ende ghelijck een gemeyn Pierworm, d'andre zijn ghelijck priem snaren van Luyten, de derde zijn soo fijn als Syde of Garen etc. Sommighe willen sustineren dat sy niet en le- [101a] ven, ende dat maer quade zenuwen en zijn, ende gheen Wormen. Ick hebbe nu cortelingh gesien aen eenen persoon daer de Worm hem aen openbaerden, dat den Chirurgijn ofte Barbier den Worm met een treck uyt den patient lichaem trock, ende den Worm om hooge heffende vrongh hem als eenen Palinck, hy was ontrent vyf vierendeel lanck, ende dick gelijck een Luyts naer: dat het zenuwen waren, sy en souden geen leven in hun hebben, daerom zijnt natuerlicke Wormen, de Negros doen daer geen meesterye met allen teghen, dan latense hunnen ganck hebben, ende wassen de wonden met zout water, d'welck sy seggen willen daer goet voor te zijn. De Heere wilter een yeder voor bewaren, wantet geen cleyne straffe ofte pijn en is, maer een groote ende onsprekelijck pijn, t'welc sy wel weten die daer mede ghequelt zijn: men souder de reys ende het Landt om schouwen, om de pyne der Wormen niet te crijghen. Jan Huyghen van Linschoten schryft in zijn Itinerario dat dese Wormen de meeste plaghe is die de lieden in Ormus crijghen, ende is de grootste zieckte die daer te Landen rengneert, ende als hy selver met meer andere die daer te Landen gheweest hebben, presumeren dat het van het water drincken comt, soo is het meeste gevoelen vande Gene-vaerders ooc, dat sy van het water drincken comen [1]).

---

1) De „jigger"(Pulex penetrans, Sp. en Port. nigua), een insect dat zich tusschen de nagels van de teenen van menschen (en dieren) invreet en tegenwoordig heel tropisch Afrika als verpest heeft, was aan De Marees onbekend; het kwam eerst omstreeks 1850 uit Zuid-Amerika over. Van slaapziekte, die tegenwoordig zeker in Togo voorkomt (Das überseeische Deutschland Dl 2 blz. 64) vindt men in de oudere literatuur niet gesproken. Kinderpokken kwamen, althans in den lateren tijd, veel voor (Gramberg Schetsen blz. 101), en te Accra schijnt inenting reeds in ca. 1810 bekend te zijn geweest (Meredith blz. 194).

Annotatie van D. Pal. uyt den Itinerario.

Van dese Wormen schryft Alsaharanius [1]), in zijn practicquen, int 11. Capittel aldus, daer groeyen op sommighe plaetsen tusschen vel ende vleesch sekere Wormen, welcke sieckte ghenaemt wort der Ossen passie, om dat de Ossen met soodanighe sieckte menichmael ghequelt worden, die haer lanck uytsteecken, ende voorts çruypen onder het vel, so lange tot dat zy de Huyt doorboren. De genesinghe bestaet in suyveringe des lichaems, van verrotte fluymen, men strijc, de wonden met versche ongesoute Boter (alsmen die heeft) om de wonden te haester te cureren, ende vande pyne verlost te zijn.

Het 46. Capittel.

Van het Sout dat sy hier maecken, ende wat handelinghe dat sy daer mede doen.

[101b] Het Sout dat sy hier maecken, ghebruycken sy in haere spyse, om die daer mede te zouten, want sy geern gesoute cost eten, principael als het sop wat zuyrachtich is, dat nutten sy geern, ende is by hunlins een gemeyn eten, want rouwe ende ongetemperde cost hun niet nieuw en is te gebruycken. Het Sout dat sy maecken is heel fijn ende wit, die het niet en kennen soudent voor Canarie Suycker [2]) aen sien, want sy het packen in cleyne rieten Corfkens, gelijc het broot Suycker, boven met groene bladeren bedeckt, om dat het colleur deur de cracht vande Sonne niet verbruynen en soude, ende zijn witticheydt verliesen [3]): Sy doen daer groote handelinghe mede, om het zout te vervoeren van d'een Stadt in d'ander, ende worter met menichte verruylt, want t'isser seer goeden coop. Het beste ende principaelste Sout comt van Anta ende Chincka, daer de beste Pannen zijn, daerom ooc het beste Sout wort gemaeckt, ende dese lieden

---

1) Zie Linschoten, Itinerario Cap. 6. — Alsaharanius, moet zijn: Alsaharavius (de Sp. Arab. geneesheer Abul Kasim al Zahrāwi). De woorden van „fluymen" tot „verlost te zijn" zijn een toevoegsel van de Marees bij de annotatie van Paludanus.

2) Suiker is al vroeg op de Canarische Eiln. gecultiveerd; Galvão (alias Galvano; 1555) noemt het onder de voortbrengselen (zie Galvano blz. 66, uitgave Hakluyt Soc. 1862). Daarheen was het overgebracht uit Zuid-Spanje, alwaar de Arabieren het weer gebracht hadden; vandaar ook de Sp. en Port. namen azúcar, assùcar, „de suiker". — Van de Canarische Eiln. ging het na 1492 door de Portugeezen naar S. Thomé en Principe; verg. aant. kol. 102a.

3) Zoo komt het zout er nog in den inlandschen handel voor. De benaming van deze korfjes met hun inhoud is aan de Kust „saltsticks". De handelswaarde neemt enorm toe met den afstand tot de kust, vandaar dat Europeesch briketzout een uiterst nuttig ruilartikel in de binnenlanden is. Het neemt, bij het vervoer, weinig ruimte in en is uiterst gewild.

midts sy den naem en faem daer af hebben het heele Lant deur, soo doen syer de meeste handelinge mede: in Januarius en December, oock in November, soo wort het Sout hier te Lande inde Pannen ghewonnen [1]), ende als dan gheprocureert, om het heele Jaer daer af te wercken: sy maeckent seer subtyl, ende met minder moeyten danmen hier te Lande het Sout maeckt, midts dien dattet hem selven wit ende cleyn maeckt, ende maer eens te versieden en is, ende dan stracx in brooden wort gepackt, ende latent dan drooghen, soo dat het dan soo hart wort als een broot Suycker, ende by naer wel schrabben souden, maer wanneermen daer opslaet, so vallet van malcanderen als Suycker, ende is soo goet als Sout wesen mach, maer can seer qualijck in groote hitte duyren.

Het 47. Capittel.

Hoe de Porteguesen dit Landt vande Negros ghecregen hebben, ende hoe sy aldaer met hun hebben ghehandelt.

Alsoo veel als ick noch seecker can bevinden, soo uyt sommighe [102a]
Boecken, als uyt den monde van gheloofbaere personen, soo hebben de Porteguesen eerste het Eylandt van S. Thome onder hun ghebiet ghehadt [2]), ende ghevonden eer sy aen het vaste Landt van Africa, ende de Custe van Gunea, ontrent dit quartier gecomen zijn [3]), ende dat selve ondersocht hebbende, bevonden dat het een goet Lant was, om handelinge (tot proffijt) te doen, ende dat de Inwoonderen ende Negros van dien Lande heel arm van goederen waren (van het ghene dat de Porteguesen ghenoech costen becomen, ende hulins conden brengen) maer ten anderen rijck van dat de Porteguesen niet en hadden, t' welck was Gout, met sommighe andere

1) Dus in den drogen tijd. Ook achter Elmina waren in later tijd zoutpannen te vinden. Na uitdamping werd het zilte water gekookt. (Zie aanteekening van Weytingh bij Brodie Cruikshank blz. 8).

2) De eilanden S. Thomé, Annobom en Fernando Póo werden alle omstreeks denzelfden tijd (1471) ontdekt; verg. volgende noot. S. Thomé werd eerst in 1492 bevolkt, dus 10 jaar na de stichting van Elmina. De eerste gouverneur van S. Thome was Alvaro de Castro, derwaarts gezonden met 2000 kinderen van 7 jaar of jonger, die de Koning van Portugal den Castiliaanschen Joden had laten ontnemen en daarna doen doopen. Zie Tiele de Portugeezen op weg naar Indië, Gids 1873 IV, en Schmeller blz. 41.

3) De handel aan de Goudkust werd den 2en Januari 1471 geopend te Chama (later met het Fort S. Sebastiaan) door João de Santarem en Pedro d'Escobar; zie Pacheco Pereira blz. 68. Het was daar ter plaatse dat men de goudmijn (a Mina) meende te hebben aangetroffen „o qual luguar foy ho primeiro que nesta terra se fez ho resguate do ouro & quy neste tempo se chamaua a mina" (Pacheco Pereira t. a. p.).

Waeren. Ondertusschen vernemende van dese Swerten (die doen ter tijdt noch heel wilt waren, overmidts sy noch noyt gheen andre vremde natie en hadden ghesien, dan de voornoemde Porteguesen, comende van St. Thome, die d' eerste hebben gheweest) de ghele-ghentheydt vant Landt, ende oock watmen aldaer soude mogen brengen, om met hunlins te handelen teghen hun Gout, met andre saecken die hun goet dochten te zijn tot haren advantagie: soo zijn sy wederom te rugghe nae St. Thome ghezeylt, ende hebben hun avontuer aenden Gouverneur vant Eylandt overghedragen, ende dien niet slapende, heeft cito andre Schepen toegherust, met alle amonu-tie, volck ende cost (dat hem tot sulcken intreprinse noodich was) gheladen, ende derwaerts naer de Gout custe de Mina ghesonden, om aldaer breeder met de Inwoonders te conferseren ende kennisse te maecken. Doen dese Schepen met volck daer quamen, waren wille-commer als de voorgaende reys, mits sy de Inwoonders met alle soe-ticheydt ende vrientschap handelden, hun leyende met een zoet lijntken, om te beter tot haer voornemen te comen. De Indianen ofte Negros siende dat dit volck hun alle caresse ende vrientschap dede, ende alle eere bewees, soo waren sy noch meer tot hunlins gheaffec-tioneert, om met haer te handelen, ende hun haer Landen te toonen: waer over dat de Porteguesen hun Landt ghesien ende ondersocht hebben, om de naeste reys daer een Casteel ofte sterckte te maecken, om alsoo hun Meesters te zijn, ende over het Lant te domineren, en-de de Indianen onder hunne subiectie te brenghen. De Indianen dit niet bemerckende tot wat intentie sy daer een huys wilde maecken,
[102b] lieten het hun toe [1]), mits de schoone gheloften die sy deden, ende oock met ghiften die sy den Coninck schoncken, want de Indianen ende Negros hunnen aert niet en kenden, overmits sy met noch gheen andre vremde natie ghehandelt en hadden. In somma de Portegue-

1) Het is niet juist dat de Portugeezen een „huys" aan Elmina hadden vóór dat het kasteel werd gesticht. De handel ter plaatse werd door schepen gedreven en toen d'Azambuja (1482) aan de kust kwam, met opdracht het kasteel te bouwen, vond hij er het schip van Joao Ber-nardes „fazendo resgate d'ouro com Caramança Senhor daquelle Aldea". Zie De Barros Dec. I, Lib. III, Cap. I. Het dorp heette toen „Aldea das duas partes" (waarschijnlijk het door de rivier Benjan „in tweeën verdeelde"), door de Nederlanders verbasterd tot Eddena en Oddena.

Op last van Koning Johan II werd in 1481 eene vloot te Lissabon uitgerust, die den 19en Januari 1482 ten anker kwam voor hare bestemming aan de Goudkust. Zij bestond uit negen (of tien) caravelen en 2 vrachtschepen, die geladen waren met behouwen steenen en bouw-materialen, bemand met 600 koppen, waarvan 100 ambachtslieden, en werd gecommandeerd door Diogo d'Azambuja. In 20 dagen was de bouw zoover gevorderd dat men het kasteel als voorloopig „stormvrij" beschouwde. Het kreeg den naam S. Jorge „por a singular devoção que el Rey tinha neste Sancto" en werd bij Kon. Besluit van 15 Maart 1486 tot stad (Cidade)

sen siende waermen best een Fortresse maecken soude, om het Lant te corrumperen, hebben begost een Huys te maecken, als of sy daer quamen woonen, int beste en op de propiesste plaets van het heele Landt, ghelijck als sy altijt doen (niet de slimste maer de beste plaetsen van de Landen innemende) d'welck hun oock te prysen is [1]) : Tot dese timmeragie hebben sy uyt Poortegael eenighe Schepen met Kalck ende Steen ontboden, met alle noodelicke Instrumenten daer toe dienende, en hebben aldaer een cleyn Kasteeltken ghemaeckt, dat sy metter tijdt al grooter ende grooter beghrepen, ende soo een voet ende vasticheydt int Landt van Gunea (in Africa) ghecreghen hebben, dat sy den naem gaven van Amina, ende zijn hier mede de Indianen Meesters gheworden, en hebben het Landt beghinnen tot hunne profijt te laboureren, ende het volck kennisse van veel dinghen gheleert. Voorder hun niet ghenoech dunckende te wesen een Casteel int Landt te hebben, om alsoo over het Landt ende over de Indianen Meester te zijn, hebben noch gaen practizeren om op andre bequame plaetsen noch andre Huysen, Fortressen, ende Kasteelen te maecken: daer toe sy innamen het Dorp van Achombene, ligghende maer 3. mylen vanden Caep de Trespunctas, ende hebben aldaer een Kasteel ghemaect, dat hedendaechs genoemt wort Aziem [2]), en leegher ontrent 3. mylen tusschen de Caep ende het Kasteel de Mina, hebben sy noch een ander huys ghemaeckt, inde Rivier van

---

verheven. De bezetting werd vastgesteld op 60 koppen (zie Pacheco Pereira blz. 69, en De Barros Decade 1, Lib. 2, Cap. 1 en 2). Diogo d'Azambuja bleef er 2 jaar en 7 maanden en bij Kon. Besluit van 17 Mei 1485 werd hem vergund een kasteel aan zijn wapen toe te voegen „em memoria do castello de S. Jorge da Mina que fundou, e pelos seus outros serviços na guerra". (Alguns Documentos blz. 56).

Aanleiding tot de stichting van het kasteel was waarschijnlijk de gebleken noodzakelijkheik om vreemde indringers te weren. Reeds in 1475 hadden zich Vlamingen, geleid door een Castilliaanschen loods, aan de kust vertoond, zie Pacheco Pereira blz. 64, en bij Koninklijk Besluit van 6 April 1480 werd aan Portugeesche bevelhebbers gelast ten strengste tegen de onderkruipers op te treden, zie Alguns Documentos blz. 45. Met eenzelfde doel werden na 1482 steenen pilaren opgericht op de verste door Portugeezen bereikte punten (zie De Barros Dec. I, Lib. 3, Cap. 3) welke pijlers meerendeels nog bestaan. Verg. mijne Inleiding.

1) Het was vooral de gunstige landingsplaats, in de uitmonding der rivier (of kreek), waardoor Elmina boven alle andere punten werd gewaardeerd.

2) Hier is begripsverwarring. Aan Achombene (Behien) kunnen de Portugeezen een fortje of een loge gehad hebben. maar het ligt veel te westelijk om met Axim te kunnen worden vereenzelvigd. Te Axim werd in 1552 het fort S. Antonio gesticht, in de plaats van een nog ouder fortje dat op een klip had gelegen (Deductie van Valckenburgh, bij de Jonge „Oorsprong"). Te Axim werden de eerste Hollanders die de kust bezochten teruggewezen, zie Paludanus. In 1642 werd S. Antonio door de Nederlanders genomen, zie Accoort met de Hoofden van Axim dd. 17 Febr. 1642 bij de Jonge „Oorsprong", en ook Hemmersam's Reiszbeschreibung.

S. Iorge [1]), ontrent het Dorp van Anta [2]), ende wort hedendaechs veel genoemt Cama [3]). Dit huys hebben sy hier gemaect om dat daer veel verversinge is te becomen, van Hoenderen, Schapen, Rys, Grain, Mays ofte Terwe, Suyckerriet, ende andre Cruyden, dienende tot nootdruft, om dat sy alle dingen tot hunnen ghelieфte soude crijgen, ende niemant hun dat beletten en souden, misschaders is het oock tot een andre intentie ghedaen, niet alleen om alle nootdruft van veel
[103a] te becomen, maer oock (want het een goede Rivier is, daer veel Visch ghevanghen, ende daer het Landt over al veel mede ghevictalieert ende ghespyst wort) om de Ghemeynten daer tol af te doen betalen, houdende daer toe seeckere groote Canoes (int Spaens ghenaemt Almadias) daer sy mede over ende weder varen. Voorder hun dit noch niet ghenoech dunckende tot versekerheydt van Meesters vant Landt te zijn, comen noch alle daghen met hun Sloupen handelen, in een plaets genaemt Ackra, liggende twintich mylen leegher van het Kasteel de Mina, daer menichte van Gout ghebrocht wort om te verhandelen, ende merckende dat dit mede een goede plaetse was, die bequaem is om de handelinghe te doen, hebben alle middelen ghesocht om dese plaetse mede te corrumperen, ende onder hun commandement te brenghen: Daer toe sy ghecomen zijn met seeckere Saloupen met volck, ende hebben aldaer mede een vasticheydt opgheworpen teghen (de Negros vant Landt) hunnen danck, daer deur sy schreven heel Meester van het Landt te zijn, ende begosten de Inwoonderen rigoreux te trackteren, ende hun ghewelt te doen, al eer sy noch groote vasticheydt hadden, ende namen hun alreede Tol af, van haeren ghevanghen Visch, die sy inde zee ginghen visschen, met meer andere puncten die de Indianen tot confusie ende oproer verweckten, ende begonsten malcanderen op te ruyen om de Porteguesen uyt te sluyten: Ondertusschen soeckende alle middelen hoe sy de intreprinse aenghaen souden, soo zijn sy gecomen met een deel Cooplins uyt het Landt naer het voorsz. Kasteeltken, quansuys of sy wilden handelen, ende siende hun voornemen volbrocht te zijn, hebben ghelijckerhandt op de Porteguesen gheslaghen, ende alles vermoort, ende hebben hun de Fortresse met ghewelt afghenomen, te gronde gheraseert en afghebroken, ghelijck ick de materialen, ende de ruwinen vant selve Kasteeltken noch daer ter plaetsen hebbe sien ligghen. De Porteguesen siende dat die van Akra [4]) hun de For-

1) De lagune der rivier die thans als Bossum Prah bekend staat.

2) Ahanta.

3) Chama, Sjama of Saama met Ft. S. Sebastiaan, zie aant. bij kolom 102a.

4) Aan Accra kregen de Nederlanders vasten voet in 1624 en opnieuw in 1642. Vermoe-

tresse af ghenomen hadden, ende het volck omghebrocht ende vermoort, sochten alle middelen om het volck wederom met soeticheydt onder hun subiectie te brenghen, om alsoo tot hunne revensie te comen. Dies sy wederom een intreprinse voor namen, ende quamen [103b] met Sloupen vant Kasteel de Mina ghevaren, om met de Negros te handelen, maer die van Ackra dit siende en wilden hun niet laten aen Landt comen, dan deden hun met de Saloupen op de Ree ligghen, ende handelden also met malcanderen. Ondertusschen andre natie (als de Franchoysen) die op de Grain custe van Manigette, met de Negros handelen, begonsten met vreesen naer de Gout-custe te comen, om de Porteguesen eenich voordeel af te sien, ende arriveerde met hun Schepen aldaer, sochten middelen om te handelen, ende eenich proffyt te doen, maer versoeckende d'een plaets naer d'ander, vonden gheen die met hun wilden of dorsten ruylen, van vreesen vande Porteguesen (om die oorsaeck) ghestraft te worden: dan comende ontrent dese plaetse van Ackra, bevonden dat sy daer willecom waren, ende dat de Inwoonders ende Negros geerne met hun wilden handelen, midts sy vyanden vande Porteguesen vant Kasteel waren, soo hebben desen van Ackra de Porteguesen verlaten, ende hebben andre vremde natien aenghehanghen, soo dat de vremdelinghen (principael de Franchoysen) hier seer willecom waren. De Porteguesen hun Meesters vant Landt ghemaeckt hebbende, t'selve met alle rigeur ende ghewelt besittende, verboden de Swerten ofte Negros met gheen vremde natie te handelen of te ruylen, dan met hunlins, nemende tot verscheyden tyden het volck ghevanghen, ende dedense groote martelasatie aen, die sy wisten dat met andre natie (als met hun) ghehandelt hadden. De Negros dit hier niet om latende, en pastender niet met allen op, maer ghinghen even wel hun gangen om met vremdelinghen te handelen, als met de Franchoysen, die sy noemden Borfochanga, midts sy de coopmanschap een weynich beter coop van hunlins cochten, als sy vande Porteguesen deden. Die vant Casteel de Mina, siende dat de apprehendatie ende ghevanghenis van sommighe personen hun tot gheen ontsach en causeerden, maer even wel hunnen handel met andre vremde natie deden, sochten andre middelen om hun dese handelinge te benemen, denckende wanneer sy geen Canoes [104a] of Almadias en hebben om de Schepen mede aenboort te varen, soo

delijk vóór 1649 bouwden zij er de sterkte Crèvecoeur (inl. benaming Kinka). In 1650 begonnen de Engelschen het fort James te bouwen (inl. Accra); en in 1652 begonnen de Zweden aan Christiansborg (inl. Osu), alwaar thans de zetel van den Gouverneur der geheele Kust is gevestigd (zie Deductie van Valckenburgh, bij de Jonge „Oorsprong" blz. 68; en Doorman in Tijdschr. Ind. Taal-, Land- en Volkenk. 1898).

moeten sy ons wel ter handt comen, ende teghen hunnen danck met ons handelen. Daerom zijn sy ghecomen met twee Galeyen by nacht, ende hebben de heele Custe lanckx ghevaren, ende alle hunnen Canoes instucken gesmeten, die sy hebben connen becomen, denckende nv sy gheen Canoes en hebben, connen sy aen geen vremde Schepen varen, ende al eer sy andre Canoes hebben ghemaeckt, soo sullen de Schepen vertrecken ende achter blyven: maer dit en hulp al niet, want de Schepen daerom niet en lieten te comen. Voorder hebben sy dit ghesien dat dese middelen die sy aende Negros dede niet en hielp, so hebben sy getracht om de vremdelinghe met allen rigeur aen te tasten, ende hun Schip, lyff, ende goet te benemen, ende soo metter tijdt de vremde Natie vande custe te houwen, creghen tot dien eynde daer twee groote Galeyen uyt Portegael, om de Custe daermede veyl te houwen, datter gheen vremde Schepen en comen om te handelen, daer sy groote schade deur ghenieten, ende wanneer sy eenighe vremde Schepen ghewaer wierden, die daer ontrent de Custe erghens waren, so voeren de Galeyen derwaers, ende deden de Schepen alle schade die sy conden doen, als die inden grondt te schieten, ghelijck als sy ghedaen hebben aen Fransche Schepen die van Diepen quamen, die genoemt waren de Esperance, of de Hopen, die sy inden gront schoten, ende lieten het meeste volck verdrincken ende d'andre namen sy ghevanghen, ende wierpense op de Galeyen, t'welck is geleden ontrent achtien Jaren [1]). Doen ic ioncst in Gunea was, doen warender vant selve volck noch int leven, die op de Mina woonen ende getrout zijn: Wederom noch andre verscheyden Fransche Schepen ende Jachten, als hebben een overvallen voor Cabo Corsso, ende voor Berqun, dat noch onlancx gheleden is, daerder daghelicx noch van wech loopen, ende met de Hollantsche Schepen t'huys worden ghebrocht. De Franchoysen siende dat de Porteguesen hun met dusdanighe rigeur aen tasten, ende Schip, lyff ende goet benamen, hebben de Custe verlaten, ende zijn daer met de Negros niet meer comen handelen.

1) Dus ongeveer 1584.

Het 48. Capittel.

Hoe dat die vant Casteel de Mina trachten alle Natien om te brengen, die sonder consent vanden Coninc van Spagnien hier comen handelen. [104b]

Nae dat sy alle middelen deden die sy mochten bedencken, om de Negros de handelinge met de vremdelingen te verhinderen: maer en costen dat niet beletten, want de Negros het handelen met de vremdelinghen niet en begeerden te laten, wat middelen dat de Porteguesen daer toe waren ghebruyckende, soo en rusten die vande Mina niet om al middelen te soecken om te crenken de geene die daer met hun Schepen quamen op hun ban ende boet handelen, die selve aentastende met alle rigeur die sy mochten bedencken, niemandt respecterende van wat quantiteyt ofte natie dat de selve mochten zijn. Inden eersten aen de Franchoysen, ten tweeden aen hun eygen natie, ende nv ten lesten aende Neerlanders ofte Flamengos. Eerst hebben sy de Franchoysen so ghetravailleert ende besprongen, dat sy dickmael onder de Porteguesen handen ghecomen zijn, waer deur dat sy de schade aensiende, de Custe hebben verlaten, ende teghenwoordich niet meer en comen: Daer nae begonsten de Porteguesen selver alhier op dese Custe te handelen [1]), sonder consent van haeren Coninck, ende quamen op sommighe plaetsen daer de Porteguesen vande Mina alle dage quamen traficdelen: Die vande Mina dit vernemende, ende wel wetende dat het van hun eygen natie was (maer niet van haer Collegie) dan daer quamen sonder verlof vanden Coninck van Spaegnien, mits de groote schade die sy daer deur ghenieten int handelen, sochten alle middelen de selve Porteguesen (hun eygen natie) te crencken, ende al eer dat sy met de Galeyen by hun quamen, so waren sy al vertrocken: dan vernamen aende Negros daer sy mede gehandelt hadden, wat het voor een Schip was, ende hoe dat den naem vanden Capiteyn vant Schip was, ende wat ghestaltenisse ofte wesen dat hy hadde, ende hebben dit alles perfect op geschreven ende advys met d'eerste passagie Barc (die vant Kasteel de Mina vertrock naer Portegael) alle bescheyt mede ghesonden, waer over datmen op hunlins was lettende, ende doen dese Berck in Portugael quam, soo wert alle het volck ghevanghen gheno-

1) De Portugeezen onderkropen dus elkander, juist zooals de Hollanders en de Zeeuwen later deden. Het was de „Fiskaal" van Elmina die in het bijzonder de overtredingen dier „lorrendraaiers" moest vervolgen. (Lorrendraaier = loerendraaier, zie Kuiper's Geill. Woordenboek).

men, ende gheiustificeert, Schip ende goet verbeurt ghemaeckt, en-
[105a] de dat om dat sy sonder bescheet ofte consent daer waren comen handelen. T'is binnen mijnen tydt oock ghebeurt, ter wylen ic op dese custe lagh, dat daer een Berc van Port a Port [1]) quam, die in Rio d'Arda wilde wesen, ende alsoo zy onder weghen berooft was gheweest, ende aen het Kasteel d'Mina quam om haer te ververschen van water, ende andre amonitie die haer van noode was, sonder bescheyt vanden Coninck van Spaignien te hebben, om aen het Kasteel de Mina aen te mogen legghen, en wilde hun de Gouverneur so veel niet toe laten dat sy mochten aen Landt comen, maer wouse ghevangen nemen, by soo verre sy soo stout waren datse eens aen Landt quamen, waer over sy gedwonghen waren alsoo onververst van daer te scheyden, ende hun voyagie te volbrenghen. Alsmen overziet de cruweliteyt die sy over malcanderen ghebruycken, om sulcken cleyne zaeck van importantie wille, soo en behoevet niemant vremt te geven dat sy meerder tirannie aen andre vremde natie (daer sy doot vyanden af zijn) om dierghelijcke saken gebruycken, principael aen onse Neerlanders, die sy alle spyt ende schade aendoen ende gedaen hebben, die sy moghen doen, ofte bedencken connen te doen: want alsoo de kennisse van dese Custe eerstmals tot den Hollanderen deur eenen Barent Erickzen van Medenblick, den outsten Cramer vande Genevaerders gecomen is, die dese custe eerst behandelt ende ghevisenteert heeft, deur het ingheven ende instructie die hy vande Porteguesen hadde vercreghen, gevanghen ligghende op het Eylandt van Del Principe, om oorsaecken die hier te lanck souden vallen te verhalen, welcke instructie hy (comende uyt de ghevangenisse van dito Isle de Principe, oock verstaen hebbende dat de Franchoysen de zelve Custe uyt redenen boven verhaelt hadden verlaten) in Hollandt sekere Cooplins aenghedient heeft, op de welcke hem ettelicke Reeders gheloof gevende, een Schip toegherust hebben, om de reyse op Gunea inden name Godts aen te veerden, ende alsoo is hy derwaerts ghevaren, ende heeft de Custe rontsom ontdeckt, ende is met lief wederom t'huys ghecomen int Jaer ons Heeren 15. [2]) soo dat hy den eersten Ontdecker van dese Custe onder de Hollanders heeft gheweest, ende de eere comt hem toe. Nv dan de Porteguesen vant Casteel de d'Mina siende (so haest als sy de Franchoysen de Gout-custe

1) O Porto, Oporto of Porto.

2) Decenheden en tientallen zijn niet ingevuld. Dit geeft een hoog denkbeeld van de nauwgezetheid waarmede de Marees schrijft. Blijkbaar laat hij het hier niet op zijn geheugen aankomen. Het moet zijn Maart 1594, zie Brandt: Historie der vermaerde zee- en koopstadt Enkhuisen.

hadden doen verlaten) dat de Flamengos daer quamen om te handelen, die hun noch meerder schade costen doen als de Franchoysen, midts sy grooter Schepen brochten, ende machtigher waren om hunlieden te wederstaen, ende dat hun Galeyen die sy hadden, moesten vergaen, waren in sulcker voeghen datmense qualijck ghebruycken conde, so datse de Flamengos in haere Schepen niet en conden misdoen, hebben sy alle middelen gesocht om die te Lande te crencken, mits opruyende de Negros lanckx de Custe daer sy quamen handelen, seggende dat sy verraders vanden Coninck waren, ende daer quamen om hun ghevanghen te nemen, ende wech te voeren, met meer andre verachtinghe ende loghentalen, daerenboven de Negros belovende dat den Gouverneur den geenen die eenen Neerlander ofte blanck cost becomen, souden tot een vereeringhe hondert guldens aen Gout geven, met meer andre beloften, daer sy de herten vande Wilde mede verwonnen, ende ons Hollanders in hunlieder haet ende onghenade brachten, soeckende ons oock over al (behalven dat noch selver) te bedrieghen, ende met finesse om den hals te brenghen, dan sommige Negros daghelicx met ons t'Scheep comende te handelen, begosten onsen sin ende conditie te kennen, ende andre onder hun daer door noch tot ons te verwecken, soo dat de vrientschap hedensdaechs tusschen hun ende ons meerder is, alse oyt mette Porteguesen gheweest is, ghelijck wy noch breeder sullen verhalen [1]). Daerentusschen de Gouverneurs vant Kasteel de Mina siende dat wy hun groote schade inde handelinge deden, en rusten niet van alle middelen te soecken, om ons in alle manieren te crencken ende bederven, ghebruyckende daer veel practijcken toe, als inden eersten, op ruyende de Swerten teghen ons, om ons alle vylanie aen te doen, hun ghelovende veel schoons, die ooc dadelicken om coopende met giften ende gaven. Ten tweeden so hebben sy hun practijcken te wercke ghestelt voor Cabo Corsso, int Jaer doen daer eenen lagh met zijn Schip, by namen Symon taye [2]) uyt waterlant, om hem een deel volcx afhendich te maken, met eenen loosen aenslach: te weten, dat den Coninck van dese plaetse genaemt Cabo Corsso, het Schip wilde comen besien, nv om alle eere ende vrientschap den selven Coninc te bewysen, ende om te meerder profijt inde handelinghe daer deur te ghenieten, so sondt hy zijnen Sloup naer Landt, om op de Reede naer den Coninck [105b]

1) Dat de Nederlanders inderdaad eigenschappen medebrachten die hun een goeden omgang met natuurvolken deden houden, is wel buiten kijf. Zij hebben die eigenschappen waarschijnlijk nog, vooral in zooverre zij bestaan in afwezigheid van hinderlijke zelfgenoegzaamheden, godsdienstig fanatisme enz.

2) Reeds in 't kort vermeld; kolom 41a.

[106a] te liggen wachten, die sy met hunne Canoes aende Saloup soude brengen, om daer mede so voorts aen het schip te comen, aldus dan comende met een deel Canoes vol volckx naer de Saloup met groote blyschap ende triumphe, quansuys of sy hunnen Coninc brachten, overvielen sy de Saloup, ende vermoorden een deel volcx, niettemin met groot gheluck so ontzeylden hun de Saloup noch met een man twee of drie, ende quamen wederom aenboort. Dit geschiede al deur het ingeven ende opruyen vande Porteguesen, daerenboven den Gouverneur (niet rustende om zijn vyandtschap teghen ons te toonen) practiseerden ende onderwees de Negros het Gout te vervalschen, om ons alsoo de walginghe vande Custe te doen hebben, maar sulcx noch niet helpende om ons door sulcke middelen de Custe te doen verlaten, al wast dat sy het Gout grof ende groot vervalsten, tot achterdeel ende schade vande Neerlanders, want om sulcx soo veele te beletten alst moghelijck was, so worden sy op eenen tijt deur eenen Comies Matheus Cornelissen [1]) soo deur ghenomen ende ghecorigeert, dat het hun wel heugen mach, dieder alsulcken vreese onder de Negros maeckte, dat sy het selve sindert noch noyt soo grof en hebben dorven bestaen te doen, maer zijn van hem verschrickt, iae sommige en mogen noch tot op deser vre toe van hem niet hooren spreken, al ist dat hy de weerdichste Comies onder de swerten was, van alle d'ander die daer moghen comen, nochtans niet teghenstaende dat den Gouverneur sach dat alle de middelen die hy was plegende op de Hollanders om die vande Custe te dryven niet en holpen, maer datter alle daech noch meer en meer Schepen quamen om te handelen, iae soo veel dat het hun verwonderden, soo en heeft hy noch niet connen ophouwen van vileynie te laten blijcken, daer toe eenen Negro by naemen Voetien (alsoo hy een groot gheweldich Coopman was, ende daghelicx met de Hollanders trafiqueerden, ende alle ghelegentheyt wist vande Schepen) met een sekere somme gelts om coopende, namentlijck om sommighe Flamengos te verraden, ende int verdriet te brengen, midts dien dat sy wel wisten dat die Voetien groot credit onder de Schepen hadden, ende het wel te weghe conde brenghen, daer en tusschen int practizeren der middelen om sulcken verraderye te weghe te brengen, so docht hun eenen vont gevonden
[106b] te hebben, om hun inventie int werck te stellen, ende was wel ghepractizeert om een deel volcx ende goet te cryghen. Nv was daer een Sloup van een Schip van Delft (dat daer doen te tijdt op de Custe

1) Schijnt iemand van beteekenis te zijn geweest. Men vindt hem terug in de beschrijving van Benin, kol. 115a.

lach zijnen coophandel en dede) byde selve zijnse ghecomen ende hebben voor het eerste 3. Mannen aen Landt met een zoet lijntken ghelockt, segghende datter veel Herten ende wilde Gedierten was te schieten, waer toe het volck seer nieus-gierich was, ende voeren so met hun drie Mans personen aen Landt: de andre Negros die inde Sloup waren, gaven de reste vant volck die handen soo vol wercx, dat sy geen moet en hadden elders op te letten, iae hadden de Lonten uyt ghedaen die daer honghen en branden, geenssins achterdencken hebbende om hun teghen eenich verraet te moeten defenderen. De Negros hun baene schoon siende, ende dat hun feyt dat sy begost hadden goet om volbrenghen was, hebben het volck met verraderye aenghevallen, en zijn met twee of drie personen over boort ghesprонghen, hebbende de reste wel dapper ghequetst, niettemin den Timmerman die voor stont een weynich en timmerden, dit rumoer vernemende, sprongh met zijn Byl onder den hoop, ende hackten drie of vier swerten soo in hun ribben, datter een vervaertheydt onder hunlins quam, soo datse voorts uyt de Sloup sprongen, de 2. of 3. die noch inde Sloup onghequetst waren gebleven, brochten de Sloup noch deur groot perijckel met Godes hulpe in behouden handen: d'ander die aen Landt waren gegaen om Herten te schieten, werden gevangen, ende naer het Kasteel de Mina gevoert, daer sy groote armoede ende miserie hebben geleden, want die onder hun handen comt mach liever doot zijn als leven, dan die vant Kasteel of andre plaetsen en moghen geen ghevangenen die sy crijghen justiceren, sonder consent van Portugael, uytgeseyt als sy wech loopen, ende daer over wederom gecreghen worden, so zijn sy lyve loos, ende worden om den hals gebrocht, als namentlijc in een stuc Geschuts ghesteken, ende so wech gheschoten, gelijck sy gedaen hebben aen eenen Frans-man die wech was gheloopen vant Kasteel de Mina, om hem te salveren, ende wiert daer over vande Porteguesen wederom gecregen, ende in een steen-stuck gesteken, ende also wech geschoten [1]). Noch andre cruweliteyt hebben de selve gedaen int Jaer 1599. den 27. December, aen vyf personen die met een Harinck Schuyt voorby het Kasteel de Mina voeren, om naer een Dorp te varen dat Mourre genaemt is, den welcken comende dicht onder [107a]
het Casteel een stilte overviel, soo dat sy niet zeylen en mochten,

1) Den 14en Aug. 1782 liet de Engelsche Commandant van Cape Coast Castle een Engelsch soldaat, die in de richting van Mouree gedeserteerd was, opvatten „who, within an hour of his surrender was, by his captain's order, blown from the muzzle of one of the guns". „This act was committed without any trial having been held and without the Captain having either seen or spoken to his victim". Ellis, p. 102.

den Gouverneur sulcx gewaer wordende, sont een Canoes met swerten naer hun toe die de Schuyt overliepen, ende also het volc hun int water wierpen, hebben sy het selve met Spiesen ende Assegayen deursteken, ende met een Coorde aen hunnen hals ghebonden, naer het Casteel toe gesleypt, daer sy de doode lichamen den cop af capten, diese voor den Gouverneur brochten, latende voorts de doode lichamen op strangh liggen, bedryvende groote vreucht met de hoofden, overmidts datse de selven over t' vier coken ende zieden, ende gaven malcanderen van het sop te drincken tot een groot present [1]), daer nae ginghen sy noch de selve hoofden rontsom het Casteel op houte pinnen stellen, tot een spytverwijt ende schande vande Flamengos, iae hebben naeder handt soo ick hebbe verstaen uyt de beckenelen vande hoofden ghedroncken: Sy werden deur dese victorie so seer gesterct ende opgeblasen, meynende al ghewonnen te hebben, datse corts daer naer den 27. January, anno 1600: ontrent de middernacht wederom met een deel Canoes daer seer veel Porteguesen ende swerten onder waren, ghecomen zijn om noch een Saloup te overvallen, die sy dien avont hadden zien varen, maer by malcanderen comende hebben die vande Sloup de Porteguesen met hare medehulpers so willecom gheheeten dat het hun heugen mach, want sommige groote Meesters daer doot gheschoten wierden, so datse sindert niet meer af gecomen en zijn, tot deser vre toe tot mijn vertreck vande Custe: sy hebben noch van ghelijcken by nacht ghecomen ende de Sloupen ende Schuyten van hun Touw gesneden, ende die laten dryven, met meer andre puncten, trachtende ons aen alle canten te vernielen, bederven ende schade aen te doen, als opruyende ende coopende de Negros teghen ons op, om ons alle afbreuck te doen die sy mochten, daer sy dickmael naer hebben ghetracht, maer t' is hun dicmael oock (Godt loff) misluckt, ende midts sy nv tegenwoordich cleyn ontset van die van Lissebona of van Portugael crijgen, om hunlins te verstercken, so houden hun de Porteguesen stil, en comen luttel uyt hun Casteel, want deur dien sy nv weynich zijn soo blyven sy al by malcanderen, vreesende vande Negros verraden te worden, die hun alle daghen meer ende meer beginnen af te vallen,
[107b] ende doot vyant te worden, midts dat sy zien datse voortaen geen proffijt vande Porteguesen vant Kasteel de Mina te verwachten en hebben, als sy wel van onse Hollanders doen, ende gelijck sy zien ende bemercken metter daet van wat goede complexie ende natuer dat de Neerlanders zijn, so verachten sy de Porteguesen alle daegh

1) Zie hetzelfde verhaal in anderen vorm kolom 53a.

meer en meer, ende worden ons langer hoe meer toegedaen, so dat wy hopen dat met der tydt de Porteguesen daer hun juredictie niet meer hebben en sullen, maer datse seer haest byden Neerlanders gheheelicken sal zijn.

Het 49. Capittel.

Andre ghelegentheydt vant selve Casteel d' Mina, ende wat regeringhe ende handelinghe zy daer gheuseert hebben, met sommige andre puncten dies aengaende.

Doen die van Portegael of de Porteguesen tot proffyt ende door last van haeren Coninc de Custe van Gunea ontdect hadden ende dat sy op de principaelste plaetsen ofte Frontieren vande Landen, eenige Castelen ofte vasticheyt gestelt hadden, so datmense ten eerste uyt dit quartier niet wederom dryven en mochte, sonder, grooter gewelt tegen haerlins als het heure te brengen, ende te gebruycken, so heeft den Coninc (siende dat hy Dominateur over het Lant geworden was, ende dattet een goet quartier was om coophandel te dryven, causerende groot proffijt) dit Casteel d'Mina in contract gestelt, ende aen sommige Cooplins verpacht, om hun handelinge daer alleen te mogen doen, daer van iaerlicx in pachtingh [1]) menich duysent Crusaden vande Contractadeurs crygende, tot dien eynde ooc verbiedende alle zijnen Ondersaten, dat niemant op de custe van Gunea en mochte handelen, sonder zijn bevel, ofte commissie vanden Contractador te hebben, ende dat alles op lyf straffe, gelijc sy oock gestraft zijn gheweest die contrarie hadden ghedaen, als wy int voorgaende Capittel geschreven hebben, ende tot meerder versekeringe dat de Negotianten ofte Contracktadoris aldaer niet beschadicht en soude worden, ofte dat hun in heur handelinghe eenich belet soude moghen gheschieden, soo heeft den Coninck van Portegael dit Casteel d'Mina (wel versien met alderhande amonitie ende volck, dienende tot defencie van dusdanige plaetsen) aldaer doen maecken, ende heeft op het selve eenen Gouverneur ghestelt, [108a]
om dat de gouverneren, seyndende alle drie Jaren nieuwe ende versche Gouverneurs, uyt het Coninckrijc van Portugael naer het voorsz.

---

1) Koning Affonso V besloot in 1469 den handel op de Afrikaansche kusten aan Fernão Gomez, een Lissabonsch koopman, voor den tijd van vijf jaar te verpachten, onder voorwaarde dat hij elk jaar van Sierra Leona af, de kust 100 mijlen (635 K.M.) verder zou laten opvaren. Na afloop van dezen termijn werd de pacht, op verlangen van de Cortes, aan den meestbiedende toegestaan. Zie De Barros Decade I, Lib. 2, Cap. 2.

Kasteel d'Mina, soo dat alle drie Jaren de Gouverneurs verandert worden, het welcke eenighe Capiteynen ofte Cornels zijn, die den Coninck op andre plaetsen eenigen dienst ghedaen hebben, ende Cruepel of Lam geworden zijn, de selve worden tot haerere compense op dusdanige quartieren gesonden, om alsulcken bevel ende Gouvernement aen te veerden, ende door middel van dien haer vet en rijck te maecken, op dat den Coninck geenen cost van hun meer hebben en soude. Andre gemeyne Soldaten die hier comen ofte gesonden worden, moeten ghemeynelijck hier haer leven lanck blyven, ende zijn ghemeynelijck meest altzamen personen die in Portugael ofte in Spaignien den hals verbeurt hebben, ende tot een bannissement hier worden gebannen, dan trecken even wel gagie ende soldye vanden Coninck, daer sy hun op onderhouwen moeten, voorts alle andre costen dies aengaende, moet den Coninck betalen, so dat de Contractadoris niet te becostigen en hadden dan hunne Schepen met coopmanschappen te laden, ende haere Factoors te bestellen, die de coopmanschap waer namen als sy daer quamen, ende tot hunnen behoorlicken tijt verhandelden, ende retour met de Bercken wederom naer Portugael sonden. Tweemaels ginghen gemeynelijck de Bercken binnen s' Jaers van Lissebona nae de Mina t' zeyl, d' welc was inden beginnen van het Jaer, ofte Somer, ontrent April ende Meye, ende int voleynden vanden Jare, in September ende October, hier toe bevrachten de Cooplins veel Fransche Scheepkens, die hun dochten daer toe bequaem te wesen, waer deur de Franchoysen eerstmals de kennisse ende de ghelegentheydt vanden Lande cregen [1]), de welcke nae datum hier mede begosten te handelen op haer ban en boet, ghelijck vooren vermaent is. Als dese Bercken naer d' Mina vertrocken, soo voeren sy al samen vier of vyf Schepen [2]) seffens in Compagnie, ende quamen met haere Carghe aent Kasteel, daer sy haer fardelen ende coopmanschap ontladen, ende de Schepen wat ginghen versien ende verkalfateren, soo datse binnen een maent of 6. weecken wederom ghereet waren om te vertrecken, ende ghereet zijnde soo gaven de Facteurs ofte Ligghers die hier opt Casteel in
[108b] commissie lagen, hun alle het Gout mede dat sy ontfanghen hadden,

1) Dit bericht wordt nergens bevestigd en is onwaarschijnlijk. De Portugeezen zouden dan het Paard van Troje hebben ingehaald en het zou hun nooit zijn gelukt de Franschen eruit te krijgen, zooals toch gebeurde. — Uit de Engelsche en Fransche verhalen blijkt trouwens hoe de Franschen zelf, op eigen gelegenheid, van de Greinkust naar de Goudkust afzakten.

2) Volgens Pacheco Pereira (blz. 69) werd de handel onderhouden met twaalf kleine schepen (per jaar), namelijk in den tijd toen de handel goed ging: begin der 16e eeuw.

ende sondent met dese Schepen naer Portugael, so dat sy dese reysen doen ter tydt deden in acht of neghen maenden, daer de Hollantsche Schepen nv wel thien of twaelf maenden, iae wel achthien maenden moeten over doende zijn, ende dickmael wel soo langh met hunne Schepen ginder op de Custe moeten blyven liggen handelen, als de Porteguesen totte gheheelen reys (gaen ende keeren) van doen maer hadden, d'welck comt deur dien dat de Neerlanders daer geen Huysen ofte Kastelen en hebben, om haer coopmanschap te ontladen, ghelijck de Porteguesen deden, ende noch hebben, maer het vergaet met hun heel, ende comt in declinatie, so dat het Kasteel d' Mina teghenwoordich den Coninck van Spagnien meer schade doet dan proffyt, ende dat deur dien dat de handelinghe vande Porteguesen heel onder de voet is, soo datse geenen coophandel van traficken daer meer doen, deur de cladderye vande Hollantsche Schepen, die dickmael de coopmanschap aldaer soo goeden coop geven, alsse de Porteguesen in Portugael moeten incoopen. In dien tyden doen de Porteguesen hier hunne meeste dominatie ende handelinghe hadden, hielden sy de traficquen in eeren ende reputatie, hun niet verhaestende om haer goederen uyt de hant te worpen, maer destribueren die ten behoorlicke tyden, om goet proffijt daer aen te doen, iae en wilden hunne Waren met gheen cleyne partyen uyt vercoopen, maer al met groote partyen, want sy brochten de Negros of Indianen in sulcken gewoonte, dat sy onder malcanderen eersten mosten vier duysent Ducaten aen Gout (of de waerdy van dien) uyt maken, al eer sy naer het Kasteel d'Mina dorsten comen om coophandel te doen, so dat sy hun packhuys niet geopent en souden hebben, al eer datter sulcke voorschreven somme aen Gout, ofte meer ontfanghen ende ghewoghen was, ende als dan soo wiert het Packhuys gheopent, ende een yeder zijn coopmanschap gelevert ende toe ghemeten, sonder int minste eenighe Beckens of Ketels, of andre Waeren te vermangelen, maer moestense aennemen so hun die ghegheven wierden, sonder dat sy int minsten daer teghens dorsten oposeren of segghen: Men brachtse oock in geen ghewoonte van hunlieden (als sy yet ghecocht hadden) Dache te moeten geven, iae daer en soude niemant onder hun so stout gheweest hebben, die van Dache hadden dorven dencken, ick swyghe van te eysschen. De Porteguesen soudense doot [109a]
gesmeten hebben, maer dat die Negros doen ter tydt te minder dorsten dencken of segghen, dat en dencken of segghen sy nv niet dan al te veel, tot onse Neerlanders groote schade, soo dat sy heure coopmanschap vercochten soo dier als sy selver wilden, want daer niemant

en was die het selve heur beletten mochten, so deden sy dan alsulcken winst als sy wilden, ende spronghen met de Negros om, als de Kat met de Muys, want de Negros hun meer ontsagen danse hunnen eygen Godt deden, daerom datter noch veele Swerten of Negros zijn die hun noch hedendaechs om heur wreede regeringhe niet en moghen sien of luchten, soo dat de swerte (naer onse handelinge aldaer op de Custe) de Porteguesen alle daghen meer en meer afwijcken, ende ons daerenteghen toevallen ende toegedaen worden. Ten andren hadden sy de Negros in sulcken vreese gebrocht, datter niemant soo stout en was die de waerdye van een Aes aen vervalst Gout dorsten onder de Porteguesen ooghen brenghen, want als de Porteguesen eenich vals Gout vande Negros ontfongen, so hongen syse op aen een Galge, sonder yemant daer in te respecteren of voordeel te geven, als ghebleecken is dat den Coninck van Comando zijnen Neef stuerende met een pertye Gouts aen het Casteel d'Mina om coopmanschap te coopen, ende de Porteguesen het Gout besiende ende bevonden hebbende dat het Gout vervalst was, hebben denselven boven Conincx Neef ende al gevangen ghenomen, tot exempel ende spiegel van een ander, het welcke alsulcken verschricktheydt onder de Ghemeynten maeckten, dat niemant en soude bestaen ghehadt hebben om eenich vals Gout te maken, overmidts datmen hun de boete met den hals deden betalen. Noch hedendaechs hout den Gouverneur de Negros die noch onder zijn subiectie ende ghebiet staen, in sulcken bedwanck dat sy de gene die hy verneemt dat aende Duytsche schepen sonder zijn commissie ofte bevel geweest zijn, stracx inde ysers doet slaen, iae dat noch meer is, wanneer dat hy siet eenige swerten met cleeren, Cousen, Schoenen ofte Hoeden gaen, die sy vande Hollanders hebben gheruylt, ofte dattet van hun comt, so doet hy hun van boosheydt de selve cleeren, oft dattet is uyt doen, ende verbieden hun de selve te draghen, met meer andre onbeleeftheden die de Gouverneurs in hare
[109b] regieringe over de swerten ghebruycken. De Porteguesen houden alhier seer hun graviteyt ende laten hun dienen als Heeren oft Princen, ende houden veel Slaven tot haeren dienste, soo datse hier eertyts deur haere hoochmoedicheydt ende hoverdye seer gheacht ende ontsien wierden, ende dat al eer de Neerlantsche Schepen hier op de Custe quamen, ende het volc dc vryheydt cregen van aen Lant te moghen gaen ende staen, want doen waren de Porteguesen vant Casteel meest alle daegh het Landt deur, over ende weer, soo dat heur niemant dorste crencken, maer sindert dat de Hollanders de voet aen Landt begosten te setten, so hebben de Porteguesen de plaetsen ver-

laten daer de Neerlanders quamen, ende en dorsten daer niet meer comen, soo dat de plaetsen ende steden door lanckheydt van tyden hun afghevallen zijn, iae hadden de Neerlanders het Kasteel d'Mina onder haer macht, sy souden daer alsoo groote Mrs iae meer autoriteyt int Landt hebben, dander oyt de Porteguesen haer leven lanck gehadt hebben: Nochtans moetmen bekennen dat de Porteguesen dit Landt ende quartier seer verbetert hebben, hoe wel sulcx meest gheschiet is tot hun eyghen proffyt ende advantagie, als sy hebben voor eersten het selve Landt seer verbetert aen Vee, dat daer voor haer comste niet bekent en waren, als van Duyven, Hoenderen, Verckens, Cabrieten oft Schapen die sy daer hebben gebrocht. Ten tweeden hebben sy daer noch tot hunne nootdruft het Mays ofte spaensche Terwe ghebracht. Ten derden tot hunne verversinge het Suyckerriet, de Bachovens, die zy noemen Bannana de Congo, ende het fruyt Annanas, het welck sy eersten al van St. Thome hier op de Maine ghebrocht hebben, alles tot een groote vernieuwinge ende vremdicheydt vanden Negros, de welcke voor sommighe Fruyten doense eerst uytquamen, groot gelt gaven om de lust die sy daer in hadden om die te eten, als namentlijck hebben sy voor een Annanas wel eer gegeven het Ghewicht van een Quienta aen Gout, of op onse rekeninghe drie Enghelsen [1]) aen Gout, ende aen andre dinghen naer advenant, maer deur de lanckheyt van tyden soo zijn alle dese dinghen hier so vermenichvuldicht datse hedendaechs in cleyner estimie zijn, ende het Landt deur seer overvloedich. Voorts soo connen de Porteguesen hier seer wel aerden, ende de locht van het Landt beter verdraghen als de Neerlanders doen, midts dat sy hun beter van alle dinghen connen wachten ende op hunne ghesontheyt leven, ende hun [110a]
laten dienen als de Neerlanders, die somwylen luttel genoech op hunne ghesontheydt passen, ende die niet gade en slaen, maer der Porteguesen vrouwen en mogen hier niet aerden ofte opcomen, die quelender [2]) ende zijn altijt zieck, ende qualijck te passe, niet connende de natuer van het Landt soo ghewent worden als hun Mans, daeromme en brengen de Porteguesen hier niet veel witte Vrouwen, deur dien sy daer niet aerden en moghen, maer nemen tot hunne Wyven veel cloecke swertinnen of Melato 3), half witte ende half swerte (te weten geelachtighe) daar de Porteguesen seer veel af houwen, dan

1) Ongeveer 6 gulden.

2) Quelen, een middelnederlandsch werkwoord: in een treurigen toestand verkeeren, er slecht aan toe zijn, kwijnen. Verg. kwaal, kwalen. Zie Verwijs en Verdam sub quelen.

3) Zie plaat no. 3, en aanteekening bij kolom 17b.

deur dien dat sy die niet heel vast trouwen en moghen, so coopense dese Vrouwen, ende achtense alsoo veel als hun eyghen Vrouwen te zijn, nochtans moghen sy daer afscheyden alst hun ghelieft, ende mogen wederom andre vrouwen coopen als het hun te pas comt: Dese Vrouwen onderhouden sy seer prachtich, ende fray in haere cleedinghe, de selve altijt meer oppronckende ende uytstekende als eenighe andre Inlantsche vrouwen, so datse haest te kennen zijn, want sy scheren hun hayr des hoofts heel cort af, als de Mans doen, dat de andre Vrouwen niet en vseren, hebbende ooc meer ander ciraet op hunne cleeren, ende over hun lichaem het welcke d'ander vrouwen niet en ghebruycken.

Het 50. Capittel.

Wat sterckte ende ghewelt dat het Kasteel d'Mina heeft, ende de comoditeyten van dien.

Dit Kasteel d'Mina is over al wel vermaert, niet alleen door zijn sterckte, maer oock door zijn outheyt, so dat het meer vermaert is daer deur, als deur zijn stercte, iae, is een wel gheleghen ende seer bequame plaetse, soo totten handel, als tot een Kasteel, tot defencie van het Lant, want het is ten eersten gebout op het bequaemste ghewest van het gheheele Landt, int midden vande vermaerste plaetsen, uyt de welcke de Boeren binnens Landts met hun Gout comen, om handelinghe met de vremdelinghe te dryven. Ten anderen is het oock wel gefondeert int bequaemste quartier vande heele
[110b] Custe, daer de beste verversinge van Vee, ende Fruyten, met andre eetelicke Waeren groeyen ende wassen, tot nootdruft der Inwoonderen vant Casteel [1]). Ten derden is het ooc wel ghelegen om de natuerlijcke sterckte der plaetsen, als zijnde op een Steenrotse gebout, tegen de welcke de Zee aen d'een zyde springt, het heeft daerenboven veel fraye Flancqueringhen, twee aende zeecant, die de sterckste zijn, ende d'ander twee naer het Landt, die soo sterck niet ghebout en zijn als de voorste twee aende zeecandt: het is meest al van Clip steenen opghemaeckt, die sy uyt de clippen hebben ghebickt, ende het meeste deel vant Kasteel staet op een Clip, ende is daer soo wel opgemaeckt, dat de Clip hunlins niet hinderlijc en is, maer te

1) Hier worden oorzaak en gevolg verward. De beste en gezondste plaats was, volgens lieden die het land kenden, Axim. Elmina was in later jaren zeer ongezond, vooral door de verstopping der rivier „Benjan" en de nabijheid van het Negerkrom of dorp (zie Gramberg Weytingh en zooveel anderen; verg. ook noot 1 op blz. 209).

meer versterct tot haere defencie. De wallen en zijn niet hooch aende zeecant, deur dien dat de clippen daer de flancqueringen opghebout zijn, haer hooch ghenoech verheffen, maer aen het Landt is den muer hooch, maer niet dick van steen, men mach oock rontsom het Casteel achter de borstweringe gaen, ende is by naer soo groot (soo ic verstaen hebbe vande ghene die daer uyt quamen, ende daer op ghevanghen gheleghen hadden) als het Kasteel van Rammekens. Noch is rontsom begraven met eenen wal, dan aende Landt zy is den wal meest drooch, maer daer de zee den wal beloopen can, daer is Ebbe en vloet, gelijck alst de heele Custe deur is, aende oostzyde vant Casteel is den wal al wat dieper als aen d'ander zyde, iae is daer soo diep dat het dient tot een haven, daer sy hunne Barcken in leggen, ende hun coopmanschap in plachten te lossen: Als hy op zijn droochste is, soo en isser maer 6. voet diepte [1]). Noch soo heeft dit Casteel twee poorten, een aende westzyde, ende d'ander aende oostzyde. De poorte by westen is de principaelste ende de stercste, het heeft mede een optreckende brugh, met een fray wit steenen Toorentken, daer veel Camers op zijn, inde welcke den Casteleyn of Gouverneur zijn residentie ofte woonplaetse heeft, d'ander poorten effens het packhuys is ghemaeckt om de Schepen ende Berckqen aen te brenghen, ende die daer te ontladen, het Casteel heeft ooc van binnen een fraey viercante plaets, daer sy nv cortelinghe een Cappel opghebout hebben, sy pleghen eertyts hunne kercken buyten het Casteel te hebben [2]), op een hoochte, maer deur dese troubelen soo hebben sy die gheraseert, ende dat om dat het selve Cappelleken hun vyanden (die quamen om haer te verdryven) tot een Schansse soude moghen ghe- [111a]
dient hebben, waer door sy het Casteel seer met schieten beschadighen mochten: sy hebbent gheraseert int Jaer 1596. doen Carel Hulscher, ende Gratia het Casteel vande Maine meynden in te nemen. Hier opt Casteel woonen teghenwoordichlicken luttel Porteguesen naer dat het pleghen te doen, want den hoop al mineert, en daer en commender geen ander by, sy en zijn tegenwoordich geen 30. oprechte Porteguesen sterck, ende de helft ligghen al zieck inde Fermerye [3]), buyten het Casteel daer de Porteguesen haer crancken

1) De rivier is gaandeweg verondiept, en Valckenburgh (rapport Sept. 1659) vermeldt reeds dat er geen vaartuigen meer binnenkwamen; waarbij men echter niet over het hoofd mag zien dat de diepgang der schepen ook was toegenomen.

2) Na qual Igreja em memoria dos trabalhos do Infante D. Henrique, por ser auctor deste descubrimento, se diz huma Missa quotidiana por sua alma com proprio Capellão a ella ordenado. (De Barros Dec. 1 Lib. 3 Cap. 2). — (D. Henrique is Hendrik de Zeevaarder).

3) Namelijk: de infirmerie.

leggen, de reste zijn al groote Meesters, die luttel weers souden bieden in tyden van noode tot haere defencie, ende dit zijn by namen desen, den Gouverneur of Castelyn, ghenaemt Don Christoffle de Mena, die nv teghenwoordich regeert, den tweeden is de Padro, den Viador, den Factor vanden Coninck, den Capiteyn vande Soldaten, den Factor vande Contractadoris, met eenighe andre bevelhebbers, die altsamen nv meest int Casteel woonachtich zijn, andre ghemeyne Soldaten, als Constabel, Barbier, Cuyper, ende Jongers of Moutschases [1]): Dese woonen al buyten het Casteel int Dorp, dan comen hunne ghesette wacht int Casteel houwen, die sy meestendeel qualijc genoech houwen, alsser weynige Schepen op de Custe of daer ontrent liggen, dan hun meeste cracht die sy hebben daerse opstaen, dat is, dat sy wel over de ses of seven hondert swerten of Melaten Slaven onder hun ghebiet ende subiectie hebben, die vileynigher ende booser inde natuer als de Porteguesen zijn [2]), ende dat deur het ingeven vande Porteguesen, daermen den meesten noot afhebben soude, wanneermen het Casteel soude willen veroveren, want sy al t'zamen cloecke ende vrome Mannen als Boomen zijn, die fray met Geweer (als Roers ende Spiesen) weten om te gaen, soo datmen meer noodts van dese slaven soude hebben, als vande Porteguesen[3]): Sy plachten daer veel beter van alderhande amonitie ende victalie versien te zijn, als nv tegenwoordich, midts nv ter tydt daer weynich Berckquen uyt Portegael comen, die hun van alles soude moghen provideren, ghelijck sy pleghen te doen, ten tyden als de Coninck daer groot proffyt af creegh oft ontfinge, maer nv ter tydt dat hy daer geen proffyt af en heeft, soo laet hyt varen, ende treckt hem het Casteel
[111b] d'Mina nv luttel aen, soo dat sy tegenwoordich seer miserabel ende cranc zijn, niet hebbende ghebreck als van als, ende en deden die

---

1) De ambtelijke gemeenschap was dus als volgt samengesteld: 1. de Gouverneur of Kastelein, 2. de Pater, 3. de Fiskaal (Viador, Veedor of Vêdor), 4. de Koopman (Feitor) van de regeering, 5. de Kapitein, 6. de Koopman van de opkoopers, 7. de Soldaten en de ambachtslieden, 8. de Jongens (Port. muchachos).

2) Dus het gewone Portug., door de Nederlanders ook in Indië nagevolgde, systeem om baas te blijven door het in dienst nemen van allerlei gewapende kleurlingen (de „Mardijkers"). Tot op het einde van den Nederlandschen tijd werd ook op de kleurlingen gerekend als een soort schutterij, zie b.v. Jeekel. Die kleurlingen werden „Tapoeiers" geheeten; een naam, oorspronkelijk van een Braziliaanschen stam, waarmede men in den tijd van Joan Maurits veel aanraking had.

3) Hetgeen de Nederlanders ook ondervonden bij de mislukte landing in 1625. Zie „Waerachtich verhael vande gantsche reyse ghedaen bij den eersamen Jan Dircksz Lam.... ende voorts vande nederlaghe aent Kasteel de Myna voorghevallen. Te Amsterdam, Jan van Hilten, Anno 1626". Een hoogst merkwaardig verhaal, dat kennelijk tot grondslag heeft gediend van het relaas dat men bij De Laet aantreft.

vant Eylandt St. Thome, die hun altemets met een passagie Berckque comen besoecken, ende een weynich provideren, sy souden vergaen, ende het Casteel moeten abandonneren ende verlaten, iae dat meer is dorsten de Porteguesen onder ons Neerlanders comen, sonder datmen hun dootslaen soude, sy souden het Casteel al langh verlaten ende leegh hebben laten liggen, maer alsoo sy vreesen voor meerder ongheluck, moeten sy het Kasteel daerom teghen heuren danck met louter ghewelt houden: daer is teghenwoordich sulcken benautheydt ende vreese onder de Porteguesen vant Casteel, datse hun buyten het Dorp niet begeven en sullen, vreesende vande swerten die ons toegedaen zijn ghevanghen ofte vermoort te worden, soo dat het Casteel seer desolaet ende in soberen staet is. De sommighe segghen dat het maer een cleyn Huysken en is, maer de gene die van daer comen ende de ghelegentheyt van dien wel weten, betuyghen ende segghen anders, dat het een schoon welghemaeckt sterck Casteel in zijnen tijdt gheweest heeft, ende noch soude blyven soo het wel onderhouden wiert, als van te vooren, soo dattet qualijck te winnen zoude zijn, meest soo de Porteguesen ghelijck sy plegen de swerten tot haren wil hadden, ende Meesters vant platte Landt noch waren, maer t'is nv seer met hun verkeert, daer sy pleghen soo veel Schepen alle Jaren te crijghen, so van Portugael ende St. Thome, en comter nv binnens t'Jaers qualijck maer een Berckque of twee, ende dat noch met groote perijckulen ende vervaertheydt, want hun onderweghen de passagie altemet benomen wort, soo datse in vyanden handen comen. Van grove stucken Gheschuts als velt Slanghen, halve Cortouwen, ende groote Metale steen-stucken, is het Kasteel oock wel versien, waer af dat de beste stucken, ende hun grootste ghewelt meest aende zeecant ligghen: de quantiteyt oft ghetal van dien en canmen niet seker weten, deur dien dat de personen die van daer comen niet eenparich spreken, dan d'een zeyt anders als d'ander, so dat sy daer in niet over een en comen, ende gheen sekerheyt en is om af te schryven. Ten anderen ooc dat daer noch veel stucken Gheschuts op het Casteel zijn, die inde Cassamatte ligghen, ende niet op [112a]
de flanckeringe te boort [1]) en staen, wat voor amonitie dat de selve daer toe mogen hebben, is qualyc te weten, midts dien den Gouverneur het selve secreet hout, om eeren wille, dan uyt presumtie ghesproken achtmen dat sy weynich cruyt eenen tydt lanck moeten ghehadt hebben, om dieswille dat den Gouverneur alle daghen volck uyt maeckt, om aende Schepen die op de Custe ligghen, eenighe quan-

1) Te boord staan, een scheepsuitdrukking voor klaar staan.

[112b] titeyt van Cruyt te coopen voor Gout, willende daer voor de waerdye gheven, so datmen gist ende oock voor warachtich hout dat het uyt den naem vande Porteguesen gheschiet, om heurlins daer mede te verstercken, hier mede sullen wy dit verhael vande ghelegentheydt vant Kasteel d'Mina sluyten, ende vervolghen onse beschryvinghe vande Gout-custe Gunea [1]).

BESCHRYVINGE VANDE PASSAGIE

diemen neemt int verzeylen van de Gout-custen, naer Cabo de Lopo Gonsalves.

Het derde Deel.

[113a] De handelinghe (deur Gods gratie) gedaen zijnde met de Negros, en datmen van sinne is te vertrecken, met het retour naer zijn gedestineerde plaetse, gereet zijnde, ende hem geprovideert hebbende met t'gene hem noodich was, sonder in eenige Rivieren naer te willen loopen, om eenige handel te doen, dan alleen slechts deur, zijnen cours te nemen naer Cabo Lopo Gonsalves toe, soo vertrecken de Schepen ghemeynelijck van Mourre, deur dien het een bequame plaetse is om hem te ververschen, ende oock om dat het een vande hoochste [2]) plaetsen is, om niet te leegh te vervallen, deshalven wort dese plaetse int afscheyden vande Custe daer toe seer ghebruyckt: men sal dan met eenen landelicken windt t'zeyl gaen, ende zijnen cours nemen al ten naesten by, gheenen windt overgevende [3]), men salt noch quaet genoech hebben om boven St. Thome, of Rio de Gabom te comen, ende dat om den stroom die u om oost ten noorden, ende oost noordoost naer den wal toe dryft, naer de bocht van Fernando Poo, waer op datmen wel moet letten, want die in desen bocht vervalt, cander om des strooms wille qualijck uyt geraken, ende is in dangier van aldaer te vergaen, of het moeste wesen dat sy eenighe

1) Engelsche schrijvers erkennen volmondig dat Elmina (Fort S. Jorge) alle kasteelen, ook Cape Coast Castle, verre overtrof. Nog in 1782, dus toen het kasteel 300 jaren oud was, waren de muren zóó hecht dat de 24 pd. kogels van het Engelsch fregat Leander niet dieper indrongen dan hun eigen dikte (De Marrée, Dl II blz. 13). — Het heeft echter zijn beteekenis verloren, daar de gouvernementszetel thans te Accra is. Het Kasteel wordt nog door den District-Commissioner bewoond met eenige Haussa bezetting, en diende als staatsgevangenis voor Koning Prempeh van Asjanti. (Macdonald blz. 157).

2) D. i. voldoende „hoog" gelegen om niet te „laag" (d. i. benoorden Kaap de Lopo Gonçalves) uit te komen.

3) Gheenen windt schenkende, d.i. zorgende allen voordeel van den wind te doen; zoodat men niet, door onzorgvuldig sturen als anderszins, te „laag" vervalle.

Travados uyt den noorden creghe, ende also om den zuyden uyt quame, anders ist niet wel doenlijck, want daer zijnder sommighe die den windt een weynich contrarie hebben, die wel ses of seven weecken doende zijn, al eer sy aen de Caep de Lopo Gonsalves connen comen. Hier staet te bemercken hoe datmen naerder de Linie Equinoctiael comt, hoe dat den windt zuyderlicken waeyt, alsoo dat de windt als men deur de Linie comt, wel z. ende z. ten o. ende noch wel hoogher waeyt, oock is te noteren alsmen de groote vlieghende Visschen siet, datmen dan niet verre van St. Thome en is, en ontrent [113b]
Isle de Principe.

De passagie vande Gout-custe nae het Coninckrijck van Benni, ofte Rio Benni, ende Rio Floreado [1]).

Alsoo de Gout-custe niet voorder en streckt als van de Trespunctas tot dese Revier van Rio de Volta [2]), soo nemen die ghene die vande Gout-custe willen zijn naer het Coninckrijc van Benni, haren cours langhs den wal, ende lancx ofte voorby de Revieren van Rio de Volta, Rio de Ardra [3]), ende Rio de Lago [4]). Dese Revieren en worden niet besocht, deur dien daer niet besonders te halen en is, dan een weynich Oliphants tanden, soo dat de moeyten de pyne niet waerdich en is, deur het perijckel datmen heeft int innecomen vande Revieren, deur de barninghen. Voor inde Revier Focrado [5]) leyt een Eylant, ende de Revier is so redelicken groot datmense bekennen can, het Landt streckt meest (zijnde ontrent 40. mylen) tot Rio de Ardra [3]). Dese Revier wort vande Porteguesen seer bezeylt, ende is over

1) Forcado?

2) Rio de Volta zou men kunnen vertalen door Rivier „Keerweer", omdat wie zich met een zeilschip zorgeloos te veel om de Oost, in de Bocht, begaf, gevaar liep van niet meer boven Kaap Gonçalves te kunnen zeilen. Over een groot deel van haar loop is de Volta thans de grens tusschen de Goudkust (Eng.) en Togo (Duitsch).

3) Rio de Ardra: de hoofdrivier van Dahomey. Voor welke monding der, met lagunevorming in zee vloeiende, rivier men ankerde is moeilijk uit te maken, daar deze blijkbaar nogal veranderlijk was. De stad Ardra is *niet* het tegenwoordig Alladah (ook wel Ardra genoemd), maar een oud Ardra dat n. o. van Porto Novo lag (zie b.v. kaart bij Dalzel). Naar omstandigheden, zal men van de reede van Whydah (Juda, Fidah, Juida, Ajuda, Ouidah) of van Porto Novo gebruik gemaakt hebben. Op de ligging van centra en zelfs belangrijke centra kan men, in het Negerland, ook niet vast rekenen, tenminste niet zoolang er geen goede kaarten beschikbaar zijn. Wordt namelijk een lang bewoonde stad ongezond, wordt er een fetisch-waarschuwing gegeven, of om welke reden dan ook, dan kan het gebeuren dat er ergens in de buurt een nieuwe stad wordt gebouwd die den ouden naam behoudt.

4) Rio do Lago, de „Meer-rivier" (Eng. Nigeria).

5) Rio Forcado, een der tallooze mondingen van den Niger. Zij draagt haar naam naar de „rabos forcados" die daar bij de ontdekking gevonden werden (Pacheco Pereira blz. 73).

al wel bekent, ende dat niet deur de deucht van het Lant, maer deur de menichte van Slaven diemen daer verhandelt [1]) ende coopt, om op andre plaetsen te vervoeren, soo naer St. Thome als Bresilien, om daer te arbeyden, ende het Suycker te rafineren, wantet seer cloecke ende vrome Mannen zijn, die teghen het arbeyden wel moghen, ende zijn deur den bandt beter Slaven als die van Gabom [2]), nochtans die in Angola worden gecocht zijn noch beter. In dese Revier en wort niet sonders anders gevonden dat yet competeert, dan sommige blauwe groene ende swerte steentkens, daer sy Coralen af slypen, ende mits haer schoonheyt van coleur, so worden sy van
[114a] andre swerte wel begeert, bynamelijc op de Gout-custe van Gunea, daer sy in grote estimie ende achtinghe onder de swerten zijn. De Mans ende de vrouwen gaen hier al naeckt, tot datse tot Slaven vercocht zijn, dan gaen sy hun schamelheyt decken, so datse geen schaemte ende becoringhe tot malcanderen en hebben, gelijck sy selver segghen, ende met redenen bevestighen, seggende datmen meer tot een dingh gheneycht is datmen niet en siet, of niet en mach hebben, als datmen siet, ende dat eenen ghebeuren mach, so dat sy dies aengaende, gheen bekoringhe en hebben. De Porteguesen doen hier veel handelinghe, ende comen daer met Berken veel Slaven coopen. De Inwoonders zijn oock beter vrienden met de Porteguesen, als met eenighe andre natie, ende dat deur dien dat sy hier veel comen, ende
[114b] dat daer andre natie geen swerten en comen coopen, gelijck die Porteguesen doen. Ten anderen zijn hier oock sommighe Porteguesen woonachtich, die de Waeren ende coopmanschap op coopen, die daer te handelen vallen. Van Rio de Ardra, tot Rio de Lago is thien mylen, ende in dese Revier en valt mede niet besonders te handelen, ende zijn daerom niet vermaert, soo dat Rio de Ardra meer vermaert is als d'andre twee, so Rio de Volta als Rio de Lago. Van Rio de Lago tot Rio de Benni, is ontrent 20. mylen, soo datmen Benni, rekent te zijn vande Goutcuste, te weten van Mourre ontrent hondert mylen, soo datmen in twee dagen aldaer deur hulp vande stroom [3]) can comen, daermen wel ses weken over doende is, om wederom te keeren van daermen ghecomen is.

Rabos forcados zijn vogels met „vorkstaarten", door de Hollandsche zeelieden kleermakers genaamd (zie d'Eerste Boeck van Willem Lodewijcksz ed. 1598 plaat tegenover pag. 21 verso; en ed. 1912, pag. 52 noot 5).

1) Dit gedeelte der kust heette dan ook de „Slavenkust".

2) Gabon (thans Fransch Congo); alwaar tegenwoordig Libreville, een oord waar (evenals vroeger in Freetown en Monrovia) de slaven van aangehaalde slavenschepen werden opgenomen.

3) Die altijd de Bocht „in" trekt, om de Oost.

BESCHRYVINGHE VANDE GHELEGENTHEYDT

ende maniere vande groote Stadt Bennin [1]), gelegen inden eersten Bocht ofte Inwijck. Beschreven deur D. R. [2])

Inden eersten soo schijnt de Stadt seer groot te wesen, also men [115a] daer in comt, so comtmen ten eersten in een groote breede straet, ongecassyt, die schijnt wel 7. ofte 8. mael breeder te wesen als de Warmoestraet tot Amsterdam, de zelve strect recht uyt, sonder eenighe cromte, ende daer ick ghelogeert was, by Matheus Corneliszen 3), dat was wel een vierendeel urs vande Poort, soo en hebbe ick van daer de straet noch niet ten eynde connen sien, maer hebbe wel eenen grooten hooghen Boom gesien, soo veer als ick sien mochte, ende my wert gheseyt dat de straet noch veel langher was, ende ick hebbe daer een Neerlander ghesproken, die seght ontrent dien Boom gheweest te hebben, maer en mochte geen eyndt sien, dan sach wel dat de Huysen daer ontrent veel cleynder begosten te worden, met sommige Huysen die vervallen waren, so dat daer door te presumeren was dat het eynde daer ontrent wesen moeste. Desen Boom stont wel meer als een halve myl vant huys daer ick ghelogeert was, soo datmen wel acht dat die straet wel een Myl lanck is, sonder de Voor-stadt. Aende Poort daer ick te Peert in quam ryden 4),

---

1) Uit Portugeesche bronnen blijkt omtrent Benin uiterst weinig; daarom heeft deze beschrijving nog grooter waarde. Benin werd in 1472 door Sequeira ontdekt (Tratado que compõs o nobre e notauel capitão Antonio Galvão, Lisboa 1555, heruitgave Hakluyt 1872), daarna maakte d'Aveiro het meer bekend, en er kwamen zelfs Beninsche gezanten in Lissabon omstreeks 1485 (zie de Barros. Dec. I Bk. 3 Cap. 4.)

2) Over D. R. = wellicht Dierick Ruyters, zie mijne Inleiding; en verg. reeds noot 2 op blz. 237.

De handel op Benin moet al zeer vroeg begonnen zijn. Den 27 Juni 1599 ontmoette Steven van der Hagen, bij Corisco, een scheepje en „daer by komende bevonden het een Jacht te wesen, dat van Amsterdam quam, gedestineert naer de custe van Benin" (Begin ende Voortg. Dl 1, p. 3b). Die handel bloeide, want bij Vertoog van Bewindhebbers en Handelaars op de Westkust van Afrika handel drijvende (van omstreeks 1607), wordt gezegd „dat zyluyden diversche contracten met den Coninck van Benyn, in 't stuck van de negotie over eenige jaren gemaeckt hebben, dewelcke tzedert zeer wel van den voorsz. Coninck zijn onderhouden geweest, met goede mutuele correspondentie" (zie de Jonge „Oorsprong" blz. 31).

3) Zoo Matheus Cornelisz (zie kol. 106a) op Benin woonde, moet er al vroeg een factorij daar ter plaatse geweest zijn, en zeker lang voordat iemand nog aan factorijen aan de Goudkust durfde denken. Op blz. 40 der Demonomanie (1658) vind ik aangeteekend: „Dit Benyn is bij de Bocht van Guinea, een rivier op te zeylen, daer het schip u brenght en gaet weder wech en komt ontrent over ses maenden weer om u te halen (maer veeltijts is de persoon al verrot daer sy om komen)". Vreemd dat, bij een dergelijke wijze van verkeer, de berichten omtrent Benin betrekkelijk zoo schaars vloeien; zie verder aant. bij kol. 118a.

4) De poort, waardoor D. R. kwam binnenrijden, kan 5 voet wijd zijn geweest (zie Dapper blz. 495), hetgeen voor een poort in een negerstad zéér wijd is. Men brengt die poorten

saçh ick een seer hooch Bolwerck, ende seer dick van aerde, met een seer diepe wyde Veste, dan sy was drooch, ende stont vol hooghe Boomen: Ick hebber eenen ghesproken, die een stuck weechs de Vest langhs gheweest hadde, maer en hadde gheen ander Vest ghesien, als de ghene die boven verhaelt is: en wiste oock niet voor seecker oftse rontsom de Stadt loopt oft niet. Dese voorschreven Poort, is een redelijcke Poorte, ghemaeckt op hun wyse van Hout, datmense sluyten can, ende men vint daer altijt wacht in. Buyten dese Poort daer is een groote Voor-stadt: Als men in dese voorschreven groote straet is, soo sietmen veel groote zy-straten, die recht uytstrecken, maer
[115b] men canse oock niet ten eynde sien, door haer groote lanckte. Men soude wel meer bescheydts schryven van dese Stadt, waert zaecke datmense besien mochte, als men de Steden in Hollant doen mach, het welcke u verboden wort, door eenen die altijdt met u gaet: want men mach daer niet alleen uytgaen. Sommige seggen dat desen met u gaet, om dat u niet misschien [1]) en soude, maer even wel en moeghdy niet voorder gaen als hy en wil.

Van haer Vee ende Fruyten.

Sy hebben veel excellente vruchten ende Vee, daer sy haer leven mede connen onderhouwen, als Iniamos, Batates, Bannana, ende Bachoven, Oranien, Limoenen. Den wijn de Palm is hier seer excellent, ende goet te drincken: De soorte van zuyren wijn de Palm is tweederhande, als Vino de Palm, ende Vino de Bordon. [2]) Den wijn de Palma drincken sy smorghens, ende achten dien dan seer goet gedroncken te zijn, ende den Wijn de Bordon drincken sy savonts, en achten die beter savonts gedroncken te zijn, dan smorghens.

---

aan in de verdikkingen van de muren, door D. R. bolwerken genoemd. De vest, die ontstaat doordien men er de klei, die noodig is om de muren op te trekken, uit heeft gegraven, was droog en liep misschien niet geheel door. Dit is goed opgemerkt, want daar waar de bodem hard of steenachtig is en er dus geen klei valt te graven, wordt wel de muur vervolgd, maar niet de vest. De boomen waarvan de vest „vol stond" moeten niet *in* de vest worden gedacht, maar aan de buitenzijde, op de manier van de boomen aan de buitenzijde van een Amsterdamsche gracht, dus slechts aan één kant en zoo dicht opeen dat een levende haag gevormd wordt. Zoo kan men het nog zien (Naber en Moret blz. 119 vlg.). De kleimuren bereiken een hoogte van een meter of vier, vijf, en worden gewoonlijk tegen een raamwerk van hout opgewerkt: gewapend-betonformatie in klei. In Benin was het nog fraaier: dubbele palissaden, overdekt met kruiswijze balken en de ruimte daartusschen opgevuld met klei (zie Dapper blz. 495).

1) Mis-geschieden.

2) Van Port. bordão: „de boom die den maluvo-drank geeft". Aan de kust noemde men den wijnpalm „bordon", zie Bosman en zooveel anderen.

Sy hebben noch een specie van een vrucht, die by naer den Loock van smaeck ghelijck is, ende is van ghedaente heel purper root, alleens van fatsoen, ghelijck die op de Goutcuste, ende als sy eenighe beloftenisse ende eedt willen doen, soo segghen ende verloven sy sulckenen Loock die in soo veel stucken breekt, niet te eten. Andre versweren Loock te eten die in soo veel stucken breeckt, soo dat een yeder eenen andren sin daerinne voor heeft [1]).

De maniere van hun Huysen. [116a]

De Huysen staen in dese Stadt in goede ordre, vervolgende d'een neffens d'ander, ende zijn aen malcanderen vast, in sulcker voeghen als de Huysen in Hollandt staen. De Huysen daer lieden van qualiteyt in woonen, t'zy vanden Adel, ofte andere, die gaetmen met eenen trap twee ofte drie op, ende sy hebben voor de manier van een Galdery, waer onder datmen drooch can sitten, ende de Galdery wort alle morgen van hun Slaven schoon ghekeert [2]), ende inde selve wort een Mat ghespreyt daermen op sitten mach, ende hun Camers zijn van binnen ghelijck een muer int viercant, hebbende van binnen een schuyns Dack rontom, dat int midden niet toe en comt, waer door dat den Regen, windt ende den dach comt, ende daer slapen ende etensy ooc 3): Maer sy hebben noch apart besondre coock-huyskens ende ander Huyskens.

1) Hier zal de kola-noot bedoeld zijn, die in alle tinten van wit tot rood voorkomt. De kola-boom is overvloedig in de hooger gelegen streken (waterscheiding Atl. Oceaan en Niger), maar komt in de vlakte (Benin ligt in de deltavormingen van den Niger) minder veelvuldig voor. Behalve dat het breken en samen opeten van een kola-noot een ceremonieel karakter kan dragen, is het ook een dagelijks terugkeerend teeken van welwillendheid en vriendschap, op dezelfde wijze als Europeanen doen die samen iets bestellen en elkaar toedrinken (zie Naber en Moret, blz. 104). De kola-noot bevordert de speekselafscheiding, verdrijft honger en dorst, heeft geneeskrachtige eigenschappen en is een zeer gewild en gangbaar betaalmiddel onder de Negers.

2) Zoo is het in een ordentelijke Negerstad. Ook de straten worden er zeer goed schoon gehouden.

3) Dit is als volgt te verstaan: De vertrekken kwamen allen uit op een „binnenhof" in den vorm van een rechthoek en de daken van die vertrekken helden naar de binnenzijde af, zoodat de regen naar een vergaarbak in het midden van den hof werd geleid; men verg. het Oud-romeinsch „impluvium" en Sp. patio. Voor draineering werd gezorgd. „While the house was being made, a gutter was dug from the central water-tank, through the floor and under the wall of the house, stems of pawpaws were cut and laid in the drains and then earth was stamped, filling up the gutter to the level of the floor. In a few days, the pawpaw stems being very succulent, shrunk in drying and were easily drawn out, leaving a good drain pipe" (Ling Roth, Great Benin blz. 187; alwaar ook een plattegrond van zulk een huis). Waar de overgang is van de gewone vierkante kleihutten op dezen bovenbedoelden vorm van huizenbouw weet ik niet juist. Te Abeokuta (Lagos) komen de huizen met impluvium, reeds sporadisch voor, zie Burton DL 2 blz. 2.

De ghemeyne Huysen en zijn alsoo niet, die zijn maer eenen rechten muer, ende daer een Door in van Hout: sy en weten daer gheen manier om Vensters te maecken, de locht die sy int huys scheppen, die moet door het Dack comen, hun Huysen zijn altemael root, ende zijn al effen muyren, ende worden ghebout van aerde die sy graven, die int ghemeyn vet is, ende de meestendeel van hun aert die is al root, de selve beslaense met water, ende makense by nae als Cley in ons Landt, ende dat plackense so op malcanderen, ende latent dan so drooghen: Sy maken hun Muyren ontrent twee voeten dick. Hoe wel dat sy de Muyren soo dick maecken, soo comter altemets noch wel eenen stercken Regen, datter somtijts hier ende daer eenen Muyr om valt, dan hebbense wederom werck om die op te maecken.

Van des Conincx Hoff [1]).

Het Conincx Hoff is seer groot, ende heeft van binnen veel groote viercante pleynen, die rontom met Galderye zijn, inde welcke men altijt wacht vint: Ick hebbe so verre int selve Hoff gheweest, dat ick

1) Het merkwaardige van deze beschrijving is, dat D. R. *niet* spreekt over de Benin'sche bronzen, die er toen misschien nog niet waren. Dapper (editie 1668) noemt ze wèl en verhaalt (blz. 495—496) als volgt: „Het hof des Konings.... is verdeelt in veel prachtige paleizen, „huizen en vertrekken der hovelingen, en begrijpt schoone en lange vierkante galderijen, „omtrent zoo groot als de Beurs t'Amsterdam [d. i. de oude Koopmansbeurs, aan het eind „van het Rokin, nog bekend als beurspleintje] die op houten pylaren rusten, van onderen „tot bovenen met koper beslagen, daer op d'afbeeldingen hunner oorloghsdaden en veltsla-„gen gesneden staen, en worden zeer reindelijk onderhouden. De meeste paleizen en ko-„nings-huizen in dit hof zijn overdekt met palmiten bladeren instede van vierkante plankjes, „en ieder kap is verciert met een torentje dat spits boven toeloopt, op hetwelk vogelen, van „koper gegoten, met uitgespreide wieken staen, zeer konstigh na 't leven uitgehouwen". Na de inneming van Benin door de Engelschen in 1897 zijn de bronzen voor een groot gedeelte in het Britsche Museum terecht gekomen. Men kan ze leeren kennen uit het werk van C. H. Read en O. M. Dalton „Antiquities from the City of Benin etc.", London 1899. Het voorkomen der in het Museum aanwezige paneelen komt overeen met de beschrijving van Dapper: „the panels are in all cases bent backwards at the two sides but not at the top and bottom, „as if they had been made to fit on a square pilaster one above another" (blz. 16). Ook de voorstelling komt met die van Dapper overeen: „while it seems certain that the panels were „intended to form a coherent, if not consecutive series, it is not easy in the present state to „understand the story they were meant to tell. The king, in his divine or human shape natu-„rally formed a prominent picture and occurs frequently .... it may be that we have here a „series of all the ranks in Benin". De onbekende zegsman van Dapper had dan toch goed uit zijn oogen gekeken. Ook onze landgenoot Nyendael, die de stof leverde tot den 21en brief, voorkomende in het werk van Bosman, had de bronzen gezien; die brief van Nyendael is gedateerd 1 September 1701. Ook had hij gezien „elf gegootene kopere menschenhoofden en op yder van deselve een oliphantstand, zijnde eenige van des Konings Goden"; dit was het menschenaltaar, zie illustraties bij Roth en ook Read and Dalton. Men weet thans de serie-voorstelling niet goed te verklaren, daar de bronzen ordeloos dooreen liggend gevonden zijn, omdat alles vóór 1897 reeds in verval was.

passeerde wel over vier sulcke groote pleynen, ende waer dat ick sach, soo sach ick noch al door Poorten op andere plaetsen, aldus [116b] quam ick soo veer alsser eenich Duytsman gheweest is, t'welcke was inde stallinghe van zijn beste Paerden, passeerde altemet eenen langen ganck, so dattet wel schynt dat den Coninck seer veel Crijschvolck heeft, als ick somwylen wel int Hoff selver ghesien hebbe. Den Coninck heeft oock seer veel Adels. Den Adel als hy te Hoff comt so comt hy te Peert, ende sy sitten opt Peert als de vrouwen in ons Landt, hebbende over elcke sy een Man daer sy hun aen vast houden [1]), ende naer dat sy groot van staet zijn, daer naer hebbense veel Knechts achter hun loopen. De sommighe Knechts hebben groote Schilden [2]), daer sy den Edelman de Son mede beschutten, die gaen naest aen den Edelman, behalven de twee daer hy hem aen vast hout, ende d'andre die comen achter aen al spelende: sommige op Trommelen, sommighe op Hoorens en Fluyten, ende sommighe hebben een hol Yser [3]), daer cloppense al op, ende hun Peert dat wort van eenen gheleyt, aldus rydense al spelende naert Hoff. De heele groote Edelluyden die hebben een ander spel alsse te Hoff ryden, op de maniere van de cleyne Netkens, daer de Mans in ons Landt mede op de Vis-merct gaen, dat Netgen is met eenige dingen gevult, daer cloppense doorgaens met de handt tegen dattet rammelt, al even eens oft sulcken Netken met groote Noten gevult ware, ende datmen daer met de handt teghen clopte [4]): een Edelman heeft veel Knechts die achter hem loopen met sulcke Netten.

Den Coninck die heeft seer veel Slaven en Slavinnen, ende men siet de Slavinnen dickwils seer veel water draghen, ende Inniames, oock Olie de Palm: Men seght dat het voor des Conincx Wyven is. Oock soo sietmen veel Mannen Inniames ende Olie de Palme, ende water draghen, t'welck is voor den Coninck: Noch sietmer dickwils loopen die Gras dragen, t'welck is voor de Paerden, ende alle dit

---

1) Bij Read and Dalton Plaat 9 figuur 2 kan men zulk een ruiter zien voorgesteld, naar de Inlandsche wijze van artistiek zien. De kleine afmetingen van het paard (zie kol. 117b) vallen wel aanstonds in het oog.

2) Deze schilden komen op de bronzen telkens weer voor.

3) Althans staven of stokken, die naar den vorm een bamboe met geledingen nabootsten, waarvan de bovenste geleding hol was, en van binnen voorzien van een stukje hout of ivoor, dat een ratelend geluid kon helpen teweeg brengen (Ling Roth, Great Benin, figuur 76 en ook fig. 81).

4) Dit doet denken aan een muziekinstrument dat ik in het bovenstroomgebied van de St. Paulsrivier zag. Over een kleine kalebas was een net met kralen gehangen en door het op en neer trekken van dit net werd een muzikaal geluid verwekt. Voor zulk een kalebas met net en kralen, zie de afbeelding no. 103 bij Ling-Roth, Great Benin, blz. 108.

voorsz goet wort al opt Hoff gedragen. Den Coninck zeynt ooc dicwils presenten uyt (van spys) t'welc al in goede ordre over straet ghedraghen wort: Desghelickx oock als het voorsz ghedraghen wort, soo ghaen die Draghers al achter malcanderen, ende daer gaet altijt een ofte twee by, met een wit Roeyken[1]), soo dat alleman daer voor moet wijcken en plaets maecken, al waert schoon een Edelman.[2]),

Van des Conincx Vrouwen, ende Iaerlixen ommeganck.

[117a] Den Coninck heeft veel vrouwen, ende doet alle Jaren twee ommeganghen 3), soo dat hy hem dan uyt het Hoff begheeft, ende de stadt gaet besoecken, ende dan vertoont hy alle zijn macht ende middelen, oock alle frayicheydt die hy heeft ende can by brenghen: Hy wort oock als dan gheconvoyeert ende geleyt met alle zijne Vrouwen, die over de ses hondert int ghetal mogen zijn, maer en zijn al-

---

1) Zulke „roeikens" of staven van afgeschild hout werden ook gebruikt om, kruiswijs over elkaar geplaatst, een weg af te sluiten voor het verkeer; zie Ling Roth, Great Benin etc. toelichting bij fig. 75 In andere streken legt men eenige groene takjes dwars over den weg, ten teeken dat deze niet mag worden betreden.

2) Merkwaardig is wel dat D. R. geen melding maakt van de verhouding van den Vorst van Benin tot den binnenlands wonenden „Ogane", reeds vermeld door De Barros (zie mijne Inleiding aan het slot van „het Boek en zijn auteur"). Toch kan die verhouding nog in zijn tijd bestaan hebben. De navolgende passage uit Dierick Ruyters' Toortse der Zeevaerdt (herdruk 1648; 1e ed. 1623; = D. R.?) is nooit opgemerkt, maar geeft te denken (p. 136): „op dese Riviere woonen drie Coningen: waer van eenen de voornaemste is, ende woont heel diepe in 't Landt, de Riviere op: en de Negros noemen dien Coninck Agare, en is een heel machtigh Coninck, ende werdt van de Negros gehouden en geexstimeert, gelijck den Paus onder de Romeynen: maer tusschen den Coninck van Benyn, ende dien Coninck Agare, woont noch een ander Coninck, genoemt Miosaco het geene oock eenen machtigen Coninck is, ende hout hem partye tegen den Coninck van Benyn, ende Agare".

3) D. R. vergist zich hier bij het verhaal van den ommegang die tweemaal 's jaars plaats had Wèl waren er twee ommegangen, maar de beteekenis der feesten was verschillend. Het eene feest, het kralenfeest, was de plechtigheid welke D. R. bedoelt, namelijk die waarbij de vorst al zijn schatten vertoonde; het werd gevierd na het einde van den regentijd. Het tweede feest was een doodenfeest, wellicht de herinneringsdag van het afsterven des vorigen konings. Dapper kende het onderscheid. Nyendael kende het ook, blijkens den brief over Benin, voorkomende bij Bosman. Nyendael zegt, blz. 245: „Haer grootste feest het couralenfeest genaemt valt in de Maend van Mai voor.... Ik heb het van dit jaar selfs sien vieren" en iets verder „eenmael 's jaers vieren zij ook met groote feesten den dag van 't overlijden harer ouders of vrienden". Vooral bij dit laatste feest kwamen de beruchte menschenoffers voor. Zéér merkwaardig is dat D. R., zoomin als de 16-eeuwsche Engelsche schrijvers (zie Hakluyt), met geen woord van de Beninsche menschenmoorden op groote schaal reppen. Eerst Braun maakt er melding van op zijn derde reis (1614): „Aber kein Land ist so Abgöttisch als dieses. Dann die Könige daselbsten opfferen ihrem Abgott Crycry [sic; grigri] mehr als zwey tausent Menschen."

temael zijn ghetroude Vrouwen niet. De Edelluyden van ghelijcken hebben oock veel Vrouwen, als de sommighe hebbender wel 80. d' ander 90. of meer, soo datter so cleynen Mans persoon van qualiteyt niet en is, of hy heeft ten minsten 10. of 12. Vrouwen, soo datmen hier meer vrouwen vint als Mans.

Van haere Mercten.

Sy hebben oock besondere plaetsen daer sy haer verscheyde Merckten houden, op d'eene plaets hebbense haer grooten Merckt-dach, of Dia de Ferro [1]), ende op d'ander plaets houwen sy haeren cleynen Merckt-dach of Fero. Op dese plaetsen brengen sy alle dinghen te coop, als levende Honden die sy veel eten, gebraden Apen ende Meercatten, Ratten, Papegayen, Hoenderen, Iniamos, Manigette in doppen [2]), ghedroochde Aghedissen, Olie de Palm, groote Palm, groote Boonen, met veel soorten van Kankiens, met andre diversche Cruyden ende Beesten, al om t'eten : noch brengen sy veel houdt om te branden, ende oock Calbassen om uyt te eten ende drincken, met noch andre soorten van houte Schotels ende Backen, dienende tot dien eynde. Voorder noch veel Catoen gaern, daer sy de cleedekens af maecken 3), dienende om hunlins mede te cleen : Haer cleedingh is van fatsoen als die vande Gout-custe, wel verstaende frayer ende netter, het discours daer van soude langh wesen hier te verhalen. Ten anderen wort daer noch groote menichte van diversche soorten van yser werc te coop gebracht, als Instrumenten om mede te visschen, te Ackeren, ende tot Landtbouwerye te doen, ende ooc veel Gheweers, als Assegayen ende Messen om mede te oorlogen. Dese Merct ende coophandel die wort alles in goede ordon-

---

1) Port. dia de feira: „marktdag".

2) Hier moet bedoeld zijn: de Benynsche peper (Piper Cubeba),die van de bij kol.6a bedoelde soorten afwijkt. In het al genoemd vertoog aan de Staten-Generaal, van het jaar 1607, zeggen de handelaars ook, dat zij uit Benin de „Benynsche peper" hebben ingevoerd (zie de Jonge, Oorsprong blz. 42). Dapper zegt van deze soort: „maer is er in geen grooten overvloet te bekomen. Zy wast eveneens als de Oostindische peper maer valt kleinder van Grein." (blz. 496). Deze peper werd het eerst naar Europa overgebracht door João Affonso d'Aveiro, die in 1485 Benin bezocht. Aan de markt heette zij Port. pimenta de rabo; de Holl. „staartpeper", Jav. kĕmoekoes.

3) Waaruit valt op te maken, dat in Benin katoen verbouwd en geweven werd, hetgeen aan de stranddorpen der Goudkust zoo goed als niet het geval schijnt te zijn geweest. De Beninsche kleedjes werden al spoedig een zeer gewaardeerd uitvoerartikel. Braun (1614) merkt op: „Bennin... auf welcher die Eynwohner sehr schöne Kleider machen welche weit und breit verführet und verhandlet werden" (ed. Hulsius, blz. 32).

nantie gehouwen, ende een yeder die met eenige sulcke Waeren ofte coopmanschap ter Merckt comt, weet zijn plaets ende quartier, waer hy zijn goet opde Merckt venten sal. Sy vercoopen mede hunne
[117b] vrouwen, alsse op de Gout-custe doen.

Vande Edelluyden, ende haere Oorloghen.

De Edelluyden gaen met een groote reverentie naer het Hoff, hebbende diversche soorten van spel by hun, ende worden van menighe andre Negros gheconvoyeert, den eenen hebbende een Trommel [1]) daer hy op speelt, d'andre hebben andre Instrumenten. Op het Peert wort een houte stoeltken gheleyt, ende aen den hals van het Peert wort een Koebel ghehanghen, die al clinckt als het Peert voorts gaet: daer gaen ooc twee neffens hem [2]), daer hy met zijn armen op leent. Dese Convoyers ofte Knapen comen smorgens aen des Edelmans deur, ende verwachten teghen dat hy comt, om hem te geleyden: De Peerden zijn heel cleyn, ende niet veel grooter als de Kalveren in ons Landt, waer deur het comt dat onse Peerden hier so gheestimeert zijn. Den Coninck heeft veel Crijschvolck die hem onderdanich zijn: dese Soldaten hebben ooc noch eenen Oversten daer sy onder staen, als onder eenen Capiteyn. Desen Capiteyn heeft een deel Soldaten onder hem, ende gaet altijt int midden vande Soldaten, ende d'andre gaen al rontsom, singende ende springende, bedryvende groote vreucht. Ten andren dragen sy ooc grooten moet op haere Offitie, principalijc een Capiteyn, die hem altijt statich hout, ende met een groote hooveerdichz achter straten gaet. Hun Rappier is breetachtich, ende hangen hun om den hals, aen eenen leeren Riem, van onder de Ocsels [3]): Sy gebruycken oock Schilden ende Assegayen gelijc die vande Gout-custe doen.

Van haere cleedinghe.

Sy scheeren hun hayr op verscheyden manieren, elck om de frayste manier ende fatsoen, in haer cleedinghe doense van gelijcken, ende hebben vreemde manieren, d'een den anderen niet gelijck zijnde, ende al fray van Catoen ghemaeckt, waer over sy ghemeynelijc

---

1) De slaginstrumenteu, die men trommels zou kunnen noemen, vindt men in de werken van Read and Dalton, Ling Roth e. a. afgebeeld. Zoo ook de bedoelde bellen.

2) Zie aant. kolom 116b.

3) Deze wijze van een zwaard te dragen is ook elders aan de kust zeer gewoon.

Hollants Linnen dragen: De Dochters ende Jongmans gaen al heel naect, tot dat se gehout zijn, of dat den Coninc haerlins verlof ende licentie geeft, om hun te moghen decken, als dan bedryven sy groote vreucht ende blytschap, vande vrientschap ende deucht die den Co- [118a] ninck hunlins ghedaen heeft, ende maken hun lichaem dan heel fray, ende bestrijckent met witte aerde, ende houden een grooten staet, ende sitten in groote magnificentie, dan comen d'andre hunlins veel gheluckx bieden, als of sy de Bruyt waren. Sy laten hun ooc besnyden, de Meyskens so wel als de knechtkens, waer in datse de wet van Mohamet volghen [1]: sy snyden in hun lichaem van boven hunne schouderen af, tot beneden hun ghevricht toe, op elcke zyde drie groote sneden, elcke sneden een vingher breet, sy achten dat te zijn een groote deucht, dienende tot hunlieden salicheydt. Sy zijn oock seer rechtveerdich, ende en sullen malcanderen geen onghelijck doen, oock en sullen sy de vremdelingen int minsten niet ontnemen [2]), sy souden om sulcken oorsaecke met de doot ghestraft worden, want sy seer lichtelijck yemant ter doot brenghen, als sy teghen de vremdelingen yet misdoen, waer in dat sy seer vremde Justitien ende Rechten ghebruycken, te weten: Sy binden de armen vanden Patient op zijnen rugghe ende verblinden hem het gesicht, daer over comter een vande Rechters, die heft hem met de armen om hooch, soo dat het hooft naer de aerde toe comt te sincken, dan comt den Beul ende capt hem het hooft af [3]), ende wort dan voorts ghequartiert, welcke quartieren voor de Voghels worden gheworpen, daer sy groote vreese af hebben. Van dese vogels hebben sy groote vreese, ende niemant en derf die eenich quaet doen [4]), ofte hem teghen hun stellen, daer zijn oock lieden toeghestelt die dese Vogels den cost ende eten brenghen, die sy met een groote magnificentie draghen, ende niemant en mach dat sien draghen, of by zijn

---

1) Zooals reeds meer is opgemerkt, komt de besnijdenis onder allerlei vormen bij beiderlei sexen voor; maar men kan aan de Guinee-kust niet van een algemeen gebruik gewagen, en het verband dat D. R. legt met den Islâm, is in elk geval onjuist.

2) Juist. Zie aanteekening kolom 58a.

3) Een der „gewone" wijzen van executeeren van Asjanti tot Benin (zie Ling Roth, Great Benin). Merkwaardig is weder dat D. R. hier niet rept van de menschenofferanden op groote schaal die Benin later de „city of blood" deden zijn. Ook het „kruisigen" van ter dood veroordeelden, namelijk hen uitspannen op stellingen tusschen twee boomen, kwam in Benin voor; in den Portugeeschen tijd hadden de Katholieken er toch veel invloed gehad.

4) De gieren worden in de dorpen gewaardeerd als opruimers van allerlei afval en vuil; van Asjanti tot Benin werd hun het verslinden overgelaten van de talrijke ter dood gebrachten, welker lijken onbegraven bleven liggen, na op aangewezen plaatsen te zijn neergeworpen (zie Gundert, Ling Roth e. a.)

(dan die daer toeghestelt zijn) maer loopen al uyt den wech als dit volck comt met eten, om aen dese Voghels te draghen, ende hebben een ghesette plaets daert de Voghels comen halen.

[118b] Mannen ende Vrouwen hoofden in Benni.

Sy respecteren denvremdelingen seer[1]), en de wanneer hun yemandt op den wech te ghemoet comt, soo sullen sy hem den wech schouwen, ende uyt den wech ghaen, ende sullen niet so stout zijn dat sy zullen voorby dorven gaen, ten sy datment hun expres beveelt, ende begeert datse voortgaen, al waren sy noch soo seer gheladen, soo en sullen sy die stouticheydt

1) Zoo was het, en zoo is het inderdaad nog, althans wanneer de Neger den Europeaan kent en eenig vertrouwen heeft in zijn goede bedoelingen.

In het zonderlinge boekje „Daemonomanie" (1658) vindt men ook over de eerlijkheid der Beninders uitgeweid, en voorts deze merkwaardige aanteekening: „doch dat te considereren is, is dat de koopmanschap die daer aen landt in een packhuys of Loyge leyt, niet met een stuyver vermindert wort, hetgene den Coninck aldaer in bewaringh doet nemen, vermidts hy den handel daer lief heeft, oock opdat de Witte niet te klagen souden hebben van overlast ofte onghelijck."

niet derven doen, want sy soudender om gestraft worden: Oock zijn sy seer eergierich, ende geern van hun vrientschap gheloont [1]).

Den 29. November, teghen den avondt soo zijn wy vertrocken vande Gout-custe, van een plaetse genaemt Mourre, in Compagnie van onse twee Schepen. [119a]

Den 12. December quamen wy aende Caep de Lopo Gonsalves, ende vonden aldaer drie Schepen ligghen.

Dese Revieren ghepasseert zijnde, soo moetmen zijnen cours ten naesten by nemen [2]),om aende Caep Lopo Gonsalves te comen, ende laten alle Revieren berusten die inde Bocht ligghen, want daer geen proffyt ofte voordeel te halen is [3]), dan by soo verre datmen echter Fernando Poo comt, soo ismen in groot dangier, om by naer daer te blyven, ende zijn leefdaghe van daer niet te gheraecken, dan altemet en wil den wint so wel niet dienen, om aende Caep te comen, soo datmen dickmael ontrent het Eylandt Corisco [4]) vervalt, of ontrent Rio de Angra, in wiens mondt het Eylant van Corisco leyt. Dit Eylant van Corisco is een quade plaetse om te wonen, oock en woont daer niemant op: Daer en is niet te becomen dan water ende brandthoudt, soo dat de Schepen die vande Gout-custe comen, ende hier vervallen, hun aldaer van water ende brandthout versien, ende alsoo voorts naer de Caep de Lopo Gonsalves op laveren, om voorts heuren cours naer Europa te nemen. Binnen inde Revier ligghen noch drie andre Eylandekens, die oock niet weerdich en zijn, deur dien sy niet profytichs en geven ende niet met allen in abondatie daer op is, dan Houdt. Dese Eylandekens worden hedensdaechs ghenoemt (want sy gheen namen en hadden) Isle de Moucheron, om dat eenen Baltasar de Moucheron, de selve ingenomen hadde deur zijnen Comiesen, alwaer hy een Fortresse heeft laten maecken, int Jaer 1600. meynen-

---

1) Hier ter plaatse eindigt de beschrijving van Benin door D. R. en wordt het verhaal door De Marees vervolgd.

2) „Ten naesten by nemen" d.i. men moet zijn koers zoo na mogelijk aan den wind nemen.

3) Niet is bedoeld, dat er geen profijt van handel zou zijn te doen; maar: geen voordeel van koers in den wind op.

4) Port. corisco: bliksemflits. Corisco, tegenwoordig Spaansch bezit, ligt niet zoozeer in den mond eener rivier als wel voor een groote bocht der kustlijn. Daardoor zal Rio d'Angra van de kaarten verdwenen zijn. Angra beteekent niet anders dan „kreek" of ook „baai". De rivier die in de baai uitmondt is de Mouni of Temboni. Het eiland Corisco is vrij groot en ligt het verst naar buiten. N.O. van Corisco liggen de eilanden Groot en Klein Elobey Groot Elobey ligt iets meer naar buiten dan Klein Elobey en dientengevolge is de reede van Klein Elobey gunstig te noemen. Op Klein Elobey treft men tegenwoordig handelsinrichtingen aan.

de het selve Eylandt te bewoonen, ende grooten handel van andre plaetsen daer te brengen, dan die van Rio de Gabom dit vernemende, dat daer volck was comen woonen, hebben alle middelen gesocht, om de selve te vermoorden, ende de Schansse met hunne goederen hun af te nemen, ghelijck sy oock ghedaen hebben, eer het volck daer wel vier maenden ghewoont hadden (onder eenen Oversten Capiteyn ghenoemt Edewaert Hesius) iae hebben hun de selve Schanse met ghewelt af ghenomen, ende het volck omghebrocht, ende geheeten het Eylandt van Corisco, heeft den naem vande Porteguesen alsoo ghecreghen, om dat op het Eylandt veel
[119b] onweers maect, van Donderen ende Blixemen, met oock veel reghens, soo dattet daer niet goet om te woonen is. Ten anderen en wil daer oock niet groeyen als Kocommeren. T'is wel beghaeft van schoon water, ende excellente fraye, roode Boomen, als Bresilie hout [1]), dat uytermaten schoon ende blinckende is, als eenen Spiegel (als het fray ende net gheschafft is) het welcke ooc so heel hart is, datment qualijcken sonder groote moeyten onder de voeten crijgen mach. Het Eylant is ontrent een groote myl int ront, ende is een quade Ancker plaets om legghen, als de Travados comen. Van Rio de Angra, tot Rio de Gabom, is 15. mylen. Dese van Rio Gabom en zijn geen vrienden met de luyden van Rio d'Angra, want sy dickmael oorloge tegen den anderen voeren, ende dan wederom met malcanderen vereenighen, soo dat de vrientschap die sy met den anderen houwen seer cleyn is. Sy hebben mede eenen Coninck onder haerlins, maer en zijn soo machtich niet als die van Rio de Gabom, dan zijn beter volck om mede te handelen, als die van Gabom, want sint den tyde dat die van Gabom de Schansse van Moucheron overliepen, ende het volck ende goet namen, soo en wilden de lieden van Rio d'Angra, daer niet mede te doen hebben, maer het was hun leet dat sulcx geschieden, ende midts dat sy die van Rio Gabom, ende de Pongo [2]) ontsaghen, soo en dorsten sy heur daer niet teghen stellen: Met dit volck is wel te handelen, ende hier worden mede veel Tanden gheruylt, maer niet soo overvloedich als in Rio de Gabom, dan als men daer handelen wil, soo en moetmen daer met de Saloup ofte Jacht niet langh tarden, want de Tanden diemen in d'eerste twee ofte drie

1) Brazilië-hout. Het sappan-hout (Mal. sapang) dat van Malabar, Deccan en Malaka komt, was in de middeleeuwen bekend; in Italië is de middeleeuwsche vorm „verzi", „verzini". Na de ontdekking van Z.O. Amerika werd de naam van het Oostersche product overgebracht op een soortgelijk artikel, alsmede op den naam van het land-zelf, Brazilië; en thans heet een verfhout van Pernambuco brazielhout (Hobson-Jobson).

2) Pongo is de naam van een volksstam.

daghen niet en ruylt, en sullen niet gheruylt worden, want deur dien hier weynighe Jachten ofte Saloupen comen om te handelen, so brengen de Negros alle hun Oliphants tanden metten eersten, die sy hebben, om coopmanschap te ruylen. Hun Tael comt met die van Gabom niet over een, dan in hun gheloof ende opinie zijnse by naer al van een ghesinte, ende comen daer in al over, d'welck v.l. sal vinden int naeste bladt, inde beschryvinghe van Rio de Gabom, ende Cabo de Lopo Gonsalves.

BESCHRIJVINGHE VAN RIO DE GABOM, ENDE DE CAEPE LOPO GONSALVES [120a]

De beschryvinghe vande afbeeldinghe Nom. 19 [1]).

In dese twee Fygueren vindy alle de gheleghentheydt vande Caep Lopo Gonsalves, ende ooc van Rio de Gabom. Inden eersten in wat magnificentie dat den Coninck hem stelt, alsser eenen groote Mr of Vremdelinck comt, om met hem te spreecken, sittende op eenen Stoel, twee of drie Trappen hooch zijnde, verselschapt met zijnen Adel. De Vremdelinghen die hem besoecken worden op Matgens op de aerde neer gheset. Ter zyden vindy een van haer Canuyten [2]), die sy uyt eenen Boom maecken, ende al staende mede scheppen, daer sy wel 60. Mannen in connen voeren. Daer beneffens is een Zeepaert, die hier seer veel worden ghevonden, ende hem soo wel opt Landt begeeft als in het Water. Ten anderen met haere Huysinghe, ende wat handtwerck dat de Vrouwen doen, sittende en breyen Matgens, ende over het vyer sitten Banana en drooghen.

De beschryvinghe vande afbeeldinghe Nomb. 20.

A. is een groot Meester, zijnde heel fray toeghemaeckt, hebbende verscheyde soorten van Messen aen zijn lijff hangen, ende een Assegaye inde hant. B. is een vrouw persoon, met een Kindeken aende hant hebbende, zijnde over haer lichaem ghepickeert, ende met Verf fray bestreken, hebbende noch aende beenen twee of drie Coperen ende Tinnen Ringen, die het stuck over de 4. pont moghen wegen.

1) Om deze voorstelling te begrijpen, dient men na te lezen wat Paludanus zegt van de eerste ontmoetingen der Nederlanders ter plaatse, zie Bijlage I.

2) Ons woord kano is van onbekenden, doch naar betrouwbare binnen- en buitenlandsche handboeken verzekeren, Amerikaanschen oorsprong. Kort na de ontdekking van Amerika kreeg het burgerrecht.

N° 19
La mangnificence du Roy de Cabo lopo gonsalues

N.° 30
Les habitans de Cabo lopo gonsalues
A
B
C

120b] C. is een gemeyn Inwoonder, soo de selve alle daech ghaen, ende hun coophandel met de Vremdelinghen doen, brengende Oliphants tanden te coop.

Deur dien dat die van Gabom, ende de Lieden vande Caep Ghebueren zijn, ende een Tael, ghedaente ende wesen hebben, soo hebbe ick die te samen ghevoecht, ende een beschryvinghe daer van ghemaeckt. De Revier van Gabom leyt ontrent 15. mylen by zuyden Rio d'Angra, ende 8. mylen by noorden Caep de Lopo Gonsalves, ende leyt rechts onder de Linie Equinoctiael, ontrent 45. mylen van St. Thome, ende is een goet kenbaer Landt. Voor inde Revier leyt een droochte van 3. of 4. vaem ondiepte, daer het gheweldich op berrent, om de stroomen die uyt de Revier naer de Zee toe loopen. Dese Revier is wel inden mont 4. mylen breet, maer ontrent het Eylant comende datmen de Pongo [1]) noemt, en is sy over de twee mylen niet breet: Over beyde de zyden vande Revier ist vol Boomen, het Eylandt leyt naerder den noordt als den zuydthoeck, ende noch wat voorder leyt een Eylandt daer veel verversinghe op te becomen is, van Bannana, Iniamos, ende Orani-appelen. Ontrent 2. mylen inde Revier hebdy de ondiepte van 8. vaem goede steec gront [2]). Dese Custe strect al z. en n. ende men heeft de ondiepte buyten den wal, zijnde ontrent een myl oft anderhalf, 12. of 13. vaem, goeden steeck gront, ende een half myl naer den wal heeftmen de ondiepte van 4. 5. 6. 7. vadem, men macher na genoech om comen, om dattet lanckx dese Custe goet anckeren is, ende over al goeden steecgront, snachts heeftmen altijt de coelte uyt den wal, ende over dach uyt de zee. Dese Revier heeft drie machtighe Coninghen, die inde selve regeren, als eenen Coninck aen den n. hoeck, diemen noemt Caiombo, ende eenen aen den z. hoeck Gabom, ende eenen op
121a] het Eylandt ghenaemt Pongo, het welcke eenen geweldighen hoogen Berch heeft. Die vande Pongo zijn de machtichste van volcke, ende hebben dickmaels oorloghe tegen die van Gabom. Die vande Caiombo zijn groot vrient met die vande Pongo, ende de Inwoonders vanden zuydt hoeck vande Revier, zijn groot vrient met die vande Caep de Lopo Gonsalves.

---

1) Zie aant. blz. 243

2) Steekgrond, zie aant. kolom 7a.

Vande Cabo Lopo Gonsalves [1]).

Den 12. December zijn wy gecomen voor de Cabo Lopo Gonsalves, aldaer wy drie Schepen vonden liggen, twee uyt Zeelandt ende een van Schiedam.

Wat belanghende is haer Religie, sy en weten van Godt oft zijn ghebodt gans niet: de sommige aenbidden de Sonne, d'ander de Mane, andre seeckere Boomen, ofte die aerde, om dat sy daer voetsel van ghenieten, soo dat syt voor onweert nemen op de aerde te spouwen. Sy gaen weynich over straet, ende over straten gaende, soo sullen sy altijt een groot breet Mes in hun handen draghen: Sy zijn soo Mans als Vrouwen, over hun lichamen ghepickeert, met veel vremde soorten van pickeersels, op verscheyde manieren, seer vremt om t'aensien, daer sy eenige smeeringe (met Verwe vermengt) in strijcken. Sy en sullen niet drincken sonder eersten wat uyt den Pot ofte Kanne te gieten [2]) : sy en ghebruycken oock niet over hun maeltijt te drinçken, dan als sy hun Maelteijt ghedaen hebben, so drincken sy eenen goeden teuch waters, of van haeren wijn de Palma, ofte Malaffo, die met Honich-water vermengt ende ghemaeckt is. Smorgens heel vroech alst dach begintte worden, soo gaen sy haren Oversten ofte Chaveponfo, goeden dach ende reverentie doen: by hem comende soo vallen sy op haer knien, ende cloppen met de handen te samen, roepende dese woorden, fino, fino, fino, d'welck is een groetenisse, waer mede sy te kennen willen geven, peys ende vrede, ende alles goets. Sy zijn seer gheneycht tot Dieverye, ende om wat te stelen, principael vande vremdelinghen, daer sy gheen conscientie af en maecken, maer meynen daer wel aen te doen, maer van malcanderen en sullen sy int minste niet stelen. Het Vrouwe volck is oock seer gheneycht tot oncuysheydt ende hoererye, insonderheydt om met vremde natie te bouleren, daer sy groote eere willen af hebben, [121b]
want het onder hunlins gheen schande en is: iae dat meer is eenen Man presenteert de vremdelinghen die daer comen zijn Wyven, ende daerenboven den Coninck selver presenteert ende vereert eenige vremdelinghen met sommighe van zijn Vrouwen [3]), die hy in groote menichten heeft. Sy hebben onder hunlins een grouwelijcke maniere,

1) De navolgende beschrijving berust op hetgeen reeds door Paludanus in 1596 werd medegedeeld. De Marees heeft het een en ander weggelaten, dat hij niet uit eigen aanschouwing kende; en elders kleine bijzonderheden bijgevoegd, die hem waren gebleken of ter oore gekomen.

2) Hulde aan de aarde, om deze eerst wat te drinken te geven (zie kolom 21b).

3) De Hollanders waren daar natuurlijk niet van gediend!

te weten: Den Coninck als hy eenighe groote Dochters crijcht, dat hy die dan naer hem neemt, ende also veel als voor zijn vrouwe hout, ende daer mede bouleert, van ghelijcken doet oock de Conincx vrouwe, als sy groote Sonen begint te crijgen, so slaept sy daer by, alsoo wel als den Coninck met de Dochters doet. Voorder is haere cleedinghe frayer als op de Gout-custe, want sy seer haer lichaem vercieren: Sy draghen om haer lyff (daer sy hun schamelheydt mede bedecken) een Matken, van Basten van Boomen gemaeckt, dat root geverft is, met een specie van root Hout daer sy het mede verwen: op dusdanighe Matkens hanghen de sommighe vellen van Apen ende Meer-katten, ofte andre wilde Dieren, met een Belle inde midden, ghelijckmen by ons de Koeyen ende Schapen aenden hals hanght. Hare lichamen schilderen sy root, met Verwe van root Hout, dat goet coleur van hem geeft, dan is veel lichter als Bresili hout, sy maken oock dickmael d'eene ooghe wit, ende d'ander geel of root, met noch een streeck of twee int aensicht: De sommighe dragen ooc ronde Biesen [1]) om den hals van schorsen ghemaect, kleyne ende groote, niet ongelijck de Bussen diemen inde Herbergen hangt om voor den armen wat te geven, maer sy en willen niet toelaten datmen siet wat daer in is [2]). De Mans ende oock de vrouwen loopen meest al bloots hooft, het hayr wonderlicken fray gheschoren ende gevlochten hebbende, sommige dragen Hoetkens die van basten van Cocos, oft Indische Note boomen ghemaect worden, de andre dragen bosschen van Vederen ende Pluymen, die met yserkens aent hayr vast ghemaeckt zijn. Daer zijn sommighe personen die gaten hebben inde bovenste lippen, ende oock deur het binnenste vanden Neuse, daer sy stucken van Elpenbeen in steken, de groote van eenen Daelder, met eenen steel daer in, die int gat sluyt, t'welc ingesteken zijnde, boven aende Neuse ende over den mondt af comt, het welcke hun daer nae te passe comt, ende dienstelijck is als sy in sieckte ofte beswijmte vallen, ende
[122a] datmen hun de handen met ghewelt niet en can opbreken, dan nemense dit beentken, ende douwen het sap van eenighe groene Cruyden daer deur, midts welcke sy wederom tot hun selven comen, soo dat het hun tot twee dinghen dienstich is. De sommighe dragen oock Ringhen deur het middelschot vanden Neuse ofte door de Lippen, andre zijnder noch die cleyne Hoorentkens ofte Tanden daer deur steken ende draghen (zijnde so sy meynen het selve een groot cieraet)

---

1) Er moet staan „bussen", zie Paludanus (Bijlage I, kol. 1).

2) Neen, de amuletten, talismans, grigris, of hoe men ze noemen wil, worden zoo maar niet aan iedereen vertoond. Men behoort daar ook niet naar te vragen.

andere doorboren ooc haer onderste Lippen, ende spelen daer met die tonge door. Veel vande Mannen ende Vrouwen draghen oock Ringen inde ooren, waer af de sommighe wel 7. ofte 8. Loot swaer weghen, de sommighe hebben daer oock stocxkens doorsteken, 5. of 6. vingeren lanck. Het meestendeel vant volck (principael de Mans personen) draghen eenen Riem ofte Bavet [1]) om het lyff, van een Buffels huyt, daer het hayr noch aen is, welcke Bant voren ontrent een handt breet nae by een comt, aen elc eynde een stuck uytstekende, ende wert daer met een bandeken vast gebonden, ooc hebbense op den buyck een cort ende breet yseren Mes steken, wiens Schede oock van yser ghemaeckt is: dese banden zijn de sommighe wel een handt breet, andere wel twee, de derde wel drie handen breet. Neffens dese Messen gebruycken sy noch een andre soorte van Messen, met 3. ofte 4. hoecken, die gants vreesselijck zijn [2]), daer sy seer fel mede worpen, ende van alle canten daerse raecken connen blyven steecken, zy zijn in wapenen ende Geweer beter gemonteert als die vande Mina ofte Gout-custe, ende haer gheweer zijn Spiesen ofte Assegayen, Boghen met Pylen, Rondassen in de lengte ghevlochten van basten van Boomen, haer Trommelen zijn onder nauw, ende boven wijt, haer Spiessen zijn seer fray ende constich ghemaeckt, want sy seer curieus ende fray int yser te wercken zijn. De Vrouwen draghen hun Mans het Gheweer naer, ende als sy het selve begeeren te ghebruycken, so wort het hun vande vrouw inde handen ghegeven: zy zijn teghen haer vyanden seer furieus int stryden, ende voeren tegen malcanderen alsoo wel oorloghe te water met Canos, als te Lande, ende als sy haere vyanden crijgen (so plegen sy wel eer malcanderen t' eten, maer en doent tegenwoordich niet meer) die doen sy groote martelerie ende verdriet aen. De vrouwen pareren haer oock seer fray toe (so sy meynen) ende dragen veel roode copere ende tinne Arm-ringen aen de beenen ende armen, de sommige een, [122b]
d' ander twee, die dicmaels drie ende vier pont swaer wegen, ende zijn rontsom hun beenen so vast sluytende, datmen nauwelicx weten can hoe sy de selve daer aen gecregen hebben. Dese Ringen worden ooc van sommige Mans persoonen gedragen, maer meer vande Vrouwen dan vande Mans: de Vrouwen draghen Schortecleeden van Biesen ghemaect, gelijc ick hun sien maken heb. Voorder belanghen-

1) Lees: Bant. Verg. Paludanus, Bijlage I.

2) Werpmessen; deze treffen altijd wel iets. Men kan die messen, die in de Musea veel voorkomen, het best vergelijken met hoorns van herten die alleen in een plat vlak zijn ontwikkeld. Paludanus, waaraan deze bijzonderheid is ontleend, spreekt ook van werpmessen.

de haere cleedinghe ende verciersel van haere lichamen, dat is grouwelijck ende mismaect: niet minder ongeschicktheydt hebben sy in hun eten ende huyshoudinghe, want sy leven als Beesten, ende slapen op der aerden neer, op Matkens, diese seer constich connen vluchten. Haeren meesten cost die sy eten is Iniamos ende Batates, met Bannanas, ghebruyckende de Banna in plaets van broot, als sy hart ghedroocht zijn, haere toespyse is meest gheroockten Visch ende Vleesch, met meer andre wortelen ende Suyckerriet, sy leggen hun spyse al in een Schotel, daer sy met malcanderen rontsom gaen sitten, ende eten gelijc eenen hoop Beesten, ende en drincken over hun mael niet, dan wel na den eten. Den Oversten ghenaemt Mani, eet altijt alleen uyt eenen tinnen back maer de Ondersaten niet dan uyt houte backen, sittende altijt op een Matken op der aerden neer gespreyt. Der vrouwen meesten arbeyt die sy hier doen is water halen, ende vruchten te plucken, ende die te coken: hunne Huysinge is seer fray gemaeckt van Riet [1]), ende met de bladeren vanden Banana Boomen, maken sy hun dacken, ende zijn frayer ende netter ghemaect als de Huysen vande Negros op de Gout-custe. Den Coninck heeft een fray huys, het grootste vande heele stadt, diemen noemt Golipatta: hy is seer fray verciert ende behangen met Paternosters, van beentkens ende Schelpen gemaect, die sy root verwen, ende om den hals hangen (ende aende armen ende beenen) haer aensicht bestrijcken sy veel met witsel: zy zijn haeren Coninc seer onderdanich, ende ontsien hem grootelicx in zijn presentie, voor zijn Huys heeft hy een Gotelinck [2]) legghende, met verscheyden Bassen op roeyers [3]), die hy eertydts vande Franchoysen ghecocht heeft. Sy zijn seer subtyl om met Gheweer te leeren om gaen, principalijck met een Roer [4]). Haren Somer is van April tot Augustus, ende is dan heel heet, in welcken tijdt sy dan weynighe clare daghen hebben, ende reghent dan gheweldich met groote droppelen, die dan so hittich [5]) op de
[123a] heete steenen vallen, datse daer stracx indroogen: hier door werden

---

1) Opmerkelijk, dat hier geen klei bij den huizenbouw schijnt te worden aangewend.

2) Een goteling is een gegoten ijzeren kanon. Een bas (b.v. draaibas) een licht stukje bronzen geschut.

3) Onder roeiers vermoedelijk te verstaan: zware pagaaien; zoodat de kanonnetjes op bokjes van pagaaien lagen.

4) Dus ook hier waren al vuurwapens verhandeld.

5) Deze bijzonderheid omtrent den regen is, hetzij door tusschenkomst van Paludanus hetzij rechtstreeks, aan Lopez ontleend, die echter duidelijker en logischer is: „want den reghen valt daer so sterck, ende de druppen soo groot dat wonder is: ende deze wateren drincken in de dorre aerde, die deur de hitte vande voorgangen somer, uyt ghedorret is".

de Revieren dick en slymich van water [1]). Inde Rivieren ende oock aende strangh zijn goede Visscherye, ende is seer goede Visch, de Oesters wassen aende Boomen, aende tacken die van boven int water hangen [2]). Den dach ende nacht is hier mede even lanck, so datter weynich onderscheyt in is, ende qualijc een quartier uirs int Jaer verscheelt, datmen wel bemercken can: Haren Winter begint in onse Lenten ontrent in Meert, ende haeren Somer ontrent September, soo dattet hier inden Winter wermer is, als inden Somer. Sy spreecken seer lancksamich, soo dat haere spraeck beter om leeren is als die vande Custe van Gunea. De Caep is een leegh Landt, ende is wel om te kennen, want hier ontrent gheen Landt en is dat hem soo westelijck in Zee streckt, als dit Landt doet, ende leyt ontrent eenen graet by z. den Equinoctiael, ende is ontrent 3) mylen van St. Thome. Alsmen aende Caep leyt, so isser een Revier die z.o. van u leyt, ontrent 3. mylen, daer de Sloupen ghemeynelijck varen, om eenighe Tanden te ruylen, die daer wel te becomen zijn, int Dorp dat ontrent vier mylen inde Revier opwaerts leyt: In dese Rivier vintmen veel Zee-paerden 4) ende Crocodillen, so datmen gist dat de Revier Nilus hare ganck hier aenstoot. In het Landt zijn oock veel wreede ende vremde beesten, als Oliphanten, Buffels, Draken en Slangen, Apen ende Meer-catten, die seer vreesselijck om aen te sien, ende quaet aerdich zijn: Met dit volck is beter over een te comen, als met die vande Gabom, ende men bevint niet dat sy eenige moetwil aende Duytschen (als die van de Gabom hebben gedaen) int Jaar 1601. aen een Schip het Palmboomken ghenaemt, ende noch een ander de Morinne van Delft, met noch een Spaensche Bercque, die sy alle 't same in corten tijt overrompelt hebben, ende het volck ghedoot ende ghegeten, met meer andre moetwillicheydt die sy bedreven hebben, ende om dat het hier fray te ververssen ende slecht leggen is, om water te halen ende de Schepen te calfateren, so comen de Schepen meest alhier aen, om hunlins hier veerdich te maken, om naer huys te vertrecken. Hier ontrent de Caep ligghen veel droochten, daer een Schip haest op versuymt soude wesen, dan achter de Bancken en heeft-

1) Althans aanvankelijk, wanneer het wassen der rivier begint.

2) Bedoeld: de luchtwortels der in 't water staande mangrove, rhizophoren, bakau, of hoe die boomsoort in andere talen heet. In oudere Ned. werken komt men de woorden „mangroof" (d.i. van het Z. Amerik. mangle), „oesterboom" en ook „mangelaar" (Fr. manglier, zie Hobson-Jobson) tegen. (Verg. IJzendoorn blz. 16).

3) Aantal mijlen niet ingevuld.

4) Hippopotami.

men gheen noot, het Loodt sal eenen ghenoech de comoditeyt kennelijck maecken.

[123b] Sommige woorden vanden Inwoonderen Caepe de Lopo Gonsalves.

Coopen, Siomba. Oliphants tanden, Manimomeeau. Yser, Pelingo. Lywaet, Monello. duytsche natie, Mondello. quaet, Broquo. goet, fino. gaet en wech, quendo. laet het sien, Mona. een Mes, Iaegua. een schoon vrouw, Mokendofino. Tinnewerck, Ensienni. begeeren, Quero. cleyn, Iango. laet comen, Biaka. eten, Coria. Cruyt, Petollo. een Schip, Longo. mogen, koquelle. eenen Coninck, Savepongo. groot, Poellie.

Het verscheyden vande Caep naer Hollant, naer huys.

Anno 1602. den 2. January zijn wy vertrocken vande Caep, ende onsen cours t'zeewaerts geset, zijnde met ons 3. Schepen in Compagnie, de wint was schaers [1]), ende mostent wenden.

Den 5. dito sagen wy het Eylant van St. Thome w. ten n. van ons, ontrent 5. mylen.

Den 12. dito hadden wy de hoochte van eenen graet, by z. de Linie Equinoctiael.

Den 14. dito hadden wy wederom de hoochte van eenen graet, ende vingen een Halfekoris [2]).

Den 19. dito hadden wy de lengde van Caepo de Palm, ende het Eylandt St. Matheo [3]).

Den 26. dito tegen avont passeerden wy de Linie Equinoctiael, ende namen onsen cours n. ten w. tusschen twee halsen [4]).

Den 27. dito hadden wy de hoochte van eenen graet by noorden den Equinoctiael.

---

1) D.i.: schraal. Zij konden dus niet doorleggen, maar moesten laveeren.

2) Zie aant. bij kolom 79b: albacora.

3) Een „spookeiland", dat destijds ondersteld werd rond te drijven op ongeveer 400 zeemijlen ten z.z.o. van Kaap Palmas, zie b.v. de kaart van de Bocht van Guinee bij Linschoten. De Barros (Dec. 1 Lib. 2 Cap. 3) spreekt er over als iets mythisch. Het doet denken aan de sage van het S. Brandaan's eiland.

4) Vermoedelijk een uitdrukking voor „voor den wind": beide fokkeschooten aangehaald en beide fokkenhalzen losliggend. Ook is mogelijk dat bedoeld wordt: nu eens ruim over bakboords boeg met S/B fokkehals aangehaald, dan eens ruim over S/B boeg met B/B fokkehals aangehaald, zoodanig dat toch voor den wind werd behouden; eene manier van zeilen die wel eens nuttig was.

Den 29. dito hadden wy de hoochte van anderhalf graet, ende saghen menichte van Walvisschen.

Den 9. February hadden wy de hoochte van 10 gr. ende 10 minu.

Den 12. dito hadden wy de hoochte van Caep de Verde, namen onsen cours n. ten o.

Den 16. dito hadden wy de hoochte van 23. gr. ende passeerden den Tropicus Cancri, ende sagen veel Sarogossen dryven, ende veel Rabos vliegen.

Den 19. dito hadden wy de hoochte vande Canarische Eylanden, ende 28. graden.

Den 22. dito hadden wy de hoochte van 32. graden, met een deurgaende n. o. wint.

Den 24. dito snachts cregen wy eenen storm uyt den n. met grooten wint, soo dat wy vanden anderen deur onweer verstaken.

Den 25. dito, dreven noch al zonder zeyl, ende teghen noen saghen [124a]
wy onse andre Compagnie [1]) Schepen, daer wy wel om verblyt waren, ende hadden de hoochte van 36. graden.

Den 28. dito creghen wy eenen storm uyt den noordt westen, met groote reghen, ende hadden de hoochte van 40. graden, soo dat wy gisten de vlaemsche Eylanden van Tercerado [2]), ende ander ghepasseert te zijn.

Den 2. Martius namen wy onsen cours n. o. ende snoens hadden wy de hoochde van 41. graden, ende 10 minuten.

Den 5. dito hadden wy de hoochde van 45. graden.

Den 7. dito saghen wy seven Schepen, ende naer noen verspraken wy een Schip d'welck was een Fransman, van Habel de Grace [3]), ende sy wilden naer Terra Nova, ende sy zeyden dat wy noch tweehondert mylen waren van Heyssant, snoens hadden wy de hoochte van 48. graden.

Den 9. dito namen wy onsen cours o. naer het Canael, ende hadden de hoochte van 49. graden.

Den 10. dito wierpen wy naer gront, ende hadden de ondiepte van 95. vadem, goeden zandt-gront, so dat wy bevonden dat den Fransman ons leughenen wijs ghemaeckt hadde.

Den 12. dito quamen wy int Canael, ende sagen seven zeylen voor [124b]
uyt, het was stil weer.

Den 13. dito creghen wy coelte, ende saghen 18. Schepen te loef-

1) De schepen bedoeld bij kolommen 1, 119a en 123b.

2) Terceira, een der Azoren, ook wel Wester-eilanden en Vlaamsche eilanden genaamd.

3) Le Hâvre, voluit: Hâvre de Grace.

waert, ende 27. ten ly, waer onder dat Schepen waren die van Venetia quamen, ende sagen Pleymuyden.

Den 14. dito sagen wy Poortlandt, ende cregen een Bylegger [1]).

Den 15. dito sagen wy het Eylandt van Wicht, ende hadden groote stilten.

Den 17. dito creghen wy goeden wint, ende saghen teghen avondt Enghelandt ende Vranckrijck.

Den 18. dito passeerden wy de Hoofden, ende snachts vertrock onsen vies-Admirael naer de Mase, ende saghen wederom een Vloote Schepen.

Den 20. dito, smorghens quamen wy in Tessel, ende vonden aldaer veel Schepen op de Ree ligghen.

Den 21. dito soo quamen wy voor Amsterdam (met lief) Godt danckende ende lovende vande goede voorspoet die hy ons op de Reys verleent hadde.

AMEN.

---

1) Een gelegenheid van zoo stijven wind dat het schip onder klein zeil, zoo hoog mogelijk aan den wind moest houden; of in zeemanstaal: moest gaan bijliggen.

HIER NAE VOLGEN SOMMIGHE WOORDEN EN SPREKINGHE, die de Swerten vande Gout-custe van Gunea (principael ontrent het Kasteel de Maine) zijn sprekende in hunne Tael. Volghende naar den A. B. C. [1])

	Duyts.	Guneets.
	A.	
	Antwoorden	Guwano
	arm	animafo bebribi
Port. de dia em dia, van dag tot dag	allen daghe	endien endien
	alhier	eko hay
	als ghy	dabere
	arbeyden	egouma
	ander manieren	okiry
	Ananasses	Ananesso
	B.	
	Brenghen	Faberar
	beyden	quararé cakra
	binden	keno
	beteren	menko ebribi
	breken	aboé
	bewaren	fasei
	bedrieghen	egauwe
	begraven	enchien assache
	begecken	se serou nou
	betrouwen	menio fademamà
	bidden	mettoto
	besien	gûieé
	beven, bevreest	ahopopo
	beloven	mahe adà
	brengt Visch	fanam berà
M. cantje 2)	broot	enoufou
M. aijuwa	Beckens	eowa
	Barbier Beckens	acamatano

Duyts.	Guneets.	
Banannas	a menenne	
blau Coralen	enginbea	
FlaterBeckens	giunta	
Balanche	ensenni	M. ensenne
C.		
Coopen	Bettó	
cryten	ossou	
coken	noaede	
comt weder	orbá	
Cock	Adene afo	M. onoddè
coopmanschap	aguaede	M. battarè
coude	agodenie	
Coninck	aené kaché	M. ohinne
Coninginne	aene odifi	M. ohinne düfu
Crijschman	confokom	
Capiteyn	aene	
Capiteyn die comt	aene ferou	
Coralen	andi	
Coopman	batafou	M. batta-fu
comt hier	berá	
D.		
Dienen	Sommeme	
drincken	benoumossou	M. anum
doen	meho	
dooden	kounou	
doot	agou	
droef	engemiaon	
drinckt uyt	abesant	
docke-messen	fernandise	
Duyven	abronama	
de zee	epo	M. eppu
de Son	uwia	M. egwju
de Maen	assara	M. osran

1) De equivalenten gemerkt M. (in de marge), zijn ter vergelijking ontleend aan Müller's Beschreibung der Landschaft Fetu (1673).

2) Uit het Nederlandsch, zie aant. kol. 20b.

E.

	Duyts.	Guneets.
M. ofan	Een Edelman	Brenniponó
	een Hemde	a. tare
	een Kiste	o. tom
M. accaba	een Slaeff	a. koba
M. jufu	een Dieff	a. y. ou
M. appuffu	een Visscher	a. ponfó
	een Man	bampa
	een Vrouw	hiro
M. ografo	een Hoer	etigafou
M. acatta masja	een Meysken	acatiassa
	een Jonghen	abaffra
M. panco	een Paert	panquo
M. enang	Een Koye	annanne
M. ocqueah	een Hont	ekia
M. ecknam-wa	een Kat	ambaiou
M. ogwan-tin	een Cabriet	eguoan
M. a-co-co	een Hinne	koko
M. agriffi-ba	Eyeren	koko ovina
M. didi	eten	didi
	eedt	enchion
	een Veel	fanckoe
	een Schip	enkasse
	een Cano	ehem

G.

	Duyts.	Guneets.
	gaet	Menkó
	geeft	mame
M. sica	Gout	chika
	vals Gout	chika emou
	ghelooven	Meppiou
	groeten	Frade
	goeden morghen	auzy
	goeden nacht	adoe
	goet Man	mepafo
	gram	oemoufou
	ghewicht of Pyl [1])	ebou
	groot	kassi

Duyts.	Guneets.	
geeft my t'eten	mame idei	
gierich	hosesebaniba	
Gansen	apatta	Port. pato

H.

Duyts.	Guneets.	
Hooren	Atte	
hoe ist	assem	
hy is hier	oha	
hongher	ako medinni	
half	essini	
heft u wat op	afouron	
hoeden	equiau	
hoe vaerdy al	ackie	
Herbergier	sanfo	

I.

Duyts.	Guneets.	
Jonghman	abanania	M. abanning masjà
Inginames	egino	M. egjù
Yser	dade	M. dabàn
ick gae t'huys	a. me kofoiu	
iae	i. o.	
ick wil	menbecki	
ick wil niet	menkokei	
ick wilt sien	moncabo	

K.

Duyts.	Guneets.	
Kende my	Ennimiana	
connen	minimo	
keeren	sanabera	
Ketels	a sofnionom	
Kano	ehem	
Kiste	adaka	M. adacca

L.

Duyts.	Guneets.	
Loopen, vluchten	Aguane	M. wanni
ras loopen	brettenten	
lieghen	atofo	
leenen	femmeme	
lagghen	esserou	M. wosro
Lepel	atere	
Limoenen	kankaba	
lanck	tetette	
Linnewaet	foufou	M. fufu

1) Verg. Fransch pile. — Zie ook Bijlage III.

	Duyts.	Guneets.
	Laken blau	tomtombre
	Laken root	a sa fora
	Laken geel	ato
	Laken groen	aboutouwirou
	leeren Riemen	saforaton
	Landt	asa sey

M.

	Duyts.	Guneets.
	Meten	Suo
	manghelen	sesame
	Messen	dareba
	Houmessen	coddon
M. adja	mijn Vader	aggia
M. enna	Moeder	enna
M. una (broeder)	mijn Broeder	minnuwa
M. una ba (zuster)	mijn Suster	maggeba
	maken	quade
	mijn vrient	meanko

N.

	Duyts.	Guneets.
	Noemen	Afere odem
	nieu	efofo
	neerstich	ade ottome
	niet	mebribi
	te nacht	adofin
	nyptanghe	eppe
	Neerlanders	borfokango
	nemen	gei

O.

	Duyts.	Guneets.
	Ontfanghen	Ninmi
	oorloghen	ecko
	Oranie appelen	abrenba
Port. dobrar	opvouden	doubra
	out	aqada

P.

	Duyts.	Guneets.
	Pack	Ettou moe
	packen	bobotam
	Paerdeleer	pankohovima
	Paerdestaerten	pankodna
	Porceleyne	kenkenkueo
	Patates	matate
	Porteguesen	borfopa
	Priester	assofo
	Port om te drincken	egera

R.

Duyts.	Guneets.	
Regenen	Echuotto	
rekenen	can	
rijck	elbo	
roepen	frenou	
Rijs	amo	
Rappier	affana	M. affanah
Roer of Musket	ettour	M. otur

S.

Duyts.	Guneets.	
Slapen	Menkoda	M. wadda
sayen	adva	
slaen	bonnenie	
schryven	creoma	
schuldich	ekua	
stelen	egua	
soecken	gugne	
segghen	senou	
singhen	engoumo	
seynden	koberenne	
spelen	abba	M. agra.
Spieghels	ahowa	
Spellen	fretta	Port. alfinete (speld).
swack	boube	
Spaensche Dekens	o. dasso	
swarten	bebiny	
Sout	iukenin	
schuyf wat	a. kuy	
sidt neer	kuarate	
Suyckerriet	a femfaim	M. agwri
sterven	a. ou	
swemmen	abro asou	
springhen	grou	
snyden	tua	
spreken	casar	
soet	oedeau	
swaer	odou	
schoon	ode apa	
sieck	oarri	
sterck	agómna appá	
somtyts	dabi	
steenen	ebbowa	

	Duyts.	Guneets.
	stock	eduwa
	steenstuck	ettou kache

T.

	Duyts.	Guneets.
	Terstont	Enbrieara
	Trompetter	branbe
	taessen	a sofanon

V.

	Duyts.	Guneets.
	Vercken	Ebbio
	vlees	hanam
	vechten	ackon
M. kitt'en-nam	visschen	breppo con-nom
	verliesen	wayìo
	voor u	gie meckiau
	verstaen	atti
	Waerdin	ebbredde
	weten	minnini
	willen	ebbenne
	worpen	mefabomabo
	woonen	effi
	wassen	guare
M. ahaho	windt	agogo
	wit	foufoufou
M. ensan	wijn	ensain
M. ensu	water	enchion
	wyseman	enimade ba-nipa
	Visch	asuanam
	wint uyt de Lant	befone
M. ahù	Travades	agom brettou

Andere aengaende het Lichaem.

	Duyts.	Guneets.
M. eryr	Het hooft	Eteri
M. asscha-ba	de ooren	asso
M. egvinni	de neuse	o. u. nom
M. enniba	de ooghen	eniba
M. annù	de mont	anom
M. teckre-ma	de tonghe	decrama
M. abogji	den baert	aboqui
M. abbaù	de armen	o. essa
M. anan	de beenen	a. nanom

Duyts.	Guneets.	
de vingheren	satias	M. ensatabà
het hayr	enwi	M. egwi
de naghels	ebwero	

De daghen vande weecke.

Duyts.	Guneets.	
Sondach	Quachira	M. quassi da
Maendach	egdouwera	M. egwju da
Dincxdach	ebbennada	M. ohenne da
Woonsdach	eckura	
Donderdach	eggouwada	M. ejauda
Vrydach	efira	M. efi da
Saterdach	ennemado	

De Maenden des Jaers.

Duyts.	Guneets.	
January	Kuapara	
February	sanda	
Meert	ebbo	
April	ebobere	
Maye	birafe	
Junius	deofou	
Julius	a saroen	
Augustus	adessensanda	
September	abessem	
October	ahanamattam	
November	ebire	
December	mamaure	
een Maent	esseran	M. osran
van daghe	menbri	M. endè
morghen	eckenna	M. eckinè
gisteren	d'anou	M. ende da
een Jaer	affei	M. affi

Numeratie van tellinghe.

Duyts.	Guneets.	
een	Abiancon	M. wanni
twee	abiennou	M. abien
drie	abiessa	M. abiessan
vier	anam	M. anan
vyf	anom	M. anum
ses	achien	M. essja
seven	ochion	M. essam
acht	oque	M. aoqui
neghen	oquenom	M. acon
thien	edou	M. edu
elf	edou abiancon	M. edu wan-ni

	Duyts	Guneets
M. edu abien	twaelf	edou abienne
M. edu abiessan	derthien	edou abiesse
M. edu anan	veerthien	edou anan
M. edu anum	vyfthien	edouanom
M. edu esja	sesthien	edo nachien
M. edu essan	seventhien	edou achion
M. edu aoqui	achthien	edou oque
M. edu akan	negenthien	edou oquenom
M. edu edu	twintich	adenom
	een en twintich	ade biancon
	twee en twintich	adenom abienne
	drie en twintich	adenom abiesse
	vier en twintich	adenom anam
	vijf en twintich	adenom anom
	ses en twintich	adenom achien

Duyts.	Guneets.
seven en twintich	adenom achion
acht en twintich	adenom oque
neghen en twintich	adenom oquenom
dertich	adessem
vijftich	aha
hondert	hanou

De tellinghe voor Chincke [1]).

een	kackie
twee	ennio
drie	ette
vier	ebbie
vijf	ennom
ses	eppa
seven	paou
acht	pannie
neghen	neva
thien	nomma

De tellinghe van Anta tot Berque is een ghetal.

T'samenspreeckinghe om die inden coophandel te ghebruycken.

Duyts	Negros.
N. Myn Heer hoe vaerdy.	N. Aoro deie
D. Seer wel, comt hier wat begeerdy goeden dach Coopman wat wildy coopen.	D. Dasene bera ebenei batafou ackie i betto beney.
N. Ick wil Linnen coopen wyst my u coopmanschap ick wil veel goets coopen en sal u wel betalen.	N. Betto fofou ko kive me mame hu betto brette metria cau hie.
D. Wildy met ons spreeckcn	D. Mensonei bribei

1) Met Chinke zal wel bedoeld zijn: Temina en Chika (verbasterd tot Elmina chica) waarover de Marees spreekt (kolom 43b) en waar de bevolking die van Akkra niet verstaat. Deze „tellinghe" blijkt te zijn het Adanme-dialect van de Akkra taal (of Ga-taal). Te Kinka (Hollandsch Akkra) spreekt men (en dus zal Chinke ook wel niet hetzelfde zijn als Kinka) geen Adanme maar Akkra. Het Akkra wordt gesproken te Akkra, La (Labudai) en Tesi (Tessing); het Adanme te Nanwa, Tema, Kpon (Ponny), Kpukpra (Prampram), Nuno (Ningo) en meer binnenslands. Zie Akkra Grammar and Vocabulary Introd. blz. 8 en 9. In Adanme (met Engelsche spelling) zijn de hierboven genoemde telwoorden: kake, ènyo, ète, èwye, ènuo, èkpa, kpago, kpanyo, ne, nyonma. In het Akkra zijn 2, 3, 6, 8, 10 gelijkluidend aan Adanme en wijken 1, 4, 5, 7 en 9 lichtelijk af. In die taal luiden zij voor één: ekome, eko, kome of ko, en voor 4, 5, 7, 9: edfe, enumo, kpawo, nehu. Zie bovengen. Grammar blz. 410.

Duyts.	Negros.
wy hebben veel coopmanschap	agua edebrette ho ho
zijnder veel Cooplins aen Landt.	batafou asasei brette
N. daer is veel Gouts	N. Chika brette ho ho
ick wil coopen vier doubrade Linnen voor twee Pees.	betto iectan anam fonfou eggeba
D. het cost meer in Vlaenderen	D. Metuo Chikou
doet my wel	mame bribei
en gheeft my gelt	mame Chika
Coopman weecht u Gout	batafou toumon Chika
u Gout is te licht	Chika engrou
t' is vals Gout.	Chika emou
N. Capiteyn gheeft my t' eten	N. Aene manie idei
ick wil gaen	menkofou
en sal Morghen weder comen	eriko nonmaba
Beckens coopen, en Laken	betto eoway tonictumbre
D. Gaedy naer huys comt wederom	D. Kofou cobera
brengt eenen Pot wijn de Palma	Fa ensam bera tentem
brengt Hout om te coken	fa innem bera
brengt versch water	fa inchon bera
brengt Houpen om te kuypen.	afa taba

T'samensprekinghe met de Swerten van Gunea.

Duyts.	Negros.
N. Goeden dach Capiteyn	N. Ackie aene
comme u wat segghen	Baromoncheau
gaen wy naer het Schip.	mekon ahenon
D. Ick en wilt niet doen	D. Menkokie
ghy spreeckt veel	casar brette
swycht stil	mohanne
gheeft my een schoone vrouw	mame hiro ode apa
Vrouw wildy by my slapen.	mame oquemidi
N. Mijn vrient gheeft my gelt	N. Meanko Maine Chika
D. Neemt daer is Gout	D. Toumon Chika
eenen Testoen	begue guave
ick wil niet meer geven	menkonom aubeau
adieu vaert wel.	mainke.
N. Schenckt my wat	N. Mame dasche
mijn beste vrient	moncobrebeau
D. Comt hier ick wil naer Landt.	D. Meko asasei bera.

In vorenstaande lijst bevat de kolom der Aanmerkingen de beteekenis der woorden volgens het lijstje voorkomende bij Müller „Die Afrikanische Gesellschaft", Hamburg 1673 en 1676. Müller een Holsteiner, was acht jaar lang predikant op een der deensche factorijen ter Goudkust. Men mag hem dus eenig meer gezag toekennen dan De Marees, die slechts af en toe de gelegenheid kan hebben gehad om van boord naar den wal te gaan en daar taalkundige studies te maken. De verschillen tusschen beide woordenlijsten zijn weinig belangrijk, hetgeen alweer voor de groote nauwgezetheid van de Marees pleit.

Volgens Weytingh (Brodie Cruikshank Dl. 1, blz. 47) is de „a" een lettervoorzetsel hetwelk de inlanders, zeker om de welluidendheid, voor vele woorden plaatsen.

Het Fantijnsch, de lingua franca ter Goudkuste, is een loot van het Akan, welk laatste de talen van Asjanti en van de Kust omvat. Het Fantijnsch wordt gesproken door de Fantijnen, de Elmineezen en Chamas (zie Kemp, blz. 9). Ook wordt, in den nieuweren tijd, Akan en Fantijnsch wel samengevat onder de benaming Tshe of Tshi dat zijn equivalenten vindt in andere schrijf- en spreekwijzen, als: Tschwi, Chi, Kwi, Ekwi, Okui, Oji, Odschi, Otsui, Tiji, Twi, Chwee, Chii.

Bijlagen.

Bijlagen.

I.

De beschrijving door Paludanus (ten Broecke) van „de gantsche Custe van Guinea" in 1596, ontleend aan: BESCHRYVINGHE VAN DE GANTSCHE CUSTE VAN GUINEA, MANICONGO, ANGOLA, MONOMOTAPA, ENDE TEGEN OVER DE CABO, DE S. AUGUSTIJN IN BRASILIEN, DE EYGENSCHAPPEN DES GHEHEELEN OCEANISCHE ZEE, MIDTSGADERS HARER EYLANDEN, ALS DAER ZIJN S. THOME, S. HELENA, 'T EYLAND ASCENSION, MET ALLE HARE HAVENEN, DIEPTEN, DROOCHTEN, SANDEN, GRONDEN, WONDERLIJCKE VERTELLINGHEN VANDE ZEEVAERDEN VAN DIE VAN HOLLANDT, ALS OOCK DE BESCHRYVINGHE VANDE BINNENLANDEN. t' Amstelredam, by Cornelis Claesz. opt Water, in't Schrijf-boeck, by die oude Brugghe, Ao. M.D.XCVI.

BESCHRYUINGE VAN GUINEA, MANICONGO ENDE ANGOLA, ENDE VOORTS TOT VOOR BY DE C. DE BOA SPERANÇA, MIDTSGADERS DE EYLANDEN IN ZEE LIGGHENDE, ALS S. THOME, ASCENCION, S. HELENA, &C. 1)

Om dat die Indie-vaerders het meeste deel van Aphrica omvaren, so zijn alhier by dit boeck sekere Caerten ghevoecht, die de deelen Aphricae afteeckenen, daer den cours langs strect, latende dan liggen achter rugghe die voortreffelijcke Eylanden van Canarien ende van C. Verde, als wel bekent, ende daer teghen over in Aphrica die Coninckrijcken Gualata 2), Tombuto ende Melli, waer van Gualata seer kleijn is ende arm: van victualie voor gewas, weynich anders dan Millie hebbende. Tombutum, grooter ende rijcker van volck, Kooren, Beesten, Melck ende Botter, dan arm van Sout. Melli, rijck van Coren, Vleesch ende Cottoen. Comen voorder in

Beschryvinge van drie Coninckrijcken in Aphrica gheleghen.

1) Deze verhandeling van Paludanus is door de Marees in zijn boek verwerkt, kol. 121a vlg.

2) Galata en Melli zijn vroegere negerrijken, waarover zie de aant. bij de Marees kol. 6a. Met Tombuto is bedoeld de stad Timbuktu aan den boven-Niger.

Guineam, noch een ander ende machtiger Conincrijcke liggende in Aethiopien, ofte der Swarten landt.

Aphrica by den Ouden in 4. deelen afgedeelt.

Om dese sake beter te verstaen, sal men voor eerst aenmercken, dat die ouders Aphricae afgedeelt hebben in 4. hooft deelen, in Barbaryen, Numidien, Lybien ende Aethiopien, ofte der Mooren landt, uytsluytende Aegypten ende Abexin, nu Priester Iohans land geheeten, dat ooc Mooren zijn, ende die rechte na der schrift aenwysinge, ende mede onder die hooft Provincien van Aphrica gerekent hooren te werden: dan hier van machmen die beschryvers van de Werelt, ende insonderheyt van Aphrica lesen.

Egypten en Abexin buyten Aphrica gherekent.

Wat sterckten de Portugesen in Guinea hebben.

Comende dan weder tot het Coninckrijck van Guinea, waer in die Portugesen ende Fransoysen vele jaeren haren handel gedreven hebben: ende daer ons volc nu ooc begint te varen, strect sulcks aen 't Coninckrijck van Melli, ende aen die groote rivier Niger, vast in die lengte van 500. mylen, 'twelck zijn ontrent 100. duytsche; hier in hebben die Portugesen eenige, sterckten, als het Casteel van die Mine, op die Goudt custe. Hier is ooc die Greijn Custe, Melegete gheheeten. Also ons volc dit jaer aldaer gheweest zijn, so zijn zy eerst aengecomen tusschen C. de las Palmas, ende die C. de 3. Puntas, hebben op 20. vadem steeck gront geyonden, ende met die Jacht na landt varende, zijn ghecomen ontrent een plaetse daer veel hutten stonden, ende een sterckte op een Rotse, waer by vele Swarten waren, daer so na geschoten werde, dat zy afwijcken moesten: Die vlecke was genaemt Achombene, ende het landt Chaine, (ick denck Ginea.) Dit Casteelken hebben die Portugesen in, dan ten is niet sterck, ende voor dit Casteelken, ontrent een Gotelinck schoot weeghs in die Zee, ligghen 2. Clippen, also datmen tusschen die Clippen in, recht nae 't Casteel toe roeyt, ligghende in een cromte. Dit Casteel leyt ontrent 3. ofte 4. mylen van die C. de tres Puntas, een weynigh voorder klipachtich ende berghachtich landt, met veel geboomte, ende onder anderen, boomen die 16. oft 17. vademen dick int ront zijn; Daer nae ghecomen ontrent een dorp, geheeten Cermentijn, daer veel volcks ende handelinge gedaen wert. Alhier haer trafijcke gedaen hebbende int wisselen van Linnen teghens gelt, zijn met goede [1b] koelte uyt den z.w. tenz. ende al z.o. aengaende, in twee dagen niet voorder dan op 2 gr. gecomen, alsoo dat zy in 2. etmalen niet meer dan 1. gr. gewonnen hebben, hoe wel het moye koelte altoos was, ende dat om den stroom die daer valt, om d' oost n.o. ende o. ten n. nae de walle toe, also die van die Goudt-havens wil seylen na die C. de Lopo Gonçales, ofte na S. Tome, die moet so zuydelijck aen gaen als hy mach, geenen wint over-

Verhael, waer dat de Hollandtsche schepen in Guinea eerst aenghecomen zijn, ende wat haer ontmoet is, aen landt comende.

Desghelijcks vande ghelegentheyt van een Casteelken.

Bomen 16. oft 17. vadem dick.

Comanschappen met die van Cermentijn.

Wat coers datmen aen gaen moet

gevende, dan al ten naestenby, salt noch quaet genoech hebben, ofte vervallen beneden die Caep aen Rio di Gabam, dat is die revier van Gabam, ofte elders, ofte het moeste wesen dat die wint heel westelijck was, oft dat zy eenige Dorade kregen uyten noorden, ende dat zy alsoo om den zuyden quam, anders ist niet wel doenlijck: want daer zijn wel sommige die daer vijf ofte ses weken over varen.

vande Gout-havens nae S. Thome ende C. de Lopo Gonsales.

Hier staet te mercken hoe datmen naerder die Linie comt, hoe dat den wint zuydelijcker waeyt, also als men door die Linie comt, den wint z. ende z. ten o. ende wel hooger. Ooc is te noteren, dat alsmen die groote vliegende Visschen siet, datmen alsdan niet verre van S. Thomas is.

Wat winden datter by de Linie Equinoctiael waeyen.

Met het volck van Guinea, is wel te trafiqueren, insonderheyt met die, die soo niet bedwongen zijn vande Portugesen, die de menschen weghvoeren, ende daer over gehaedt werden. Het landt is volck-rijk, dan alle vervreemt van Godt, ende van goede discipline, Heydenen ende Afgoden dienaers, sonder regel ende ordinantie; abundant van Goudt, Olyphants tanden ofte Yvoyr, Greijn, Ethiopische Peper, Rijs, Garste, Boomwolle, ende velerhande vruchten, die my van daer over die 100. onderscheydelijcke alle onbekende ende onbeschrevene soorte ghebracht zijn, behalven dat, wassen aldaer velerley soorten van groote Boonen, sommige aen boomen, in puelen eender elleboge groot, ende eender hant breedt, andere roode ende swarte van onse Turcsche boonkens aert, dan grooter, sommige witte ende ronde, elck in een dopken alleen, ghelijck die Ciceren; noch andere ronde en kleyne, seer root als Coraelkens, wesende met swarte stiepkens, gelijck ooc diergelijcke in Egypten wassen, al waer ick 1) die ghesien hebbe, ende worden genoemt Abrus, zijn beschreven van den hooghgeleerden D. Prosper Alpinus, in zijn voortreffelijcke boeck van die Egyptische kruyden, noch wassender andere harde, ghesprinckelde ende ghemarmelde, etc.

Aert en ghewoonte van die van Guinea. Waren die in Guinea vallen.

D. Paludanus zijn over de 100. derley vruchten uyt Guinea ghebracht.

Viervoetige beesten ende voghelen, zijnder in grooter menichte, insonderhz Pauwen, wilde Hoenderen, grauwe Papegayen, Psittagen ofte Sparwers, kleijn gevogelte, die aen die tacken der boomen seer kunstich hare nesten hangen (als my sodane mede zijn gebracht) om vande ghewormte ende slangen bevrijt te wesen; niet minder overvloet isser van Visch, in somma datter niet gebreect, dan een ontdeckinge van Christo ende zijn woort, om die arme menschen tot eenige geregeltheyt ende salicheyt te

Wat vogelen datter in Guinea zijn.

Overvloet van Visch.

1) Paludanus is hier zeker zelf aan het woord. Hij was een zeer bereisd man en was in Afrika en Azië geweest; zie Brandt: Kroniek van Enkhuizen. Zijn grafschrift noemt ook Egypte.

Den reghen in Guinea is oorsaeck van verscheyden sieckten.

brengen ; Het landt is seer heet ende ongetempert voor onse luyden, ende insonderheyt is schadelick die regen, die groote vuylnisse ende wormen by [2a] brengt, om datse vocht ende warm, een moeder is van putrefactie, hier door ontstaen vele siecten, insonderheyt heete Cortsen, Buijc-loop, ende het Roode Melizoen, ende dierghelijcke.

Vervolgende de Custe, passeren zy het Eylandt Principe, ende voorder onder die Linie S. Thomas, also geheeten, om dat het op des H. Apostels S. Thomas dach eerst ondeckt is.

Beschryvinge van 't Eylandt S. Thome.

Dit Eylandt is breedt ontrent 60. Italiaensche mylen, beloopt 12. van die onse, heeft rontsomme 180. zijn 36. duytsche, is van gedaente by nae ront, overvloedich van Suijcker ende Genghber, ende allerley victualie, om die regen ende vochticheyt des daws, die alle morghens het aertrijcke aldaer ververschen, dienende tot wasdom sulcker vruchten.

Een banck voor Rio Gabam die sorgelijck is.

Van S. Thome z.o ten o. aengaende, zijn gecomen voor Rio, ofte Revier van Gabam, waer voor een banc ligt op 3. ende 4. vadem, daer 't dapper bernt om die stroomen die uyt de Revier ende Zee tsamen stooten. Dese Revier is wel 2. mylen ofte meer breedt, hebbende aen beyde zyden veel geboomten, dan hier ontrent hebben zy geen volck vernomen, waeromme voortgevaren na gelegentheyt der winden, nu aen die wal, nu daer af; Die Custe strect hier zuyen ende noorden; is geheel ondiep, datmen wel een myl ofte anderhalf van die wal niet en heeft over 12. ofte 13. vadem diepte, ende naderhant by 't lant op een halve myle 4. 5. 6. ofte 7. vadem, dan men mach na genoech by comen, om datter is klare steec gront, ende ghemeenlijck heeft men des nachts koelte van 't landt, geheeten Vento di Terra, insonderheyt na by wesende: Een weynigh voorder begint die Custe wat westelijcker, na die C. di Lopez Gonçalim toe al waer sy ettelicke dagen gelegen hebben, met dat volck handelende, dan weynich uytrechtende, om dat die Fransoysen voor een corte tijt daer gheweest waren, ende alles bedorven hadden, ende om dat zy alhier eenige dagen gebleven hebben, so hebben sy vele vreemde manieren van dit volck gheannoteert.

Diepte langs de custe van Rio Gabam.

Religie ende manieren vant volck by de selfde Cabo di Lopes Gonsalim.

Eerstelijcken belanghende hare Religie en weten van God ofte zijn ghebodt gants niet, de sommige aenbidden de Sonne ende Mane: andere sekere boomen, ofte die aerde, om dat zy daer voetsel van genieten; Achtent ooc voor onweert op die aerde te spouwen ; Gaen weynich over straet, ofte hebben een groot, breet, bloot Mes in haer handen ; Zij zijn alle so Mans als Vrouwen gepickeert op veelerhande manieren, seer vreemt, dit doen zy met Messen, snyden in die huijt, ende strijcken daer eenige smeringen met

verwe vermengt in. Zy en sullen niet drincken, sonder eerst wat uyt den pot ofte kanne te gieten; Drincken ooc niet over maeltijt, dan na die voleyndet is, drincken sy eene hertige dronck waters, ofte van haren wijn de Palma, ofte water met honich gesoden ende vermenght.

Des morgens ofte door den dagh by een comende, ofte haren Oversten groetende, in teecken van reverentie, vallen zy op haer knien, kloppende met die handen te samen, ende so lange sittende, tot dat hy weder clopt, anders kloppen zy ooc elcks eens tegens malcanderen, met dese woorden, Fuio, Fuio, Fuio, daer mede zy ooc geleyde ende pas geven, ende alles goets daer door verstaen. Het volc des lands is seer genegen tot diverye tegens die vreemde, dan niet tegens haer eygen volc; Ende het Vrouwen volck seer ghenegen tot onkuijsheyt ende hoererye, insonderheyt met vreemde natien, 'twelck daer oock geen schande is. Sommige mans zijnder

Gebruijck in goeden dach biedingh.

Natuere ofte ghenegentheyt van die van Guinea.

[2b] ooc die ronde bussen aenden hals dragen van schorssen gemaeckt, kleyne ende groote, niet ongelijck die bussen, die men alhier by ons in die herbergen hanght voor die armen, dan willen geensins toelaten datmen siet watter in is. Het loopen meesten deel Mans ende Vrouwen bloots hoofts, het hayr wonderlijck geschoren ende gevlochten, doch alle cort, eenighe draghen hoetgiens, die gemeenlijck uyt basten van boomen, ofte Indische Noten gemaect werden. Sommighe dragen ooc bosschen van vederen ende pluymen, die met yserkens aen 't hayr vast gemaeckt zijn, ghelijcker my veelerley soorten mede ghebracht zijn, van dese hoetgiens ende vederen. Daer zijn sommige die gaten hebben in die bovenste lippe, ende oock door 't binnenste van die nuese. In die gaten der lippen steken zy stucken van Elpen been, van die groote van eenen Daelder, met een steel daer in dat gat sluytende, 'twelck inghesteken zijnde, comt boven aenden Nues ende over den mont. Sommighe hebben ooc wel ringen door 't middelschot van die nuese, ofte door die lippen hangen; andere zijnder ooc die cleyne hoornkens ofte tanden daer door steken ende dragen: als zy meenen tot een ciraet; andere doorbooren oock die onderste lippe, ende spelen daer met die tonghe door. Veel van die Mannen ende Vrouwen dragen ooc ringen door die ooren waer van de sommige 7. ofte 8. loot swaer zijn; Sommige hebben daer stocxkens door steken, 5. ofte 6. vingheren lanck.

Ghedaente van Hoeykens ende Vederbosschen.

Waerme, ende hoe datse haer aenghesicht vercieren.

Oorringhen van 7. oft 8. loot swaer.

Voorder, belangende haer kleedinge, hebben niet dan een matken van basten van boomen gemaeckt, 'twelck root geverwet is, om haer schamelheyt te bedecken. Op sodanighe matkens hangen die sommighe vellen van Apen, Meercatten, ofte andere wilde dieren, met een Belle int midden,

Hoe datse haer lichamen verciern.

ghelijck by ons die Koeyen ofte Schapen aen gehangen wert. Hare lichamen schilderen zy root, met verwe van root hout gemaect, gelijck my mede daer van daen gebracht is; geeft een goede verwe, dan is veel lichter als Brasili hout: zy maken ooc dicwils d'een ooge root, ende het ander wit ofte geel, ende noch wel een streeck ofte twee doort aengesicht.

Gheweer dat het meesten deel des volcx draecht.

Het meesten deel deses volcks draecht eenen riem ofte bant om 't lijf van een Buffels huijt, met het hayr noch daer aen, welcke comt voren ontrent een handt breedt na by een, aen elck eynde een stuck uytstekende, ende wert voren met een kleijn bandeken vast gebonden, ende voor op den buijck hebben zy een cort ende breet yseren Mes steken, die scheyde ooc van yser wesende. Dese banden zijn sommige een handt breedt, sommige 2. sommighe 3. ende oock wel breeder: Beneffens dese Messen, ghebruijcken zy noch werp Messen, met 3. oft 4. hoecken (alsmen oock by my sien mach) die gantsch vreeslicken zijn.

Ysere ringen om der Vrouwen beenen van 3. ofte 4. pont.

Boven dit so hebben de Vrouwen ten meesten deel groote yseren, ofte roode cooperen ofte tennen ringen om de beenen, sommige een, sommige twee, die dickwils 3. ofte 4. onser ponden swaer zijn, rontsom die beenen bycans sluytende, also datmen nauwelick weten mach hoe zy die daeromme ghekreghen hebben. Dese worden oock van sommighe mans ghedraghen, dan niet so veel.

Vrouwen Voorschotten van Biesen.

Daer zijn oock sommighe Vrouwen die voorschootgiens draghen van Biesen ghemaeckt gelijcker my ooc mede gebracht zijn, ende dus vele belanghende hare kleedingen ende vercierselen des lichaems, die grouwelijc ende mismaeckt zijn, niet weyniger disordre is in haer huijshoudinge, leven als beesten, ende slapen op der aerden op matten: Haren cost nemen zy van groote witte wortelen

Wat Iniamas ende Bananas zijn.

der aerden, Iniamos gheheeten, lieffelijck van smake, gelijc die spaensche Ba- [3a]
tatas ofte Castanien: worden ghesoden ende gebraden, ende andere wortelen, ende Suijcker riet; Ende Bananas zijn vruchten van boomen, so d'Indische Vygen in dit boeck geheeten worden, lanc gelijc Comcommeren, ende uyt den soeten suer, lieflijck van smaeck; Eten oock ten tyden visch ofte vleesch, dan leggent altemael in eenen back by den anderen, waerom zy haer setten gelijck een hoop beesten, ende drincken niet, dan nae den eeten.

Wat gebruijc de Oversten in haer eeten hebben.

Die oversten eeten gemeenlijc alleen uyt een tennen back, d'andere uyt een leelijcke aerde, sittende op een matken op die aerde uytgespreyt.

Wat de vrouwen meesten arbeyt is.

Die Vrouwen, haren meesten arbeyt is water ende vruchten te halen ende die te koken. Haer gevoech sullen zy geensins op der aerden doen: achten sulcks voor groot quaet, dan hebben hier toe groote kuylen in d' aerde gegraven. Sommige mans maken matkens, ende verhandelen die tegens mal-

canderen; gebruijcken geen geweer ofte Messen, dan vuijsten ofte stocken tegens den vyanden, allerley hostiliteyt, na die maniere des landts; Zijn beter gewapent, dan die by die Mine woonen, met Spiessen, Bogen met Pylen, Rondassen in die lengte gevlochten van basten van boomen ende diergheliicke; Haer Trommelen zijn onder naw ende boven wijt; Cornetten van Olyphants tanden; Alle dese instrumenten ende wapenen zijn my mede ghebracht. Ons volck in Rio di Gabam, ofte die Revier van Gabam komende op sekere Eylanden, zijn ingevoert van een Swarte, die een grooten tant hadde door zijn overste lippe uytstekende, met een breedt Mes in zijn handen ende zijn gheheel lichaem gepickeert, als verhaelt: Bracht haer in een hutte onder die Swarten, al waer eenige Tapeten van schorsen van boomen op die aerde nedergheleyt waren, zy daerop sittende, ende op geen ander saken lettende, wert haer op die schouderen geklopt ende aenghewesen opwaerts met dese woorden Mani Gobam, zy niet gedenckende ofte wetende wat het was, saghen om hooge, al waer een swart mensche sat, op sekere trappen verhooght, schier onbeweeghlijck, gelijck een Afgodt, met vele ketenkens van beenkens ende ringen omhangen, vreeselick om aen te sien; Dese hadde aen sijn voeten liggen eenige swarte Vrouwen met Olyphants steerten, hem die Vliegen afkeerende ende wint makende, daer uyt zy verstonden dat hy een Heer moest wesen van sulcken Eylandt, zijn terstont op een knie gevallen, reverentie doende na die wyse des landts, in haer handen kloppende, so lange tot dat die Mani ofte Heere weder teecken gaf, ende klopte in zijn handen, doen zijn zy opghestaen, ende haer zijn vereert van dese heerlijcke Matkens van basten gemaeckt, als Conincklijcke presenten, gelijck men die selvighe eenigerhanden soorten met het Linnen by my sien mach. Andere uyt die Jacht van ons volck, zijnde gecomen aen een ander uytloop der selfder Revier van Gabam, ontrent 2. mylen opgevaren, zijn by een groot Dorp gecomen ontrent die reviere liggende, also na by, datmen met eenen steen op die hutten werpen mochte, ende op 2. schips lenghte na by de wal wesende, hebben daer het ancker inde gront gesmeten, alwaer stonden over die 1000. Swarten op 't landt, soo mans, vrouwen als Kinders, daer van eenighe Spiessen, andere Messen, ende diergelijcke geweer hadden, ende riepen met luyder stemme Io, Io, ende andere woorden, kloppende tsamentlijcken in haer handen, nae die maniere des landts, 'twelck vreemt was om te sien ende hooren. Een weynich daer nae is een sekere Swarte, die zy 4. oft 5.
[3b] mylen daer van ingenomen hadden, int water getreden, ende aen landt

Beschryvinghe vant gheweer datse tot de oorloch ghebruijcken.

Wat dat ons volck in Rio de Gabam bejeghent is.

Ons volck vallen den Man te voet en cloppen in haer handen.

Werden met Matkens vereert vande Mani.

Verhael wat het ander volc bejegent is opte selve Revier Gabam.

Wonderlijcke manier vande Swarte, als sy ons volck gesien hebben.

gegaen. Aen landt comende, viel hen dat volc, ende principalick dat Vrouvolc om 't lijf, also dat hy niet voort conste comen, singende gelijcker hant, ende hem bestroyende met groen gras datmen nauwelijcks sien oft hooren mocht. Desen aen land wesende, en lieten zy van haer ghewoel niet na, dan hoe langer hoe meerder, dansende ende springende, snydende al het gras dat aen die strant stont, met hare Messen af. Onder tusschen isser een uyt die Vlecke gecomen, hebbende eenen langen stoc in die hant, alst scheen eenich bevel te hebben, verbiedende d'ander af te laten van sulcke gekrijsch, ende van 't water te rugge dryvende, dan het holp niet, door die menichte die daer vergadert was; Oock so is die Swarte, die ons volc uyt

Wat teeckenen de Swarte ghebruijcken om vrientschap te versoecken.

die Jacht daer hadde gewesen, met een Canuyten, (so heeten zy haer schuytkens) weder aen boort gecomen, met hem brengende 2. mans ende een outachtich wijf: die welcke een van des oversten vrouwe was, ende die selfde was int midden met wat groenicheyt bemaelt, ende hadden in elcke hant een groen tacxken, wenckende met beyde die handen, ende die ander 2. mannen kloppende die handen tsamen, bediedende, so zy daer uyt verstaen konden, nae die maniere des lands, alle vrede des vrientschap. Met

Twee van ons volck varen totte Swarte.

dit volc zijnder 2. uyt die Jacht aen landt gevaren, al waer van 't volck sulcken rumoer ende blyschap gethoont is, met dansen, singen ende springen,

Met wat geraes en ander manieren sy die totten Oversten ghebracht hebben.

ende dierghelijcke gesten. Aldus nae den oversten toegaende, is wel die helft van dit volck gevolcht, insonderheyt de Vrouwen achter ende voren, loopende ende springende, ghelijck uytsinnige menschen, ende het meesten deel hebbende van die bree ende groote messen in de hant, kloppende die also te samen, dattet vreeslijc was om te sien, dan ten was gheen wonder dat dit volck aldus veel speels maeckte: want zy hadden noyt Witten gesien, die daer noch tot geener tijt getrafiqueert hadden. Daer waren wel Portugezen voor inde Revier geweest, dan niet so veel mylen opwaerts: want zy waren wel 8. oft 10. mylen van 'tschip ende die revier was gelijcke wel ontrent dit dorp, (twelck Cermentijn geheeten is) meer als een myle breedt, over d' ander zyde een ander dorp liggende. Voor dit dorp liggende met die Jacht, schoten zy eens met een steen-stuck, waer door al het volck te rugghe liep, verbaest zijnde, dan quamen ghelijcke wel stracks weder.

De Swarte bewysen groote vreucht datter Witte int landt zijn.

Ende als sommige van ons scheeps volck gingen na den oversten, werden zy met beyde armen geleydet, al singende, ende vrolijcke teeckenen bewysende, dat daer witten in haer landt waren. By den oversten zijn huijs comende, twelc van riet gemaect was hebben by nae een half ure ghewacht

Ghedaente van des

al eer hy uyt quam, ondertusschen liet dat volc dat gevolcht was, niet af

van singen ende dansen. Als nu den oversten quam, worden hem eerst 3. Matten ende 2. stoelen, een groote ende een kleyne gebracht van eenige Swarten die nae volchden. Hy was over zijn lijf, als oock in 't aenghesicht wit ghemaeckt met Krijt, ofte met ander witsel, ende hem werde een sacxken met witsel na ghedraghen. Op zijn hooft hadde hy een Mutse van een vel vol van vederen, ende een Keten van beentgiens ghemaeckt, meer als 100. mael om den hals ende om armen ende beenen. Inden stoel sittende, quam by hem een outachtich wijf, hem van dit witsel langende, dede ghelijck of hy zijn handen daer mede ghewassen hadde, stroyde die reste in zijn aengesicht, ende stack als doen beyde zijn handen om hoogh,
[4a] ende zijn Wijf wert ooc witsel ghegheven: Dit gedaen zijnde, begonste die Vrouwe te singen ende te dansen ten huijswaert uyt, haer volghende ende van ghelijcken doende alle die andere Vrouwen: daer na sprack die Heere sommige woorden, ende riep den Swarten die ons volck mede ghebracht hadden van die vorige plaetse, hem seggende dat ons volck willecom was, die handen tsamen kloppende, met dese woorden Fuio, Fuio, als ghewoondelijck, ende na andere propoosten seyde hy dat zy Yser souden halen, datter tanden ghenoech waren, hebben also gedaen, ende sekere tanden gheruijlt.

Oversten huijs.

Desghelijcks vanden Oversten selfs midtsgaders verhael van zijn kleederen ende wit ghemaect aensicht etc.

Dese reviere als geseyt is, is seer breet, vol van Crocodillen ende Zeepeerden, heeft veel inwijcken, strect zuyd oost int afvaren van Cermentijn, laveerden inden nacht wel 2. ofte 3. uren, dan raeckten twee mael aenden grondt. Int vervolgen van haer reyse, zijn een Eylant ghepasseert in die mont van die reviere liggende, ghelijcker vele zijn, om dattet leech slecht landt, ende vol boomen is, dit wordt gheheeten Caracombo. Van dit Eylandt is ghecomen aen onse schepen een Canutien met 18. persoonen, hebbende by haer een trommelken met een uytghehoolde stock, daer op zy speelden; aen boort comende isser 4. ofte 5. overgetreden, daer onder een was gheheel wit toegemaeckt int aengesicht, over die burst ende armen. Dese hadde een groen meyken in die handt, met een schelleken, ende oock een gebreyt dinck, van die groote van een Mussche, ofte wat grooter, ende hadde oock witsel in zijn handen, 'twelck hy opt schip stroeyde, ende ginck met het schelleken alle het schip langhs ringelende, ende als zy wat spraken ofte wy oock, so schelde hy recht oft hy eenige consecratie ofte benedictie gaf: daer nae sittende, ende in zijn woorden bevende, gelijck een mensche die beseten is, ofte die een bevende kortse heeft, werter ghelanght eenen grooten pot met Wijn de Palma, daer zy den anderen af toe droncken, wel ontrent een half ure geduerende, zijn daer nae weder in haer schuijtken

Van 't Eyland Caracombo is aen onse schepen gecomen een scheepken met 18. persoonen in ons schip comende met wonderlijcke ceremonien.

Varen wederom aen't landt, wy-

sen ons mede aent landt tevaren, twelck wy deden, ende ons yser ende andere waren mede brachten.

gegaen, ende nae landt gevaren, hebben ons oock daer henen gewesen, om te comen ruylen, ghelijck wy deden, ons Yser daer brengende, inrydende int palleys des Oversten, hier wesende ende het dorp doorgaende, hebben onder anderen gesien een kleyne hutte, ontrent 3. voeten hoogh, boven ghedeckt met een dack, ter zyden wat open, onder welcke stont een kleyne galge, daer aen een cleijn knick-hoornken hinck, daer sommigh goet in was, dat zy niet besien wilden hebben, ende beneuen die galge stont een stocxken, met een doodts hooft daer op van een jonck kint, int eene ooge hebbende een beenken bykans gelijck die Schelvisschen int hooft hebben, (by ons maectmen die Peerden toomen ende die honden hals banden hier af.) Beneden aen 't stocxken lach allerley ghebeente van visch ende van ghedierten, onder anderen, lach aldaer oock een snuijt van een Pristis, 'twelck onse luyden een swert Visch noemen, was sonder tanden, dat die schipper voor my mede nam, ende my ghebracht heeft, vraghende wat dit mochte beduyden, seyden zy datter een doot was. In een ander dorp wesende, ende dat doorgaende, sagen sitten een hoop mans, wel tot 20. toe voor een duere van een hutte, waer onder sommighe schenen van die overicheyt te zijn, in die hutte was sulcken ghesanck van allerley stemmen, kleijn ende groot, dat het wonder om hooren was, vragende wat sulcks beduyden, seyden datter een doode was Die Vrouwen in barens noot zijnde, isser gants gheen schaemte, loopter al toe wat wil, jonck ende out, mans ende jongers, ghelijck die [4b] Vrouwen, die dueren open stellende; Eensdeels is te verwonderen, dat die kinderen alle besneden worden, dat zy nochtans gheen wet ofte regel, ofte kennis van Godt hebben; Het landt is vruchtbaer als gheseyt is, van allerley vreemde vruchten, vol van dieren ende vogelen van veellerley aert, groote ende kleyne; men vindt boomen, daer aen die tacken van eenen boom, over die 100. vogels nesten hanghen, wonderbaerlijck in een gevlochten, dat het een lust om aen te schouwen is; hangen neder aen sekere stroyen draetkens, vast aen een tacke, om der Slangen willen, daer uyt dat die jonghskens niet en mochten vernielt werden. Dese nestkens zijn my oock veel mede ghebracht, schoon om sien, ende dus vele belangende die Custe van Guinea, volcht voorder die Custe van het machtige Coninckrijck Congo.

Vertellinghe van vele vreemde dingen die sy aen landt zijnde gesien hebben.

Onsen schipper vont daer een snuyt van een swert Visch, die by D. Paludanus te sien is.

Hoorden in een hutte veel gesancks, om oorsake datter een doot was.

Een Vrouwe in barensnoot zijnde, loopen alle daer toe te besien wat zy te werelt sal brengen.

Alhier is veel ghevogelte aen eenen tack van eenen boom hangen dickwils over de hondert nesten.

Hetgeen verder door Paludanus wordt medegedeeld, berust hoofdzakelijk op de „Beschryvinghe vant groot ende vermaert Coninckrijck van Congo etc. ghenomen uyt de schriften ende mondelinghe t'samenspraecken van Adoart Lopez, door Philips Pigafetta, int Italiaensch, ende overgheset deur Martyn Everart B." Uitg. te Amsterdam bij Cornelis Claesz 1596. Paludanus kan zich van de Italiaansche oorspronkelijke uitgave hebben bediend, welke in 1591 verscheen.

II.

DE KRALEN. (De beviesen).

Wie het woord „kralen" uitspreekt, noemt daarmede een handelsartikel dat eene geschiedenis, niet van honderden, maar van duizenden jaren achter zich heeft.

De bakermat van *kunst*kralen, wel te onderscheiden van kralen vervaardigd van natuurlijke *steen-* (meest kwarts-) soorten, is waarschijnlijk Egypte, alwaar men zich tot op de 18e dynastie (1600—1400 v. C.) van natuurlijke kralen heeft bediend. Daarna komen, in de 20e dynastie, kralen van glas en van porcelein voor. Flinders Petrie vond te Tell el Amarna de overblijfselen van eene glasfabriek uit laatstbedoeld tijdvak.

Sedert ongeveer 1250 v. C. verspreidden de Pheniciërs de kunstkralen; en niet alleen dat; zij zagen den Egyptenaars de kunst af, zoodat na dien tijd in Phenicië, en gaandeweg ook in de koloniën, *kunst*kralen werden vervaardigd.

Vermoedelijk verstonden de Etruscers de fabrikage omstreeks 400 v. C.; en daarmede zijn de Romeinen gaandeweg verspreiders van kunstkralen over het geheele Rijk geworden, vooral na de verovering van Bologna in 186 v. C. De oude fabrieken bleven misschien doorwerken, maar er ontstonden nieuwe centra; volgens Plinius bij voorbeeld in Gallië.

De volksverhuizing schijnt de industrie in het Westersch-Romeinsche Rijk, vrijwel vernietigd te hebben; tenminste in de graven, die uit den tijd welke daarop is gevolgd dateeren, vindt men slechts kunstkralen van mindere kwaliteit; hetgeen den indruk maakt dat er een surrogaat vervaardigd werd, omdat kralen van goede hoedanigheid niet meer te verkrijgen waren.

Venetië trok de industrie van het Oosten naar zich toe. In 1292 werden aldaar glasfabrieken op 't eilandje Murano opgericht, alwaar zij thans nog zijn. Andere centra zijn Birmingham, en Gablonz (in Bohemen) [1]).

De plaatsen waar De Marees over „beviesen" en verdere kralen spreekt, zijn voornamelijk:

Kolom 4a. „Om haren hals draghen sy eenen pater noster, ghemaeckt van Zeepaerts tanden, met sommige colleuren van Coralen of beviesen, die wy hun brengen".

---

1) Zie voor het bovenstaande Dr. *A. W. Nieuwenhuis*: „Kunstperlen und ihre kulturelle Bedeutung" in Intern. Arch. für Ethnographie, Band 16, Jaarg. 1904.

Kolom 16b. „Om hunnen hals hanghen sy een snoer beviesen of Madrigetten van diversche coleur, die hun van onse Nederlanders ghebracht worden".

Kol. 17a. „Aen hunne knien dragen sy oock ghemeynelijck een snoer van Veneetze Beviesen geslepen, ende tusschen beyden gesorteert met goude Coralen".

Kol. 19b. „Noch hangen sy veel stroy wiskens om haren Riem, die snoeren sy vol Boonen ende andere Veneetse Beviesen".

Kol. 26a. „Voorder verslyten sy eene groote menichte van Veneetse Beviesen, van alle soorten van coleuren, maer d'een coleur hebben sy liever als d'ander, sy smytense in vier ofte vyf stucxkens, ende dan slypen sy die op eenen steen, gelijc de kinders de Kersse steenen slypen, ende die snoeren sy aen basten van Bomen, met busselen al thien aen malcanderen... sy ghebruycken oock ronde Paternosters, ende principael groote ronde Contoir teeckens".

Kol. 27a. „De Beviesen of Coralen die doen sy oock veel copen, ende laten die door hun Slaven ende Negros breecken ende slypen."

Kol. 28a. „De beviesen tellen sy oock van snoer tot snoer, om te weten oock of elck snoer zijn volle ghetal van Coralen heeft of niet".

Kol. 40b. „Hier wort veel Veneetsche Madrigetten ende Coralen vercocht, want het ghemeyn volck haer daer mede geneeren, die te slypen ende onder malcanderen te vercoopen."

Kol. 42b. „Sy coopen veel Veneetze Coralen, die sy breken ende slypen."

Kol. 113b. „In dese Revieren wort niet sonders anders gevonden dat yet competeert, dan sommige blauwe groene ende swerte steentkens, daer sy Coralen af slypen, ende mits haer schoonheyt van coleur, so worden sy van andre swerte wel begeert."

Inhoudsopgave sub letter V: „Veneetse beviesen van allerley coleur".

De Veneetsche *beviesen*, of Veneetsche *madrigetten* (It.: margarita, en als verkleinwoord margaridetta), zijn dus kunst-kralen, vervaardigd van Venetiaansch *glas*; en zoo al niet te Venetië vervaardigd, dan toch namaak 1)

1) Vermoedelijk werden zij ook in Nederland nagemaakt, hetgeen de navolgende passage uit een vertoog van Bewindhebbers, waarin zij den toestand van den Guineeschen handel blootlegden (omstreeks 1607) doet zien. Jammer is het dat juist het voornaamste onleesbaar geworden is: „Overmits dezelve schepen affgeladen werden met manufacturen van deze lan-

van Venetiaansch product, dat, in 1602, al sedert eeuwen op de markt bekend was. Gedaante en eigenschappen zijn uit de bovenstaande aanhalingen duidelijk. Over de verklaring van 't woord „beviesen", zie blz. 277.

De Veneetsche Beviesen moeten echter niet verward worden met de *echte* Aggri-kralen, of Aggry-beads, waarvan zij zelf vaak een nabootsing waren, zoowel wat vorm, als wat kleur en teekening betreft. De oorspronkelijke Aggri-kralen toch — een term, waarvan de herkomst nog ten eene male onbekend is — waren in hoofdzaak van zigzag-vormige versiering aan de beide smalle uiteinden; reden waarom deze in de Engelsche ethnographische literatuur dan ook aangeduid wordt als „chevron pattern". De oudheid dezer echte Aggri-kralen, voor zoover thans bekend, verliest zich in den nacht der tijden, maar wijst toch in hoofdzaak naar Oud-Egypte en naar Phenicië. Zij waren inderdaad evenzeer kunst-kralen, als de latere Venetiaansche glasfabrikaten, met diverse patronen.

Daarnevens had men, sinds onheuglijke tijden, die van *barnsteen* in Europa; èn de van kornalijn, jaspis of andere *kwarts*-variëteiten, in de buurt van het antieke Bharoch, en het iets jongere Cambay (in N.W. Voor-Indië), vervaardigde natuur-kralen. Ook deze soorten bereikten, langs verschillende handelswegen, het uiterste Oosten, zoowel als het uiterste Westen, en werden daar op hoogen prijs gesteld.

Deze kwarts-kralen werden gaandeweg verdrongen door de glaskralen, waarvan de Venetiaansche fabrieken langen tijd een soort monopolie hebben gehad; totdat zij, na 1750, de concurrentie begonnen te ondervinden van fabrieken te Idar (in 't vorstendom Birkenfeld) en te Oberlahnstein (in Nassau), alwaar eerst glaskralen werden vervaardigd, doch waar men later (na 1820) weer werkte in de echte kwarts-materialen. Dit laatste was gaandeweg een eisch van den handel geworden, omdat de nagemaakte kralen van glas, op den duur weer minder gewaardeerd werden dan de echte van kwarts; een verschijnsel, dat zoowel in het uiterste Oosten als in het uiterste Westen kan worden waargenomen. Dienovereenkomstig leest men bij verschillende schrijvers (en niet het minst bij hen die over Guinee handelen), dat er kralen uit den grond (dus uit oude graven) worden gedolven, die aanzienlijk hooger worden geprijsd dan de glaskralen uit Eu-

den als: linnenwaet, smallen, nappen enz. enz. ende by de hondert duysent pont . . . . . (een regel onleesbaar geworden) . . . . . voor dezen alleen in Venetien plagen gemaeckt te werden ende alom voor . . . . . van dezen handel, in dese Vereenigde Nederlanden in groote abondantie worden gemaeckt" (zie de Jonge, „Oorsprong" blz. 32).

ropa. Deze opgegraven kralen zijn dus wel ten deele echte Aggry-beads. Zoo treft men bij Bowdich (1817) de navolgende leerrijke passage aan [1]).

„The natives invariably declare that the aggry beads are found in the „Dankara, Akim, Warsaw, Ahanta, and Fantee countries, the greater num- „ber in the former being the richer in gold. They say they are directed to „dig for them by a spiral vapour issuing from the ground, and that they „rarely lay near the surface. The finder is said to be sure of a series of „good fortune. The plain aggry beads are blue, yellow, green or a dull red; „the variegated consist of every colour and shade.... Dr Leyden .... „rather describes the popo bead, though that is semi transparent (of a bright „blue), resembling carnelian (which is frequently found in these countries), „and said to be obtained in the same manner as the aggry bead .... „The variegated strata of the aggry beads are so firmly united and so imper- „ceptibly blended, that the perfection seems superior to art. Some resem- „ble mosaic work; the surfaces of others are covered with flowers and regu- „lar patterns, so very minute, and the shades so delicately softened one „into the other and into the ground of the bead, that nothing but the finest „touch of the pencil could equal them. The agatized parts disclose flowers „and patterns, deep in the body of the bead, and thin shafts, of opaque co- „lours, running from the centre to the surface. The natives pretend that „imitations are made in the country, which they call boiled beads, alleging „that they are broken aggry-beads, ground into powder and boiled toge- „ther, and that they know them because they are heavier; but this I find to „be mere conjecture among themselves, unsupported by anything like ob- „servation or discovery" [2]).

Dalzel laat een reiziger van omstreeks 1726 als volgt verhalen (p. 33):

„All the women were finely dressed .... and round their necks and „in their hair were abundance of beads of divers colours, brought from a „far inland country, where they are dug out of the earth and which are in „as great esteem with the negroes as diamonds among Europeans." Domweg staat bij deze zeer juiste mededeeling een noot van een onbevoegde,

1) New edition (1873), pag. 218/219.

2) Het "the greater number in the former being the richer in gold" wil zeggen dat zij met goud vermengd worden gevonden (zie ook de Holl. uitgave van Bowdich blz. 165), en dit bewijst juist dat zij uit graven werden opgedolven. Men gaf aan overleden vorsten, behalve hun schat aan kralen, ook stofgoud mede, hetgeen uit de literatuur voldoende blijkt.

luidende: „these were probably only the glass beads of Europe, brought there by the Muleys or Malays" 1).

Het aantal van dergelijke aanhalingen is voor aanzienlijke vermeerdering vatbaar; maar het onderwerp is breedvoerig behandeld door *G. P. Rouffaer*, in Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, 6e volgreeks 6e deel (1899), in zijn nog onvoltooide studie: „Waar kwamen de raadselachtige Moetisalah's (Aggri-kralen) in de Timor-groep oorspronkelijk vandaan?"

Het woord „Beviesen" is tot dusver ook niet verklaard. Het Nederlandsch Woordenboek kent het alleen uit het werk van De Marees, waarheen verwezen wordt; de Fransche vertaling van De Marees (Amsterdam 1605) heeft: „bevises de Venise", welk woord in de grootste Fransche dictionnaires niet voorkomt, laat staan verklaard wordt; in de Engelsche vertaling bij Purchas (1625/'26) vindt men slechts „beads". In het werk van Des Marchais (1731) wordt eene uitdrukking gevonden, die door gezaghebbende Fransche Woordenboeken evenmin wordt vermeld, en nog minder verklaard; aldaar luidt het als volgt (blz. 200) „La pierre d'aigris sert de „monnoye courante ..... Elle est d'un bleu verdâtre, qui n'a ni éclat, „assez dure à la vérité mais qui se polit mal, ou qu'ils n'ont pas l'esprit de „mieux polir ..... Elle ne laisse pas de leur plaire; quand ils l'achètent „ils la pèsent poids pour poids avec l'or, on en fait de petits morceaux ap- „pelez Betiquets, qui sont percez dans leur milieu", etc. Hier schijnt minder de Bevies als wel de echte Aggri-kraal bedoeld; en het woord Betiquets zal wel niet met beviesen te maken hebben, maar veeleer met Betica, hetgeen alleen aan Andalusië kan doen denken.

Het woord „contoirteeckens" moet verklaard worden uit het Port. woord „conta", d. i. kraal. 2) Bij Des Marchais vind ik aangeteekend (blz. 27): „Le contrebrodé est comme un grain de Chapelet, il y en a de plusieurs

---

1) Over dit „Muleys, Malays", soms zelfs Maleiers en ook Mollahs, is veel gefabeld. Le Père Bouche (1885), die het land wel kende, zegt: "Imali, gens de Mali, pays situé au nordouest du Yoruba". In Stieler's Atlas (ed. 1905) vindt men op kaart 71 eene plaats van dien naam; hetgeen met Bouche's „land Mali" weer sterk doet denken aan het vroeger machtige Rijk van Melli, dat we ook kennen uit woorden als Malaguette-peper en Malinké (een nog bestaande Mandingo-stam). Zie ook aant. 1 en 2 bij blz. 13 van den hoofdtekst.

2) Auteurs uit de 19e eeuw noemen de Aggry-beads ook wel contre-terras, een verhaspeling van Port. „contas de terra", d. i. grond-kralen; en Popo-beads, naar een landschap aan de kust van Dahomey. Zie b.v. Gramberg „de Goudkust" blz. 7, en hiervoren het citaat van Bowdich.

„grosseurs, c'est du gros verre. On en fabrique quantité a Venise. Le fond „est blanc ou noir chargé de lignes d'autres couleurs, c'est ce qui fait les „appeller brodé. Les Nègres s'en servent pour faire des ceintures à plusieurs „rangs que les jeunes gens mettent sur leurs reins, qui leur tiennent lieu „d'habillement jusqu' à un certain âge".

Wat nu de terminologie betreft zal men, ter Kuste van Guinee over kralen sprekende, in hoofdzaak vijf soorten hebben te onderscheiden, namelijk;

1. kralen van kornalijn en andere gekleurde kwarts-varieteiten,
2. langwerpige echte Aggri-kralen, van antiek glas vervaardigd,
3. langwerpige Venetiaansche beviesen, ook van glas vervaardigd, deels effenkleurig (b. v. blauw), deels veelkleurig; vaak in de oud-Hollandsche bronnen „paternosters" genoemd, en „contoir-teeckens",
4. ordinaire kleine glaskralen, de zoogenaamde „madrigetten",
5. gewoon bloedkoraal, de eigenlijke „Coralen" dus naar den naam.

III.

GOUDGEWICHT EN GELDSWAARDE.

(zie blz. 61).

Het standaardgewicht dezer Landen is oudtijds afgeleid van eene eenheid genaamd „la Pile" (het pijlgewicht) van Karel den Groote, vernieuwd (of vervaardigd) in het midden der 14e eeuw, onder de Regeering van Koning Jan II van Frankrijk (1350—1364). In 1529 zond Karel V zijnen Muntmeester-Generaal naar Parijs, om aldaar een gewicht van 2 Marken Trooisch, dat in de Nederlanden tot standaard diende, te verifieeren. Bij die gelegenheid werden drie koperen gewichten, alle van gelijke zwaarte, vervaardigd. Een van die gewichten bleef aan den Koning, één aan den Keizer, en het derde werd aan de Landvoogdes der Nederlanden, Margaretha van Oostenrijk, gezonden [1]).

Naar deze eenheid schijnt een gewicht te zijn gejusteerd (1553 of 1554) dat in de Rekenkamer van Holland is neergelegd als „slaper", en gaandeweg standaard voor het geheele land is geworden. In 1612 werd een overeenkomstig gewicht in de Rekenkamer van Zeeland gedeponeerd [2]).

Het is dus met den Hollandschen „slaper" dat men te maken heeft,

1) Van Swinden, Verhandeling over volmaakte gewichten, 1802, Dl. I, blz. 370/71.

2) Van Swinden Dl. II, blz. 574.

wanneer men de goudgewichten in den tijd van De Marees (1602) wil beoordeelen. Deze slaper is in 1731 zoekt geraakt, doch later teruggevonden [1]).

Bij 't begin der 18e eeuw is men zich echter gaan bedienen van het zoogenaamde Mark van den IJkmeester Groengragt; dat, naar later gebleken is, een weinig ($3^{24}/_{106}$ Azen) te zwaar was, in vergelijking bij den slaper. Toch heeft men, bij den overgang tot het metrieke stelsel, Groengragt's eenheid ter vergelijking genomen, omdat alle Trooische gewichten in onze munten, bij onze zilversmeden, enz. reeds ééne eeuw bestendig naar het Mark van Groengragt geijkt werden, zoodat men dien Mark voor het in gebruik zijnde Trooisch gewicht moest houden en niet hetgeen het Trooisch gewicht oudtijds geweest was *en had behooren te blijven* [2]).

Zoo is men ertoe gekomen het Pond Hollandsch Trooisch te stellen op 492,16772 Gram, en het Mark op 246,08306 Gram.

In den tijd van De Marees, *toen men den Mark van Groengragt niet kende*, zouden die waarden feitelijk geweest zijn: 491,85758 en 245,92879 Gram.

Praktisch kan dit verschil, vooral bij minder nauwkeurige methoden van weging, slechts van weinig invloed zijn op de waardeering van den goudhandel in den aanvang der 17e eeuw.

De verdeeling en onderverdeeling van het Pond Trooisch (met de metrieke equivalenten) was dan als volgt:

					vóór 1701	na Groengragt (1701)
1 Pond	= 2 Mark	= 16 Oncen	= 320 Engels	= 10240 Azen	= 491,85758 Gram	492,16772 Gram
	1 „	= 8 „	= 160 „	= 5120 „	= 245,92879 „	246,08386 „
		1 „	= 20 „	= 640 „	= 30,74110 „	30,76048 „
			1 „	= 32 „	= 1,53706 „	1,53802 „
				1 Aas	= 0,04803 „	0,04806 „

Aan de Kust rekende men echter nog anders, en wel: men rekende het Ons Kustgewicht op 16 Engels, terwijl men in Nederland het Ons Trooisch op 20 Engels stelde. Het Ons Kustgewicht was dus $\frac{4}{5}$ van het Ons Trooisch. Dit wordt nader bevestigd door Dapper, waar deze (blz. 482) mededeelt dat 1 Benda overeenkomt met 2 Ons en 8 Engels, terwijl de kleine Benda 1

1) Van Swinden Dl. II, blz. 575.

2) Als voren, blz. 577.

Ons en 14 Engels bevat [1]) en beider waarden tot elkaar staan als 80 Guldens staan tot 60 [2]). Men heeft dus:

1 Benda van 2 Ons Trooisch = 40 Engels, d. i. dus: 2 Ons (kustgewicht) en 8 Engels,

1 kl. Benda van 1½ Ons Tr. = 30 Engels, d. i. dus: 1 Ons (kustgewicht) en 14 Engels.

Met behulp van het Engels (dat overeenkwam met 1,537055) Gram, kan men dus de, in den tijd van De Marees, aan de kust gebruikte gewichten als volgt terugvinden:

1 Engels =	1 Mediataba	= $\frac{1}{16}$ Ons	= $\frac{1}{4}$ Peso =	= 1,537055 G.
	1 Agiraque	= $\frac{1}{8}$ Ons	= $\frac{1}{2}$ Peso =	= 3,074 G.
	1 Quienta	= $\frac{3}{16}$ Ons	= $\frac{3}{4}$ Peso =	= 4,611 G.
	1 Ensanno	= $\frac{1}{4}$ Ons	= 1 Peso =	= 6,148 G.
	1 Sirou	= $\frac{3}{8}$ Ons	= $1\frac{1}{2}$ Pesos =	= 9,222 G.
	1 Eggeba	= $\frac{1}{2}$ Ons	= 3 Pesos =	= 12,296 G.
	1 Assuwa	= $\frac{5}{8}$ Ons	= $2\frac{1}{2}$ Pesos =	= 15,371 G.
	1 Benda Affa of $\frac{1}{2}$ Benda	= 1 Ons	= 4 Pesos (of 4 lood)	= 24,593 G.
	1 Benda	= 2 Ons		= 49,186 G.
1 Pond =	8 Benda	= 16 Ons		= 393,486 G.

In den goudhandel, die naar gewicht werd gedreven, leerden de Negers spoedig de behoefte kennen aan vaste eenheden; maar dat er oorspronkelijke inlandsche gewichten zouden zijn geweest, komt vrij onaannemelijk voor. Weytingh (Brodie Cruikshank blz. 14) zegt: „het goudgewicht „is troois, het ons à 40 Gld. 3) is verdeeld in 16 Engels. De onderdeelen be„staan in boontjes, zijnde de zaden van inlandsche bloemen, en wel als volgt:

zwarte	van	1/6	tot	1/8	Engels
geele	„	1/12	„	1/16	„
roode	„	1/24	„	1/32	„
blauwe	„	1/48	„	1/64	„

„respectievelijk genaamd: Takoe, Smanka, Damba en Pessoea. De zesden „en onderdeelen zijn het negergewicht van de plaats, de achtens en onder„deelen het Assantijnsch gewicht, dat door de blanken gebruikt wordt. „Het minder gewicht gaat op het oog en wordt kakaraatje genoemd of „apoea, waarvan er 5 op een pessoea gaan. Aan de benedenkust worden

1) „Want op de gansche Goutkust worden 16 Engelschen op een once gerekent, daar de goudsmits hier te lande 20 rekenen". — Zie Dapper t. a. p.

2) Dus in Dapper's tijd: 1 Engels = 2 Gld. en 1 Pond (kustgewicht) = 512 Gld.

3) Dus in Weytingh's tijd: 1 Engels = 2.50 Gld.

„de cauri's gebruikt, zoowel bij groote hoeveelheden als in het klein op de „markten. Hiervan gaan er 2400 op een Engels goud." 1)

Toch moet men aannemen, dat, ofschoon gewild als versiering van wapentuig en kleeding, de kauri als munt verdween toen zij in het groot geïmporteerd werd. In Asjanti (Weytingh, Brodie-Cruikshank Dl. II blz. 29) werd de verkoop of doorvoer verboden, uit vrees dat dit een nadeeligen invloed zou hebben op de goudinzameling. (De kauri's kwamen van de Malediven en bereikten langs allerlei handelswegen de kust). Kakraven en „guenzés, zie blz. 65 en 66.

IV.

DE KAART.

De hiernevens gaande reproductie van eene zeer fraaie (platte) kaart van West-Afrika, waarvan het origineel zich ter Universiteits-Bibliotheek van Amsterdam bevindt, is, met goedkeuring van de Commissie van Voorbereiding, bij deze uitgave gevoegd, omdat zij, blijkens het op den titel voorkomend „eodem anno editus est liber amplam harum regionum descriptionem continens per P. D. M.", bij het werk van Pietes De Marees zoo te zeggen *behoort.*

Zij is blijkbaar uitgegeven in 1602, in hetzelfde jaar als het boek.

Ontworpen door S. Rovelascus (?) 2), is zij bijgewerkt, of verbeterd en vermeerderd door Luiz Teixeira, en in Nederland gegraveerd door den bekenden Baptista à Doetecum. Dit laatste bewijst mede, dat de kaart uiterlijk van het begin der 17e eeuw moet dateeren en althans niet jonger kan zijn. Doch er blijft eenige onzekerheid over, bij het bepalen van de firma waar zij is uitgegeven; Hugo Allardt was, zooals nader blijken zal, de vermoedelijke uitgever niet.

Luiz Texera, of Teixeira, is in de geschiedenis der cartographie goed bekend. Zelf behoorende tot eene Portugeesche cartographen-familie, werd hij den 18en October 1564 geëxamineerd en tot zijne kunst toegelaten door den Oppercosmograaf Pero Nunes en door Jorge Reynel. Eene benoeming tot kaart- en instrumentmaker der Koninklijke Vloten volgde den 15en Januari 1569 3). Van zijn werk is niet veel over. In het Theatrum Orbis van

1) D. i. op den rijksdaalder.

2) Wat beduidt: per S. Rovelascum? Kan 't een wanvorm zijn voor Bartolomeo de Lasso?

3) Sousa Viterbo Dl. I, pag. 295 vlg.

Ortelius (1595) komen twee aan hem ontleende kaarten voor, namelijk eene van de Azoren (1584) en eene van Japan (1595). Ook bezit de Bibliothèque Nationale te Parijs een geteekenden Atlas van Brazilië, door „Luiz Teixeira" vervaardigd in 1627 [1]). Het is echter zeer goed denkbaar dat dit laatste werk afkomstig is van eenen naamgenoot [2]).

Teixeira's werk had in Holland eenen goeden naam; Judocus Hondius (1563—1611) vermeldt in zijne „Onderrichtinge" (1597), dat hij tal van gegevens betreffende Terra Nova, Brazilië, Straat Magellaan, Peru, China, Japan en de Moluksche Zee aan den Portugeeschen cartograaf heeft ontleend 3). Hij kan dus relaties hebben gehad, waardoor hij het werk van Teixeira in handen wist te krijgen; maar hij was globenmaker en begon eerst veel later uitgever te worden. Men mag dus veilig aannemen, dat niet hij de uitgever is geweest, maar wèl een ander, die juist bij deze kaart groot belang had, omdat hij ook het boek van De Marees ter perse had gelegd, namelijk Claesz. Zoo kan deze kaart oorspronkelijk behoord hebben tot de verzameling van 25 stuks die Claesz, „doer de directie van Mr Peeter „Plancius, doch tot zynen costen, becomen heeft van Bartolomeo de Las„so 4), cosmographo ende meestre van de zeevaert des Coninx van Spaen„gien", en waarvoor hem den 17en April 1592 octrooi werd verleend 5). Zij zou dan al een jaar of tien onder Claesz hebben berust, en in afteekening zijn verkocht, om eerst in 1602 op koper gebracht en in druk te worden verkrijgbaar gesteld. Het adres van Hugo Allardt moet dan later op de plaat zijn gesteld, nadat die firma, door aankoop, eigenares kan zijn geworden van de plaat. Het is tenminste niet aannemelijk dat Allardt de oorspronkelijke uitgever zou zijn geweest; want die firma kwam eerst na 1640 op, en wat zou zij eraan gehad hebben om de reclame van den titel te doen steunen op een boek, dat veertig jaren te voren in eerste uitgave verschenen was?

1) Mededeeling van Dr. F. C. Wieder.

2) Sousa Viterbo, Dl. I, pag. 298.

3) De Jonge, „Opkomst" Dl. I, blz. 179/'80.

4) De Lasso was een tijdgenoot van Teixeira; hij werd in 1564 door dezelfde Commissie geëxamineerd (Sousa Viterbo Dl. I, pag. 171). Men vindt hem in 1591 voor 't laatst vermeld. Het is vreemd dat men geen Portugeesche cartographen kent, die zich in Holland vestigden, zooals toch zekere Bartholomeu Velho, die zich naar Frankrijk begaf en te Nantes werkte tot 1568 (Sousa Viterbo Dl. I, pag. 310). Wel wordt André Homem in Antwerpen (1557), Parijs (1565), en Londen (1567) vermeld (Sousa Viterbo Dl. I, pag. 159).

5) De Jonge, „Opkomst" Dl. I, blz. 168.

Deze kaart neemt een zeer waardige plaats in onder de gedrukte exemplaren, waarvan onze zeelieden zich ter kuste van Afrika kunnen hebben bediend, ten tijde dat zij den handel aldaar openden. De voornaamste van dien aard (en die aan deze voorafgingen) zijn, voor zoover gereproduceerd:

Jaar van uitgave	
1554	Venetiaansche kaart, voorstellende beide halfronden in vier bladen. (Origineel in de Collectie Bodel Nijenhuis te Leiden). Repr. zie Remarkable Maps (Fred. Muller), Dl I Nos 1—4.
1562	Venetiaansche kaart van Paulo Forlani. (Origineel in de Collectie Bodel Nijenhuis te Leiden). Repr. zie Remarkable Maps (Fred. Muller), Dl I No 11.
1564	Kaart van Gastaldi. Reproductie zie Nordenskiöld, „Periplus" kaart N°. 46.
1570	Kaart van Ortelius. Reproductie zie Nordenskiöld, „Fac Simile Atlas" N°. 46.
1587	Kaart van Mercator. Reproductie zie Nordenskiöld, „Fac Simile Atlas" N°. 47.
1596	Kaart van Jan Huyghen van Linschoten. Zie Itinerario.
1601	Kaart van Guill. Levasseur van Dieppe. Reproductie zie Atlas van De Santarem No. XXVIII.

De verdienste van Teixeira's kaart bestaat in de zorgvuldigheid waarmede kust en achterland blijkbaar behandeld zijn; maar het is jammer, dat de Nederlandsche bewerker wat ruw met de namen heeft omgesprongen. Zoo leest men: Rio de (rivier van) Thelam, in plaats van Mata de (bosch van) Chalam, Ilha Datamera voor Rio Tamara (dadel-rivier) enz., doch een groot aantal der benamingen is goed terecht te brengen. In de hierna volgende lijst heb ik getracht die namen te herleiden tot den vorm, waaronder zij bij de oudste schrijvers, of op de oudste kaarten, oorspronkelijk voorkomen; en, zooveel noodig, heb ik de beteekenis of de moderne (soms vrij verbasterde) benaming daarbij vermeld. Aan de benamingen in het binnenland heb ik mij niet gezet, dit zou een afzonderlijken commentaar vereischen, die tot ons onderwerp slechts in verwijderd verband staat.

Een onderzoek naar de juistheid der kaart bleek mij weinig loonend, vooral wanneer men tracht na te gaan in hoeverre Teixeira zijn voorgan-

gers heeft verbeterd. Wel gaf reeds Pacheco Pereira (150?) de breedten op van 24 punten, gelegen tusschen de Kapen Bojador en De Lopo Gonçalves, maar zij verschillen soms zoo aanmerkelijk met de moderne opgaven (een punt als Kaap Bojador een heelen graad!), dat er een onderzoek ter plaatse noodig zou zijn, om uit te maken of men tegenwoordig, bij behoud van de oude namen, ook de oude punten is blijven bedoelen. Gelijksoortig bezwaar wordt ondervonden bij de kritiek van Teixeira's kaart, waarbij dan nog komt dat men, waar de kustlijn slechts flauw is gebogen, niet altijd weet van welk punt men de breedte moet opmeten. In de ligging van het voor dien tijd belangrijkste punt (en dat tevens goed is op te meten), namelijk S. Jorge da Mina, is echter Teixeira volstrekt juist: 5° 5' N.Br., Pereira stelt S. Jorge nog op 5° 30'.

Het origineel is opgesierd met scheepjes onder zeil en spelende dolfijnen, die wij, met de meer nut aanbrengende kompasrozen, weglieten. Evenzoo zijn twee kartons gesupprimeerd, die in den rechterbovenhoek van het blad voorkomen. Het eene karton bevat de voorstelling van een vroolijke partij, waar men de negers ziet dansen, maar heeft geen waarde; hetgeen wel dadelijk daaruit blijkt dat een Europeesche harp onder de muziekinstrumenten voorkomt. Het andere karton stelt een optocht in Benin voor, maar ook deze teekening is zeker niet ter plaatse vervaardigd; men zou dan geen Beninsche Rijksgrooten zien voorgesteld, naakt te paard zittende. In plaats van die beide kartons te reproduceeren, hebben wij een anachronisme aanvaard en de open ruimte gevuld met een kaart van de Goudkust, die niet bepaald voor het begin der 16e eeuw geldt, maar een aantal namen vermeldt welke daar in den loop der laatste 400 jaren gangbaar waren.

Mede werden in de reproductie weggelaten eenige gelijkarmige kruisen, die, op het origineel, in het achterland van de Goudkust zijn aangebracht. Misschien stellen zij „padrões" (zie onze Inleiding) voor, naar de gewoonte der Portugeezen, om die op hunne kaarten door kruisjes weer te geven 1). Daar er echter niets bekends is omtrent padrões 2), die ooit in het binnenland zouden zijn opgericht, en de topographie van dat binnenland eenigszins fantastisch is, zijn zij door ons opgeofferd aan de meerdere duidelijkheid der reproductie, die naar de lineaire verhouding 3 : 2 aan het origineel is ontleend.

---

1) Zie b.v. De Santarem blz. 299, voetnoot 3.

2) Ook omtrent zendingsposten of desnoods factorijen die de Portugeezen in het binnenland hadden kunnen oprichten, is mij nergens iets gebleken.

De Benamingen
van K. Bojador tot K. de Lopo Gonçalves.

Benaming volgens de Kaart	Vroegere schrijfwijze	Verklaring v. d. naam
C. de Bojador	Cabo de Bugudor [1]	K. Bojador, de Ronde Kaap
Pedreiras		de Steenbanken
Terra Alta	Terra alta [1]	het Hooge land
G. Micdaos	Os Medoès [1]	de Duinen
B. dos Ruinos	Angra dos Ruivos [2]	Voornkreek
Lafoetij		?
Sete Montes	Sette Montes [1]	de Zeven bergen
G. dos Cavallos	Angra dos Cavallos [6]	Paardenkreek
Agueda		Agoada, Versch-water-plaats
R. de Ouro	Rio do Oiro [2]	Goudrivier
Tene Baje	Terra delguada baixa [6]	Lage vlakke hoek
Pº de Sintra	Golfo de Gonçalo de Cintra [2]	Baai (Haven) van G. de C.
Terra Daroa		Terra d'area (?), Zandige kust
As Montes	Tres Montes [6]	de Drie bergen
A. de S. Cyprian		Waterplaats van St. C.
C. das Barbas	Cabo das Barbas [6]	Baardenkaap
C. Carvoeiro	Cabo do Carvoeiro [6]	Kolenbranderskaap
S. de Santa	Angra de Santa Maria [6]	St. Maria kreek
C. Blanco	Cabo Branco [2]	K. Blanco, de Witte Kaap
Pedre noiras		Pedreiras? (z. boven)
I. Couros	I. das Garças [2]	Reiger eiland
Arguin	Ilha de Gete (Arguim) [2]	Arguin
Ilhas Daroa		Ilhas d'area (?), Zandige eiln.
R. de S. Juan	Rio de Sam Joham [6]	St Jan's rivier
Pº de Tofia	Ponto Tofia [6]	Tofia punt
G. de S. Anna	Cabo de Santa Anna [2]	Kaap St. Anna
Turna		Furna, het Hol
Praya Ruyna		Praya Ruiva, het Rosse Strand
Meda		Medão, het Duin

Benaming volgens de Kaart	Vroegere schrijfwijze	Verklaring v. d. naam
C. Darea	Cabo da Arca 6)	de Zandkaap (?)
Resguate do Cido		de Sajjid's Markt
Armarote	Anterrote 6)	?
C. Tarem		Kaap T.
Palmar		Palmbosch
Palma Seca	Palmas de Canagua? 6)	Senegal-palmen?
R. Senega	Rio de Canaga 2)	Senegal-rivier
R. de Thelam	Mata de Chalam 6)	Bosch van Chalam
Guadomel	Budomel 3)	Budomel
C. Verde	Cabo Verde 2)	K. Verd, de Groene Kaap
C. dos Mastos	Cabo dos Mastos 2)	Mastboomenkaap
Beregniche	Bezeguiche 6)	Bezeguiche.
Palmeirimba		Palmeirinha, het Palmpje
P. dalle	Porto Dale 6)	Portudal, de Haven D.
Secen		?
Pono Acao de barro		Povoação de barro, Kleidorp
As duas Palmeiras		De twee palmboomen
Iecoale		?
R. S. Po		St. Pieter rivier
R. de S. Anna	Rio Sant-Anna 3)	St. Anna rivier
R. das Ostras		Oester-rivier
Cabo Roxo	Cabo Roxo 3)	Roode kaap
Buquende Bua	Bugubaa 6)	Rio de Geba?
Rio de Domingos	Rio de San Domingos 3)	St. Dominicus rivier
Amatada		A matada?, De gedoode
Times		?
Fremosa		Formosa, Mooi- . . . .
Bessegue	Rio de Besegue 4)	Bissagos (archipel)
Ilhas de Buam	Ilhas de Buam 6)	B.-eilanden
Osnalus		?
R. de Maguda		M.-rivier
Fuxnado		Furnado, Uitgehold
I. dos Alcatrezes	Ilheta das Alcatrazes 6)	Meeuweneilandje
Palmar		Palmbosch
C. de Verga	Cabo da Verga 4)	Ra-kaap (?)
R. de Pichel	Rio do Pichel 6)	Kan-rivier

Benaming volgens de Kaart	Vroegere schrijfwijze	Verklaring v. d. naam
Palmar		Palmbosch
I. Dolos	Ilhas dos Idolos 4)	Afgoden-eilanden
C. Sagres	Cabo de Sagres 4)	Kaap Sagres
Cabite	Rio de Caabite 6)	C.-rivier
Biepam	Serra de Brapam 6)	B.-gebergte
I. Datamera	Rio Tamara 6)	Dadel-rivier
R. de Casse	Rio Case 6)	C.-rivier
Barreiras agoa		Water baar, Drempel
Sierra Liona	Serra Leoa 4)	Sierra Leone
R. dos Cambaos		Jukken(?)-rivier
I. Roxa		Rood eiland
Baixos de S. Anna	Cabo da Santa Anna 4)	St. Anna-kaap, en -riffen
R. das Palmas	Rio das Palmas 4)	Palmen-rivier
R. das Galinhas	Rio das Galinhas 6)	Hoender-rivier
R. Nou		?
C. do Monte	Cabo de Monte 4)	Kaap Mount
Terra de Goncalo		Gonçalo-land
C. Mesurado	Cabo Mesurado 4)	Kaap Mesurado, de Stille kaap
R. do Iunco	Rio do Iunco 6)	Junk River, Bies-rivier
Arvoredas	Avoredo de Santa Maria 4)	Boschje van St. Maria
R. de Custos	Rio dos Cestos 6)	Cestos riv. Mandjes riv.
C. das Baixos	Cabo das Baixas 6)	Grand Bassa Point, Riffenkaap
R. dos Genoeses	Resguate do Genoes 6)	Markt v. d. Genuees
Palmar		Palmbosch
Irmaas		de Zusters
R. de S. Vincent	Rio de Sam Vincente 6)	St. Vincent rivier
R. dos Escraues	Praya dos Escravos 6)	Slavenstrand
R. Dalagea	Lagea 6)	de Rots
C. de S. Clemente	Cabo de Sam Cremente 6)	Kaap St. Clement
Os		?
Curraes		de Veekralen
Pede		?
Canato		?

Benaming volgens de Kaart	Vroegere schrijfwijze	Verklaring v. d. naam
C. das Palmas	Cabo de Palmas 5)	K. Palmas, Palmenkaap
Aldea de Portegal	Aldea de Portugual 6)	het Portugal-dorp
C. da Praya	Cabo da Praya 6)	Strandkaap
Praya		Strand, Reede
R. dos Potas		R. dos Patos ?, Eenden-rivier
Os Montes	Sete Montes 6)	de Zeven bergen
R. de S. Andre	Rio de Sante Andre 6)	Rivier van St. Andreas (Sassandra)
Opaul		O paul, Het moeras
Barras de P° Descobar		Baar van Pedro d'Escobar
R. dos Barbas		R. dos Barbos (?), Barbeel-rivier
R. dos laguitas	Rio da laguoa 6)	Lagune-rivier
Sete aldeas	Sete aldeas 6)	de Zeven dorpen
R. de Mayo	Rio de Mayo 6)	Mei-rivier
Acomiada		Kaalkop ?
As montas		Os montes ?, De bergen
R. de sueiro da costa	Rio de Soeyro da Costa 6)	Soeiro da Costa-Rivier
M. de S. Aplonga	Serra de Santa Apolonia 6)	St. Apollonia gebergte
Bogu	Bogea 6)	?
R. Mancu		M.-rivier
Minas Axem		de Mijnen van Axim
Domena Axnim	Axem 6)	Axim
Costa danta		Kust van Ahanta
C. de 3 Pontes	Cabo de tres Pontas 5)	Kaap Driepunten
Prayo do velho		de Reê des ouden
Pedra de S. Ma		St. Maria Rots
Burel		Monnikspij
R. de Sama	Saama 6)	Chama
Pedra de Sama	Idem 6)	Rots van Chama
Comane		Commendah
Mina	a Mina	S. Jorge da Mina, St. George Delmina

Benaming volgens de Kaart	Vroegere schrijfwijze	Verklaring v. d. naam
C. Corco	Cabo do Corço 6)	Cape Coast Castle (Kaap Geitenbok)
Bore		Moure, Mouree, Mourree
Sabu		Saboe
Afute		Foetu
Cromatin		Cormantijn
Dayo		?
Pan		Brood („Koksbrood"; op de Holl. kaarten)
Barico		Berkoe.
Biambi		Biamba
Aldea de caraa		Dorp Accra
Monte redondo		Ronde berg
Aldea do palmar		Dorp van 't palmbosch
R. de Volta	Rio da Volta 5)	Volta rivier (rivier Keerweer)
Monte do reposo		Rustberg
Montaa		Montão, Hompel
C. de S. Paulo	Cabo de Sam Paulo 6)	Kaap St. Paulus
Quatra Montes		de Vier bergen
C. da Baixo		Rifkaap
C. de Monte	Capo de Monte 5)	Bergkaap
Terra Gazelas		Gazellen-land
Terra Anaguada		Verdronken land
R de Ardra		Rivier van Ardra
Os Pateva		?
Costa Ardra		Kust van Ardra
R. de Lago	Rio do Lago 5)	Rivier van Lagos
Amata		A mata, Het bosch
Aldea dos Almadias		Schuitjesdorp
R. Palmar		Palmboschrivier
R. Primeiiro	Rio Primeira 6)	Eerste rivier (?)
R. dos Escravos	Rio de escravos 6)	Slavenrivier
R. Benin	(Beny)	Rivier van Benin
R. Forcados	Rio dos Forquados 6)	Vorkstaarten-rivier
R. dos Lamos	Rio dos Ramos 6)	Palmzondag-rivier
C Formosa	Cabo Fremoso 5)	Schoone kaap

Benaming volgens de Kaart	Vroegere schrijfwijze	Verklaring v. d. naam
R. S Lemto	Rio de S. Bento 6)	St. Benedictus rivier
R S Bartolomeu		St. Bartholomeus rivier
R. Real	Rio Real 6)	Koningsrivier (de Niger)
R. Carmo		Karmel rivier
R. S. Domingos	Rio de S Dominguos 6)	St. Dominicusrivier
R. de Comde		's Graven-rivier
A. del Rey		Rio del Rey, Koningsrivier
A. Pescaria		Visscherij-kreek
Costa dos Abres		C. das Abras?, Inhammen-kust
R. Camaroins	Rio dos Camarões 6)	Garnalenrivier (thans Kamerun)
Pº del Gada		Pª Delgada, Smalle punt
A. da Serra		Gebergte-kreek
R. da Borca		R. da Barca? Schuitrivier
Sierra Goreira	Serra guerreira 6)	Vechters-bergen
P. do Gariao		P. do Gaviao? Valkpunt
Serras		Gebergten
Acomiada		Kaalkop?
R. do Campo		Weide-rivier
Sierra Bota	Serra Bota 6)	Onregelmatig gebergte
R. des Benito		R. de S. Bento
C. de S. Joan	C. de S. João 5)	Kaap St. Jan
R. de Angra	Rio d'Angra 5)	Kreek-rivier
I. do Corisco	Ilha do corrisco 6)	Corisco, Weerlicht-eiland
C dos Ostras		Oesterkaap
R. de Gabom	Rio de Guabam 6)	Rivier van Gabon
C. de Barco		R. da Barca? Schuitrivier
Os Fanais		De Lichtbakens
R. de Nazare		Nazareth-rivier
C. de Lopo Consalves	C. de Lopo Gonzalvem 5)	Kaap de Lopo Gonçalves
R. de S. Lucia		St. Lucia-rivier

1) Volgens Port. zeekaart van 1444; zie De Santarem, blz. 292. 2) Volgens Azurara, (Chronica descobr. Guiné (1443—1448); zie De Santarem, blz. 292. 3) Volgens Ca'da Mosto 1455—1463); zie De Santarem blz. 294. 4) Volgens Pedro de Cintra (1460—1463); zie De Santarem blz. 295. 5) Volgens Cristoforo Seligo (1489); zie De Santarem blz. 297. 6) Volgens Pacheco Preira (150?), Esmeraldo de situ orbis.

Naamregister.

NAAMREGISTER.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

V.

W.

Z.

Bibliographie

en

Lijst van aangehaalde Werken.

BIBLIOGRAPHIE.

De bibliographie van het werk van P. de Marees is uitvoerig en voortreffelijk behandeld in de Bibliotheca Belgica, Gent, den Haag, 1880—1890. 1e Serie, Deel XVIII (M. 192—M. 201). Daarom volsta hier eene korte opsomming der verschillende uitgaven en vertalingen waarbij wij slechts eene enkele aanvulling aan de daar gegeven beschrijvingen kunnen toevoegen.

Nederlandsch.

1. (de Marees, P.), Beschryvinge ende historische verhael, vant Gout Koninckrijck van Gunea .... door eenen persoon die daer tot verscheyden tyden gheweest heeft. P. D. M. Amsterdam, Corn. Claesz., 1602. langw. 4to. (M. 192).
2. — Idem. Amst., M. Colijn, 1617. langw. 4to (M. 193).
3. — Idem. Amst., J. Hartgers, 1650. 4to. (M. 194).

Duitsch.

4. — Sechster Theil dess Orientalischen Indien. Warhafftige Historische Beschreibung dess Konigreichs Guinea Frankfort, J. Th. und J. I. de Bry, 1603. fol. (M. 195).
5. — Idem. Ibidem, 1630. fol. (M. 201).
6. — Siebende Schiffahrt in das Goldreiche Konigreich Guineam. Frankfort, L. Hulsius, 1603. 4to. (M. 196).
7. — Idem. Ibidem, 1606. 4to. (M. 197).
8. — Idem. Ibidem, 1624. 4to. (M. 198).

Latijn.

9. Indiae Orientalis pars VI. Veram ... descriptionem auriferi regni Guineae, etc. continens. Francfort., J. Th. et J. I. de Bry, 1603—1604. fol. (M. 199).

Fransch.

10. Description et recit historial du riche royaume d'or de Gunea. Amst., Corn. Claesz., 1605. fol. (M 200).

Engelsch.

11. A description and historicall declaration of the Golden Kingdome of Guinea . . . Translated out of Dutch.

Komt voor in: Purchas, S., Hakluytus Posthumus, or Purchas his Pilgrimes. Lond., 1625—26. fol. 1e Deel, Boek 7. Cap. 3. (Als vertaling vrij goed geslaagd, is de tekst aanmerkelijk bekort).

LIJST VAN AANGEHAALDE WERKEN.

CALCOEN. Dit is die reyse die een man self bescreuen he ver die seylde met 7 scepe wt die riuier va Lisben na Calcoen in Indien en geschiede int iaer 1501. Gedrukt te Antwerpen omstreeks 1504, herdrukt London, 1874.

LEO AFRICANUS. The history and description of Africa and of the notable things therein contained, written by Al-Hassan ibn Mohammed Al-Wezaz Al-Fasi, a Moor, baptised as Giovanni Leone, but better known as —, done into English by John Porie (1600) and now edited by Robert Brown (Hakluyt Society, 1906).

(De Marees kan, behalve met de Ital.-uitgave, bekend zijn geweest met eene van Plantijn (1556) of met de Eng.van Porie (1600). In 1632 verscheen een Ned. bewerking bij Elzevier (gebrekkig) en in 1665 eene bij Arnout Leers; de Hoofdstukken 17 t/m 22 daarvan, bevatten belangrijke bijdragen over Guinee en het werk wordt beslomet een woordenlijst voor Kameroen).

GALVÃO, ANTONIO. Tratado que compos o nobre e notauel capitao — & desuayrados caminhos, por onde nos tempos passados a pimenta & especearia veyo da India as nossas partes & assi de todos os descobrimentos antigos & modernos, que sao feitos ate a era de mil & quinhentos & cincoenta. Lisboa, 1563.

(Weder uitgegeven door de Hakluyt Soc. in 1862 onder den titel Galvano's Discoveries of the World, met de Eng. vert. voorkomende in den oorspronkelijken Hakluyt).

LOPEZ, ADOART. De beschrijvinghe vant groot ende vermaert Coninckrijck van Congo etc. wt de schriften ende mondelinghe t'samenspraecken van —, door Philips Pigafetta int Italiaensch ende overgheset deur Martyn Everart B. Amsterdam, Cornelis Claesz 1596.

PALUDANUS. Beschrijvinghe van Guinea, Manicongo ende Angola etc. te Amsterdam, bij Cornelis Claesz, 1596.

ACOSTA, J. DE. Historie naturael ende morael vande Westersche Indien... overgheset door Jan Huyghen van Linschoten. Tot Enchuysen by Jacob Lenaertsz Meyn, 1598.

Hakluyt, Richard. The principal navigations etc. London, George Bishop 1598/99. (Reprint, Glasgow. Vol. VI 1904).

Van Heede. Discours ende beschrijvinghe van het groot Eylandt Canaria ende Gomera midtsgaders het innemen ende verlaten van dien, enz. door Michiel Joostens —, Rotterdam, G. Pietersz, 1599.

De Jonghe. Waerachtigh verhael van de machtige Scheeps Armade toegherust bij Staten Generael, tot afbreucke des Koninghs van Spaengien, onder het ghebiet ende gheleyde van Joncker Pieter van der Does, door Ellert — Amsterdam bij Herman de Buck, 1600.

Spilbergen. 't Historiael Jurnael van tghene ghepaseert is vanwege dry schepen ghenaemt de Ram, Schaep ende het Lam onder het beleyt van Joris van Delft, Floris Balthazars 1601, (1e uitg.) lateren 1605, 1617 en 1648.

Le Petit, Jean François. Grande chronique ancienne et moderne d'Hollande, Zélande etc. jusques à la fin de 1600. Dordrecht, 1601.

Ottsen, Hendrick. Journael oft daghelijcx register van de voyagie na Rio de Plata ghedaen met het schip de Silveren Werelt, het welcke onder 't Admiraelschap ende bevel van Corn. van Heemskerck als commis die Custen van Guinea versocht hebbende etc. Door den Schipper daer op — Te Amsterdam, bij Cornelis Claesz, 1603 (eerste uitgave).

Dodonaeus, R. Cruydt-Boeck van —, volgens sijne laetste verbeteringe etc. Tot Leyden, Fr. van Ravelingen 1608.

Van Meteren, E., Belgische Historie van onsen tijden. 's Gravenhage, 1614.

Braun, Samuel. Anhang der Beschreibung des Königreichs Congo innhaltend, Fünff Schriffarten —'s Burgers und Wundartzt zu Basel, so er kurtz verwichener Jahren in underschiedliche weit entlegene frembde Königreich und Landschafften glücklich gethan, ... alles von ihme selbsten. . . . treulich und wahrhafftig beschrieben. . . . gezieret durch Fleisz, Mühe und Kosten Theodors de Bry seeligen gemeinen Erben. Gedruckt Franckfurt am Mayn bey Caspar Röteln, 1625.

(Erste Reyse: 1611 Canaria, Bansa, Loango, Congo etc.; 2e Reyse: 1614 Guina, Bennin, Rödel, Redo, Capon, Olipatta, Capo Lopo, Capo Mont, Serrelion, Palma, Hua, Quaqua, Assini; 3e Reyse: 1617 naher Guinea und auf die Festung Nassau zu More; 4e und 5e Reyse: Mittelmeer).

Braun, Samuel. Die neuntzehende Schiffarth inhaltende fünf Schiffarthen —'s Burgers und Wundartzt zu Basel. Getruckt zu Franckfurt in Verlegung der Hulsischen 1626.

Lam, J.Dzs. Waerachtich verhael van de gantsche reyse ghedaen bij den eersamen Jan Dircksz Lam ende voorts van de nederlaghe aent Kasteel de Myna voorgevallen. Tot Amsterdam, Jan van Hilten 1626.

Begin ende Voortgangh van de Vereenighde Nederlantsche Geoctr. Oost-Indische Compagnie enz. (verzameld door I. Commelin). Amsterdam J. Jansz. 1645 en 1646.

RUYTERS, DIERICK. Toortse der zeevaerdt, verlichtende West-Indien, Brasilien, Guinea en Angola. Amsterdam, Jac. Colom, 1648.

(Herdruk van een in 1623 te Vlissingen verschenen werkje, zie Tiele Ned. Bibliographie; zéér zeldzaam).

VELIUS. Chroniick van Hoorn. Gedrukt bij Isaac Willemsz, 1648.

VAN REYD, EVERHARD. Der Nederlantscher Oorlogen begin ende voortganck tot den Jare 1601. Leeuwarden, 1650.

LANGIUS, JACOBUS. Daemonomanie ofte der Mooren wonderheden. Te Amsterdam bij Barth. Schouwen, 1658.

VALCKENBURGH, J. Brieven en rapporten van den Directeur Generaal — en van mindere beambten ter Kuste van Guinee, omstreeks 1659. (Verzameling van handschriften van het Kon. Inst. voor Taal-, Land- en Volkenkunde en van het Indisch Genootschap).

VALCKENBURGH, J. Vertoog of Deductie, opgesteld voor de Staten-Generaal der Vereen. Nederlanden, door den Directeur-Generaal van de Ned. bezittingen ter Kuste van Guinee, ..., waarin de oorsprong en de regtstitels van de bezittingen der Ned. W.I.C. ter Kuste worden aangetoond. Anno 1659. Handschrift Rijks-Archief.

(Afgedrukt bij de Jonge, „Oorsprong" met de abusieve dateering 1656. Het is afkomstig uit Secreete Kas Staten-Generaal West-Indië No. 1.)

DAVITY, P. Le Monde ou la Description Générale de ses qvatre parties. Nouvelle Edition par J. B. de Rocoles. Paris, D. Bechet et L. Billaine, 1660.

HEMMERSAM, MICHAEL. West Indianische Reiszbeschreibung de An. 1639 bis 1645 von Ambsterdam nach St. Jorius de Mina. Nürnberg, Paul Fürstner, 1663.

BRANDT, G. Historie der vermaerde zee- en koop-stadt Enkhuisen. Enkhuisen, E. v. d. Hoof, 1666.

DAPPER, DR. O. Naukeurige Beschrijvinge der Afrikaensche gewesten etc. t' Amsterdam, J. van Meurs, 1668.

FRANCISCANUS, ERASMUS. Guineischer und Americanischer Blumen Pusch Erasmi Franciscani nebenst beygedruckten Anhang des hierbey zugleich neu aufgelegten Michael Hemmersam's sel. Guin. u. W. I. Reisebeschreibung. Nürnberg, Paul Fürstens, 1669.

VILLAULT DE BELLEFOND, le Sieur. Relation des costes d'Afrique dans le voyage qu'il y a fait en 1666 et 1667. Paris, Denys Thierry, 1669.

MÜLLER, W. J. Die Afrikanische Landschaft Fetu, beschrieben durch — von Haarburgh, acht Jahr lang gewesener Prediger der Christl. Dennemarckischen Afr. Gemeine. Hamburg, 1673 (en 1676).

FOCQUENBROCH, WILLEM GODSCHALCK VAN. Afrikaense Thalia of het derde deel van de geurige Zang-Godin, door —, in sijn leven Fiscael aen de Gout-kust van Guinea. t'Amsterdam by Jan ten Hoorn, 1678.

Bosman, W. Nauwkeurige Beschryving van de Guinese Goud-, Tand- en Slave-kust. t'Utrecht, A. Schouten, 1704. (1e druk.)

De Hooghe, Romijn. Spiegel van Staat. Amsterdam. Ten Hoorn, 1706.

Bosman, W. Nauwkeurige beschryving van de Guinese Goud- Tand- en Slavekust, nevens alle desselfs Landen, ... enz. Tweede druk van veel fauten gesuyverd en vermeerdert. t'Amsterdam, I. Stokmans, 1709.
(Deze druk, die de beste is, is als regel door mij aangehaald).

Labat, (le Père Jean Baptiste). Nouvelle relation de l'Afrique occidentale. Paris, Pierre François, 1728.

Labat, le Pére (J. B.). Voyage du Chevalier des Marchais en Guinée, Isles voisines, et à Cayenne, fait en 1725, 1726 & 1727. Amsterdam, 1731. 4 tomes.

Barbot, John. A description of the coasts of North and South-Guinea; in six books, by — Agent General of the Royal Company of Africa, at Paris. Now first printed from his original manuscript. London, 1732.
(Het 5e deel van Churchill's Collection, met platen en kaarten).

Almada, A. G. d' Relaçaŏ e descripçaō de Guine'. Lisboa, 1733.

Pimentel, Manoel. Arte de navegar e Roteyro das viagens, e costas maritimas de Guiné, Angola, Brasil, Indias, e Ilhas Occidentaes e Orientaes. Lisboa, Fr. da Silva, 1746.

(Prevost, l'Abbé A. Fr.). Historische beschrijving der Reizen, etc. Geschreeven in Engeland (door J. Green), vermeerderd (door J. P. I. du Bois). 's Gravenhage en Amsterdam 1747—1767, 21 dln.

(Prevost, l'Abbé A. Fr.). Histoire générale des voyages etc. Nouvelle édition, revue (par J. P. I. du Bois) sur l'original Anglois (de J. Green). La Haye, P. de Hondt. La Haye et Amsterdam 1747—1780, 25 tomes.

Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat van Afrika. Te Amsterdam bij Isaak Tirion, 1763.

De Barros, Joăo. da Asia. Nova edicao, Dec. I. Lisboa na regia officina typographica, 1778.

Resende, Garcia de. Chronica dos valerosos e isignes feitos del Rey Dom Joam II (nova edicaõ) Coimbra, 1798.

Dalzel, Archibald. The history of Dahomy, an inland kingdom of Africa, compiled by —, Governor at Cape Coast Castle. Edinburgh, 1798.
(In 't Ned. vert. en uitgegeven te 's Gravenhage bij J. C. Leeuwestyn 1800).

Van Swinden, J. H. Verhandeling over volmaakte Maaten en Gewigten. Amsterdam, 1802 (2 dln.).

Meredith, Henry. An account of the Gold Coast of Africa, with a brief history of the African Company. Londen, 1812.

(VAN IJZENDOORN, P.) De Goudkust. 's Hage en Amsterdam, 1815.

MARRÉE, J. A. DE. Reizen op en beschrijving van de goudkust van Guinea, 's Gravenhage, 1817, '18. 2 dln. Met platen en kaart.

BOWDICH, T. E. Geschiedenis van het Britsch Gezantschap in het jaar 1817 aan den Koning van Ashantee gezonden. Te Amsterdam bij J. C. van Kesteren, 1820 (vertaler onbekend). Vertaling van „Mission from Cape Coast Castle to Ashantee, London, 1819".

(In 1873 verscheen te Londen een herdruk. Daar Reynhout aan dit boek medewerkte, heb ik soms geen bezwaar gezien om de Holl. uitgave aan te halen).

REYNHOUT, M. J. Redevoering, gehouden . . . 1824 . . . behelzende kruid- en geschiedkundige waarnemingen omtrent de Goudkust. Amst. 1825.

(Nota. Reynhout was geneesheer aan de kust geweest, en heeft bijdragen geleverd tot het oorspronkelijke werk van Bowdich).

TENGBERGEN, H. F. Verhaal van den reistocht en expeditie naar de Ned. Bezittingen ter Westkust van Afrika, door —, Kapitein-Luitenant ter Zee, commandeerende Z. M. Korvet Amphitrite in den Jare 1838. 's Hage, 1839, met kaart.

(Zie ook Van Exter, in Mil. Spectator 1839).

DOUCHEZ, F. Causeries sur la côte de Guinée à propos de l'expédition du Général Major Verveer pendant l'été de 1838. Amst. 1839.

PEL, H. J. Aanteekeningen gehouden op eene reis van S. George Delmina naar Comassie door —, medegedeeld door het Bestuur van 's Rijks Museum voor Land- en Volkenkunde, 1842.

(Overgedrukt uit Bijdragen voor Land- en Volkenk. v. N.-I.)

DE SANTAREM, Le vicomte. Recherches sur la découverte des Pays situés sur la côte occidentale d'Afrique au-delà du Cap Bojador. Paris, 1842.

DE SANTAREM. Atlas composé de mappemondes et de cartes . . . . . du XIe au XVIIme siècle . . . . au mémoire de la découverte de la côte occidentale d'Afrique . . . ., recueillies et gravées sous la direction du Vicomte de —, pub. aux frais du Gouvernement Portugais, Paris, 1842.

DE SANTAREM. Notice sur André Alvarez d'Almada et sa description de la Guinée. Paris 1842.

(Herdruk in: de Santarem Opusculos e esparsos colligidos et coordenados por João de Freitas. Lisboa, 1910. — 2 vol.).

SOUSA, FR. LUIZ DE. Annaes de Elrei Dom João Terceiro por — publicados por A. Herculano. Lisboa 1844.

SCHMELLER, DR. (J. A.). Ueber Valenti Fernandez Alemã und seine Sammlung von Nachrichten über die Entdeckungen und Besitzungen der Portugiesen in Afrika und Asien bis . . . . 1508 enthalten in einer portugiesischen handschrift . . . . zu München. (Uit „Abhandlungen der I.

Classe der kön. Akademie der Wissenschaften", IV, Bd. III, a). München, 1845.

Choart, Paul, Seigneur de Buzanval. Lettres et négociations de — ambassadeur ordinaire de Henri IV en Hollande. Années 1593/'96 et 1602/'06 pub. par C. G. Vreede, Leiden, 1846.

— Idem. Année 1600 pub. par C. G. Vreede, Utrecht, 1853.

Temminck, C. J. Esquisses zoologiques Dl. I. Leiden, 1853.
(Verdere deelen niet verschenen).

Zimmermann, J. Akkra Grammar and Vocabulary. Stuttgart, 1853.

Cruickshank, Brodie. Achttien jaren aan de Goudkust. Uit het Engelsch vertaald en vermeerderd door D. P. H. J. Weijtingh. Amsterdam, 1855. 2 dln.

Gramberg, J. S. G. Schetsen van Afrika's Westkust. Amsterdam, 1861.
(Beoordeeling, zie: Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek 1861).

Gramberg, J. S. G. Guinea geschetst. Tijdschrift Europa Jaarg. 1862.

De Jonge, Jhr. Mr. J. K. J. De Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië. Dl. I. 's Hage en Amsterdam, 1862.

Bleeker, P. Verhandeling over de visschen in de wateren van Guinea. Natuurkundige verhandelingen van de Holl. Maatsch. der Wetensch. te Haarlem, 2e verzameling, 18e deel. Haarlem, 1863.

Burton, Richard F. Abeokuta and the Cameroons Mountains, 2 vol. London, 1863.

Martius, C. Fr. Ph. von. Beiträge zur Ethnographie und Sprachenkunde Amerika's zumal Brasiliens. Leipzig, 1867.

Gramberg, J. S. G. De Goudkust. Gids, 1868.

Major, R. H. The Life of Prince Henry of Portugal surnamed the Navigator. London, 1868.

Van Braam Houckgeest, F. A. De expeditie naar de kust van Guinea in het jaar 1869. Nieuwediep L. A. Laurey, 1870.
(Beoordeeling zie: C. A. Jeekel in Gids 1873 Dl. 1; Rectificatie daarbij zie P. Ten Bosch in Gids 1873 Dl 2, „Aanvulling." De namen, die bij van Braam Houckgeest bescheiden zijn verzwegen, kan men vinden bij W. J. van der Werff; zie aldaar).

Magno de Castilho, A. Os padrões dos descobrimentos portuguezes em Africa, Lisboa 1872.

Jeekel, C. A. Onze bezittingen op de Kust van Guinea. (Overdruk „Onze Tijd"). Amsterdam, 1869. Met kaart.
(De zeer belangrijke groote kaart van Jeekel komt voor in het Tijdschrift Ocean Highways, Jaarg. I, Aflevering 7, bij een artikel van E. G. Ravenstein: Elmina and the Dutch Gold coast. Van dit tijdschrift verscheen slechts de jaargang 1873; exemplaar aanwezig ter Kon. Bibl.).

Handelingen der Staten Generaal over de jaren 1870—'73 (vooral Bijlagen 1873—'74 No. 156).

De Jonge, Jhr. Mr. J. K. J. De Oorsprong van Neerland's bezittingen op de Kust van Guinea, in herinnering gebracht uit de oorspronkelijke stukken, naar aanleiding van een voorgenomen afstand dier bezittingen aan Groot Brittannië. 's Gravenhage, 1871.
(Beoordeeling door Doyer, zie Gids 1873 Dl. I).

Robidé van der Aa, P. J. B. C. Afrikaansche Studiën. Koloniaal bezit en particuliere handel op Afrika's Westkust. 's Hage, 1871.
(Beoordeeling door P. A. Tiele, zie Gids 1872 Dl. I).

Kan, Dr. C. M. Nederland en de Kust van Guinea. Utrecht, 1871.
(Beoordeeling door Doyer, zie Gids 1873 Dl I).

Van Hasselt, A. W. M. Studie over de Afrikaansche Pijlvergiften. Versl. en Meded. Kon. Acad. van Wetensch. Afdg. Natuurkunde, 2e Reeks, Nos 6 en 7. (1872—'73).

Bluebooks C. 670 (1872) en 266, 266—1 (1873). Handelende over de overname der Goudkust door de Engelschen.

Tiele, P. A. De Portugeezen op weg naar Indië. Gids 1873. Dl. IV.

Bowdich, T. E. Mission from Cape Coast Castle to Ashantee, with a descriptive account. New edition, London, 1873.

Skertchly, J. A. Dahomey as it is . . . . also an appendix on Ashantee and a glossary of Dahoman words and titles. London, 1874.

Brackenbury, H. The Ashanti war, a narrative prepared from the official documents by permission of Major-General G. Wolseley. Edinburgh-London, 1874, 2 vol.

Gundert, H. Vier Jahre in Asante. Tagebücher der Missionaire (Fr. A.) Ramseyer und (J.) Kühne aus der Zeit ihrer Gefangenschaft. Bearbeitet von —. Zweite verb. u. verm. Aufl. Basel, 1875.
(Belangrijk werk met het oog op de inwerking van het overgaan van Elmina aan Engeland op de politiek van Asjanti, uit inlandsch oogpunt, en wegens het grondplan van de hoofdstad, in 1874 verwoest).

Veth, Prof. P. J., en Kan, Dr. C. M. Bibliografie van Nederlandsche boeken, brochures, kaarten enz. over Afrika door — Utrecht, 1876.
(Bijzonder volledige bibliografie, althans voor Guinee. Zij is oorspronkelijk verschenen in Tijdschrift Aardr. Gen. Dl. I (1876) blzn 300 en 358; met 1e supplement in Dl II (1877) blz. 247. In de afzonderlijk verschenen uitgave ontbreekt het supplement).

Book of knowledge of all the kingdoms, lands and lordships that are in the world, written by a Spanish Franciscan in the middle of the 14th century. Pub. for the first time with notes by Marcos Jimenez de la Espada in 1877, transl. by Sir Clem. Markham. Uitgave Hakluyt-Soc. 1912.

BAUDET, P. J. Beschrijving van de Azorische eilanden uit een Belgisch oogpunt beschouwd. Antwerpen, 1880.

GRAVIER, GABRIEL. Les Normands sur la route des Indes. Rouen, 1880.

FICALHO, Conde de Memoria sobre a Malagueta apresentada à Academia real das sciencias de Lisboa. Lisboa, 1881.

VAN DER WERFF, W. J. Eene bladzijde uit Nederland's militaire gedenkboeken. 's Gravenhage, 1881.
(Zie voren, sub Van Braam Houckgeest).

CROWTHER, S. A. Vocabulary of the Ibo language. London, 1882,

ROBIDÉ VAN DER AA, P. J. B. C. Wat wil de duitsche regeering op de Westkust van Afrika? Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap 2e Serie Dl. 1 (1884). blz. 589.

BASTIAN, A. Der Fetisch an der Küste Guinea's auf den deutscher Forschung nähergerückten Stationen der Beobachtung. Berlin, 1884.

BRANDENBURG-PREUSSEN auf der Westküste von Afrika 1681—1721. Kriegsgeschichtliche Einzelschriften herausgegeben vom groszen Generalstabe, Heft 6. Berlin, 1885.
(Slechts duitsche bronnen benut! voor de onjuistheden zie: Doorman).

BOUCHE, l'Abbé P. Sept ans en Afrique occidentale. La côte des Esclaves et le Dahomey. Paris, 1885.

SCHÜCK, R. Brandenburg-Preussen's kolonial Politik unter dem Groszen Kurfürsten und seinen Nachfolgern (1647—1721). Leipzig, 1889, 2 vol.

VETH, P. J. Uit Oost en West. Verklaring van eenige uitheemsche woorden. Arnhem, 1889.

BÜTTIKOFER, J. Reisebilder aus Liberia. Resultate von Untersuchungen während der Jahre 1879—'82 und 1886—'87. Leiden, 1890. 2 Bde. (met zeer goede kaart).

KAN, C. M. De Periplous van Hanno. Tijdschrift Aardr. Gen. 2e Serie, Dl. VIII, Jaarg. 1891 (2).

BINGER, H. Du Niger au Golfe de Guinée par le pays de Kong et le Mossi (1887—1889). Paris, 1892. 2 vol.

NAGTGLAS, F. Levensberichten van Zeeuwen. Middelburg, 1890 en 1893. 2 dln.

PACHECO PEREIRA, DUARTE. Esmeraldo de situ orbis por —. Ediçao commemorativa da descoberta da America. Lisboa, 1892.

Alguns Documentos do Archivo nacional da Torre do Tombo, acerca das navegaçoes e conquistas portuguezas, publicados ao celebrar-se a commemoraçao do Descobrimento da America. Lisboa, 1892.

BLOK, P. J. Geschiedenis van het Nederlandsche volk. Groningen, 1892—1907.

VETH, P. J. De Nederlanders in Afrika. Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Serie Dl. X (1893) met naschrift op blz. 728.

MACDONALD, GEORGE. The Goldcoast past and present, a short description of the country and its people. London, 1893. (modern geïllustreerd).

ELLIS, A. B. A history of the Gold Coast of West Africa. London, 1893.

PIGAFETTA, ANTONIO. Relazione di — sul primo viaggio intorno al globo etc. Roma, 1894.

CA' DA MOSTO, ALVISE DE. Relation des voyages à la côte occidentale d'Afrique d' —. 1455—1457. Publié par Ch. Schefer. Paris, 1895. (Bibliothèque de Voyages Anciens, I).

AZURARA. The Chronicle of the discovery and conquest of Guinea, by Gomes Eannes de —, done into English hy Beazley, C. H. and Prestage, A. Uitgave Bakluyt Soc. London, 1896/'99.

SARBAH, J. M. Fanti customary Laws. London, 1897.

MEYER, A. Erforschungsgeschichte und Staatenbildungen des West Sudan. Ergänzungsheft zu Petermann's Mittheilungen No. 121, Jg. 1897.

DOORMAN, J. G. Die Niederländische West Indische Compagnie an der Goldkuste. Tijdschrift Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, 1898.
(Doorloopende geschiedenis tot op 1791; deze studie heeft ook waarde omdat zij onjuistheden in het werk „Brandenburg-Preussen" aan het licht brengt).

KEMP, Rev. D. Nine years at the Gold-coast. London, New-York, 1898.

READ, C. H. and DALTON, O. M. Antiquities from the city of Benin and from other parts of West Africa in the British Museum. London, 1899.

STRANDES, J. Die Portugiesenzeit von Deutsch- und Englisch-Ostafrika. Berlin, 1899.

ROUFFAER, G. P. Waar kwamen de raadselachtige Moetisalah's (Aggrikralen) in de Timor-groep oorspronkelijk van daan? Bijdr. Taal-, Land- en Volkenkunde voor Ned.-Indië, 6e volgreeks 6e deel (1899).

FIGUEIREDO, C. D. Novo Diccionario de lingua portuguêsa. Lisboa, 1899. 2 dln.

SCHOEMAKER, J. P. Laatste bladzijde onzer Nederlandsche West Afrikaansche historie (met schetskaart). 's Hertogenbosch, 1900.

SOUSA VITERBO, FR. MARQUES. Trabalhos nauticos dos Portuguezes nos seculos XVI e XVII. Lisboa, 1898, 1900. 2 tomos.

PURCHAS. The strange adventures of Andrew Battel of Leigh in Essex, near —. Hakluyt Society 2e serie dl. 6. (1901).

ARMITAGE, C. H. and MONTANARO, A. F. The Ashanti-Campaign of 1900. London, 1901.
(Het grondplan van de hoofdstad is zéér merkwaardig in vergelijking met dat bij Gundert).

MEES, J. Histoire de la découverte des îles Açores et de l'origine de leur dénomination d'îles Flamandes. Gent, 1901.

DE STOPPELAAR, J. H. Balthasar de Moucheron. 's Gravenhage, 1901.

LEVASSEUR, E. La Colonisation normande. (Bull. de la Société Normande de Géographie XXIII. Jg. 1901).

LING ROTH, H. Great Benin, its customs, art and horrors Halifax, 1903. ill.

NIEUWENHUIS, A. W. Kunstperlen und ihre kulturelle Bedeutung. Internationales Archiv für Ethnographie Bd. 16, Jaarg. 1904.

JOHNSTON, Sir HARRY. Liberia. London, 1906. 2 Vol.

SOETERS, S. Mijne reis naar Liberia, door — (Voordracht gehouden in de Verg. der Koffieplanters Vereeniging „Semarang-Kedoe" op 11 Septr. 1908). Semarang-Soerabaja, 1908.

L'HONORÉ NABER, S. P. en MORET, J. J. Op expeditie met de Franschen. Reisherinneringen aan de Fransch-Liberiaansche grensregelingsexpeditie in de jaren 1908 en 1909. Den Haag, 1910.

KAN, Prof. Dr. C. M. Het Afrika-vraagstuk. Haarlem, 1909.
(Bijzonder belangrijk met het oog op de moderne ontwikkeling van het werelddeel).

JOLINK, Hendrick Dirrecksen — van Zutphen; De reizen van —. Handschrift Rijks Archief. Afgedrukt in Marineblad Jaargang 1909/'10, aflev. 6.

HEECQ Gijsbert. De derde voyagie van — naar Oost Indijen in 1654 Handschrift Rijks Archief. Afgedrukt in Marineblad Jaargang 1910—1911.

Das überseeische Deutschland, 2e Auflage. Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1911.

KRÜMMEL DR. OTTO. Handbuch der Ozeanographie. 2 dln. Stuttgart 1907 & 1911.

AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN.

Blz. 11, bij voetnoot N°. 10.

In Dierick Ruijters' „Toortse" (pag. 355 van den 1^{en} druk) leest men: „'t Grein dat brengen sy altemael in bendekens (diese van riet maken) aen boort, dese bendekens noemen de Portugijsen Sestos, waer van die Riviere oock Rio dos Sestos genaemt is, ende de Reede, al waer men met de Schepen (als boven) in zee light, noemen de Portugijsen, Olho dos Sestos". Bendeken = bennetje = kleine ben = mandje. Een volmaakte bevestiging dus van Pacheco Pereira.

Blz. 163, regel 25 van boven, staat: „robben". Hierbij behoort als voetnoot:

Het Ned. Woordenboek heeft: „rop" = maag van groote visschen. Zie ook blz. 161, alwaar: „wy vonden altijt veel vlieghende visch in hun maeghe of robbe".

Blz. 181, bij de verklaring van Plaat No. 16.

De Marees zwijgt over de figuur C „Akobahiro; zij stelt eene slavin voor. Akoba = slaaf, zie blz. 28, regel 4 van boven; Hiro = een ghemeyn vrouw, zie blz. 36, regel 10 van boven.

Blz. XX, regel 1 van boven. Hierbij behoort een voetnoot:

Het werk is afgedrukt naar het exemplaar van De Marees dat op de Universiteits Bibliotheek van Amsterdam berust en waarin, onder het afdrukken, sommige fouten zijn verbeterd, die wèl voorkomen in het exemplaar ter Kon. Bibliotheek aanwezig.

Blz. XXV.

Omtrent Dierick Ruijters is mij, nadat het mij gelukte een zoo goed als ongeschonden exemplaar van den eersten (uiterst zeldzamen) druk zijner „Toortse" onder oogen te krijgen [1]), nog gebleken dat hij, omstreeks het jaar 1618, dertig maanden lang in Portugeesche krijgsgevangenschap heeft verkeerd, „somtijt in yseren ghesloten, somtijts met touwen ghebonden, „en soo over 'tlant gheleyt, somtijts oock los en liber met schepen en pas- „sage bercken op de zee ghevaren, langhs die Custen gins en weder" [2]). Blijkbaar heeft de „Toortse", hoe vergeten het boekwerk thans ook moge

1) Uit de Prov. Bibl. van Zeeland. 2) Toortse, 1e druk, Vlissinghen bij Marten Abrahamsen van der Nolck, „Voor-reden", pag. 3, en tekst pag. 54, 67, 82, 86, 136.

wezen, de gunstige vermaardheid genoten die zij ten volle verdiende, want Joannes de Laet vermeldt haar onder de bronnen die hem, bij de samenstelling zijner „Nieuwe Wereldt ofte beschrijvinghe van West-Indien" (Leiden, Elzevier, 1625) hebben gediend, en verwerkt er herhaaldelijk belangrijke gedeelten uit [1]. Daardoor misschien, is eene tweede, van platen voorziene uitgave, die Ruijters zich voorstelde te bezorgen [2], achterwege gebleven. Wèl verscheen in 1648 een vrij getrouwe herdruk (te Amsterdam, bij Jac. Colom), doch zonder platen (misschien ook in 1674, zie: Tiele, Ned. Bibliographie).

In zijn „Historie ofte jaerlijck Verhael van de Verrichtingen der geoctroyeerde West Indische Compagnie" (Leiden, Elzevier, 1644), verwijst De Laet naar de „Toortse" van *Dirck de Ruyter* [3], waarmede alleen Dierick Ruyters bedoeld kan zijn. Dirck de Ruyter nam deel aan de vermeestering van de stad San Salvador, onder Jacob Willekens en Piet Hein, in 1624 [4]. In 1627 bevond hij zich weder in het vaderland, alwaar hij zich met eene uitrusting voor de W. I. C. bezig hield [5]. Daarna komt hij opnieuw voor bij De Laet, als Commandeur op eene vloot die, in 1630, naar de Antillen gezonden werd, alwaar hij geruimen tijd kruiste [6].

In zijn „Toortse" laat Dierick Ruyters zich herhaaldelijk ongunstig uit over den handel in slaven, waarmede hij zijn tijd vooruit blijkt te zijn geweest.

Merkwaardig zou het zeker zijn, zoo vernieuwde nasporingen nog eens aan het licht brachten of Dierick Ruijters = Dirck de Ruyter, de bloedverwant en prototype mag zijn geweest van Michiel Adriaanszoon de Ruyter (de Ruiter of de Ruijter) en wel van de zijde van diens moeder: Aelken Jans de Ruijters [7].

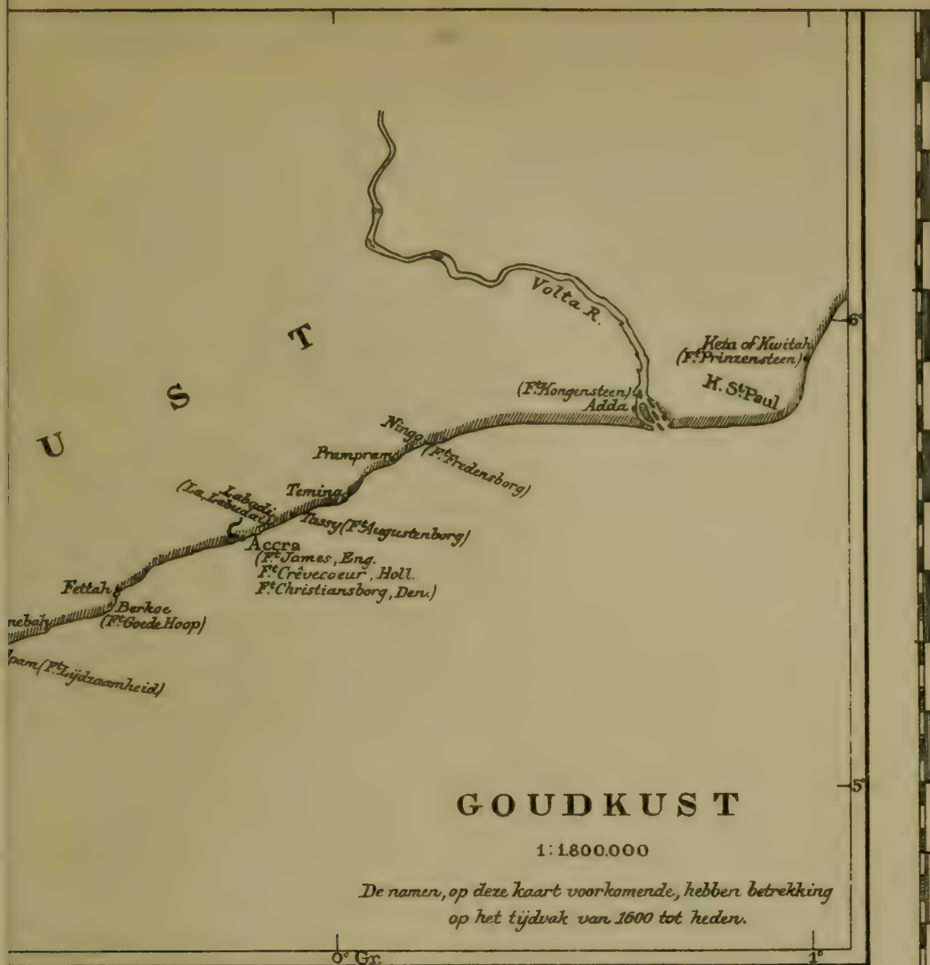
1) Zie De Laet's Voorrede en Inhoudsopgave tot de „Nieuwe Wereldt". 2) Toortse, „Opdracht", pag. 3. 3) De Laet, „Historie", pag. 6. 4) De Laet „Historie", pag. 15, alwaar: „Dirck Pietersz. Colver ende Dirck de Ruyter, den welcken (door dien sy te voren hier gheweest hadden) de weghen ende aenkomsten naer de Stadt wel bekent waren" ....
5) W. I. C., Resol. Kamer van Zeeland, den 12en Nov. 1627: „Diric de Ruiter staet binnen vragende oft volc aennemen soude, is goetgevonden dat hi volc sal begunnen vergaderen" (medegedeeld door Dr. F. C. Wieder). 6) De Laet, „Historie", pag. 195 en 207 vlg. 7) Zie P. K. Dommisse, „Michiel Adriaansz. de Ruyter en zijn naaste familie", Vlissingen 1907, sub II, 8 en 10.

Blz. 4 (voetnoot 7), *staat:* „Ca' de Mosto", *lees:* „Ca' da Mosto".

Blz. 184, regel 13 van boven, *staat:* „16", *lees:* „17". (Het origineele exemplaar van De Marees heeft inderdaad 16).

Blz. XXV, regel 19 van boven, *staat:* „en goed geschreven „Toortse", dit", *lees:* „en de goed geschreven „Toortse, die".

Blz. XLVI, regel 2 van onderen, *staat:* „want", *lees:* „en".

U S T
Volta R.
Keta of Kwitah
(Ft Prinzensteen)
K. St Paul
(Ft Kongensteen)
Adda
Ningo
(Ft Fredensborg)
Prampram
Temina
(La, Labadi)
Tassy (Ft Augustenborg)
Accra
(Ft James, Eng.
Ft Crêvecoeur, Holl.
Ft Christiansborg, Den.)
Fettah
Berkoe
(Ft Goede Hoop)
(Ft Lijdzaamheid)
6°
5°
0° Gr.
1°
GOUDKUST
1:1.800.000
De namen, op deze kaart voorkomende, hebben betrekking op het tijdvak van 1600 tot heden.

I. Canariæ ol: Fortunatæ

Palma
Gomera
Tenerifa
Canaria
Ferro
S. Clara
Lançerote
Forte Ventura
C. de Non
Nun
C. de Bojador
ZANHAGA
Tropicus Cancri
GUALATA
ARGUIN
Hoden
FULLI
GENEHOA
CARAGOLI
Tombotu
I. de Cabo Verde
I. do Sal
I. de Bona vista
S. Thiago
I. de Majo
C. Verde
C. das Mastes
GANBIA
Niger fluvius
Cantozy
MANDINGA.
Mandinga
CARAGOLES.
MELLI.
Sousos
SIERRA LIONA
MALAGUETA
C. Roxo
Tambi
Cetumbo
Lago Sigismes
R. Niger
Tuspa
LIBIA INTERIOR.
BANGANA.
Gago
Acanes grande
LUDAYAS.
Acanes pequenos
Dauma
Cacers Anguines
GUINEA
Labore
ASSAS
Aboraas
Benin
BENIN
Budis
Biafra
BIAFRA
Costa dos Alaws
C. das Palmas
Cabo das Palmas fim des limites da costa da Malagueta porta E entrada E balisa dos da Mina
C. de 3. Pontas
C. Corço
Cabo da Monta fin dos limitos E balizas da Mina et comeco dos de Sam Thome
J. de Fernan do Poo
J. de Principes
S. Thome
C. de Lopo Gonsalves

Miliaria Germanica quorum 15 uni gradui respondent.
Hispanicæ leucæ 17½ uni gradui competentie.

Æquinoctialis Linea

Baptista Doetechomius sculpsit
Hugo Allardt Excudit

Effigies ampli Regni auriferi Guineæ in Africa sita, extensum inde ab insulis Atlanticis, vulgo dictis, de Cabo Verde · ad flumen Benin usq; ad cujus ripam sita est Regia urbs et magna Benin, atq; inde ad promontorium Lopi Gonsalvi, delineata per S Rovelascum, et politioribus lineamentis figurata per Lodouicum Texeram, protocosmographum Regis Hispaniarum. Eodem anno editus est liber, amplam harum regionum descriptionem continens, per P.D.M.

GOUDKUST

1 : 1800000

De namen, op deze kaart voorkomende, hebben betrekking op het tijdvak van 1600 tot heden.

Koemassi
Ofin R.
Prah R.
Volta R.
Wasa
GOUD KUST
Tjufel
Dinkira
Fantyn
Ahanta
Axim (Fᵗ S. Antonio)
Boutry
Elmina
S. Jorge da Mina
Cabo Corço (Cape Coast Castle)
Accra
Fᵗ James, Eng.
Fᵗ Crèvecoeur, Holl.
Fᵗ Christiansborg, Den.
Prampram
Adda
Keta of Kwitah
K. St. Paul
K. Driepunten

C. Craandyk del.

DE KUST VAN OPPER-GUINEE omstreeks 1600.

Photo Lithogr. van J. J. Mulder & Dessens

